ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

1921/22

UNIVERSITATEA DIN CLUJ

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

PUBLICAT

DE

ALEX. LAPEDATU și IOAN LUPAȘ
Profesori de Istoria Românilor la Universitate
Membri ai Academiei Române

I

1921—1922

CLUJ
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL"
1922

AUGUSTULUI

FUNDATOR ŞI PATRON

AL INSTITUTULUI

M. S. REGELUI FERDINAND

ÎNCHINĂ,

CU CEL MAI PROFUND RESPECT,

ÎNTÂIA LOR SILINŢĂ ÎNTRU REALIZAREA
NOBILULUI ŞI PATRIOTICULUI SĂU GÂND

EDITORII.

Institutul al cărui prim Anuar îl constitue publicația de față, e fundat, se știe, de M. S. Regele Ferdinand, cu prilejul inaugurării Universității din Cluj (1 Fevruarie 1919). Scopul său, după înalta voință a augustului Fundator, este: „studiul istoriei române, atât de vitreg tratată sub stăpânirea trecută". Iar mijloacele prin cari se va putea ajunge acest scop, sunt, după modesta socotință a actualilor conducători ai Institutului, următoarele:

Alcătuirea unei biblioteci de specialitate, pe cât cu putință mai completă, în care studenții și cei ce se vor dedica studiilor de istorie națională să găsească, în lucrarea lor, instrumentul de căpetenie fără de care astfel de studii nu sunt posibile de cât foarte cu greu, acum, aci, la Cluj, în Capitala culturală a României de dincoace de munți.

Intocmirea unei bibliografii istorice române, prin care aceiași cercetători să fie înlesniți și ajutați în studiile lor, — bibliografie, care, alcătuită și redactată după normele și metodele cele mai nouă ale acestui soiu de lucrări, să poată fi apoi publicată și pusă la îndemâna tuturor celor ce-i simțesc atât de mult lipsa.

Editarea unui Anuar, eventual și altor publicațiuni ale Institutului, în cari tinerii ce se vor pregăti și vor lucra aci să poată aduce, prin cercetări și studii originale și meritorii, partea lor de contribuție la progresul istoriografiei naționale, îndeosebi al celei privitoare la Românii din fosta Ungarie și la chestiunile ce-i pot interesa pe dânșii în particular.

Stimularea cercetărilor istorice și a interesului public pentru ele prin acordarea de premii cu subiecte date și prin reconpensarea, morală și materială, a scrierilor remarcabile de specialitate. In acelaș timp: cultivarea și răspândarea simțului istoric prin organizarea de serbări comemorative, vizitări de monumente străbune, cercetări de localități istorice și patronare de societăți, cu caracter mai special ori mai general, în legătură cu programul de activitate al Institutului.

In aceşti primi doi ani de existenţă ai Institutului, silinţile conducătorilor săi s'au îndreptat spre organizarea şi începerea lucrărilor în tuspatru aceste direcţiuni. Şi anume:

S'a orânduit biblioteca în sălile puse la dispoziţia Institutului în localul Universităţii. — Cu donaţiunile Academiei Române, Casei Şcoalelor, Societăţii de Geografie, fostei Case a Bisericii şi ale unor particulari (între cari d. Vintilă Brătianu cu colecţia, întreagă, a Scriitorilor bizantini, ed. de Bonn), cu scrierile primite de la unii din autorii cărora ne-am adresat pentru sprijinirea năzuinţelor noastre şi cu ceia ce am putut procura, prin cumpărare, de pe la anticvari, — Institutul posedă deja un început de bibliotecă de istorie naţională, în care studenţii cel puţin pot lucra cu destul folos. Căci ea numără până în prezent (1 Septemvrie 1922): 4813 volume şi broşuri (fără dublete) şi 718 volume colecţii de reviste şi ziare (în mare parte însă necomplete). Un catalog alfabetic, pe fişe, stă la dispoziţia cercetătorilor acestei biblioteci, condusă — în ce priveşte modul de funcţionare şi de întrebuinţare — după Regulamentul bibliotecilor de Seminarii întocmit de Consiliul Facultăţii noastre de Litere şi Filosofie.

S'a început adunarea materialului necesar pentru întocmirea bibliografiei istorice române, cu înregistrarea pe fişe a studiilor, articolelor, documentelor, recensiunilor şi notiţelor, cu un cuvânt a întregului material istoric împrăştiat prin periodicele mai importante. Lucrarea merge însă greu şi încet, faţă de importanţa şi întinderea ei. Şi aceasta din causa, în primul loc, a lipsei materialului de cercetat, întru cât biblioteca Institutului şi nici celelalte biblioteci din Cluj (a Universităţii şi a Muzeului limbii române), nu posedă, până acum, de cât puţine colecţii complete din revistele şi ziarele noastre şi, în al doilea loc, din causa lipsei unui personal pregătit pentru o asemenea meticuloasă şi obositoare lucrare, întru cât tinerii studenţi angajaţi pentru îndeplinirea ei nu sunt încă familiarizaţi cu literatura noastră istorică şi, pe lângă aceasta, nu pot da din timpul lor de cât cel mult două ore de lucru pe zi. Pe măsură ce însă aceia dintre ei cari manifestă vădită predilecţie pentru studiile istorice se vor întroduce în aceste studii şi pe măsură ce Institutul va câştiga mijloacele necesare ca să-i poată angaja ca colaboratori statornici, nădăjduim că lucrarea pentru întocmirea bibliografiei istorice române se va face şi va progresa din ce în ce mai bine şi mai mulţumitor.

S'a obținut dela Ministerul Cultelor și Artelor suma de Lei 6000, spre a fi acordată, prin direcțiunea Institutului, ca premii pentru lucrări istorice cu subiecte date, — sumă din care jumătate a fost destinată pentru o monografie asupra lui Avram Iancu (dela nașterea căruia se împlinește, peste doi ani, tocmai un secol), iar cealaltă jumătate pentru o încercare de bibliografie istorică română transilvană. — S'a organizat, la 2/15 Fevruarie 1921, cu prilejul centenarului morții lui Petru Maior, o festivitate comemorativă în aula Universității, cu cuvântări omagiale despre viața și opera, istorică și filologică, a marelui scriitor, — cuvântări publicate în acest Anuar și extrase, separat, într'o broșură ocazională.—S'a participat la serbarea aranjată de Universitate (10 Octomvrie 1921) din incidentul așezării în aulă a marelui tablou istoric, reprezentând execuția lui Horia, lucrat și dăruit de pictorul Gh. Popovici din Iași, — serbare la care d. I. Lupaș a ținut o conferență despre Revoluția lui Horia. Tot așa, am luat parte la serbarea comemorării a patru veacuri dela moartea lui Neagoe-Vodă Basarab (2 Decemvrie 1921), cu care prilej, d. Alex. Lapedatu a rostit o cuvântare istorică asupra piosului și învățatului Voivod.

S'a tipărit, în fine, publicația prezentă, despre care asemenea trebue să dăm câteve lămuriri, după ce vom expune însă mai întâiu în puține cuvinte condițiile materiale în care se găsește și e nevoit să lucreze Institutul.

*

Ministerul Instrucțiunii a înscris, la recomandarea Facultății de Litere și Filosofie, anual, în bugetul său, diferite sume pe seama Institutului nostru. Sumele aceste s'au dovedit însă insuficiente pentru satisfacerea trebuințelor — atât de mari la început și de costisitoare azi — de înzestrare a bibliotecii și de tipărire a publicațiilor, așa că ne-am văzut nevoiți să facem, din capul locului, apel la sprijinul binevoitor și înțelegător al particularilor.

Cel dintâiu care a răspuns apelului nostru a fost — o remarcăm cu plăcere și mulțumire — mărinimosul donator al mai tuturor inițiativelor de acțiuni culturale și naționale, d-l senator Ing. Mircea, mare comerciant din București. Intr'o vreme când nu puteam încă dispune de mijloace din alte părți, cele 20.000 coroane dăruite de d-sa au fost cât se poate de bine venite ca să acopere primele cheltuieli reclamate de lucrările de instalare a Institutului în actualul său local.

Cum însă Institutul nu se poate răzima în viitor numai pe resursele variabile și puțin sigure ale bugetului oficial și pe ajutoarele benevole și 'ntâmplătoare ale eventualilor donatori, conducatorii sai s'au gândit că e mai bine să caute a augmenta fondul dăruit de M. S. Regele până la o sumă din al cărei venit să se poată îndestula trebuințele Institutului, fără să mai fie nevoie, dacă se va putea, sa se apeleze la ajutorul Statului și la generositatea particularilor.

Apelul ce l-am adresat în acest scop mai întâiu către marile instituțiuni financiare, cari totdeauna au ajutat operele serioase de cultură, a avut un rezultat de natură să ne facă a nadăjdui că nazuința noastră va putea deveni, cu timpul, o realitate. Căci la suma oferită de M. S. Regele, cu prilejul inaugurării Universității, pentru crearea Institutului n stru, de —

Lei	*400.000*	*s'au*	*mai adaus:*
Lei	*100 000*	*dela*	*Banca Națională a României,*
Lei	*50.000*	*dela*	*Banca Marmorosch-Blanc*),*
Lei	*50 000*	*dela*	*Banca Românească,*
Lei	*10.000*	*dela*	*Banca generală a Țării-Românești,*
Lei	*10.000*	*dela*	*Soc. întreprinderilor Bragadiru,*
Lei	*2.000*	*dela*	*Soc. de asigurări „Agricola“ și*
Lei	*2.000*	*dela*	*Banca Viticolă.*

In total așa dar **Lei 624.000,** *sumă dată în păstrarea și administrarea Universității și de al cărei venit (până acum peste 60.000 Lei) Institutul poate să dispună pentru acoperirea cheltuelilor sale viitoare, după cum vor socoti conducătorii săi.*

Exprimând aci cele mai vii și recunoscătoare ale noastre mulțumiri conducătorilor Instituțiunilor mai sus menționate pentru donațiunile făcute, cum și tuturor celor ce au binevoit a interveni, la timpul său, în favoarea inițiativei noastre, nu ne îndoim că, concomitent cu lucrările de întregire a organizării Institutului nostru, va crește, prin nouă donațiuni, și fondul său inalienabil, până la suma necesară, cum am zis, spre a-i asigura existența independenta și bunul său mers, când, atuncea, vom avea grijă să rugăm pe cei

**) Pe lângă donațiunea făcută pentru fondul inalienabil, Banca Marmorosch-Blanc a binevoit a ne mai acorda și o subvenție anuală de Lei 6000 pentru cheltuelile curente ale Institutului, sumă afectată, anul acesta, întreagă, pentru tipărirea acestui Anuar.*

în drept să desăvârşească această asigurare prin o lege specială pentru organizarea şi funcţionarea Institutului.

*

Cu aceste informaţiuni asupra stării materiale a Institutului, ne putem întoarce la Anuarul de faţă, spre a arăta că, din causa unor greutăţi peste puterile noastre de înlăturat actualmente, n'am ajuns a realiza, în publicarea lui, tot ceea ce ne propusesem. Căci dacă, în ce priveşte partea consacrată studiilor şi cercetărilor, am izbutit să prezentăm publicului cărturar, graţie concursului ce ni-au dat mai toţi colegii noştri de specialitate, o serie de contribuţii de istorie politică şi literară şi de studii „între filologie şi istorie", cum le-a numit eruditul lor autor, a căror valoare şi însemnatate nu ne îndoim că va fi relevată şi apreciată de critica serioasă şi obiectivă, — în ce priveşte partea din publicaţie consacrată dărilor de seamă şi recensiilor nu am putut da de cât prea puţin din ceia ce ar fi trebuit.

In adevăr, scopul nostru este să facem din acest Anuar o oglindă cât mai fidelă a activităţii istorice indigene: prin întocmirea unui repertoriu bibliografic a întregii producţiuni istoriografice române şi prin publicarea de dări de seamă şi recensiuni critice competente asupra tuturor scrierilor mai importante din acest domeniu. Din nenorocire, cum se va vedea, n'am putut realiza anul acesta nici una nici alta. Căci la Cluj nu avem încă publicaţiile, revistele şi ziarele din cari să se fi putut întocmi repertoriul de care vorbim, biblioteca Universităţii ne primind încă în mod obligatoriu, tipăriturile din ţară, ca bibliotecile din vechiul Regat. Pe de altă parte, numărul colaboratorilor de specialitate adunaţi până acum în jurul publicaţiunii noastre e prea restrâns şi ocupaţiile lor de tot felul prea încărcate ca să le fi putut solicita dările de seamă şi recensiunile necesare pentru ajungerea măcar în parte a scopului propus. A trebuit dar să ne mulţumim cu puţinul ce ni s'a oferit, în chip disparat. Ne vom strădui însă ca pe viitor — şi anume începând chiar cu Anuarul următor — să corectăm aceste neajunsuri, publicând un repertoriu bibliografic al scrierilor istorice pe 1921 şi 1922, repertoriu pe care un colaborator al nostru îl va alcătui în Biblioteca Academiei Române.

Dar nu numai sub acest raport ne-am lovit de dificultăţi pe cari ne facem o chestie de conştiinţă ştiinţifică să le relevăm înşine, ci şi sub raportul formal, tehnic. Tipografiile româneşti

din Cluj, acum în formație, nu dispun încă de personalul și de materialul tipografiilor mari și vechi din Capitală. Urmările se vor putea observa cu înlesnire de toți cei cunoscători ai tehnicei tipografice. In sfârșit, din aceiași causă, împreunată și cu imposibilitatea editorilor de a supraveghia totdeauna direct tiparul, ortografia și punctuația nu este peste tot locul uniformă. Ținànd seama însă de împrejurările și de elementele cu cari am avut a lucra, sperăm că cetitorii vor trece cu vederea toate aceste scăderi și vor primi cu bunăvoință, chiar în această formă mai defectuoasă, ceia ce am putut da în întâia publicație a Institutului de Istorie Națională de la noua Universitate românească a Daciei Superioare.

Cluj, 1 Septemvrie 1922.

Editorii.

Cuprinsul.

NOUĂ ÎMPREJURĂRI DE DESVOLTARE ALE ISTORIOGRAFIEI NAŢIONALE.

— Lecţiune de deschidere a cursului de *Istorie veche a Românilor,* ţinută la Universitatea din Cluj în ziua de 6 Noemvrie 1919 —

de

ALEX. LĂPĔDATU.

Onorat Auditoriu,

Prin noua ordine politică stabilită în Europa centrală şi răsăriteană pe urma marelui războiu mondial de curând încheiat, neamul românesc dela Nordul Dunării a ajuns în aproape deplina posesiune a teritoriului său naţional. După o mie de ani de vitregă stăpânire streină, Dacia Superioară e azi parte integrantă şi nedespărţibilă a vechiului nostru Regat, iar poporul român din Transilvania şi Ungaria înlocueşte, cu drepturile pe cari i le dă prioritatea sa istorică, superioritatea sa etnică şi importanţa sa politică, în totul şi în toate, suveranitatea şi autoritatea, pe care, prin uzurpare şi împilare, a exercitat-o până acum în aceste părţi Statul unguresc.

Prin această legitimă înlocuire, Românii transilvăneni au întrat şi 'n stăpânirea Universităţii în care ne aflăm şi în care ei, autohtonii, ca să zicem aşa, ai acestei frumoase patrii, pot, în fine, deschide un curs de istorie naţională... Evenimentul acesta va conta, să nădăjduim, ca un moment de seamă în desvoltarea viitoare a istoriografiei române de dincoace de Carpaţi. Aşa fiind, e bine, credem, să încercăm a expune şi a aprecia, cu această ocazie, împrejurările în care el se produce. Şi aceasta,

după socotinţa noastră, nu se va putea face mai nimerit de cât întorcându-ne privirea cercetătoare cu trei pătrare de secol în urmă, ca să vedem împrejurările în cari s'a deschis cel dintâiu curs academic de istorie naţională la Români. Căci din compararea acestora cu cele de acum se vor putea reliefa şi aprecia mai bine aceste din urmă.

I.

Cel dintâiu curs de istorie naţională la Români s'a deschis, precum bine o ştiţi, la Academia Mihăileană din Iaşi, de marele Mihail Kogălniceanu, în 24 Noemvrie 1843. Puţini vor fi, desigur, acei dintre Dv. cari să nu fi citit clasicul „Cuvânt" pe care această strălucită personalitate culturală şi politică a neamului românesc l-a pronunţat cu acea ocazie înaintea ascultătorilor săi din vechea capitală a Moldovei. Şi încă mai puţini aceia cari să-l fi cetit şi să nu aibă vie în memoria lor, ori de câte ori li se aminteşte de el, adânc simţitele şi bine cugetatele pasagii prin cari tânărul publicist şi istoric — era numai de 26 de ani! — punea în evidenţă interesul pe care istoria naţională trebuie să-l aibă, sub raport sufletesc, pentru Români, necesitatea, din punct de vedere politic, a cunoaşterii trecutului nostru, caracterul mai larg, universal chiar, al acestui trecut şi concepţia — tradiţională, putem zice, în istoriografia noastră naţională — a desfăşurării vieţii istorice, unitare, a întreg neamului românesc.

„Ce interes mare trebuie să aibă istoria naţională pentru noi, îmi place a crede — zicea Kogălniceanu— că şi Dv. o înţelegeţi ca şi mine. Ea ne arată întâmplările, faptele strămoşilor noştri, care prin moştenire sunt şi ale noastre. Inima mi se bate când aud rostind numele lui Alexandru-cel-Bun, lui Ştefan-cel-Mare, lui Mihai Viteazul. Da, domnilor mei! Şi nu mă ruşinez a vă zice că aceşti bărbaţi pentru mine sunt mai mult de cât Alexandru-cel-Mare, de cât Anibal, de cât Cesar. Aceştia sunt eroii lumei, în loc că cei dintâi sunt eroii patriei mele. Pentru mine bătălia dela Războieni are mai mare interes de cât lupta de la Termopile, şi izbânzile de la Racova şi Călugăreni îmi par mai strălucite de cât cele de la Maraton şi Salamina, pentru că sunt

câştigate de către Români! Chiar locurile patriei mele îmi par mai plăcute, mai frumoase de cât locurile cele mai clasice. Suceava şi Târgovişte sunt pentru mine mai mult de cât Sparta şi Atena! Baia, un sat ca toate satele pentru streini, pentru Români are mai mult preţ de cât Corintul, pentru că în Baia, avanul Rigă al Ungariei, Matei Corvinul, Viteazul Vitejilor, Craiul Crailor, cum îi ziceà Sixt al IV-lea, rănit de sabia moldovană, fu pus pe fugă şi uită drumul patriei noastre!"

Apoi, îndată după aceasta: „Trebuinţa istoriei patriei ne este neapărată chiar şi pentru ocrotirea drepturilor noastre împotriva naţiilor streine. Neavând istorie, fiecare popor duşman ne-ar putea zice cuvintele d-lui Aaron: Inceputul ce ai este necunoscut, numele ce porţi nu este al tău, nici pământul pe care locueşti. Soarta ta aşa au fost, ca să fii tot după cum eşti: leapădă-te de începutul tău, schimbă-ţi numele sau primeşte pe acesta ce ţi-l dau eu, ridică-te şi du-te de pe pământul pe care locueşti, căci nu este al tău şi nu te mai munci în zadar, căci nu poţi fi mai bine de cum eşti. Şi în adevăr, toate aceste cuvinte ni s'au zis de cătră streini: începutul ni s'a tăgăduit, numele ni s'au prefăcut, pământul ni s'au sfâşiat, drepturile ni s'au călcat, numai pentru că n'am avut pe ce să ne întemeiem şi să ne apărăm dreptăţile".

Iar după ce trecea în revistă principalele evenimente istorice de caracter mai general petrecute pe pământul romănesc, de la expediţia lui Darius Hystaspes până la ultimele războaie dintre Ruşi şi Turci, Kogălniceanu încheia: „Nimeni, dar, nu poate tăgădui interesul universal al unei istorii care ne înfăţişează nişte întâmplări aşa de importante, nişte bărbaţi aşa de străluciţi, nişte naţii aşa de numeroase şi deosebite, cari toate pe pământul patriei noastre au lăsat urme în trecerea lor, monumente de existenţa ce au avut, bine-cuvântări sau blăstămuri, unele şi altele meritate prin facerile de bine sau prin răutăţile ce ni-au lăsat".

In fine, arătând extensiunea cursului său, el afirma unitatea de desvoltare istorică a neamului romănesc prin următoarele cuvinte: „Eu privesc ca patrie a mea toată acea întindere de loc unde se vorbeşte romăneşte şi ca istorie naţională istoria Moldovei întregi, înainte de sfâşierea ei, a Valachiei şi a fraţilor din Transilvania. Această istorie e obiectul cursului meu: intinzându-mă, cum se înţelege dela sine, mai mult asupra întâmplări-

lor Moldovei, nu voi trece sub tăcere faptele vrednice de însemnat a' celorlalte părţi a' Daciei, mai ales a' Românilor din Vlachia, cu cari suntem fraţi — şi de cruce, şi de sânge, şi de limbă, şi de lege".

II.

Spre a putea cuprinde, în toată însemnătatea lor — morală, politică şi naţională — aceste cuvinte ale lui Kogălniceanu trebuie să cunoaştem împrejurările în cari se afla cel ce le pronunţa, el şi patria sa. Imprejurările acestea, Onorat Auditoriu, erau din cele mai grele. Căci, deşi ajunse, pe urma păcii dela Adrianopol (1828), a avea o administraţie autonomă, deşi întrate sub cârmuirea Domnilor naţionali, aleşi, după vechiul obiceiu al ţării, pe viaţă, şi deşi supuse controlului unei Adunări obşteşti cu putere legislativă, — Principatele Române, Moldova şi Ţara-Românească, se găsiau sub aşa zisul *protectorat* rusesc, mai oneros şi mai periculos de cât suzeranitatea turcească, nominală, sub care aceste Principate trăiau, politiceşte, de câte-va secole.

Intr'adevăr, protectoratul rusesc degenerase — după chiar expresia din alt loc a lui Kogălniceanu — în adevărat *proconsulat*, sub care „Domnii ţării nu mai erau de cât nişte locotenenţi ai consulilor Ţarului şi orice simţimânt de naţionalitate şi libertate interzis şi înăbuşit". Şcolile superioare (Academia Mihăileană), pe cari priceputul şi energicul Mihai-Vodă Sturza se grăbi a le înfiinţa potrivit dispoziţiunilor din Regulamentul Organic, fură supuse controlului direct al reprezentanţilor Impăratului moscovit, ca unele în cari avea să se formeze spiritul şi sufletul nouăi generaţii. Asemenea presa şi puţinele publicaţii ce apăreau erau supuse celei mai riguroase censuri, pentru ca ideile de libertate politică, de dreptate socială şi independenţă naţională ce începuseră a frământa din nou popoarele mai înaintate ale Europei să nu pătrundă şi în mijlocul poporului românesc.

Mai bine de cât oricare altul, Kogălniceanu ştia aceasta. De aceia, ca să dea cât mai puţin motiv de intervenţie consulului rusesc din Iaşi, ţinea să declare la sfârşitul cuvântării sale că: „în înfăţişarea întâmplărilor cari sunt aproape de noi şi pe

care sau noi sau părinţii noştri le-au văzut, voiu fi cu cea mai neadormită priveghere, mărginindu-mă a vă arăta numai faptele împlinite, fără a vă descoperi — notaţi bine! — şi ţelurile ascunse", cari erau, vădit pentru toată lumea chiar atuncea, anexarea Principatelor Române la Rusia. „In epoca dela 1822 şi până la 1834", zicea el mai departe, „voiu fi mai ales cât se va putea mai scurt şi mai obştesc, înfăţişându-vă numai întâmplările publice şi acele cari au avut o înrâurire simţitoare asupra ţării". Chiar şi pentru întâmplările mai depărtate, din trecutul de secole al Ţărilor Române, Kogălniceanu ţinea să prevină pe ascultătorii săi, că se va sili să spună totdeauna adevărul, caracterul principal al istoriei, iar când nu-l va putea spune, va tăcea — „şi Dv. veţi înţelege pentru ce", adăoga el.

Cu toate aceste rezerve şi asigurări însă, era evident că un curs ca acel ce începea tânărul profesor moldovean, curs în care se exalta, aşa de vibrător, interesul istoriei naţionale, se accentua, aşa de hotărît, folosul, sub raport politic, al cunoaşterii trecutului şi importanţa, ades universală, a acestui trecut şi se propaga, sub forma conştiinţei desvoltării noastre istorice împreună, ideia unităţii morale şi naţionale a tuturor Românilor, nu putea fi îngăduit. Şi într'adevăr, câteva săptămâni în urmă, consulul rusesc din Iaşi, considerând ca periculos intereselor şi scopurilor politice ale Puterii protectoare acest curs, la care, după mărturia lui Ion Ghica, amfiteatrul Academiei Mihăilene era totdeauna plin, ceru Domnului, iar acesta trebui să aprobe, închiderea lui.

Aceasta fu, aşa dar, soarta celui dintâiu curs de istorie naţională la Români, deschis într'o vreme când autoritatea Domnilor noştri era subordonată aceleia a reprezentanţilor Ţarului, când autonomia administrativă a Principatelor Române şi puterea legislativă a Adunărilor lor obşteşti era ca şi anulată prin amestecul direct şi insolit al consulilor ruşi în afacerile din lăuntru ale ţărilor şi prin noile dispoziţiuni pe cari Puterea protectoare le introduse în Regulamentul Organic, când propagarea ori cărei idei de libertate politică, de dreptate socială şi de independenţă naţională era — cum am zis — considerată ca primejdioasă intereselor Curţii proteguitoare şi când, în fine, libertatea cuvântului şi a scrisului erau controlate, ţărmurite şi înăbuşite prin mijlocirea spionajului celui mai odios şi a censurei celei mai riguroase,

Dar, dacă cursul lui Kogălniceanu fu închis, rolul său de mare dascăl al istoriei noastre naţionale n'a putut fi împiedecat. Căci, prin activitatea sa publicistică, în deosebi cu „Arhiva Românească“ şi cu editarea izvoarelor de căpetenie ale trecutului moldovenesc, el puse bază întregii istoriografii moderne româneşti, al cărei progres avea să fie tot mai mult favorizat de condiţiile desvoltării politice a poporului român în cele trei pătrare de secol ce s'au scurs de atunci încoace — timp în care o serie întreagă de însemnate evenimente, precipitate c'o iuţeală neaşteptată, aduse — cu lucrarea neobosită şi plină de jertfă a două generaţii de mari şi luminaţi patrioţi — Ţările Române dela situaţia, nespus de grea, în care ele se găsiau înainte de 1848, la aceea, neasămănat de bună, în care ele se găsesc astăzi.

III.

Intr'adevăr, Onorat Auditoriu, ce minunată schimbare a lucrurilor! Revoluţia din 1848, care aduse la libertate şi viaţă politică proprie poporul român, hilot de câteva veacuri, al Transilvaniei, zdrobi Regulamentul Organic, care dăduse Principatele Dunărene pe mâna „celei mai egoiste oligarhii sociale şi politice“. Câţi-va. ani în urmă, înfrângerea Ruşilor în Crimeea, mântui aceste Principate de anexarea sigură ce li era pregătită de Impăratul Nicolae Pavlovici, scoţându-le de sub protectoratul rusesc şi puindu-le sub acel, liberal şi bine-voitor, al marilor Puteri europene şi aduse, ca un corolar firesc, unirea Ţărilor Române sub un singur Domnitor. In scurta dar bogata în fapte mari ocârmuire a lui Alexandru Ioan Cuza, noua situaţie a Principatelor-Unite se consolidează prin recunoaşterea de către Turcia, ca Putere suverană, a actului politic înfăptuit la 24 Ianuarie 1859, prin desfiinţarea şerbiei şi împroprietărirea clăcaşilor, prin secularizarea averilor mănăstireşti, prin întemeierea Universităţilor din Iaşi şi Bucureşti, prin progresul organizaţiei administrative şi prin creşterea puterii armate a ţerii. In fine, sub îndelungata şi aşezata domnie, de aproape o jumătate de veac, a Regelui Carol I, Intemeietorul, prin participarea la războiul ruso-turc dela 1877—78 şi prin proclamarea Regatului dela 1881, ţara

câştigă completa ei neatârnare, iar fostul ei Domnitor, Coroana de oţel, desăvârşindu-se, sub toate raporturile, organizarea şi consolidarea noului şi prosperului Regat dela Dunărea de jos, ajuns a fi, acum, în pragul secolului prezent, cel mai de seamă şi de vază factor politic, cultural şi economic din Sud-estul Europei.

In tot acest timp apoi, prin entusiasta şi conştienta colaborare a tuturor puterilor intelectuale ale ţărilor române, până la o vreme chiar şi ale Basarabiei, se produse acea intensă mişcare culturală, care crescu tot mai mult conştiinţa unităţii noastre naţionale şi a solidarităţii noastre politice, susţinând în acelaş timp lupta din ce în ce mai grea pe care Românii din afara Regatului trebuiră s'o poarte, cu deosebire în ultimele decenii, împotriva foştilor stăpânitori, ce năzuiau a distruge fiinţa lor etnică, prin oprimare politică şi maghiarizare forţată în Transilvania, prin completă izolare şi crasă ignoranţă în Basarabia, prin mixtiune etnică şi disoluţie morală în Bucovina. Căci e de netăgăduit că, dacă în această grea luptă pentru conservare etnică, vechiul Regat român, dat fiind poziţia-i geografică şi legăturile-i politice impuse de ingratitudinea rusească, nu putu da atâta vreme ajutor efectiv, pentru desrobire, connaţionalilor săi de peste hotare, el le dădu cel mai eficace mijloc de rezistenţă — cultura naţională pe care o revărsă din belşug peste toate laturile sale: peste Carpaţi, peste Molna şi, până la un timp, chiar şi peste Prut.

Conştiinţa unităţii naţionale şi a solidarităţii politice e caracteristica vieţii româneşti dela începutul secolului prezent, — starea de spirit putem zice generală în care ne găsi războiul ce avea să rezolve grava problemă a naţionalităţilor în Europa, prin distrugerea Statelor polietnice, întemeiate prin cucerire şi menţinute prin silă, şi înlocuirea lor cu State naţionale, întemeiate pe libera dispoziţie a popoarelor şi menţinute prin deplina lor libertate de guvernare. Conştient de rolul pe care trebuia să-l îndeplinească în acest războiu, Regatul român puse în cumpănă, în vederea realizării actualei ordine politice, însăşi existenţa sa, răzimată pe o viaţă de Stat de şase ori seculară. Prin sacrificii şi suferinţe pe cari puţine dintre neamurile beligerante au mai fost în stare să le facă, poporul român din întreaga Dacie a răscumpărat apoi, în decursul acestui îndelung şi extrem de

greu războiu, completa sa libertate politică şi unitate naţională, realizând astfel idealul pe care l-au coborît în pământ, după ce l-au purtat o viaţă întreagă în sufletul lor, toţi bunii şi marii fii ai neamului nostru.

In aceste nouă şi fericite împrejurări ale vieţii noastre naţionale şi politice se deschide aşa dar, aci, la Cluj, întâiul curs de istorie naţională la Românii din Dacia Superioară. Cât de departe sunt ele de acele despre care amintiam adineaori, de acum trei pătrare de secol! Atunci însemnătatea istoriei naţionale trebuia exaltată, chiar şi pentru Români, în cuvinte ca acele pe cari Kogălniceanu le rostia în faţa ascultătorilor săi din Iaşi, la 1843; azi, de mult, această însemnătate zace în conştiinţele şi în sufletele tuturor Românilor culţi. Atunci se putea afirma, cum am văzut, că din cauza necunoaşterii trecutului nostru, începuturile ni s'au tăgăduit, pământul ni s'a sfâşiat şi drepturile ni s'au încălcat; azi putem afirma, dimpotrivă, că, graţie cunoştinţei acestui trecut, începuturile nu ni se mai tăgăduesc, decât din interese de rivalitate politică, pământurile răpite ni s'au redat şi drepturile încălcate ni s'au recunoscut. Atunci importanţa rolului pe care Românii l-au avut în istoria generală a popoarelor din Sud-estul Europei abia era pusă în lumină de istoriografia indigenă; azi acest rol ne este recunoscut, atât sub raport politic-militar, cât şi sub raport social-cultural, chiar şi de istoriografia streină. Atunci studiul desfăşurării istorice, unitare, a întreg neamului românesc se impunea ca un postulat al viitoarei noastre unităţi politice; azi acest studiu se impune ca o necesitate a însăşi acestei unităţi, care, dintr'o problemă a viitorului, s'a prefăcut într'o realitate a prezentului. Atunci, în fine, libertatea cuvântului şi a scrisului era ţermurită şi cenzurată; azi, împotriva acestor două mari bunuri ale societăţilor înaintate, nu stă, cel puţin de pe această catedră, de cât responsabilitatea conştiinţei noastre ştiinţifice şi morale...

IV.

Afară de aceasta, mai este însă, Onorat Auditoriu, o deosebire tot aşa de mare, dacă nu chiar mai mare, în ce priveşte mijloacele de investigare şi de învăţământ ale istoriei noastre

naţionale, — mijloace, atunci, foarte modeste şi restrânse, azi, dimpotrivă, extrem de bogate şi de întinse. E destul să consultăm scrierile istorice de pe acea vreme ale lui Kogălniceanu şi Bălcescu, cei dintâi istorici moderni la Români, în comparaţie cu scrierile istoricilor noştri de azi, ca să ne convingem ce mare distanţă e între unii şi alţii, sub raportul cunoaşterii şi utilizării izvoarelor şi literaturii istorice. Căci, pe când la cei dintâi repertoriul bibliografic abia cuprinde câteva zeci de titluri, la ceşti din urmă aceste titluri se numără cu sutele. Singură bibliografia scrierilor celui mai mare istoric român al vremurilor noastre — o personalitate, e drept, excepţională, — numără sute de lucrări şi studii mai întinse şi, desigur nu exagerez când adaog: mii de articole, de specialitate, mai mărunte.

Dar să lăsăm pe Kogălniceanu însuşi să ne arate care era starea studiilor şi a mijloacelor de investigaţie istorică pe vremea sa. „O singură istorie completă şi sistematică nu avem încă despre Români, zicea el. Şirul Domnilor nu este încă clasificat şi statornicit prin făclia unei critici sănătoase. Documenturile oficiale şi acturile publice, cari sunt cea mai întâiu şi mai puternică dovadă a adevărurilor istorice, ne lipsesc cu totul; din pricina deselor revoluţii cari în atâtea rânduri ne-au pustiit patria, sunt pierdute pentru totdeauna sau împrăştiate prin ţări streine, pe la particulari, sau în bibliotecile Ungariei, Poloniei, Transilvaniei, a' Moscovei, Petersburgului, Vienei, şi chiar Stockholmului. Aşa dar în lipsa acestor izvoare de căpetenie, noi nu avem de cât Letopiseţile ţării şi istoriile Ungariei, Poloniei şi Turciei, cu cari patria noastră au stătut în relaţii; dar şi aceste izvoare sunt încă departe de a fi desăvârşite. Cronografurile româneşti, în ce ating mai ales de întâiele timpuri ale Principatelor, nu se potrivesc măcar între dânsele. Istoricii vechi, unguri, poloni şi turci, nu cuprind, precum se înţelege dela sine, de cât fragmenturi despre istoria noastră şi aceste încă adesea întunecate prin duhul partidei şi al urei. Ne mai rămân încă istoriile, observaţiile istorice, călătoriile, publicate despre ţările noastre de deosebiţi streini în deosebite limbi. Acestea sunt ajutorul de căpetenie pentru compunerea analelor noastre naţionale şi mai ales scrierile lui Gebhardi şi Engel, cari prin ostenitoarele lor lucrări au binemeritat dela Români".

Cât de departe suntem şi de aceste vremuri! Căci prin opera

istorică a lui Kogălniceanu însuşi, a lui Nicolae Bălcescu, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Alexandru Papiu-Ilarian, Eudoxiu Hurmuzaki, Alexandru Odobescu, Grigorie Tocilescu, Alexandru Xenopol, Dimitre Onciul, Ioan Bogdan, Nicolae Iorga şi a tuturor celor ce au mai lucrat şi lucrează pe terenul istoriografiei naţionale alături de aceşti protagonişti, s'au dat la iveală mai toate izvoarele istorice indigene şi — în colecţii adesea monumentale — o mare parte din bogatul material documentar semnalat de Kogălniceanu ascultătorilor săi. Pe de altă parte, Istoria Valachiei şi a Moldovei a lui Engel — sursa de căpetenie a celor dintâi expuneri generale de istorie a Românilor, ale lui Florian Aaron şi August Treboniu Laurian, şi a istoricilor streini mai vechi cari în cercetările şi studiile lor au fost aduşi să se orienteze asupra trecutului românesc — Istoria aceasta, foarte meritorie de altfel, a fost, zic, de mult, de acum 30 de ani, înlocuită de marea şi cunoscuta operă de sintesă — cu o ediţie prescurtată franceză — a venerabilului nostru istoric, membru al Institutului Franţei, d-l Alexandru Xenopol, şi de fundamentala şi renovatoarea Istorie a Românilor, publicată, la 1905, în limba germană, de d-l Nicolae Iorga. In jurul acestor capitale scrieri s'au produs apoi o nesfârşită serie de studii şi monografii din toate domeniile vieţii — publice şi private, materiale şi spirituale — a poporului român, — studii şi monografii pe cari o viitoare bibliografie istorică română — de absolută necesitate — e chemată să le semnaleze nouălor generaţii de cercetători prin o metodică şi sistematică rânduire şi clasare.

Dar şi calitativ, istoriografia română a făcut progrese însemnate, aşa că azi ea poate sta, sub acest raport, în rând cu istoriografiile streine. Ediţii de texte şi de documente — cum sunt bună-oară acele ale mult regretatului profesor şi academician Ioan Bogdan — nu sunt întru nimic mai prejos de publicaţiile similare ale popoarelor celor mai înaintate în ce priveşte studiile istorice. Metodele nouă apoi, strict ştiinţifice, ale cercetătorilor apuseni sunt familiare azi nu numai celor dintre ai noştri cari şi-au însuşit pregătirea lor istorică direct la şcolile streine, ci şi acelora ce şi-au făcut această pregătire la Universităţile din Regat, unde, în deosebi la şcoala profesorului Onciul, s'au format aproape toţi cei ce şi-au asigurat, prin scrisul lor, un loc onorabil în istoriografia română mai nouă. Cu înalta sa cultură

generală, cu imensa-i erudiţie specială, cu geniala sa intuiţie istorică, cu fenomenala sa putere de lucru şi cu marea-i autoritate ştiinţifică, d-l Nicolae Iorga a dat, în fine, studiilor istorice la Români, o amploare şi o valoare cu totul deosebită, întroducând în istoriografia noastră naţională întrebuinţarea de izvoare şi de publicaţiuni necunoscute acesteia până la dânsul. In acelaş timp, prin marile sale opere de istorie generală şi specială, tipărite în limbile de cultură apusene, d-sa a făcut cunoscut istoriografiei streine izvoarele şi literatura istorică română, aşa că astăzi istoriografia noastră naţională nu numai că se găseşte, cum am spus, la nivelul celor streine, ci şi în directă legătură cu ele.

Chiar şi aci, în Transilvania, unde condiţiile de desvoltare ale studiilor istorice române au fost mult mai puţin favorabile ca în vechiul Regat, — studiile acestea au făcut mari progrese. Operele lui Gheorghe Baritiu, Nicolae Popea, Ioan Puşcariu, Augustin Bunea, Teodor Păcăţianu, George Popovici, Ion Sârbu şi în deosebi acele ale valoroşilor tineri ce în timpul din urmă s'au afirmat la noi ca istorici cu serioasă pregătire şi cu real talent, sunt cea mai vie dovadă de progresul pe care l-au îndeplinit, în istoriografia română transilvană, urmaşii lui Samuil Clain, lui Gheorghe Şincai şi lui Petru Maior. Şi nu mă sfiesc a afirma că, dacă istoricii români din Transilvania ar fi putut lucra în condiţiile şi cu mijloacele cu cari au lucrat istoricii popoarelor până eri privilegiate — privilegiate chiar şi sub raport ştiinţific — ale acestei patrii, pentru reconstituirea trecutului lor naţional, ei ne-ar fi dat o operă istorică, care, sub toate raporturile, ar fi fost la înălţimea aceleia ce au dat-o Saşii şi Ungurii, cum se va dovedi aceasta, sunt absolut încredinţat, în nouăle împrejurări în cari suntem chemaţi a trăi şi lucra de aci înainte, noi, stăpânii, nu numai de drept, ci şi de fapt, azi, ai acestor ţări.

In cursul special de istoriografie română pe care l-am anunţat la această Universitate şi pe care-mi propun să-l duc dela anonimii analişti de pe vremea lui Alexandru-cel-Bun până la istoricii zilelor noastre, voiu avea ocazia să arăt, în chip amănunţit şi documentat, tot ceiace s'a produs pe acest teren; iar tinerii ce vor simţi îndemnul a mă asculta vor avea, la rândul lor, ocazia să vadă ce operă remarcabilă s'a putut îndeplini în acest ram al culturii noastre naţionale. Vor vedea că, alături de

studiile filologice, cele istorice alcătuiesc opera culturală cea mai de seamă ce s'a elaborat la poporul român până la intrarea şi participarea sa la viaţa culturii moderne şi vor înţelege atunci de ce aceste studii — filologice şi istorice — au avut totdeauna o mare preponderanţă şi de ce, chiar faţă de afirmarea disciplinelor stiinţifice ale nouei culturi moderne la Români, ele-şi păstrează încă această preponderanţă. Iar, după ce vor cunoaşte şi vor înţelege toate acestea, se vor întreba, precum se întreabă cel ce le vorbeşte acum: dacă în împrejurările cunoscute şi cu mijloacele arătate s'a lucrat atâta pe terenul istoriografiei naţionale, ce se aşteaptă dela cei chemaţi a lucra pe acelaş teren în nouăle împrejurări şi cu nouăle mijloace — incomparabil mai bune şi mai bogate de cât acele ale predecesorilor?...

V.

Căci, Onorat Auditoriu, cu toată opera însemnată a acestora, mai e mult, foarte mult, de lucrat — atât pentru culegerea şi publicarea izvoarelor, cât şi pentru completarea şi refacerea cunoştinţelor noastre istorice pe baza acestor nouă izvoare. Acum vre-o şaisprezece ani, într'o publicaţie omagială, închinată bătrânului Dimitrie A. Sturdza, din a cărui iniţiativă şi sub a cărui purtare de grijă s'au făcut cele mai mari colecţii documentare, publicate sau patronate de Academia Română, — cel mai bun cunoscător al surselor noastre istorice inedite şi cel mai neobosit strângător şi editor al lor, d-l Nicolae Iorga, arăta, în amănunt, ce lucrare însemnată mai e de făcut pentru culegerea şi publicarea izvoarelor istoriei române — la noi şi în străinătate. Cu excepţia unei mici părţi a acestor izvoare, de provenienţă transilvană, publicate între timp de editori saşi, unguri şi chiar români, aproape întreaga lucrare preconisată de d-l Iorga rămâne de făcut. Adăogând la aceasta cercetarea archivelor ce întră, acum, de drept, în posesiunea noastră şi cari, până aci, aparţinând fostului Stat ungar, ne erau greu accesibile, putem vedea ce operă mare — de câteva generaţiuni — mai e de îndeplinit numai pentru culegerea şi publicarea izvoarelor inedite ale trecutului nostru,

Tot aşa pentru completarea şi refacerea cunoştinţelor noastre asupra acestui trecut. Mai întâiu în ce priveşte istoria politică a Ţărilor Române. Căci, cu toate că această istorie e bine şi amănunţit cunoscută, totuşi, din bogatul material documentar ce s'a publicat şi aşteaptă a mai fi publicat, se pot şi se vor putea stabili şi preciza nu numai faptele şi evenimentele necesare expunerii sale pragmatice, ci şi anumite aspecte ale ei, puse în lumină cu deosebire în timpul din urmă. Intr'adevăr, cu cât s'a pătruns mai adânc în cunoaşterea trecutului Ţărilor Române, cu atât s'a văzut mai bine că viaţa lor politică a avut, în istoria Orientului european, o însemnătate cu mult mai mare de cât se credea. — Şi anume: ca unele ce, singure în acest Orient, şi-au putut păstra, *neîntrerupt,* de la întemeiere până azi, cu toate adversităţile prin care au trecut, organizaţiile de Stat; ca unele ce, de la sfârşitul sec. XIV, dela sfărâmarea Ţaratelor bulgare şi sârbeşti, până la începutul sec. XVIII, la ridicarea puterii ruseşti sub Petru-cel-Mare, au fost cele mai importante State creştine în Orientul european, exceptând, fireşte, Ungaria şi Polonia, cari, ca viaţă politică şi, mai ales, ca orientare culturală, aparţin Europei centrale; ca unele ce, în fine, având această importanţă, au putut fi privite, mult timp, secole întregi, de creştinii supuşi efectiv dominaţiunii otomane, ca continuatoare ale tradiţiilor culturale şi chiar politice ale fostului Imperiu bizantin.

Pe lângă aceasta, chestiuni nouă şi interesante se pun mereu în istoriografia română, făcând ca trecutul nostru politic să rămână cel mai însemnat tărâm de studii spre care trebue să se îndrepteze preocupările noastre şi ale cercetătorilor viitori. Astfel bunăoară, ca să nu dau decât un exemplu dintr'atâtea, e afirmarea — pe cale de a trece din domeniul hipotezeler în acel al adevărurilor — că istoria politică a Ţărilor Române cuprinde, în începuturile sale, baza de drept istoric a noului Stat român, chiar şi pentru teritoriile sale de dincoace de munţi. Căci extensiunea geografică şi politică a Ţării Româneşti, se afirmă şi se susţine, nu se opria, la originile sale, la Carpaţi, ci cuprindea şi regiunile locuite atunci exclusiv de Români, cel puţin jumătatea de Sud a Transilvaniei. Numai pe măsură ce Ungurii au luat efectiv în stăpânire întreagă această provincie, la sfârşitul sec. al XII-lea, Ţara Românească şi-a restrâns, treptat, graniţele între cari o găsim în prima jumătate a sec. următor, înainte de năvălirea

Tătarilor — la teritoriile de dincolo de Carpaţi, *transalpine*, cum le-au numit înlocuitorii stăpânirii româneşti în Transilvania. Legitimitatea actualei dominaţiuni române în aceste părţi capătă prin aceasta şi o bază de drept istoric pe lângă aceea de drept etnic şi politic, ceia ce trebuie pus în deplină evidenţă, pentru că în acest caz istoria Transilvaniei, din punct de vedere românesc, nu mai poate fi privită independent, ci, ca şi acea a Basarabiei şi Bucovinei, în legătură organică, iniţială, cu aceia a Ţărilor Române.

Ca şi cu istoria politică, la fel stau lucrurile cu istoria culturală, de asemenea bine şi amănunţit cunoscută. Căci şi în acest domeniu, cu cât s'a pătruns mai adânc în cunoaşterea lui, cu atât s'a văzut că, în ce priveşte în deosebi manifestările literare şi artistice, diferitele influenţe culturale streine ce s'au succedat la poporul nostru — slavo-bizantine la început, ungaro-polone mai apoi, neo-greceşti şi modern-apusene la urmă — s'au transformat, sub înrâurirea spiritului şi sufletului românesc, aşa fel că au produs forme nouă, de-o originalitate care dă un caracter cu totul distinct vechei noastre culturi, pe care chiar streinii înţelegători l-au recunoscut şi l-au apreciat ca atare. De însemnătatea acestei culturi, specific româneşti, ca aport la istoria culturii în genere, şi de valoarea ei, ca patrimoniu naţional, sunt pătrunşi toţi cunoscătorii. Trebue însă ca importanţa şi valoarea de care vorbim să fie răspândite în cercuri cât mai largi, mai ales aci, în Transilvania, unde unii, durere, nici nu ştiu, iar alţii nici nu cred în existenţa vechii culturi româneşti. Aceasta, şi pentru ca noua ordine culturală ce suntem chemaţi să stabilim acum să aibă la bază această cultură şi, ca şi dânsa, să-şi păstreze caracterul deosebit pe care i-l va putea imprima puterea de adaptare şi transformare de care a dat dovadă că e capabil, în materie de cultură, sufletul şi spiritul poporului român. Lucrul nu se va putea face de cât prin nouă şi stăruitoare studii în această direcţie. De aceia preocupările cercetătorilor, actuali şi viitori, trebuie, cu necesitate, să se îndrepteze cât mai mult spre trecutul nostru cultural, unde ei vor găsi un material de studii tot aşa de bogat şi vor afla un îndemn la lucru tot aşa de mare ca şi în domeniul istoriei politice.

Mai mult decât în aceste două domenii — politic şi cultural — e de lucrat în domeniul vechilor noastre instituţiuni

privitoare la organizarea administrativă, judiciară şi militară, împărţirea, caracterizarea şi îndeletnicirile claselor sociale, la felurile, normele şi raporturile de proprietate şi aşa mai departe — pentru că aceste instituţiuni sunt prea puţin studiate până acum, atât în sine, cât şi în legăturile şi influenţele lor reciproce, şi pentru că, — fie c'au fost adoptate pe cale de împrumut, fie c'au fost răsărite din nevoile însăşi ale mediului în care s'au produs — ele au căpătat în desvoltarea lor — ca şi elementele culturale — un caracter propriu românesc, ce trebuie evidenţiat şi pus în valoare. Şi aceasta, pentru acelaş cuvânt mai sus exprimat, că ele constituesc tot atâtea forme, nouă, diferenţiate, alcătuitoare deci de progres, ale vieţii româneşti. O lucrare mare, plină de răbdare şi de stăruinţă, e deci absolut necesară pe acest teren. Rezultatele ce se pot obţine pe urma unei asemenea lucrări, sunt de natură să rescumpere — cum s'a dovedit prin cele câteva studii temeinice ce s'au făcut în timpul din urmă — munca şi străduinţa cercetătorilor în această direcţie.

Ce priveşte istoria Românilor din Transilvania, — luată fiind această numire, nu în înţeles geografic şi nici chiar istoric, ci'n înţeles politic-actual, cuprinzând adecă întreg teritoriul românesc de dincoace de Carpaţi, — preocupările, cel puţin în legătură cu acest curs, trebuie să se îndrepteze, nu asupra vieţii politice, de Stat, a vechei Ungarii şi a marelui Principat transilvan, întru cât, dela jumătatea sec. XV până la 1848, poporul român din aceste părţi a fost exclus dela viaţa politică de Stat a foştilor săi stăpânitori; ci ele trebue să se îndrepteze cu deosebire asupra vieţii proprii româneşti, atâta câtă a fost şi a putut fi — în condiţiile în care s'a desvoltat — această viaţă. Trebuie mai întâiu să se studieze, temeinic, organizaţiile politice-naţionale pe cari Românii transilvăneni le-au avut pe vremea Ungurilor şi pe cari ei şi le-au păstrat, în forme juridice-administrative, până în sec. XV. Trebuie apoi să se studieze, în toate amănuntele, relaţiile de tot soiul ce au existat în cursul timpului între Ungaria şi Transilvania de o parte, Moldova şi Ţara-Românească de alta, şi influenţele culturale pe cari locuitorii acestor ţeri le-au exercitat asupra fraţilor lor din Transilvania. Trebue, în fine, studiată fundamental viaţa socială şi economică a poporului român din aceste părţi, pentru că din rodul muncii grele şi stăruitoare a acestui popor, totdeauna, ca şi astăzi, cel mai numeros,

s'au tras forţele pe cari feudalii şi oligarchii stăpânitori şi-au clădit şi menţinut viaţa politică şi culturală a Statului lor dominator şi asupritor.

VI.

Aceste sunt, Onorat Auditoriu, problemele de căpetenie ale istoriografiei române actuale şi viitoare, pe cari am crezut necesar să le schiţez în această lecţie de deschidere a cursului meu şi pe cari generaţia tânără trebue să-şi facă o datorie de onoare, culturală şi naţională, a le îndeplini, în măsura posibilităţilor, nu zic cât mai repede, ci cât mai bine. — Lucrarea nu e atât de grea, pe cât de mare, şi pentru ducerea ei la capăt trebuesc pregătiţi lucrători pricepuţi, serioşi, harnici şi devotaţi, ceia ce cade în sarcina Universităţilor noastre. Căci, ori cât aceste Universităţi ar fi chemate, acum — în faţa imperioaselor necesităţi de organizare a noului învăţământ naţional — să pregătească profesori secundari, ele nu pot pierde din vedere menirea ce au de-a lucra pentru progresul ştiinţei însăşi — pure, înalte, ideale. De aceia, pe lângă apostolii pentru răspândirea culturii, ele trebuesc să deie şi învăţaţi pentru progresul ştiinţei. Şi nu mă îndoesc că, alături de tinerii cu vocaţie înăscută pentru cariera de profesor, vom avea şi de aceia cu aptitudini ştiinţifice, în cazul nostru special, pentru studiile istorice. Lucrând cu aceiaşi dragoste şi cu acelaşi interes pentru unii ca şi pentru alţii, vom da totuşi cestor din urmă, printr'o chibzuită şi armonică colaborare cu colegii altor specialităţi, mijloacele trebuitoare şi îndrumările de nevoie pentru a-şi însuşi cultura istorică şi pregătirea ştiinţifică necesară, spre a putea intra în rândul cercetătorilor chemaţi a continua marea operă istoriografică despre care v'am vorbit, a predecesorilor noştri.

Imi dau seamă de oare cari greutăţi ce vom întâmpina, acum, la început, pentru ajungerea acestui scop. Ştiu că, în împrejurările vitrege în cari cea mai mare parte a tinerimei noastre universitare de aci a fost silită să-şi urmeze învăţăturile secundare, nu şi-a putut însuşi cunoştinţa necesară, adesea nici chiar elementară, a trecutului românesc, pe băncile şcoalelor la cari

a învăţat, — şcoli în care acest trecut nu era numai sistematic ignorat, ci şi intenţionat batjocorit. Şi mai ştiu, că, chiar şi acei ce-ar fi voit, din îndemn propriu, să-şi însuşească, pe cale particulară, cultura istorică naţională trebuitoare, au fost mult împiedecaţi de la aceasta prin interzicerea mai tuturor manualelor şi scrierilor istorice mai deosebite ce se publicau în vechiul Regat, — interzicere prin care se urmăria nu numai a lipsi un popor întreg de hrana lui intelectuală şi sufletească cea mai necesară, ci chiar — himeric lucru ! .— năbuşirea adevărului istoric însuşi.

Cu toate acestea sunt încredinţat că, chiar şi numai cu mijloacele de cari dispunem acuma, vom îndepărta, destul de curând, dificultăţile pe cari urmările asuprirei politice şi culturale, la cari am fost supuşi atâta mar' de vreme, le-au lăsat în cale lucrării noastre. Garanţia pentru aceasta 'mi este: capacitatea de cultură de care poporul român — ca toate neamurile latine — a dat dovadă, priceperea şi stăruinţa la învăţătură, care n'a lipsit nici o dată fiilor acestui popor, râvna şi entuziasmul pe care ei le-au manifestat totdeauna pentru lucrările şi operile de cultură şi de ştiinţă şi, în sfârşit, aplecarea particulară, aşi putea zice vocaţia, Românilor transilvani pentru studiile istorice şi filologice, vocaţie pe care ei au vădit-o, înscriind în Panteonul culturii naţionale o serie întreagă de nume de scriitori ce s'au ilustrat în domeniul acestor studii.

* * *

Cu afirmarea acestei credinţe aşi putea încheia aci lecţia de deschidere a primului curs de istorie naţională la Românii din Dacia Superioară. Totuşi, Onorat Auditoriu, nu vreau să părăsesc aceasta catedră, fără a face profesie publică de atitudinea ştiinţifică şi naţională ce voiu observa în activitatea mea faţă de popoarele eterogene, pe cari soarta le-a aşezat în mijlocul nostru. Această profesie se impune, cred, prin împrejurarea că în Universitatea pe care am luat-o în stăpânire, ştiinţa s'a pus, cele mai adesea, în serviciul politicei, iar politica, totdeauna, în serviciul utopicei idei de Stat unitar naţional maghiar, adecă a desnaţionalizării. Atitudinea ştiinţifică de care vorbesc nu poate

fi de cât una — acea ce decurge din respectul absolut pentru adevărul istoric, ori care şi ori cum ar fi el.. Ce priveşte atitudinea naţională, ţin să declar că, departe de-a vedea în aceste popoare nişte duşmani, cum am fost noi priviţi, mai mult sau mai puţin, de ele, le vom considera ca menite, prin destinul lor istoric, să trăiască şi să se desvolte, cu individualitatea lor etnică şi culturală, alături şi împreună cu noi pe acest pământ prin excelenţă românesc. Departe apoi de-a le ignora sau deprecia trecutul, cum am fost noi ignoraţi şi depreciaţi în trecutul nostru, vom studia şi aprecia acest trecut — potrivit rolului cultural şi civilizator ce fie care din ele l-au avut şi potrivit facerilor de bine, cum zicea Kogălniceanu, pe care ele le-au lăsat în cursul vremii pământului şi oamenilor acestor ţări.

Un lucru însa vom face — şi-l vom face cu toată iubirea şi graba pe cari le reclamă repararea unei mari şi strigătoare nedreptăţi: vom căuta să reabilităm, istoriceşte, poporul român din Transilvania şi Ungaria, scoţând în evidenţă întregul aport pe care, în toate privinţele, el l-a adus, timp de aproape o mie de ani, pentru susţinerea celei mai vitrege patrii pe care a putut-o avea vreodată un popor... Aceasta n'o vom face însă în detrimentul moral-naţional al nimănui. Nu, pentru că azi ştim prea bine ce rol am avut în trecut şi care a fost importanţa noastră istorică, ca să mai simţim nevoia de a creşte însemnătatea acestui trecut, coborînd pe acel al neamurilor cu cari am trăit împreună sau am venit în atingere; pentru că cunoaştem admirabilele forţe de regenerare ce zac în sufletul poporului român, ca să nu ne îndoim că'n nouăle condiţii de viaţă, vom îndeplini în curând tot ceia ce opresorii ne-au împiedecat să facem la timpul său; pentru că, în sfârşit, oricât de însemnat ar fi rolul pe care aceşti opresori l-au avut în trecut, el nu va putea fi asemănat cu acel ce ni e dat nouă să-l avem, potrivit misiunii istorice ce ne-a fost încredinţată prin opera de colonizare şi romanizare a Daciei şi pe care numai acum, după o mie opt sute de ani, suntem puşi în poziţie a o putea împlini: de a fi, aci, la Dunărea de jos, reprezentanţii cei mai deplini şi mai autorizaţi ai culturii şi civilizaţiunii latine

FACTORII ISTORICI AI VIEŢII NAŢIONALE ROMÂNEŞTI.

Lecţiune inaugurală, ţinută la Universitatea din Cluj în ziua de 11 Noemvrie 1919, cu prilejul deschiderii cursului de *Istorie a Transilvaniei*

de

I. LUPAŞ

I.

Onorat Auditoriu,

Cel dintâi cuvânt, pe care simt că trebuie să-l rostesc dela locul acesta, e un cuvânt de adâncă şi cucernică mulţămire Atotputernicului Dumnezeu, care în milostivirea sa cea fără de margini ne-a învrednicit să ajungem aceste zile mari, când în cetatea tuturor nedreptăţilor, batjocurilor, durerilor şi suspinelor neamului nostru s'a înfipt triumfător steagul ştiinţei şi al culturei româneşti.

Cu credinţă neclintită în biruinţa acestui steag de luptă şi de progres au venit din toate părţile pământului strămoşesc preoţii ştiinţei. Ei s'au simţit datori să aducă jertfa cea mai curată la altarul acestui templu, spre a o împărtăşi cu dărnicie comilitonilor, ostaşilor tineri, înflăcăraţi de vechia dorinţă de a se înregimenta şi ei sub flamura cerească a mântuiriii *prin credinţă, ştiinţă şi cultură naţională.*

*

Al doilea cuvânt se cuvine să fie o pomenire pioasă a tuturor eroilor fără de moarte, cari prin jertfa lor supremă ne-au desrobit şi prin sângele lor, vărsat cu atâta îmbelşugare, au făcut

să se înalţe şi adevărul nostru din pământ, cum s'a înălţat odinioară trupul Mântuitorului din mormântul pecetluit cu lespede grea.

Ori cât de grea a fost lespedea, pe care protivnicii adevarului, duşmanii luminii căutau cu orice prilej să o prăvălească asupra mormântului, în care se amăgiau a crede, că vor reuşi să închidă pe veci viaţa sufletului nostru, — iată că „adevărul din pământ a răsărit şi dreptatea din cer s'a pogorît".

Anul 1919 va rămânea o dată memorabilă în istoria culturii române şi a învăţământului nostru superior. Anul acesta ne-a dat prilej să asistăm la înmormântarea unui vechiu sistem de rătăciri, de luptă îndârjită împotriva adevărului, de îngâmfare şi intoleranţă, care nu s'a sfiit a degrada adeseori şi ştiinţa în serviciul unor scopuri cu totul străine de rosturile ei puritane.

Războiul, care e acum pe sfârşite, n'a fost numai un războiu al armatelor oţelite din creştet până în tălpi, ci mai ales un razboiu al principiilor, al concepţiilor de viaţă şi de organizare...

Faţă de principiul feudal al tiraniei teritoriale, războiul mondial a pus în lumină importanţa, mărimea şi forţa dinamică a principiului naţional. Cu preţul unor sacrificii nespus de mari, ca rezultat al unui lung şi dureros proces istoric, a ajuns principiul acesta la biruinţa de mult dorită, care a dat popoarelor încătuşate putinţa de a se desrobi şi a deveni stăpâne asupra sorţii lor.

Biruinţa acestui principiu a pus crucea şi pe mormântul fostei Universităţi ungureşti din Cluj şi a făcut să răsară în locul ei Universitatea noastră românească din Dacia superioară.

Cu adevărat: „Mari şi minunate sunt lucrurile Tale Doamne şi nici un cuvânt nu este de-ajuns spre lauda minunilor Tale»!

* * *

Şi acum toate celelalte cuvinte, câte voiu avea de împărtăşit dela locul acesta, se vor îndrepta către iubiţii mei elevi, cărora le aduc din slujba sfântului altar creştinesc, de sub poala muntelui, o inimă sinceră de frate, o dragoste curată de părinte. Chemaţi a propovedui cuvântul ştiinţei româneşti dela o catedră de istorie naţională, ne dăm seama şi de importanţa momentului şi de mărimea răspunderii şi de greutatea lucrului, care ne aşteaptă.

Nu numai în viaţa singuraticului, ci şi în viaţa naţiunii noastre este de importanţă unică momentul când cultul, plin de iubire şi evlavie, al trecutului românesc începe a fi propagat dela catedra unei şcoale înalte, care în ultimele decenii fusese numai isvor de ură şi dispreţ faţă de orice amintire a acestui trecut. Ceice au vestit dela locul acesta, înainte de noi, cuvântul neînduplecatei Clio, au dat adeseori uitării cerinţa şi condiţia de căpetenie, pe care ea o pune tuturor slujitorilor săi: seninătatea şi curăţenia gândului. Nu şi-au scuturat încălţămintea de pulberea drumurilor, nu şi-au curăţit în deajuns gândul şi n'au căutat a-şi însenina inima, ci îmboldiţi de ghimpele urei naţionale şi de rassă au intrat în sanctuarul ştiinţei cercând să dovedească unui auditor docil, că naţiunea noastră ar fi fost pe acest pământ strămoşesc o simplă adunătură de venetici, un popor fără istorie, un neam fără trecut şi fără viitor. Nu gasiau colori destul de întunecate, spre a le arunca cu vădită predilecţie asupra tabloului, în care se căsniau să prezinte viaţa poporului nostru din orice timp. N'a fost notiţă injurioasă aruncată pe hârtie sau eternizată în tipar prin vre-unul din numeroşii duşmani ai neamului nostru, pe care să nu fi încercat a o valorifica în pretenţioasele lor expuneri, sub cuvânt că voesc să descopere purul adevăr, să înfăţişeze însaşi realitatea nudă, înlăturând — cum se zice — vălul zeiţei din Sais. De fapt era însă o poftă nepotolită de ponegrire, care îi îndemna să folosească această metodă atât de puţin ştiinţifica. E ştiut doar, că nu există popor în lume, despre care să nu se fi păstrat, pe lângă cele elogioase, şi însemnări mai puţin favorabile. Dar oricine caută să le adune numai pe acestea din urmă, nu face operă de ştiinţă, ci caută mijloace de ponegrire. Şi nu s'au gândit măcar un singur moment, că dreptatea imanentă a istoriei va da, mai curând sau mai târziu, o înfricoşată desminţire acestor învăţături tendenţioase, spulberând întreagă ţesătura lor meşteşugită deodată cu prăbuşirea trufaşei lor alcătuiri de Stat, clădite pe temelia de nisip a nedreptăţilor milenare.

Această prăbuşire a făcut să străbată şi în părţile noastre raza luminei, să ne putem bucura şi noi de libertate deplină sub scutul ocrotitor al patriei adevărate.

* * *

Pe lângă importanţa acestui moment, aducător de lumină şi de libertate, simţim şi mărimea răspunderii, ce ne apasă în pragul acestei răspântii a vremilor istorice. Dacă în trecut multe din neajunsurile, scăderile şi imperfecţiunile noastre naţionale erau uşor scuzabile prin faptul, că nu puteam dispune în libertate de soartea noastră, că atâtea din isvoarele luminii erau zăvorâte pentru noi şi în calea pornirilor noastre spre progres creşteau cât munţii piedecile, — de acum înainte astfel de scuze nu se vor mai putea invoca. Ci numai noi înşine vom purta întreagă povara răspunderii pentru felul cum vom şti să îndrumăm viitorul poporului nostru, făcându-l să-şi înţeleagă menirea sa istorică şi să contribue prin toţi fii săi destoinici la progresul cultural-ştiinţific, ale cărui porţi abia acum i se deschid.

Intre cei mai destoinici şi mai devotaţi fii ai poporului nostru trebue să fiţi şi d-v. studenţii Universităţii din Cluj. Ne credem în drept a presupune, că nu veţi face parte dintre acei studenţi, cari învaţă numai atâta, cât le este neapărat de trebuinţă pentru un biet examen, nici dintre cei ce învaţă numai dintr'un fel de ambiţie deşartă, ca să ştie ei şi numai ei mai mult decât alţii. Ci în alergarea dv. spre acest izvor de lumină şi în toată munca sârguincioasă, pe care o veţi săvârşi aci împreună cu profesorii, credem, că veţi fi povăţuiţi de dorinţa nestrămutată de a învăţa şi a vă pregăti cât mai bine, ca să deveniţi cât mai multora folositori prin cunoştinţele, pe cari veţi izbuti a le câştiga aici în cursul anilor de studii universitare.

Când vă vedem înaintea noastră, ne gândim la rolul mare şi însemnat, care vă aşteaptă în viaţă. Este plină patria noastră română de mulţimea oraşelor copleşite de elemente streine şi de mulţimea şi mai mare a satelor, în care străbate atât de anevoe o rază de ştiinţă. Şi ne aducem aminte de cuvântul biblic: „se prăpădeşte poporul în lipsă de ştiinţă“... Dreptul poporului la conducerea Statului, prin nimic nu poate fi mai greu primejduit decât prin lipsa de ştiinţă. De aceea trebue să înţelegeţi, că este una din cerinţele de căpetenie ale timpului nostru, ca ştiinţa să nu mai rămână nepăsătoare şi rece faţă de întunecimile adânci, în care se sbate mulţimea. Chemarea ei nu poate fi să rămână patrimoniul exclusiv al unui număr restrâns de privilegiaţi, ci trebue coborîtă în toate sbuciumările traiului zilnic şi împărtăşită tuturor celor capabili de a o înţelege şi a se folosi de

binefacerile ei. Cu ştiinţa e acelaş lucru ca şi cu dreptatea: împărţită cât mai des şi între cât mai mulţi, nu scade, nu se împuţinează, ci cu atât mai mult sporeşte valoarea şi puterea ei. Ştiinţa istoriei, care ne îndrumă să cercetăm trecutul nostru, este şi instructivă şi necesară, fiind ea o datorinţă faţă de noi înşine, faţă de trecutul şi de însăş fiinţa neamului nostru. Trecutul unui neam este ca un altar ocrotitor al focului sacru şi împrejmuit de raza idealului. Aceasta se pierde uneori în taina vremii, dar pentru cei înţelegători ea poate învia şi poate arunca lumina sa nu numai asupra timpurilor apuse, ci şi asupra prezentului şi viitorului. Munca prezentului numai atunci este spornică şi aducătoare de rezultate sigure, dacă se întemeiază pe trecut, valorificând cu înţelepciune experienţele lui şi neîngăduind să lipsească nici o verigă din înlănţuirea firească a continuităţii indispensabile oricărei evoluţiuni, fie de ordin moral fie material.

Iată pentru ce este atât de considerabilă valoarea educativă a istoriei şi în deosebi a istoriei naţionale. In consideraţiunile sale asupra educaţiei neamului omenesc (Erziehung des Menschengeschlechts) Lessing spune că „tocmai calea, pe care a ajuns neamul omenesc la perfecţiunea sa, trebue s'o percurgă fiecare om singuratec". Iar H. Spencer adaugă: „trebuie să conducem spiritul individului pe calea, pe care a urmat spiritul rasei. Iată cuvântul pentru care educaţia trebue să reproducă în mic istoria civilizaţiunii".

*

Dacă nu putem aştepta, ca toţi elevii noştri să devină oameni de ştiinţă în sensul sever al acestui cuvânt, suntem în drept a pretinde, ca ei să se pregătească cu seriozitate pentru chemarea, ce îi aşteaptă în viaţa neamului nostru, de a fi cei mai buni educatori tocmai prin răspândirea ştiinţei, prin respectul şi interesul viu, pe care trebue să-l poarte faţă de progresele ei, nu numai câtă vreme sunt cetăţeni în această „Alma Mater", ci totdeauna şi pretutindeni.

De aceea scopul învăţământului nu poate fi numai împărtăşirea cunoştinţelor, ci mai ales trezirea unui interes multilateral luminat şi statornic. Căci chiar dintre cunoştinţele împărtăşite metodic multe se pierd în noianul uitării. Dar interesul pentru

ştiinţa, pe care o îmbrăţişaţi cu înţelegere şi cu pasiune în tinereţe, trebue să rămână ca un tovarăş credincios, care nu vă părăseşte până la adânci bătrâneţe. Acest interes va fi apoi stimulentul valoros, care nu va da nici unuia dintre dv. răgaz „să odihnească şi să ruginească“, ci va îndemna pe tot insul la activitate necontenită, la neîntrerupte cercetări, la un control sever al celor învăţate şi la continua înnoire a cunoştinţelor, care înnoire, mai ales în domeniul istoriei, este de neapărată trebuinţă.

Ceice vor pleca dela Universitate înarmaţi cu acest interes puternic pentru ramura de ştiinţă aleasă de dânşii, suntem siguri, că nu vor putea să rătăcească în drumul lor.

Nu vor putea fi abătuţi prin nimic dela calea luminei şi a progresului, oricât de numeroase ispite, mărunte şi mari, ar pândi cărările lor de viaţă şi de muncă. Ei nu vor cădea nici odată în greşala de a crede, că ştiinţa e un lucru de prisos în viaţă, cum a crezut seminaristul, despre care ne spune Bariţiu, că după terminarea cursurilor de seminar s'a grăbit să arunce în Târnava cartea sa de teologie morală. Ei vor înţelege, că ştiinţa nu este un lucru mort, ci e în continuă creştere şi desvoltare, ca un pom roditor, care primăvara ne desfătează cu frumuseţea florilor, iar toamna ne inveseleşte cu dulceaţa roadelor sale. De aceea îşi vor da toată silinţa, să rămână în contact neîntrerupt măcar cu o părticică din roadele ştiinţei, care poate să le fructifice cugetarea şi să le înnoiască viaţa sufletească cum „se înnoesc tinereţele vulturului“.

Dacă bunul Dumnezeu ne va ajuta să putem trezi prin cuvintele noastre în sufletul studenţilor acest interes luminat şi statornic, ne vom socoti răsplătită cu îmbelşugare toată osteneala noastră, prin mângâierea pe care o poate da în lumea aceasta conştiinţa datoriei împlinite.

*

Am spus, Onorat Auditoriu, că ne dăm seama şi de greutatea lucrului, care ne-aşteaptă pe toţi, pe profesori şi studenţi de-opotrivă sau poate chiar mai mult pe cei dintâi decât pe cei din urmă.

Suntem chemaţi a despica o brazdă nouă în ogorul ştiinţei şi al culturii noastre naţionale. Dar ne lipsesc multe dintre mijloacele necesare pentru o desţelenire cât mai grabnică a acestui ogor binecuvântat.

Sunt adevarate constatarile făcute deunăzi, tot dela locul acesta, din partea colegului meu A. Lapedatu cu privire la progresele istoriografiei române în deceniile din urmă. Dar aici vom întâmpina cu toate acestea, acum la început, mari dificultăţi în lipsa unei biblioteci, care să cuprindă toate productele tiparelor româneşti, în lipsa unei arhive centrale şi în lipsa unui institut de istorie naţională, în care să se poată concentra toate mijloacele potrivite a înlesni munca profesorilor şi a o împintena pe a studenţilor. Lipsa unei bibliografii istorice şi a unor colecţiuni complecte din revistele şi publicaţiunile române, în cari s'au risipit în cursul timpului un număr însemnat de documente şi studii istorice, formează de asemenea o greutate, de care ne vom isbi la tot pasul.

Ceice am muncit şi până acum pe terenul istoriografiei ardelene, cunoaştem de-aproape toate greutăţile acestea. Dar nu ne speriem de ele. Căci precum ne-am putut lupta cu ele în trecut, când munciam izolaţi, în împrejurările vieţii patriarhale dela sate, — atât de puţin prielnice activităţii ştiinţifice, — şi eram avizaţi numai la smeritele noastre puteri, cu atât mai uşor le vom putea înlătura în viitor din cale cu ajutorul colegilor, cari au avut norocul de a fi putut munci şi până acum în împrejurări mai prielnice decât noi, Ardelenii. Nădăjduim apoi, că ne va ajuta să înlăturăm greutăţile amintite şi Statul nostru românesc, care nu va lipsi a da Universităţii noastre din Cluj tot sprijinul *pentru înfiinţarea unui Institut de Istorie Naţională*, preţuind după cuviinţă însemnatele servicii, pe cari le poate aştepta dela o istoriografie la nivelul cerinţelor din zilele noastre.

Greutăţile amintite se vor putea înlătura de aci înainte mai cu uşurinţă, căci piedeca de căpetenie a dispărut ori e pe cale să dispară.

Miron Costin spunea cu multă dreptate că a studia trecutul este o „iscusită zăbavă“, pentru care mai ales „gând slobod şi fără valuri trebueşte“. Ceeace a lipsit în cea mai mare măsură istoricilor nostri ardeleni, a fost tocmai gândul acesta „slobod şi fără valuri“. Gheorghe Şincai n'a putut să-l aibă, fiindcă era învăluit cu treburi şcolare, apoi cu suferinţele din temniţa Aiudului şi în sfârşit cu durerile pribegiei printre străini. Cu el s'a adeverit întocmai cuvântul evangheliei că „vulpile au vizuini şi paserile cerului au cuiburi“..., iar istoricul român nu aveà unde

să-şi plece capul între ai săi. Petru Maior şi Samuil Micu nu s'au putut împărtăşi nici ei de slobozenia gândului fără valuri, fiindcă au avut atâta de furcă cu întunecatul Ioan Bob. Dintre cei ce au urmat după dânşii, nici Damaschin Bojâncă, nici Ioan Trifu (Maiorescu), nici Bariţiu, nici Papiu-Ilarianu, nici Ioan Puşcariu, nici Şaguna, nici Tincu-Velia, nici Popea, nici Cipariu, nici Moldovănuţ, nici Bunea, nici Păcăţianu, nici Marienescu, nici Ioan Crişianu nici G. Popovici, nici I. Sârbu n'au putut avea gândul slobod şi fără valuri. Căci lupta religioasă, culturală şi politică a neamului nostru i-a înregimentat pe toţi sub steag, i-a purtat chiar şi prin temniţi ori i-a alungat în surghiun şi nu le-a dat decât prea puţin răgaz pentru cercetări şi scrieri istorice. Unul dintre ei (I. Puşcariu) descoperind în arhiva muzeului Bruckenthal din Sibiiu câteva documente istorice dela sfârşitul secolului XVII, le-a publicat într'o broşură cu acest titlu liric, atât de impropriu: *„In oarele libere»*.

Oricât de impropriu e titlul acesta la o publicaţiune de documente, el exprimă o dureroasă realitate. Numai în *oarele libere* a putut istoricul ardelean — ori care ar fi fost el — să se îndeletnicească cu studiul trecutului. Şi fiindcă conducătorii unui popor asuprit nu puteau să aibă decât *foarte puţine oare libere,* este firesc că oricine voeşte să judece cu dreptate rezultatele muncii lor pe terenul istoriografiei, trebue să ţină seamă de împrejurările atât de puţin prielnice unei activităţi ştiinţifice şi de greutaţile atât de numeroase, cu cari au avut ei să lupte.

Deaceea cele 3 postulate ale metodei istorice, care sunt: *precisiunea* în amănunte, *penetraţiunea* în rostul adevărat al evenimentelor şi *expunerea* clară, liberă de ori ce consideraţiuni lăturalnice, sigură şi atrăgătoare, — aşa numita „regulă de trei" a istoriografiei moderne nu se va putea aplica cu prea multa severitate faţa de lucrările lor. Adeseori au fost siliţi sa suprime parţi întregi din scrierile lor. Şi ori care dintre ei ar fi fost în drept să rostească cu *Tacitus:* „am fi pierdut şi memoria dimpreună cu vocea, dacă uitarea ar fi fost în stăpânirea noastră, cum a fost tăcerea".*)

Chiar înlăturând toate greutăţile indicate până aci, mai rămâne una esenţială, care rezultă din însaş firea lucrurilor, din

*) «Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci, quam tacere» (Agricola II, 12).

felul deosebit al studiilor istorice. Căci, după cum spune cu multă dreptate cercetătorul instituţiunilor politice din vechia Franţă, Fustel de Coulanges: „Istoria nu este o ştiinţă uşoară, obiectul, pe care-l studiază, e nesfârşit de compiex... O îndelungată şi scrupuloasă observaţiune a amănuntelor este singura cale, care să ne poată conduce la vre-o privire generală (de total). *Pentru o zi de sinteză trebuesc ani de analiză.* In cercetări, cari reclamă totodată atâta răbdare şi atâta silinţă, atâta prudenţă şi atâta îndrăzneală, putinţele de greşală sunt nenumărate şi nimenea nu se poate lăuda, că scapă de ele“.*)

Să nu ne lipsească nici răbdarea, nici silinţa, nici prudenţa, nici îndrăzneala! Căci numai cu ajutorul lor vom putea birui toate greutăţile şi vom face, ca istoria naţională să devină una din pârghiile de înălţare a poporului nostru spre conştiinţa valorii, a demnităţii şi menirii sale. Astfel va ajunge ea să constitue una din laturile triunghiului sfânt, despre care vorbeşte Herder, când face amintire de cele mai importante isvoare ale educaţiei, pe care le stabileşte în această trinitate: *religia, poesia şi istoria.*

II.

Premiţând acestea, fie-mi îngăduit, ca înainte de a intra în materie, să caut a înlătura un prejudiţiu, pe care şcoala străină a reuşit, prin îndelungate stăruinţe, a-l strecura în cugetul multora dintre adepţii săi.

In cursul luptelor noastre din trecut atât de adeseori ne-a fost contestat nouă, Românilor din Transilvania, dreptul la o viaţă naţională proprie, liberă şi deplină. Când conducătorii poporului nostru aduceau în sprijinul dreptelor noastre postulate naţionale, pe lângă alte argumente, şi argumentul istoric, erau izbiţi în faţă de apostrofarea cinică a celor ce nici nu voiau să audă, că şi Românii ardeleni ar fi avut o istorie naţională, deosebită de a stăpânitorilor şi asupritorilor noştri, o istorie urzită în războiul durerii, ţesută în lacrimi şi suferinţe, continuată nu-

*) Fustel de Coulanges: «Histoire des Institutions Politiques de l'ancienne France». Paris 1891. p. XIII.

mai cu ajutorul unei îndelungate răbdări muceniceşti şi a nădejdii neclintite în biruinţa dreptăţii, prin care se înalţă neamurile cele vrednice şi se prăbuşesc cele învechite în fărădelegi.

Vom arunca deci o scurtă privire asupra factorilor istorici ai vieţii noastre naţionale, ca să vedem, cum şi întru cât s'a putut înfiripa din lucrarea lor complexă istoria noastră naţională aici pe pământul Daciei Traiane.

In lecţiunea de deschidere rostită la universitatea din Turin (1851) — „Della nazionalità come fondamento del diritto delle genti", italianul *Mancini* a enumerat următoarele elemente ca factori istorici constitutivi ai naţionalităţii: 1. elementul *geografic:* ţara, teritoriul; 2. elementul *etnografic:* rasa; 3. elementul *religios:* credinţa, confesiunea; 4. elementul *raţional:* limba; 5. elementul *tradiţional:* datinile, obiceiurile, amintirile istorice; 6. elementul *iuridic:* legile şi instituţiunile sociale; 7. deasupra tuturor acestora a pus elementul *moral:* conştiinţa naţională, fără de care sunt slabe şi nesigure toate celelalte elemente. Mancini accentuează, că fără conştiinţa naţională — care este un fel de «*cogito, ergo sum*» al filosofiei cartesiene cu aplicare la naţiune — toate celelalte elemente (teritoriul, rasa, religiunea, limba, comunitatea istorică şi de obiceiuri, legile comune) rămân fără putere de a constitui naţiunea". Deşi sociologii nu o acceptează întru toate, teoria lui Mancini a rămas până în ziua de azi predominantă, servind ca bază teoretică a revendicărilor de ordin naţional-politic *)

Să privim deci acţiunea acestor factori istorici în procesul de desvoltare a neamului nostru.

*

1. *Factorul geografic.* Teritoriul, în marginile căruia s'a format în cursul veacurilor şi pe care îl stăpâneşte astăzi neamul românesc, cuprinde exact aceleaşi regiuni, unde trăiseră odinioară Traco-Romanii. Continuitatea neîntreruptă a elementelor autohtone şi contopirea lor succesivă cu cele romane sau romanizate este mai presus de orice îndoială. Căci Dacia cucerită de Traian a

---

*) cf. D. Gusti: „Problema naţiunii" în „Archiva pentru ştiinţa şi reforma socială" 1919. pag. 547—577.

fost supusă unei dominațiuni pacinice, unei colonizări pricepute, iar nici decum unei desnaționalizări forțate.

Nu există nici un text vrednic de credință, nici o inscripțiune, care să dovedească exodul acestei populațiuni sau nimicirea ei după retragerea legiunilor romane la Sudul Dunării, în Dacia Aureliană. Față de orice invaziune populațiunea traco-romana nu putea să-și părăsească definitiv pământul și să se îndepărteze cu totul din așezările sale străvechi. Căci această populațiune, cel puțin în partea ei de agricultori, a avut și are neîntrerupt tendințe de stabilitate. Numai partea, care se ocupă cu păstoritul, își schimbă după anotimpuri așezarea urcându-se primăvara cu turmele la munte și coborînd toamna pentru iernatec la șes. Dar nici aceasta nu iasă din cuprinsul teritoriului strămoșesc. „O populație baștinașe de plugari, dar și de ciobani nu se strămută ușor“ *).

Acest teritoriu, binecuvântat de Dumnezeu cu toate darurile, cu o climă variată, cu o floră și o faună bogată, cu mine și substanțe minerale de tot soiul și cu glie roditoare din belșug, formează o unitate geografică desăvârșită. Din munții Maramureșului se întinde spre Miază-zi până dincolo de Dunăre, pe coastele Balcanilor și în ținutul Pindului. Iar în Apus din preajma râului Tisa și până la apa de graniță răsăriteană a Nistrului e tot pământ strămoșesc. Așa de mare este întinderea țării noastre (peste 300.000 Km. pătrați), pe care o încinge Dunărea și o adăpostește cununa de munți a Carpaților. Sub influența climaterică și telurică a diferitelor ținuturi din acest vast teritor național putem întâlni în cuprinsul lui și tipul locuitorilor dela șes, molateci și visători, dar răbdători la muncă, și pe al muntenilor sprinteni, aprigi și războinici, ca și pe al oamenilor întreprinzători din ținuturile mai puțin fertile, unde traiul zilnic reclamă o încordare statornică nu numai a brațelor de muncă, ci și a cugetării, prevederii și cumpănirii înțelepte. Această împrejurare arată și importanța factorului *economic* în desvoltarea poporului nostru, ale cărui îndeletniciri sunt pretutindeni în cea mai strânsă legătură cu însușirile factorului geografic, a cărui înrâurire hotărîtoare asupra desvoltării poporului nostru este mai presus de orice îndoială, știut fiind că *«istoria este geografie pusă în mișcare»*.

---

*) N. Iorga: Istoria Românilor Ardeleni, I. 1915 p. 17.

De-o-parte bogăţia acestui teritoriu, de alta situaţia lui geografică tocmai în drumul dintre Orient şi Occident, ca un fel de „bulevard al Imperiului roman“, l-a expus la foarte dese încălcări şi devastări din partea năvălitorilor din diferite timpuri.

Poporul autohton s'a ferit din calea primejdiei, care bântuia mai rău la şes decât la munte. Dar faptul, că primejdiile războaielor au fost atât de numeroase, încât abia dacă s'a putut strecura vre-o generaţie întreagă de oameni în pace şi linişte, este pricina de căpetenie, că aşezarea şi orânduirea statornică a Principatelor Române se înfăţişează ca un fenomen aşá de întârziat în desvoltarea neamului nostru. Chiar şi după înfiinţarea Principatelor au fost necontenite atacurile şi năvălirile necruţătoare, încât arareori se întâmpla ca ţările acestea să aibă timpuri mai îndelungate de pace. Când se iveau asemenea timpuri — cum spune cronicarul — „toţi oamenii pământului se bucurau, scăpând de robii, de prăzi, de fugi prin munţi şi de toate groazele şi călcăturile oştilor şi toţi da laudă lui Dumnezeu“*).

Istoria luptelor pentru apărarea pământului strămoşesc ne reaminteşte pe credinciosul Nabot, despre care ne spune „Cartea Impăraţilor“, că aveà şi el o sforicică de moşie părintească. Şi împăratul Ahab lăcomì să i-o răpească, spre a-şi spori averile sale cu dânsa. Dar Nabot se împotrivi zicând: să mă ferească Dumnezeu de a înstrăinà moşia mea părintească. Ahab întărâtat de această împotrivire, ucise pe credinciosul Nabot şi îi răpi moşia, fără a ţineà seamă de cuvântul proorocului Ilie, care îl ameninţă: „unde ai vărsat sângele acestui nevinovat, acolo vor linge cânii şi sângele tău“.

Dela Atila „biciul lui Dumnezeu“, dela Asparuch Bulgarul, dela Tuhutum Maghiarul şi până la Wilhelm Teutonul este mare numărul Ahabilor de toate neamurile, cari au lăcomit asupra moşiei noastre strămoşeşti, cercând să ne despoaie de dânsa în diferite chipuri: uneori prin sabie şi foc, alteori pe cale pacinică, prin diferite uneltiri viclene, prin penetraţiunea lentă în mijlocul poporaţiunii autohtone a diferitelor elemente aduse din alte părţi. Dar toate încercările de a răpi acestui teritoriu caracterul străvechiu de «*ţară românească*» s'au frânt de vitalitatea extraordinară a neamului nostru, care a îndurat timp de 18 secole

*) Magazin istoric pentru Dacia, I. p. 240.

toate stăpânirile silnice şi toate asupririle grele, păzindu-şi glia străbună, şi în vijeliile cele mai cumplite, fără a-şi pierde credinţa şi nădejdea în ziua cea mare a dreptăţii. Par'că ar fi înţeles în mod instinctiv, că pentru un popor în continuă luptă nu poate fi o nenorocire mai mare decât atunci, când îşi pierde credinţa în Dumnezeu şi nădejdea în viitorul său.

E adevărat, că nici în timpul de faţă nu sunt toţi Românii cuprinşi laolaltă, în graniţele patriei întregite. Au mai rămas şi dincolo de Nistru şi dincolo de Tisa şi dincolo de linia demarcaţională care sfâşie Banatul, şi dincolo de Dunăre, considerabile pâlcuri de Români, osândiţi a vieţui sub cârmuiri străine. Dar cu cât se va consolida Statul român mai mult, cu atât mai suportabilă va deveni şi soarta acestor fraţi ai noştri. Pe lângă imediata vecinătate a patriei mame ei vor fi ocrotiţi şi de duhul luminat al vremii, care nu mai îngăduie asuprirea şi desnaţionalizarea nici unei frânturi de popor capabil de viaţă proprie. Trezindu-se acum şi în ei conştiinţa dreptului la viaţă naţională, vor fi necontenit încurajaţi în năzuinţele lor de nădejdea, că mai curând sau mai târziu se va împlini şi faţă de dânşii prorocia Scripturii: „vă voiu da o inimă *nouă* şi voiu pune în voi *duh nou,* voiu depărtà din corpul vostru inima cea de piatră... *şi veţi stăpâni pământul, pe care l-am dat părinţilor voştri*" (Iezechil c. 36 v. 26-8).

*

2. *Factorul etnografic.* In ce priveşte *rasa românească*, este atat de uşor a o distinge de rasa celorlalte popoare, cu cari trăim împreună. N'ai decât să cercetezi cu luare aminte un sat cu populaţiune mixtă. Nu numai felul de îmbrăcăminte şi graiul arată, cât de mult se deosebeşte Românul de Sas sau de Maghiar, ci întreagă nfăţişarea, fizionomia, mişcarea şi purtarea lui. Se observă numai decât tipul daco-roman, care şi-a păstrat nu numai portul dac, după cum îl înfăţişeaza figurile depe columna lui Traian, şi graiul în prevalenţă latin, ci şi anumite trăsături antropologice, a căror permanenţă şi continuitate de-a lungul veacurilor este o dovadă atât de strălucită despre tenacitatea rasei româneşti. Un istoric german (Albrecht Wirth) spunea la 1901, că neamul românesc este *cel mai tenace neam de oameni* de pe faţa pământului şi că acest neam se poate asemăna cu unele pârae din munţii Iura şi din Carst, cari curg mile întregi pe sub pământ, pentru ca să reapară şi

să nu mai dispară niciodată. Astfel până în veacul al XIII-lea acest neam a fost ca şi şters de pe faţa pământului, când deodată reapărù şi — de astă dată *pentru totdeauna*".

Factorii etnici, cari au contribuit la crearea individualităţii deosebite a neamului nostru, sunt:

a) Tulpina pelasgică*), preistorică, considerată ca primul fond comun tuturor popoarelor carpato-dunărene şi balcanice-adriatice.

b) Tulpina ariană sau indo-europeană a popoarelor cari au locuit Dacia înainte de cucerirea romană (Agatirşi,**) Sciţi***) absorbiţi de Traco-Geţi şi de Daci, Traco-Eleni şi Iliri).

c) Pe această tulpină daco-scitică au fost sădite elementele latine romanizate (greco — iliriene — italice şi mediteraneene) aduse de cucerirea şi colonizarea romană. Trăsăturile antropologice ale Dacilor s'au continuat pe cale de afinitate cu trăsăturile caracteristice ale Latinilor şi astfel au constituit împreună rasa daco-romană sau românească.

d) Acest amalgam al Dacilor şi Romanilor a fost supus, pe timpul năvălirilor, unei singure influenţe reale mai puternice, aceea a Slavilor, al căror contact secular, chiar cu religia, cultura şi cu sângele, nu a putut să şteargă trăsăturile latine predominante, dobândite în mod definitiv de Daco-Romani, în sânul cărora înşişi Slavii au dispărut complect.****) Aceste desluşiri ni-le poate da cu privire la geneza rasei noastre daco-romane antropologia şi etnografia, cari în desvoltarea lor viitoare vor contribui,

*) Probabil că *Pelasgii* şi *Tracii* erau popoare înrudite, cf. I. Andrieşescu: «Contribuţie la Dacia înainte de Romani«, Iaşi 1912, pag. 121.

**) Agatirşii erau de sigur Traci (Ibidem, p. 116).

***) «Scythii sunt elementul trecător-reprezentativ în etnografia carpato-balcanică nord-dunăreană, Thracii ca şi la sudul Dunării, elementul străvechiu, băştinaş, persistent. Tradiţia eponimică, după care Agathysos, Gelon şi Scythus ar fi fost fraţi (Scythus-cel mai puternic, dar şi cel mai mic — Herodot IV, 9, 10) ar reflecta o situaţie târzie dela invazia Scythilor (sec. VIII d. Chr.) când, dupăcum arată şi puţinele nume, contactul îndelung între Scythi şi băştinaşi stabilise apropieri... Herodot arată pe Traci ca cea mai mare naţie de pe lume după Indieni; *de-ar avea un rege*, zice, *şi-ar fi uniţi, nu i-ar înfrânge nimeni şi ar fi cei mai puternici dintre toate neamurile* (V. 3). Cf. Andrieşescu, o. c. p. 119.

****) Cf. Alex. Sturza: „*Rasa românească*", în „*Revista pentru istorie arheologie şi filologie*" din 1913.

fără îndoială, cu mai multe raze de lumină la lămurirea părții celei mai întunecate din trecutul neamului nostru. — Tot astfel se așteaptă prețioase lămuriri dela arheologia preistorică, ai cărei cultivatori afirmă că „dacă originea poporului român e legată de teritoriul colonizărei romane, cultura lui nu începe dela August și dela Traian", ci din timpuri cu mult mai vechi, problema locuitorilor băștinași ai Daciei formând începutul istoriei românești. — „Cultura Daciei înainte de Romani înfățișează nu trecerea bruscă dela o stare de sălbătăcie la alta de lumină puternică și limpede, ci mai sigur desvoltarea liniștită și continuă, după împrejurări și locuri, *pe un adânc fond de cultură populară*, mai puternic decât ele, — o succedare de epoci cu un caracter *de tenacitate excepțională*. Ce poate fi mai descoperitor de orizonturi noi decât faptul că, în timp ce pentru vremea romană, cultura dela Dunărea de jos se concentrează în colțul sud-vestic al Daciei, înainte cu mult de această vreme, o cultură de o însemnătate neobicinuită se desfășura în regiunile ei estice, Moldova-mare până către Dnipru, identică cu cultura regiunilor transilvane, până cătră Dunărea de mijloc și sud-dunărene până la Marea Egee?"*)

*

3. *Factorul religios.* In privința *factorului religios* cercetările filologice ne-au lămurit deplin asupra adevărului, că Românii au primit creștinismul într'un timp, când limba lor era încă cea latină. Toate cuvintele, cari exprimă noțiuni fundamentale ale credinței creștine, sunt de origine latină. Numai când încep într'o epocă mai târzie lucrările de organizare bisericească și când se fixează diferitele slujbe și ceremonii religioase, se ivesc și cuvinte de altă origine, răsărite pe urmele influenței grecești și slavone. Dar, firește, că și la încreștinarea poporului nostru s'a întâmplat acelaș lucru ca și la încreștinarea altor popoare: primirea evangheliei lui Hristos n'a însemnat o abandonare totală a vechilor datine și deprinderi religioase, moștenite dela Traco-Romani. Dimpotrivă unele din aceste datine le-a păstrat și le păstrează poporul nostru.

¹) Ioan G. Andrieșescu: *Contribuție la Dacia înainte de Romani*. Iași 1912, p. VIII.

cu deosebită stăruinţă până în ziua de astăzi, fiind ele nişte forme externe, cari ating mai mult înfăţişarea, decât esenţa sau sâmburele credinţei creştineşti. Ar fi o problemă deosebit de importantă, pentru o cunoaştere mai pătrunzătoare a vieţii noastre sufleteşti, analiza amănunţită a elementelor creştineşti şi a rămăşiţelor traco-romane în mulţimea datinilor şi deprinderilor religioase ale poporului nostru. Academia Română a publicat la 1884 lucrarea lui Atanasie Marienescu: *Cultul păgân şi creştin*, cuprinzând sărbătorile şi datinile romane vechi. Dar autorul, deşi a trăit încă 31 de ani după publicarea acestei lucrări, n'a ajuns să resolve problema destul de grea, ce-şi fixase, aceea de a dovedi, „ce e curat creştin şi, în unele datine, ce element roman vechiu s'a încreştinat şi ce element creştin s'a împăgânit?" Se vor ivi — să nădăjduim — alţii, cari să poată da o deslegare corăspunzătoare acestei probleme.

Dar însuş faptul permanenţei şi continuităţii elementelor religioase traco-romane în credinţa poporului nostru este suficient spre a dovedi, că acest popor a fost în stare să-şi păstreze prin toate urgiile veacurilor, ca o moştenire străbună, nu numai trăsăturile speciale anatomice, morfologice şi fiziologice ale făpturii sale trupeşti, ci şi pe cele psihologice, ale făpturii sufleteşti. Dupăce sub ocrotirea bisericii ortodoxe a Răsăritului, care a fost totdeauna deosebit de îngăduitoare faţă de manifestarea particularităţilor naţionale ale diferitelor popoare, strămoşii nostri şi-au putut afla un teren prielnic pentru deprinderile lor religioase, s'au alipit cu totul de această biserică. Deaceea întâmpinăm şi în trecutul şi în prezentul vieţii noastre naţionale ca o trăsătură importantă acea puternică legătură sufletească între popor şi biserica sa străbună, care i-a dat din cele mai vechi timpuri dreptul esenţial — pe care potestatea Statului i l-a refuzat cu îndărătnicie atâta timp, — acela de *a se cârmui* pe sine duhovniceşte prin *aleşii săi.* Acest drept i-a fost recunoscut poporului nostru chiar de patriarhia din Constantinopol. Căci iată ce citim în hrisovul patriarhului Antoniu II, prin care numeşte pe egumenul Pahomie *la 13 August 1391* stareţ, cu drepturi episcopeşti, al mănăstirii din Peri (Maramurăş): „Şi dacă s'ar întâmpla, ca să moară egumenul (precum toţi suntem muritori), atunci toţi fraţii duhovniceşti şi Baliţă şi Drag Meşter, *cu toţi oamenii mici şi mari din numitele ţinuturi ale mănăstirii*, să se adune şi aşa

adunați *să aleagă un egumen*, cu autoritatea și binecuvântarea noastră“*).

Și dela normele ei de credință nu i-au mai putut abate nici violențele propagandei catolice din timpul regilor maghiari „apostolici“, cari puneau jurământ pe sfânta evanghelie, că-i vor sili pe Valahii „șismatici“ să treacă la biserica apuseană ori îi vor stârpi din cuprinsul țării lor, nici silințele de ordin cultural și politic ale principilor ardeleni calvini, nici infatigabilele stăruinți ale Habsburgilor, cari — după cuvântul nimerit al lui Eminescu — trăiau în convingerea, că cel mai bun razim al stăpânirii lor îl vor găsi în ceata „beamterilor“ nemți și a preoților catolici. De aci tendința lor de a germaniza și catoliciza pretutindeni. Ori cât de mult au încercat și unii și alții să înfăptuiască aevea principiul „cuius regio, eius religio“ față de Românii ardeleni, n'au reușit decât în prea puține cazuri și atunci numai la aparență și în mod trecător. Acest lucru l-au observat cu mirare toți cei ce au avut prilej să cunoască mai de aproape felul de traiu și obiceiurile religioase ale poporului nostru. Astfel iesuitul *Antonio Possevino*, care în jumătatea a II-a a secolului XVI. a umblat prin Ardeal și cunoștea bine împrejurările de aici, își exprimă mirarea, că împotriva tuturor amenințărilor și primejdiilor, Românii au putut să rămână atât de statornici în legea lor și în ritul grecesc**).

In cursul veacurilor XVI și XVII celor mai mulți dintre episcopii și protopopii români ardeleni li se impunea din partea regimului politic îndatorirea de a se folosi de orice mijloc, ca să-i abată pe credincioșii lor dela anumite ceremonii religioase. Insă toate poruncile principilor calvini au rămas ca glasul celui ce strigă în pustie. Este deosebit de instructiv, să cunoaștem și motivul acestei totale lipse de rezultat a unor încercări atât de stăruitoare. Ni-l comunică superintendentul calvin Geleji Katona István, care într'o scrisoare a sa din 24 Septemvrie 1640 aduce la cunoștința lui Gheorghe Rákoczi I, că nu se găsește între

*) Magazin istoric pentru Dacia, tom. III, p. 176—7 și I. Mihali: Diplome Maramurășene — pag. 109—111.

**) Et con tutto cio e maraviglia, quanto sieno stati Valachi fin hora tenaci del loro scisma et rito greco — A. Veress: *Fontes Rerum Transsilvanicarum*, III, p. 64.

preoţii români şi între candidaţii la vlădicie nici unul, care să poată fi înduplecat a-şi schimbà credinţa strămoşească în lucrurile fundamentale, căci *se tem*... pe un astfel de preot sau episcop *poporul nu l-ar primi* şi cine ştie, ce i s'ar întâmpla, dacă ar cutezà să meargă între Români".

Dar se va întrebà cineva, cum de acelaş popor, care la 1640 n'ar fi primit în mijlocul său pe un preot sau vlădică rătăcit dela credinţa străbună, a putut îngădui fără murmur schimbarea dela 1700? Adevărul e, că n'a îngăduit-o decât atâta timp, cât n'a aflat despre ea, cât s'au petrecut lucrurile în mod tainic între vlădica şi sfetnicii săi. Indată ce a prins şi poporul de veste, s'a împotrivit şi s'a revoltat în toate părţile. Iar Atanasie şi urmaşii săi n'au prea cutezat a umbla mult prin mijlocul poporului. Şi când au cutezat, au fost întâmpinaţi cum meritau nişte păstori, cari au fost în stare să înceapă o târguială atât de puţin onorabilă cu sufletul şi credinţa turmei lor cuvântătoare. Chiar şi un episcop de vrednicia lui Inochentie Micu-Klein a fost împiedecat de popor de a sluji liturghia în biserica românească din Braşov,*) şi întâmpinat de Sălişteni cu strigăte de revoltă la adresa teologului catolic, care-l însoţià: „Ce caută acest popă latin în biserica noastră"?**).

Iar când i-a venit împăratului Iosif II. în minte, să ceară episcopului Grigorie Maior dovezi, că credincioşii săi sunt în adevăr catolici sau uniţi, energicul vlădică în lipsa altor dovezi, s'a apucat să traducă la repezeală nişte molitve în limba latină şi să aranjeze prin biserici anume îngenuncheri speciale, spre a trece poporul pe neobservate dela o lege la alta. Dar toate au fost zadarnice. Oricine va vrea să privească în faţă realitatea şi să zică adevărului pe nume, va trebui să constate, că între Românii ardeleni nici azi nu poate să fie vorba decât de o *singură confesiune*, fiindcă toţi cred şi mărturisesc la fel. Nimic din cele 4 puncte dela 1700 nu s'a putut strecura în taina sufletului românesc: nici filioque, nici azima, nici purgatorul, nici „sfântul scaun". Cel mult din punct de vedere administrativ şi constituţional-bisericesc ar putea fi vorba

---

*) «Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, IV. q. 186.

**) G. Bariţiu: Părţi alese din istoria Transilvaniei, I. Sibiu 1889, p. 425.

de oarecare deosebire între Românii ardeleni, întrucât „unii aparţin episcopului Petru, iar alţii episcopului Pavel“*)

Atât de important a fost elementul religios în păstrarea naţionalităţii noastre, încât a dat poporului tărie să poarte contra unei împărăţii puternice lupte seculare cu deplină isbândă, neavând nici o armă decât „sabia duhului“, care este *cuvântul lui Dumnezeu.* Poporul românesc din Ardeal „şi-a trăit — alături de partea de viaţă pe care a dat-o străinului — viaţa sa proprie în formele religioase, prin care în locul Voevodului a răsărit Vlădica, în locul cneazului sau judelui protopopul, în locul ostaşului preotul. Astfel la dânşii viaţa aceasta bisericească este nesfârşit superioară ca valoare, fiindcă în singura formă, pe care ei o aveau la îndemână, au concentrat toate necesităţile lor de manifestare pe toate terenurile. *E ca un copac rămas singur dintr'o pădure tăiată.* Toate forţele pământului, care trebuiau să se răspândească în arborii tăiaţi, se adună într'însul, şi atunci este o splendoare de desăvârşire în ramurile lui, o putere de viaţă în fiecare frunză, ce nu se întâlnesc la nici unul dintre cei mai zdraveni copaci în împrejurările obişnuite“**).

*

4. *Factorul raţional.* Pe cât de important a fost rolul factorului religios în constituirea şi păstrarea naţiunii noastre, tot atât de valoros a fost şi continuă a fi factorul raţional: limba. Ea ne-a păstrat de o parte icoana vie a originii noastre, de alta ne-a fost, ca şi religia, un mijloc puternic de neîntreruptă legătură a unităţii şi a frăţiei între toate pâlcurile neamului nostru, sfâşiat în atâtea ţări, sub atâtea cârmuiri străine.

Precum legea românească a fost mereu încălcată din partea altor confesiuni, tot astfel a trebuit să poarte şi limba românească un războiu neîntrerupt contra diferitelor influenţe străine cutropitoare. Slavonismul şi grecismul au isbutit într'un timp s'o alunge dela sfântul altar, din strană şi de pe amvon, precum

*) »...clarum est unitos a non unitis in eo tantum ab invicem distingui, quod hi episcopo Petro, illi episcopo Paulo adhaereant» scria pretorul Mihail Pap din Beiuş într'un memoriu adresat la 10 Iulie 1786 împăratului Iosif II. în interesul unificării bisericeşti a Românilor ardeleni.

**) N. Iorga: Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria, I. 1915. p. 13.

şi din şcoli şi din dregătoriile Statului. Dar ea şi-a găsit un bun adăpost în coliba ciobanului şi în bordeiul plugarului. A continuat a trăi şi a se desvolta în doinele tânguitoare şi în poveştile pline de farmec ale poporului, până când schimbarea vremilor, puternica mişcare de reformă religioasă i-a deschis din nou calea spre amvon şi spre altar, spre şcoală şi spre viaţa de Stat. Dar când era să-şi înceapă mai cu însufleţire avântul, s'a pornit curentul de rusificare în Basarabia, de germanizare în Bucovina şi de maghiarizare aici la noi. După nenorocitul principiu religios: «*cuius regio, eius religio*» din veacul XVI s'a orientat intoleranţa naţională şi culturală a secolului XIX cu lozinca tot atât de absurdă «*cuius regio, eius lingua*«. Şi astfel în viaţa publică ardeleană, când se silia dieta din Cluj la 1842, să întroducă în locul limbei latine limba maghiară ca limbă oficială, voind să ia măsuri ca în timp de 10 ani în toate şcoalele şi în toate dregătoriile publice să stăpânească exclusiv limba maghiară, s'a pornit cu tot dinadinsul răsboiul limbilor. Atunci spunea preotul şi eroul-mucenic al Saşilor, Ştefan Ludwig Roth din Mediaş: zadarnic se silesc domnii din Cluj să dea Ardealului o limbă oficială, o limbă a tuturor. Zadarnic aduc legi şi se bucură amăgindu-se, că ar fi făcut un lucru bun. Căci neînţelepţeşte au lucrat. Ardealul nu are trebuinţă de o astfel de limbă, impusă de dieta din Cluj. Ardealul are, după cum a avut şi în trecut, o limbă, pe care o înţeleg toţi locuitorii acestei ţări. Nu este limba ungurească, nici cea nemţească. E limba română, pe care o ştiu toţi, fără s'o fi învăţat. Pentru învăţarea altei limbi, îţi trebue ani de osteneală prin şcoli. Limba română o înveţi aproape fără să vreai, din contactul zilnic, de pe stradă. Dintr'odată observi că ştii vorbi româneşte. Şi chiar dacă n'ai dori s'o vorbeşti, o înmiită trebuinţă a vieţii de toate zilele impune cunoştinţa ei*)... Ceeace a spus înainte cu aproape 80 de ani St. L. Roth, are deplină valoare atât pentru viaţa obştească din trecut a Ardealului, cât şi pentru cea din viitor a României întregite.

Cum şi-a exprimat Antonio Possevino mirarea, că Românii şi-au putut păstra neştirbită credinţa, tot astfel şi-o exprimase, la sfârşitul secolului XV şi Bonfini, istoricul regelui Matei Cor-

*) Ştefan L. Roth (Doctor und Magister): «Der Sprachkampf in Siebenbürgen», Braşov 1842, pag. 47—48.

vinul: Dacă va socoti cineva bine necontenitele incursiuni ale Sarmaţilor şi Goţilor, apoi invasiunile Hunilor, ale Vandalilor şi Gepizilor, ale Germanilor şi Longobarzilor, cum nu se va mira foarte, că s'au păstrat până acum între Daci şi Geţi urmele limbei romane? Astfel s'au luptat Românii, încât par a se fi răsboit mai mult pentru păstrarea limbei, decât pentru viaţă“*).

In vârtejul vălmăşelilor din cursul războiului recent purtat de limba noastră cu deplină biruinţă contra limbilor streine, a crescut în mod însemnat dragostea poporului întreg pentru limba sonoră şi graiul armonios al străbunilor săi.

Românul a învăţat şi învaţă bucuros şi alte limbi, dacă simte că-i sunt de folos ori are trebuinţă de ele. Şi e bine să înveţe tot insul. Impăratul Carol Quintul spunea că te naşti iarăş şi redevii om, de câte ori înveţi o limbă nouă.

Dar limbile străine, în privinţa educaţiei, nu pot fi decât instrumente pentru a înţelege şi mai bine, pentru a iubi şi mai mult limba maternă. Şi nicidecum nu este îngăduit a degrada limba maternă la rolul de slujnică a unei limbi străine, cum s'a încercat aceasta în vechiul sistem şcolar al Ungurilor, cari admiteau limba maternă a elevilor începători în 2 clase primare, dar numai în scop de a le înlesni însuşirea mai repede a limbei maghiare.

*

5. *Factorul tradiţional.* Factorul tradiţional sau comunitatea istorică de obiceiuri, datini şi amintiri este de asemenea un factor de importanţă netăgăduită în viaţa noastră naţională. Fiindcă poporul nostru este alcătuit din aceleaşi elemente etnice, are pretutindeni acelaş fond sufletesc, aceleaşi datini şi obiceiuri, păstrează amintirea istorică a vieţii trăite împreună şi se entuziasmează pentru un viitor, care să aducă binele şi fericirea tuturor fiilor săi de-opotrivă. Aceleaşi deprinderi religioase, aceleaşi sărbători, aceleaşi datine şi obiceiuri la botez, la nuntă, la înmormântare le vom găsi la Români pretutindeni cu unele deosebiri neesenţiale, după singuraticele ţinuturi şi după influenţele rezultate din amestecul cu alte neamuri. S'au făcut numeroase încercări spre

*) «Ita reluctantur Valachi, ut non tantum pro vitae, quantum pro linguae incolumitate certasse videantur». Ant. Bonfinius: Rerum Hungaricarum Decad. II. libr. 4.

a-i abate dela unele datine şi obiceiuri învechite. Dar încercările acestea n'au putut avea rezultatul dorit din motivul, pe care îl arată istoricul ardelean Iosif Benkö (sec. XVIII), când scrie că ar fi mai uşor a smulge ghioaga din mâna lui Hercule, decât a abate iute şi degrabă pe Români dela vechile lor datini*).

*

6. *Factorul juridic.* Legile şi instituţiunile sociale, deşi au fost atât de diferite în singuraticele ţări locuite de Români, n'au putut nimici unitatea sufletească dintre dânşii. Ceice au făcut legile, ceice au dat poruncile în aceste ţări, au putut să purceadă, cum au aflat de bine. Nimic din toate aceste legi şi nici una dintre instituţiunile sociale străine n'au putut să schimbe fiinţa şi făptura sufletească a poporului nostru. El a lăsat pe stăpânitori să facă legi, după bun placul lor, şi să dea porunci câte vor vreà. Când n'au avut încătro, le-au dus la îndeplinire şi-atât. Dar nu legea scrisă cârmueşte viaţa unui neam, ci o cârmuesc forţele lui spirituale, o cârmueşte mai mult legea cea vie, care trăeşte în conştiinţa tuturor: obiceiul. Puterea obiceiului este de o potrivă, uneori chiar mai mare decât puterea legii. Unul dintre vestiţii scriitori şi legiuitori bisericeşti, Sf. Vasile cel Mare, spune lămurit, că *obiceiul are puterea legii.*

Două sunt isvoarele, din care porneşte şi se revarsa dreptul: de o parte *obiceiul*, de alta *legea scrisă*. In viaţa popoarelor s'a dovedit mai trainic obiceiul, decât legile scrise, care pretutindeni apar târziu şi pătrund anevoe în cunoştinţa poporului.

*) «Facilius foret clavam Herculi extorquere quam Valachos cito unoque momento ab inveteratis abstrahere consuetutidinibus». Ios. Benkö: «Transilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea dictus orbi nondum cognitus». t. II. Claudiopoli 1833. pag. 238.

Tenacitatea, cu care şi-a păstrat poporul român de-alungul veacurilor toate obiceiurile străbune, reaminteşte ceea ce spune Herodot despre Sciţi, cari erau în stare să pedepsească cu moarte pe oricine dintre ai lor ar fi adoptat credinţe sau obiceiuri străine. Pe regele Scilas l-a omorât însuşi fratele său îndată ce a ieşit la iveală, că a rătăcit dela credinţa neamului său şi a început a profesa in taină credinţa elină închinându-se lui Bachus. «Octamasada — scrie Herodot — tăiă pe loc capul lui Scilas. Astfel îşi observă Sciţii (riguros) datinele şi astfel este pedeapsa, ce o aplică acelor cari adoptă obiceiuri străine». D. I. Ghica: «Istoriile lui Erodot» vol. IV, Bucureşti 1902. Cartea IV, c. 80.

Această împrejurare arată, că o continuitate a dreptului roman în cuprinsul Daciei în felul, cum şi-o imaginau istoricii, cari voiau să înfăţişeze poporul nostru ca păsttrător al *tuturor* aşezămintelor romane, — nu se poate admite. — Intâi, fiindcă dreptul roman introdus în aceste părţi cu prilejul colonizării Daciei era prea complicat şi astfel nu s'a putut întipări de-ajuns în memoria poporului. Al doilea, fiindcă clasa conducătoare, fără intervenţia căreia masele populare nu pot ajunge la cunoştinţa legilor, a părăsit Dacia, de odată cu retragerea legiunilor romane. A lipsit deci elementul capabil a susţinea şi perpetua dominaţiunea dreptului roman în aceste părţi.

Cu toate acestea poporul însuş a putut păstra unele elemente de drept roman în forma tradiţională, simplă a obiceiurilor juridice, care fiind creaţiuni poporale, deprinderi şi ceremonii cunoscute şi respectate de toţi, nu s'au putut şterge din mintea poporului nici în veacurile cele mai înviforate. Când au început a se închega din nou formele vieţii publice româneşti, e lucru de sine înţeles, că întocmirile şi aşezămintele vechiului drept românesc au fost înrâurite şi de contactul cu alte neamuri, în deosebi cu Slavii.

Deaceea ar fi greşit a crede, că toate aşezămintele administrative şi întocmirile juridice, a căror amintire s'a păstrat în vechiul drept românesc, ar fi moşteniri directe dela Romani sau exclusiv plăsmuiri originale ale minţii poporului nostru. Originea străină a multora din ele nu poate fi trasă la îndoială. Dar meritul poporului nostru, puterea lui de creaţiune şi în această privinţă se vădeşte prin faptul, că orice împrumut iuridic dela vre-unul din popoarele vecine l-a ştiut adopta cu desăvârşire trebuinţelor sale, transformându-l şi dându-i o înfăţişare adesea originală.

In Transilvania se pot constata documentar cele dintâi urme ale unor întocmiri şi obiceiuri juridice româneşti, pe cari documentele oficiale — latine le cuprind la olaltă sub numele de „ius valachicum" (*«dreptul românesc»*). Acest „ius valachicum", care era dreptul consuetudinar sau obicinuelnic, n'a avut trebuinţă de nici un fel de codificare, ca să poată fi răspândit pe întreagă întinderea teritoriului românesc. Când se adunau voevozii şi cnezii la sfat să judece şi să facă dreptate, nu se gândiau la nici un paragraf sucit, ci ascultau numai glasul minţii lor creştineşti şi

al bunului simţ, care poate să dea o judecată dreaptă mai curând decât zeci de articole încâlcite şi zăpăcite de mulţimea teoriilor, cari adeseori întunecă cugetarea cea simplă şi dreaptă, în loc să o lumineze. Şi astăzi, când se adună juraţii şi bătrânii satului să pună obştea la cale, tot după aceleaşi îndrumări ale legii celei vii, ale dreptului obicinuelnic se orientează cum se orientau şi în trecut. Iar când se iviau cazuri mai grele de păcate, pe cari nu le mai puteau îndrepta bătrânii satului, se făcea, iarăş după obiceiul cel vechiu, apel la blestemele din psaltire, cari erau arme atât de înfricoşate în mâna preoţilor, încât legislaţia ardeleană în repeţite rânduri s'a văzut îndemnată a lua hotărâri, ca preoţii români să nu mai afurisească pe nimeni („az oláh papok ne afuriszáljanak").

Obiceiurile juridice româneşti, constatate documentar mai întâi în Transilvania, s'au păstrat şi au vieţuit la fel şi în Principatele Române veacuri de-arândul. E cunoscut textul înfricoşat al unui blestem, ce s'a rostit pe timpul lui Mateiu Basarab (la 1652) din partea mitropolitului Ştefan şi a întregului sobor vlădicesc asupra vistierilor Stroe, Radu Fărcaş şi Tudor Cămăraşul, cari nu şi-au putut da seama „de biruri şi de haraciuri şi de banii cei trimeşi la Ţarigrad". De aceea Vlădicii au cetit asupra lor blestemul „înaintea adunării a toată ţara în sfinte odăjdii îmbrăcaţi şi cu făcliile aprinse în mână; înfricoşat şi groaznic făcutu-l-am — scriu vlădicii — şi blestemând, stânsu-s'au făcliile, cum este legea blestemului. Care blestem într'această carte a noastră arătăm: cum pre om ca acela să-l bată Dumnezeu şi în trup şi în sufet, să-i vie cursa, care nu o ştie şi într'această cursă să cază, să-i fie curtea lui pustie, să se şteargă numele lui din cărţile vieţii, să nu se scrie cu drepţii... când se va judeca, să fie osândit... şi să fie zilele lui puţine şi dregătoria lui să o ia altul, să fie feciorii lui rămaşi săraci şi muerea lui văduvă şi să fie goniţi din casele lor, să jăcuiască străinii osteneala lor, să fie feciorii lui de peire, într'un neam să se măture pomana lui... şi să gonească vrăşmaşul său sufletul lui, să-l ajungă şi să-l calce în pământ şi vestea lui în ţărână să o pue... şi la sfârşanie să iasă cu păgânii şi la ziua de înfricoşată judecată să nu vază slava lui Dumnezeu; foc, spuză, vânt şi vifor să fie partea paharului lui, împreună

cu Iuda şi cu Arie şi aceasta să i se întâmpleze lui a le-nemeri în valea matcei focului cu de 3 ori anatema şi de 318 Sfinţi Părinţi şi Soborul Nikei" *)...

* * *

Factorul moral. Mai sus menţionatele elemente constitutive ale vieţii naţionale, adevărat, că nu au lipsit niciodată în lungul şi sbuciumatul trecut al poporului nostru. Dar perpetua lor acţiune istorică a fost lipsită de acel suflu de viaţă şi de lumină, pe care nu-l poate da decât conştiinţa naţională a tuturor fiilor unui popor.

Aceasta a lipsit timp îndelungat din cauza vitregiei împrejurărilor, din cauza nesfârşitelor desbinări între fraţi, din cauza multelor intrigi străine, precum şi nu mai puţin din cauza întunerecului greu, care se întinsese timp de aproape un mileniu peste întreg cuprinsul pământului strămoşesc. Intre Românii din diferitele ţinuturi era în timpurile cele mai îndepărtate o legătură foarte slabă din cauza lipsei mijloacelor de comunicaţie. Fiind organizaţi după văi şi după ţinuturi (Crişeni, Olteni, Murăşeni etc.) „fiecare vale reprezenta o viaţă politică deosebită, subt un Voevod" **).

Prea puţini ştiau câtă întindere are pământul românesc şi cei din marginea răsăriteană nici nu aveau putinţa să-şi dea seama de soarta fraţilor din ceealaltă margine dela Apus ori dela Miază-noapte ori dela Miază-zi.

Chiar şi între cei ce locuiau în aceleaşi ţinuturi carpatice, între Românii din Principate şi între cei din Ardeal, cari comunicau neîntrerupt unii cu alţii, legăturile de solidaritate şi frăţie s'au păstrat şi perpetuat, atâtea secole, prin o singură instituţiune: prin biserică.

La 1600, când cele trei ţări române au ajuns sub sceptrul politic al lui Mihai Viteazul, tocmai *lipsa conştiinţei naţionale* a fost un motiv de căpetenie al scurţimii acestei domnii româneşti. Ea a lipsit tuturora de sus până jos. Nici cei din Scaunul domnesc al Moldovei, nici boierii din Ţara Românească nu şi-au putut da seama de fapta săvârşită de eroul dela Călugăreni şi dela Şelimbăr. Căci, dacă ar fi putut înţelege după cuviinţă însemnătatea unităţii naţionale, nu s'ar fi pus Movileştii şi în slujba

*) Magazin istoric pentru Dacia, I. 126-130.

**) N. Iorga: Istoria Românilor ardeleni, I. p. 24.

lui Zamoyski polonul şi în a nestatornicului Sigismund Báthory, numai ca să-l surpe pe Mihai, nici boierii munteni n'ar fi pus la cale complotul împotriva lui (1596), când urca spre culmea gloriei. Iar când au fost trimişi din partea Domnului lor în solie strălucită la Alba Iulia, ca să încheie tratatul de alianţă, dacă ar fi fost pătrunşi de conştiinţa naţională, s'ar fi gândit mai mult la soarta ţării şi la binele neamului, decât la boieria lor, pe care s'au străduit să o ridice la aceeaş treaptă cu a nobililor unguri, fără a ţinea seamă de faptul, că această ridicare a lor aducea umilirea cea mai grea şi mai dureroasă asupra ţării.

Lipsind conştiinţa şi solidaritatea naţională, nici Mihai n'a putut proceda în scurta sa domnie ardeleană altfel, decum a procedat cruţând vechile privilegii ale nobililor străini, care numai în schimbul acestei cruţări şi recunoaşteri i-au prestat jurământul de supunere şi de credinţă, jurământ pe care nerăbdatori aşteptau prilejul cel mai apropiat spre a-l călca în picioare.

Abia i-a putut îndupleca să-şi dea învoirea la două hotărări dietale, menite a uşura încâtva soarta preoţilor români, pe cari îi scotia din rândul iobagilor, şi pe a ţăranilor, pe seama carora mijloci unele îmbunătăţiri în privinţa dreptului de păşunat.

Pentru ca unitatea naţională să se poată înfăptui aevea după răsboaiele glorioase, atât de bogate în peripeţii dramatice şi după căderea tragică a lui Mihai Voevod, a trebuit să urmeze îndelungatul războiu al condeielor, al muncitorilor cu tiparul, al cronicarilor şi preoţilor cărturari, al poeţilor şi predicatorilor, cari timp de peste 300 de ani au frământat necontenit sufletul neamului, l-au trezit, l-au lămurit prin scrisul lor, l-au înălţat şi l-au întărit prin descoperirea amintirilor unui trecut de glorie, accentuând cu neîntreruptă stăruinţă, că Moldovenii şi Muntenii şi Ardelenii, fiind de aceeaş origine, formează un singur neam. Prin activitatea culturală, morală şi patriotică a bisericii, a şcoalei, a armatei, a presei, a literaturii conştiinţa naţională s'a răspândit succesiv în toate ţinuturile locuite de Români, până în cele mai largi straturi ale poporului nostru. Şi, întrucât au mai rămas unele părţi dosite, în cari n'a putut străbate nici glasul propoveduitorilor de pe amvon, nici al dascălilor dela catedră, nici slova ziarelor şi a cărţilor româneşti, răsboiul mondial prin evenimentele zguduitoare, cari l-au însoţit, a contribuit în mod însemnat la trezirea poporului nostru de pretutindeni.

Toată amorţeala şi pâcla întunerecului să fie alungată acum! In sufletul oricărui Român să se trezească conştiinţa naţională, făcându-i pe toţi să înţeleagă, că avem aceleaşi amintiri ale trecutului, aceleaşi probleme ale prezentului şi aceleaşi aspiraţiuni ale viitorului. De aci urmează, că simţul de solidaritate indestructibilă cu toţi cei ce au trăit înainte de noi sau trăesc astăzi în oricare parte a României întregite, trebue să ne stăpânească din zi în zi tot mai mult. Acest simţ şi această conştiinţă naţională să fie făclia, care povăţueşte paşii naţiunii noastre în prezent şi îi luminează cărările în viitor. Prin ea să fie chemate la viaţă nouă şi la duh nou toate elementele constitutive ale naţiunii noastre. Această lumină binefăcătoare vom cerca să o punem acum în sfeşnicul cel mai *înalt*, în sfeşnicul *Universităţii, ca să lumineze tuturor!*

MIHNEA-CEL-RĂU ŞI UNGURII.

1508 — 1510

— Memoriu cetit *Academiei Române* în şedinţa dela 21 Maiu 1920. —

de

Alex. Lăpĕdatu.

Prin cumintea sa politică de echilibru între Turci şi Unguri, Radul-cel-Mare (1495—1508) asigură Ţerii-Româneşti epoca de linişte şi pace la adăpostul căreia întreprinse şi îndeplini opera de organizare şi de cultură ce-i câştigă, din partea vechilor analişti ai ţerii, epitetul pe care, în alt înţeles şi cuprins moral, îl avu, între toţi Domnii noştri, singur marele său contemporan moldovean — gloriosul Ştefan [1]).

Rezultatele acestei politici — de supunere, prin plata regulată a tributului, faţă de Turci, şi de apropriere, prin recunoaşterea benevolă a suzeranităţii, faţă de Unguri — fură atât de mult preţuite de urmaşi, în cât mulţi ani după aceia Domnii ce se perîndară pe tronul Ţerii-Româneşti căutară s'o urmeze. Şi-o urmară, cu mai mult sau mai puţin succes, după împrejurările din lăuntru şi după priceperea şi dibăcia celor ce-o conduceau.

Cel dintâiu Domn care căută ca printr'o politică asemenea celei a lui Radul-cel-Mare să-şi asigure domnia şi liniştea ţerii, fu succesorul său nemijlocit — Mihnea-cel-Rău. Lipsit însă de înţelepciunea şi autoritatea morală a aceluia, el căzu victimă însăşi acestei politici, în nişte împrejurări cari fac din domnia şi sfârşitul său o adevărată tragedie — una din acele multe tragedii

---

[1]) Cf. studiul meu: Politica lui Radul-cel-Mare (1495—1508), în *Lui Ioan Bianu — amintire,* Bucureşti 1916, pp. 191—223.

pe care le închide între paginele sale istoria română, din cele mai vechi timpuri până mai în zilele noastre.

Urmărirea acestei politici, în toate peripeţiile ei, este scopul comunicării ce am cerut voie a face astăzi înaintea Domniilor voastre.

1.

Neputinţa Ungurilor de a împiedeca ajungerea la domnie a lui Mihnea-Vodă şi pierderea situaţiei dobândite de ei în Ţara-Românească ca rezultat al politicei lui Radul-cel-Mare.

Recunoaşterea suzeranităţei ungare, în felul în care o făcuse Radul-cel-Mare [1]), fu pentru Ungaria un câştig politic prea însemnat, pentru ca Regele ei să nu fi căutat a şi-l păstra, integral, şi pe viitor. De aceia când Domnul român fu chemat pentru ultima oară la Poartă, la începutul anului 1508 [2]), Vladislav II, temându-se ca nu cumva satisfacerea poruncii Sultanului să altereze legătura politică de curând încheiată cu Ţara-Românească, rugă pe Regele Poloniei, fratele său, să trimită Voivodului transalpin un sol, care, prin toate mijloacele, să-l înduplece a nu merge la Constantinopol, întru cât Suzeranul său nu-l va părăsi, ci-l va apăra la nevoie cu toate puterile Regatului [3]). Iar când, prin boala grea a Domnului considerat ca vasal, se ivi posibilitatea unei schimbări în domnia Ţerii-Româneşti (Martie-Aprilie 1508), acelaş Vladislav II manifestă deosebite griji pentru păstrarea acestei ţeri în clientela politică a Ungariei [4]), luând în-

[1]) *Ibidem,* 203 sq.

[2]) A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (vol. IV din Fontes rerum Transylvanicarum), Budapest 1914, 96—7. — Scrisoarea (publicată după o copie) e bine datata de editor, căci, adresată fiind Regelui Sigismund al Poloniei, ea trebue sa fie posterioară a. 1506 (când acesta ocupa tronul) şi, întru cât Regele Ungariei numeşte în ea pe Radul-cel-Mare „Waywoda noster transalpinus", trebue să fie posterioară şi actului omagial de vasalitate dela sfârşitul a. 1507 (cf. studiul meu citat, *ibidem,* 208) — *din 1508 deci.*

[3]) Veress, *op. cit.,* l. c.

[4]) Cf. scris. Regelui Vladislav către Saşii din Transilvania, din 12 Martie 1508 (Hurmuzaki-Iorga, *Documente,* XV—1, 180): „Qua re (boala Domnului) sic stante, nullo modo a nobis negligendum est quin de statu et conservacione... regni nostri transalpinensis provideamus..." Şi „ne partes ille per aliquam negligentiam a Sacra Corona huius regni... distrahantur".

tinse masuri împotriva ajungerii în Scaun a unui Domn dela Turci [1]).

Porunci mai întâiu — la 12 Martie — lui Jozsa Som, Comitele Timişoarei şi Căpitanul general al părţilor de jos ale ţării, ca, deîndată ce va primi veste de moartea lui Radul, să treacă cu oastea în Ţara-Românească, spre a împiedeca intrarea Turcilor [2]). Scrise apoi, în aceiaşi zi, Saşilor din Transilvania, să sprijine, cu contigentele lor, acţiunea lui Som [3]). Iar când, la 6 Aprilie, primi dela acesta vestea — prematură — că Voivodul român a murit, că Turcii sunt gata să treacă, cu mari forţe, Dunărea şi că boerii, cu ţara întreagă, păstrează statornică credinţă Coroanei ungare şi Regelui său, dorind Domn pe fiul lui Ţepeluş (Danciul) [4]), — Vladislav II porunci din nou Comitelui său timişorean să intre cu toate puterile în Ţara-Românească, spre a împiedeca pe Turci să pună Domn în Scaun de la ei şi se adresă potentaţilor şi comitatelor dela marginea Transilvaniei [5]), ba chiar lui Bogdan-Vodă al Moldovei [6]), să secundeze, cu oştile lor, întreprinderea militară poruncită lui Som. In acelaş timp scrise lui Ioan Zapolya, comitele de Zips, la care se găsia Danciul, fiul lui Ţepeluş, să trimită pe pretendentul agreat de partizanii de peste munţi ai Ungurilor, cât posibil mai în grabă, la sine, spre a-l expedia, imediat, cu toate oştile, în Ţara-Românească [7]).

Niciodată ca atunci, Statul ungar nu ţinuse să intervină cu atâta hotărîre şi nu făcuse pregătiri atât de întinse pentru păstrarea Ţerii-Româneşti în clientela politică a Regatului, prin ridicarea în domnie a unui Voevod credincios Coroanei. Cu toate

---

[1]) Scris. de la nota precedentă: „Nam, si Wayvodam ipsum (Radul) emori continget, Turcique terram illam pervenient, Wayvodamque aliquem erigent, que et quanta mala ex hoc emergi poterunt, facile est cuique animo complecti".

[2]) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II—2, 572—3 şi scris. de la notele precedente.

[3]) Scrisoarea din urmă.

[4]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 181: scris. Regelui Vladislav către Emeric Czobor (în trad. la Şincai, *Chronica Românilor*, ed. 2-a, II, 180). — Pentru Danciul, fiul lui Ţepeluş (i. e. Basarab-cel-Tânăr: 1477—82) cf. N. Iorga, Pretendenţi domneşti în sec. XVI, în *Analele Academiei Române*, mem. ist., XIX (1896—7), 206—8.

[5-6]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 181.

[7]) *Ibidem*, 181.

acestea, nu se trecu dela pregătiri la fapte. Căci, deşi la 3 Maiu, când vestea, acum sigură, a morţii lui Radul, ajunsese la Curtea din Buda[1]), Vladislav porunci Saşilor ca 'n lipsa Voivodului Transilvaniei, reţinut în alte părţi, să se pună, fără nici o zăbavă, sub ordinele lui Jozsa Som, pentru ca Turcii să nu ocupe Ţara-Românească[2]), totuşi oştile ungureşti, adunate în ţara Bârsei[3]), nu trecură munţii, spre a susţine, cu puterea armelor, pretenţiunile de suzeranitate şi interesele politice ale Coroanei ungare. Acesta cu toate că — scria Regele Ungariei Regelui Poloniei la 21 Iulie 1508 — boerii toţi, legaţi fiind, pre pilda predecesorilor, prin credinţă şi fidelitate, de el şi de Regatul său, erau decişi să nu sufere în mijlocul lor un Domn ales fără consimţământul şi voinţa sa, a lui Vladislav[4]). Astfel, cu ajutor dela Paşii dunăreni, la cari se dusese după ce pierduse orice nădejde de sprijin în Ungaria[5]), Mihnea-Vodă putu intra şi înainta fără

---

1) *Ibidem,* 182: scris. lui Vladislav către Sibiieni, în care Regele spune că i s'a comunicat chiar ziua şi ora morţii lui Radul („eciam diem et horam mortis ipsius nobis prescripserunt“), care decedase în ultimele zile ale lui Aprilie („după Paşti“, scrie Ureche — Kogalniceanu, *Letopiseţele Moldaviei şi Valachiei,* ed. 2-a, I, 181 — care avea ştirea, desigur, din partea din urmă, pierdută, a Letopiseţului de la Bistriţa. Cum vestea morţii lui Radul a ajuns la Buda în 3 Maiu, cum Paştile au cazut în 1508 la 23 Aprilie şi cum drumul din Transilvania ori Banat (unde se va fi aflat transmiţatorul veştii — Jozsa de Som) până la Buda se făcea atunci în 6—7 zile, e de admis că Radul a decedat la 26 sau 27 Aprilie. — Ştirea morţii lui Radul era comunicată, din Buda, la Veneţia numai la 19 Iuniu: Sanuto, *Diarii,* VII (1882), col. 553.

2) Hurmuzaki-Iorga, *Documente,* XV—1, 182.

3) Breve Chronicon Daciae, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó,* IV, 4 şi 99, iar pentru contingentele Saşilor, ale lui Ioan Lulay: *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt,* 496.

4) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente,* II—2, 574: „omnes bojarones, instar predecessorum suorum, essent nobis et huic regno astricti fide et fidelitate et presertim quod nullum Vojevodam istihic in medio ipsorum tolerarent, nisi qui sit de consensu et voluntate nostra electus“.

5) Candidatul susţinut de Unguri la tronul Ţerii-Româneşti pentru cazul morţii lui Radul fiind, cum am văzut, Danciul Ţepeluş, agreatul boerilor partizani ai Coroanei ungare, — Mihnea, care, la începutul lui Ianuarie 1508, apăruse în Transilvania *(Rechnungen* I, 494—95: mai multe ştiri din cari reese venirea între 6 şi 10 Ianuarie prin Turnu-Roş şi Talmaciu la Sibiiu şi primirea cu cinste acolo a Doamnei lui Mihnea-Voda), fu nevoit să plece şi să caute sprijin, prin boerii partizani ai Turcilor, la Paşii dunăreni ai acestora.

împotrivire în ţară, supunând pe boeri şi ocupând Scaunul domnesc al decedatului Voivod[1]). Pe la sfârşitul lui Maiu, Ioan Lulay, judele Sibiiului şi comandantul contigentelor săseşti în tabăra lui Som, vestea compatrioţilor săi, din Râşnov, că noul Domn, după ce a cuprins cetatea Poenarilor, s'a aşezat în Scaunul de la Târgovişte[2]), iar la începutul lunei viitoare (5 Iunie), Mihnea însuşi scria aceloraşi, din Argeş, că, cu voia lui Dumnezeu şi a boerilor, a pus stăpânire pe cetăţi şi a luat domnia[3]).

2.

Incercările noului Domn român de a se apropia de Unguri şi motivele rezervei ce aceştia manifestară faţă de dânsul.

Dintr'o singură lovitură aşa dar, Ungaria pierdu întreaga situaţie din Ţara-Românească. Dar ceia ce Regele n'a fost în stare să impună pe calea armelor, a câştigat pe cale de înţelegere, după îndelungate şi nesincere tratative, pe cari împrejurările le impuneau de ambele părţi. Căci, socotindu-se mai ameninţat de cât era în realitate de oştile strânse în Transilvania împotrivă-i şi având înainte pilda predecesorului său, care, prin politica-i de echilibru între Turci şi Unguri, izbutise a-şi păstra neturburat domnia până la sfârşitul vieţii, — Mihnea-Vodă crezu că, pentru a-şi putea asigura şi el stăpânirea, atât de îndelung râvnită şi atât de greu obţinută, e necesar să câştige de partea sa şi pe Unguri. In acest scop el adresă oferte de pace şi de prietenie mai întâiu vecinilor săi — Braşovenilor[4]) (înnainte de

---

[1]) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente,* II—2, 574 — scris. citată a Regelui Ungariei către Regele Poloniei, din 21 Iunie: „illi (bojarones) qui circa littus et ripam Danubii dominia habent, territi subito adventu Turcorum, qui cum... Michne... praeter omnium opinionem supervenerant, coacti sunt illi adherere. Et Turci locato huiusmodi Michne in ipso vojevodatu decesserunt. Ad quem iam successive etiam *ceteri* adherere inceperunt".

[2]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente,* XV—1, 183. Data documentului: 30 Maiu (feria tercia proxima post festum Bonifacii papae).

[3]) *Ibidem,* 183—4.

[4]) I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţerii-Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în sec. XV şi XVI,* Bucureşti 1902, 138—40 — scris. lui Mihnea catră Braşoveni din care reese existenţa unei scrisori anterioare către aceiaşi.

30 Maiu)[1] şi Sibiienilor (la 5 Iunie)[2], cărora, amintindu-le că a servit totdeauna cu credinţă Regelui şi mai marilor săi (pe vremea pribegiei), le scria că, nevoind a fi ingrat faţă de binefacerile ce le-a avut în Ungaria, le oferă prietenia, ca supuşii lor şi ai săi să trăiască în pace şi bună vecinătate, neavând, ei, Sibiienii, din partea sa, nici o teamă despre Turci[3].

Dar aceste oferte de pace, adresate de Mihnea-Vodă vecinilor săi, rămaseră fără răspuns. Cunoscând împrejurările în cari el apucase domnia şi dispoziţiile Curţii faţă de dânsul, nici Braşovenii, nici Sibiienii nu se încumetară, potrivit instrucţiunilor ce aveau, de a răspunde mai înainte de a fi luat avizul mai marilor — dacă Regele va tolera sau nu pe Mihnea-Vodă în domnie[4]. Mai mult chiar. Incurajaţi, negreşit, de prezenţa în apropierea lor a oştilor lui Jozsa Som, Braşovenii închiseră drumurile dinspre Ţara-Românească, neîngăduind supuşilor noului Domn, nici o afacere în ţinuturile lor[5], ceia ce făcea pe Mihnea-Vodă să le adreseze o nouă scrisoare, în care, reamintindu-le de timpul petrecut în tinereţele sale în mijlocul lor, le reproşează că pe când de la alţi vecini (?) a primit vorbe bune, de prietenie, de la ei n'a primit astfel de vorbe, ca la dorinţa sa de a trăi în pace şi bună vecinătate, au răspuns prin a-i închide drumurile şi că ţin între ei pe vrăşmaşii şi neprietenii săi[6].

---

[1]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente,* XV—1, 183 scris. citata a lui Ioan Lulay din 30 Maiu 1508, în care se spune ca a aratat şi cetit lui Jozsa de Som „literas Michne Waivode transalpinensis et suorum boyarorum" trimise lui de Sibiieni. Cf. şi scris. Domnului din 10 Noemvrie *(ibidem,* 188) cătra aceştia: „priusquam in regnum nostrum intravimus, vestris circumspectionibus scripsimus et nunciavimus".

[2-3]) *Ibidem,* 183—4.

[4]) *Ibidem,* 183 — Ioan Lulay catra Sibiieni: „Commisit Sua Magnificencia (Jozsa de Som) Dominacionibus vestris scribere ne eedem sine scitu et informatione Sue Magnificencie quemquam ad ipsum Wayvodam mittant, sed prius a Sua Magnificencia expectent. Et hoc, meo iudicio, ob hanc causam quia adhuc nec Sua Magnificencia a Regia Maiestate sufficientem... habet informacionem... si Regia Maiestas... de ipso Michna contenta scribit et ipsum in Wayvodatu relinquet". Şi, tot acolo: „Dominaciones vestre nullo modo ad ipsum Michna interim mittant, quin prius a Regia Maiestate eedem informacionem cupiant".

[5]) I. Bogdan, *Documente şi regestre,* 139 — scris. citata a lui Mihnea.

[6]) Ar putea fi vorba de Danciul Ţepeluş, pe care Regele îl chemase, cum am vazut, de la Ioan Zapolya, spre a-l trimite cu oştile pregătite în Ţara-Românească.

Observând apoi că „ceia ce începe cu rău, cu rău se sfârşeşte“, Mihnea-Vodă rugă pe Braşoveni „să se lase de ce a fost până acum“ şi să trăiască cu el în pace şi prietenie. Ori, dacă nu, să-i trimită cel puţin vorbă lămurită şi adevărată despre oşti: ce au de gând să facă? Iar despre Jozsa Som şi Voïvodul Ardealului: unde sunt? „Căci vreau — zice Domnul român la sfârşitul scrisorii sale — să-mi trimit oamenii mei la dânşii“ [1]).

Dacă Mihnea-Vodă a trimis solii săi la Jozsa Som şi la Voivodul Transilvaniei nu avem mărturii directe. Totuşi e neîndoios că el a cerut şi acestora recunoaşterea în domnie. Lui Som, ca unuia ce i-a fost, pe timpul încercărilor sale de a apuca domnia Ţerii-Româneşti, între 1894—97, protectorul la care a căutat şi a găsit adăpost şi sprijin ori de câte ori acest adăpost şi sprijin i-a fost refuzat de Ardeleni [2]). La Voivodul Transilvaniei, ca unuia ce avea, cum vom vedea îndată, să mijlocească apropierea sa de Rege, căruia se adresase de altfel dela început în taină, rugându-l să nu-l scoată din Scaun, deoarece, deşi ridicat în domnie de Turci, îi va fi credincios şi devotat mai mult chiar de cât predecesorii săi, servind interesele Creştinilor [3]). Faptul s'a relatat la Veneţia [4]) şi în Polonia, invocându-se, în acest din urmă loc, ca motiv al tolerării lui Mihnea în domnie „cu toate că — scria Vladislav II fratelui său Sigismund — eram hotărît să nu-l tolerez în nici un chip, având în acest scop o armată pregătită în Transilvania [5]).

---

[1]) I. Bogdan, *ibidem,* 139—40.

[2]) A. Lapedatu, Politica lui Radul-cel-Mare, *l. c.*, 203 şi, în special, n. 4.

[3]) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente,* II—2, 574 — scris. lui Vladislav catră Regele Poloniei din 21 Iulie 1508: „Autem vojevoda novus assidue supplicat. Nam licet sit scismaticus, tamen magis videtur christianis favere et in secreto nobis se obtulit: velle omnia facere et majora etiam et strictus esse obligatus quam etiam sui prédecessores, dummodo ipsum non ejiciamus“.

[4]) Sanuto, *Diarii,* VII, 591 — ştiri sosite din Buda în Veneţia la 25 Iulie: „Voyvoda transalpino, che fu fato per il Turco, à mandato a dir al re, vol esser bon christiano e aidar la fede; e ben che il Turco l'habi posto a chel stato, tamen vol esser amico di soa majestà e di la fede“.

[5]) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente,* II—2, 574: scris. de mai sus, n. 3: „Nos habemus in Transilvania paratum exercitum nostrum et nullo pacto statuimus his conditionibus prefatum vojevodam ibi tolerare“.

3.

Recunoaşterea, nevoită, de Unguri a situaţiei create în Ţara-Românească prin ridicarea în domnie a lui Mihnea-Vodă şi acţiunea lor tainică spre a-l aduce la supunere faţă de Coroana ungară, măcar şi aparent.

Ofertele de pace şi de conlucrare tainică cu Creştinii, pe cari noul Domn al Ţării-Româneşti le făcu Regelui ungar, fură primite cu multă neîncredere acolo unde ele fură comunicate mai întâiu — la Veneţia[1]) şi în Polonia. De aci se exprima chiar temerea ca nu cumva, sub pretextul amiciţiei şi fidelităţii, Mihnea-Vodă să uneltească împotriva Creştinilor[2]). Se ştia doar în toate părţile că domnia lui se sprijină pe oştile turceşti rămase în juru-i şi pe violenta supunere a boerilor partizani ai Ungurilor[3]). Se cunoştea apoi, foarte probabil, faptul că noul Domn îşi avea un fiu ostatec la Poartă[4]). Se svonise chiar că el are de gând să introducă legile şi obiceiurile turceşti în ţară[5]). Cu toate

[1]) Sanuto *Diarii,* VII, 613 — ştiri sosite din Buda la Veneţia la 18 August: „Come il vayvoda transalpino, qual con favor dil Turco si à fato, tien Turchi a la soa guardia; et il re, dubitando che quella parte non vadi sotto il Turco, che saria la mina di Hongaria, à terminà far zente et veder di placar, quella parte e redurla come prima e perhò fa certa dieta questo effeto il di di san Lorenzo (10 August)".

[2]) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente,* 575 — scris. Regelui Poloniei către Vladislav II din 1 August: „Timemus tamen, ne sub pretextu amicitie et fidelitatis, quam de se promittit novus ille vojevoda transalpinus aliquid rerum novarum moliatur. Nam si vera sunt, que significata sunt nobis ab exploratoribus nostris, non caret idem magna suspicione..."

[3]) Relaţiunile din notele precedente. Apoi: Hurmuzaki-Densusianu, *Documente,* II—2, 578 şi 580 — scris. papei Iuliu II către Regele Ungariei din 26 Septemvrie („cum novum tyrannum transalpine Valachorum provincie, Turchorum ductu atque auxilio immissum, crudeliter in christianos proceres crassatum esse, dominiumque ibidem usurpasse cognovimus") şi din 27 Septemvrie („fideles valachi proprias sedes relinquere et in alias migrare coacti fuerint").

[4]) Despre care, A. Lapedatu, *Miloş fiul lui Mihnea-cel-Rău,* în *Convorbiri literare,* 1916, 73 sq.

[5]) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente,* 575 — scris. citată a Regelui Poloniei către Vladislav II din 1 August: „Nunciatum enim est nobis, quod paratum habet apud se ex Turcia armatum millem legeque et ritus turcicos in terra illa inducere conatur".

acestea, situaţia era de aşa fel că Ungaria, care, cum am văzut, nu putuse împiedeca ajungerea în domnie a lui Mihnea-Vodă, cu atât mai puţin ar fi putut zădărnici acum această domnie, prin îndepărtarea din Scaun a noului Voivod. Şi aceasta, de teamă, cum mărturiseşte Regele însuşi, de a nu provoca pe Turci [1]) şi pentru că, între timp, stăpânirea lui Mihnea se consolidase întru câtva în lăuntru prin înţelegerea de altfel aparentă şi temporară facută de el cu boerii cei mai puternici ai ţării, cu Craioveştii [2]). Pe lângă aceasta, nerecunoaşterea domniei lui Mihnea provoacă un început de răsvrătire printre boerii partizani ai săi din Fagăraş, cu scop de a trage această ţară în stăpânirea noului Domn transalpin [3]).

In astfel de împrejurări era o chestiune de necesitate şi de prestigiu pentru Coroana ungară recunoaşterea lui Mihnea. De necesitate, să nu se distrugă cu totul partidul politic unguresc de dincoace de munţi, să nu se sporească mai mult nemulţumirile de dincolo şi să se garanteze, pe cât s'ar putea, prin apropierea Domnului nou, siguranţa Ardealului dinspre Turci. De prestigiu, să nu se descopere, faţă de adversari ca şi faţă de prietini, slăbiciunea Regatului, de a nu fi putut restabili statul quo ante suzeranitatea Coroanei ungare în Ţara-Românească. Pacea se preferi deci armelor. In acest scop, dieta convocată pe ziua Sf. Lorenzo (10 August) [4]) în afacerea Voivodului transalpin, întru cât acesta dădu nouă asigurări de intenţiile sale de-a servi, în taină, causa creştină şi Coroana ungară, sfârşi prin un aranjament pacific în vederea încheierii

---

[1]) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II—2, 574-5 — scris. citata a lui Vladislav II catră Regele Poloniei: „Nunc ergo arbitramur, caesarem Turcorum vereri, ne nos deturbemus et expellamus istum suum vojevodam... in hoc casu vellet ipsum juvare".

[2]) Vezi mai jos, p. 62, n. 4.

[3]) I. Puşcariu, *Două documente privitoare la revolta boerilor din ţara Făgăraşului în favoarea lui Mihnea-Vodă numit cel Rău*, în Analele Academiei Române, mem. ist., XXXIII, 61 sq. — „Quin anno Domini 1508... regnum illud transalpinum manibus Michnae vaivodae devenisse, mox ex ista terra Fogaras nonulli boiarones et valachi furtim ceperunt discedere ad ipsum vajvodam, ut hanc terram ac castrum et populum manibus suis traderent et proderent" : *ibidem*, 66.

[4]) Relaţia dela n. 1, pag. precedenta.

unei înţelegeri cu Domnul român[1]. Astfel, în timp ce papa Iuliu îl îndemna pe Vladislav să resolve pe calea armelor conflictul transalpin[2], Regele căuta mijlocul de a-l aplana prin aducerea de bună voie, fie măcar aparentă, a lui Mihnea la supunere faţă de Coroana ungară. Lucrul reese limpede dintr'o scrisoare cu caracter confidenţial a lui Vladislav II către Voivodul Ardealului, scrisoare pe care, dat fiind importanţa ei deosebita pentru chestiunea ce ne preocupa, e necesar să o analisăm mai de aproape[3].

Din această scrisoare, dela 26 Septemvrie 1508, se vede că Mihnea-Vodă comunicase Voivodului Transilvaniei dorinţa sa de a trimite soli la Buda. Faptul fiind adus la cunoştinţa Regelui, acesta adresă înnaltului său dregător ardelean scrisoarea de care vorbim, cerându-i ca, deoarece Mihnea e gata să slujească, cum toată lumea vorbeşte, Coroanei ungare, cu credinţă şi statornicie, după exemplul predecesorilor săi, să-l înduplece a trimite, cu consimţamântul boerilor şi sfetnicilor ţerii, soli, învestiţi cu depline puteri, spre a solicita dela Rege recunoaşterea sa în domnia Ţerii-Româneşti. Să procedeze însă în aşa fel, ca nici Mihnea, nici boerii săi să nu ştie că din îndemnul său, al Regelui, s'a hotărît lucrul. Pentru aceasta — scria Vladislav Voivodului transilvan — să încredinţezi pe Mihnea că dupa cererea lui ai intervenit, din îndemn propriu, *pe lângă Majestatea noastră*, pentru ca dânsul să poată fi, cu învoirea şi *întărirea* regală, drept, adevărat şi legitim Domn al părţilor noastre transalpine. Şi mai departe: că, întru cât am înţeles că e gata să facă, cu boerii şi întreaga lui ţară, tot ceia ce am dori şi să jure că va ţine toate, nestrămutat, nu-l vom îndepărta dela noi, ci vom da ascultare rugămintelor sale. Să-l înduplece deci — mai adăoga Vladislav — să trimită în acest scop soli la Buda, iar dacă, între timp, aceşti soli vor sosi în Ardeal, să nu-i reţie acolo şi nici să hotărască ceva cu ei, ci, nezăbovit, să-i tri-

---

1) Sanuto, *Diarii*, VII, 640 — ştiri sosite din Buda la Veneţia în 22 Septemvrie: „che hanno fato dieta per le cosse dil vayvoda transalpino tien col Turcho; et vedendo chi lui à scrito vol esser bon christian et col regno di Hongaria hanno terminà, più presto pacifice aquietur le cosse, che con le arme, et tratano questo acordo".

2) Scris. citate mai sus, ale papei Iuliu II, pag. 53, nota 3.

3) Veress, *Acta et epistolae*, 94—96. Publicata încă de la 1837 de Pray, in *Commentarii historici*, Buda 1837, 184—93.

mită la Curte, unde Regele, după ce va lua şi avizul lui Czobor, trimisul său în Ţara-Românească, va vedea ce-i rămâne de făcut...

4.

Tratativele angajate, prin necesitatea împrejurărilor, de ambele părţi, de Unguri şi Români, pentru recunoaşterea stăpânirii lui Mihnea-Vodă. Decursul şi rezultatul lor.

Aci dar ajunsese acţiunea lui Mihnea-Vodă de apropiere către Ungaria, ca Regele însuşi să ceară, graţie necesităţilor arătate, ca solii Domnului român să vină la dânsul, ceia ce s'a şi întâmplat. Dar nu atunci îndată, ci numai după ce relaţiunile dintre cele două ţeri se mai îmbunătăţiră. Căci la data când Regele adresa scrisoarea analisată mai sus Voivodului său din Ardeal, drumurile dinspre Ţara-Românească erau tot închise [1]), iar relaţiile lui Mihnea-Vodă cu vecinii săi aproape inexistente, întru cât Sibiienii şi Braşovenii se fereau să întreţină legături directe cu dânsul [2]). Abia în Septemvrie, când începură şi tratativele dintre Domnul Ţerii-Româneşti şi Regele Ungariei, prin intermediul Voivodului Transilvaniei, Sibiienii trimiseră un om al lor la Mihnea-Vodă [3]) şi numai după ce, din ordinul Regelui, drumurile fură deschise [4]), încep a se constata legături mai pronunţate de ambele părţi.

Intr'adevăr, în Noemvrie, printr'un alt trimis al Sibiienilor, Mihnea-Vodă arată vecinilor săi că, voind să aibă cu ei prietenie şi bună vecinătate, le va comunica, cât va fi în viaţă, orice veşti adevărate va avea cu privire la Turci [5]). Totuşi Sibiienii

---

[1]) Veress, 95—6 — scrisoarea citată.

[2]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente,* XV-1, 196—7 — scris. Regelui Vladislav şi Tesaurarului Ungariei catră Sibiieni (7 Septemvrie).

[3]) *Ibidem,* 187 — scris. lui Mihnea cătră Sibiieni (13 Septemvrie).

[4]) Veress, 96 — scris. citata.

[5]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente,* XV—1, 188. — Mihnea mai comunică Sibiienilor veşti despre Turci la 12 Martie prin casnicul său Laţcu, veşti pe cari ei le transmit, în aceiaşi zi, şi Voivodului Transilvaniei, la Cluj: *Rechnungen, 510.* Cu Laţcu, Sibiienii trimit în Ţara-Românească — ad petitum eiusdem vaivodae — şi un om al lor „ut videret: an recta nuntiaverit vel ne“: *ibidem,* 510. Tot pe Laţcu îl mai gasim la Sibiiu, ca trimis al lui Mihnea, în Aprilie: *ibidem,* 534.

nu aveau încredere în Domnul român. Căci în afară de oamenii lor, mânaţi în ţară după veşti despre Turci [1]), ei trimitea alţii, cu însărcinarea de a verifica relaţiunile Domnului şi de a spiona mişcările lui [2]). Tot aşa procedară faţă de dânsul, desigur, şi Braşovenii. Aceasta cu atât mai mult, cu cât au fost cu el în relaţiuni încordate. Dovadă sunt conflictele de vamă [3]) şi felurite alte neînţelegeri [4]) ce se cunosc din acest timp între Mihnea-Vodă şi Braşoveni, cu toată convenţia verbală ce ni se arată că se încheiase între dânşii cu privire la judecarea supuşilor de o parte şi de alta [5]). Voivodul Ardealului numeşte pe Mihnea chiar „publicus Sacrae Coronae hostis" [6]), deoarece se svonise (în Aprilie 1508) că adunase mulţime de oşti turceşti şi româneşti cu scop de a invada peste munţi, prădând ţinuturile Braşovului şi Făgăraşului [7]).

---

[1]) In Martie (la Barbul Banul): *Rechnungen*, 510; în Aprilie (la Cozia) *ibidem*, 512; în Maiu (tot la Cozia): *ibidem*, 515; în Iunie („ad explorandum rumorem Turcorum et habitudinem Michnae vaivodae"): *ibidem*, 517.

[2]) In Ianuarie (ad explorandum habitudinem eius (i. e. Michnea) et pro sciscitandis novis rumoribus): *Rechnungen*, 507; în Aprilie (ut habitudinem eius (Michnae) exploraret et deinde cis Danubium ad eius filium, ut de Thurcis experiatur): *ibidem*, 511; în Iunie (să cerceteze despre Turci şi să spioneze pe Mihnea): *ibidem*, 517.

[3-4]) In Ianuarie — conflict între Braşoveni şi Pârcălabul Poenarilor pentru Mehmmed, ginerile lui Petru doctorul: Hurmuzachi-Iorga, *Documente*, XV—1, 190—1; in Fevruarie — conflict cu aceiaşi pentru doi supuşi ai lor Johann Sermer şi Coste: *ibidem*, 191; în Maiu — conflict cu Paul Thomory, castelanul de Făgăraş, pentru nişte cai ai acestuia, furaţi de oameni din Ţara-Românească: *ibidem* 193; în Iunie — plângeri ale lui Mihnea către Braşoveni, ca oamenii sai să fie trataţi şi judecaţi la Braşov, cum sunt trataţi şi judecaţi oamenii lor în ţara sa: *ibidem*, 194.

[5]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 193 — scris. lui Mihnea către Braşoveni din 26 Maiu 1509: „Constat eciam Vestris Circumspeccionibus, quomodo cum oratoribus vestris locuti sumus, quod, si aliqui ex nostris iobagionibus domini [regis] excesserint, ex tunc veniant ad nos, et nos ex parte quorumlibet iusticiam administrabimus; e converso, iobagiones domini nostri regis iobagionibus nostris quitquam molestie infertur, ad Vestras Circumspecciones transmittemus, uti conscienciose eosdem iudicetis".

[6]) *Ibidem*, 192 — scris. către Bistriţeni din 8 Aprilie: „Stupenda quedam novitas auribus nostris insonuit, ut videlicet dominus ille Myhnye Wayvoda transalpinus coadunatis et associatis sibi Theurcorum et Volachorum copiis et exercitibus, partes istas transsilvanas invadere territoriaque brassoviensia et Fogaras cursitando vastare".

[7]) In legătura cu răscoala boerilor făgărăşeni. Mai sus, p. 53, n. 3.

Aceste relaţiuni, oricât de rele şi încordate, nu împiedecară însă continuarea tratativelor cu Regele şi Voivodul Ardealului pentru recunoaşterea lui Mihnea. In Ianuarie 1509, un trimis al acestuia Ştefan Pitarul se întorcea, prin Sibiiu, dela Buda, unde fusese în misiune [1]. La sfârşitul lui Aprilie, Albul Vistierul era trimis în solie la Voivodul Transilvaniei, tot în Sibiiu, unde acesta sosise [2]. Iar în Maiu [3], Emeric Czobor, solul Regelui Vladislav la Domnul Ţerii-Româneşti, ajungea în aceiaşi cetate, pentru ca, trecând munţii, în Iunie, să-şi îndeplinească misiunea ce-i fusese încredinţată, misiune de al cărei rezultat vesti pe Regele său prin scrisori speciale pe la sfârşitul lui Iunie. Care anume a fost obiectul acestei misiuni, nu e greu de presupus: chestiunea soliei speciale cerută a fi trimisă, pentru recunoaşterea lui Mihnea, de Vladislav, în Septemvrie 1509, la Curtea regală din Buda.

5.

Actul omagial de supunere făcut Coroanei ungare, în Iulie 1509, de solii „Voivodului transalpin" şi recunoaşterea acestuia în domnia Ţerii-Româneşti.

Asupra acestei solii nu avem de cât o singură mărturie: că a fost condusă de Maxim, Mitropolitul ţerii, [4] care, zice biograful său, persecutat fiind de Domn, ceru anume să fie trimis la Curtea lui Vladislav, pentru ca, odată misiunea terminată, să se poată reîntoarce printre Sârbii săi [5]. Imprejurarea că'n frun-

---

1) *Rechnungen*, 533.

2) *Ibidem*, 534. — Albul sta la Sibiiu dela 28 Aprilie până la 5 Maiu. Sibiienii îi fac daruri „in complacentiam domini sui" : *ibidem*, 536.

3) La 23 Maiu, Emeric Czobor sosia la Sibiiu, cu noutatea încoronarii lui Ludovic, fiul lui Vladislav II, ca Rege al Bohemiei: *Rechnungen*, 534. In aceiaşi zi Sibiienii vestesc pe Mihnea de sosirea „oratoris regii", *ibidem*, 515. Iar la 26 Maiu îi trimet însişi scrisorile acestuia: *ibidem*, 515. Czobor pleaca prin Fagaraş, până unde îl însoţeşte un trimis al Sibiienilor: *ibidem*, 516. La 20 Iunie aceştia trimit un om al lor la Buda cu scrisorile primite din Ţara-Româneasca, de la Czobor; *ibidem*, 517. Curând în urma se întoarce şi acesta de la Mihnea: *ibidem*, 517.

4) Despre acest Mitropolit, Iorga, *Istoria Bisericii române*, I, 121—4

5) Hasdeu, *Arhiva istorică*, II, 65 şi I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti*, Bucureşti 1891, 269—70 (dupa *Glasnicul* sârbesc). Cf. şi Engel *Geschichte der Moldau und Valachey*, Halle 1804, I, 192—3.

tea soliei se afla un personaj aşa de însemnat şi atât de bine cunoscut la Buda (de pe vremea când îndeplinise, în mirenie, slujba de Despot al Sârbilor din Ungaria: 1485 95) [1]), arată că ea a trebuit să fie alcătuită în chip mai deosebit şi cu consimţimântul boerilor şi sfetnicilor ţerii, adecă aşa cum ceruse Vladislav II prin Voivodul său transilvan. Misiunea ei, recunoaşterea suzeranităţii ungare, cu obligaţiile ce decurgeau pentru Mihnea ca vasal şi angajamentele ce-şi lua Regele ca suzeran, fura înscrise atestă acelaş biograf al Mitropolitului Maxim într'o diplomă pe care acesta o trimise Domnului român, deoarece el nu se mai întoarse în ţară. Diploma nu ne e cunoscută, dar obligaţiile Domnului român trebue să fi fost cele obişnuite — credinţă, devotament şi asigurări despre Turci. Ce priveşte angajamentele Regelui ungar, ele se dovedesc, din alte izvoare, a fi fost, pe lângă recunoaşterea domniei, adăpost Domnului şi credincioşilor lui în ţerile Coroanei pentru caz de primejdie [2]) şi netolerare de pretendenţi turburători în Ardeal [3]).

Timpul când trimişii lui Mihnea au obţinut recunoaşterea domniei acestuia şi s'a dat diploma de care vorbim a fost, foarte probabil, în Iulie, după solia lui Emeric Czobor în Ţara-Românească (Iunie) şi înainte de constatarea anumitor fapte, vădind o totala schimbare a raporturilor lui Mihnea-Vodă cu Ardelenii (August). Şi anume: pe la sfârşitul lui Iulie, Domnul român merse in persoană la Braşov, spre a-şi tocmi oare cari lucrari de argintărie la nişte meşteri de acolo [4]), ceia ce arata că neînţelegerile de până atunci cu acest oraş se aplanaseră; la în-

[1]) Pentru rolul lui Maxim (în mirenie: Grigorie Brancovici), ca şe politic al Sârbilor emigraţi în Ungaria: Iovan Radonici, *Histoire des Serbes de Hongrie*, Paris 1919, 49 51, dupa scrierea aceluiaş autor, în sârbeşte *Grof Grigorie Brancovici*, Belgrad 1911 (p. 34 sq.), analisata pe larg în *Neamul românesc literar* din acelaş an, de d-l Silviu Dragomir.

[2]) Mai jos, pag. 68 şi n. 3.

[3]) Mai jos, pag. 60 şi n. 1.

[4]) *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I, 190, înseamna, la 24 Iulie: Spectabilis et magnificus Myhne waywoda transalpinensis dedit dominis civibus în praetorio aspros pro marcis 127 piseta 7. Şi anume 70 marci, minus 15 piseta lui Antoniu Aurifaber, 57 marci, plus 22 piseta tui Cristofor Aurifaber. — Aceleaşi socoteli înseamna cheltueli facute la Bran „quum Myhne waywoda transalpinus venerat ad Brassoviam" (*ibidem*, I, 144) şi „eo tempore quo Myhne waywoda transalpinus hic Brassoviae fuit" (*ibidem*, I, 145).

ceputul lui August Sibiienii trimiseră un om al lor, la Deva, la Voivodul Transilvaniei, cu rugămintea să nu aducă pe Ţepeluş (Danciul) în părţile lor „ob iram Vaivodae transalpini“ [1]), ceia ce arată că vecinii lui Mihnea observau acum a nu se mai ridica pretendenţi asupra lui; în fine, pe la jumătatea lui August, trimişii Sibiienilor, Petru Wolff, judele cetăţii, şi Petru Hoch, veniră în Ţara-Românească, la Mihnea-Vodă, spre a-l vizita şi a lega prietenie în numele Universităţii săseşti, aducând, cu această ocazie, în dar: — Domnului o cupă de aur, fiului său Mircea o liră-balistă cu tolbă şi săgeţi, iar boerilor săi diferite cuţite [2]). Ceva cu totul deosebit trebue să se fi petrecut, între timp, pentru ca Saşii să se fi dedat la astfel de manifestaţii faţă de Domnul român: negreşit recunoaşterea, de curând îndeplinită, a domniei lui de Coroana ungară, recunoaştere care aduse cu sine raporturi de bună vecinătate între Ţara-Românească şi Transilvania şi, poate, chiar, un tratat regulator al acestor raporturi, similar aceluia încheiat cu Saşii de Radul-cel-Mare la 1507, ceia ce ar explica venirea celor doi trimişi mai sus menţionaţi ai Sibiienilor la Mihnea, „ut amicitiam firmarent“ [3]).

Intr'adevăr, dela venirea acestei solii în Ţara-Românească, Mihnea-Vodă se găseşte, până la sfârşitul domniei sale, în relaţii destul de bune cu vecinii săi [4]). Sibiienii îi trimit scrisori, îi fac servicii prieteneşti, îi duc daruri, îi cer ştiri despre Turci şi-i conduc în ţară soli ai Voivodului lor din Ardeal şi ai Regelui Poloniei [5]). La rândul său Mihnea vinde vecinilor săi bucate în

---

[1]) *Rechnungen*, 522: „ut Czypelysz vaïvodam non adduceret huc ad partes, ob iram vaivodae transalpini“.

[2]) *Ibidem*, 523, 496, 537.

[3]) *Ibidem*, 523: judele Sibiiului, Petru Wolff, chemat „ad partes transalpinas, ad Michne vaivodam, ut eum visitaret et sibi nomine septem sedium congratularentur et amicitiam firmarent“.

[4]) Din acest timp pare a fi scris. lui Mihnea către Braşoveni (fară data), prin care le arată că pot afla ceară câtă vor voi la Câmpulung: Bogdan, *Documente şi regeste*, 140.

[5]) In Maiu-Iunie, Sibiienii platesc pe Mihail Copas „pro duabus resis quas ad vaivodam transalpinensem fecit“ : *Rechnungen*, 516. — In Iulie, trimişi ai aceloraşi, unul cu un casnic al lui Mihnea (521) şi un altul „ut exidium de Karansebes hoc clarius exploraret“ (511) — In August, Petru Hoch merge la Braşov „ad petitum vaivodae transalpinensis in facto Iohannis Benckner“: 524. In Septemvrie, trimişi al Sibiienilor, unii „ad partes transalpinas, ad iussum vaivodae“ (325), alţii „cum oratore regis Poloniae“ (527). Pentru dusul şi

timp de lipsă şi le trimite solii, atât pentru ei cât şi pentru Voivodul Transilvaniei [1]), pe care-l numeşte odată „pater noster“ şi căruia îi comunică, tot prin mijlocirea lor, informaţiile primite de la Miloş-Vodă, fiul său, despre dezastrul causat la Constantinopol şi împrejurimi de marele cutremur întâmplat acolo în Octomvrie 1509 [2]). Vice-voivodul Transilvaniei, Leonard Barnabasy, vine însuşi în Ţara-Românească [3]), iar Comitele Timişoarei, trimite la Mihnea pe Gaspar Bekes, devotatul său [4])...

6.

Compromiterea poziţiei interne a lui Mihnea-Vodă prin teroarea cu care domina pe boieri, prin pribegia Craioveştilor la Turci şi prin supunerea lui faţă de Unguri. Izgonirea sa din Scaunul de domnie.

Dar dacă recunoaşterea de către Regele Ungariei a domniei lui Mihnea, ca urmare a actului de supunere pe care solii săi îl făcură la Curtea din Buda în Iulie 1509, aduse stabilirea de bune raporturi cu Transilvania, ea compromise, în schimb, poziţia Domnului în ţară. Şi iată cum. Spre a-şi menţine domnia

---

întcrsul acestui sol în şi din Ţara-Românească, *ibidem*, 535. Pe la sfârşitul aceleaşi luni, Sibiienii trimit din nou după veşti peste munţi: 526. — In Octomvrie ei întovarăşesc pe omul Voivodului Transilvaniei, venit întru întâmpinarea Polonilor, din Ţara-Românească: 528. — In Noemvrie cumpără şi trimet lui Mihnea „una tuba“: 530. Tot atunci caută noutăţi în ţară (530) şi trimit scrisori lui Mihnea în afacerea lui Bogdan Armeanul şi Ştefan Literatul: 533.

1) In August, Sibiienii trimit Voivodului transilvan scrisori de la Mihnea „aliqua nova continentibus“: *Rechnungen*, 524, iar Valentin Pitarul, solul Domnului transalpin, venia la Sibiiu: 535. In Octomvrie, acelaş sol revine la Sibiiu, spre a merge la Voivodul transilvan: 535. — In Noemvrie, trimis al lui Mihnea cu scrisori la Sibiiu (530), iar Petru Hoch merge în Ţara-Românească· „pro comparando tritico quo caristia amoveri possit“: 332 şi 545. Din acelaş timp, scrisorile de la St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, 12 şi 15—6 şi de la Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—1, 188 şi 193.

2) Cf. articolul meu citat: Miloş fiul lui Mihnea-cel-Rau, în *Convorbiri Literare*, 1916, 72—76.

3) Cheltueli la Bran făcute cu ocasia intrării lui în Ţara-Româneasca: *Quellen*, I, 139—40.

4) *Rechnungen*, 535.

împotriva rivalilor, al căror număr creştea tot mereu, Mihnea-Vodă recurse la ultimul mijloc al violenţei la suprimarea vrăşmaşilor săi. Intâiul măcel mai mare printre aceştia fu făptuit la sfârşitul anului 1508 [1]), când ţara 'ntreagă se umplu de groază [2]). Toţi cei ce puteau ajunge sub acuzaţia sau măcar sub bănuiala cumplitului Domn îşi luară măsuri de apărare, cari nu puteau fi de cât acele ale pribegiei [3]). Craioveştii chiar făcură aceasta. Nu însă atunci, îndată, căci, ca unii ce reprezentau cea mai puternică boerime a ţării, fură mai cruţaţi de cat alţii [4]). Aceasta şi pentru că avură prudenţa să nu-şi manifesteze sentimentele lor de nemulţumire şi să nu-şi descopere planul ascuns de-a ridica nou Domn în Scaun, de cât atunci când situaţia politică le păru mai favorabilă, când Mihnea-Vodă se apropiase făţiş de Unguri — în Iulie 1509 [5]).

Intr'adevăr, curând după aceasta, Craioveştii începură a se mişca. Drept răspuns, Mihnea puse la cale suprimarea lor [6]). Ei prinseră însă ştire din vreme şi se mântuiră trecând, cu mulţi dintre partizanii lor, pela sfârşitul lui Septemvrie, Dunărea, la Turci [7]). Mânios că i-au scăpat din mâni, Domnul se răzbună,

---

[1]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV-I, 189: scris. Sibiienilor catra Ioan Lulay, ju lele lor regesc, din 1 Ianuarie 1509, prin care-i comunica, dupa vesti aduse de peste munţi, „quod Mihne illos boyarones de quibus domini Brasovienses scripserant, ad frustra secare fecisset". Analele sârbeşti (N. Iorga, *Studii şi Documente*, III, XLIII) dau, pentru uciderea boerilor, acelaş an 1508 (7017). Izvorul nostru indigen *(Viaţa şi traiul părintelui nostru Nifon*, ed. Ios. Naniescu, Bucuresti 1888, 59—61), intrat şi în Cronica ţarii *(Magazin istoric*, IV, 213 sq.), relateaza faptul, evident cu exagerari, fara însa a-l fixa în timp. Iar Urechie (Kogalniceanu, I, 191), desigur dupa Letopiseţul contemporan de la Bistrita: „In anul 7016 (1508)... au statut la domnie Mihnea-Voda, carele au taiat boerii".

[2]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV-I, pag. 189 (scris. citata): „Tota provincia in timore staret".

[3]) I. Bogdan, *Documente şi regestre*, 223—4: scris. boerilor cari cer de la Braşoveni „salaş şi lacaş' în virtutea tratatului din 3 Dec. 1507 al lui Radul-cel-Mare cu ei. Cf. art. meu *Politica lui Radul-cel-Mare*, l. c., 211—2.

[4]) *Viaţa lui Nifon*, 61: Basarabeştilor Mihnea „le facu carţi de jurământ şi de afurisanie, ca nu-i va omorî, nici le va face vre-o nevoie".

[5]) Mai sus, pag. 59.

[6]) *Viaţa lui Nifon*, 61—63.

[7]) *Ibidem*, 63. — La 1 Octomvrie Sibiienii trimeteau un om al lor cu scrisori la Voivodul transalpin, în pricina unui Bogdan Armeanul şi Ştefan Literatul, cu însărcinarea de a cerceta „quorsan Banus et ceteri boyarones affuge-

prădându-le curţile şi ctitoriile[1]). Bistriţa 'ndeosebi, vestita mănăstire, recent întemeiata (1494), a lui Barbul Banul şi fraţilor săi, avu să pătimească depe urma mâniei lui Mihnea-Vodă[2]). Tunuri chiar fură îndreptate împotriva zidurilor ei[3]). Dar păgâneasca faptă, care nu fu singură de acest fel[4]), departe de-a impune prin străşnicia ei, zdruncină şi mai mult poziţia şi altminteri destul de dificilă a Domnului, privit şi vrăşmăşit acum nu numai ca tiran ucigaş al boerilor, ci şi ca nelegiuit lepădat de vechea-i credinţă[5]).

Cu pribegia Craioveştilor situaţia lui Mihnea-Vodă devenise foarte grea. Căci, rămas fără sprijin serios în lăuntru, el avea în contra-i, din afară, pe influenţii boeri, cari-l pârîră Sultanului pentru toate rautăţile câte făcuse şi câte i se mai atribuiau[6]) şi, negreşit, pentru faptul că se dovedise necredincioasa raia, ca unul ce trecuse de partea Ungurilor. Astfel pribegii obţinură de la Impărăţie înlocuirea lui Mihnea-Vodă prin Vlad-Vodă, zis şi Vladuţa, fratele lui Radul-cel-Mare[7]). O expediţiune

---

rant" (*Rechnungen*, 527), iar la 3 Octomvrie ei vesteau pe Palatinul şi Tesaurarul Ungariei „quod Banus et ceteri boyarones affugerunt", *ibidem*, 527. In fine, la 13 ale aceleiaşi luni trimiteau cercetaşi in Ţara-Românească „ut exploraret... qualiter profugi boyarones starent": *ibidem*, 529. Vestea conflictului dintre boeri şi Mihnea ajunse la Veneţia, din Buda, tot în Octomvrie: Sanuto *Diarii*, IX, 338.

1) *Viaţa lui Nifon*, 63.

2) *Ibidem*, 65.

3) Inscripţia bisericii, la N. Iorga, *Inscripţii din Bisericile României*, I, 194. — Menţiunea din doc. lui Vlad-Voda Vintila de la 12 Fevruarie 1533 pentru Bistriţa (St. Nicolescu, *Documente slavo-române*, pag. 263) despre jaful mănăstirii „de Unguri", nu se referă la acţiunea de răsbunare a lui Mihnea-cel-Rău, ci la incursia hoţească a lui Sigismund, zis şi Sasul, din Noemvrie 1526, despre care, cf. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XI, 850 şi XV—I, 291.

4) *Viaţa lui Nifon*, 65: „şi biserica Sfinţilor Apostoli, care o zidise Neagoe.., o au sfarâmat".

5) Cronica manastirii catolice din Targovişte, în *Archiva Istorică*, I-2, 47: „ob cedes bojerorum omnibus odiosus factus est et etiam propter religionem mutatam". Ca Mihnea trecuse la catolicism. (*Viaţa lui Nifon*, 71) e de admis, dat fiind îndelungata sa petrecere printre poporaţia catolică din Ungaria şi Ardeal.

6) *Viaţa lui Nifon*, pag. 67.

7) *Ibidem*, l. c.

fu poruncită în acest scop lui Mehemmed beg, paşa de Nicopole[1]). In Noemvrie se ştia 'n Ardeal că Turcii au de gând să vină asupra Ţerii-Româneşti[2]). Totuşi numai în Decemvrie sau chiar în Ianuarie expediţia se organiză[3]), Domnul fiind în acest răstimp încă în Scaun[4]), iar trupele sale în recunoaştere pe malul stâng al Dunării[5]). Pe la începutul lui Fevruarie 1510, Craioveştii cu Mehemmed beg şi cu Vlăduţă-Vodă intrară în ţară[6]). Mihnea Vodă, neputându-li-se împotrivi, fugi, căutând adăpost în Ardeal[7]). Numai fiul său Mircea cercă oarecare rezistenţă în Argeş, la Cotmeana. Dar fără folos. Puţinele-i trupe fură împrăştiate, iar

---

1) *Ibidem*, l. c.

2) La 21 Noemvrie Sibiienii trimiteau un om al lor la Mihnea, „ut exploraret, quoniam ferebatur Thurcos contra eundem venturos": *Rechnungen*, I, 531. Variantă: *ibidem*, nota — quoniam ferebatur Thurcos adversus eundem Myhne cum boyaronibus venire velle".

3) Faptul reese din următoarele ştiri trimise din Adrianopol la Veneţia: la 23 Decemvrie „(Turchi) sonno implichati zercha il Valacho transalpino che molesta pur, e il Signor li ha mandato contra 7 sanzachi" (Sanuto, *Diarii*, X, col. 21), la 30 Decemvrie „el Signor è ocupà contra questo Vlacho" (*Ibidem*, col. 22) şi la 16 Ianuarie „Al presente erano occupati in far hoste contra il Ulacho transalpino che molestava i confini dil Signor et era con gente sopra il Danubio. Adeo, con effeto mandavano 5 sanzachi contra li con gran numero di zente". (*Ibidem.*, col. 546).

4) La 16 Decemvrie Sibiienii trimiteau scrisori „Voivodului transalpin": *Rechnungen*, I, 533.

5) Ştirea cu data de 16 Ianuarie, mai sus, nota 2.

6) *Viaţa lui Nifon*, 67—9. La 21 Fevruarie se raporta de la Adrianopol la Veneţia că „le zente del Signor turcho havevano passato il Danubio con el novo Voyvoda de Valachia et molti altri di quelli principali": Hurmuzaki, *Documente*, VIII, 41.

7) *Viaţa lui Nifon*, 69—71. — La 7 Martie Bailul din Constantinopol raporta la Veneţia: „Turchi esser intrati în Valachia e posto il fradello di quel Radul in stato in Transalpina, et che quello Vayvoda era fuzito in Transylvania": Sanuto, X, col. 138. Aceiaşi veste se dedea Veneţienilor a doua zi, 8 Martie, dela Buda: Hurmuzaki, *Documente*, VIII, 41—2. — Se pare că faima de om crud a lui Mihnea facuse ca 'njurul expediţiei pentru înlocuirea sa să se răspândească în Orient tot felul de basme, ca acel înregistrat de Sanuto (X, col. 207—8), în care se spune că Turcii au fost complet bătuţi la Dunăre şi că din 7 sangiaci, 6 au fost traşi în ţeapă, iar al 7-lea ars de viu şi pus, spre mai mare batjocură, pe calul său, mort, ca să fie văzut de cea parte a Dunării.

el nevoit să se mântue, ca şi tatăl său, cu fuga[1]), peste munţi, la Sibiiu, unde se găsia deja Mihnea cu toţi ai săi[2]).

7.

Causele neintervenţiei Ungurilor pentru susţinérea lui Mihnea-Vodă şi a neputinţei lui de a reclama feudul pe care-l avuse dela Coroana ungară Radul-cel-Mare — domeniul Geoagiului.

Toate aceste întâmplări din Ţara-Românească fură îndată şi bine cunoscute în Transilvania şi la Curtea din Buda, unde ele se transmiteau cu toată graba posibilă. Regele era deci în curent cu situaţia tot mai critică şi mai ameninţată a „Voivodului său transalpin". Totuşi el nu interveni în favoarea sa. Şi aceasta din trei motive. Intâiu, se ştia bine că numai silit de împrejurări şi nu de bună voie Mihnea-Vodă se apropiase de Coroana ungară, cerând şi obţinând recunoaşterea sa în domnia Ţerii-Româneşti. Sinceritatea politicei sale era deci — şi cu drept cuvânt — suspectată la Buda[3]). Al doilea, cu boerii ce se ridicaseră împotriva lui Mihnea, Ardelenii avuseseră vechi şi bune raporturi, de încredere şi de reciproce servicii[4]). Mai mult. Se pare chiar că ei alcătuiau partidul boerilor partizani ai Ungurilor în Ţara-Românească. Pe lângă aceasta, noul lor Domn, ca frate al lui Radul-cel-Mare, trebuia să fie socotit mai sincer faţă de Ungaria de cât Mihnea. Al treilea, situaţia Regatului era aşa de slabă atuncia, că, chiar fără împrejurările de mai sus, el n'ar fi putut interveni pentru Mihnea, întru cât prin aceasta ar fi intrat în conflict cu Turcii, ceia ce Regele ţinea să evite la 1510, ca şi la 1508, când Mihnea-Vodă fusese adus şi pus în domnie de

[1]) *Viaţa lui Nifon,* 69. — Vestea rezistenţei lui Mircea trecuse şi în Ungaria. Un sol venețian o raporta, la 21 Aprilie, din Agram, astfel: „Turchi sonno in Transilvania (recte: Transalpina) e hanno amazato quel Vajvoda, benchè el fiol suo viva e tegna ancor molte forteze nel paese": Sanuto, X, col. 268.

[2]) „Cum uxore, et Mirtze filio ac filia... confugit": Nic. Olahi, *Hungaria et Atila* (operă scrisă la 1536), Viena 1763, 57.

[3]) Mai sus, pag. 53.

[4]) Mai sus, pag. 57, n. 1 şi pag. 62, n. 7.

Poartă împotriva candidatului agreat de Unguri şi dorit de ţară (Danciul Ţepeluş).

Abandonat, pentru aceste motive, de Unguri, lipsit de sprijin în lăuntru şi ameninţat cum era de pribegii din afară, situaţiunea lui Mihnea-Vodă era astfel că nu putea cere şi nici nu i se putea acorda feudul pe care predecesorul său îl obţinuse de la Unguri, ca urmare a actului omagial de vasalitate pe care el îl făcuse Regelui Vladislav II — domeniul Geoagiului [1]). După moartea lui Radul, când veştile despre răsturnarea situaţiei politice în Ţara-Românească ajunseră în Ungaria, — Geoagiul, rămas şi ţinut cât va timp vacant, neputând fi, prin firea lucrurilor, acordat lui Mihnea, fu solicitat (la 1508), cu drept de moştenire, de Catalina, soţia lui Lorincz Ujlaki, fiica lui Ioan Pongracz, unul din foştii posesori [2]), iar, cu drept de donaţiune (la 1509), de Comitele Petru de Szent-György, Voivodul Ardealului [3]). Vladislav nu-l conferi însă nici unuia din solicitatori, ci-l păstră mai departe, ca posesiune regală, până la 1 Ianuarie 1510, când îl dădu lui Ioan Podmaniczki [4]) pentru suma de 7000 florini, pe cari Regele îi platise lui Ioan Tarczai, Comitele Săcuilor, în 1507, când luase de la el domeniul, spre a-l dărui, ca feud, lui Radul-cel-Mare [5])

Diploma de donaţie a Geoagiului către Ioan Podmaniczki, Cămăraş regal, arată că, după moartea lui Radul, în lipsă de descendenţi ai acestuia, domeniul a revenit, de drept, Coroanei regale. Urmaşii lui Radul, cărora, după diploma de donaţie a Geoa-

---

[1]) A. Lapedatu, Politica lui Radul-cel-Mare, *l. c.*, 216 sq., unde am expus împrejurarile în care acesta a primit Geoagiul ca feud şi condiţiile în care el i s'a donat. Acolo am aratat ca domeniul acesta nu era Geoagiul de lângă Ştremt, din comitatul Albei-de-jos, cum a crezut raposatul Bunea şi, dupa el, noi toţi, ci Geoagiul celalalt, din comitatul Hunedoarei — târg „destul de mare şi vestit" — satis frequens et celebre — cum îl arata Istvánfi şi de care ţinea mai toate localităţile — două zeci la numar — de pe valea Borşei, dela izvoarele sale până la vârsarea în Mureş, pe o lungime de peste 25 km. şi o laţime de peste 15 km.

[2]) Csanki Dezsö, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak Korában* Geografia istorică a Ungariei în epoca Huniadeştilor, V (Budapest, 1913), 55.

[3]) Idem, *ibidem*.

[4]) Veress, *op. cit.* 100 (no. 76).

[5]) A. Lapedatu, *studiul citat,* 207 şi Csanki, *op. cit.*, l. c.

giului către acesta, li s'ar fi cuvenit domeniul erau: Anca, fiica Domnului, şi Vlad-Vodă, fratele său. Ori, la Curtea din Buda se ştia foarte bine că cel puţin acesta din urmă trăeşte şi că e candidatul la domnie al boerilor răzvrătiţi împotriva lui Mihnea, a cărui situaţie, la data când se dădea Geoagiul lui Podmaniczki, era definitiv pierdută. Dacă totuşi se trecea peste Vlad-Vodă şi se dădea domeniul unui altuia, e pentru că el fusese nu o posesiune personală a Domnului, ci un feud al domniei şi pentru că, precum Mihnea, din motivele mai sus arătate, cât şi noul Domn Vlad-Vodă, dat fiind împrejurările în cari veni la domnie, nu se considerau şi nici puteau fi consideraţi ca făcând sincer parte din clientela politică a Coroanei ungare. Aşa se şi explică pentru ce, la 29 Noemvrie 1910, când Podmaniczki e introdus în posesiunea efectivă a Geoagiului [1]), Vlad-Vodă — acum Domn — nu apăru ca contradictor al acestei posesiuni.

8.

Refugiul lui Mihnea-Vodă la Sibiiu şi măsurile luate de Sibiieni pentru ocrotirea lui de duşmanii ce se găsiau ~~acolo.~~

Dar să ne întoarcem la Mihnea.

Sibiienii în mijlocul cărora venise el să sălăşluească după pierderea tronului, erau vechi cunostinţe ale Domnului ajuns acum din nou în pribegie. Căci, când apăru mai întâiu în Ardeal, ca pretendent (1494), la dânşii găsi el adăpost şi sprijin [2]). E drept că 'n urmă, în 1495, 96 şi 97, îi fură vădit ostili [3]). Dar

---

[1]) Veress, *op. cit.*, 101 (no. 76).

[2]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV-1, 141: scris. lui Vlad Călugarul către Sibiieni din 1 Iulie 1494. Cf. şi *Rechnungen*, I, 173.

[3]) In 1495 (August), când Mihnea se gasia în Banat, la Jozsa de Som, umblând să intre în Ţara-Românească prin acele parţi, Sibiienii vestiră pe Vlad Călugărul de intenţiile lui: *Rechnungen*, I, 190. In 1496, când veni din nou între Saşi, ei luara o serie de măsuri împotrivă-i: cerură dela Rege îndepărtarea lui din ţinuturile lor, ceia ce comunicară şi Domnului Ţării-Româneşti *(ibidem*, 193—4) şi scrisera Scaunelor superioare şi Făgăraşenilor să nu-l gazduească *(ibid.*, 194), iar Scaunelor inferioare sa se ridice în contra lui *(ibid.*, 194). — Pentru atitudinea Saşilor faţă de Mihnea în 1497, cf. *Politica lui Radul-cel-Mare*, l. c., 192—6.

când calea domniei i se deschise sigur înnainte (Ianuarie 1508), familia sa găsi bună primire la dânşii [1]). Şi după ce lua domnia şi ajunse a încheia cu Regele Ungariei apropierea de care-am vorbit, Sibienii îi manifestară, cum văzurăm, sentimentele cele mai bune [2]) Aşa fiind, e de înţeles de ce, pierzând domnia, Mihnea-Vodă căută cu încredere azil între zidurile cetăţii Sibiiului. Totuşi o anumită imprejurare îl făcu, spre mai bună siguranţă a sa, să ceară găzduitorilor un salv-conduct de liberă şi neturburată petrecere în mijlocul lor, salv-conduct pe care ei se grăbiră a i-l da [3]), ca unuia ce avea o atare îngăduire şi garanţie dela Regele însuşi [4]).

Imprejurarea ce-l făcu pe Mihnea-Vodă să ceară Sibiienilor salv-conductul de care fu vorba, era prezenţa în cetatea lor a unor neîmpăcaţi vrăjmaşi ai săi. Intr'adevăr, de mulţi ani se aşezase şi trăia între aceşti vecini ai Ţerii-Româneşti sau măcar în intime relaţiuni cu ei o însemnată familie streină, de origine sârbă, cu întinse proprietăţi în Ungaria, prin părţile Cenadului, şi în Ardeal, prin părţile Cojocnei [5]), — familia Iacşicilor, fraţii Dimitrie şi Petru [6]), cu o soră a lor, căsătorită, în

---

1) *Rechnungen*, I, 494—95. Mai multe ştiri din cari reese venirea, între 6 şi 10 Ianuarie, prin Turnu-Roş şi Talmaciu, la Sibiiu, şi primirea cu cinste acolo a Doamnei lui Mihnea-Vodă.

2) Mai sus, pag. 60—1.

3) Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—I, 198: „sequenter nostrum salvum conductum eidem ac uxori et liberis suis per nos (Cibinienses) concessum".

4) Idem, *ibidem*, l. c.: „juxta confederaciones illas fidemque domini nostri regis", în acelaş document. — A. Veress, *Acta et epistolae*, 10: „fidem et promissionem, quam nos (Vladislaus rex) fideli nostri... Mihnae... dederamus". — Nic. Olahus, *op. cit.*, pag. 57: „data ei per regem Wladislaum... publica fide".

5) A. Veress, *op. cit.*, 10.

6) Idem, *ibidem:* „totalem... illam partem... quae egregium condam Demetrium Iaxyth fratem carnalem ipsius Petri... tangebat". Diploma prin care regele Vladislav darueşte posesiunele lui Dimitrie Iacşici, din causa uciderii lui Mihnea, fratelui său Petru, fiind numai în formular, nu arată cari sunt anume acele „castris, castellis, possessionibus, portionibusque" date lui Dimitrie Iacişci. Intru cât purta însă atributul de Nagylak (Nădlac — Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV—I, 172), e de admis că domeniile sale erau în comitatul Cenadului. Asupra lor sunt studii speciale, în sârbeşte şi ungureşte, de Ivic *(Istoria Sârbilor din Ungaria)* şi Borowszky *(Istoria domeniului din Nădlac)*.

1504, cu Pârvul, nepotul lui Radul-cel-Mare [1]). Prin căsătoria aceasta, cei doi fraţi — Dimitrie în deosebi — ajunseră 'n strânse legături cu familia domnitoare a Ţerii-Româneşti [2]), împotriva căreia uneltise (sub Vlad Călugărul şi Radul-cel-Mare) şi venia acum să uneltească din nou (sub Vlăduţă) Mihnea-cel-Rău. De aici nebiruita ură pe care avea s'o arate în curând, prin crimă, acestui uzurpator al tronului neamului domnesc, cu ale cărui interese şi sentimente se vede a se fi identificat în totul. Osebit de Dimitrie Iacşici, Mihnea găsi în Sibiiu încă doi vrăjmaşi pe vechiul său rival Danciul Ţepeluş [3]) şi pe unul din foştii săi boeri, care 'ndeplinse, în ultimele două decenii, un însemnat rol pentru stabilirea bunelor relaţii politice dintre Ţara-Românească şi Ungaria şi care nu ştim în ce împrejurări şi din ce motive îşi părăsise stăpânul — pe Albul Vistierul [4]).

Prezenţa 'n cetatea lor a acestor oaspeţi puse pe griji pe Sibiieni, cari, temându-se de provocări şi conflicte cu urmări compromiţătoare pentru ei, în caz de violare a ospitalităţii ce acordaseră şi garantaseră lui Mihnea-Vodă, familiei sale şi credincioşilor ce mai avea pe lângă dânsul, — cerură, atât de la Dimitrie Iacşici, cât şi de la Danciul Ţepeluş, asigurări de bună purtare, pe cari ei, fireşte, le dădură [5]). Dar cu aceasta nu se evită conflictul ce fatal avea să urmeze. Fazele de desvoltare ale acestui conflict, în lipsă de mărturii suficiente, ne sunt şi ne vor rămânea, probabil, necunoscute. Ştim doar atât că, scurt timp după venirea lui Mihnea la Sibiiu, un complot fu urzit de vrăşmaşii săi pentru asasinarea lui, — complot în care rolul de căpitenie i se dădu lui Iacşici şi al cărui sfârşit fu tragedia

---

[1]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente,* XV—1, 164—5: invitaţia lui Radul-cel-Mare către Sibiieni pentru nuntă (15 August). Mireasa fu adusa (de la Sibiiu) în Iulie: *Rechnungen,* I, 415—6, iar Sibiienii — Ioan Rapolth şi Petru Wolff — plecară la 10 August: *Ibidem,* 417.

[2]) Cunoaştem două călătorii ale sale în Ţara-Românească: una în Septemvrie 1505, ca sol al Regelui Vladislav: Hurmuzaki-Iorga, *Documente,* XV—1, 172—173, alta în Ianuarie 1506: *Rechnungen,* I, 437.

[3]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente,* XV-1, 198.

[4]) Asupra soliilor ce acest boer îndeplini sub Radul-cel-Mare şi Mihnea-cel-Rău, studiul meu citat (211) şi mai sus, pag. 53.

[5]) Doc. de la nota penultimă: „fidem eiusdem sue proprie persone quam nobis (Cibiniensibus) fecerat".

petrecută la 12 Martie 1510 în piaţa cea mică a Sibiiului, în următoarele împrejurări [1]).

9.

Complotul vrăşmaşilor pentru uciderea lui Mihnea-Vodă, împrejurările asasinării lui şi pedeapsa cu moarte a ucigaşilor de Sibiienii indignaţi şi revoltaţi.

La 11 Martie, în ajunul sărbătorii catolice a Sf. Grigorie Papa, Voivodul Ardealului, Petru comite de St.-Görgy, care se afla la Sibiiu, părăsia, sub seară, această cetate, spre a se duce în Săcuime, unde avea să reguleze, la Târgul Mureşului, oare cari afaceri ale înaltei sale dregătorii. In suita Voivodului era şi Mihnea, cu Mircea, fiul său, şi alţi credincioşi mai de seamă ai lor. Fostul Domn însoţi pe Voivod numai până între viile oraşului. Aci îşi luă rămas bun de la dânsul şi se întoarse acasă. Fiul său merse însă mai departe, până la Slimnic (Nagy-Zelendegh) [2]), unde înnoptă Comitele Petru.

De lipsa aceasta din cetate a tânărului Mircea şi a oamenilor săi căutară să profite conspiratorii, spre a-şi pune planul în executare. In dimineaţa zilei de 12 Martie, când cea mai mare parte a orăşenilor erau în sfintele lăcaşuri, ei se adunară într'ascuns în preajma bisericii cei mari din cetate, a Predicatorilor, unde venise şi Mihnea. Planul era ca el să fie atacat şi răpus la eşirea de la sfânta slujbă. Intr'adevăr, coborînd treptele bisericii, abia apucă fostul Domn drumul spre casă, mergând fără nici o grijă pentru sine — relaţia neoficială a omorului spune: stipulatis manibus, ce-ar putea însemna: cu mânile la spate — în

---

[1]) După cercetarea şi judecata făcută de Voivodul Ardealului, în 14 Martie 1510, la Sibiiu, cu privire la asasinarea lui Mihnea, relaţie oare cum oficiala, în Hurmuzaki-Iorga, *Documente,* XV-1, 197—9 (în trad. la Şincai, *Cronica,* ed. 2-a, II, 196—8), după raportul, facut sub impresia celor petrecute la Sibiiu, în 15 Martie 1510, de un Ştefan din Galaţi (Transilvania) Bistriţenilor, *ibidem,* 199—200 şi după relaţia lui Nic. Olahul — *op. cit.,* 56—7 — care cunoştea întâmplarea de la tatal sau. Cf. pag. următoare, nota 1. — Celelalte izvoare, despre cari va fi vorba în urma, conţin mărturii de a doua mână.

[2]) In comitatul Sibiiu, cercul Sibiiu. Ung. Szelindek, sas. Stolzenburg.

tovărăşia lui Ştefan Olahul, judele de Orăştie [1]), a lui Ioan Horvath de Vingard [2]) şi a altor câţiva amici şi credincioşi ai săi, când, deodată, fără veste, fu atacat şi lovit de Dimitrie Iacşici c'o întreagă ceată de slujitori armaţi [3]). Sub loviturile de spadă ale ucigaşilor, nefericitul Voivod căzu la pământ, dându-şi sufletul în braţele tovarăşilor săi [4]), cari, surprinşi şi îngroziţi, nu putură opune nici o împotrivire. De altfel nici unul nu avea arme la sine. Aceasta din porunca lui Mihnea însuşi — pentru a vădi Sibiienilor încrederea ce avea în siguranţa ospitalităţii lor.

Profitând de spaima şi turburarea ce cuprinsese pe toţi cei de faţă şi pe cei ce luară mai întâiu cunoştinţă de crimă, asasinii se putură refugia neatinşi pela gazdele lor. Indată însă ce lumea-şi reveni în fire, porţile cetăţii fură închise, ca cei vinovaţi să nu se poată mântui prin fugă. Apoi, revoltaţi de cutezanţa celor ce violaseră astfel legile ospitalităţii garantate şi cuprinşi de compătimire pentru Mihnea, Sibiienii se luară pe urmele ucigaşilor şi, descoperindu-i, îi uciseră pe toţi. In luptă câţiva dintre Saşi şi dintre slujitorii Voivodului asasinat fură răniţi. — După versiunea neoficială a omorului, pedeapsa ucigaşilor veni dela Mircea-Vodă însuşi, care, întors în cetate, îndată după asasinarea tatălui său, aflând cele întâmplate, alergă în grabă cu oamenii săi armaţi la faţa locului. Ieşindu-i în cale, Danciul Ţepeluş se aruncă asupră-i. Fu însă despicat în două c'o lovi-

---

1) Jude regesc în Oraştie: *Rechnungen*, I, 439, 44, 51, 59 şi 82. Dupa mărturia fiului său, Nic. Olahul, arhiepiscopul şi primatele de mai târziu al Ungariei, era de aproape înrudit cu Mihnea: *op. cit.*, l. c.

2) Cf. pentru el, Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV-1, 203.

3) După raportul veneţianului Vicenzo Gaidato din Buda — Sanuto, X, col. 130-1 — Iacşici avea cu sine 32 slujitori: „fanti".

4) Mihnea a fost ucis în piaţa cea mică a Sibiiului (azi Huetplaz). Aşa reese din mărturiile principale indicate mai sus, cari arată ca asasinatul s'a făptuit după ce, coborînd treptele bisericii, Domnul luă drumul spre casă. „Su la piaza", zice şi raportul citat la nota precedenta, iar Sieglerus — in Cronologia sa (ed. lui Matthias Bel, în *Adparatus ad historiam Hungariae sive Collectio miscella*, Presburg, 1735, p. 64. — „sub arcu, iuxta mytropolium urbis". Cronica ţării — în varianta trad. de Filstich (Şincai, II, 196) şi în varianta dată de d. N. Iorga în *Cronicele muntene — Analele Academiei Române*, XXI, 309 — spune că Mihnea a fost ucis chiar „pe treptele bisericii", iar *Istoriile Domnilor Ţerii-Româneşti* (ed. N. Iorga, Bucureşti 1902, 33) „într'o ulicioară strâmta şi întunecată, care ese despre biserica cea mare sasească".

tură de paloş, plătind astfel cel dintâiu crima făptuită. In urmă Iacşici cu toţi ai săi fură şi ei ucişi, cu ajutorul Sibiienilor, în frunte cu judele lor[1]). Oricum, fie de la cetăţenii revoltaţi, fie de la Mircea-Vodă şi ciracii săi, ucigaşi-şi primiră pedeapsa. Spre seară, când groaza celor întâmplate se risipi, când liniştea se restabili şi pacea nopţii se lăsă peste cetate, — teatrul uneia, poate chiar a celei mai cumplite tragedii din vremurile noastre bătrâne — neîmpăcaţii vrăşmaşi ai lui Mihnea-Vodă: Danciul, Iacşici şi Albul Vistierul, cu tovarăşii lor, zăceau şi ei fără suflare la pământ.

10.

Ancheta Voivodului Transilvaniei asupra asasinării lui Mihnea-Vodă, justificarea suprimării ucigaşilor şi îngroparea cu cinste a Voivodului asasinat.

Vestit de cele petrecute la Sibiiu, Voivodul Ardealului reveni a doua zi dimineaţă, 13 Martie, în cetate. Fusese chemat să i se relateze faptele şi să judece pe cei ce luaseră asupra lor pedepsirea ucigaşilor. Ioan Agota (Agnethler), fruntaş al cetăţii [2]), ca plenipotent al judeţului şi mai marilor oraşului, se prezentă înnaintea Comitelui Petru, expunându-i amănunţit împrejurările în cari Mihnea-Vodă fusese asasinat ci cerându-i să se pronunţe dacă „după lege au ba“ — juridice au ne — s'a făcut pedepsirea ucigaşilor. Douăzeci şi unul de cetăţeni, mărturisind, sub prestare de jurământ, că Mihnea, cu „cugetată răutate“ — preconceputa malicia — s'au omorît, violându-se ospitalitatea ce Regele şi Sibiienii i-au acordat şi garantat şi călcându-se cuvântul de bună purtare ce însuşi ucigaşii au dat, Voivodul Ar-

---

1) E de însemnat chipul, fireşte inventat, în care una din variantele Cronicei ţerii — acea dată de d. N. Iorga în *Cronicele muntene, l. c.* — arată a fi fost ucis Iacşici: „Iar Dumitru a lui Iacşiciu au alergat tare, de s'au suit în turn şi au strigat tare zicând: tot omul se ştie că au înjunghiat pe Mihnea-Vodă cu porunca lui Matieş Craiul (sic!); iar un puşcaş de-ai Mihnei-Vodă au pus puşca pe crăcane şi l-au lovit între sprânceni şi făcu moarte pentru moarte“.

2) In Septemvrie 1510 era jude (Bürgermeister) al Sibiiului, după Jacobus Mydwescher, care îndeplinia această funcţie în Martie: Fr. Zimmermann, *Chronologische Tafel der Hermannstädter Plebane, Oberbeamten und Notare in den Jahren 1500 bis 1884,* Hermannstadt 1884.

dealului judecă că Dimitrie Iacşici, Danciul Ţepeluş şi Albul Vistierul cu ceilalţi tovarăşi ai lor „pre lege şi cu cale" — juste atque digne — s'au omorît.

Uşuraţi astfel de răspundere, Sibiienii raportară mai întâiu Regelui cele petrecute [1]), apoi îngropară cu toată cinstea trupul lui Mihnea-Vodă în lăuntrul bisericii în care el se rugase pentru ultima oară [2]), acoperindu-i în urmă mormântul c'o lespede de marmoră pe care şi azi — după patru sute de ani — vizitatorul poate ceti următoarea inscripţie: *Sepultura Mag[n]ific[i] Do-[mi]ni Michaelis Way[w]odae Tran[s]alpi[n]i, hic Cibi[n]ij, in (!) die beati Gregorij, per Iakschit dolose interfecti. A. D. 1510* [3]). Curând după aceia, la 24 Martie, Regele Vladislav, aflând cele întâmplate, luă sub crăiasca sa ocrotire pe membrii familiei lui Mihnea şi pe credincioşii ei, poruncind Sibiienilor să-i ţină în mijlocul lor cu cinste şi apăraţi de orice rele [4]). In acelaş timp, potrivit legilor şi obiceiurilor, confiscă, ca bunuri regale, proprietăţile lui Dimitrie Iacşici, conferindu-le fratelui său Petru, ca unuia ce avea mai mult drept asupra lor, stăpânindu-le deja pe jumătate, şi ca unuia ce-şi câştigase merite faţă de Coroană în luptele cu Turcii pentru apărarea părţilor de jos ale ţerii (croato-bosniace) [5]).

Imprejurările tragice în cari Mihnea-Vodă îşi pierdu viaţa atenuară mult judecata contemporanilor asupra faptelor sale. Căci, afară de Cronica ţerii [6]), scrisă cu vădită pornire împotrivă-i, puţinele izvoare istorice ce ne-au mai rămas şi cunoaştem asupra domniei nefericitului Voivod, când nu înregistrează, pur şi simplu, moartea sa, cu Analele Braşovene [7]), explică străşnicia

[1]) După raportul sosit la Buda, se comunica, la 25 Martie, Veneţienilor următoarele asupra uciderii lui Mihnea (Sanuto, X, col. 130-1): „Dracola vayvoda era venuto di Transalpina in Transilvania et era venuto in Sibino, dove era domino Demetrio Iaxichi, qual scontrò inimici su la piaza, e dito Iaxichi tojà a pezi dito Dracola, unde quelli di Sibino prese dito Iaxichi con 32 fanti e lo volevano far morir".

[3]) „Michne in templo S. Crucis Fratrum Praedicatorum honorifice tumulatur": Sieglerus, *Chronologia, l. c.*, 64.

[2]) Ap. Lud. Reissenberger, *Die evangelische Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt,* (1884), 44. şi Hurmuzaki-Iorga, *Documente,* XI, 843 nota.

[4]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente,* XV-1, 200.

[5]) A. Veress, *op. cit.*, 101.

[6]) *Viaţa lui Nifon,* 59 şi urm.

[7]) *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó,* IV (1903), 5.

cu care el a domnit, ca având de scop în primul loc stabilirea liniştei şi ordinei în ţară şi numai în al doilea rând asigurarea domniei. Astfel Sieglerus [1]) şi tot astfel Ioan Salius în versurile alcătuite pentru epitaful său [2]), epitaf care în traducerea, în versuri şi în metrul original, a distinsului şi învăţatului meu coleg, d. Vasile Bogrea, sună:

Vai, de ce fir subţirel atârnă umanele rosturi
Şi cu ce pas aripat fug ale noastre măriri!
Odinioară domniam de cinste 'ncărcat şi de slavă 'n
Scaunul meu părintesc, schiptru purtând lucitor;
Faima mea de ostaş mergea, până unde Apollo
Stelele 'ntunecă şi Ursa păşeşte pe pol.
Faţa mea când vedeau, tremurau de groază supuşi-mi,
Frică de mine avea şi megieşul Ţinut.
Lotrilor domolitor şi furilor biciu fuiu de moarte,
Vajnic dreptatea păzind cu al meu paloş viteaz.
Cu al Creştinilor steag vruiu flamura mea să se 'mbine
Şi la războiu să pornim, spre Vizetleanii păgâni.
Braţele nu mi-au lipsit, nici aurul galben, grămadă,
Nici din atâtea, nimic, câte-s la Curtea de Domn.
Dară un ceas fu de-ajuns, să nărue toate acestea,
Toate, precum în vârtej uşoarele paie se spulber,
Când neamul meu, hainit, din Tron isgonitu-şi-a Domnul,

---

[1]) *Loc. cit.*, 64. — Schesaeus *(Ruinae Pannonicae,* Wittenbergae 1571, lib. 1., vers. 364—5) da ca motiv al razbunarii lui Iacşici o faptă infamanta a lui Mihnea: „ob decus ereptum germanae illustre pudoris". Dat fiindca şi Cronica ţerii acuza pe Mihnea ca „se culca cu jupanesele şi cu fetele [boerilor]", ar putea fi vorba acì de sora lui Iacşici, maritată cu Pârvul, nepotul lui Radul-cel-Mare. Cf. mai sus, pag. 68—9 şi n. 1.

[2]) La Matthias Bel, *op. cit.*, 64—65.

Heu, res humanae fragili quam stamine pendent!
Quam ruit aligero gloria nostra gradu!
Regnabam nuper multo cumulatus honore,
Sede parentali splendida sceptra gerens.
Militia notus, qua Cynthius astra subumbrat,
Quaque terit gelidum Parrhasis ursa polum.
Ante meam faciem provincia nostra tremebat,
Me quoque finitimae pertimuere plagae.
Praedonum fueram domitor, furumque flagellum,
Justitiam rigide fortiter ense colens.
. . . . .

Cu ajutorul unei cete imense de Turci.
M'am refugiat la Sibiiu; dar, când mă primblam prin cetate,
Fără de arme, crezând toate că-s sigure-acum,
Dete năvală cumplit vrăjmaşul, încins de tovarăşi,
Şi cu-a lui spadă, furiş, viaţa el crunt îmi răpi.
Naşte-se larmă, norodul grăbit pune mâna pe arme,
Săbii străpung pe ai groaznicei crime făptaşi.
Plânse cu bocet poporul năpraznica mea pristăvire,
Dar să-mi redea nu putu dulcea lumină de zi.
Astfel, cât ai clipi, se şi prăbuşiră 'n ruină:
Cinste, Domnie, măriri, forţă, avere şi tot.
Trupul s'astrucă 'n mormânt, iar sufletul intră 'n văzduhuri :
Numele cel prea-vestit viu e pe 'ntregul pământ.

*

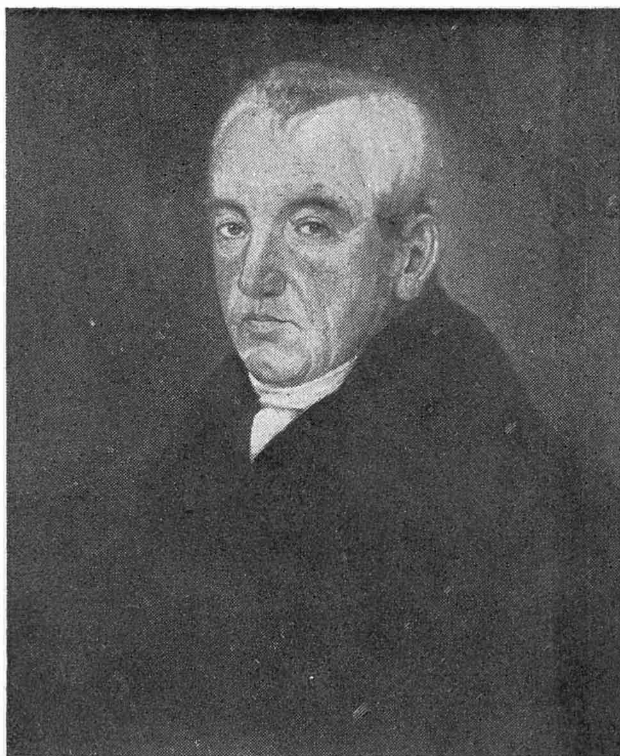
Aşa dar sfârşi domnia şi viaţa Mihnea-Vodă, căruia, pentru faptele cele crude şi nelegiuite, contemporanii şi, după ei, urmaşii, i-au zis *cel Rău.*

Tragicul său sfârşit e, cum am spus-o de la început, consecinţă a politicei sale puţin reale şi dibace. Căci, ajuns în

Christigenis volui sociata iungere signa,
Inque Byzantinos arma movere lares.
Iam mihi non vires, auri neque copia fulvi
Defuit, aut quiquid principis aula tenet.
At brevis hora gravi mea subruit omnia casu,
Omnia, ceu paleas disicit aura leves,
Dum mea gens patrio pepulit me perfida regno,
Turcarum immensa concomitata manu.
Cibinium fugi; insignem dum incedo per urbem
Sepositis armis omnia tuta putans,
Irruit hostis atrox, multoque satellite cinctus,
Vitam furtivo surripit ense meam.
Exoritur clamor, vulgus cita corripit arma;
Horrendique reos criminis ense ferit.
Flebat luctifico populus mea funera planctu;
Sed nequit ad dulcem me revocare diem.
Sic quasi momento volucri cecidere ruina:
Noster honos, regnum, gloria, robur, opes,
Corpus humo tegitur, pius aethera spiritus intrat :
Et clarum toto nomen in orbe manet.

domnie cu concursul Turcilor, el socoti, că pentru a-şi putea păstra cât mai mult şi mai sigur această domnie, e nevoie să se apropie, ca şi predecesorul său, de Unguri, recunoscând pretenţiunile de suzeranitate ale acestora. Necuprinzând însă adevărata valoare a factorilor politici şi militari pe cari avea să se sprijine şi neavând nici autoritatea morală a lui Radul-cel-Mare, în lăuntru faţă de supuşi, în afară faţă de amici şi de duşmani, — Mihnea-Vodă nu fu în stare, ca şi acesta, să se apropie de Unguri, fără a se depărta, în acelaş timp, de Turci. Dimpotrivă, pe măsură ce se apropie de cei dintâi, se depărtă de cei din urmă. Astfel abandonă o forţă reală, acea a Paşilor dunăreni, pentru una ilusorie, acea a Coroanei ungare, fără chiar s'o fi putut câştiga cu totul pe cea din urmă.

Această greşeală politică îi fu, cum constatarăm, fatală, întru cât, în momentul când conflictul cu duşmanii din lăuntru s'a declarat, — duşmani ce găsiseră mijlocul de-a câştiga de partea lor pe Turci, fără a pierde pe Unguri, — Mihnea-cel-Rău, rămas absolut izolat, trebui să-şi părăsească Scaunul domnesc fără serioasă împotrivire şi să se refugieze la nişte vecini în mijlocul cărora nu putu găsi nici macar mântuire proprie. Căderea aceasta, ca rezultat al politicei sale, e pentru istoric aşa de evidentă, în cât el poate afirma, cu certitudine, că, dacă nenorocitul fiu al lui Vlad Ţepeş şi-ar fi sprijinit domnia numai pe Turci, acţiunea rivalilor din lăuntru ar fi fost mult mai slabă, necesitatea dominării lor prin teroare mult mai mică, iar primejdia unei răsturnări din Ungaria cu desăvârşire exclusă. Şi în astfel de condiţii, negreşit, Mihnea-Vodă şi-ar fi putut menţine mai mult şi mai bine domnia...

PETRU MAIOR

† 14 Februarie 1821.

Portret în Muzeul „Asociaţiunii" din Sibiiu.

LA CENTENARIUL MORȚII LUI PETRU MAIOR.

Din inițiativa Institutului de Istorie Națională, Universitatea din Cluj a aranjat, cu prilejul centenariului morții lui Petru Maior, o înălțătoare serbare comemorativă, care a avut loc în ziua „Intâmpinării Domnului“ (2/15 Fevruarie) 1921, în aula Universității și la care — în afară de profesori, în frunte cu Rectorul și membrii Senatului, și de studenți, au participat reprezentanți ai tuturor autorităților bisericești, administrative, militare, școlare și culturale din Cluj, cum și un numeros și ales public românesc din localitate.

Rectorul Universității, d. Vasile Dimitriu, a deschis serbarea, arătând, în cuvinte inimoase și avântate, însemnătatea ei, apoi d-nii profesori Alex. Lapedatu, Ioan Lupaș și Sextil Pușcariu au rostit cuvântările comemorative ce se publică în paginile ce urmează: întâiul despre „Rolul lui Petru Maior în viața națională și culturală a epocii sale“, al doilea despre «Scrierile istorice ale lui Petru Maior“, iar al treilea despre „Părerile lui Petru Maior despre limba română“.

Adăugăm că, după buna noastră tradiție, serbarea aceasta comemorativă de la Universitate a fost precedată de un parastas oficiat în biserica română gr.-cat. din Cluj de păr. protopop dr. E. Dăianu, după săvârșirea sf. liturghii. Un cor improvizat din studenți universitari, membri ai Societății „Petru Maior“, au dat, frumos și armonios, răspunsurile la serviciul divin, la care a participat foarte multă lume, umplând biserica. Delegația Universității, compusă din d-nii V. Dimitriu, rector, I. Lupaș și Alex. Lapedatu, profesori de istorie națională la Facultatea de Litere și Filosofie, Al Borzea și alții, a ocupat loc lângă altar.

După cetirea sf. evangheliii, păr. protopop Dăianu, care acum zece ani încă a avut buna inspirație de a retipări cu litere latine toate Predicile *lui Petru Maior, urcă amvonul şi ține o potrivită cuvântare ocazională ce face o solemnă impresie (publicată în ziarul din localitate „Infrățirea“ dela 25 Fevruarie 1921). Apoi se continuă sfânta slujbă. Crezul îl rosteşte d. prof. dr. I. Lupaş, protopop gr.-or. La eşirea cu sfintele daruri, păr. Dăianu pomeneşte şi pe „răposat robul lui Dumnezeu protoiereul Petru...“, iar după aceia îndată pe... „întemeietorul acestei sfinte biserici, răposatul episcop Ioan Bob“. Astfel, după o sută de ani, au ajuns iar alături, în mica biserică din Cluj, cei doi mari antagonişti, mulțumiţi amândoi de a se regăsi pomeniți împreună în lumea cea nouă a României întregite şi necunoscătoare.*

Petru Maior în cadrul vieţii naţionale şi culturale a epocii sale.

DE

ALEX. LĂPĔDATU.

Eri s'au împlinit o sută de ani tocmai de la moartea, în suburbia sârbească din Buda (Ráczváros), a unuia din cei mai străluciţi reprezentanţi ai istoriografiei noastre naţionale şi, în acelaş timp, a celui mai însemnat membru al triadei marilor scriitori întemeietori ai şcoalei istorice şi filologice române transilvane, de erudiţie şi critică, de la sfârşitul sec. al XVIII-lea şi începutul celui al XIX-lea, — a lui Petru Maior.

Institutul de Istorie Naţională, fondat pe lângă Universitatea noastră, din larga munificenţă şi din înalta preocupare patriotică a M. S. Regelui, având în programul său, între altele, şi comemorarea datelor mari ale trecutului nostru, n'a putut lăsa să treacă acest centenar fără să aducă, din acest prilej, partea sa de prinos la recunoştinţa şi admiraţia pe care poporul românesc le datoreşte memoriei şi operei nemuritorului autor al *„Istoriei pentru începutul Românilor în Dacia"*.

Şi a crezut că n'ar putea face mai bine aceasta — pentru lumea universitară în mijlocul căreia ne aflăm — de cât relevând, în lumina lor de acum o sută de ani şi de astăzi, însemnătatea şi valoarea operei, istorice şi filologice, a lui Petru Maior, prin scurte cuvântări ocazionale, între cari acea a vorbitorului ce binevoiţi a asculta are de scop să evidenţieze *rolul* pe care marele nostru scriitor l-a avut în cadrul vieţii naţionale şi culturale a epocii sale.

Pentru aceasta e necesar însă să înfăţişăm mai întâiu, în câteva cuvinte, starea de conştiinţă moral-naţională la care ajunsese poporul românesc de dincoace de Carpaţi în vremea activităţii istorice şi literare a lui Petru Maior.

Marile evenimente, religioase, politice şi revoluţionare, petrecute în viaţa acestui popor în sec. XVIII, nu aduseră, precum se nădăjduise, nici o schimbare esenţială a situaţiunii sale — economice, sociale şi politice. Unirea cu Biserica Romei nu dădu, sub toate aceste raporturi, rezultatele pe cari cei ce-o înfăptuiră şi cei ce o urmară timp de trei generaţiuni le aşteptase. Cu excepţia progresului cultural, starea clerului şi poporului unit era, la sfârşitul secolului, aceiaşi ca şi la începutul lui. Nici o 'nnoire, de ordin general fireşte, nu se 'nregistrează în această privinţă în suta de ani scursă dela separaţiune. — Greaua luptă, politică şi naţională, a lui Ioan Inocenţiu Clain, pentru drepturile clerului şi poporului său, nu duse nici ea, cum se ştie, la alt rezultat, de cât doar la exilul şi sfârşitul dureros, tragic, al neînfrântului luptător, mucenic pe altarul bisericii şi naţiunii sale. — Iar mişcarea revoluţionară a lui Horia şi tovarăşilor săi, mişcare la care *inteligenţa* română, atâta câtă şi cum era, nu participase, nu aduse, prin ea însăşi, pe seama poporului, terorizat prin martiragiul şefilor săi, de cât prea puţine şi neînsemnate rezultate vădite în lumea realităţilor trăite.

Totuşi, pe urma acestor evenimente, poporul român din Transilvania şi părţile ungurene căpătă conştiinţa rolului însemnat pe care îl avea în susţinerea vitrigei sale patrii şi a forţei pe care ar putea-o representa prin restaurarea anticelor sale drepturi politice şi naţionale, răpite şi abolite, în cursul veacurilor trecute, prin violenţă şi înşelare, de naţiunile dominante şi privilegiate, lui, celui mai vechiu şi mai numeros, dar şi celui mai nedreptăţit şi asuprit neam al teritoriului ancestral. Conştiinţa acestei însemnătăţi şi puteri fu considerabil crescută: în primul loc, prin cunoaşterea, din ce în ce mai sigură şi mai întinsă, a originei şi trecutului său, pe care o aducea şi răspândia contactul, direct şi indirect, al cărturarilor, tot mai numeroşi, cu şcolile şi lumea Apusului şi, în al doilea loc, reformele liberare pe care nobilul şi bunul Impărat Iosif le acordă popoarelor sale — reforme sub al căror regim, de scurtă dar impresionantă durată, Românii putură înţelege, realmente, marea schimbare ce

s'ar produce în situaţiunea lor şi a ţerii, când, prin retrocedarea vechilor lor drepturi, vor fi puşi pe picior de egalitate, ca naţiune politică, cu celelalte popoare ale patriei.

Această stare, de superioară conştiinţă moral-naţională a poporului român cis-carpatin, care se oglindeşte, în modul cel mai expresiv, în memorabilele acte istorice din 1791/2, provocă o adevărată alarmă printre neamurile dominante şi privilegiate, împotriva cărora se îndrepta acţiunea politică română dela sfârşitul sec. al XVIII-lea. Numărul cel covârşitor al Românilor şi, negreşit, calităţile ce ei afirmară, în ultimul timp, pe tărâmurile unde propăşirea nu le putea fi cu totul ţărmurită, trebuiau să fie serioase motive de îngrijorare pentru aceste neamuri, în cazul când postulatele politice naţionale române, de egală îndreptăţire la viaţa publică a ţerii, ar fi fost satisfăcute sau impuse. De aci tenacea şi îndelungata lor rezistenţă, întru apărarea poziţiei ameninţate. Şi fiindcă în spiritul vremilor ce se anunţau, de abolire a privilegiilor şi de instituire a drepturilor naturale, postulatele române nu puteau fi atacate cu succes în basa lor legală, ele trebuiau distruse în baza lor istorică, pe cale politică, dar şi ştiinţifică. Originea romană a „Valahilor" şi continuitatea vieţii lor în Dacia trebuiau nu numai contestate, ci şi infirmate, dacă se putea, cu solide, irefutabile, mărturii şi argumente istotorice, — Românii având a fi înfăţişaţi ca un popor de obârşie nelămurită şi dubioasă, alcătuit în alte părţi de cât ale patriei actuale şi venit aci abia în sec. XII şi XIII, spre a cuprinde şi usurpa, prin mărinimoasă toleranţă a celorlalte neamuri, loc în dauna lor, cu alte cuvinte fără îndreptăţire istorică a reclama şi mai ales a obţine situaţie politică egală acestora.

*

Cel dintâiu care dădu expresie ştiinţifică acestei necesităţi politice fu un German originar din Elveţia, trăit multă vreme în Ţara-Românească şi în Transilvania, ca slujbaş (juris-consult) al Principelui Ipsilanti şi ca auditor-căpitan al armatei chesaro-crăeşti, care, trebue s'o mărturisim, şi-a dat multă şi lăudabilă osteneală să cunoască starea poporului român şi trecutul său, dar care, cum se constată din scrisul său şi cum ne spune Petru Maior însuşi, era condus, din nefericire, în investigaţiile sale, de idei preconcepute şi, pe lângă aceasta, se găsea, faţă de Români

— pentru exagerate ambiţii personale nesatisfăcute şi pentru sensibil amor propriu jignit — în comunitate de sentimente politice cu compatrioţii noştri Saşi, din al căror neam îi era şi soţia. Elveţianul acesta, Franz Joseph Sulzer, sub influenţa părerii emise mai nainte de renumitul linguist dela Halle Johann Thunmann *(Untersuchungen über die Geschichte des östlichen europäischen Völker,* Leipzig 1774), că Daco-românii şi Macedo-românii sunt urmaşii Tracilor romanizaţi şi amestecaţi apoi cu tot felul de alte neamuri şi sub influenţa preocupărilor politice ale mediului cu care se identificase, concepu şi formulă, primul, in opera sa, foarte preţioasă de altfel *(Geschichte des Transalpinischen Daciens,* Wien 1781—2), teoria după care Românii s'ar fi format ca popor la Sudul Dunării, în Peninsula balcanică, de unde ar fi imigrat la Nordul fluviului, în actualele lor locuinţe, numai în sec. XII şi XIII, — teorie în totală opoziţie cu întreaga tradiţie istorică de până atunci, scrisă şi orală, indigenă şi streină, care considera pe Români ca descendenţi ai coloniştilor lui Traian şi trăitori, neîntrerupt, în Dacia (D. Onciul, *Românii în Dacia traiană,* Bucureşti 1902 şi *Tradiţia istorică în chestiunea originilor române,* Bucureşti 1907).

Noua teorie, pe care autorul ei se nevoi a o înfăţişa în lumina dovezilor istorice solide şi în haina argumentării critice obiective, fu primită, cum e uşor de înţeles, cu deosebit interes mai ales în Transilvania, în lumea cărturarilor şi conducătorilor politici ai celor două naţiuni dominante de aci. La cea dintâiu ocazie, în 1791, când *Suplica română* înaintată Împăratului Leopold II fu cunoscută, ea a fost pusă în serviciul luptelor politice militante de către eruditul istoric transilvan al vremii, Iosif Carl Eder, în notele critice cu cari acesta însoţi şi comentă retipărirea textului numitei Suplice *(Supplex libellus Valachorum cum notis historico-criticis,* Cluj 1791). Şi aceasta cu o pasiune ce nu se poate explica decât prin starea de enervare ce cuprinse naţiunea ungurească şi săsească faţă de cererile române şi prin ura personală contemporanii indică şi motivele — a autorului pentru concetăţenii săi români. Curând după aceasta, teoria sulzeriană, adoptată fiind, cu modificări ce priveşte epoca transmigrării, de Johann Christian Engel *(Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium et origine Valachorum,* Viena 1794 şi *Geschichte der Moldau und Walachei,* Halle

1804), pătrunde, prin reputaţia acestui valoros istoric şi prin creditul de care se bucurau scrierile sale, şi în lumea învăţată, streină, apuseană.

*

Faţă de această serioasă ofensivă politică-literară, era, pentru învăţaţii români ai epocii, o datorie de imperioasă necesitate naţională şi de onoare ştiinţifică să ia hotărîtă atitudine, întru apărarea vechei tradiţii istorice a autchtoniei. Şi între aceşti învăţaţi se găsiau, din norocire, atunci, câţiva foarte bine pregătiţi şi înarmaţi ca să răstoarne, pe cale de polemică ştiinţifică, noua teorie, a transmigraţiunii: protagoniştii şcoalei istorice şi filologice române transilvane — Clain, Şincai şi Maior. Fiecare o facu, se ştie, în felul şi cu mijloacele sale. Pe când însă scrierile celor dintâiu n'au putut fi publicate la timpul lor şi, cele mai multe, nici după aceia, — scrierile consacrate chestiunii române, ca să-i zicem cu termenul generalizat astăzi, ale celui din urmă — *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia* [Buda 1812], *Istoria bisericii Românilor* [Buda 1813], *Broşurile polemice cu Kopitar* — văzură lumina tiparului la timp, spre a servi causa naţională şi culturală a neamului.

Dar dacă întâmplarea, legată desigur de împrejurări, însă şi de voinţa hotărîtă a unui om, a făcut din acesta, din Petru Maior, singurul exponent cunoscut al lumei învăţate române din acea vreme în marea luptă politică-literară cu adversarii mai sus numiţi: Sulzer, Eder şi Engel, — ceia ce a dat acestui exponent înalta autoritate morală şi ştiinţifică pe care el a avut-o la contemporanii şi cu osebire la urmaşii săi, a fost valoarea scrierilor sale, mult superioare acelora pe cari le-au dat ori le-ar fi putut da — azi o putem spune — ceilalţi tovarăşi ai marelui nostru istoric. Şi aceasta nu atât prin erudiţia pe care o aveau, în aceiaşi măsură, ba poate chiar mai mare, Şincai şi, mai ales, Clain, cât prin profunda cunoaştere, pătrundere şi înţelegere a problemelor istorice şi filologice puse în discuţie, ca rezultat al unor îndelungate studii şi meditaţii asupra lor, prin simţul său critic superior, prin temperamentul său polemic aşa de viu, prin pasiunea de-a urmări şi apăra adevărul, prin râvna neogoită de a-şi sluji neamul şi, peste toate, prin acel dar minunat, care dă putinţă spiritelor alese să suplinească, în studiul trecutului, lipsa izvoarelor sau insuficienţa

lor, printr'o remarcabilă intuiţie istorică, — dar pe care Petru Maior l-a posedat, ca toţi marii istorici, în pronunţat grad.

*

Nu stă în căderea mea, să dovedesc toate acestea, acum şi aci, prin analisa şi aprecierea scrierilor de cari am vorbit ale lui Petru Maior. Lucrul îl vor face, cu specială competenţă, onoraţii mei colegi — d-l Lupaş pentru lature istorică şi d-l Puşcariu pentru cea filologică a acestor scrieri. Ceiace am eu a face, am spus-o la început, este să evidenţiez rolul pe care scriitorul ce comemorăm astăzi l-a avut în cadrul vieţii naţionale şi culturale a epocii sale, determinând împrejurările ce i l-au impus şi relevând calităţile prin cari el l-a ilustrat. Rolul acesta este de a fi fost, în momentul când importanta controversă istorica a originii Românilor şi a continuităţii vieţii lor în Dacia fu pusă, din motive politice, în discuţie ştiinţifică, de a fi fost, zic, in acel moment, exponentul cel mai autorizat, mai competent, mai înfocat şi mai militant al autohtoniei noastre şi de a fi rămas, timp de un secol, cât adecă controversa a fost discutată, izvorul nesecat şi bogat dela care s'a adăpat istoriografia noastră naţională întru susţinerea mai departe a secularului ei proces istoric.

Intr'adevăr, construcţia ştiinţifică a operei lui Petru Maior, sub raport istoric ca şi sub raport linguistic, e atât de solidă, ca informaţie, ca argumentare şi ca interpretare, cât ea se menţine, în elementele ei organice, întreagă, până astăzi. Ceia ce timpul a irosit, e numai accesoriul — exagerări explicabile pentru vremea aceia, teorii dovedite în urmă ca eronate, păreri prea personale şi fără actualitate acum. Esenţialul a rămas şi a intrat în circulaţia istorică — mai întâiu prin scrierile polemice ale urmaşilor imediaţi: Bojincă, Murgu, Aaron şi ceilalţi, apoi, după ce discuţiunea a fost reluată, cu aparatul criticei istorice şi filologice moderne, de Roesler şi alţii, prin scrierile istoricilor români contemporani, ale lui Xenopol în special. Fructul spiritual al minţii superioare a lui Maior trăeşte astfel ca bun comun, fără a se mai şti, adesea, dela cine purcede, în întreaga noastră literatură istorică actuală. Şi cetitorii de astăzi ai operei marelui istoric rămân nu puţin surprinşi, constatând cum tot ce e esenţial, cum am zis, în această operă, ca informaţie, ca argument şi ca interpretare, se regăseşte în paginele mai tu-

turor scrierilor noastre, istorice şi linguistice, tratând originea şi viaţa poporului român în Evul mediu. Aceasta chiar şi în operele mai nouă, rezultate din cea mai largă şi erudită revizuire a izvoarelor vechi şi scrutare a celor descoperite de atunci încoace, scrieri făcute în mod cu totul independent de cele ale predecesorilor, deci şi ale lui Maior.

Constatările aceste sunt, desigur, cel mai frumos omagiu ce se poate aduce memoriei lui Petru Maior cu prilejul serbă rii centenarului morţii sale. Căci ce alta poate fi spus mai mult spre lauda unui scriitor, decât că fructele operei sale spirituale au răzbit prin vremuri, s'au răspândit în mijlocul alor sai şi au devenit bunuri generale ale unei culturi naţionale! Şi despre cari alţii dintre scriitorii noştri, în domeniul istoric şi filologic, se mai poate spune aceasta cu mai bun şi drept cuvânt ca despre Petru Maior? Iată de ce, privită în perspectiva ei istorică de după o sută de ani, personalitatea lui apare ca una din cele mai strălucite ale trecutului nostru cultural şi ca cea mai măreaţă a epocei sale, dominând, cu opera spiritului său, aşa cum e recunoscută şi apreţuită de urmaşi, întreagă această epocă, una din cele mai de seamă din toată istoria cugetării româneşti, cum se exprimă d. N. Iorga.

*

Incheind această scurtă cuvântare comemorativă, ţin să relevez, în legătură cu cele spuse mai nainte, că marele proces al drepturilor noastre istorice, pe care duşmanii ni l-au deschis acum o sută de ani, din motive politice, şi a cărui desbatere a ţinut, din aceleaşi motive, un veac întreg, e încheiat astăzi prin radicalele prefaceri politice din ultimii doi ani — cu reintregarea noastră deplină în stăpânirea teritoriului naţional contestat. Şi aceasta pe baza drepturilor de prioritate istorică, de superioritate etnică şi de importanţă politică, aşa cum susţineau şi pretindeau, începând cu Petru Maior, toţi cei ce au pledat, de partea noastră, acest proces în decursul timpului. Dreptatea causei noastre a învins. Ea nu va mai fi discutată. Adevărul istoric, ne mai fiind întunecat de interese politice, va triumfa chiar şi asupra acelor ce, deşi-l vedeau, nu voiau să-l recunoască. Iar teoria imigrării Românilor în străvechia lor patrie în sec. XII şi XIII va rămâne numai un titlu de curiositate ştiinţifică pentru una din cele

mai mari erezii istorice ce s'au emis şi susţinut, cu atâta pasiune şi stăruinţă deşeartă, vreodată.

Faptul acesta mare, al închiderii secularului proces istoric de care vorbesc, pe urma recentelor evenimente politice, s'a îndeplinit prin forţa nebiruită şi totdeauna triumfătoare — ori cât de târziu — a dreptăţii şi adevărului şi printr'un concurs norocos de împrejurări, dar, negreşit, şi prin manifestarea conştiinţei şi solidarităţii noastre naţionale. Iar dacă această manifestare a fost atât de deplină în toate actele vieţii noastre politice din ultimul timp, ea este a se datori în primul loc culturii şi educaţiunii naţionale, al cărora unul din principalii agenţi au fost mai ales ideile de care ne ocuparăm ale lui Petru Maior. Un cuvânt mai mult deci, spre a îndrepta simţimintele noastre de pioasă recunoştinţă şi de înnaltă admiraţiune pentru memoria marelui scriitor, al cărui nobil suflet părăsia, acum o sută de ani, într'o modestă chilie din Buda, departe de toţi ai săi, trupul lui, nu atât îmbătrânit de ani, cât istovit de muncă şi secătuit de boală, spre a trece din lumea temporară, a materiei, în cea veşnică, a spiritului.

SCRIERILE ISTORICE ALE LUI PETRU MAIOR

DE

I. LUPAŞ.

I.

Ca valoare ştiinţifică şi naţională partea cea mai însemnată din activitatea literară a lui Petru Maior o formează scrierile sale istorice. Atât „Istoria pentru începutul Românilor în Dacia" (1812), cât şi „Istoria bisericii Românilor" (1813) ni-l înfăţişeaza pe protopopul Maior ca pe un scriitor preocupat în mod statornic de problemele istoriografiei române din timpul său şi ca pe unul, care era stăpânit de iubirea adevărului atât de mult, încât începând a scrie istoria neamului său şi a bisericii străbune, ia ca punct de mânecare aceste cuvinte caracteristice: „cu anevoie iaste a nu grăi adevărul"... Decât iubirea de adevăr, un singur sentiment era mai puternic în sufletul lui Maior: iubirea de neam, care l-a stăpânit în mod covârşitor în toate actele vieţii sale, deci şi în scrisul său.

El însuş mărturiseşte „dorul cel nestâmparat" care l-a avut din tinereţe pentru istoria Românilor, îndemnându-l „a culege ori unde afla vr'o hârtiuţă" cu însemnări istorice şi a o păstra ca pe „un lucru sfinţit". Dar împrejurările traiului său abia la bătrâneţe i-au putut îngădui răgazul şi liniştea necesară spre a valorifica, în cărţi durabile, cunoştinţele câştigate şi rezultatele stăruitoarelor sale cercetări istorice. Anii cei petrecuţi în Roma (1774—79) îi închinase studiilor filosofice şi teologice, apoi un an la Viena s'a ocupat cu studiul dreptului canonic, timp de 4 ani ca profesor în Blaj (1780—84) a împărtăşit elevilor săi cunoştinţe de logică, metafisică şi dreptul natural „cu atâta

nevoinţă“, încât la bătrâneţe se mângâia văzând că dintre aceşti elevi au răsărit bărbaţi în stare să facă cinste Românilor. Iar, după ce a ajuns la Reghin ca paroh şi protopop (1784), atâtea îndatoriri grele îl chemau să-şi cheltuiască toată puterea de muncă scriind predici, îndemnând preoţii să cuvânteze, alergând însuş din sat în sat, umblând vara pe câmpuri şi prin păduri, adunând pruncii cari păşteau vitele, ca pe toţi să-i înveţe, să-i lumineze, să-i facă mai buni creştini, fiindcă — după cum mărturiseşte însuş într'un „Răspuns“, pe care l-a dat cârtitorilor săi — „nu numai s'a răcit dragostea, ci cu totul e(ra) îngheţată şi inima lor ca stâlpul, întru carele se prefăcù muierea lui Lot pentru neascultare“.

De aceea cu drept cuvânt se tângueşte Maior în prefaţa Istoriei bisericeşti, că împrejurările traiului său din tinereţe l-au împiedecat a munci în ogorul istoriografiei române, pentru care simţia o adevărată chemare şi un „dor nestâmpărat“ în sufletul său. „Mă durea inima — zice el — că mai toate neamurile cele câtuş de cât polite începutul, creşterea, schimbările şi celelalte ale bisericilor sale prin necurmata nevoinţă a celor învăţaţi ai săi le au scoase dintru întunerec la lumină, şi prin dărnicia celor avuţi date la tipariu; iară biserica Românilor... este lipsită de această prea aleasă înfrumuseţare. Eu în tinereţe, care sunt de lipsă spre a ceti şi scrie mult, am fost aşezat la loc ca acela, unde tocma de m'ar fi suferit slujba parohiei şi împrejurările deregătoriei protopopeşti a ceti cărţi străine, din care să pot culege ceva cunoştinţe spre treaba istoriei bisericei Românilor, — nu se aflau biblioteci. Acum la aceste bătrâneţe *din mila împărăţiei* sânt în stare ca aceea, unde biblioteci sânt bogate. Drept aceea încât mă lasă lucrurile deregătoriei mele şi schimbarea sănătăţii, care adeseori mă zăhăeşte întru această climă, bucuros cetesc cărţile acele, care nu am avut norocire în tinereţe a le căpăta“.

Pe Maior nu-l preocupă precizarea amănuntelor sau succesiunea cronologică a evenimentelor în aceeaş măsură ca pe Samuil Micu ori pe Gheorghe Şincai, a căruia năzuinţă era să adune în cronica sa tot ce-i puteau oferi izvoarele istorice cunoscute până atunci, relativ la istoria poporului nostru şi „a mai multor neamuri“ învecinate cu dânsul. Strâmtorat de timp şi împiedecat de împrejurări, Maior se văzu constrâns la bătrâneţele

sale a renunţa la gândul de „a ţese întreagă istoria Românilor" şi a se mulţămi să dea, după un plan preconceput, numai o expunere istorică despre „începutul lor în Dacia, ca văzând Romanii din ce viţă strălucită sânt prăsiţi, toţi să se îndemne strămoşilor săi întru omenie şi în bună cuviinţă a le urma... şi pe sine întru toate puterile sufletului cu nevoinţă să se deplinească (perfecţioneze), cat, precum dela buna maică firea au împărtăşit talent bun, aşa toţi să se facă cetăţeni patriei folositori". Aşadar' un scop practic, acela al educaţiei creştineşti — patriotice povăţuia în primul rând condeiul protopopului Petru Maior la scrierea „Istoriei pentru începutul Românilor în Dacia". Dar scopul acesta ştia, că nu-l va putea ajunge, decât răsfrângând părerile istoricilor străini, care se obicinuiseră din vechime „a vomi cu condeiul asupra Românilor..., a împrumuta unii dela alţii defaimările — precum măgar pe măgar scarpină", — a micşora pe Români şi „cu volnicie a-i batjocori".

Cu aceeaş revoltă sufletească prinse deci Maior condeiul spre a răsfrânge toate batjocurile şi defăimările scriitorilor duşmani neamului nostru, care îl îndemnase şi pe Miron Costin în sec. XVII a se răsboi împotriva continuatorilor lui Ureche şi ceva mai târziu, în acelaş secol, pe Constantin Stolnicul Cantacuzino să sbiciuiască pe scriitorii „străini şi voitori de rău", cari făcând amintire despre ţara noastră „nu adevărul scriu, ci-i micşorează lucrurile şi pe lacuitorii ei rău defaimă şi multe hule le găsesc... pentrucă în ştepenea, ce astăzi se află..., în care ticăloasă şi jalnică este, cine cum îi este voia, poate şi zice şi scrie, căci că nu este nimeni, nici cu condeiul, nici cu palma a-i sta împotriva şi a-i răspunde" *).

Dupăcum nu au rămas datori cu răspunsul nici scriitorii moldoveni, nici cei munteni dela sfârşitul secolului XVII, tot astfel aveau să se achite şi scriitorii din şcoala istorică şi filologică-ardeleană în mod strălucit de datoria lor de a spulbera ţesătura de neadevaruri şi defaimări iscodite de către scriitorii străini. Evident, că în această năzuinţă a lor iubirea de neam i-a împins uneori la afirmaţiuni exagerate, cari nu puteau resista în faţa criticei ştiinţifice, chemate a cerceta cu cea mai deplină imparţialitate şi seninătate adevărul.

---

*) N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino,* Bucureşti 1901, pag. 69.

Dar şi prin exagerările şi greşelile lor au devenit folositori aceşti scriitori ardeleni, întrucât au contribuit la trezirea simţului de mândrie şi demnitate naţională în sufletul unui popor nedreptăţit, desconsiderat şi deprins — în urma suferinţelor seculare — să rabde în tăcere toate umilirile şi defăimările, cari i se aruncau în faţă astfel, încât adeseori se îndeplinea cu poporul nostru cuvântul Psalmistului, tradus de vestitul metropolit Dosofteiu al Moldovei în versuri ca acestea:

„Obrazul ni roşu de-atâta ocară
Ce ne arde'n faţă din zori până'n sară"...

Dupăce s'a văzut însă, că şi între fii poporului nostru se găsesc oameni învăţaţi, cari îndrăznesc să răsfrângă născocirile clevetitorilor străini, simţul de încredere în puterile proprii a contribuit la reculegerea şi înălţarea sufletească a celor adânciţi în trecut prea mult în noianul tuturor umilinţelor.

Arme de luptă triumfătoare erau în mâna scriitorilor ardeleni: şi istoria, prin care se sileau să dovedească originea strălucită a neamului nostru, şi filologia, cu ajutorul căreia au reuşit să lămurească latinitatea, atât de mult şi de nedrept contestată, a limbei noastre.

II.

Cel mai tipic reprezentant al şcoalei ardelene a fost protopopul Petru Maior, advocatul intrepid al descendenţei noastre pur romane, al continuităţii („zăbovirii") neîntrerupte pe pământul Daciei Traiane şi al desvoltării fireşti a limbei române din graiul latin poporal. Scrierile lui, cari pot fi considerate ca nişte puncte de culminaţiune în timpul celei dintâi înfloriri a şcoalei ardelene, constituiau în momentul apariţiei lor o pledoarie deplin reuşită a causei naţionale româneşti.

Adevărat, că ideile pentru care s'a dat lupta cu atâta înverşunată stăruinţă, nu erau nouă în literatura română. Şi descendenţa romană şi exagerarea cu puritatea sângelui roman şi latinitatea limbei noastre fuseseră accentuate în chip lămurit de către scriitorii moldoveni şi munteni ai secolului XVII. Chiar şi stăruinţa de a întroduce alfabetul latin în locul celui chirilic a avut un precedent în secolul XVI: cu 210 ani înainte de apariţia gramaticei lui Micu-Şincai la Viena (1780) s'a tipărit, — pe impul episcopului ardelean Pavel din Turdaş [1569—1576] —

o psaltire românească cu litere latine... Nou era însă felul de luptă ofensivă neînduplecată *împotriva oricui ar* fi rostit un cuvânt de micşorare a virtuţilor neamului nostru; nou era avântul impulsiv şi iresistibil al acestor fii de preoţi şi ţărani ardeleni; nouă era îndrăzneala lor de a trage numai decât toate concluziunile de ordin practic, politic-social din concepţiile lor ştiinţifice privitoare la originea neamului şi a limbei noastre, coborîndu-le din înălţimea senină şi rece a teoriilor în arena luptelor de revendicare a drepturilor naţionale-politice.

Aceste concluziuni erau de natură de a surpa întreg sistemul constituţional-politic al Transilvaniei, unde se formase în cursul secolului XV o coaliţie a naţiilor privilegiate, monopolizând toate drepturile şi osândind la robie vecinică (mera et perpetua servitute) pe autohtonii acestei ţări. Şcoala istorică ardeleană a reuşit să strecoare surprinzător de repede în sufletul Românilor luminaţi convingerea, că stăpânitorii de pe atunci ai Transilvaniei nu erau decât nişte usurpatori vremelnici şi că mai curând sau mai târziu dreptatea causei naţionale româneşti va triumfa, restituind poporul nostru în vechia şi deplina stăpânire a pământului său strămoşesc.

Când postulatele politice ale Românilor au fost formulate în acest sens şi înaintate dietei din Cluj, toţi privilegiaţii Ardealului s'au cutremurat de spaimă. Contemporanul sas, care ne-a lăsat o amănunţită descriere a şedinţei din 21 Iunie 1791, ne asigură că toţi cei prezenţi în dietă au fost cuprinşi de consternare, că s'a auzit în acel moment clopotul anunţând isbucnirea unui incendiu într'o mahala a Clujului, că deputaţii au voit să alerge să vadă, unde arde, însă baronul Wesselényi le-a spus, să rămână, căci în dieta ţării s'a aprins *un foc destul de mare**) prin această petiţie a Românilor. In clipa aceea

---

*) „Sowohl während Verlesung der Rescripte als auch dieser Bittschrift war eine allgemeine Stille und *eine grosse Bestürzung in allen Gesichtern zu lesen;* inzwischen hatte man die Glocke gestürmt und die Stände wollten das Landhaus verlassen, als man die Nachricht brachte, dass in der Vorstadt Feuer ausgebrochen sey, worauf die Stände sitzen blieben und *baron Wesselényi* machte noch die Bemerkung, man sollte nicht davon lauffen, denn im Landhause seye grosses Feuer genug" (cf. I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria Românilor ardeleni: 1780—1792,* în Analele Acad. Române, Bucureşti 1915, p. 701).

Wesselényi a avut cu siguranţă o presimţire sinistră: dangătul clopotului a pătruns în urechile lui ca un cântec de prohodire a vechilor şi nedreptelor privilegii ardelene, iar în ţesătura memoriului scris într'un ton atât de energic, hotărît şi plin de conştiinţa demnităţii naţionale, în care erau înfăţişate postulatele politice ale Românilor ardeleni, a întrezărit scânteia, din care avea să se aprindă în cursul secolului XIX acel „foc destul de mare“, menit a curăţi constituţia Ardealului de „cele 7 păcate“ (3 naţiuni şi 4 religii privilegiate) şi a reîntrona dreptatea istorică imanentă pe pământul Daciei superioare, de unde fusese isgonită în mod volnic, dar fără a i se fi putut stârpi cu desăvârşire sămânţa.

Efectul ideilor răspândite cu atâta stăruinţă şi entusiasm de către şcoala istorică ardeleană a fost ca al apelor, cari pătrund pe neobservate sub scoarţa pământului, scobind cu timpul întinderi mari de loc şi producând *cutremurul de surpături.* Un astfel de cutremur s'a produs în zilele noastre surpându-se în adânc scoarţa vieţii politice ardelene, suprafaţa aparenţelor înşelătoare, cari nu s'au putut sprijini niciodată pe straturile adânci şi sănătoase ale populaţiunii autohtone, dupăcum nădăjduim că se va putea sprijini în mod folositor şi durabil o stăpânire românească înţeleaptă.

Armele ştiinţifice pentru începutul acestei lupte naţionale politice le-au dat Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior şi, în parte, vestitul polihistor al şcoalei istorice ardelene, oculistul Ioan Molnár-Piuariu, care aprecia atât de mult efectul educativ al scrierilor istorice, încât în prefaţa *Istoriei universale,* traduse şi publicate de dânsul la 1800, scria că „scaunul învăţăturii istoriceşti este şcoala adevărului, a simţirii şi a înţelepciunii“...

*

Petru Maior a fost încâtva mai norocos decât tovarăşii săi de luptă şi de principii. Pe când din scrierile istorice ale lui Samuil Micu şi din cronica lui Şincai n'a apărut, până au fost autorii în viaţă, decât o parte cu totul redusă, cartea de căpetenie a lui Maior: „Istoria pentru începutul Românilor în Dacia“ s'a răspândit destul de repede nu numai la Românii ardeleni, ci şi la cei din principate. Când îşi scria Petru Maior testa-

mentul (la sfârşitul anului 1820 sau la începutul anului 1821)*), numai 365 exemplare mai erau nevândute. Dar până la 1834 s'au desfăcut şi aceste exemplare. Iordachi de Mălinescu „secretariul Arhivei Statului a Principatului Moldovei" s'a simţit atunci îndemnat a publica o nouă ediţie a acestei cărţi, motivând în modul următor importanţa şi necesitatea ei: „Dela eşirea acestei Istorie, Românul, carele mai nainte zăcea aruncat în adâncul întunerecului, a învăţat a-şi cunoaşte trupina şi fiinţa sa; s'a deşteptat într'însul iubirea de naţie şi de patrie; s'a desvălit dragostea cătră compatrioţi şi cătră stăpânire; cu un cuvânt. această Istorie este, care a dat laudă şi mărire şi a urzit epoca naţiei româneşti. Autorul ei se vede a fi fost într'adevăr ales de Pronia Dumnezeească, spre scoaterea naţiei sale din cumplitul întunerec; acest bărbat a fost credincioasă slugă Domnului său, n'a îngropat talantul cel dat lui, ci înzecit l-a întors. Vrednicia acestei Istorie se poate încă şi de acolo preţui, că deşi o însemnată mulţime de exemplare s'au fost tipărit: totuş întru atât s'au apucat, îndată după eşirea ei din tipariu, încât acum cu anevoe se poate găsi, şi se simte pipăit lipsa şi trebuinţa ei". La această a 2-a ediţie sunt alăturate şi polemiile purtate de Maior cu recensentul din Viena, slavistul Kopitar în limba latina şi pe cari le-a „talmăcit româneşte" Damaschin Bojâncă „iurisconsultul Prinţipatului Moldaviei". In sfarşit această carte a aparut din iniţiativa societăţii studenţeşti „Petru Maior" din Budapesta şi în a treia ediţie (1883) — un noroc, de care puţine cărţi de ştiinţă s'au împărtăşit până acum în literatura noastra".

III.

Iată, cum se înfăţişează originea şi trecutul mai îndepărtat al poporului nostru în lumina concepţiei istorice a lui Petru Maior:

„Românii nu numai cei dincoace de Dunăre, ci şi cei dincolo sânt *Romani adevăraţi din Romani adevăraţi*". Spre a dovedi aceasta, Maior înfăţişează răsboaiele lui Traian contra Dacilor ca nişte răsboaie de exterminare, riscând afirmaţiunea că îndată după cucerirea Daciei, Romanii ar fi trimis „în toate părţile turme de

*) Cipariu, *Archiu*, p. 390—3.

ostaşi asupra rămăşiţelor Dacilor, ca cu totul să concenească şi să şteargă de pe faţa pământului sămânţa dăcească". Prin analogii istorice caută să arate, că Romanii aveau datina de a stârpi „pe potrivnicii cei neodihniţi". Aşa au făcut cu Cartagina, cu Corintul, cu Ierusalimul „cât nu rămase piatră pe piatră, după cum prorocise Hristos (Luca, c. 19, stih 44)".

Polemizând cu Engel, care pismuind „strălucita viţă a Românilor" susţinea că noi am fi nişte „corcituri din bărbaţi romani şi din mueri dace", — Maior afirmă că „nici mueri, nici prunci nu au mai rămas în Dacia". Romanii colonizaţi de Traian în Dacia erau oameni însuraţi. Cine crede că ei s'ar fi amestecat cu femeile Dacilor, nu ştie ce este „căsătornica societate" (p. 17). Simţind însuş, că argumentarea aceasta nu este suficientă, cearcă s'o întărească prin una culeasă din experienţele sale duhovniceşti şi care nu era mai puţin fragilă: până în ziua de azi foarte rar se întâmplă, ca un „Român să-şi ia muere de altă limbă. Ba şi când îşi mărturisesc păcatele, după legea creştinească, ... de s'a întâmplat să cadă în păcat trupesc cu vr'o muere de alt neam, ca o stare împrejur *prea grea* anume spun, că muerea aceea nu e *Română"* (17). Iată dar că „pânză de paianjen ţesu Dumnealui Engel atunci când puse acel răsuflat ipotis, ca ... să scoată din cremene apă". Maior nu se poate destul mira „cum Engel şi-a putut năluci, acei Romani de Traian trimişi în Dacia să fi avut lipsă de mestecare cu muerile dace". Argumentarea aceasta forţată o încheie totuş cu o mică concesiune: „tocma de s'ar fi şi căsatorit sau mestecat unii dintr'ânşii cu mueri dace, totuş Romani ar fi ramas, iară nu alt neam s'ar fi făcut cu aceia".

La concesiunea aceasta l-a îndemnat probabil faptul, că în limba română, pe lângă mulţimea cuvintelor de origine latină, sunt şi cuvinte de provenienţă străina. Dar pentru aceasta se mângăie numai decât constatând că „precum limba cea românească fu supusă *acestei nenorociri,* aşa şi surorile ei limbi, adecă cea italienească, cea frâncească şi spanioleasca, din însoţirea cu năvălitoarele varvare ginte nu mai puţină schimbare avură a suferi care într'un chip, care într'alt chip după osebirea gintelor, de care fură năpădite".

In legătură cu părăsirea Daciei de către împăratul Aurelian, dă Petru Maior o amanunţită descriere a împrejurărilor din

sudul şi din nordul Dunării polemizând iarăş cu Engel şi arătând, că cea mai mare parte a populaţiunii romane a trebuit să rămână în Dacia Traiană, fiindcă era cu *neputinţă* „a face să iasă atâta mulţime de ţărani romani din Dacia, unde erau înrădăcinaţi cu lăcaşul“, stăpâneau această „ţară desfătată“ şi „ţineau grasele sale moşii“ (38). Popoarele năvălitoare, neobişnuite cu viaţa aşezată, aveau lipsă de munca acestor ţărani, dela care primiau cele necesare pentru hrană. De aceea chiar „de le-ar fi făcut Aurelian Romanilor de o parte cale, ca să iasă din Dacia, i-ar fi împiedecat Goţii de celelalte părţi, cât ieşirea tuturor Romanilor din Dacia nu s'ar fi putut împlini“; de unde resultă că partea cea mai mare a Romanilor a rămas aci şi n'a trecut în sudul Dunării, unde necazurile erau şi mai mari, locurile de adapost şi mai puţine decât la nord.

Deşi aceste argumente logice sunt destul de plausibile, Maior simte că este dator să aducă şi dovezi istorice. Spicueşte deci din cronicarul ungur Turoczi (I. c. 17) o informaţie, care spune, că de groaza Hunilor au fugit toţi locuitorii Panoniei, numai Românii au rămas de bună voie în Panonia („solis Valachis ... sponte in Panonia remanentibus“). — Este interesant şi acceptabil felul cum tălmăceşte Maior apropierea dintre Români şi popoarele barbare, câte au trecut pe aici în epoca năvălirilor. Ei au avut prilej, în timpurile viforoase, a se cunoaşte şi a se chema „pe nume unii pe alţii“. Românii lucrau pământul şi o parte din roadă o dădeau pentru hrana barbarilor; nu erau deci adăpostiţi numai în munţi, ci locuiau şi la şes. Apoi „fiind oameni vânoşi şi inimoşi“, *adeseori îşi vor fi împreunat armele cu ale barbarilor* (42). Prin o comparaţie de provenienţă rustica cearca Maior să facă şi mai plausibil traiul Românilor împreună cu neamurile năvălitoare, scriind: „Au nu şi tâlharii pre aceia, la care de multe ori au a se abate în drumurile sale, de sunt primiţi cu aratare de dragoste şi cu mâncare, îi cruţa şi sunt bucuroşi să nu fugă dinaintea lor?“,

Dar întreagă această argumentare vedea că poate fi atacată de ceea ce a scris Flavius Vopiscus în biografia împăratului Aurelian, precizând că acesta a părăsit Dacia Traiană *după ce* a ridicat de acolo armata şi pe provinciali („Daciam a Traiano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit...“). Aici face Maior o pătrunzătoare critică de izvoare şi de texte, arătând cum fusese Vopiscus îndemnat de Iulius Tiberanius, o

rudenie a lui Aurelian, să scrie biografia acestuia, căci chiar de va minţi, străluciţi tovarăşi va avea în minciună: pe Livius, Sallustius, Tacitus ş. a. Concluzia lu' Maior este că Vopiscus nu merită crezământ, fiind„ om ca acela, căruia nu-i era greaţă a minţi" (49).

Dar nu se poate mulţămi numai cu această constatare. Cercetând textul lui Vopiscus şi la alţi autori, află că în cartea Ardeleanului Laurentius Toppeltinus (Origines et occasus Transsilvanorum, c. 6) este reprodus astfel: „Daciam... sublato exercitu provincialibus reliquit", ceea ce însemnează că împaratul Aurelian, retrăgându-şi armata în sudul Dunării, a lăsat Dacia în grija provincialilor (locuitorilor). Particula *et* care „nu ştiu — zice Petru Maior — din greşală au din răutate fu vârîtă, schimbă tot înţelesul" (p. 51). Chiar admiţând, că a scos Aurelian din Dacia şi pe provinciali, sub aceştia nu se pot înţelege la nici un caz ţăranii, ci dregătorii şi servitorii lor, eventual şi unii dintre coloniştii mai recenţi, neînrădăcinaţi încă de ajuns în pământul Daciei Traiane.

Dupăce desleagă Maior, în modul arătat mai sus, cele două probleme importante: a descendenţei pur romane şi a continuităţii neîntrerupte, schiţează întâmplările Romanilor din Dacia Traiană din zilele lui Aurelian până la intrarea Ungurilor în Panonia. Arată că succesorul lui Aurelian, împăratul Probus, a aşezat în Tracia 100,000 Bastarni — gintă tracică! — şi aceştia au trăit după legile Romanilor. Iar împăratul Constantin cel Mare a învins pe Goţi (323), cari atunci au început a se încreştina. Vorbind despre Huni, reproduce descrierea retorului Priscus (din Pray, Annales Hunnorum, l. 3, p. 1), care arată ce glume se făceau la curtea lui Attila în diferite limbi „cât toţi crepau de râs", numai Attila stătea încruntat. Intre limbile diferite e amintită şi limba *„ausonică"*, despre care Maior afirmă, că nu putea fi alta decât cea românească. In această afirmaţiune a sa se sprijină şi pe părerea unui scriitor ungur: „per. Ausoniorum linguam intelligo Valachicam, quasi corruptam Latinam" (Otrococius, Origines Hungarorum, p. IV, p. 4).

După cum spune Paulus Diaconus (De gestis Longobardorum, lib. 2, c. 7), în primăvara anului 568 au trecut Longobarzii, sub conducerea lui Alboin, din Panonia în Italia, iar locul lor l-au ocupat Avarii, cari au ieşit din Dacia. Astfel, dela sfârşitul secolului VI până la venirea Ungurilor (sfârşitul secolului IX) „Românii au avut pace adâncă pretutindenea şi au putut trăi în

libertate („volnicie"). Dar Engel se îndoeşte că Românii „întru atâta spurc de ginte pribege, umblătoare în sus şi în jos, să fi stat ca ginte osebită, să nu se fi mestecat cu altă gintă prin căsătorii". Engel afirmă un lucru nou, pe care ar fi dator să-l dovedească, iar nu să aştepte dovezi dela alţii. Deşi nu este dator, Maior răspunde totuş accentuând din nou „că Romanii sau Românii, peste tot grăind, pururea până astăzi s'au îngreţoşat a se căsători cu mueri de alt neam"... Apoi face următoarea analogie: „Au împărăţesc acum Românii în Dacia supt stăpânirea Austriei? şi totuşi mai mulţi ostaşi sunt în Dacia dintre Români decât dintre alte ginte sub steagurile bunului împărat al Austriei. Aşa este a crede că se făcea şi în vremile varvarilor".

Ajungând la „descălecarea Ungurilor în Ardeal", mai întâi examinează valoarea singurului izvor istoric unguresc mai bogat în informaţiuni privitoare la acest eveniment: cronica Notarului anonim al regelui Bela. Despre acest scriitor constată că „atâta fu îmbătat de dragostea Ungurilor, cât fără cumpăt măreşte laudele lor şi micşorează virtutea altor neamuri... fieştecarele poate vedea că după *canoanele critice* întru acelea ce scrie Notariul, spre mare lauda Ungurilor sau spre micşorarea altor neamuri, nu poate să i se creadă" (p. 85).

În deosebi era supărat Maior că acest Notar anonim vrea să-i înfăţişeze pe Români ca pe cei mai „apuşi" oameni din lume („viliores homines totius mundi"). Îl combate însă cu propriile cuvinte ale Notarului, care în alt loc spune că lupta între Gelu şi Tuhutum a fost înverşunată (pugnatum est inter eos acriter). „Poate şi aceea a adaus ura Notarului asupra Românilor, că el era episcop papistaşesc în Ardeal şi Românii erau de legea greceasca, precum şi astazi sunt" (97). Greşeşte deci Engel, când pe baza informati'lor lui Anonymus, — pe care îl consideră vrednic de credinta în tot ce priveşte descălecarea Ungurilor (85 n.) — afirmă despre Gelu, că a fost „om becisnic". Maior întreabă: oare e lucru cuviincios „să se zică om becisnic" cel-ce şi-a apărat ţara până la ultima picătură de sânge şi a căzut ca un erou „acoperit de săgeţile Ungurilor"? „Oştindu-se vitejeşte căzu Gelu"*).

*) Maior banueşte şi nu fara temeiu, că în afară de Gelu a mai fost în Ardeal „anume între munţii cei de catra ţara muntenească, vre-un craişor, ai caruia supuşi erau Români" (p. 158).

In legătură cu aceasta face Maior o lungă digresiune (de 20 pagini) vorbind despre „bărbăţia Românilor" şi citând o serie întreagă de dovezi istorice despre eroismul lor în lupte. Arată că în lupta dela Posada (1330) Ungurii au fost învinşi de oamenii lui Basarab Voevod, tot astfel Românii au învins şi pe Ludovic cel Mare şi pe Sigismund. In focul discuţiei lunecă Maior la o exagerare prea evidentă, făcându-l şi pe Miron Costin părtaş, fără nici o vină, la greşala sa. „Ce să zic de Stefan cel Mare, Voda din Moldova, carele când avu răsboiul cel dintâi cu Turcii, cum scrie Miron Logofătul, o sută de mii de Turci într'o zi cu ostaşii săi omoria. Acesta fiind Domnul Românilor în Moldova 40 de ani, pe toţi câţi se sculară asupra lui, pe Turci, pe Leşi şi pe alţii i-au bătut, până pe urmă muri acasă de podagră (pag. 105—106). Român a fost şi voivodul Ardealului şi guvernatorul Ungariei Ioan Corvinul de Huniad „de a căruia bărbăţie şi viteze fapte toată lumea s'a mirat". Maior se răsboeşte cu scriitori străini, cari cearcă „să răpească Românilor, pe un aşa om minunat", afirmând că ar fi născut „din pat nelegiuit" ca fiu al unei Romånce şi al împăratului Sigismund. Citând pe Gheorghe Pray, însă, arată că Sigismund s'a născut aproape în acelaş timp cu Ioan Corvinul; deci nu putea să-i fie tată. Iar fabula cu inelul o reduce la adevărata ei valoare spunând că nu are nici un temeiu istoric, în afară de „semnul de nemeşug" al familiei Huniadeştilor.

Cu Tuhutum nu s'au putut strecura mulţi Unguri în Ardeal, fiindcă Arpad avea trebuinţă de ei în luptele contra lui Menmarot, Zalan şi Glad. Căzând Gelu în luptă, Românii l-au ales de bună voie (dextram dantes) pe Tuhutum, despre care nu se îndoeşte Maior că „a ştiut limba românească, deoarece locuise în Moldova între Români" (125). Dar şi după această alegere „Românii au ţinut împărăţia sa în Ardeal până la a XI-a sută dela Hristos şi înainte de a XI-a sută nu este a crede că au fost Unguri locuitori în Ardeal" (124). Nu corăspunde adevărului ceeace afirmă Engel, că regele Ştefan I al Ungurilor ar fi prigonit pe Români, fiindcă erau de legea grecească. Doar însuşi Ştefan a fost de lege grecească sau cel puţin sprijinitor al acestei legi. Dovadă mănăstirea grecească, pe care el o înfiinţase la Veszprém „pentru spăşenia sufletului său". Prigonirile religioase au început târziu, după anul 1054. Iar „Ştefan, Craiul Ungurilor, întru

nimica nu a smintit credinţele Românilor nici în Ardeal, nici aiurea“ Tot astfel combate Maior şi pe *Eder*, care susţinea că Românii nu ar fi fost admişi a participa la dietele ardelene. Adevărul e că nemeşii români totdeauna au fost chemaţi. Aici se avântă Maior la următoarea exageraţiune de colorit patriotic-unguresc, explicabil încâtva prin situaţia sa oficială în capitala Ungariei: „Neamul românesc, precum niciodată nu a pătimit nici o nedreptate de către neamul unguresc, aşa cu acelaş mărit neam unguresc trebue pururea adâncă pace, după constituţia patriei, cu cucerie să ţină şi în linişte, dela care atârnă fericirea, să custe, supunându-se fieştecarele cu credincioasă ascultare domnilor şi mai marilor săi“ (pag. 141). Este evidentă contrazicerea între această afirmaţiune şi între cele povestite de Maior cu prilejul luptelor dintre Români şi Unguri.

Numele lui Menmarot, conducătorul Crişanei. Anonymus îl derivă prin o etimologizare naivă dela ungurescul mén [armăsar]. Maior însă îl înfăţişează în formă latinească: „Mauritius minor“, iar despre supuşii lui: Cazarii, afirmă că ar fi fost o colonie romană adusă din Cosa [Calabria]. Din „Cosani“ a resultat numirea de Cozari, fiind „domestic lucru Românilor a schimba pe *n* al cuvintelor latineşti sau italieneşti în *r* şi pe *ş* în *z*“. Ostaşii lui Menmarot împiedecară pe Unguri a trece Crişul. „e... semn — zice Maior măcar o tace Notariul [anonim] că a fost bătălie cumplită acolo la Criş între Unguri şi între urmaşii lui Menmarot şi că bine pişcaţi de ostaşii lui Menmarot se întoarse de acolo Ungurii“. Dar în răsboiul al 2-lea, care a durat 12 zile, Ungurii au învins după ce le veniră şi Secuii toţi în ajutor. Menmorut a avut o fată, pe care o luă fiul lui Arpad, Zoltan, de soţie şi astfel Românii se încuscriră cu Ungurii. Interesant că aci admite Maior un amestec sau o încuscrire cu elemente străine, pe când în alte cazuri combătuse cu străşnicie orice amestec. Cu moartea lui Menmorut Românii, „văzură sfârşitul împărăţiei sale cei dela Criş“.

Tot astfel fu învins Glad „cel din Vidin a Dakiei Ripense“, însă succesorul lui de mai târziu, Ahtum, „principele Banatului“, era tot Român, căci până în secolul XI „au împărăţit Românii în Banat“.

Fiindcă în lupta contra Românilor dela Criş sunt amintiţi de Anonymus Secuii, Maior examinează şi părerile privitoare la

originea lor. Afirmaţiunea cronicarului Turóczi, că ei ar fi descendenţi ai celor 3000 de Huni rămaşi în Panonia, o consideră neacceptabilă din motiv că toate neamurile Europei erau întăratate asupra Hunilor, încât dacă ar fi rămas aci aşa de puţini, i-ar fi *dumicat pe toţi*». Engel „mult asudă, ca să arate cumcă Secuii sunt Unguri. Dar e nestatornică gâcitura lui (160—1). „Rumegând bine" cele scrise la Anonymus, Maior ajunge la concluzia că Secuii „au fost înşişi Slavii cei dintru împărăţia lui Gelu, Domnul Vlahilor". Că şi-au însuşit mai târziu limba ungurească, nu e mirare; Petru Catantsich spune doar că limba Ungurilor constă aproape $^1/_3$ din cuvinte slave („idioma Hungarorum tertia pene sui parte Slavicis constat vocabulis").

Cercetând apoi originea Saşilor ardeleni Maior arată că atât fabula cu şoarecii din oraşul Hamlensilor şi cu pruncii aduşi de Satana pe supt pământ, cum şi părerea lui Toppeltin ca Saşii ar fi strănepoţii Dacilor, — sunt „râsuri". Ei au venit în secolul XII din Flandria (de aci numirea populară: floandră de Sas; cei dela Bistriţa sunt de altă origine, au venit din Scepus şi numai într'un târziu se împreunară cu ceilalţi Saşi ardeleni (168 9).

Despre Pecenegi şi Cumani afirmă Petru Maior, cu multă certitudine, că erau şi ei Români. Explicaţia forţată, prin o greşeala de transcriere care în loc de Rumani ar fi dat Kumani şi etimologizarea exagerată a tuturor numirilor de căpetenii ale Pecenegilor, amintiţi de împăratul bizantin Constantin Porfirogenitul în scrierea sa „De administrando imperio", — este desigur partea cea mai slabă şi mai criticabilă din această carte a lui Maior (203—4 şi 208). Adevarat, că şi pentru aceste afirmaţiuni ale sale caută să aducă, pe lângă dovezile filologice de valoare atât de problematică, şi unele dovezi istorice din scriitorii bizantini. Astfel citează pe Ana Comnena care spune că Cumanii aveau conducatori români („Comani ducibus usi Blachis" 208). Regele Cumanilor, sub conducerea căruia s'au aşezat ei în Ungaria înainte de năvălirea Tatarilor, purta în adevăr numele de Cuten (Cutean), care sună atât de româneşte. Deci „apă cu ciuru cară Prai" când se sileşte a dovedi că Cumanii ar fi fost Unguri.

Ajungând la fabula lui Sulzer, care susţinea că Românii ar fi venit numai în secolul XIII din sudul Dunării, Maior îl în-

făţişează pe acesta ca pe un om ignorant „cuprins de prejudecăţi... şi fără putere spre adeverirea celor ce şi-au băgat odată în cap şi spre a-şi răsfuga patima sa"... multe din cele ce a scris el despre limba românească „dela muerea sa — o Sască, născută în Braşov — le-a împrumu at (247). Sulzer îşi sprijinea teoria pe diplomele regilor ungureşti, cari fac relativ târziu amintire de Românii ardeleni. Maior invocă încă mărturia lui Engel, care arată „că acel maghicesc înţeles, cumcă Românii se socotesc întru acele diplome *ca venetici,* măcar cât le vei ceti şi proceti, nici cum nu se află" (248). Iar faţă de obiecţiunea lui Carol Eder că, dacă ar fi fost Românii în Ardeal înainte de pătrunderea Ungurilor şi aşezarea Saşilor, limba română ar trebui să fie „încuscrită" cu limba acestor popoare, Maior răspunde că „limba ungurească fiind limbă de Asia nici cum nu se loveşte cu limba cea românească, care e limbă de Europa şi *soră decât toate mai aproape* limbei cei italieneşti, care e cea mai dulce între toate limbile Europei"... Tot astfel susţine Maior, că nici un sunet nu este „urechilor Românului aşa aspru şi neplăcut, precum limba cea săsească din Ardeal" (250—51).

Românilor din sudul Dunării încă le dă Maior deosebită atenţiune exprimând părerea că „şi preavestitul împărat Iustinian dela Ţarigrad dintre Românii cei preste Dunăre au fost, născut în Dacia mediteranea" (261). Cu ajutorul informaţiilor culese dela scriitorul bizantin Nichita Akominatos (Honiates) dă o amănunţită descriere a luptelor, pe cari le-au purtat Românii din Balcani, sub conducerea fraţilor Petru şi Asan, contra împăratului Isac Angelos, care se căsătorise cu fiica de 10 ani a regelui ungar Bela III. Stăruind asupra imperiului româno-bulgar, dă seria conducătorilor acestui imperiu, înfăţişează lupta lor contra Latinilor din Constantinopol în oasele căroia „mare frică băgară" şi termină cu invasia Turcilor, cari „năvălind la anul 1453 cu putere mare, stricară împărăţia aceasta, precum şi a Grecilor şi ale altora".

Când era „să scape cartea de sub teasc", Maior a crezut că e potrivit să mai adauge două disertaţii: una despre începutul limbei româneşti, iar ceealaltă despre literatura cea veche a Românilor. Totodată anunţă că are de cuget şi „istoria bisericească a Românilor a o aduna din risipiri" (325).

IV.

Această promisiune şi-o îndeplini în curând. La 1813 era tipărită şi Istoria bisericească, pe care Maior o scrisese „cu ajutorul nopţilor celor lungi“ foarte repede: *în 11 săptămâni.* El însuş a putut să-şi dea perfect seama că într'un timp atât de scurt era greu să scrie o lucrare deplin reuşită. De aceea accentuează în prefaţă că „a purces pe o cale necum de alţii bătută, ci până acuma nici ispitită de cineva“ şi în timpul cel scurt cât a lucrat la această istorie, nu poate zice „că o a iscusit, ci că o a grămădit“. E mulţămit însă de a fi putut arunca măcar sământa făcând ceva gătire, ca altul mai harnic „carele s'ar apuca mai de cu bună vreme a vârstei sale a face un lucru aşa frumos, precum este Istoria bisericei Românilor, să nu se ostenească a căuta şi acelea, pe care el le-a însemnat sau le-a descris în cartea aceasta“. O mulţime de documente sunt aci pentru întâiaş dată publicate în întregime şi tălmăcite de Petru Maior cu multă pătrundere. Cartea este desmembrată în două părţi, tratând cea dintâi despre încreştinarea Românilor iar a doua despre ierarhia lor.

Maior nu se îndoeşte, cum că „foarte de mult şi mai de la începutul propoveduirei evangheliei lui Hristos prin apostoli făcută e primită între Români credinţa cea creştinească: că nici un scriitor nu se află, carele să fi însemnat începutul întoarcerei Românilor la credinţa lui Hristos“. Scriitorul bisericesc Tertulian spune apriat că pe la sfârşitul secolului II Dacii erau creştini. Engel însă trage la îndoială afirmaţiunea lui Tertulian, la ceeace răspunde Maior, că severitatea caracterului acestui scriitor bisericesc „nu ne sufere să avem prepus“ că el ar fi minţit. Chiar admiţând, că Tertulian ar fi „dat ceva loc ritoriceştilor figuri“ — când numeşte apriat pe Daci într'o carte îndreptată contra Jidovilor, dacă nu ar fi spus adevărul, aceştia l-ar fi putut face numai decât de minciună „nici nu ar fi aşteptat ca după atâtea veacuri Engel să le apere causa lor“ (p. 8).

Popoarele barbare nu au împiedecat „slujbele lui Hristos, fiind grija lor numai să răpească averea noroadelor“. Relativ la Huni aduce mărturia scriitorului *Orosius,* care afirmă că o parte din ei se încreştinaseră şi învăţau psaltirea (Huni discunt psalterium). Intemeiat pe această informaţie nesigură, alt istoric

ardelean din secolul XVIII, Iosif Benkö, scrie că episcopia de Milcov, a Cumanilor, ar fi fost înfiinţată la sfârşitul secolului IV de Sf. Nichita din Remesiana „pentru Hunii cei de curând întorşi la credinţa lui Hristos". Maior crede însă, că episcopia aceasta a fost înfiinţată pentru Românii din nordul Dunării, căci Hunii încreştinaţi n'au fost în Dacia veche, ci dincolo de Dunăre, în imperiul roman. De altă parte trage la îndoială că Sf. Nichita ar fi contribuit la încreştinarea Românilor din sudul Dunării, fiind mai aplicat a crede „că Românii cei de peste Dunăre... toţi înainte de apostolia Sf. Nichita au fost creştini". Analizând elegiile episcopului Paulinus din Nola cătră Nichita, Maior conchide că Românii din amândouă Daciile (ripensis şi mediterranea) erau creştini de mai nainte; numai aşa se poate admite că alergau („et Getae *currunt* et uterque Dacus") spre Nichita, ca fiii spre un părinte „ca să audă învăţătura lui, precum şi astăzi creştinii bucuroşi aud învăţăturile cele pentru mântuirea sufletului" (p. 113—14).

Terminând cu analiza celor mai vechi urme istorice despre începuturile creştinismului la Români, Maior constată că „biserica Românilor totdeauna a fost de legea grecească", fiind supusă patriarhului din Constantinopol. „Nice nu se arată nicăiri urmă, de unde măcar cât de mică gâcitură să se poată stoarce, că doară biserica Românilor cândva a fost de legea (ritul) lătinească" (p. 25). Maior arată că s'au făcut încercări în secolul XIV atât în Muntenia cât şi în Moldova pentru întroducerea legii latineşti. Dar rezultatele au fost slabe, ca şi ale papei Inocenţiu III la începutul secolului XIII faţă de Românii din sudul Dunării, deoarece nici preoţii, nici arhiereii nu ştiau latineşte, iar „mulţimei care legea o măsură cu vechimea şi cu îmbătrânitele obiceiuri, foarte îi erau neplăcute" încercările de a întroducea vre-o schimbare în legea grecească. Despre Vlaicu Vodă spune Maior, că prin silinţa lui nu s'a făçut „nici o adaugere cătră unirea catolicească", iar „să fi avut ceva plecare Alexandru Bojorad (!) Vodă spre unire cu biserica Romei, nu se poate crede, deoarece cronica Ungurilor îl numeşte „şismatic". De unde este a crede, că Doamna Clara, văduva lui Alexandru Bojorad, după moartea bărbatului ei s'a făcut unită" (56). In Moldova a fost unirea ceva mai cu spor, înfiinţându-se episcopia la Siret şi mai multe parohii catolice „închegate din Secuii, cari în deosebite vremi au fugit acolo din Ardeal".

Românii din Ardeal au fost toţi de legea grecească. Acestei legi aparţineau şi Secuii, cu deosebirea însă că ei erau uniţi cu biserica Romei. Dar în secolul XVII preoţii lor erau însuraţi şi Secuii ţineau postul de Mercurea atât de mult, încât un preot al lor a predicat zadarnic contra acestui obiceiu, argumentând că şi sfinţitul papa mâncă Mercurea carne. Atunci un Secuiu bătrân a răspuns: „elég nagy disznó ö Keme is, ha eszik" (69).

Epoca reformaţiunii o înfăţişează Maior în colori cam întunecate, spunând că din porunca principelui Rákoczi s'a tipărit „un catehism foarte blestemat în limba românească". In polemiile purtate cu Kopitar exclamă însă: „Vecinică mulţămire lui Gheorghe Rakoczi I, cel ce a scos cu tarie limba slovenească din bisericile Românilor, poruncind ca să fie de-apururea surghiunită!" (Reflecsii, p. 34).

In punctul acesta cercetările mai recente au dovedit că limba slavonă a fost izgonită din biserica ardeleană cu cel puţin 70 de ani înainte de apariţia catehismului calvin tipărit din porunca lui Rákoczi şi anume: prin hotărîrea unanimă a sinodului ţinut la Aiud în 1569 sub conducerea episcopului Pavel din Turdaş. Vorbeşte apoi despre încercările făcute în Ardeal pentru unirea cu biserica Romei, exprimând părerea, că toţi Românii ardeleni s'ar fi unit — părere, pe care cercetările ulterioare o clătinară cu desăvârşire. De altfel însuş Maior arată că „nu puţini erau între Români, cari aveau greaţă de făcuta unire cu biserica Romei", temându-se că strămoşeasca lege şi tocmeală bisericească, de care până astăzi foarte sunt alipiţi cu inima Românii, aşa încât şi de umbră în treaba aceasta încă se sparie, se va schimba în lege şi în tocmeală lătinească sau popistăşească". — Scrie cu simpatie despre episcopul *Inochentie Micu,* care „a fulgerat afurisanie" asupra teologului iezuit, — şi adauge: „Nu e de mirare că teologii s'au ispitit a schimba tocmelele Românilor şi a le face lătineşti"... din care causă nu numai puţin rod a putut aduce propoveduirea uniţilor bărbaţi spre întărirea unirei, ci pe urmă partea cea mai mare a Românilor cu totul se lăsară de unire" (pg. 102). Episcopul Petru Paul Aron este înfăţişat în colori mai întunecate. Tot astfel Atanasie Rednic, despre care spune că era „om închis, netocmit spre a îmblânzi şi atrage norodul către sine; pe neuniţi cu cătane îi silia să se adune a auzi propoveduirea lui...". Dimpotrivă episcopul Grigorie Maior era

„om din fire tocmit a trage pe toţi, cum trage magnetul fierul către sine“ (116) şi în alt loc: „era tot afară de scaun, pururea umbla prin ţară, ca să unească oamenii“ (228).

Partea I o termină Maior arătând câteva din nedreptăţile şi asupririle, pe cari le îndurau Românii ardeleni, cari n'au voit să primească „unirea“. Dar constată cu satisfacţ'e că „fără osebire se ispovedesc uniţii mireni la preoţii neuniţi şi neuniţii la preoţii uniţi; ba şi înşişi preoţii fac aceeaş. Pre multe locuri nice nu mai auzi acum vorbă de unire şi de n unir “. Acelaş lucru îl confirmă şi mai târziu accentuând că legea grecească şi „uniţii întreagă întreguţă o ţin... nici la aceea n'au fost niciodată siliţi, ca să adauge la simbolul credinţei: şi *dela fiul purcede*, nici să pomenească pe Papa la liturghie; ci fieşte carele preot singur pe arhiereul Eparhiei, întru care este, îl pomeneşte“ (p. 141).

In partea II (Despre ierarhia Românilor) cercetează mai întâi împrejurările istorice, în cari s'au înfiintat vechile episcopii româneşti din Muntenia, Moldova şi Ardeal. Ins's ă spre a dovedi cu o serie întreagă de date istorice vechimea arhiepiscopiei şi mitropoliei Românilor din Ardeal. In deosebi interpretarea (p. 155—6) pe care o dă actelor istorice din 14/9 şi 1494 resistă, în mare parte, şi hipercriticismului modern, care adeseori răştoarnă adevăruri vechi, fără îndreptăţire suficientă şi fără a putea pune altceva în loc.

Tot atât de valoroase sunt şi cele *12 capitole*, în cari Maior vorbeşte despre episcopiile Românilor din sudul Dunării, arătând, în lumina concepţiei sale istorice panromâneşti, că episcopiile din Abrittus, Novae, Nicopolis, Odessus, Appiaria, Comea, Durostorum, Marcianopolis şi în genere toate episcopiile creştine din Dacia cea de mijloc au fost ale Românilor. La fiecare episcopie dă şi câte o serie de nume a episcopilor, câţi se puteau afla în izvoarele cunoscute pe atunci. Observăm că aceste serii de episcopi puţin s'au sporit prin cercetările ulterioare.

Despre Iustiniana Prima scrie Maior că deoarece „lăcuitorii Daciei de mijloc au fost Români, ba şi însuş Iustinian împărat, începătorul exarhiei acesteia a fost Român, — nu poate fi îndoială, că şi exarhia aceasta a fost românească... anume pentru Românii cei dincolo de Dunăre făcută“ (167). Tot astfel românească a fost şi primaţia sau patriarhia din Târnova, înfiinţată pe timpul lui Ioanichie, împăratul Bulgarilor şi Românilor.

Jurisdicţia acestui patriarh târnovean nu s'a extins nici odată şi asupra Românilor din nordul Dunării. Vrednicia cea mare şi puterea lui s'a sfârşit, după ce se stinsese împărăţia Bulgariei şi Vlahia fu împărţită între mulţi principi.

Dupăce termină cu această expunere, revine din nou asupra stărilor bisericeşti de pe timpul episcopului Ioan Bob, cu care se vede că avea multe de răfuit protopopul Petru Maior. Deaceea anunţase în prefaţa cărţii că, deşi „de obşte obiceiu este istoricilor a nu scrie faptele cele scălciate ale celor puternici până sânt în viaţă aceştia, pentru ca să nu fie surupaţi întru nenorocire de puterea lor, — eu totuş pentru *dragostea adevărului,* cu care îmi este învăpăiată inima, mai bucuros am fost să sufăr primejdia, de va fi aşa voia celui înalt, decât să las sau a se înşela cei viitori cu strălucirile cele nălucite, sau a nu şti causa schimbărilor celor în veacul meu întâmplate: căci fiind cunoscută causa acelora, mai lesne apoi la vremea sa se vor putea aduce iarăşi la statul lor cel dintâi cele acum rău strămutate; şi gata sânt, de voiu fi poftit spre aceea, deosebit a le adeveri".

Despre Bob spune că îndată ce a ocupat scaunul episcopesc din Blaj „se umplu curtea vlădicească de rudele lui". Protopopul Alexandru Fiscuti l-a făcut atent, că prin aceasta o să provoace nemulţumirea clerului. Dar Bob a răspuns: *„fumigo clerum"* . Invinuirile, pe cari i le aducea Maior lui Bob, erau mai ales acestea: nerespectarea vechilor rânduieli constituţionale bisericeşti, tendinţa spre absolutism, prigonirea oamenilor învăţaţi şi lăcomia de bani „Ce gând au avut să facă cu banii, nu ştiu, că aceea nu pot să zic de dânsul, că doar acea fire şi acea alipire către bani a avut, cât precum scrie Svetonius despre Caligula, în pielea goală, pentru desfătare, să se fi tăvălit pe grămezile cele de bani" (234).

Evident, că episcopul Bob, care fusese atacat şi în „Istoria pentru începutul Românilor în Dacia", nu privia bucuros răspândirea cărţilor lui Maior între preoţii de sub conducerea sa. A intervenit chiar la guvern, ca să fie oprită desfacerea acestor cărţi. Cea dintâi n'a putut s'o împiedece; a doua însă, Istoria bisericească, a devenit o victimă a pornirii de răsbunare din partea lui Bob, neputând să vadă lumina zilei decât târziu, după moartea lui Maior, trecând astfel şi peste termenul stabilit de

Horaţ pentru autorii de versuri „nonum prematur în annum“.

Deşi cartea începuse Maior a-o tipări la 1813, la moartea lui, întâmplată în 1821, încă nu era terminată, guvernul interzicând autorului continuarea şi tipărirea ei. După moartea autorului 1000 de exemplare au fost aduse la Cluj. La 15 Noemvrie 1825 episcopul Bob făcu din nou arătare, că Istoria bisericească a lui Maior s'ar fi tipărit cu ocolirea censurei. De crăiescul guvern atârnă — zicea Bob ca această carte, care dela 1813 stă pitulată şi e plină de calomnii urîte, să fie scoasă la iveală ori să fie arsă? Episcopul nădăjduia, că tot ceeace a scris autorul rau despre el, publicul care-l cunoaşte, va considera ca defăimare vicleană. In cele din urmă un exemplar s'a trimis spre cercetare protopopului gr. catolic din Cluj, Teodor Báldi. Acesta raportează, la 28 Maiu 1826, că n'a aflat în cartea lui Maior nimic împotriva religiei, a statului sau a tronului, ci în afară de atacurile contra lui Bob cartea e vrednică de laudă; înţelepciunea comisiei de censurare va putea să judece urmările, ce le-ar avea răspândirea unei cărţi, care atacă onoarea unui om atât de mare. La 1828, deci după 15 ani dela tipărirea cărţii, încă nu era o decisiune limpede privitoare la vânzarea ei *).

In schimb „Istoria pentru începutul Românilor în Dacia“ se răspândise, cum s'a arătat mai sus, destul de repede. Tinerii români, cari studiau la şcoalele înalte din Cluj, aveau pe la 1830 în Dr. Simion Ramonţiai un mecenate atât de bun şi milostiv, care se îngrijia să-i ajute nu numai cu bani pentru hrana lor trupească, ci şi cu cărţi pentru cea sufletească. Bariţiu ne spune că acest binefăcător al tinerimii le dăruise şi Istoria lui Petru Maior şi celelalte scrieri ale lui. Atunci el s'a apucat s'o traducă în limba maghiară, iar tinerii „ceilalţi se înferbântau de cele ce li se descoperia din acea carte ca dintr'un oracol despre originea şi trecutul naţiunei române“ **).

*

Iată soartea, importanţa, tendinţa şi cuprinsul scrierilor istorice ale lui Petru Maior.

Autorul lor — persecutat de ai săi, cari nu l-au înţeles, — s'a stîns între streini. E dureros, că nu-i cunoaştem nici mormântul, să-i aşezăm o cruce şi să-i aprindem o candelă de recu-

---

* Jakab Elek, *Kolozsvár Története,* III, Bpest 1883, p. 815—816.

**) Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei,* I, Sibiiu 1889, pag. 614.

noştinţă creştinească şi naţională măcar acum, când se împlinesc 100 de ani dela moartea lui şi toate patimile, cari l-au isgonit din Ardeal spre capitala Ungariei, au dispărut. Dar prin paginile luminoase, muncite strădalnic şi scrise viguros, va trăi în analele literaturii române şi va străluci neîncetat numele *protopopului Petru Maior.*

PĂRERILE LUI PETRU MAIOR DESPRE LIMBA ROMÂNĂ

DE

SEXTIL PUŞCARIU.

Dintre cei trei bărbaţi, al căror nume se rosteşte de obiceiu împreună când vorbim de începutul epocei nouă în literatura română, Samuil Clain, Gheorghe Şincai şi Petru Maior, de sigur că cel din urmă a contribuit mai mult la renaşterea noastră culturală. Iorga a avut dreptate, în *Istoria literaturii* sale, numind timpul de la sfârşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea „epoca lui Petru Maior".

Protagonistul e Samuil Clain. În nenumăratele scrieri ale acestui neobosit cercetător găsim, răsfirate, aproape toate ideile nouă şi mai toate îndemnurile inovatoare. Dar acest călugăr blând şi iertător, chiar şi cu adversarii şi duşmanii săi, nu aveà temperamentul să apese asupra unui îndemn şi nici talentul sacru să dea formularea precisă unei idei nouă; bătrânesc în vorbă, domolit de la fire, el rămâne cu rădăcinile adânc prinse în tradiţie.

Tocmai din potrivă, Gheorghe Şincai, pasionat, necruţător cu toţi cei ce nu-i împărtăşesc crezul şi gata să se învrăjbească chiar cu tovarăşii săi de credinţă pe o chestiune de amănunt, puternic şi aproape trivial în expresii, a avut prea mult firea unui *bohème* ştiinţific, decât să poată deveni apostolul noilor idei. Conştient de comoara ce o purtà în dăsagi, el erà atât de nemlădios în contactul cu oamenii, încât nu ajunse să publice în viaţă decât lucrări mărunte; iar când, mai târziu, *Hronicul* său văzù lumina tiparului, el n'a putut produce efectul aşteptat de autor, care crezuse că multele dovezi istorice, adunate de el o viaţă întreagă, pot să vorbească singure, fără ca să fie ne-

voie de cadrul expunerii personale, care singur e în stare să dea viaţă unui document.

Petru Maior e mai puţin omul izvoarelor şi mai mult al argumentelor izvorîte dintr'o minte genială. El e apostolul care găseşte formula fermecată pentru ca ideile nouă să prindă rădăcină. Spirit critic şi creator în acelaşi timp, el vede drumuri nouă, pe care păşeşte hotărît. Verva cuceritoare a expunerii clare dă o pulsaţie vie cărţilor sale, pe cari e nerăbdător să le răspândească prin tipar, turnate dintr'una, fără pretenţii de perfecţie. Dacă une-ori naţionalistul înfocat iese în drumul omului de ştiinţă, silindu-l să tragă concluzii tendenţioase, — nu trebue să-i facem un cap de acuzaţie prea grav: Orice idee nouă pătrunde mai uşor în masele mari, când e exagerată la început.

De fapt scrierile sale, şi în deosebi *Istoria pentru începutul Românilor,* deveniră evanghelia tinerei generaţii. Un student în drept din Pesta, Ion Teodorovici Nica, erà atât de însufleţit după cetirea acestei cărţi, încât tipărì, în 1813, la Buda, o *Cântare despre începutul... Românilor* [1]). Un alt student, Damaschin Bojincă, îndată ce află că la Halle apăruse, în 1823, o scriere *Erweis, dass die Valachen nicht römischer Abkunft sind,* luă cartea lui Maior spre a răspunde, pe baza ei, autorului german. „Pe la anul 1831, Dr. Romonţai o da tinerilor studenţi din Cluj să o citească; entuziasmaţi, ei o traduceau chiar şi în ungureşte; tinerii se înfierbântau, spune Bariţiu, de cele ce li se descopereà din acea carte ca dintr'un oracol despre originea şi de tot trecutul naţiunei române" [2]). Cartea a trecut munţii şi ştim, din amintirile lui Costachi Negruzzi, că Istoria lui Petru Maior, aflată în biblioteca tătâne-său, a fost adevăratul dascăl de la care marele prozator moldovean a învăţat româneşte.

Acum, când se împlinesc o sută de ani de la moartea lui Maior (14 Fevruarie 1821), se cuvine să dedicăm câteva cuvinte amintitoare memoriei lui.

Din activitatea sa multilaterală scriitor bisericesc, pedagog, istoric, filolog — vom cercetà pe scurt părerile sale despre limba română.

---

[1]) *Bibliografia veche românească,* II, 82. Reprodusă de O. Densusianu în *Revista critică-literară,* II 81.

[2]) G. Bogdan-Duică, *Petru Maior,* p. 4..

Petru Maior a avut partea leului la cea mai importantă lucrare a „şcoalei latiniste“, la marea operă lexicografică apărută în 1825, *Lexiconul budan*. Istoria acestui lexicon, la care a lucrat o generaţie întreagă de entuziaşti apărători ai latinităţii noastre, o cunoaştem astăzi[1]. Începutul se datoreşte lui Samuil Clain. În mintea lui se ivise ideea de a scrie un dicţionar cu îndoitul scop, de a da Românilor putinţa să-şi cunoască tezaurul lexical şi de a demonstrà streinilor originea strălucită a limbei noastre. Munca istovitoare de puteri şi răpitoare de timp a strângerii materialului cu atât mai greu, cu cât lipseau orice lucrări pregătitoare — şi a traducerii în alte limbi — căci cuvintele româneşti erau traduse în latineşte, nemţeşte şi ungureşte se datoreşte în cea mai mare parte harnicului călugăr şi datează mai ales din timpul funcţiunei sale ca censor la Buda. Se pare că manuscrisul erà aproape gata şi Clain se gândeà să-l dea la tipar, când, la 1806, moartea îi curmă firul vieţii.

Tipografia din Buda, cautând o altă persoană care să tipărească dicţionarul, se adresă preotului Vasile Coloşi, care pe la 1805 scrià şi el un dicţionar. Coloşi cumpără cu 180 fl. manuscrisul lui Clain şi, contopindu-l cu al său, începù să-l tipărească în 1809.

Atunci intervenì Maior, care tocmai în anul acesta îşi ocupà locul de censor la Buda. Lucrarea tânărului şi neexperimentatului preot i se păreà grăbită; ea nu erà nici în consonanţă cu părerile sale despre ortografie, nici cu principiile sale lexicografice. El încercă să convingă pe Coloşi despre necesitatea unei revizuiri, iar după moartea acestuia întră în legătură cu Corneli, cu care întreţinù o corespondenţă vie, înainte de a ajunge la o înţelegere. Nemulţumit, pe cât se pare, şi de munca acestuia, Maior se hotărî să ia el lucrarea în mână şi la sfârşitul anului 1819 făcù un raport către guvern, în urma căruia i se dădù însărcinarea oficială de a revizuì dicţionarul.

Dacă Lexiconul de Buda a devenit opera de o valoare ştiinţifică indiscutabilă, cu care avem dreptul a ne fălì, aceasta se datoreşte lui Petru Maior. Căci valoarea unui dicţionar nu stă numai în bogăţia, totdeauna relativă, a materialului şi în preciziunea cu care se face traducerea cuvintelor, aproximativă în

[1] Ar. Densusianu, *Din Istoria Lexiconului de Buda*, în *Revistă critică-literară*, IV, 161 ş. u. N. Iorga *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, vol. II.

majoritatea cazurilor, ci în discernerea acestui material, plin de zgură, care trebue înlăturată, şi în aranjarea lui într'un sistem lexicografic, din care cuvintele să apară clare, vii şi lămurite. De aceea un dicţionar mic ne aduce adesea mai multe servicii decât unul mare, de aceea pentru a scrie un dicţionar se cere, pe lângă putere de muncă, o privire ageră, un simţ de limbă pe care nu-l are ori şi cine. Aceste calităţi le aveà Petru Maior şi de aceea Lexiconul budan a devenit lucrarea care a stat şi stă încă la baza tuturor lucrarilor ulterioare lexicografice ale noastre, în care se reproduc din el adesea până şi greşeli de tipar şi lecturi greşite.

Dacă asemănăm bunăoară foaia păstrată din Dicţionarul lui Coloşi cu foia corespunzătoare din Lexiconul de Buda, vedem că Maior a scos chiar de pe pagina 1 cuvântul prea dialectal *abătuş* (abătătoare) şi ungurismul *acar* (măcar), căci el nu permiteà ca într'un dicţionar al limbei române să se strecoare „cuvinte din cele mai corupte, din dialectul marginaş cu Ungaria, [pe] care (la) ceilalţi Români... nu le înţeleg". În schimb el primeşte în dicţionarul său vorbe întrebuinţate în Moldova şi Ţara-Românească, necunoscute în Ardeal, întâmplându-i-se, adevărat, une-ori să le dea o explicare greşită, nefiindu-i familiare, ca bunăoară la cuvântul *gălăgie*, pe care-l traduce prin „magnanimitas, virtus heroica, die Grossmuth, Heldenmuth".

O chestiune formală, dar de mare importanţă pentru un dicţionar, erà cea a ortografiei. Dacă toţi contimporanii lui Maior erau de părere că semnele chirilice trebue înlocuite prin literile latine, care aveau să apropie şi în forma exterioară cuvintele române de prototipul lor latin, asupra modului de transcriere existau opinii diferite şi discuţii înflăcărate. Acest lucru nu ne va mirà, dacă ne dăm seama că limba română conţine sunete necunoscute de Latini, pentru care deci în alfabetul latin nu se găseau semne corespunzătoare. Tendinţa etimologistă, care în mod firesc stăpâneà spiritele, înmulţeà posibilităţile de discuţie, care de altfel nici azi, după o sută de ani, nu au încetat la noi şi nu ne-au dat încă tipul uniform de ortografie. Înainte de a se apucà de revizia dicţionarului şi după o corespondenţă vie cu Budai-Deleanu şi Corneli, Petru Maior stabileşte principiile ortografice pe care le expune în *Ortographia romana sive latino-valachica,* tipărită la 1819. Unele din semnele propuse de Maior

în această scriere, precum *é* şi *ó* pentru diftongii *ea* şi *oa* (pronunţaţi de el în cele mai multe cazuri ca *e* şi *o* deschis) ştim că au rămas până la sfârşitul veacului trecut în ortografia oficială. Următorul pasaj din întroducerea la Lexiconul budan — caracteristic şi pentru stilul colorat şi subiectiv al lui Petru Maior — arată mai clar părerile lui asupra alfabetului chirilic: „Până vor scrie Românii cu slove chiriliceşti..., care cu acea viclenie sânt băgate între Români, ca cu tot să se stângă limba română, nici odată nu vor fi vederoase cuvintele latine în limba română: cu atâta funingine au acoperit boiereasca lor faţă şi ca întru o neagră capsă fără speranţă (nădejde) de scăpare amar le ţin închise! De câte ori mi s'a întâmplat mie, de îndoindu-mă de vreun cuvânt, oare latinesc este, cât l-am scris cu slove sau litere latine, îndată cu strălucire i se văzù latina lui faţă şi păreà că râde asupra mea de bucurie că l-am scăpat din sclăvie şi caliceştile ciriliceşti petece“ (p. 74).

Introducerea aceasta, în formă de *Dialog între nepot şi unchiu pentru începutul limbei române,* cuprinde, expuse, mai pe larg decât în *Disertaţiile* adăogate la *Istoria pentru începutul Românilor în Dachia,* părerile lui P. Maior asupra limbei noastre. Ele sunt dintre cele mai remarcabile. Dacă concluziile nu sunt totdeauna lipsite de tendinţe streine ştiinţei obiective, expunerile lui conţin adevăruri acceptate astăzi de cei mai mulţi filologi. Este uimitor cum, la începutul veacului trecut, când o filologie romanică nu existà încă şi filologia, nedisciplinată încă ştiinţificeşte, erà terenul tuturor rătăcirilor şi un câmp neîngrădit pentru zburdarea fantaziei, Petru Maior, care se adăpase din scrierile unui Muratori — ale cărui opere complete apăreau tocmai pe vremea lui — a putut întrezărì cu atâta claritate raporturile între limba română şi cea latină.

Înainte de toate Maior constată că la Latini existau două limbi „cea gramaticească sau a învăţaţilor“ şi „cea de obşte sau a poporului“ *(Ist.* 293; *Lex.* 64*)*: „La Romanii cei de demult două limbi au fost, una care o grăià poporul — şi aceasta o sugeà împreună cu laptele de la mumele sale, adecă o învăţau pruncii din auzit — alta care o învăţau la şcoală, cu ajutorul grămaticei“ *(Lex.* 55*)*. El observă foarte just, că dintre cele două, cea mai veche e cea populară, din care s'a desvoltat şi cea clasică: „Limba latină cea din cărţi e născută din limba latină poporană...,

precum orice limbă cultivată din limba poporului au luat începutul său“. Cu timpul însă, între limba populară şi cea literară se ivesc deosebiri din ce în ce mai mari. Una din causele lor principale este influenţa literaturii şi culturii greceşti asupra celei latine: „Latinii... au prins a urmà Grecilor, a se dare după ştiinţe..., au început după forma limbei cei elină..., din care scoteau învăţăturile, a preface limba sa; aceasta o făceau mai ales cu întoarcerea cărţilor de pe grecie pe latinie“ *(Lex.* 80*)*.

Dintre cele două limbi cea clasică şi populară — cea din urmă trebue pusă la temelia limbilor romanice. Iată un adevăr, care azi trece de dogmă în filologia romanică şi care nu mi-e cunoscut să-l fi exprimat cineva cu atâta claritate înaintea lui Petru Maior. Dovada o dă comparaţia limbelor romanice: „Limba română, nu numai în multe cuvinte cari sau nici cum nu sânt în limba latină, sau cu altă faţa 'se află, ci şi în ţesătura ei cea din lontru se loveşte cu limba spaniolă, cu a Francilor şi mai vârtos cu limba italiană. Deci, dacă limbile acum zise, împreună cu cea română, precum întră sine în multe se lovesc [se aseamănă], aşa întru aceleşi se deschilinesc de cea latină; pretinsa scadere sau stricare [a limbilor romanice faţă de cea latină] nu în Dachia s'a întâmplat, ci pricina nelovirii sau neasemănării limbilor acestora cu cea latină, acolo trebue să se cerce, de unde au pornit aceste limbi, care acum se chiamă română, italiană, spaniolă şi francă, adecă la Roma, în Italia“ (*Lex.* 56 57).

Şi iată-l pe Maior, continuând argumentaţiile sale, exprimând o idee care stă la basa teoriei cronologice în împărţirea limbilor romanice, enunţată de savantul german Gustav Gröber: »Aceea se ştie, că mulţimea cea nemărginită a Romanilor, a cărora rămăşiţă sânt Românii, pe la începutul sutei a doua de la Hristos, în zilele împăratului Traian, a venit din Italia în Dachia; şi a venit cu acea limbă latinească care în timpul acela stăpâneà în Italia, aşa dară limba latinească comună, care pe la începutul sutei a doua erà în gura Romanilor şi a tuturor Italienilor“ (*Ist.* 296—297). Nu e locul aici să discutăm această teorie, voim însă să relevăm că Petru Maior îşi dădeà seamă şi despre aceea că „limba latinească comună“, precum o numeşte el atât de nimerit, nu puteà fi, nici chiar în epoca aceasta, absolut unitară şi lipsită de dialecte: „fiindcă coloniile

acestea din toate părţile Italiei au fost adunate, urmează că mai multe dialecte au adus cu sine" (*Ist.* p. 297). O urmă de pronunţare dialectată în limba română vede el în prefacerea lui *qu* in *p* (în cuvinte ca *apă, iapă*), pe care o consideră de provenienţă oscă: „una ex proprietatibus dialectorum vetustissimae linguae romanae", susţinând dar o teză pe care cu 80 de ani mai târziu aveà s'o expună un Mohl şi Bartoli.

Plecând dela faptul că limba poporului e mai veche decât cea literară, apoi de la constatarea că Românii continuă limba poporului, şi anume în stadiul ei din veacul II după Hristos, era firesc ca, în orgoliul său, Petru Maior să tragă concluziile greşite că limba română e mai veche chiar decât cea latină şi păstrează o formă mai curată decât celelalte limbi romanice: „De oare ce, dacă limba latineasca cea comună, după timpul ieşirii Românilor din Italia la Dachia, cumplite schimbări a mai suferit în Italia: urmează că limba româneasca e mai curată limba latinească a poporului roman celui vechiu decât limba italienească cea de acum; şi mai cu cădere aste a judecà din limba cea românească cum a fost limba Romanilor celor vechi, decât din limba italienească cea de acum" (*Ist.* 217).

Dacă totuşi limbile surori au o înfăţişare mai apropiată de limba latină decât limba română, causa este, după Petru Maior, numărul cel mare de neologisme, intrate din latina clasică în cursul evului de mijloc pe cale cărturărească: „În limba italiană şi în celelalte cu adevărat se află unele cuvinte care la Români nu se aud. Ci trebue să-ţi aduci aminte că Italienii, Spaniolii şi Francii, de când au îmbrăţişat credinţa creştina, totdeauna au fost supuşi Patriarhului de la Roma; în bisericile lor totdeauna s'au ţinut limba latină cea gramaticească..., aveà şcoale latine..., ba mai sus de o mie de ani, întră popoarele aceste nu se scria cărţi, fără numai în limba latină cea gramaticească. Ce mirare este dacă în zisele limbi se află cuvinte latine, cu zisul prilej vârîte, care în limba română nu se aud?" Cât de clar a întrezărit el un adevăr care abià mai târziu, după Friedrich Diez, aveà să fie recunoscut de romanişti: că neologismele intrate pe cale cărturărească trebue deosebite de cuvintele care alcătuesc patrimoniul vechiu al limbilor romanice! Şi iarăşi nu-i vom luà în nume de rău, dacă concluziunea e exagerată: „Toate aceste cuvinte din zisele limbi, care nu se aud în limba română, sânt din

limba latina cea gramaticeasca" (*Lex.* 68—69). E totuşi adevărată a doua concluziune pe care o face, recunoscând importanţa limbii române ca mijloc de control pentru romanişti: „cel ce vrea să judece drept despre limba cea de demult a poporului roman, trebue să ceară ajutor de la limba română. Mulţi bărbaţi învăţaţi, dintru acea scădere că n'au ştiut limba română, strâmbă judecată au făcut despre limba cea veche a poporului roman".

Cât despre influenţa limbilor streine asupra celei româneşti mai ales a limbilor slave, el n'o tăgădueşte, dar observă foarte just, că înrâurirea aceasta n'a putut alterà structura internă a limbei noastre, rămasă latină: „Măcar că aceea nu putem negà că în limba românească sânt vârîte cuvinte de ale barbarelor ginţi, anume ale Sloveanilor, cu carii am petrecut împreună; însă Sloveanii de ţăsătura limbii româneşti cea din lontru nici cum nu s'au atins, ci aceea a rămas întreagă, precum erau când întâiu au venit Romanii, strămoşii Românilor, în Dachia. Ci şi cuvintele cari sânt de la Sloveani vârîte în limba românească prea lesne se cunosc şi uşor ar fi, de s'ar învoi Românii spre aceea, a le scoate şi a face curată limba românească" (*Ist.* 297).

Partea finală a acestei citaţiuni cuprinde ideea purificării, care pentru Maior se desprindeà în mod logic din constatările anterioare. Ideea erà oarecum în atmosferă; la Unguri se începuse „reînnoirea limbei" prin contemporanul său Francisc Kazincy, la Greci erà în floare reîntronarea elinei clasice, Ruşii şi Sârbii introduceau în limba lor cuvinte paleoslave: „Până acum în limba românească numai de lucruri de casă, de lucruri de jos, de care graesc toate moaşele (babele), au fost deprinşi (oamenii) a vorbì şi cu alţii şi între sine. Unde între ştiinţele cele înalte nu ne-ar ajunge unele cuvinte, precum Grecilor le este slobod în lipsele sale a se împrumutà din limba elinească, şi Sârbilor şi Ruşilor de la limba slovenească cea din cărţi, aşa şi noi toată cădinţa avem a ne ajutà cu limba latinească cea corectă, ba şi surorile limbei noastre, cu cea italienească, cu cea frâncească şi cu cea spaniolească".

Necesitatea introducerii neologismelor într'o limbă săracă în termeni abstracţi e evidentă. Ideea de a le luà din limba latină şi din limbile romanice este iarăşi cât se poate de firească. Totul depinde însă de măsura în care se fac aceste împrumu-

turi. Ştim că în privinţa aceasta, generaţiile ce au urmat lui Petru Maior, stăpânite mai mult de dorul de a purifică limba decât de a o îmbogăţi, au dus la exagerările lui Cipariu şi la aberaţiile dicţionarului academic de Laurian şi Massimu. Petru Maior, deşi purist, este totuşi cumpătat. Cuvintele nouă, de origine latină, nu se introduc cu duiumul, ci treptat, iar cetitorului i se dă posibilitatea să le înţeleagă imediat prin aceea că i se arată şi echivalentul de origine streină. In citaţiunile făcute până acuma am văzut că Maior vorbeşte de „slove sau *litere*“, introducând pe *speranţă* el pune în paranteze pe „nădejde“, etc. Precum doctorul prescrie medicamentul cu linguriţa, pentru ca organismul pacientului să-l poată asimilà, tot astfel introduceà Petru Maior şi cei din generaţia sa, neologismele cu măsura. Rezultatul este că aproape toate cuvintele nouă introduse de ei au prins rădăcini şi sunt astăzi bun comun al nostru, şi *litera* şi *speranţa* şi atâtea alte cuvinte de felul lor.

Dar Petru Maior nu se îndreptà totdeauna la Latini sau la popoarele romanice, când un cuvânt îi lipseà. El căutà mai întâiu în graiul popular un termen apropiat, căruia, prin împerecheri potrivite cu alte cuvinte, izbuteà să-i lărgească înţelesul. Limba veche de asemenea i se păreà că cuprinde unele cuvinte şi expresii care ar puteà fi reînviate. Astfel pentru a exprimà noţiunea „proprietate“, scriitori bisericeşti ca Antim şi Dosofteiu întrebuinţau un substantiv „al-său“ (d. ex. Intre celelalte idiomata, adecă alsăuri ce are luna, are şi aceasta: când este plină, se scoală asupra-i cânii. *Dicţionarul Academiei*). Cuvântul îl întrebuinţează şi Petru Maior (*Lex.* 64). Tot dintr'o tendinţă arhaizătoare se explică infinitivele lungi ce le găsim la el (d. ex. voesc a cuvântare. *Lex.* 55, etc.)

Mai mult ne bate însă la ochi, numărul destul de considerabil de aromânisme în scrierile sale. El stăteà desigur în legătură cu Roja, Boiagi, poate şi cu Ucuta, care tocmai în vremea aceasta scriau cărţile lor despre limba Românilor din Macedonia. Descoperind în dialectul aromânesc cuvinte de origine latină reală sau presupusă pierdute la noi, sau forme mai apropiate de prototipul latin, Maior le primeşte în limba literară, care nu trebuià, în concepţia sa, să se mărginească la dialectul daco-român, ci să cuprindă şi graiul Românilor din Peninsula Balcanică. Astfel, în locul lui *iubi*, de origine slavă, văzând că

Aromânii întrebuinţează verbal *vrea,* el scrie *vruta patrie* (*Ist.* 34), în loc de *dară* introduce pe *ma* (*Lex.* 54), care-i aminteà pe *ma* al Italienilor; tot aşa *età* al Italienilor, pe care-l regăseà la Aromâni, îl face să scrie *„eta sau veacul"* (*Lex.* 77). Aromânisme sunt şi *atânt* (*Lex.* 65 etc.) atât, *geană adecă deal* (*Ist.* 79), *apus* (*Ist.* 60) scăzut, *asparge* (*Ist.* 84) sparge, etc. Une-ori el nu-şi mai dă seama, dacă un cuvânt care i se pare că ar trebuì introdus în limba literară este aromânism sau o reminiscenţă din vechile scrieri bisericeşti cetite. Astfel întâlnim pe *op* lipsă (*Lex.* 60), despre care aiurea (*Ist.* 298) scrie „Macedonenii zic". Şi provincialisme ca *custá* trăì (*Ist.* 39, întrebuinţat şi de Şincai), *câştigă sau grijă* (*Lex.* 59), urme de cuvinte latine pierdute din graiul celor mai mulţi Români, sunt întrebuinţate cu predilecţie în scrierile sale.

Să mai amintim, în sfârşit, că Maior îşi dădeà seama de cele mai multe transformări fonetice ale limbei române, precum se vede din etimologiile date în Lexiconul budan, unde adesea cetim observaţii ca „l mut. in r more solito". Cunoştinţele sale fonologice l-au făcut ca, une-ori, cuvintelor latine primite în limba română să le dea forma românească, aşa cum ele ar fi trebuit să apară în urma transformărilor fonetice. Maior deci, cu forme ca *destimpt (osebit)* (*Lex.* 56) etc., în loc de *distinct*, este precedesorul fonetiştilor de mai târziu, în frunte cu A. Pumnul.

Din aceasta scurtă privire asupra ideilor lui Petru Maior despre limba românească, vedem că el a fost şi ca lingvist, un tăietor de drumuri nouă. Precum în *Istoria pentru începutul Românilor* sânt expuse toate argumentele şi date aproape toate dovezile cu cari istoricii noştri de o sută de ani încoace susţin continuitatea poporului român în Dacia, tot astfel, cu agerimea minţii sale geniale, el a stábilit adevăruri lingvistice care abià mai târziu şi după multe şi îndelungate rătăciri au fost recunoscute de romanişti.

Inainte de a încheià este locul să ne punem o întrebare. Cum a fost posibil ca din activitatea aceasta a lui Petru Maior şi a tovarăşilor săi de muncă, istorici, filologici şi popularizatori ştiinţifici, să se nască renaşterea *literară* a poporului românesc? Răspunsul îl vom aflà dacă ne dăm seama de sufletul pe care ei îl aduceau în scrierile lor şi de credinţa nouă care se

degajă din ele. Lucrările lor ştiinţifice nu erau opere izvorîte din mintea rece scrutătoare a savantului care se adresează unui cerc îngust de specialişti, ci pagini calde care vorbeau Românilor subjugaţi şi dispreţuiţi despre originea lor strălucită, de drepturile lor istorice şi de misiunea lor culturală. Ele răpeau masele, umpleau inimele de mândrie naţională, dădeau încrederea în sine celor umili şi le aţâţau dorul de a fi vrednici de strămoşii lor străluciţi. Scrierile lui Petru Maior şi ale tovarăşilor săi au desţelenit dar ogorul pe care aveà de acum înainte să crească mândre florile talentului literar.

CEA MAI VECHE REVISTĂ LITERARĂ ROMÂNEASCĂ.

Comunicare cetită în şedinţa publică a Academiei Române la 19 Maiu 1919

DE

I. LUPAŞ

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE.

I.

Primele încercări de a întemeia un ziar pentru Românii din Transilvania şi Ungaria le-a făcut fiul preotului Ioan Piuariu din Sadu („Popa Tunsu"), vestitul „doftor de legi şi profesor de tămăduirea ochilor": *Ioan Piuariu* (Molnár de Müllersheim), care între anii 1789—1795 se pregătise în trei rânduri a publica o foaie poporală în limba română. Dar bunele lui intenţiuni au fost zădărnicite de o parte prin vitregia timpurilor grele, de alta prin răutatea cârmuitorilor dela Cluj şi din Viena.

La 1793—1794 Ardeleanul *Fiuariu* s'a întovărăşit cu Bănăţeanul *Paul Iorgovici* — autorul broşurei „Observaţii de limba românească", pe atunci revisor al tipografiei ilirice din Viena, — şi a încercat să publice în colaborare cu el un ziar românesc în Viena, spre a-l trimite de acolo în părţile locuite de Români.

Se răspândise în cercurile guvernului unguresc din Cluj vestea, că ar fi apărut acest ziar şi s'ar fi aflat câteva exemplare la episcopul ortodox Gherasim Adamovici din Sibiiu.

Guvernatorul ardelean, contele Gheorghe Bánffy, interveni numai decât la Viena, spre a împiedeca şi zădărnici acţiunea lui Piuariu şi Iorgovici.

„Auzindu-se că proiectatul ziar valah se tipăreşte de cătră un anumit Paul Iorgovici la Viena şi că s'au trimis câteva exemplare lui Gherasim Adamovici..., guvernul a notificat starea lucrurilor cancelariei imperiale, făcând în acelaş timp pro-

punerea *să se interzică profesorului Molnár publicarea ziarului,* căci nu are nici o încuviinţare şi anume din motiv că astăzi, când lucrurile se agravează din zi în zi, *răspândirea de ziare e mai neadmisibilă decât ori şi când, căci periculoasele idei de libertate ale Francezilor se propagă, cu mare iuţeală,* încât orice apare în ziar, uşor s'ar putea răstălmăci, iar opiniile pot produce sguduirea liniştei publice". Exprimă deci guvernatorul Bánffy în raportul său cătră cancelarul curţii din Viena (24 Aprilie 1794) părerea că mai multe cause importante fac să fie de dorit mai curând a micşora, decât a spori numărul acestei categorii de ziarişti *).

Este în această intervenţie a guvernatorului Bánffy manifestarea cugetării reacţionare, de care era stăpânită întreagă aristocraţia maghiară în aceeaş măsură ca şi purtătorul coroanei habsburgice din acel timp· Francisc II. Dar ea desvăleşte totodată şi conştiinţa neliniştită a cârmuitorilor ardeleni, cari se cutremurau de groază, presimţind că ideile de libertate ar putea să pătrundă, cu ajutorul unei modeste gazete româneşti, şi la poporul din Transilvania, surpând pe nesimţite temelia seculară a stăpânirii lor de usurpatori. Această presimţire sinistră, trebue să mărturisim, era deplin motivată. Poporul nostru spune, în înţelepciunea proverbului său: „de ce te temi, nu te trece **).

---

*) Ideo Excellentiam Vestram officiosissime requirendam esse duxi, quatenus rem hanc eo agere dignetur, ut non solum praenominato Professori ad Suam M-tem Ssmam eatenus nefors recursuro *petitu vulgandorum Novalium Valachicorum licentia simpliciter negetur;* sed etiam mentionato *Pauli Iorgovits impressio ejusdem Novorum,* praesertim si facultatem desuper nondum obtinuisset, *haud admittatur,* admissa vero, si adhuc modus est, *omni ratione et tanto magis impediatur,* cum modernae admodum criticae temporum circumstantiae, rerumque conversiones in diem agravescentes talium novorum divulgationem, si quando, nunc profecto *vel maxime dissuadeant, ea potissimum etiam ex consideratione,* quod passim et observetur et luculenter comprobetur, *perniciosissima Gallicanae Licentiae principia* incautis legentium animis ex ipsa similium Novorum lectione praecipue *instillari* ac per improbas eorundem narrationes sinistrasque explicationes propagari... ut adeo *sonticis ex causis diminutio potius, quam multiplicatio eiusmodi Novalistarum exoptanda esset"* (nr. 1981 din 24 April 1794, în Arhiva cancelariei aulice din Viena).

**) Cf. şi Jakab Elek, *Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig* — Budapest 1882, pag. 28. Il. Chendi, *Inceputurile ziaristicei noastre,* Oraştie 1900, pag. 23 şi I. Lupaş, *Un capitol din istoria ziaristicei româneşti ardelene,* în revista „Transilvania" din Sibiiu (1906)...

II.

Fără resultatul dorit a rămas şi încercarea din *1795,* făcută de „Soţietatea filosofească a Neamului românesc în mare Principatul Ardealului“ de a tipări la Sibiiu «*Vestiri filosofeşti şi moraliceşti*“, în care iniţiatorii promiteau că nu vor uita „întâmplările politiceşti adecă ale Epocei aceştia; cu cât mai vârtos întâmplările cele de acum în Theatrumul Războiului, cu osebită lucrare de grijă le vom face cunoscute pre lângă cele de noi făgăduite ştiinţe“ *).

La *1817* un oarecare *Alexie Lazaru* promite a tipări în „crăiasca tipografie“ a universităţii din Buda *„novele“* româneşti, când va fi înştiinţat „despre vrerea Românilor în treaba aceasta“. Dar vrerea aceasta nu s'a manifestat nici la 1814, nici la 1817, când începuse Zaharia Karkaleki a *aduna bani pentru o gazetă românească***).

Translatorul guvernului galiţian din Lemberg, *Teodor Racoce* cerù în acelaş timp dela curtea din Viena permisiunea de a publica *„novele sau gazete româneşti“*. Prin decretul din *25 Februarie 1817* i s'a şi dat din partea curţii imperiale ceruta „pozvolenie“ (învoire), în urma căreia el a tipărit la 8 Martie 1817 o *„înştiinţare pentru gazetele româneşti“*, arătând însemnătatea ziarelor, prin cari s'a făcut „începutul politicirii“ şi s'a răspândit cultura la toate neamurile din Europa. Fiind ziarele „istorie împreună vieţuitoare cu noi“, Teodor Racoce afirmă că a sosit timpul, ca şi Românii cari „socotiţi de împreună fac o naţie de mai multe milioane“, să aibă un ziar potrivit, prin care „să poată primi toate acele procopsiri, de care au avut parte alte noroade“... Cu ajutorul unor „oameni învăţaţi şi iubitori de neam“ promite a publica în ziarul proiectat nu numai vestiri despre întâmplările din diferite ţări, ci şi „toate învăţăturile tălmăcite pe românie, începând dela gramatică până la teologie“***).

---

*) N. Hodoş şi Al. Sadi Ionescu *Publicaţiunile periodice româneşti,* Bucureşti 1913, p. XII.

**) *Ibidem,* p. XVII—XVIII.

***) „Înştiinţarea“ lui Racoce se află publicată în întregime în nr. 4 din biblioteca *Semănătorul* (Arad) *„Din trecutul ziaristicei româneşti“* de Dr. I. Lupaş — Arad 1916, p. 69—75.

Pentru ca această întreprindere („apucare de obşte folositoare") să aibă resultat, Racoce nu întârzie a solicita şi sprijinul consistorului din Sibiiu, pe care-l roagă să aducă la cunoştinţa „iubitorilor de neam românesc" înştiinţarea despre proiectata gazetă.

Episcopul Vasilie Moga însă, cunoscând felul de cugetare al guvernatorului ardelean Bánffy, care pretindea ca fără ştirea şi prealabila lui încuviinţare consistoriile să nu facă nici un pas, află de cuviinţă a face întrebare la guvernul din Cluj, oare i s'ar putea îngădui să îndeplinească cererea lui Racoce din Lemberg şi să aducă la cunoştinţa credincioşilor din diecesa transilvană intenţiunea acestuia de a tipări ziare în limba română?

Guvernatorul Bánffy nu permite însă episcopului Moga să publice în diecesa sa înştiinţarea lui Racoce pentru motivul, că preoţii români mai cualificaţi, cunoscând limbi străine, pot să cetească — dupăcum şi au obiceiul — ziare străine, iar pentru preoţii mai puţin învăţaţi din anume *„consideraţiuni politice"* nu este consult să cetească ziare, fiindcă s'ar putea întâmpla să interpreteze şi să răspândească în *mod sinistru* lucrurile cetite*).

Această atitudine ostilă a guvernatorului ardelean a fost, evident, dictată de aceeaş teamă, pe care o exprimase şi la 1793—4 faţă de încercarea lui Piuariu şi Iorgovici.

Ziarul proiectat de Teodor Racoce la 1817 n'a apărut**).

In biblioteca Academiei Române se păstrează însă un volumaş de 195 pagini, tipărit la 1820 în Cernăuţ, cu următorul titlu: *„Khrestomatikul romănesku* sau adunare a tot feliul de Istorii şi alte făptorii dipe osebite Limbi pe anul *1820*. Partea

---

*) „ex considerationibus politicis non omnimode consultum sit, illis legendarum ephemeridum, quas sinistre interpretari et hoc sensu divulgare possent, copiam facere: hinc R. Vestrae in nexu Repraesentationis suae sub 4-ta mensis et anni labentium in substrato horsum exaratae hisce rescribi, ut a publicatione nuncii, quoad ephemerides valachicas, quas Theodorus Rakotse in Regno Galliciae edere intendit, accepti, tanto magis supersedeat, quoniam a parte R. Gubernii Galliciensis nulla intuitu harum ephemeridum ad Regium hocce Gubernium pertigerit insinuatio. Claudiopoli 29-a Aprilis 1817 (Arhiva guvernului transilvan, no. 3743 din 1817) cf. I. Lupaş, *l. c*, pag. 78.

**) cf. *Revista Istorică* din 1916, p. 21—2.

întâia. S'au tălmăcit de cătră *Teodor Racoce,* K. K. Tălmaciu a Gubernii de Galiţiea. *Cernăuţ.* S'au tipărit şi se află la Petru Ekart Tipograf Kraisului Bucovinei".*)

Racoce dă în acest „Crestomatic românesc" diferite mărunţişuri spicuite la întâmplare, fără vre-un sistem şi fără vre-o legătură cu viaţa poporului nostru sau cu trebuinţele lui sufleteşti.

III.

Cu totul altfel se înfăţişează cea dintâi revistă literară românească, apărută la 1821 „la Buda, în crăiasca tipografie", purtând titlul: *„Bibliotecă Românească* întocmită în 12 părţi după numărul celor 12 luni, întâia oară tipărită pentru naţiea românească — prin *Zaharie Karkaleki,* ferlegeru de cărţi a crăeştii şi mai marei tipografii din Buda a Universităţii Ungariei".

Chiar la început publică chipul lui *Romulus,* „strămoşul Românilor". Partea I e închinată „de bun neam născutului şi onoratului Boeriu George Oprian", despre care aflăm, la pagina 170, că este „adevărat patron cultivirii româneşti, căci au binevoit din tot venitul Dumnealui pe an a da *un leu dela sută* pentru tipărirea cărţilor româneşti".

Pe lângă alte povestiri şi anecdote istorice chiar din partea I se începe *istoria Romanilor,* a cărei publicare o motivează editorul revistei în modul următor: „De vreme ce dovedit lucru este că Românii sunt viţă de a Romanilor vechi, prea vrednic lucru este, ca Românii să aibă cunoştinţă despre acei preastrăluciţi ai săi strămoşi şi să ştie minunatele lor fapte, începutul şi lăţirea împărăţiei lor. Intru aceasta eu vreau să slujesc neamului meu şi să dau la lumină Istoria Romanilor cea veche pe limba românească dela facerea Romei. Şi fiindcă Roma e făcută în ţara ce s'au zis Laţium, înainte de a ajunge cu voroava la facerea Romei, voiu să grăesc despre Laţium, întru care voiu urma isvodul Istoriei lui Eutropius cel în Veneţia la anul dela întruparea Domnului Hristos 1521 prin Aldus tipărit". Intrerupând

---

*) cf. şi Dr. I. Nistor, *Un capitol din viaţa culturală a Românilor din Bucovina 1774—1857,* Bucureşti 1915, p. 35—36 şi Sbiera, *Mişcări literare la Românii din Bucovina,* Cernăuţi 1890, pag. 6.

în partea primă publicaţia cu sfârşitul vieţii lui Romulus, promite a continua: „De voiu pricepe că Românii nostri au voe, după cum se cade să aibă, şi sunt bucuroşi a ceti Istoria Romanilor celor vechi, strămoşilor săi, voiu mâna înainte această Istorie, arătând cumplitele lor răsboaie şi biruinţe asupra altor neamuri, până ce ajunseră a stăpâni preste toată lumea, şi alte a lor minunate fapte. Fraţilor! Toate neamurile, cât de mici să fie acelea şi apuse, însetează a ceti şi a şti faptele strămoşilor săi, măcar că puţin vestiţi au fost aceia; cu cât mai vârtos se cuvine, ca voi faptele Romanilor celor vechi, a strămoşilor vostri celor străluciţi, să le cetiţi şi să le cunoaşteţi şi împreună să fiţi cu mulţămire asupra acelora cari nu lipsesc a vi le împărtăşi în limba voastră". — Dragostea sa pentru istoria Romanilor şi pentru istoria naţională o accentuează foarte des editorul Karkaleki şi înţelegând valoarea ei educativă caută cu deosebită stăruinţă a o pune în serviciul neamului său. „Cetind istorii scrie el mai târziu *) — spre care dela fire am mare plecare, m'am învins şi m'am încredinţat despre aceea ce încă părinţii mei fie că ei în ştiinţe nu sânt umblaţi — m'au învăţat, adecă cum că eu sânt *Roman* şi toţi Românii *Romani*. Deci înainte am început a-mi cerceta naţia mea mai de aproape şi a o asemăna cu altele şi am aflat — vorbind drept — între Români: minţi agere, talenturi ascuţite, însuşiri, cu un cuvânt, întocmite spre orice măestrie".

IV.

Despre acest harnic tipograf şi răspânditor al cărţii româneşti, ştim numai atâta, că era Macedo-român de origine şi pe la începutul secolului XIX se afla în capitala Ungariei, unde venise din *Bressovo* (Sârbia). In matricula bisericii macedo-române din Budapesta se găseşte următoarea însemnare scrisă greceşte: *1812. 16 Septemvrie* s'a cununat *Zaharie Karkaleki* din *Bressovo* în 1-a căsătorie cu fecioara *Anastasia Pufke* prin preotul Teodor Georgevici".

După ce intrerupse încă din 1821 publicarea revistei, care avea 451 cetitori, la 1825 el tipări în Buda o *„Carte de mână*

*) *Biblioteca Românească*, partea IX din 1834, p. 55—56.

pentru Naţia Românească", publicând la pagina 104—112 o *„Înştiinţare pentru Biblioteca Românească către Românii din Prinţipaturile Valachiei şi Moldaviei"*.

In această înştiinţare vorbeşte în cuvinte însufleţite despre folosul cărţilor şi deplânge faptul că „de mai multe sute de mii de lei au cumparat Românii cărţi greceşti şi franţuzeşti, dar cărţile româneşti numai unii patrioţi le cumpără. Spune mie: nu este tot fiul cel bun dator a cinsti pe tatăl său; aşa şi *tot Românul este dator a cinsti şi a îmbogăţi limba sa.* Prea vrednicul de pomenire, răposatul *Inăchiţă Văcărescu* începuse prin prealuminata Gramatică Românească, ce tipărise, a lumina neamul: ci moartea cea nesăţioasă ne-au răpit pe acest prea vrednic Bărbat, pe carele toţi Evropienii cei învăţaţi îl laudă şi în veci îl va pomeni: că în toate bibliotecile împărăteşti şi crăeşti se află această Gramatică, ca *un semn de laudă a neamului românesc....."*

„Eu scrie mai departe Karkaleki — încă în anul *1821* începusem a da în tipariu o *Bibliotecă Românească,* ci pentru nenorocirea ce s'au întâmplat în Prinţipatul Valahiei şi al Moldaviei cu neodihna şi fuga, *n'am putut a o tipări;* iară acum supt stăpânirea acestor prea buni Prinţipi şi Domni Stăpânitori, care sânt patrioţi adevăraţi, cum şi de mărit neam născuţi boieri şi patrioţi adevăraţi, *nu stau la îndoială* că *nu va fi această Bibliotecă primită şi preţuită,* fiindcă crăiasca Tipografie din Buda acum din nou îmbogăţită cu tot felul de litere (slove) româneşti, latineşti, nemţeşti, sloveneşti şi greceşti... cum şi cu *24 de teascuri de tipariu...*: aşa într'o Tipografie ca aceasta, ce lucră pe *toată ziua peste o sută de oameni* şi care are şi crăeşti Ţenzori în toate limbile, cu mare lesnire poate omul orice carte tipări. *Fiind eu cu totul şi în toată viaţa mea hotărît a sluji neamului meu în tipărirea cărţilor,* am hotărît a şi da o *Bibliotecă* în tipariu în forma acestei cărţi *), care va fi împărţită în *12 părţi* şi fieşte care parte va fi *de 7 coale* de mare şi cu o icoană. Toate 12 părţi vor fi de 84 de coale, împărţite în *12 materii.* In I parte *Istoria pe scurt a Romanilor,* năravurile, religia, legile politiceşti, îmbrăcămintea, mâncările, ţeremoniile şi îngropăciunea lor; în a 2-a din *Istoria Ardealului, Ţeara Românească şi Moldova;* în a 3-a pentru *Literatura Românească,* arătând care au fost lucrat

*) *Cartea de mână* din 1825 e tipărită în 8° mic. Tot asemenea şi *Biblioteca Românească* din 1821, iar dela 1829 înainte revista apărù în 4° mare.

şi care lucră şi acum pentru Literatura Românească; în a 4-a din *Iconomia de câmp* şi a tot felul de lucruri; în a 5-a pentru *toate minunile* ce s'au întâmplat în lume, dela facerea lumii până acum; în a 6-a din *Istoria lumii;* în a 7-a tot feliul de *poveşti;* în a 8-a *istorii minunate;* în a 9-a pentru *creşterea pruncilor;* în a 10-a *fiarele cele sălbatice* şi mai minunate, şi *buruenile* cele folositoare şi *florile* cele minunate; în a 11-a *starea lumii supt câte stăpâniri* stă şi câte *neamuri* şi *religii* sânt în lume; a 12-a *întâmplările Ţării Româneşti* şi a Moldovei, arătând care au fost patrioţii ţării cei adevăraţi. Preţul acestor 12 cărţi în 84 de coale cu 12 icoane legate va fi cu *4 florinţi* şi *48 de craiţari* în *bani de argint... Această Bibliotecă va urma necurmat pe tot anul câte 12 părţi.* Acum nu lipseşte alta decât a binevoi neamul a o primi... şi a face o siguraţie măcar numai de 300 de prenumeranţi, cum făcuse în Moldavia Mărirea Sa *Ioan Alexandru Kalimah* un hrisov, ca să se dea din Vistieria ţării pe tot anul 600 de lei Grecului, ce tipăria în Viena (*Logios Ermis*)... Toate neamurile Evropiei au făcut fundaţii pentru tipărirea cărţilor. Ce bunătate, ce norocire ar fi, de ar dă toţi Prea sfinţiţii Episcopi, Arhimandriţi, Egumeni, cum şi măriţii Boiari, fieşte care pe tot anul numai câte 5 lei, ba şi cinstiţii Preoţi, dacă s'ar face o rânduială, câte un leu pentru tiparirea cărţilor româneşti, câte cărţi folositoare s'ar putea tipări neamului, şi dintracestea cărţi a se împărţi pruncilor celor săraci, iară celelalte a se vinde cu un cuviincios preţ, ca să poată toţi deobşte cumpăra cărţi şi să avem, ca alte neamuri, biblioteci de cărţi folositoare. Aceasta este bunătatea, ce poate face neamului norocire, ca să trăiască în odihnă, ca să fie creştini buni şi credincioşi subpuşi Împăratului şi Domnului Stăpânitoriu; ca ţăranii mai bine să poată lucra pământul şi să fie mai buni şi mai chivernisiţi, ca *să împodobească Patria.* Acum ştiu, că mulţi vor zice, că noi nu avem astădată bani de a da pe cărţi, că am fost în fugă şi în nevoe. Rogu-vă a scoate din cheltuelile cele de prisos, care numai înzadar se fac şi în adevăr va eşi o sumă mare de bani de a se putea tipări pe tot anul mai multe cărţi folositoare.

Rămân preasupus în slujba neamului meu

Zaharia Karkaleki".

Fireşte, că era cu mult mai uşor a înfiripa un program,

decât a traduce în fapte numeroasele puncte, fixate într'însul. Deşi Karkaleki era — dupăcum spune însuşi cu totul hotărît a sluji neamului în toată viaţa sa, se va fi convins curând, că înfăptuirea acestui vast program enciclopedic trece preste puterile lui şi ale puţinilor oameni de carte, pe care putea să-i câtige ca tovarăşi sau colaboratori la întreprinderea sa literară. Este totuş vrednic de relevat faptul, că la fixarea acestui program pentru cea dintâi revistă literară românească s'a ţinut seamă de trebuinţele tuturor categoriilor de cetitori din orice clasă socială, începând dela principi şi vlădici până la ţăranii cei „bine chivernisiţi". De altă parte din înşirarea punctelor de program rezultă, că deşi revista era proiectată să aibă caracter enciclopedic, preocupaţiunea de căpetenie a editorului o formau totuş chestiunile istorice şi literare, menite a sădi în sufletul cetitorilor simţul mândriei şi demnităţii naţionale, precum şi dorinţa vie a unui progres literar şi cultural mai învederat.

Dela anunţarea programului până la încercarea de a-l realiza au mai trecut încă *3 ani* de zile.

Censorul cărţilor româneşti din tipografia Universităţii, preotul *Ioan Teodorovici*, dupăce a revăzut în vara anului 1828 materialul, care avea să formeze cuprinsul părţii I din *Biblioteca Românească*, la 28 August 1828 şi-a dat învoirea pentru tipărire.

V.

Astfel apărù la începutul anului 1829 întâia parte a revistei *Biblioteca Românească* însă nu în format mic de 8⁰, cum anunţase Karkaleki la 1825, ci în format mare de 4⁰. La început publică editorul o frumoasă dedicaţie la adresa mitropolitului *Dionisie Lupu,* pe care îl laudă pentru sentimentele sale naţionale, pentru întroducerea limbei române în toate bisericile şi şcoalele din mitropolia Ungrovlahiei, precum şi pentru năzuinţa de a ridica nivelul cultural-moral al preoţimii şi al poporului dreptcredincios. Adresează apoi câteva cuvinte „cătră cetitori", cărora le spune, între altele, că „nu numai frumos şi desfătat lucru este a ceti cărţi, ci şi de lipsă celui ce nu vrea să rămână întru neştiinţă. Deci, iacă Grecii, ba şi Sârbii bărbăteşte tipăresc cărţi, şi neamul atât cel grecesc precum şi cel sârbesc, nu numai cu bucurie le primesc, ci şi cu mulţămire le cetesc. Singuri noi Românii sântem de această scumpă vistierie mai lipsiţi, măcar

că *ne tragem viţa dela cel mai vestit neam în lume, adecă dela Romani.* Pentru aceea mi s'au învăpăiat inima, a mă apuca cu toate puterile a sluji neamului meu, numai şi numai cu tipărirea cărţilor; şi văzând, că toate neamurile au şi tipăresc biblioteci, m'am învoit cu prea învăţatul şi învăpăiatul de luminarea neamului nostru, *Domnul Damaschin T. Bojâncă* şi cu alţi aleşi scriitori, ca să tipăresc Biblioteca aceasta în 12 parţi"...

Urmează numai decât *„prefaţa la istoria Romanilor* scrisă de *Damaschin Bojâncă* anume pentru „Biblioteca Românească".

Reproducem în întregime această prefaţă, care vădeşte în mod clar tendinţa de educaţie naţională a Bibliotecii Româneşti.

„Din oara ce s'au desvălit în mine — scrie D. Bojâncă — judecarea, carea la privirea spre naţia românească şi cumpănirea stării ei, aţâţă în inima mea un foc neastâmpărat de a cerca viţa, sângele, mărimea, virtutea şi toate stările împrejur ale neamului meu; s'au desvălit şi cu tari rădăcini s'au întrarmat în pieptul meu şi iubirea, zelul (râvna) şi dreapta dorire de a cerca şi cu sârguinţă a întrebuinţa toate mijlocirile, prin care pot folosi şi spori Naţiei şi Patriei. Vazând pre neamul meu lipsit a fi, între altele, de Istoria strămoşilor noştri, a mult vestiţilor Romani, lipsit zic de o vistierie, din care toată lumea cea luminată se adapă şi se vederează, n'am întârziat a tălmăci această prea frumoasă şi mult folositoare ştiinţă, cernând şi cercând toate istoriile vestite, care se află în crăiasca bibliotecă din Pesta, pentruca cu atâta mai luminat să grăesc adevărul. Deci m'am învoit cu Dumnealui Zaharie Karkaleki, cu a căruia neostenită sârguinţă pentru bunul neamului se dă Biblioteca Românească la lumină, a o tipări punând în toată partea Bibliotecei la început câte 3 au mai multe coale; ca aşa oricine se va prenumera la această Bibliotecă, afară de alte lucruri folositoare, ce se cuprind într'însa, să poată avea şi Istoria Romanilor întreagă spre cetire.

Lipsa şi folosul Istoriei Romanilor atâta e de mare, cât toate neamurile au preîntors-o pe limba sa; tot omul dară, cel ce are minte sănătoasă, prea lesne poate judeca şi înţelege, cu cât mai vârtos se cuvine nouă *Românilor, strănepoţilor Romanilor,* să avem aşa plasă de istorie în limba naţională tălmăcită; cu atâta mai tare, fiindcă istoria Romanilor aşa e de înzelată şi legată cu faptele şi întâmplările altor ginte (neamuri), ba a tuturor

oamenilor, cât fără cunoştinţa ei nu se pot deplin şi lămurit cunoaşte facerile şi lucrurile neamurilor celor vechi. Istoria Cartaginenilor, a Perşilor, a Grecilor şi a altor oarecând fostelor puternice împărăţii, va rămânea întunecoasă, de nu se va lumina cu lumina Istoriei Romane. De aci de sine singur se înţelege, cu câtă sârguinţă, cu câtă sete şi cât de timpuriu lipseşte a ceti şi a învăţa Istoria Romanilor, de vrea oricine curat şi lămurit să cunoască lucrurile şi întâmplarile cele minunate din lume.

Afară de Istoria Romanilor n'am cruţat osteneala şi alte lucruri folositoare şi de lipsă pentru luminarea neamului a alcătui, a tălmăci şi prin mijlocirea *Bibliotecii* a le arăta la lumină".

„Eu cea mai mare bucurie şi mai hrănitoare mângăiere voiu avea, de va ceti tot cetitoriul Istoria şi celelalte materii cu bună luare aminte, şi de va întrebuinţa supta dintr'însele învăţătură spre fericirea şi folosul neamului românesc, încredinţându-se, că atunci va avea deapururea lucrătoriu şi spre tot binele rîvnitoriu

pre Autorul
Damaschin T. Bojâncă
la Înalta Tablă Craiască a
Ungariei Jurat Notarius".

Istoria Romanilor o începe Bojâncă cu „Craiul I. Romulus" şi o continuă până la „Octavian ca moştenitor al lui Caesar" (partea V. din Bibl. Rom. anul 1830). De aci înainte *istoria Romanilor* este tălmăcită de *Grigorie Cuciuran din Moldavia,* pe care Karkaleki îl recomandă cetitorilor astfel: „Acest tinăr este fiul Domniei Sale Boierului Ioan Cuciuran din Botoşani, pentru care spre bucuria Patriei, spre lauda Neamului datoriu sânt a face cunoscut patrioţilor talenturile, ce are acest tinăr; în toate învăţăturile este unul din cei întâiu eminenţi, şi toate ceasurile, ce are slobode de şcoală, le petrece în cetirea şi tălmăcirea cărţilor celor mai alese şi folositoare neamului; spre dovadă vedeţi această istorie de sine singur talmăcită şi fără nici un ajutor de vre-un Lexicon, ci numai singură experienţa sa şi înferbinţeala sa, ce are spre luminarea neamului l-au povăţuit: cui sântem datori a mulţămi pentru un aşa ales tinăr? Patriei, că scoase astfel de fiu. Vrednicului său de cinste Părinte, că s'au îngrijat şi se îngrijeşte pentru creşterea cea bună a fiilor -ăi şi n'au cruţat nici o cheltuială cu aleşi dascăli a-i învăţa;

câtă bucurie şi laudă pricinueşte părintelui său şi familiei?... Dea Dumnezeu la toţi tinerii aşa îndrumare spre învăţături şi folosuri patrioticeşti, precum acestuia. Eu acestea nu le *votresc* pentru vre-un interes, ci numai pentru dreptul neamului, căci simţesc de datorinţă de a face cunoscut patriei sale bucuria şi nădejdea, ce poate avea spre tinărul acesta. Purtarea sa cea morală trebue să o adeverim toţi care îl cunoaştem. Izvoditoriul Bibliotecii".

In partea a VI-a şi a VII-a *Istoria Romanilor* e tradusă de Constantin Leca pictorul, iar dela partea VIII înainte este „lucrată de *D. Ioan Triffu* teolog în al 4-lea an", care în partea a IX-a la pagina 24 dă câteva desluşiri asupra felului său de a lucra, publicând următoarea *„Luare aminte!* Dându-mi-se mie aceasta provincie a lucra Biblioteca Românească, foarte voios am primit-o, ca un lucru foarte plăcut şi mie de mult dorit; nu din ceva privat interes, — mărturie-mi este cunoştinţa sufletului, ci *numai din acel nestâmpărat amor către Naţia mea,* cu care îmi arde inima din a 15 ani a vieţii mele; drept aceea mă voiu şi sâli a lucra pe plăcerea cititoriului public român: făcând, şi din voinţa preacinstitului D. Zah. Karkaleki, următoarele însemnări:

I. Dela metodul după care fu dată până acum Biblioteca trebue să rătăcim: dând Istoriei Romanilor coale mai multe de trei, ca să poată eşi mai *cumplită;* fiindcă întâmplările mai marilor noştri tocmai dela Traian sânt cele mai interesate pentru noi; aşa dară de lipsă este mai mare lăţime.

II. Eu istoria o lucru din *Isvoare,* adecă din *Autorii* cei *Clasici Romani*; drept aceea, pentru ceice voiesc a avea mai largi cunoaşteri despre lucrurile Isvoarelor din care am tras, am voit să pui *Note;* însă fiindcă aceste foarte mult loc cuprind, am fost sâlit a le lăsa afară, ci totuş voiu însemna la începutul fieştecărui tractat numele Isvoarelor din care am lucrat. Până acum am lucrat din C. C. Tacitus, T. Svetonius, S. A. Victor Eutropius, Iosefus Flavius şi Dio Cassius.

III. Lumina îmi este *adevărul,* îndemnul *amorul,* iară scopul fericirea poporului român. Autorul *Ioan Triffu.*" *)

---

*) Cf. şi *N. Bănescu şi V. Mihăilescu: Ioan Maiorescu, scriere comemorativă cu prilejul centenarului naşterii lui,* Bucureşti 1912, pag. 5.

Acest Ioan Triffu, după cum se ştie, avea să treacă nu peste mult în Ţara Românească, unde şi-a schimbat numele în *Maiorescu* şi a devenit un factor important în viaţa şcolară, literară şi politică a neamului nostru. Tot astfel trecù ceva mai 'nainte Damaschin Bojâncă în Moldova, unde i s'a oferit funcţia de rector al seminarului Veniamin şi mai târziu profesor la Academia Mihăileană.

Pe lângă istoria Romanilor, continuată cu laudabilă stăruinţă şi îngrijire în fiecare parte a „Bibliotecii Româneşti" s'au publicat în coloanele acestei reviste şi numeroase tratate din istoria principatelor române, precum: „Viaţa prinţipului Dimitrie Cantemir" (p. I), „*Istoria lui Radu Şerban*, prinţipului Ţării Româneşti, carele au domnit dela anul 1602 până la 1610" pe scurt dedusă de *Dam. Bojâncă* (p, II), „*Vestitele fapte şi perirea lui Mihai Viteazul* prinţipului Ţării Româneşti", pe scurt deduse de Dam. Bojâncă (p. III şi IV). „*Dragoş întâiul prinţip al Moldaviei*", apoi „*Viaţa prinţipului şi eroului Moldaviei Ştefan cel mare*» culeasă de Constantin Leca (în partea a VI-a).

In fruntea fiecărei părţi este reprodus chipul câte unui voevod român, trezind astfel în sufletul cetitorilor un interes mai viu pentru conducătorii din trecut ai poporului nostru. După fiecare chip urmează câte un lung cuvânt de închinare către diferiţi patroni şi mecenaţi ai literaturii şi culturii române. In termini elogioşi preamăreşte Karkaleki pe mitropoliţii Dionisie Lupu şi Veniamin Costachi, pe principii Alexandru Dimitrie Ghica şi Mihail Grigorie Sturza, pe boerii Grigorie Băleanu şi Alexandru Filipescu, iar la începutul părţii IX din 1834 fumul din cădelniţa tămâierilor sale neobosite se îndreaptă spre contele *Ştefan Seceni*, «a mai multor mărite comitaturi în Ungaria asesor şi a prea învăţatei Academiei Ungariei Viţe-president», care probabil îi va fi oferit vre-un ajutor bănesc pentru tipărirea revistei.

VI.

Din toate punctele fixate de Karkaleki în programul publicat la 1825, mai ales cele *două* dintâi, — privitoare la istoria Romanilor şi a principatelor române — au rămas ca nişte stele călăuzitoare ale «Bibliotecii Româneşti» în tot cursul apariţiei sale. Celelate puncte, de sigur, din cauza lipsei de colaboratori, a fost silit Karkaleki a le lăsa pe planul al doilea sau a le omite

cu totul. Punctului privitor la aprecierea literaturii româneşti şi la răspândirea ei cu ajutorul acestei reviste, a căutat să-i dea oarecare atenţiune.

In partea a V-a a «Bibliotecii» la pag. 53—4 se publică următoarele informaţiuni sub titlul *Despre literatură:* «Productul minţii şi a învaţaturilor unei Naţii se numeşte *Literatură* şi părţile ei sunt Poezia, Filosofia, Istoria şi Retorica; aceste învăţături se numesc cu drept încă şi humanitate, căci prin ele omul câştigă cugetări de moral, simţiri delicate... *Literatura tuturor naţiilor s'a început cu Poezia,* pentrucă aceasta este fiica simţirei, ce în inima omului mai timpuriu se deşteaptă, decât judecata minţii sale. Aceasta o vedem şi la Români, cari arată mai mare plecare pentru versuri, decât pentru alte composiţii (alcătuiri). De însemnat este, că armonia versurilor româneşti se asemănează cu ale Poeziei Italiane, carea şi întru aceasta este cea întâie între cele noue. Intre multe ramuri a Poeziei acel carele ţânteşte mai mult cătră folos, este fabula (basna). Scoposul acestei Poezii didactice este prin zugrăvele alegorice şi satirice a da învăţătură de Moral; acei întâi scriitori de fabule sânt: Locman Indianul, Esop Frigianul, Fedru Latinul şi Lafonten Francezul, iară acum toate naţiile au a lor fabulografi, carii toţi unul dela altul au împrumutat ideile. Asemenea şi D. Aga *Asachi* au făcut în limba românească oarecare cercări, din carele se alcătuise o culegere de fabule, însă focul din 1827 au înghiţit osteneala de 12 ani a alcătuitorului, carele au pierdut în acea zi Manuscrisurile Tragediilor: Alzira, Saul şi una originală numită *Mihail Domnul şi Iroul Românilor,* o *Istorie a Impărăţiei Romei, Versuri Lirice,* Cursul de Matematică şi o culegere de fabule. Din aceste pe cât s'au păstrat în ţinerea de minte şi pe aiurea, se vor împărtăşi uneori aice Ecstracturi*)...

Iar la pag. 55—57 publicând versurile întitulate *„Ruinele Târgoviştei* compuse de *Domnul Vasilie Cârlova“,* le însoţeşte cu următoarele aprecieri:

„Se arată, că vârsta acestui tânar plin de talent este *de 20 ani* şi că geniul său cel poetic făgădueşte mult pentru Limba Românească, cea atâta de frumoasă sub pana lui cea povăţuită

---

*) Inceputul îl face imediat reproducând fabula: *Guzganul de cetate şi cel de câmp.*

de o Muză voitoare de bine acestei adevărate surori a Italianei, Francezei şi Ispaniolei. Imaginaţia şi Sentimentul său va da mai multe la lumină".

Planul de a tipări în fiecare lună câte o parte a „Bibliotecii" nu s'a putut duce la îndeplinire. Fiind extensiunea câte unei părţi atât de considerabilă, abia a putut tipări câte 2 părţi (volume) într'un an, continuând astfel până la 1834.

După bunul obiceiu din vechime Karkaleki tipăreşte la sfârşitul părţii I, II şi IV numele tuturor abonaţilor (prenumeranţilor) dându-ne astfel posibilitatea de a cunoaşte pe cei ce se interesau în prima jumătate a secolului trecut de soartea literaturei şi a ziaristicei româneşti. In *Ţara Românească* avea revista lui Karkaleki la 1829 numai *126* de abonaţi, cari se repartizau astfel: în Bucureşti: 100, în Craiova: 20, în Cerneşti: 5, în Slatina: 1, iar în *Transilvania şi Ungaria* avea *318* şi anume în Lugoj: 72, în Arad: 45, în Caransebeş: 40, în Pesta: 38, în Braşov: 30, în Lipova: 30, în Mehadia: 13, în Făget: 11, în Buda: 8, în Orşova: 5, în Verşeţ: 5, în Sibiiu: 4, în Făgăraş: 2, în Haţeg: 6, în Trestia: 2, în Oradea mare: 1, în Cernăuţ: 1, în Uzdin: 1, în Sasreghin: 1, în Ţinţari, Vad, Ohaba câte 1, apoi în centrele mari europene: 7 şi anume: în Viena: 5, in Paris: 1, în Londra: 1. Laolaltă revista avea cu totul la sfârşitul anului 1829, ca şi la *1821*, considerabilul număr de *451* abonaţi.

VII.

Totuş era de aşteptat, ca principatele române să dea un număr mai însemnat de abonaţi pentru o revistă, care împărtăşia de atenţiune mai ales istoria şi viaţa literară a principatelor.

De această parere era şi tânărul advocat român din Pesta *Emanuil Gojdu*, care fiind totdeauna povăţuit de pornirea nobilă de a sprijini orice întreprindere salutară, n'a întârziat a veni în ajutor şi străduitorului Zaharie Karkaleki, publicând în partea III. (pag. 31—86) a „Bibliotecii Româneşti" un călduròs apel către „strălucíţii boeri ai Ţării Româneşti şi ai Moldovei", pe care îi roagă, să sprijinească literatura şi să iubească limba naţională.

„Numai acesta e — scrie Gojdu — cel mai de căpetenie al meu scop, iubită Naţie! a aţâţa în voi vrednicilor strănepoţi

ai vestiţilor Romani, carii pe ţiitoarele în multe sute de ani ticăloase necazuri iroiceşte le-aţi învins, a deştepta — zic — o îmboldire de bine aducătoare şi un foc sfânt patrioticesc către limba noastră cea mumească! O! dulce nădejde! Acesta e numai unicul meu scop de căpetenie. Rabdă-mă dară a vieţui cu măreaţa acea laudă şi cu fericita acea mângăere, ca să pot ajunge cu drept doritul scop naţional! — În toate părţile geme sufletul neamului nostru într'un întunerec înfiorător; tristă dormitare sau somn au cutropit înaltele Româneşti talente... Ci numai acum, acum începe groaznica noapte a se despica, înfiorata a oarbei neştiinţe întunecime a se risipi, şi cu sburătoare săgeţi se arată printre raze lucitoare săpatul mormânt al Neamului. — Acolo, acolo în acea groapă, pe care prin negrijirea cultivirei de limba sa şi-au gătit-o, acolo dimpreună cu limba va putrezi sufletul şi estimea (fiinţa) Neamului, dacă acum, când se poate, nu se va încunjura lenevirea... Voi dreptelor Stâlpâri Româneşti, voi adevăraţilor strănepoţi a multvestiţilor Romani aţi înfrânt pe vrăjmaşii, cari vă ameninţau deapururea stingere; aţi învins pe popoarele cele mai varvare; aţi surpat pe de multe veacuri apăsătoarele primejdii; aţi păstrat averile voastre în proprietate nemărginită; totdeauna aţi ţinut în vioroasă floare pe vrednica de dulce pizmuire libertate a persoanelor voastre; aveţi ţări, aveţi două prinţipaturi binecuvântate de Dumnezeu; aveţi din însuş sinul Naţiei voastre două căpetenii stăpânitoare; aveţi Patrii fericite, care cu însuş pământul Hanaan se pot bărăbări (asemăna); aveţi o limbă naţională dulce şi prea plăcută, care e cea mai credincioasă şi cea mai de aproape fiică a vechei limbi romane; deci cu înnăscuta voastră generositate veţi învinge şi pe acele greutăţi, care sunt înzelate (împreunate) cu cultivirea limbei voastre, numai să o iubiţi pe dânsa, că cu laptele de Amazon Roman aţi supto şi toată picătura de sânge, ce bate în vinele voastre, se trage din marele acel neam, a căruia şi cel mai mic cetăţean cu învăpăiată inimă şi-au jertfit viaţa şi toate averile pentru binele Patriei şi pentru lauda neamului său... se cere, ca voi vrednicilor Patrioţi Boeri! de după credincioasa către dânsa (limba naţională) fiasca iubire, să faceţi o micuţă jertfa, care dulcei voastre mame, adecă Naţiei din marile (voastre) averi a da puteţi; încă şi aceea cu dreptul se pofteşte, ca arătându-vă fii mulţămitori Naţionalei voastre limbi,

cu care toată lumea vă laudă, să ajutaţi scrierea şi tipărirea cărţilor în limba patrioticească, să le cetiţi cu bucurie şi să le faceţi cunoscute dulcei voastre Naţie; pre învăţaţii Neamului să-i patroniţi, şi favorisindu-i să-i scutiţi, întinzându-le mână de ajutoriu şi dându-le ocazie (prilej), ca plăcutele a sudorilor sale fructuri, să le dea spre folositoare gustare neamului său.

«Aşa va înflori Naţia noastră, aşa îşi va câştiga loc între celelalte neamuri înfloritoare sau cultivate.

„...Aceasta e cea mai învăpăiată a mea naţională dorire, aceasta cea mai înaltă şi mai apăsătoare a vieţii noastre simţire şi-a tuturor cugetare, şi de voiu putea ajunge aceasta în cât de mică parte, sau încăi în atâta, cât prin descoperirea cugetelor mele acestora să pot în unii Patrioţi, mai vârtos în aceia, dela cari nu puţin atârnă viaţa şi înflorirea limbii Naţionale, cât de mică îmboldire şi învăpăiare aţâţa, şi a le deştepta inima spre pornirea cătră fericirea de obşte, norocos mă voiu ţinea, iară mângăerea mea în lume păreche nu va avea. Pentru *că nu este mai mare mângăere, mai adevărată îndestulare, decât simţirea fericirei şi a mărirei neamului*".

Astfel simţia Emanuil Gojdu încă din tinereţe importanţa limbei şi literaturei naţionale. In cuvinte atât de pătrunzătoare ştia să îndemne pe boerii din principate, să se trezească la simţire naţională şi să-şi îndeplinească datorinţa faţă de cultura neamului. Cuvintele lui izvorîte din inimă curată şi cuget înalt n'au răsunat înzadar. La sfârşitul anului 1830 „Biblioteca Românească" avea aproape cu 400 cetitori mai mulţi decât în anul 1821 şi 1829. Nu ştim, cum va fi sporit acest număr în anii următori, precum nu am putut afla nici cauzele, cari au făcut să înceteze această revistă condusă atât de bine şi pornită cu atâta însufleţire.

Probabil, că îndepărtarea lui Bojâncă şi Triffu-Maiorescu,*) cari erau stâlpii de căpetenie între colaboratorii acestei reviste, şi trecerea lor peste munţi, unde i-au aşteptat alte îndatoriri, va fi fost un motiv de căpetenie pentru încetarea acestei publicaţiuni

*) *Maiorescu* trecuse în Ţara Româneasca, unde ajunse profesor la Cerneţi, iar de aci fu transferat în 1837 la Craiova ca profesor „de stilul scrierii şi istorie, în clas al 3-a şi al 4-a" (cf. N. Banescu şi V. Mihailescu *o. c.* p. 20 şi I. C. Filitti, *Domniile Române sub Regulamentul organic 1834—48*. Bucureşti 1915, pag. 229), iar *Damaschin Bojâncă* ajunse la 1834 conducătorul *Seminarului Veniamin*, fondat în Sept. 1803 (*ibidem*, pag. 604)

folositoare tocmai într'un timp, când părea a promite mai mult.

Aşa, cum se înfăţişează «Biblioteca Românească« din anii 1821 şi 1829—1834, este — mulţamită îndeosebi colaborării valoroase a lui Damaschin Bojâncă, Ioan Triffu-Maiorescu şi Emanuil Gojdu, — o contribuţiune serioasă la desvoltarea ziaristicei române din prima jumătate a secolului trecut.

Dupăce vestiţii istorici ardeleni dela începutul secolului al XIX-lea s'au stâns între străini, iar operele lor au fost împiedecate în partea cea mai mare de a putea să străbată în cercurile mai largi ale Românilor, pentru a căror înălţare morală şi naţională ele erau menite, — modestul editor — tipograf originar din Bressovo a luat asupra sa sarcina de a răspândi, cu ajutorul *«Bibliotecii Româneşti«* cunoştinţele istorice şi amintirile înălţătoare ale gloriei străbune, căutând ca în chipul acesta să trezească şi să alimenteze conştiinţa naţională a tuturor «iubitorilor de neamul românesc».

Este deci vrednică de atenţiune opera de educaţie naţională şi culturală îndeplinită de editorul şi colaboratorii celei mai vechi reviste literare româneşti în împrejurări puţin prielnice direcţiei naţionale, în serviciul căreia a fost pusă chiar dela început această revistă.

CELE MAI VECHI ŞTIRI BIZANTINE ASUPRA ROMÂNILOR DELA DUNĂREA-DE-JOS.

Comunicare cetita la Academia Romàna, în şedinţa publică dela 7 Iunie 1921

de

N. BĂNESCU.

Intr'o comunicare făcută d'inaintea D-niilor voastre, în 1919, d. N. Iorga, interpretând un pasagiu din vestita scriitoare bizantină Ana Comnena, — pasagiu peste care se trecuse adesea prea repede, — a aruncat o lumină neaşteptată asupra celor dintâi începuturi ale vieţii politice a Românilor [1]).

Se ştie că, în timpul grelelor lupte purtate, între anii 1086—1091, de Alexios Comnenul cu Pecenegii, la frontiera Dunării, în regiunea amintita adesea la scriitorii bizantini sub numele de *Paristrion*, se pomeneşte despre câteva căpetenii — ἔκκριτοι — ale populaţiei din acel loc: *Tatòs, Chalis, Sesthlav* şi *Satzàs*. Unul dintr'înşii stăpânia la Dristra (Silistra de azi), altul la Vitzina, ceilalţi în alte locuri, în părţile Dobrogii de azi.

In *Alexiàs* (ed. de Bonn) [2]), I, 323, 6 urm., cetim:

Γένος τι Σκυθικὸν παρὰ τῶν Σαυροματῶν καθ' ἑκάστην σκυλευόμενοι, ἀπάραντες τῶν οἴκοι κατῆλθον πρὸς τὸν Δάνουβιν. ὡς δὲ πρὸς ἀνάγκης ἦν αὐτοῖς μετὰ τῶν κατὰ τὸν Δάνουβιν οἰκούντων σπείσασθαι, τούτου συνδόξαντος πᾶσιν, εἰς ὁμιλίαν ἦλθον μετὰ τῶν ἐκκρίτων, τοῦ τε Τατοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου καὶ τοῦ Σεσθλάβου καὶ τοῦ Σατζᾶ....

---

[1]) *„Les premières cristallisations d'État des Roumains"*, în *„Bulletin de la section historique de l'Ac. Roum."*, 5—8-e année, 1 (Janvier 1920), pp. 33—46 şi în *„Revista Istorică"*, V, 6—7 (Iunie—Iulie, 1919).

[2]) N'am putut avea în Cluj ed. Teubner.

Prin urmare un *neam scitic*, oprimat de Sauromaţi (aici: Cumani), se coborî la Dunăre şi, având nevoie a se înţelege cu cei ce locuiau lângă acest fluviu, intrară în tratative cu căpeteniile etc.

Ceia ce reţine d. Iorga din acest pasagiu e faptul că populaţia de lângă Dunăre, la care vin Sciţii, nu este identificată cu aceştia.

Când Alexios cuprinde apoi Dristra (în toamna anului 1087[1]), el nu poate pune mâna pe cele două cetăţui ale oraşului (*αἱ δύο ἀκροπόλεις*), apărate cu îndărătnicie de rudele lui Tatos (*παρὰ τῶν συγγενῶν τοῦ καλουμένου Τατοῦ*). Acesta trecuse fluviul, ca sa aducă Sciţilor ajutor de la Cumani (*ἐφ' ᾧ ἐπενδύσασθαι Κομάνους καὶ ἐπαναστρέψαι εἰς ἀρωγὴν τῶν Σκυθῶν*)[2].

Supunând unei interpretări critice aceste pasagii ale prinţesei scriitoare, d. N. Iorga se întreabă: *ce caracter politic şi mai ales naţional au putut avea aceste formaţiuni, în regiunea dunăreană menţionată sub numele de „Paristrion“*, care se vede a fi, în această vreme, *nu o indicaţie geografică oare-care, ci un termen administrativ şi militar?*

Nomenclatura etnică a Anei Comnena e neprecisă, şi aceasta creiază dificultăţi când trebue să deosebeşti rasa popoarelor amintite de dânsa. Bulgarii îi sunt totuşi cunoscuţi cu numele lor; Sârbii, Pecenegii de asemenea. Românii balcanici încă îi sunt cunoscuţi.

Dar, cum s'a văzut din primul citat al scriitoarei, populaţia aceasta paristriană nu e confundată cu „Sciţii“, cari vin la dânsa după alianţă. Bulgare nu puteau fi aceste formaţiuni politice — susţine d. Iorga, — fiind-că Bulgarii au avut în totd'auna tendinţe spre ţarat. Bizantine de asemenea nu erau, căci, în acest cas, zice d-sa, ele ni s'ar fi înfăţişat ca răsvrătite în potriva imperiului. Că şefii acestei populaţii nu erau barbari, o arată starea de atunci a Silistrei, măsurile luate pentru apărarea ei, caracterul de civilisaţie aşezată a oamenilor acestei cetaţi. Culturile de meiu şi de grîu, menţionate în acele părţi, nu le puteau face Pecenegii; ele sunt multă vreme caracteristice Românilor.

---

[1]) V. F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I-er Comnène*, Paris 1900, p. 118, n. 3.

[2]) Ana Comnena, ed. Bonn., I, 341. Istoricii şi cronişti bizantini citaţi în acest studiu sunt din ediţia de Bonn, când nu se dau alte indicaţii.

Pentru toate aceste motive, d. Iorga socoteşte că singurul caracter ce trebue dat acestor aşezări politice e cel românesc. In numele şefilor amintiţi d-sa recunoaşte formele româneşti: *Tatòs*, „de şi accentuat greceşte", e *Tatul; Sesthlav* e *Seslav*, care aminteşte atât de bine pe Seneslav, Voevodul de Argeş; *Satzàs* e *Sacea*.

In favoarea părerii sale ar pleda şi numele de *Vlaşca*, adecă „Ţara-Românească", pe care-l păstrează până azi unul din judeţele noastre dunărene, nume pe care Sârbii îl întrebuinţează şi azi pentru România şi o parte a Torontalului.

Astfel — încheie învăţatul nostru istoric — împrejurări identice cu cele care au dus la formarea Principatelor româneşti, în veacul XIII, dau naştere, la Dunăre, prin imitaţia ducatelor de graniţă bizantine, acestor prime organisaţii politice româneşti, la sfârşitul veacului XI.

Conclusiile d-lui N. Iorga sunt foarte plausibile. Confruntate cu informaţia pe care o scoatem din alte izvoare bizantine, ele se verifică pe deplin.

Pentru a le susţine, aducem aici următoarele întregiri.

I.

„Paristrion" era un ţinut de la Dunăre, ce corespundea cu Dobrogea actuală. El începea cu mult mai la Apus de Silistra şi mergea până către gurile Dunării, pentru a fi statornic amintit ca unitate administrativă „a oraşelor şi ţinuturilor de la Dunăre" şi a avea de reşedinţă a' Cârmuitorului bizantin cetatea Silistrei (Dristra, Dorostolon).

Paristrion, ducat de graniţă al imperiului, s'a creiat, dupa toate probabilităţile, în urma distrugerii ţaratului bulgar al lui Samuel. Când cel de pe urmă apărător al neatârnării bulgare, acel Sermon, care-şi avea reşedinţa la Sirmium[1]), cade sub loviturile de pumnal ale lui Constantin Diogenes, comandantul bizantin din părţile acelea (τῶν ἐκεῖσε μερῶν ἄρχων), acesta fu aşe-

[1]) Σέρμων ὁ στρατηλάτης e legenda pe monetele de aur de imitaţie bizantină pastrate dela dânsul şi descrise de G. Schlumberger *(Monnaies d'or d'un chef bulgare du XI-e siècle,* Extrait de la *Revue Archéologique)*

zat de Basilios II Bulgaroctonul ca guvernator al ţinutului cucerit, acolo la Sirmium (καὶ ὁ Διογένης ἄρχειν ἐτάχθη τῆς νεοκτήτου χώρας [1]).

Ceva mai târziu, la începutul domniei lui Constantin VIII (1026—7), când Pecenegii trec Dunărea în Bulgaria, devastând greu ţinutul, omorînd şi târînd în captivitate mulţime de soldaţi şi şefi militari, împăratul, spre a asigura liniştea în aceste locuri primejduite, creiază pe Constantin Diogenes *duce al Bulgariei* (διὸ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος τὸν Διογένην ἄρχοντα Σιρμίου ὑπάρχοντα καὶ δοῦκα τῆς Βουλγαρίας ἐποίησεν [2]).

Basilios II procedase cu mult tact politic, după zdrobirea definitivă a resistenţii bulgare, punându-şi, în diferite puncte ale statului cucerit, cârmuitorii săi, fără a transforma acest stat într'o simplă „themă" a imperiului [3]). Necesitatea apărării îl silia pe urmaşul său, după câţi-va ani numai, a pune asupra Bulgariei danubiene un „duce", cum erau atîţia în punctele de frontieră ale imperiului. Diogenes se strămută astfel de la Sirmium în părţile expuse mai mult ale vechei Bulgarii dunărene: pe aici veneau acum, regulat, năvălirile prădalnice ale barbarilor.

Reşedinţa noului duce bizantin era la Dristra sau Dorostolon (Silistra), cetatea cea mai puternică pe linia Dunării de jos. Autoritatea-i se exercita asupra tuturor oraşelor de pe malul drept al Dunării, unde steteau acum iarăşi garnizoanele imperiului. Titlul său ajunse în curând acela de „duce al oraşelor şi ţinuturilor de la Dunăre", de unde termenul general de „Paristrion", pentru noua subîmpărţire administrativă.

Termenul acesta se întâlneşte şi pentru alte părţi de lângă Dunăre, către Sirmium, cum îl aflăm la Kinnamos [4]), dar acolo el are valoarea unui simplu termen geografic.

---

[1]) Kedrenos. II, 476, 24.

[2]) *Ibid.*, II, 483, 20.

[3]) Skylitzes, 715, 1: Βασιλείου γὰρ τοῦ βασιλέως, ὁπηνίκα τὴν βουλγαρίαν ὑπηγάγετο, μὴ θελήσαντός τι νεοχμῆσαι τῶν ἐθίμων αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τοῖς σφετέροις ἄρχουσί τε καὶ ἤθεσι τὰ καθ'ἑαυτοὺς ὁρίσαντος διεξάγεσθαι, καθώς που καὶ ἐπὶ τοῦ Σαμουὴλ...

[4]) 118, 11: ταῦτα κατωρθωκὼς βασιλεὺς πόλεις τε τὰς Παριστρίους ὡς ἐνῆν κρατυνάμενος ἐνταῦθα διατριβὴν ἐποιεῖτο... 119, 16 7: βασιλεὺς δὲ Ἰατζᾶν τῶν Παιόνων ῥῆγα το'ς φθάσασιν ὠδίνοντα ἐξαπιναίως ταῖς Παρ στρίοις ἐπιτεθήσεσθαι πόλεσι διανοεῖσθαι μαθὼν...

Diogenes stete în fruntea acestui ţinut câţiva ani. Romanos III Argyros (1028—1034), cu care se înrudia (soţia ducelui fiind o nepoată a acestui împărat), îl strămută ca duce la Tesalonic, de unde, învinuit de complot, e îndepărtat în Asia, ca strateg al „themei" Θρακησίων, pentru a fi apoi adus, în urma unor dovezi de vinovăţie, la Constantinopole, unde fu închis [1]. Câtva timp după aceasta, e tuns şi călugărit la Studion [2]. Implicat în sfârşit într'o conspiraţie a Teodorei, sora împărătesei Zoe, atât de geloasă de puterea ei, acest vestit general nefericit îşi încheie viaţa, aruncându-se de pe zidurile închisorii sale [3].

Al doilea duce de Paristrion fu vestitul *Katakalòn Kekaumenos*, cel mai strălucit general din a doua treime a veacului XI, luptătorul neobosit la toate hotarele primejduite ale imperiului. Un contemporan, care-i compune epitaful în versuri, îl numeşte cu drept cuvînt „turn neclintit de furtuni" şi „martir slăvit al Domnului" (πύργος ἀκράδαντος αὔραις πνευμάτων, καλλίνικος μάρτυς Κυρίου) [4]. Inteţirea luptelor la Dunăre cerea prezenţa acolo a celui mai destoinic general, şi Katakalòn Kekaumenos e învestit cu comanda în aceste părţi, la începutul domniei lui Constantin IX Monomachos. Ruşii lui Vladimir, veniţi în 1043 asupra Constantinopolei, fuseseră zdrobiţi la intrarea Bosforului. Cei cari putură scăpa din acest dezastru luară atunci calea pe uscat către patria lor. Dar lângă Varna ei sunt atacaţi şi nimiciţi (800 de prinşi fură trimişi la Constantinopole) de Katakalòn Kekaumenos, (ἄρχων ὢν τῶν περὶ τὸν Ἴστρον πόλεων καὶ χωρίων [5]).

Viteazul nu stete însă mult în aceste ţinuturi. Marile sale talente militare îl chemară îndată aiurea, la cealaltă extremitate a imperiului, în Caucas, unde, după anexarea Armeniei zdrobite, armatele bizantine purtau lupte grele cu Emirul de Tovin. Katakalòn fu strămutat atunci acolo, ca duce al Iberiei.

In locul său fu trimes în Paristrion *Mihail fiul lui Anastasios*. Il cunoaştem din primii ani ai domniei lui Monomachos când, în calitate de strateg la Dyrrhachion, purtase, fără izbândă,

---

1) Kedrenos, II, 487, 17 urm.
2) *Ibidem*, 497, 8.
3) *Ibid.*, 498, 14 urm.
4) *Cod. Vatic. Pal.* 367, fol. 145v.
5) Kedrenos, II, 555, 3.

lupta cu Ştefan Voislav al Serbiei [1]). Tatăl său, Anastasios, fusese cunoscutul patrikios, care servise sub Constastin VIII [2]).

Se ştie că în 1048 Kegen, ridicându-se asupra lui Tyrach, trece cu 20.000 de Pecenegi Dunărea, pe la Silistra, vestind pe comandantul locului, *Mihail,* asupra causei venirii sale şi a dorinţii lui de a intra în serviciul imperiului: διαμηνύεται τῷ τῆς Χώρας ἄρχοντι (ἦν δὲ Μιχαὴλ ὁ τοῦ 'Αναστασίου υἱός) [3]). Iar când Tyrach ameninţă îndată cu război, împăratul trimete poruncă lui Mihail, ἄρχων τῶν παριστρίων πόλεων, ca să păzească bine malurile fluviului [4]).

După Mihail, aflăm, sub Constantin X Ducas, doi şefi în acelaş timp, în această comandă. Năvălirile Pecenegilor şi ale Cumanilor ajunseseră tot mai dese şi imperiul se văzuse de sigur nevoit a pune acolo doi comandanţi, spre a putea asigura mai bine paza hotarului. Când Cumanii trec în masă peste Dunăre, în 1065, *Nikephoros Botaneiates* şi *Basilios Apocapes,* τῶν παριστρίων πόλεων ἄρχοντες, încearcă zădarnic a-i împiedeca [5]).

După aceştia, comanda în Paristrion o avuse rebelul „Vestarches" *Nestor*, care ia armele împotriva lui Michail VII Parapinakes (circa 1072). El fusese în adevăr trimes dela Constantinopole, în părţile unde se revolta, ca δοὺξ τῶν Παριστρίων [6]).

In sfârşit, în timpul domniei lui Alexios I Comnenul, pe la 1091—92, ducele de Paristrion era *Leon Nikerites.* După marea bătălie de la Leburnion (Aprilie 1091), în care Pecenegii fură striviţi cu ajutorul Cumanilor, împăratul îi trimitea de coleg pe Georgios al lui Decanòs (Γεώργιος τοῦ Δεκανοῦ); în realitate însă, fiind-că acesta se compromisese în conspiraţia lui Gabras, „pentru a fi mai bine observat de către Nikerites" [7]).

---

[1]) *Ibid.*, II, 543, 16.

[2]) *Ibid.*, 537, 12: ἦν δὲ 'Αναστάσιος πατρίκιος ὁ τῷ πατρὶ τῆς Ζωῆς ὑπηρετησάμενος.

[3]) *Ibid.*, II, 583, 12.

[4]) *Ibid.*, II, 585, 5.

[5]) Zonaras, III, 678, 7. Cf. Skylitzes, 654, 11: ἀρχόντων τῶν περὶ τὸν Ἴστρον ποταμὸν τοῦ μαγίστρου Βασιλείου τοῦ 'Αποκάπου καὶ τοῦ μαγίστρου Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου.

[6]) Skylitzes, 719, 11; Zonaras, III, 713, 9.

[7]) Ana Comnena, I, 422: Γεώργιον δὲ τὸν τοῦ Δεκανοῦ μετὰ γραμμάτων πρὸς Λέοντα τὸν Νικερίτην δοῦκα τῷ τότε τοῦ περὶ Δουνάβου τυγχάνοντα πέπομφεν, ὡς δῆθεν καὶ αὐτὸν σὺν ἐκείνῳ τἀπερὶ τὸν Δάνουβιν φυλάττειν· τὸ δὲ πᾶν, ἵνα μᾶλλον ἐκεῖνος παρὰ τοῦ Νικερίτου ἐπιτηροῖτο.

Alt duce de Paristrion nu mai cunoaştem. Aceasta nu înseamnă însă că ducatul va fi dispărut atât de repede. Urmaşii lui Alexios I au fost mai cu seamă absorbiţi de evenimentele ce chemau atenţia lor în Asia.

Politica de energie războinică a lui Ioan II Comnenul, imperialismul ambiţios şi îndrăzneţ al lui Manuel erau încă destul de impunătoare pentru a păstra la frontiera mereu expusă a Dunării acest post înaintat, a cărui existenţă numără o sută de ani şi mai bine. Ridicarea acelei numeroase oşti de Vlahi, „din părţile de către Pontul-Euxin", pentru luptele lui Manuel Comnenul cu Ungurii (1164), despre care ne vorbeşte Kinnamos, confirmă şi ea existenţa în acel timp a unităţii administrative din care porneau aceste pregătiri.

Existenţa ducatului bizantin dela Dunăre s'a putut încheia numai cu sfârşitul puternicei dinastii a Comnenilor. Răscoala Asăneştilor, cucerirea de către Latini a Constantinopolei, cu toate urmările lor atât de fatale Bizanţului, au rupt definitiv legăturile acestuia cu ţinuturile de la Dunăre, cârmuite de ducele de Dristra.

II.

Numele românesc *Tatul* ne apare în transcripţie greacă fidelă la Skylitzes, care ne dă forma Τάτους şi, ceia ce nu poate fi neînsemnat, forma ne apare astfel în casul dativ. Când Nestor; care avea rangul de „vestarches", e trimes de la Constantinopole în oraşele de pe malul Dunării, unde soldaţii fuseseră neglijaţi, dânsul, ne spune Skylitzes [1]), συμφωνήσας τῷ Τάτους ὡς ὁμογνώμονι, Πατζινάκοις πλείοσιν ὁπλισθέντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν παρεγένοντο.

Zonaras, care, între alte izvoare, a folosit şi pe Skylitzes, ne dă aceiaşi formă, însă cu accentul schimbat: Τατούς [2]).

Ceia ce încă trebue însemnat, e că acest Tatus (Tatul) apare cu 15 ani mai înainte de evenimentele pe care ni le povesteşte Ana Comnena, în aceiaşi situaţie de şef al populaţiei dela Dristra. Il aflăm într'un izvor cu mult mai însemnat, cu totul contemporan cu faptele povestite, în istoricul *Mihail Attaliates*. Acesta povesteşte, după propria sa declaraţie, lucruri trăite de dânsul (περὶ ὧν οὐκ ἀκοῇ καὶ μύθοις ἑτέρων παρέλαβον·

---

1) 719, 8.
2) III, 713, 8.

ἀλλ'ὧν αὐτὸς αὐτόπτης καὶ θεατὴς ἐχρημάτισα) [1]. El ne dă pentru şeful „scit" de la Dunăre aceiaşi formă, apropiată de cea românească, fiindcă acel *Tatrỳs*, aliatul lui Nestor, pomenit de dânsul, nu poate fi decât o transcripţie greşită a lui Τατούς, în care s'a scris ῥ în loc de ο. Paleografic, grupul τους poate fi lesne confundat cu τρυς. [2]). Skylitzes, se ştie, a folosit pe Attaliates. Nu se poate admite prin urmare pentru aceiaşi persoană o formă atât de diferită la cei doi scriitori. Deosebirea trebue pusă numai pe seama copistului.

III.

Dar Attaliates are pentru chestiunea caracterului etnic al populaţiei în care d. Iorga vede pe Români o însemnătate deosebită.

In adevăr, dacă la urma urmei numele singur nu poate deslega această problemă etnografică, trebue să cercetăm faptele; şi ele sunt în această privinţă hotărâtoare. Attaliates, care şi-a petrecut viaţa sub patru împăraţi (Const. X Ducas, Romanos Diogenes, Mihail VII Parapinakes şi Nikephoros Botaneiates), ocupând în acest timp demnităţi de frunte la Curtea bizantină, a avut prilej să fie perfect informat asupra faptelor, al căror martor ocular singur declară că a fost.

Ce caracter naţional aveau aşa dar micile alcătuiri politice amintite în Paristrion de Ana Comnena?

Scriitoarea nu ne-o spune. Din câte afirmă însă, resultă că populaţia *nu era* „scitică", expresie care, în pasagiul său, înseamnă Pecenegi.

Acelaş lucru rezultă, credem, şi din pasagiul pe care-l aflăm, cu privire la aceste fapte, la Skylitzes, 719, 8:

..„ἐν δὲ ταῖς παρακειμέναις τῇ ὄχθῃ τοῦ Ἴστρου πόλεσι τῶν στρατιωτῶν ἠμελημένων οἷα δὴ μηδὲν εἰς διοίκησιν λαμβανόντων, στέλλεται ὁ βεστάρχου Νέστωρ, δοῦλος γεγονὼς τοῦ πατρὸς τοῦ βασιλέως, δοὺξ τῶν Παριστρίων ὀνομασθείς, καὶ συμφωνήσας τῷ Τάτους ὡς ὁμογνώμονι, Πατζινάκοις πλείοσιν ὁπλισθέντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν παρεγένοντο".

Deci, numit duce în ţinuturile dela Dunăre, Nestor se învoi

1) 8, 13.
2) Cf. Gardthausen, *Gr. Pal.*², tabla 4b.

cu Tatus, ca unul care avea aceleaşi sentimente, şi amândoi, înarmaţi cu un număr mai mare de Pecenegi, veniră în faţa Capitalei. Nu se spune în text că şi Tatus era Peceneg. El a putut însă, ca şef cunoscut în aceste locuri şi în vechi legături cu Pecenegii vecini, să mijlocească pe lângă aceştia, spre a-i aduce, în număr mai mare, în serviciul causei comune.

Zonaras singur îl numeşte şef al Pecenegilor, III, 713, 8: „Δοῦλος δέ τις τοῦ πατρὸς τούτου τοῦ αὐτοκράτορος, Νέστωρ ὄνομα, βεστάρχης δὲ τὸ ἀξίωμα, δοὺξ τῶν Παριστρίων προχειρισθεὶς ἦρεν ὅπλα κατὰ τοῦ βασιλέως. ὁμαιχμίαν γὰρ θέμενος μετά τινος ἀρχηγοῦ Πατζινάκων, ὃς ἐκαλεῖτο Τατούς, εἰς τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν παρεγένοντο.

Dar nu trebue să pierdem din vedere că Pecenegii apar, ca şi Cumanii, la scriitorii bizantini obişnuit sub numele de „Sciţi", şi *acesta e termenul etnic care, dacă se lămureşte, ne duce la deslegarea chestiunii.* Zonaras a putut confunda termenii.

Intr'adevăr, Attaliates însuşi cuprinde populaţia oraşelor Dunării sub numele generic de „Sciţi". „Sciţi" sunt apoi la dânsul uneori şi Pecenegii. Cumanii sunt numiţi cu numele lor[1]) şi cu acela de Uzi[2]). Pe Bulgari Attaliates îi cunoaşte foarte bine şi în totdauna le zice pe numele lor[3]). Când îi pomeneşte pentru întâia oară, le zice şi *Moesi,* Μυσοί, adăogind că numirea lor specială e aceia de Bulgari, sub care apoi îi menţionează mereu[4]).

Numele de „Sciţi" e în genere, la scriitorii bizantini, termenul clasic pentru neamurile care vin de peste Dunăre, din părţile Sciţiei celor vechi. Incă Procopios relevează acest lucru, când, vorbind despre neamurile gotice din Ţinuturile vechii Maiotis, ne spune că ele se chemau mai înainte şi Sciţi, ἐπεὶ πάντα τὰ ἔθνη ἅπερ τὰ ἐκείνῃ χωρία εἶχον, Σκυθικὰ μὲν ἐπὶ κοινῆς ὀνομάζεται[5]). Mania arhaizării graiului, impusă de lunga tiranie a mo-

---

1) 301: παραβοηθούντων αὐτοῖς καὶ ἀπὸ τοῦ μαχιμωτάτου ἔθνους τῶν Κομάνων πολλῶν.

2) 83, 13: τὸ τῶν Οὔζων ἔθνος; 85, 17: φράζοντες ὡς οἱ μὲν λογάδες τῶν Οὔζων.

3) 9, 16; 29, 6; 37, 12; 83, 16; 229, 21; 230, 5, 9, 12; 231, 2; 232, 1; 234, 8; 297, 21.

4) 9, 16: Μυσοὶ δέ, οἷς εἰδικὴ προσηγορία τὸ των Βουλγάρων καθέστηκεν ὄνομα.

5) Ed. din Bonn, II *(De bello goth.),* p. 476.

delelor clasice, a transmis şi acest termen, sub care, din nefericire, se ascund adesea realităţile naţionale învălmăşite ale Ţinuturilor dunărene.

„Sciţi" sunt pentru cronicarii şi istoricii bizantini Pecenegii, „Sciţi" Cumanii[1]), „Sciţi" şi Ruşii[2]), pentru că toţi vin din aceleaşi imense stepe ale Sciţiei lui Herodot.

Că lucrul este aşa, ne-o arată şi distincţia pe care aceşti scriitori o fac adesea între termenul general, moştenit prin tradiţie literară, şi între numele speciale ale neamurilor desemnate printr'însul, nume cunoscute în graiul cel viu al poporului.

Vorbind întâia oară despre Pecenegi, Attaliates ne spune, 30, 5: Σκύθαι δέ, οὓς Πατζινάκους οἶδεν ὁ δημώδης λόγος καλεῖν (Sciţii, pe care limba populară obişnueşte a-i numi Pecenegi). Incă odată, când ne vorbeşte despre năvala lor împreună cu Ungurii, el face aceiaşi distincţie, 66, 20: των δὲ πρὸς ἥλιον δύνοντα Σαυροματῶν ταραττομένων, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τῶν περὶ τὸν Ἴστρον Σκυθων, οὓς Πατζινάκους τὸ πλῆθος κικλήσκουσιν (şi cu ei Sciţii, pe care mulţimea îi numeşte Pecenegi[3]).

Un fapt identic se petrece cu Bulgarii, pomeniţi, cum am văzut, întâia oară la dânsul (9, 16) sub vechea denumire topografică Μυσοί, „cari, cu numele lor special, sunt Bulgarii".

Faptul acesta, destul de cunoscut, merita a se fixa aici, pentru că, dacă vom izbuti a precisa *ce neam anume e înţeles prin «Sciţii» de la Dunăre, în momentul istoric în care scriitorul nostru îi aminteşte,* întrebarea atât de însemnată pusă mai sus se va deslega.

---

[1]) Skylitzes 654, 13: τὸ τῶν Οὔζων ἔθνος (γένος δὲ και ουτοι Σκυθικὸν καὶ τῶν Πατζινάκων εὐγενέστερον..);

Glykas, 605, 3: κατὰ δέ γε τὴν δύσιν ἔθνος Οὐζικὸν (Σκύθαι δε οὗ τοι) καὶ τῶν Πατζινακῶν οἱ εὐγενέστεροι;

Akominatos, passim;

Zonaras, III, 678, 3: τοῦ γὰρ τῶν Οὔζων ἔθνους (Σκύθαι δε τουτό ἐστι ..).

[2]) Glykas, 595, 6: κατὰ τοῦτον δὴ τὸν καιρὸν καὶ οἱ Σκύθαι, τοῦτ' ἔστιν οἱ Ῥωσοὶ ... κατὰ τῆς βασιλίδος ὁρμῶσι.

Kedrenos, II, 551, dupa ce ne anunţa ἡ τοῦ ἔθνους τῶν Ῥὼς κίνησις κατὰ τῆς βασιλίδος, îndata ce începe povestirea acestui eveniment, nu le mai zice decât οἱ Σκύθαι.

[3]) Cf. Zonaras, III, 671, 5: ο δὲ Κομνηνὸς κατὰ τῶν Οὔγγρων και τῶν Σκυθῶν, οἱ Πατζινάκαι λέγονται.

Attaliates ne descrie odată pe larg oraşele dunărene, cu populaţia lor pestriţă, cu prilejul răscoalei acelui Vestarches Nestor, trimes ca duce în Paristrion, la începutul domniei lui Mihail VII Parapinakes (1071—1078).

Se ştie câtă nemulţumire provocase în imperiu eunucul Nikephoros, supranumit Nikephoritzes, pe care Mihail VII îl pusese, atotputernic, în fruntea treburilor publice. Pentru a putea stoarce banii de care avea nevoie, el decretase monopolul grâului, organizând la Rhaedestos vestitul φοῦνδαξ, magazia imperială, unde agenţii fiscului vindeau, cu măsura falşă, pe preţuri scandaloase, grâul.

Aceste nechibzuite măsuri provocară împuţinarea grâului şi mizeria populaţiei, lipsită de pâne. Ele aflară răsunet până în acele depărtate oraşe paristriene, asupra cărora se opreşte, cu acest prilej, Attaliates, 204, 16 urm.:

„Şi creştea murmurul mulţimei, mai cu seamă al celor cari cunoşteau nesocotinţa şi al celor cari erau mai aproape de relele întâmplate. Murmurul se întinse şi *la populaţia pe jumătate barbară care locuia la Dunăre. Căci pe ţărmul său, sunt aşezate multe şi mari oraşe, având strânsă o populaţie de toate limbile şi întreţinând o oaste nu mică; la care (oraşe) Sciţii trecuţi de dincolo, mai înainte, aduc felul lor de viaţă scitic.* De către cari jefuite, li se suprimară, din porunca lui Nicephoros, şi darurile ce li se trimeteau anual din tesaurul imperial. Şi de aceia unele din aceste oraşe îşi puseră în gând să se răscoale şi *trimiteau soli la neamul Pecenegilor*. Iar cei din jurul împăratului, gândindu-se a trimite comandant dintre cei mai devotaţi către dânsul, hotărîră să aleagă de *catepano* al Dristrei pe unul Nestor, cinstit cu demnitatea de vestarches, ce se trăgea după neam dintre Iliri (slavi) şi fusese slujitor al tatălui împăratului. Pe care, cinstindu-l şi cu o atât de însemnată comandă, împăratul îl trimise, cu vr'o câţi-va dintre locuitorii Dristrei, cari făgăduiră către basileus a-i aduce la ascultare cetatea. Dar plecând el şi ajungând după o bucată de vreme, *găsia acolo pe locuitori puţin sau de fel aplecaţi a asculta de autoritatea împăratului, oferind cu totul puterea cetăţii şefului lor* (*cu numele Tatrys*)“ [1]).

---

[1]) ηὔξανε δὲ ὁ τῶν πολλῶν γογγυσμὸς καὶ μᾶλλον τῶν ἀκριβῶς ἐπισταμένων τὸ ἄτοπον, καὶ ὅσοι τῶν γινομένων κακῶν ἐγγυτέρω κα-

Mai departe, Attaliates povesteşte cum Nestor, fie de teama populaţiei, pe care o afla într'o asemenea pornire, fie hrănind aceleaşi sentimente ca şi dânsa, fie din pricina măsurilor pe care Nikephoritzes le luase, preventiv, în potriva sa, — cum, prin urmare, din aceste cause Nestor se uni la gândurile lor, legându-se prin tratate şi jurăminte (τῆς αὐτῆς ἐκείνοις βουλῆς καὶ γνώμης ἐπὶ συνθήκαις καὶ ὅρκοις κοινωνὸς ἐχρημάτισε). Aderând la aceste învoeli şi Pecenegii, încheie cu dânşii tratat, ca să ducă împotriva Bizantinilor un războiu neîmpăcat (καὶ πρὸς ὁμολογίας ταύτας καὶ τὸ τῶν Πατζινάκων ἔθνος συναρμοσάμενος πολεμεῖν Ῥωμαίοις μετ' αὐτῶν ἀσπόνδῳ τῇ μάχῃ συνέτεθο [1]).

Cine puteau fi aceşti „Sciţi", cari, trecând din stânga Dunării, se aşezau în oraşele poliglote de dincoace, întipărindu-le,

---

θίσταντο. ἐθρυλλεῖτο δὲ καὶ τὸ παρὰ τὸν Ἴστρουν κατοικοῦν μιξοβάρβαρον. παράκεινται γὰρ τῇ ὄχθῃ τούτου πολλαὶ καὶ μεγάλαι πόλεις, ἐκ πάσης γλώσσης συνηγμένον ἔχουσαι πλῆθος, καὶ ὁπλιτικὸν οὐ μικρὸν ἀποτρέφουσαι. πρὸς αἷς οἱ περαιωθέντες Σκύθαι τὸ πρότερον τὸν Σκυθικὸν ἐπιφέρουσι βίον. παρ' ὧν καταληιζόμεναι, καὶ τὰς ἐκ τῶν βασιλικῶν ταμείων ἀποστελλομένας ἐτησίας φιλοτιμίας σπουδῇ τοῦ Νικηφόρου περιεκόπτοντο. καὶ κατὰ τοῦτό τινες τῶν τοιούτων πόλεων εἰς ἀποστασίαν ἀπέβλεψαν καὶ εἰς τὸ ἔθνος τῶν Πατζινάκων παρήγγελλον. σκεψάμενοι δ' οἱ περὶ τὸν βασιλέα σατράπην στεῖλαι τῶν οἰκειοτάτων αὐτῷ, ἔγνωσαν κατεπάνω τῆς Δρίστρας χειροτονῆσαι Νέστορά τινα τῷ τῶν βεσταρχῶν μὲν ἀξιώματι τετιμημένον, ἀπὸ Ἰλλυριῶν δὲ τὸ γένος ἕλκοντα καὶ δοῦλον πατρῷον γεγονότα τοῦ βασιλεύοντος. ὃν καὶ τῇ τοσαύτῃ τιμήσας ὁ τηνικαῦτα κρατῶν ἀρχῇ, ἐξαπέστειλε μετὰ τινῶν Δριστρηνῶν ὑπισχνουμένων τῷ βασιλεῖ τὴν εἰς τοῦτον τοῦ κάστρου μετάθεσιν. ἀπελθὼν δὲ, καί τινα χρόνον διηνυκὼς, εὕρισκε μὲν τοὺς ἐγχωρίους μικρόν τι ἢ οὐδὲν τὴν τοῦ βασιλέως τῶν Ῥωμαίων κυριότητα ἐπιστρεφομένους, εἰς δὲ τὸν ἔξαρχοντα τούτων (Τατροὺς αὐτῷ ἡ προσηγορία) τὴν ἐξουσίαν τῆς ἄκρας ὁλοσχερῶς ἀναφέροντας.

[1]) W. Tomaschek *(Zur Kunde der Hämus-halbinsel,* Wien 1882, p. 49 urm.) s'a oprit asupra acestui pasagiu din Attaliates, dar l-a înţeles rau. Pentru dânsul „Sciţii" pomeniţi de istoric sunt Pecenegii, cari „häufig über die Donau kommen, und das Zusammenleben mit diesen bringt Uebereinstimmung in Bräuchen und Sitten, in Lebensweise und Kleidung hervor". Tatus e pentru T. „ein Pečenegenhäuptling", iar în populaţia amestecată a oraşelor Dunarii (τὸ μιξοβάρβαρον) recunoaşte pe Vlacho-Bulgari (bei welchem Ausdruck wir an die gedrückten Wlachen-Bulgaren denken müssen).
Parerile acestea sunt, cum vom arata mai departe, inexacte.

prin numărul lor mare, pecetea vieţii lor şi storcându-le? [1]).

Ceia ce e *sigur* e că dânşii *nu erau Bizantini* (li se zice anume ἐγχώριοι, „localnici", şi ei au un şef al *lor*) [2]) *şi nu pot fi Pecenegii,* de cari Attaliates îi distinge hotărît.

Nestor află *în Dristra o populaţie ostilă împăratului, cu un şef propriu Tatùs* (Tatrys e, cum s'a arătat, transcripţia greşită) şi, folosindu-se de dispoziţia ei, se înţelege cu dânsa pentru o acţiune comună, în potriva nesuferitei stăpâniri bizantine. Pentru a-şi asigura izbânda, *el tratează apoi şi cu Pecenegii,* câştigându-i.

Lucrul e perfect clar.

Intr'un alt pasagiu, mai departe, Attaliates confirmă încă odată acest lucru. La începutul domniei lui Nikephoros Botaneiates, al cărui panegiric ni-l face în istoria sa, Attaliates ne spune, textual, 303, 14 urm.:

„Dar *Sciţii de lângă Dunăre,* la faima nobleţii şi bărbăţiei împăratului şi a dreptei sale, gata şi pentru una şi pentru alta, darnică pentru cei supuşi şi înarmată în potriva adversarilor duşmani, venind şi dânşii la o chibzuire mai bună, trimiseră soli la dânsul, oferind şi ei garanţii pentru supunerea lor. *Şi aduceau încredinţare solii, că unii rebeli se uniseră cu Pecenegii, sub împăratul d'inainte,* şi se purtaseră nevrednic faţă de dânsul, manifestând desbinarea şi cea mai evidentă răsvrătire" [3])

Prin urmare nici vorbă nu poate fi aici, cu prilejul faptelor de două ori amintite, de o identificare a „Sciţilor" cu Pecenegii. Aceştia din urmă, abiar colonisaţi o parte în imperiu,

[1]) Caci καταληιζόμεναι nu poate însemna altceva decât *exploatare, secătuire.* De o prada în înţelesul propriu al cuvîntului nu poate fi vorba la o populaţie care „întiparia felul sau de viaţa oraşelor în care se aşeza".

[2]) Cf. Ana Comnena, I, 323: Χρὴ γὰρ καὶ τῆς ἐπωνυμίας μεμνῆσθαι τῶν κατ᾽ αὐτοὺς ἀρίστων ἀνδρων. εἰ καὶ τὸ σῶμα τῆς ἱστορίας τούτοις καταμιαίνεται.

[3]) „Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἴστρον Σκύθαι καὶ αὐτοὶ τῇ φήμῃ τῆς τοῦ βασιλέως εὐγενείας καὶ ἀνδρίας καὶ τῆς συστρεφομένης ἐπ᾽ ἀμφότερα δεξιᾶς, δωρηματικῆς τε ὑπὲρ τῶν οἰκετῶν καὶ δορυβρέμονος κατὰ τῶν ἀντιθέτων ἐχθρῶν, εἰς διανοίας συνελθόντες εὐσχήμονας πρέσβεις ἀπέστειλαν εἰς αὐτόν, τὰ πιστὰ καὶ οὗτοι τῆς ἑαυτῶν ὑπακοῆς παρεχόμενοι. καὶ τὴν πληροφορίαν εἰσάγοντες οἱ πρέσβεις, καί τινας ἀποστάτας συνδυάσαι τοῖς Πατζινάκοις ἐπὶ τοῦ προβεβασιλευκότος διαγνωσθέντας ἐνώπιον αὐτοῦ δεινῶς κατηκίσαντο, τὸ σχίσμα πάντως παραδεικνύοντες καὶ τὴν ἀπ᾽ ἐκείνου προφανεστάτην ἀπόστασιν".

sub Constantin Monomachos (1048), în părţile de Apus ale Bulgariei de azi şi mai încolo, dau de lucru Bizanţului câţiva ani, prin necurmatele lor năvăliri prădalnice. Acelaş Attaliates, care-i cunoaşte atât de bine, ni-i zugrăveşte ca „un neam exercitat, în loc de orice altă ştiinţă şi artă, în năvala cu armele (γένος ἀντὶ πάσης ἄλλης ἐπιστήμης καὶ τέχνης τὴν μεθ' ὅπλων ἐπιδρομὴν ἠσκηκός). Felul lor de viaţă era „de a-şi petrece timpul cu sabia, cu arcul şi suliţa, murdari în ale traiului şi nedându-se înapoi de la mâncarea necurăţeniilor". (βίον ἔχον τὸ ἐν ῥομφαίᾳ καὶ τόξῳ καὶ βέλει συνεχῶς διαζῆν, μυσαρὸν δὲ τὰ πρὸς τὸ ζῆν καὶ τὴν ἄλλην διαγωγήν, καὶ μιαροφαγιῶν οὐδαμῶς ἀπεχόμενον). Cronica lui Nestor ni-i zugrăveşte la fel.

Un astfel de neam putea da cel mult, prin captivii de răsboiu, o parte din populaţia, tocmai pentru aceia socotită μιξοβάρβαρος, a oraşelor paristriene, unde puteau să mai fie şi Bulgari, câţi mai izbutiseră a scăpa din tragedia luptelor cu Sviatoslav şi din lungile episoade sângeroase ale războaielor Bulgaroctonului. Grecii nu puteau lipsi, fireşte, nici dânşii din vechile oraşe de graniţă ale imperiului unde, de la cucerirea lui Tzimiskes, stătuseră garnizoanele bizantine. Şi, peste toţi aceştia, numeroasa populaţie ‚scitică", trecută aici de dincolo de Dunăre şi punând pecetea vieţii ei, τὸν Σκυθικὸν βίον. Toţi aceştia dedeau la un loc acea fisionomie particulară a oraşelor, despre care Attaliates spune că aveau un norod de toate limbile, ἐκ πάσης γλώσσης συνηγμένον ἔχουσα' πλῆθος.

Un alt popor, menţionat tot atat de obişnuit, in vremea de care ne ocupăm, sub numele generic de „Sciţi", sunt, — cum am văzut, — *Cumanii* (Uzii). A-i identifica însă cu „Sciţii" oraşelor dunărene despre care ne vorbeşte Attaliates, ar fi o imposibilitate istorică. Tot atat de sălbateci ca şi fraţii lor Pecenegi, ei vin *după* aceştia în câmpia Dunării, unde erau cu totul prea recenţi, spre a ni-i închipui întipărind oraşelor dunărene pecetea vieţii lor, chiar când am recunoaşte acestor nomazi ai stepei aplecări către viaţa aşezată [1]).

Bulgarii, cari treziseră necontenit atenţia Bizantinilor, de la crâncenele războaie ale lui Basilios II, prin zvârcolirile lor, erau

[1]) Inexistenţa lor, in aceasta vreme, la Dunăre, a dovedit-o d. Ilie Gherghel, *Zur Gesch. Siebenbürgens,* Wien 1892, p. 13 şi urm.

mai cunoscuţi atunci decât oricare alt popor. Doar chiar *în această vreme,* la începutul domniei lui Parapinakes, se ridicaseră şi dânşii, sub Voitech, în potriva stăpânirii bizantine, căutându-şi un sprijin la Sârbi, de unde le vine Bodin. Şi, în expunerea acestei revolte, care fu destul de serioasă, cronicarii ne vorbesc despre *Bulgaria* şi despre *Bulgari*(v. Skylitzes, p. 713 urm., Zonaras, III, 713, 3). Pentru istoricul bizantin ei nu sunt, în vechea terminologie etnică, „Sciţi", ci „Moesi"; iar Attaliates, care-i cunoaşte perfect, *le zice,* cum am spus, *în totdauna pe numele lor.*

Ruşii plecaseră, odată cu Sviatoslav, fără urmă, din părţile unde fuseseră zdrobiţi de Bizantini.

Cine mai pot fi atunci (căci la *Unguri* nici nu ne putem gândi)[1], pe la 1070, „Sciţii" aceştia ai lui Attaliates, cari stăpâniau de fapt, prin numărul lor, oraşele de la Dunăre şi se cârmuiau, cum ne-o arată exemplul Dristrei lui Tatus, prin şefii lor proprii?

Indiscutabil, ei nu pot fi decât Românii, străvechea populaţie băştinaşă din stânga Dunării, pierdută până acum, pentru istoricii Bizanţului, în massa barbarilor cari, rând pe rând, ocupară câmpia Dunării, ciocnindu-se cu imperiul. Ei ieşiau acum, în veacul XI, după atâtea furtuni, la lumina istoriei, cu aceste prime începuturi ale vieţii lor politice. Trecerea aceasta pe ţermul drept al Dunării se explică uşor. Aici se simţiau mai apăraţi de vijelia năvălitorilor stepei; în ţinuturile de frontieră ale imperiului ei aflau singurele elemente ale unei civilisaţii, care nu încetase niciodată cu totul; iar presenţa garnizoanelor bizantine în cetăţile de pe malul drept, reocupate după zdrobirea ţaratului bulgar, le garanta mai bine desvoltarea vieţii lor aşezate.

Căci aşa trebue să ne închipuim aceste începuturi ale vieţii politice româneşti de la Dunăre: ele implică recunoaşterea autorităţii bizantine, representată, în parţile acestea, cum am văzut, printr'acel „duce al Ţinuturilor de la Dunăre" (δοὺξ sau ἄρχων τῶν Παριστρίων, ori, după oraşul de reşedinţă, κατεπάνω τῆς Δρίστρας). Solia acestor „Sciţi" paristrieni, cari se presintă împăratului Nikephoros Botaneiates, pentru a-i face declaraţia de

[1]) Darkó Jenö, *Numirile populare referitoare la Maghiari la scriitorii bizantini* (în l. ungara), în „Értekezesek a nyelv- és széptudományok köréböl", XXI, 6 (1910), p. 32.

supunere, după ce mai înainte unii dintre dânşii se ridicaseră, întovărăşiţi cu Pecenegii, împotriva imperiului[1]), ne autoriză a trage această conclusie.

Iar acel *Pudilos* (Budilă), pe care Ana Comnena ni-l pomeneşte ca „o căpetenie a Vlachilor" şi care, „sosind în timpul nopţii", aduce lui Alexios Comnenos, în lagărul său de lângă Anchialos, vestea trecerii Cumanilor peste Dunăre, era, probabil, şi el unul din părţile Dunării, pentru a-i aduce împăratului vestea celor petrecute acolo[2]). Iar dacă se obiectează că putea fi tot atât de bine dintre Vlahii peninsulei balcanice, cari dedeau contingentul lor oştirii imperiale, rămân totuşi, în pagina următoare a scriitoarei, *Vlahii* pe cari ea îi aminteşte călăuzind pe Cumani pe potecile trecătorilor (clisurilor) din Balcani, pentru a-i aduce la Goloe, în basinul superior al Tungei: τῶν γοῦν Κομάνων παρὰ τῶν Βλάχων τὰς διὰ τῶν κλεισουρῶν ἀτραποὺς μεμαθηκότων καὶ οὕτω τὸν Ζυγὸν ῥαδίως διεληλυθότων ἅμα τῷ τῇ Γολόῃ προσπελάσαι[3]).

Cumanii trecuseră Dunărea tocmai prin Paristrion (v. Ana Comnena, I, 8, 9) şi pătrund peste Balcani prin cunoscutul pas care duce direct spre Karnobad şi tot prin pasul acesta, numit de Bizantini Σιδηρά — identificat de Jireček cu *Demir-Kapú*[4]) şi de Šafařik, cu mult mai probabil, cu Čalįkavak[5]) — se întorc ei către Dunăre, după ce sunt biruiţi, la urmă. Vlahii, cari le arătau potecile muntelui (Alexios închisese bine pasurile), ***veniau prin urmare din aceste părţi ale Dunării dobrogene.***

Amintiţi pe numele lor de Ana Comnena, nu mai încape îndoială că ei sunt şi acei „Sciţi" ai oraşelor de pe ţermul dunărean, despre cari e vorba la Attaliates şi cari, cum am arătat mai sus, nu pot fi confundaţi cu nici un alt neam cunoscut în vremea aceia la Dunăre.

După două generaţii, ei erau aici atât de numeroşi în cât dedeau cel mai însemnat contingent de soldaţi armatei imperiale

---

1) Attal., 302, 14 urm.

2) I, 10, 9: νυκτὸς δὲ καταλαβόντος Πουδίλου τινὸς ἐκκρίτου τῶν Βλάχων καὶ τὴν τῶν Κομάνων διὰ τοῦ Δανούβεως διαπεραίωσιν ἀπαγγείλαντος...

3) *Ibid.*, 11, 18.

4) Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 10.

5) *Ibid.*, p. 154, nota.

ridicate din aceste locuri. Căci aşa trebue înţeles mult discutatul pasagiu din Kinnamos, privitor la luptele purtate de Manuel Comnenul cu Ungurii, la 1164. El ne spune anume că împăratul, pentru a dą acestora o lovitură serioasă, trimite în potriva lor o oaste sub conducerea lui Alexios protostratorul, care trebuia să facă numai o demonstraţie, pentru a-i sili să creadă că atacul se va da din aceste locuri obişnuite, în timp ce Leon Batatzes, „adunându-şi *din altă parte* altă armată numeroasă *şi chiar mare mulţime de Vlahi,* cari se zice că sunt coloniştii Italilor de odinioară, avea ordinul *să năvălească în Ungaria din ţinuturile de către Pontul-Euxin,* de unde nimeni nici odată nu năvălise asupră-le“ [1]).

Rösler rătăceşte zădarnic alături de chestie, când se sileşte a dovedi că nu poate fi vorba aici de Românii *din Moldova* [2]). El concede în fine că aceşti Vlahi au putut veni numai din părţile Traciei, de către Marea Neagră (Anhialos), unde Românii sunt documentaţi în număr însemnat. Dar atacul bizantin, îndreptându-se din Ţinuturile de lângă Mare, nu putea porni de cât din părţile de la miază-noapte, din acel Paristrion, unde erau cunoscutele vaduri de trecere ale Dunării. Şi armata ridicată ἑτέρωθεν trebuia să se recruteze din aceste părţi, spre a cuprinde acel mare număr de Vlahi menţionat de Kinnamos.

Aşa au înţeles pasagiul şi J. Pič [3]) şi F. Chalandon [4]), şi numai acesta poate fi înţelesul adevărat. Cuvintele lui Attaliates care ne spune despre oraşele din Paristrion καὶ ὁπλιτικὸν οὐ μικρὸν ἀποτρέφουσαι, sunt caracteristice în această privinţă.

Existenţa Vlahilor în părţile acestea o admite şi Tomaschek, in studiul amintit mai sus. Numai că dânsul, printr'o interpretare pe care n'o sprijină textul grec, crede că pasagiul tre-

---

[1]) 260, 7: „Λέοντα δέ τινα Βατάτζην ἐπίκλησιν ἑτέρωθεν στράτευμα ἐπαγόμενον ἄλλο τε συχνὸν καὶ δὴ καὶ Βλάχων πολὺν ὅμιλον, οἳ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται, ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλουμένῳ πόντῳ χωρίων ἐμβαλεῖν ἐκέλευεν εἰς τὴν Οὐννικήν, ὅθεν οὐδεὶς οὐδέποτε τοῦ παντὸς αἰῶνος ἐπέδραμε τούτοις“.

[2]) *Romänische Studien,* Leipzig 1871, p. 85.

[3]) *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage,* Leipzig 1886 p. 71.

[4]) *Jean II Comnène et Manuel I-er Comnène,* Paris 1912, p. 487, nota 3.

bue raportat la Vlahii de la Nordul Deltei[1]). In acelaş fel se exprimă învăţatul rus T. Uspenskij[2]).

IV.

O încheiere în favoarea opiniei noastre, cu privire la alcătuirile politice româneşti din Paristrion, s'ar putea scoate, cred, şi din vestitul raport al aşa zisului *toparh* bizantin, raport destul de enigmatic, de la pierderea sau rătăcirea manuscrisului în care a fost găsit, acum aproape un veac (1828). După cîte ştim, nimeni nu s'a oprit la noi asupra lui.

Invăţatul B. Hase, editorul lui Leo Diaconos (Bonn, 1828), a tipărit, în Comentariul cu care a însoţit opera acestui istoriograf bizantin, nişte însemnări aflate într'un ms. grec ce se găsia pe atunci în Biblioteca Naţională din Paris. Autorul acestor însemnări avea calitatea de şef, cârmuitor (τοπάρχης) al unui ţinut în care el stăpânia în numele imperiului bizantin.[3])

Data manuscrisului s'a fixat şi de editor, din motive paleografice, şi de alţi învăţaţi, conduşi de indicaţiile cronologice ale textului, la sfîrşitul veacului X [4]).

---

[1]) P. 51: „Unter Manuel (1143—1180) müssen die Gebiete nördlich der Donau bereits sehr zahlreiche wlachische Ansiedelungen besessen haben; auf Wlachen nördlich vom Delta muss jedenfalls die berühmte Stelle bei Kinnamos VI, 3 p. 260 bezogen werden".

[2]) *Formarea imperiului al doilea bulgar* (rus.), Odesa 1879, pag. 99: „Sub Daci nu tebue sa înţelegem numai pe Unguri. Avem informaţii sigure despre elementul românesc la Nordul Dunarii din timpurile împaratului Manuel. Cea d'intâi informaţie, *contestată nu cu mult succes de Rösler*, spune ca împaratul Manuel, în a. 1164, a ridicat populaţie româneasca din parţile Moldovii în potriva Ungurilor".

Nu înţelegem de ce toţi aceşti învaţaţi au în vedere numai pe Românii din parţile Moldovii, când textul grec nu spune nimic în aceasta privinţa. Afirmaţia că atacul a fost pregatit *din părţile de unde nimeni nu-l atacase nici odată*, ne întareşfe în convingerea că el s'a dat, cu populaţie ridicată din Paristrion, prin pasurile Carpaţilor de catre colţul sud-estic al Transilvaniei.

[3]) Leo Diac., p. 496 urm.

[4]) Y. L. Pič, *Der Nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*. Leipzig, 1882, p. 83, n. 1.

V. Vasiljevskij, *Jurnalul Ministerului* pe 1876, vol. 185, pp. 368—443 (ruseşte).

Acest ms. cuprindea scrisori ale S-tului Vasile, ale lui Phalaris şi ale S-tului Grigore din Nazianza. Intr'o călătorie făcută in scopul unei misiuni pe care n'o putem cunoaşte mai de aproape, în părţile Dniprului, Ţoparhul a avut cu dînsul manuscrisul, şi a folosit foile albe ce se aflau într'însul pentru însemnările sale, făcute poate în scopul redactării raportului, cu privire la misiunea ce i se încredinţase. Din această causă, însemnările, care nu sunt complete, se înfăţişază în forma a trei fragmente, deosebite în corpul manuscrisului, şi presentând aceleaşi caractere paleografice. Ceia ce îngreuiază înţelegerea cuprinsului, e lipsa oricării precisări toponimice.

Invăţaţii ruşi s'au ostenit de atunci a scoate din acest document datele istorice atât de preţioase, prin vechimea lor, pentru istoria poporului rus. Cel mai însemnat din studiile ce i s'au închinat e acela al cunoscutului bizantinist *V. Vasiljevskij*, în „Jurnalul Ministerului“ citat mai sus[1]).

Inainte de a ajunge la încheierile sale, foarte plausibile, să-mi fie îngăduit a face un scurt resumat al cuprinsului interesantelor însemnări.

1. Din cel *d'intâi* fragment se reţin următoarele fapte: Toparhul descrie călătoria sa dintr'o misiune, în părţile de către Dnipru. Se vede, din câte spune, că el trecuse Dniprul în spre Ţinuturile noastre de azi, ajungând după multe peripeţii, în localitatea Βοριών, ce n'a putut fi identificată de învăţaţi. Vasiljevskij o socoteşte ca o colonie greacă, pe cursul inferior al Dniprului (judecând după primirea călduroasă al cărei obiect a fost Toparhul cu suita sa).

Ceia ce e sigur e că din această localitate solia s'a îndreptat în spre *Maurocastron*: κἀκεῖ ἡμέρας ὅσον ἀναλαβεῖν ἑαυτοὺς διατρίψαντες, ὡς πρὸς τὸ Μαυρόκαστρον Χωρεῖν ἠπειγόμεθα. Ni se spune apoi că mergeau *spre casă* (μόλις ὀψέποτε καὶ τῆς πρὸς τὰ οἰκεῖα μνήμη τις ἐπανόδου εἰσῄει) şi că treceau *prin pămînt vrăjmaş* (τὸ δὲ δὴ Χαλεπώτατον, ὅτι καὶ διὰ πολεμίας ἐπορευόμεθα γῆς).

2. Al *doilea* fragment, scris după 40 de zile, descrie războiul ce au fost siliţi să poarte cu „barbarii“. Mai mult de 10 oraşe

---

[1]) Cel al lui Westberg (*Mémoires de l'Acad. de St. Petersbourg*, VIII série, V) mi-a fost inaccesibil. Din analiza ce-i face Hruševskij (Gesch. des ukrainischen Volkes, 1906), se vede că n'aduce nimic nou.

fuseseră golite de oameni şi nu mai puţin de 500 de sate pustiite (πόλεις μὲν γὰρ πλείους ἢ δέκα ἀνθρώπων ἐξεκενώθησαν, κῶμαι δὲ οὐκ ἐλάττους πεντακοσίων παντελῶς ἠρημώθησαν).

Ţinutul suferise cumplit pe urma acestui războiu. Toparhul se găsia în condiţii neprielnice pentru a rezista „barbarilor“, de oare-ce oraşul său fusese distrus din temelii şi el se afla „mai mult în sat deschis decât în cetate“ (οὕτως ἐπὶ κατεσκαμμένῃ πόλει τὴν οἴκησιν ποιουμένων ἡμῶν, καὶ ὡς ἀπὸ κώμης μᾶλλον ἢ πόλεως τὰς προσβολὰς ποιουμένων.) De aceia el s'a gândit să se aşeze iarăşi în τὰ Κλήματα, unde a ridicat în grabă o cetăţuie, la adăpostul căreia să poată reconstrui tot oraşul (καὶ τότε ἀρχὴν ἐμοῦ πρώτου πάλιν οἰκῆσαι τὰ Κλήματα διανοησαμένου. Τοιγάρ τοι φρούριον μὲν τοπρῶτον ἐκ τῶν ἐνόντων ἐξῳκοδόμησα παρ᾽αὐτὴν ὡς ἐκ τούτου ῥᾳδίως καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν πόλιν οἰκισθήσεσθαι).

3. Al *treilea* fragment ne descrie desbaterile urmate între Toparh şi supuşii săi, în urma solilor trimeşi la aceştia de barbari. Toparhul ţinù o cuvîntare, în adunarea la care convocă pe aleşii populaţiei, încercând a-i convinge că interesele lor cer a asculta de împărat. Aceia însă declarau că nu s'au bucurat nici odată de bunăvoinţa imperială, că nu vroiau să primească regimul grec, că doreau să hotărască înşişi de soarta lor, şi că, *vecini cu stăpânitorul de la Nordul Dunării,* care dispune de mare armată şi de multă putere, *nedeosebindu-se apoi nici prin moravuri de cei de acolo,* ei sunt înclinaţi a trata cu aceia şi a li se supune şi-l îndemnară şi pe dânsul a face acelaş lucru. «Şi am plecat — încheie Toparhul — pentru ca să mântui lucrurile noastre, şi am conferit cu dânsul cum se poate dori mai bine. Şi pe cât cu putinţă în puţine cuvinte tratând cu dânsul totul, el socoti acest lucru mai presus de orice şi-mi dete iarăşi bucuros toată stăpânirea *Clematelor* (τὴν των Κλημάτων ἀρχὴν πᾶσαν) şi adăogi şi toată satrapia şi-mi dărui în ţara lui destule venituri anuale“.

Acesta e, în puţine cuvinte, cuprinsul însemnărilor fragmentare ale Toparhului.

Menţiunea aşa ziselor Κλήματα a făcut pe cei mai mulţi învăţaţi, ca şi pe editor, să fixeze locul stăpânirii Toparhului în Crimeia, unde cartea Porphyrogenetului asupra Administraţiei Im-

periului pomeneşte de câteva ori, alături de Cherson, „aşa zisele Κλίματα“ [1]).

Dar κλίμα (s. κλῆμα) însemnează mai cu seamă *ţinut, regiune, circumscripţie,* şi autorii bizantini sunt plini de expresii în care cuvântul are precis acest înţeles [2]). Nu este prin urmare nevoie să ne ducem în Crimeia, din causa *Clematelor* amintite şi acolo. De alminterea analiza pătrunzătoare a textului, făcută de Vasiljevskij, a arătat definitiv că părerea aceasta trebue părăsită. Cuprinsul textului impune ca reşedinţa cârmuitorului bizantin să se caute aiurea.

Două lucruri stabileşte Vasiljevskij, cu cea mai mare probabilitate:

a) Că *evenimentele ce formează obiectul însemnărilor Toparhului s'au întâmplat pe vremea luptelor cu Sviatoslav.* In acea vreme ştim, în adevăr, cât a suferit stăpânirea vremelnică a Bulgarilor în părţile Dobrogii noastre de azi. Toate cetăţile dunarene au căzut, în câteva zile numai, în mânile lui Sviatoslav.

b) că *ţinutul în care cârmuia Toparhul bizantin trebue pus la sudul Dunării,* în Bulgaria. Şi are perfectă dreptate. Drumul urmat de misiunea Toparhului, îndreptându-se de la Dnipru către Maurocastron, pentru ca să ajungă acasă; apoi menţiunea Domnului dela Nordul Dunării, în convorbirea avută de cârmuitor cu supuşii (ὅμοροι ὄντες πρὸς τὸν κατὰ τὰ βόρεια τοῦ Ἴστρου βασιλεύοντα), nu mai lasă nici o îndoială în această privinţă.

Vasiljevskij vede însă în cuvântul Κλήματα un orăşel, situat undeva la Dunăre, în Bulgaria. Găsind în Procopios localitatea Κλέμαδες, a cărei situaţie nu e determinată, e aplecat a identifică această localitate cu Κλήματα, şi o aşează pe cea din urmă pe

[1]) τὴν Χερσῶνα καὶ τὰ λεγόμενα κλίματα 68, 23; ἡ Χερσὼν καὶ τὰ κλίματα 80, 16 şi 20 etc.

[2]) Pentru a nu încarca expunerea cu prea multe citate, e de ajuns a trimete la Ducange, *Gloss. med. et inf. graecitatis*, la cuv. κλίμα, *regio*, κλίμα. κλίματα, τὰ μέρη, unde se dau zecimi de exemple în acest sens. Κλιματάρχης era *regionis praefectus*. La Lydos, *De mens.* fr. 2 κλιματάρχης τρακτευτής (lat. *tractare*, a administra), v. H. Herwerden, *Lexicon gr. suppletorium et dialecticum*, ed. II, 1910. La Psellos cuvântul pastreaza încа acelaş înţeles (deci în veacul XI). V. Em. Renauld, *Lexique choisi de Psellos*, Paris 1920, p. 64: κλιματάρχης qui préside à une région, en parlant des démons. Tot aşa la Prodromos, care-l numeşte pe Manuel Comnenul βασιλεὺς τεσσάρων γῆς κλιμάτων (Hesseling-Pernot, *Poèmes prodromiques* etc., Amsterdam 1910, IV, 163.)

la Nicopoli de azi. Noi credem însă că aceasta e o silinţă zadarnică. Prin Κλήματα trebue să înţelegem Ţinutul în care stăpânia Toparhul. Şi acest ţinut, care sigur trebue pus la sudul Dunării, putea fi mai cu seamă în părţile unde, peste o jumătate de veac, găsim unitatea administrativă Paristrion, căci aici era drumul obişnuit al invasiilor prădalnice ale barbarilor, şi pe aici a venit şi Sviatoslav, în năvala lui fulgerătoare, care nimici la Dunăre oraşe şi sate.

Ceia ce ne interesează din toată această povestire, care din nefericire nu se va putea lămuri pe deplin decât prin descoperirea manuscrisului rătăcit fără urmă, este faptul că, *în părţile de răsărit ale Bulgariei lui Petru era undeva un Ţinut, cu o numeroasă populaţie, ce se simţia strâns legată de cea de la Nordul Dunării,* peste care domnia un prinţ puternic. Că acest prinţ era Sviatoslav, ori un altul — ceia ce e mai puţin probabil, — că populaţia peste care stăpânia Toparhul era slavă ori română, ori mai de grabă amestecată, ca cea din descrierea lui Attaliates (bulgară e mai greu de admis, căci n'ar fi cerut a se da cu pustiitorul ţării neamului său), ar fi lucruri foarte interesante de ştiut. Dar, în neputinţă de a ne face despre dansele, în starea de azi a lucrurilor, o ideie mai precisă, ne mulţumim cu resultatul ce se poate totuşi scoate din această enigmatică naraţiune. Nu putem în adevăr să nu însemnăm asemănarea pe care situaţia de la sfârşitul veacului X o are cu aceia descrisă, după o jumătate de veac, de Attaliates, în părţile Dunării dobrogene. Avem în aceste părţi documentarea existenţii unei organisaţii politice, cu un dregător imperial, aşa cum o găsim cincizeci de ani mai în urmă. Şi nu ni se pare riscat a admite că acel Paristrion, pe care l-am desluşit mai înainte, a putut fi continuarea alcătuirii administrative a imperiului, sub Toparhul în chestie, la frontiera primejduită a Dunării de jos.

In tot casul, această organisaţie politică, de la sfârşitul veacului X, cu populaţia ei care nu era greacă, ci amestecată, cel mult, — cum era şi populaţia marilor oraşe dunărene din vremea lui Attaliates, — şi care năzuia după autonomie[1]), ne

[1]) Μηδ' Ἑλληνικωτέρων τρόπων ἐπιμελούμενοι, αὐτονόμων δε μάλιστα ἔργων ἀντιποιούμενοι

duce la înţelegerea constituirii micilor alcătuiri politice, sub şefii lor proprii, pe care le întâlnim în a doua jumătate a veacului XI.

Inceputurile acelor alcătuiri, în părţile Dunării, se dovedesc astfel cu mult mai vechi de cât documentarea lor sigură. Şi lucrul nu ne poate mirà, când în jurul nostru neamuri mai nouă primiseră, sub aceiaşi influenţă a stăpânirii bizantine, elementele vieţii lor politice.

CEA MAI VECHE CARTE RÁKÓCZYANĂ.

DE

N. DRĂGANU

I. Cea dintâiu carte românească tipărită în tipografia din Alba-Iulia a lui Gheorghe Rákóczy I.

La 15 Noemvrie 1629 murì Gavril Bethlen fără să ajungă să-şi împlinească gândul de-a organizà din nou tipografia cu litere latineşti „a curţii" din Alba-Iulia întemeiată pe la 1565, adeca în zilele lui Ioan Sigismund Zápolya, şi de a o înmulţi cu caractere cirilice, pentru ca să suplinească pe cea slavă, care dispăruse, şi să poată tipărì astfel şi Biblia tradusă româneşte din porunca şi cu cheltueala sa de mai mulţi bărbaţi învăţaţi. După două scurte domnii, a Ecaterinei de Brandenburg şi a lui Ştefan Bethlen, în Noemvrie 1630 fu ales de principe al Ardealului Gheorghe Rákózcy I. Politica lui erà întru toate aceeaş cu a lui Gavril Bethlen: întărirea neamului unguresc şi a calvinismului, dar masurile luate de el faţă de Români erau cu mult mai neîndurate şi mai puţin umane decât ale lui Bethlen. Intocmai ca şi Bethlen, şi el voià sa întrebuinţeze tiparul pentru ca să lăţeasca calvinismul cât mai mult şi, după putinţă, nu numai între cei de un neam cu el, ci şi între Romani. Astfel Rákóczy încearcă, împreuna cu soţiea sa Susana Lorántffy, să desvolte marea tipografie, a căreia organizare o începuse Gavril Bethlen în 1620 în Alba-Iulia şi care a fost condusă mai întâiu de Andrei Válaszuti şi Martin Mezleni. In urma interesului cârmuitorilor tipografia, ai carei conducători acum erau Iacob Effmurt şi Martin Maior, în curând şi începe sa aiba un rol însemnat. Dar tipografii îi pricinuiau lui Rákóczy multe griji şi neplăceri, căci „*Graduál*"-ul l-a putut terminà de tipărit la începutul anului 1636 numai aducând tipografi din Olanda peste Hamburg, cu paşaport eliberat de regele polon. Şi în 1637 îl

găsim căutând prin străinătate tipografi[1]). In 1638 pare să-şi fi desăvârşit Rákóczy organizarea tipografiei cu litere latineşti[2]). Voià însă să-şi mai aranjeze o tipografie deosebită pentru tipărirea cărţilor româneşti. In 22 Martie 1639 „Vlădica din Alba-lulia“ merse deci la Braşov[3]) şi cu acest prilej pare să fi cerut dela Munteni „şrift“, adecă slove cirilice pentru tipografia lui Rákóczy, întocmai cum şi Muntenii îl ceruseră dela Ruşi[4]). Că în acest timp, şi nu mai curând, a trebuit să se îndeletnicească Ghenadie cu afaceri de tipografie, se vede şi din împrejurarea că în acest drum al său, aflând despre pregătirea şi tipărirea, care aveà să urmeze din săptămana întâie până în a şaptea a sfântului post al anului 1640, a *Pravilei* dela Govora, comandă din această carte o ediţie specială pentru Ardeal, care nu se deosebeşte de cea munteană decât prin aceea că, în prefaţă, numele şi titlul lui *„Theofilŭ,* cu mila lui dumnezeu arhiepiscopŭ şi mitropolit a toată *ţara rumănéscă“,* este înlocuit cu al lui *„Ghenadia,* cu mila lui dumnezeu arhiepiscopŭ şi mitropolit a toată ţara *„Ardélului“* [5]).

Deodată cu slovele, care în cele dintâiu tipărituri din Bălgrad sânt întocmai cele ale *Pravilei* din Govora (1640)[6]), „s'au aflatŭ“ şi meşterul, un „dascălŭ popa Dobre“, „de au venitŭ din ţara rumănéscâ de au făcutŭ tipare aice în Ardelŭ“, „să tipăréscâ cărţile aice în ţara Măriei Sale“, „lu crai Racolţi Gheorghie“.[7])

Dobre nu erà să scoată de subt teasc cărţi slavone în o ţară, unde cârmuirea impuneà „cartea pe'nţelesul“ norodului, ci cărţi româneşti cu tendenţe calvine. Astfel, după cum se vede din un manuscript (copie) al fostului mitropolit în Blaj Victor Mihályi de Apşa, păstrat în biblioteca regretatului prepozit I. M. Moldovan, îl găsim în Iulie 1640, înainte de sosirea lui Iorest

---

[1]) Szilágyi Sándor, *I. Rákóczy György*, Budapest 1893, p. 320.

[2]) Cf. şi Dr. Augustin Bunea, *Vechile episcopii româneşti*, Blaj 1902, p. 90.

[3]) N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti 1902, p. 51.

[4]) N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor*, Vălenii-de-munte 1908, v. I, p. 301.

[5]) I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, t. I, pag. 113—114.

[6]) V. facsimile la I. Bianu şi N. Hodoş, *o. c.*, t. I, p. 110, 111, şi 113.

[7]) I. Bianu şi N. Hodoş, *o. c.*, t. I, p. 115.

la Alba-Iulia, care a putut să urmeze numai după 15 Septemvrie 1640 [1]), începând tipărirea acelui vestit: „*Catechismus,* caré cu voia şi cu porunca domnului creştinesc Racoţi Gheorghi, craiul Ardealului, domnul părţilor ţărăei ungureşti şi Săcuilor Şpan. Caré s'au întors din limbă dieciască şi slovenească pe limba rumănească, cu svatul şi cu îndemnătura şi cu cheltuiala domniei lui Ciulai Gheorghi, păstoriul sufletesc a curţei Mării Sale. Cu scrisoarea s'au ostenit popa Gheorghi de Sec şi s'au izvodit în cetate Belgradu şi s'au tipărit în sat în Prisaca. Meşterul tiparîului au fost popa Dobré din ţara muntenească. Şi s'au început în luna lui Iul. 25 zile, vă leat... 1640" [2]). Tipărirea *Catehismului* poate încă nu eră terminată în 22 Septemvrie 1640, căci, după cum se vede din a 7-a dintre condiţiunile care erau să-i fie impuse noului vlădică, ales după moartea lui Ghenadie întâmplată la 3 Septemvrie 1640 [3]) (acesta puţin a lipsit să nu fie un foarte cunoscut tipograf, Meletie Machedoneanul, şi a fost tot un călugăr tipograf, Iorest, despre care a fost vorba mai sus), — superintendentul calvin Ştefan Geley la această dată n'aveă cunoştinţă decât despre traducerea *Catehismului,* nu şi despre tipărirea lui [4]). In p. 2 al diplomei de numire a lui Simion Ştefan date la 10 Octomvrie 1643 însă Rákóczy îi impune acestuia „cumcă *Catehismul,* carele acuma s'au datŭ lor îl va primi, şi va face ca şi alţii să-l primească, şi cu deadinsul şi el însuş va învăţă pe prunci acel catehismŭ şi prin alţii va face, să se inveţe". [5])

Deodată cu tipărirea Catehismului, deci fiind înca în viaţă

[1]) În Kemeny, *Notitia archivi capituli albensis,* Cibinii 1836, p. II, p. 296 (în reproducere la Cipariu în *Arhiv pentru filologie şi istorie,* p. 557), se face amintire despre recomandarea lui Iorest ca tipograf: „Item eidem commendat pro typographo valachico calugerum quendam moldaviensem; Albae, 15 Sept. 1640". — v. N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal,* p. 167.

[2]) Dr. Augustin Bunea, *Ierarhia Românilor din Ardeal şi Ungaria,* Blaş 1904, p. 306—7; cf. şi Iorga, *Ist. lit. rel.,* p. 145. Regretatul T. Cipariu încă afirmă (*Arhiv pentru filologie şi istorie,* p. 637, nota 3) ca s'a tiparit în anul 1640, nu în 1642, cum credeă mai nainte (*Crestomatie sau Analecte literare,* Blaş 1858, p. XXI. I, şi *Principii de limbă şi scriptură,* ed. II, Blaş 1866, p. 106 H.).

[3]) V. Ötvös Ágoston, *Geleji Katona István élete és levele I. Rákóczi Györgyhöz. Uj Magyar Muzeum,* 1859. t. I, p. 203 şi urm.

[4]) *Ibid.* şi Dr. Augustin Bunea, *Vechile Episcopii româneşti,* p. 89.

[5]) G. Şincai, *Hronica Românilor,* Iaşi 1853, t. III, p. 39.

„acelŭ părinte chirŭ Ghenadie“, „dascălul popa Dobre“ se apucase şi de retipărirea *„Evangheliei cu învăţătură“* dela 1580—81 a lui Coresi. După ce lui Ghenadie i se „tâmplă petrécere de pre céstă lume“, urmaşul său, Iorest, „văzândŭ acestŭ lucru dumnezeescŭ ce s'au fostŭ începutŭ“ „a înplutŭ şi a săvrăşitŭ aceste sf[i]nte cărţi, ca să se înmulţască cuvăntulŭ lu dumnezeu şi pren toate beserécilé să le fie preoţilor de propovedanie“ şi le-a scos de subt teasc la 1641.[1])

In tipăriturile, care se urmează de acì înainte în tipografia crăească din Bălgrad, nu mai întâlnim numele lui Dobre. *Catehismul calvinesc* cu litere latine dela 1648 al lui Ştefan Fogarasi e tipărit de către Martin Maior dela Braşov.[2]) Tipografii *Noului testament* dela 1648, ai *Psaltirii* dela 1651 şi ai ediţiei a II-a a *Catehismului calvinesc* dela 1656 nu ne sânt cunoscuţi.

Activitatea lui Dobre însă n'a putut să fie numai atâta, cât rezultă din cele schiţate mai sus. Atât înainte de tipărirea *Catehismului* dela 1640, cât şi după terminarea *Evangheliei cu învăţătură* la 1641, el a trebuit să muncească cevà pentru plata care i se dà din „vistiĭarĭul“ Măriei Sale craiului Gheórghe Rákóczy.

Dacă ne gândim că Dobre trebue să fi sosit în Alba-Iulia în jumătatea întâie a anului 1639 şi că traducerea *Catehismului*, care s'a făcut probabil după ediţia a II-a, dela 1639, ori chiar deodată cu aranjarea subt tipar a celei a III-a, nu după cea dintâiu, dela 1636, a Catehismului *latinesc-unguresc*, nu s'a terminat decât în Iulie al anului 1640, sântem în drept să bănuim că el a mai tipărit şi înainte de această dată cevà ce puteà să aibă la îndemână gata, ori aproape gata.

Mulţămită hărniciei neobosite a regretatului bibliofil *Dr. Iuliu Todorescu*, fost mare proprietar în Budapesta, care a dat în vremea din urmă prin cercetările şi colecţiile sale bibliografice atâtea contribuţii preţioase la istoria literaturii româneşti vechi, credem că s'a descoperit o cărticică tipărită, cum vom vedeà în cele următoare, în acest timp de activitate tipografică a „dascălului popa Dobre“. Ea se găseşte astăzi în biblioteca lui *Todorescu* şi am primit-o pentru a o studià în urma intervenţiei binevoitoare a d-lui *Iulian Marţianu*, maior în disponibilitate în Năsăud.

---

[1]) I. Bianu şi N. Hodoş, o. c., t. I, p. 118.
[2]) I. Bianu şi N. Hodoş, *o. c.*, t. I, p. 161.

II. Descrierea cărţii.

Cărticica are acum 58 foi format 8⁰ mic, restul a 8 coale de tipar, dintre care fiecare cuprindeà câte 8 foi, afară de a 8-a, care pare că n'a avut decât 6, căci foaia ei din urmă e împreunată cu cea dintâiu iar dinaintea acesteia şi dela mijloc nu lipseşte nimic. Totuş, fiindcă nu se arată cu cuvintele концъ трепетникꙋ sfârşitul trepetnicului, cum am aşteptà, şi deoarece de fapt în trepetnicele pe care le cunoaştem mai sânt câteva rânduri de text, trebue să presupunem că la sfârşitul coalei a 8-a s'a mai adaus o foaie care, nefiind în legătură cu celelalte, lesne s'a putut pierde. Coalele au ca signatură alfabetul cirilic capital (**А, Б, В, Г, Д, Є, Ж, Ѕ**). Signatura se repetă cu slove mici pe foile 2, 3 şi 4 ale fiecărei coale, însoţită fiind de slovele в, г şi д. Afară de foaia ultimă, s'au pierdut foile 3—6 din coala a VII-a, rămânându-ne astfel numai cele 2 foi dela începutul şi cele 2 dela sfârşitul ei. Din nefericire, nu ni s'a păstrat nici foaia de titlu, cea mai importantă dintre toate, căci ne-ar da într'un mod neîndoelnic toate lămuririle cu privire la autor, numele tipografului, patroni, locul şi timpul tipăririi cărţii, şi nu am fi siliţi acum să facem conjecturi care, ori cât ar fi de bazate, totuş niciodată nu sânt absolut sigure.

Din cele de mai 'nainte e învederat aşa dar că trebue să fi fost de tot 64 foi: 1 foaie de titlu şi 63 foi de text. Inaintea acestora găsim o foaie care la început a fost curată şi s'a pus cu prilejul legării.

Textul e tipărit peste tot cu negru. Pagina are 11—20 rânduri. Pentru forma caracterelor, vezi facsimilele (tabelele I III).

Filigrana hartiei din pricina formatului mic al cărţii, fireşte, nu ni se păstrează nicăieri în întregime, ci găsim pe deosebite foi când jumătatea inferioară, cand pe cea superioară. Dar din aceste fragmente ea se poate reconstrui fără multă greutate şi cu cea mai mare preciziune. Ne înfaţişează marca Ardealului împreunată cu a familiei Rákóczy, dedesubt cu iniţialele principelui: **G** şi **R**, adică *G[eorgius] R[ákóczy]* (v. tabela IV).

Scoarţele sânt de lemn şi învălite cu piele, care acum e cam roasă şi stricată. Stricată e şi copcia.

Dintre însemnările pe care le găsim pe r⁰ şi v⁰ foii dela început, precum şi pe dosul scoarţelor, merită atenţie numai ur-

mătoarea înlocuire de titlu şi dedicaţie pe care a găsit de bine să o facă cinevà mai târziu pe r⁰ amintitei foi cu o scrisoare altfel destul de slabă: deasupra s'a scris Прѣѹкрашениа (corect Прѣоукрашение „înfrumuseţare", „ornament"), urmează apoi cevà mai la vale: „Preosfinţitului şi de / D[u]mnezău alesului şi / întru H[risto]s. luminatului / D. Domnului Mării sale / P. Pavel (?) vl[ă]d[i]ca Făgăra/şului, şi a toată ţara / Ardélului", şi însemnarea de pe v⁰ scoarţei din stânga: „*lét 1746* ori *7* — un picur de cerneală adecă nu ne lasă să descifrăm exact unitatea — *9-vrie* („Noemvrie) 26". Dacă ne gândim acum că pseudo-titlul citat mai sus a putut să se scrie cu câţiva ani mai târziu decât însemnarea, nu e exclus că acel „P[ărinte] Pavel, vlădica Făgăraşului şi a toată ţara Ardealului", să fie Petru Pavel Aron, căci alt vlădică cu numele Pavel nu mai întâlnim în Ardeal dela Pavel Tordasi încoace. La 1746 ori 1747 însă Aron erà numai vicar episcopesc; episcop a fost numit abià la 27 Februarie 1752. Dar împrejurarea că numele vlădicii e scris par'că anume nedescifrabil şi foarte uşor poate să fie şi altcevà decât „Pavel", cum credem că s'ar puteà ceti după numărul şi forma în care ni se prezintă literele, ne face să bănuim în acest pseudo-titlu mai curând o iscodire a fantaziei vreunui proprietar de mai târziu al cărţii decât o însemnare cu fond real. Celelalte însemnări: citate din Sfânta Scriptură ori preţul cu care a trecut cartea dela un popă la altul, mai întâiu „un stup, un florint şi 2 ferdele de grâu", apoi „o ferdela de grâu şi 2 blide de mazăre, pe altŭ stup", mai ales fiindcă nu ni se spune nici numele de familie, nici localitatea de unde erau preoţii, se pot trece cu vederea.

III. Textele pe care le cuprinde.

Cartea cuprinde mai multe texte slavo-româneşti, câteva curat româneşti şi 3 slavone. Ele sânt următoarele:

1. *„PARACLISŬ PREcistei, pre limba rumănéscâ, cine va citi să înţelégâ ce zice"*, f. 1 r⁰, r. 1 — f. 19 r⁰, r. 1.

2. *„MOLITVE CăNDu TE SCOLI denŭ somnŭ diminéţa"*, f. 19 r⁰, r. 2 — f. 20 r⁰, r. 14. Are trei părţi.

3. *„MOLITVA CăNDŭ VERI Să te culci spre noapte"*, f. 20 r⁰, r. 15 f. 21 r⁰, r. 13. Are două părţi.

4. *„Zéce porunci a legei vechi"*, f. 21 r⁰, r. 14—f. 22 v⁰, r. 17.

5. *„Doao porunci a legei vechi ce într u iale toată legé şi pror[o]cii razămă“*, f. 23 r⁰, r. 1—9.

6. *„Trei lucrure-s bune a b[o]gosloviei* (scris б҃гословиіє) *cu carele s[e] cinstéşte dumnezeu între oameni“*, f. 23 r⁰, r. 10—14.

7. *„Patru lucrure bune de bună vestire“*, f. 23 r⁰, r. 15 — f. 23 v⁰, r. 2.

8. *„Şapte taine săntŭ a legei noao“*, f. 23 v⁰, r. 3—6.

9. *„Şapte darure-s a d[u]hului s[fân]t“*, f. 23 v⁰, r. 7—11.

10. *„Noao rodure a d[u]hului omului de bună daré a d[u]hului sf[â]nt' întru elŭ să nascŭ“*, f. 23 v⁰, r. 12—17.

11. *„Şapte păcate săntŭ mai gréle“*, f. 23 v⁰, r. 18—f. 24 r⁰, r. 5.

12. *„Şapte lucrure-s a m[i]l[o]stei“*, f. 24 r⁰, r. 6—13.

13. *„Trei lucrure-s bune de a faceré bine“*, f. 24 r⁰, r. 13—16.

14. *„Trei svéture-s a domnului“*, f. 24 r⁰, r. 17 — f. 24 v⁰, r. 4.

15. *„Direptate fireei“*, f. 24 v⁰, r. 4—7.

16. *„Direptate legeei“*, f. 24 v⁰, r. 8—9.

17. *„Cinci firi sănt' a trupului“*, f. 24 v⁰, r. 10—12.

18. *„Patru lucrure-s cél[é] mai de apoi“*, f. 24 v⁰, r. 13 16.

19. *„GROMOVNICŬ“*, f. 25 r⁰, r. 1—f. 37 v⁰, r. 6.

20. *„Acicé se ştiĭ preste anŭ căte săptămăni săntŭ denŭtr'-o zi mare pănă într'-alŭtă zi mare“*, f. 37 v⁰, r. 7—f. 38 v⁰, r. 11.

21. *„Vedem acestŭ lucru că mari ispite. şi năpăşti au căzut' pre sf[â]nt' pr[o]roc' şi împărat' d[a]v[i]dŭ...“*, f. 38 v⁰, r. 12—f. 39 v⁰, r. 19.

22. „Славословїє на трапезѣ“, f. 40 r⁰, r. 1—f. 42 r⁰, r. 19.

23. Fragment din un *Sinaxar* slavonesc sau, cum e obiceiul să-l numească cărţile noastre vechi, „Adunarea celor 12 luni cu mâna anului“, f. 42 v⁰, r. 1—f. 50 v⁰, r. 19. La f. 44 v⁰, r. 17—f. 45 r⁰, r. 2, după 14 Noemvrie, ziua Sfântului Apostol Filip, găsim următoarea propoziţie românească: „Intr'-ačastă zi e lăsatul de cărne *(sic)*. de postul craciunului în zua de apostolŭ filippŭ“. Lipsesc zilele 24—31 ale lunei Maiu, apoi lunile Iunie, Iulie şi August.

24. Fragment din o *Păscălie* slavonească, f. 51 r⁰, r. 1 — f 52 v⁰, r. 13. Ni s'au păstrat 2 rânduri din anul 1642, apoi urmează anii 1643—1649.

25. *„Trepetŭnicŭ de semne omeneşti“*, f. 53 r⁰, r. 1 — f. 58 v⁰, r. 19.

IV. Importanţa textelor şi data tipăririi lor.

Cum se vede şi numai din înşirarea de mai sus, importanţa textelor este cât se poate de mare: **cele mai multe sânt cele mai vechi texte româneşti de acest fel, nu numai între tipărituri, ci şi între manuscrise, iar fragmentul Păscăliei slavoneşti ne dă putinţa să stabilim aproape cu siguranţă data tipăririi cărţii despre care vorbim.**

Dintre cele româneşti şi slavo-romaneşti, fireşte, merită atenţiune mai mare cele mai lungi: *Paraclisul, Gromovnicul* şi *Trepetnicul.* Ne vom opri deci mai amănunţit pe rând la fiecare din acestea trei, după ce vom fi încercat mai întâiu să datăm tipărirea cărţii pe baza fragmentului *Păscăliei* slavoneşti şi a altor puncte de razim pe care ni le ofere însăşi cartea.

1. *Păscălia slavonească şi data tipăririi.*

Că tipărirea cărţii s'a făcut la iniţiativă şi în tipografie calvină se vede din însuşi titlul *Paraclisului,* unde se adauge acel refren cunoscut din toate tipăriturile protestante: *pre limba rumănéscâ cine va citì să înţelégâ ce zice*». Tipografia a trebuit să fie cea din Bălgrad, căci filigrana hartiei, cum am mai amintit, ne înfăţişează (întocmai ca şi *Noul Testament* tipărit în 1648› dar, ce e drept, în o formă mai mică şi poate mai puţin artistică) marca Ardealului impreunată cu cea a familiei Rákóczy, dedesubt cu iniţialele principelui: **G** şi **R**, adică G[*eorgius*] R[*á-kóczy*] (v. tabela IV). In colecţia lui *Todorescu* se întâlneşte această filigrană mai întâiu în *Praeconium evangelicum* de *Ştefan Katona*, al cărui volum I s'a tiparit în Alba-Iulia în anul 1638, iar al doilea în 1640. Cartea noastră deci încă a trebuit să se tipărească în acest interval. In 1638 nu s'a putut tipărì, căci tipografia, cum am văzut mai sus, încă n'aveà caractere cirilice, A putut însă să se tipărească în unul din anii următori. Aceasta ne-o dovedeşte şi fragmentul *Păscăliei* slavoneşti.

Am amintit adecă că *Sinaxarul* slavonesc se intrerupe la 23 Maiu. Lipsesc deci 8 zile ale lunei Maiu, 30 ale lui Iunie şi câte 31 ale lui Iulie şi August, de tot 100 zile. Dacă pentru fiecare zi am calculà câte un rând de tipar, pentru 2 ori 3 zile câte 2 rânduri, cum găsim şi în alte luni, şi am mai adauge câte 2 rânduri pentru numele lunilor pierdute, ar rezultà o lacună cam de 108—110 rânduri. Deoarece rândurile paginelor care

cuprind *Sinaxarul* variază între 17 şi 19, putem luà ca medie de pagină suma de 18. Impărţind acum suma de 108 cu 18, rezultă că lacuna *Sinaxarului* a cuprins 6 pagini sau 3 foi din cele pierdute. Cu a patra, singura care mai lipseşte la acest loc, s'a început *Păscălia*. Dacă examinăm apoi partea câtă ni s'a păstrat din *Păscălie*, găsim că anul 1643 (f. 51 r°, r. 3—11) cu prinde 9, 1644 (f. 51 r°, r. 12 — f. 51 v°, r. 3) 10, 1645 (f. 51 v°, r. 4—12) 9, 1646 (f. 51 v°, r. 13 — f. 52 r°, r. 3) 9, 1647 (f. 52 r°, r. 4—12) 9, 1648 (f. 52 r°, r. 13 — f. 52 v°, r. 2) 8 şi 1649 (f. 52 v°, r. 3—12, v. facsimilele la tabela III) 10 rânduri. In genere, dacă ştim că la fiecare an se repetă aceleaşi lucruri, putem să luăm ca medie a rândurilor unui an din *Păscălie* suma de 9. In felul acesta foaia pierdută, dacă 2 din cele 18 rânduri, câte avea fiecare pagină din *Păscălie,* le socotim pentru titlu, ar fi trebuit să cuprindă anii 1639, 1640, 1641 şi 7 rânduri din anul 1642; celelalte 2 rânduri ale acestui an ni le-au păstrat rândurile 1 şi 2 ale f. 51 r°. Felul, cum ne închipuim acest lucru, îl înfăţişăm în modul următor:

r°, rândul:

1. . . . . **Păscălia** . . . .
2. . . . .
3. . . . . 1639 . . . .
4. . . . .
5. . . . .
6. . . . .
7. . . . .
8. . . . .
9. . . . .
10. . . . .
11. . . . .
12. . . . . 1640 . . . .
13. . . . .
14. . . . .
15. . . . .
16. . . . .
17. . . . .
18. . . . .

v°, rândul:

1. . . . .
2. . . . .

3. . . . . 1641 . . . .
4. . . . .
5. . . . .
6. . . . .
7. . . . .
8. . . . .
9. . . . .
10. . . . .
11. . . . .
12. . . . . 1642 . . . .
13. . . . .
14. . . . .
15. . . . .
16. . . . .
17. . . . .
18. . . . .

Astfel anul, cu care s'a început *Păscălia,* ar fi 1639. In contra acestei date însă s'ar puteà ridicà obiecţiunea că *Păscăliile* de obiceiu se fac câte pe un număr de ani rotund: 10, 20, 30, 40, etc. (cf. *Păscălia* pe 40 ani din *Catavasierul* tipărit în Blaj la 1762, p. 529, ş. a.), în vreme ce aici găsim 11 ani. Deşi am puteà răspunde că avem de a face cu o simplă greşeală de calcul, care se poate explicà uşor dacă ne gândim că cel care a scris cartea probabil nu a încercat să facă o socoteală exactă, ci, fără să-i vie în minte că trebuià să numere şi pe 1639, a adaus la acesta suma de 10, ceea ce dă tocmai 1649, anul, cu care se termină *Păscălia*, totuşi să admitem că această obiecţiune e destul de bazată ca să credem că *Păscălia* s'a început numai cu anul 1640. In acest caz spaţiul lăsat de noi pentru anul 1639 trebue să fi fost ocupat de câteva rânduri introductive, un fel de „învăţătură pentru înţelesul Păscăliei" ori, întru cât aceasta nu pare să fi fost de lipsă, un titlu asemănător cu cel din *Păscălia* pe 40 ani din *Catavasierul* citat mai sus: „PĂSCĂLIE într'-acesta chipŭ aşezată pentru îndreptaré, şi mai alésă înţelégeré cetitorĭului, caré cuprinde în sine anĭ..., anĭ dela Hristos..., anĭ dela Adam...", etc.

Să mai adaugem acum că *Păscăliile*, *Calendarele,* etc., se pregătesc înainte şi se tipăresc, dacă se poate, cam în jumătatea a doua a anului premergător celui cu care se încep, şi să admitem cazul întâiu, adecă că *Păscălia* s'a început cu anul 1639,

atunci ar rezultà că cărticica, care formează obiectul acestui studiu, s'a scris în 1638, dar, neavând tipografia caractere cirilice, a rămas netipărită până în jumătatea a doua a anului 1639, când la tipar s'a uitat neşters acest an, cu care se începeà *Păscălia* şi care acum erà aproape de prisos. Admiţând cazul al doilea, adecă că *Păscălia* s'a început cu anul 1640, ar rezultà că cărticica s'a scris în jumătatea întâie, iar de tipărit s'a tipărit probabil în jumătatea a doua a anului 1639, ceea ce se uneşte întru toate şi cu expunerile de mai sus privitoare la înzestrarea cu caractere cirilice a tipografiei din Alba-Iulia. Ori cum, e sigur că cărticica, despre care vorbim, a trebuit, să se tipărească înaintea *Catehismului calvinesc* dela 1640, căci în ea se amintesc 7 taine (f. 23 v°, r. 3—6), ceea ce ar fi fost cu neputinţă să se facă după apariţia *Catehismului,* care nu cunoaşte decât 2: „botezul şi cina Domnului“,[1]) la care se mai adauge „căsătoria“, care e „cinstită şi destoinică“ între toţi oamenii“.[2]).

2. *Paraclisul.*

Dintre textele româneşti şi slavo-româneşti cel dintâiu în şir este *Paraclisul Precistei,* această admirabilă rugăciune, dupa cum ni se spune, „facerea lui Teostirict monahul, după alţii a lui Teofan“. Textul nostru este cea mai veche redacţie românească a acestei rugăciuni. Alt *Paraclis* nu întâlnim până la cel al lui Rafail din Dragomirna din 1661, un manuscript cu text slavonesc şi românesc, care se păstrează acum în muzeul naţional din Praga între cărţile lui *Iosif Paul Saffarik* şi are pe p. 83 o notiţă slavonească, a căreia traducere românească e următoarea:

„Această cărticeà, numită *Paraclis*, şi alte lucruri folositoare, a făcut şi a scris ieromonahul Rafail din sfânta mănăstire Dragomirna, şi a dat din iubire discipolului sau, diaconului Andronic, din satul Mihoveni pe apa Sucevii, în zilele lui Ion Ştefan Vodă,

---

[1]) Ediţia I, dela 1640, nu ni s'a pastrat decât în copia manuscrisa a regretatului mitropolit din Blaj Mihalyi, trecuta apoi la prepozitul I. M. Moldovan, dar v. G. Baritiu, *Catehismul calvinesc* transcris cu litere latine după ediţia a II-a tiparita în anul 1656, Sibiiu 1879, p. 41 şi 52 şi urm

[2]) v. G. Baritiu, *o. c.,* p. 51 şi 61 şi urm.

fiul lui Vasiliu Vodă, şi ale mitropolitului Sava, în anul 7169 (1661) luna lui August, 28“.[1])

Hasdeu, descoperitorul manuscriptului, nu ne spune anume ce conţineà acest *Paraclis,* care pare să fi fost o carte de rugăciuni la unul ori mai mulţi sfinţi, însă conţineà şì predici, căci *Dr. M. Gaster* publică un specimen din el, căpătat prin mijlocirea răposatului *Gr. G. Tocilescu,* care nu este decât o „propovedanie de Paşti a lui Zlatoust“, tradusă mai întâiu din greceşte în slavoneşte, şi apoi, precum dovedeşte limba, din slavoneşte în româneşte[2]).

Pe ff. 204—210 ale altui manuscript tot de pe la mijlocul secolului al XVII-lea — pe scoarţa din dos a acestuia adecă e însemnat anul 7176 (1668), iar pe cea din faţă: 7231 (1723) — îl găsim scris româneşte, însă cu titlul slavonesc („Чсн҃ты паравлись прѣст҃ѣи в[огороди]ци, Тропарь гласъ четвръти“ = Cinstitul Paraclis al preasfintei Născătoarei de Dumnezeu, tropar glasul al patrulea“) de ieromonahul Arsenie dela Bisericani, alăturea de *Psalmii* lui David, de câteva texte din vechiul testament, ce se află şì în *Psaltirea scheiană,* şi de *Slujba acathistului preasfintei de Dumnezeu Născătoarei Fecioare*[3]).

Imprejurările nu m’au lăsat să controlez dacă textul acestui *Paraclis* este identic cu cel al *Paraclisului* dela 1639, ori nu. Deşì titlul ni se dă atât de deosebit, o asemănare nu este cu neputinţă.

In *Acathistul* tipărit de Mitropolitul Dosofteiu la 1673 găsim şi *Paraclisul*[4]). Textul acestuia, după cum apare din fragmentul reprodus de *Dr. M. Gaster* în a sa *Chrestomatie română,* t. I, p. 214, e deosebit de cel dela 1639:

---

[1]) v. Hasdeu, *Traian,* 1869, Nr. 10, p. 40, col. 4 şi Dr. I. G. Sbiera. *Mişcări culturale şi literare la Romanii din stânga Dunării în răstâmpul dela 1504—1714,* Cernauţ 1897, p. 72.

[2]) Dr. M. Gaster, *Chrestomatie română,* Leipzig—Bucureşti 1891, t. I, p. 178—182; cf. apoi p. XL şi *Geschichte der rumänischen Litteratur* în Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie,* II, 1901, p. 276, precum şi Sbiera, *o. c.,* p. 72.

[3]) Ms. No. 540 din biblioteca *Academiei Române,* v. I. Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti,* t. II, fasc. II, Bucureşti 1909, p. 283—4.

[4]) v. I. Bianu şi N. Hodoş, *o. c.,* t. I, p. 215.

1639:

Cu multe năpăşti săntŭ ţinutu, cătrâ tine alergŭ mantuire cautŭ, O maica cuvântului şi fečoarâ, de iute şi gréle nevoi mâ mântuïaşte. Adăugaturile chinurelor mâ turburâ, şi multe grije-mi înplu sufletul. Înpacâ pruncâ, cu blăndeţé fiiului şi d[u]mnezeului tau, prénevinovatâ Cлa: Caré aĭ nascutŭ pre spasitorĭulŭ, şi pre d[u]mnezeu, pre tine rogŭ fečoarâ sa ma izbaveşti de răutaţi, catrâ tine acmù alergŭ, tind' sufletulŭ şi cugetulŭ. нн'ѣ. Carele santŭ întru scrăbâ şi în tănguïală, socotinţâ d[u]mnezeĭascâ cercetare ce e dela tine spodobéşte, caré eşti una maïca lui d[u]mnezeu, ca o bunâ celui bunŭ eşti născătoare.

1673:

De multe cuprins' năpăşt', cătrâ s[fi]nţia ta nazuesc', mântuinţâ cercândŭ, o maĭcâ, cuvântuluĭ şi fičoarâ, de cumplite şi de cia cu nevoi mântuiaşte-mâ. A chinurilor' ma turburâ adăosâtur', de multâ voïa nia împlându-m s[u]fl[e]t[u]l', înpacâ fičoarâ cu liniştia a fiiului ş'a d[u]mn[e]dzăului tau întru tot' nevinovata. cлaвa. Pre s[fi]nţia ta, céi nascut' mântuitoriu şi d[u]mn[e]dzau, te rog' fičoarâ, sa ma izbăveşt' de la nevoĭ, câ la s[fi]nţia ta nazuesc' acmù, întindzându-m' şi s[u]fl[e]tul, şì cugetul'. Bolindu-m' trupul' şi s[u]fl[e]tul', socotinţei d[u]m[ne]dzaeşt' şi cer'cetariĭ ceii dela s[fi]nţia ta ma spodobiaşte, sângurâ a lui d[u]mn[e]dzău maïcâ, ca o dulce, şi dulcelui născatoare.

La 1706 s'a tipărit *Paraclisul* în Râmnic, cu titlul: „ADUNARE slujbeĭ, a adormireĭ Născătoareĭ de D[u]mnezeu cu Paraclisul cel de obşte, şi cu Canoanele osmoglasnicului ce să cântă sâmbetele. Acumŭ întâĭ într'-acesta chipŭ tipărită, şi aşezată, în zilele préluminatului D[o]mnŭ Ioann Constantin B. B. Voevod. Cu bl[a]goslovenïa ĭubitorĭuluĭ de D[u]mnezeu Chir Anthimŭ Ivirénulŭ Episcopulŭ Râmniculuĭ Cu toată chieltuïala şi osârdïa precuviosului Chir Ioann Arhimandritul, sf[i]nteĭ mănăstiri Hureziĭ. De Mihaĭ Iştvanovici Ipodiaconul Tipograful În Rămnicŭ. La anul dela H[risto]s. 1706".

Textul acestei cărţi însă este slavonesc, şi numai explicaţiunile sânt în româneşte [1]).

Româneşte întâlnim *Paraclisul* după aceasta în deosebite *Catavasiere, Acathistiere, Ceasosloave* şi alte cărţi de rugăciuni.

Tot într'un *Catavasier* s'a tipărit şì a doua oară în Ardeal, în Blaj, la 1762. Acest *Catavasier* astăzi e foarte rar. Se mai găseşte numai pe la câteva biserici din Ardeal: din Hurez, Rodna,

[1]) I. Bianu şi N. Hodoş, *o. c.*, t. I, p. 467.

la biserica din Vidra-de-jos,[1]) în biblioteca d-lui *Iulian Marţian* din Năsăud, şi poate încă în vreun loc ori două. Autorilor *Bibliografiei româneşti vechi,* care nu-i cunosc decât ediţiile ulterioare, ca şi lui *Dr. Veress Endre*[2]) şi răposatului canonic Dr. *Augustin Bunea,* în înşirarea cărţilor tipărite în tipografia lui Petru Pavel Aron din Blaj,[3]) le-a scăpat din vedere. Tocmai pentru aceasta găsim de bine să dăm aici, titlul întreg al ediţiei I a acestui *Catavasier:*

„CATAVASIÏARÏU cu multe preste tot anul trebuincioase cântărĭ. Cu bl[a]goslovenĭa Préosf[i]nţitului, şi Préluminatului D[o]mnŭ. PETRU PAVELŬ AARONŬ de Bistra. Prinŭ ţara Ardélului, şi părţilorŭ ei înpreunate Vlădicul Făgăraşuluĭ. Tipărit la sf[â]nta Troiţă în Blajŭ, anul 1762. De Dimitrie Râmničanulŭ". Deoarece în acest timp de puţină activitate literară în Ardeal o tradiţie literară nu este exclusă, chiar şi când *Catavasierul* dela Blaj n'ar fi decât o reproducere cu puţine schimbări a celui tipărit în Râmnic la 1753,[4]) totuşi pentru *Paraclis* s'a putut întrebuinţă redacţia mai veche a cărticelei care formează obiectul studiului nostru. Tocmai pentru aceasta va fi bine să facem o scurtă comparaţie, aşezând barem câteva rânduri din „RĂNDUÏALA PARACLISULUI A Présf[i]nteĭ Născătoareĭ de D[u]mnezeu, ce să cântă la toată scârba sufletuluĭ, şi la vréme de nevoe", care se găseşte — cu indicaţii româneşti, nu slavone — la pp. 342—378, alăturea de cele corespunzătoare ale redacţiei mai vechi:

1639:	1762:
„Cătră čaia ce au născut' pre d[u]mnezeu, cu nevoinţă să alergam acmŭ noi păcatoşii, cu smérenie sa cademŭ, cu pocaanie strigândŭ, dentru adanculŭ sufletului	„Cătră Născătoaré de D[u]mnezeu acumŭ cu nevoinţa sa alergămŭ noĭ păcătoşiĭ, şi cu smerenie să cădemŭ cu pocainţă strigândŭ dintru adânculŭ sufletului. Stăpână

---

[1]) N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramuşene, II. Inscripţii şi însemnări,* Bucureşti, 1906, p. 115, 161 şi 203.

[2]) Dr. Veress Endre, *Erdély-magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok* (1544—1808), Kolozsvár 1910.

[3]) Dr. Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici sau Istoria Românilor transilvăneni dela 1751 până la 1764,* Blaj 1902, p. 357—359.

[4]) v. Dr. M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Litteratur,* p. 306—7,

biruitoare ajută m[i]l[o]stivindu-te pre noi, sărguiaşte-te ca perimŭ de mulţimé păcatelorŭ. nu întoarce robiĭ tăi deşerţi. că pre tine una avem' ajutoriu", etc.

milostiveşte-te spre noĭ, şi ne ajută: sârguiaşte că perimŭ de mulţimé păcatelorŭ, nu întoarce pre robii tăĭ deşerţi, că numaĭ pre tine te avem ajutatoare", etc.

Cum se poate vedeà şì numai din acest scurt pasaj, în *Catavasierul* din Blaj avem o simplă modernizare a textului mai vechiu. Şi cum în cărţile bisericeşti totdeauna şi în tot locul, ca şì în Blaj, s'a ţinut socoteală de ediţiile mai vechi, care s'au luat de bază pentru cele următoare, textul cel vechiu al *Paraclisului* s'a păstrat, fireşte, cu mari schimbări şi înnoiri, până astăzi. Iată cum îl găsim în ediţia dela 1913:

„Cătră Născătoarea de Dumnezeu acum cu nevoinţă să alergăm păcătoşii şi umiliţii, şi să cădem, strigând întru pocăinţă dintru adâncul sufletului: Dispunătoare, ajută îndurându-te spre noi grăbeşte, că perim de mulţimea păcatelor, nu întoarce pe şerbii tăi deşerţi, că numai pe tine sperare te-am câştigat," etc.[1])

Din întreg *Paraclisul* poate cele mai multe schimbări le-a suferit în *Catavasierul* dela 1762 evanghelia dela Luca, zac. 4, care aici pare a fi reprodusă după un evangheliar mai nou, până când textul dela 1639 nu e decât o prelucrare după cel al *Tetraevanghelului* lui Coresi dela 1560—61 (v. ediţia lui *Dr. Gherasim Timuş Piteşteanu,* cu o prefaţă de *Const. Erbiceanu,* Bucureşti 1889, p. 115). Totuş şì în această parte se mai simte icicolea tradiţia: *şi au fostŭ—şi s'a întâmplat,* etc.

3. *Gromovnicul.*

Una dintre cele mai lăţite cărţi populare la noi este *Gromovnicul.* Ţinta acestei cărţi, ca peste tot a tuturor cărţilor de prevestire, este să ne destăinuească viitorul din apariţia, de cele mai multe ori neaşteptată, a unor fenomene naturale nepătrunse de-ajuns de mintea ţăranului nostru: al fulgerului, tunetului şi al cutremurului de pământ. Ţăranii necărturari de pretutindeni, dar şì oamenii cu puţină carte, mai ales meseriaşii şi negustorii, ar vreà să-şi găsească oarecare asigurare la începutul întreprinderilor lor, să ştie că oare plăteşte-li-se să se apuce de cutare

[1]) *Parachisul,* carte de rugaciuni şi cântări biseriseşti întocmită pentru tinerime, Blaj, 1913, p. 15.

lucru, ori nu. Şi cum, după credinţa lor, nimic nu se întâmplă în lume fără oarecare cauză, şi nici o cauză nu e fără efect, deci toate lucrurile şi întâmplările din lumea aceasta sânt într'o misterioasă legătură între sine, fulgerul, tunetul şi cutremurul de pământ, ca şi stelele şi planetele, încă trebue să aibă oarecare influenţă asupra mersului vieţii omeneşti. Pe popor însă nu-l interesează *cauza* acestor fenomene, cât mai mult *efectul*, şi nu atât *efectul văzut*, cât mai mult un alt *efect necunoscut*, o admoniţie învăluită, trimisă de o putere supra-omenească, de Dumnezeu, pentru a călăuzi viaţa omului. Pentru a mulţămi această curiozitate a omului simplu şi a-i depărtà groaza de necunoscut s'au alcătuit încă la vechii Egipteni şi Asirieni cărţile cunoscute la noi astăzi subt numele colectiv de *Gromovnice*, pe care le-au exploatat totdeauna cu folos anumiţi mici cărturari dela sate şi de prin mahalalele oraşelor. Dela Egipteni şi Asirieni şi-au învăţat Grecii Βροντολογία şi Σεισμολογία lor. Dela Greci au trecut probabil la Etruşti şi prin ei la Romani, ale căror vechi cărţi sibylline, după cum apare din Tit Liviu, cuprindeau explicări şi profeţii pentru întâmplări extra-ordinare, pentru prodigii, cazuri de pestilenţă, schimbări violente în atmosferă, pentru ierni grele, secetă, fulgere, tunete, cutremur, etc. (lib. III, 10; IV, 21; V, 13; VII, 6, 27; XXI, 62; XXIV, 7; XXVI, 23; XXVII, 4; XXXVI, 37). Cu siguranţă le-au luat dela Greci mai târziu Slavii, la cari Σεισμολόγιον-ul (— „carte de cutremur") s'a contopit cu Βροντολόγιον-ul („carte de tunet") şi cu aşa numitul *Molnianic* («carte de fulger» sau „de fulgere") subt numele de *Gromovnic*, care ar trebuì să aibă numai îeţelesul de «carte de tunet», căci p. - sl. громόвьнъ (<громъ — «tunet»), din care s'a modificat după sufixul *-nic*, însemnează «de tunet». In sfârşit dela Slavi a trecut la Români[1]).

---

[1]) Pentru cele de până aici v. Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, Bucureşti 1883, p. 506 şi urm. şi *Geschicte der rumänischen Litteratur*, p. 420—422; Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, t. II, Bucureşti 1879, p. XXXIV—XXXV.

Nic. Densuşianu în expunerile sale despre cărţile de prevestiri din *Dacia preistorică*, Bucureşti 1913 (pp. 273—276, Nota 7) crede că „redactarea primitivă a cărţilor româneşti (greceşti şi slave) despre tunete, fulgere şi cutremure, se reduce incontestabil la nişte timpuri foarte depărtate" (p. 275). „In particular", adauge el, „trebue să amintim aici, că aşa numitele cărţi etrusce, *Libri Etrusci*, erau de *origine hyperboreă*. Caracterul dominant al

Cea dintâiu redacţie românească a *Gromovnicului* este fără îndoeală aceea tipărită alăturea de *Paraclisul*, despre care am vorbit mai sus, şi şi aceasta, întocmai ca şi cea a *Paraclisului*, a servit de bază celor mai multora dintre *Gromovnicele* manuscripte şi tipărite de mai târziu.

Răposatul *T. Cipariu* aveà un manuscript scris «de mai multe mâni şi din diverse timpuri», care cuprindeà între altele pe ff. 22—30 şi un *Gromovnic* «de pre la capătul secolului XVII» [1]). Din acesta a dat el o mostră ortografică în *Organul Luminării* dela 1847, Nr. XXV, p. 130, pe care o reproduce şi *Gaster* în a sa *Chrestomatie română*, t. I, p. 175. Această mostră însă e prea scurtă ca să ne putem face idee de conţinutul întregului. Totuş e de-ajuns ca să ne putem încredinţà că textul nu e identic cu al nostru:

1639:	Ms. Cipariu:
De va tunà în numărul berbécelui despre răsărit va fi robie multă, fierile pamăntului vor fi sătule, şi spre stricare voŭ fi, războe rane şi pagubâ va fi, păine pre alocuré. poamele vorŭ fi scumpe, sămănătura cé tarzie nu va perì, în prunci tineri va fi perire, celoru ce înblâ pre apâ necare. Iară să va fi cutremurŭ. între domni va fi schimbare. şi va fi foamete întru ei războae. greutate şi nevoe între oameni va fi, şi mari bărubaţi vorŭ perì, iarâ poame vorŭ fi multe.	De să va întimplà în cisla berbecilor. acesto semno. fi-va moarte în oi mari. şi păine şi miară molta va hi. şi fečurii mici mori-vor molţi. şe întărăta-sa-vor limbile. şi moarte fi-va de sabie. acolo sopto semno sponé. şe un cap mare rădica-sa-va. şi apoi mare foamete fi-va. spone rău. eră de să va cotremorà pamântul în cisla oilor. multa foametě sa arată. şi moarte de sabie. şi ce domno să va scolà întai, acela va perì întai, însa co viclinie. spone rău.

Hyperboreilor erà de a cunoaşte viitoriul. Ei erau poporul cel sfânt ai lumii vechi, la praznicele lor veniau toţi zeii, ei fundara cele dintâi oracule în Elada, în Azia mică şi în Libya, ei reprezentau vocea divină în anticitate. Cât de vechiu a fost la poporul român uzul acestor cărţi de fulgere, de tunete şi cutremure, se constată din fragmentul unui Gromovnic publicat de Cipariu în „Organul Luminării" dela 1847, p. 130, şi care manuscript după forma sa din afară, cum ne spune acest ilustru învaţat, aparţine la cele dintâi timpuri ale literaturii române, coeve cu Cazania din Braşov şi cu Biblia dela Orăştie (1568—1582)» (p. 275—6.) Am reprodus acest pasaj mai mult ca o curiozitate şi pentru a învederà felul de gândire al raposatului Nic. Densuşianu, care voià să reducă toate credinţele şi obiceiurile poporului românesc la o origine hyperboree-pelasga,

[1]) T. Cipariu, *Principii de limbă şi de scriptură*, ed. II, Blaj 1866, p. 14, Ss, b.

Nu numai textul, ci şi stilul e altul: unul e simplu şi se poate ceti uşor, cellalt e greoiu şi plin de repeţiri fără rost. Să nu mai amintim de ortografie, care e cu totul deosebită.

Găsim apoi un *«Gromovnicŭ a lui Iraclie înpăratŭ carele au fostŭ numărătoriu de stéle«* pe ff. 23—31 ale unui manuscript dela începutul secolului al XVIII-lea, care a făcut parte din biblioteca lui Gheorghe Lazar, iar astăzi e proprietatea *Academiei Române.*[1]) Judecând după titlu, după numele la fel al lunilor şi zodiilor şi din puţinul text („Iară se va tună într'-amiazăzi şi va fi cutremur într'-acelŭ locŭ voinici[i]-şi vorŭ părăsì pre înpăratul... ĭară fieri vor fi multe") dat de Dr. Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă şi istorie,* T. I. Sibiiu 1889, p. 16—17, care e identic chiar şì ca ortografie şi interpuncţie cu cel tipărit în Bălgrad la 1639, credem că textul acestui *Gromovnic* manuscript este copiat de pe textul nostru.

La sfârşitul secolului al XVIII-lea *Sulzer* în a sa *Geschichte des transalpinischen Daciens,* III, Wien, 1782, după ce maì nainte (p. 37) ne spune că: „Damit man noch mehr überzeigt werde, dass ich die walachische Litteratur kenne und alles zusammen suche, was den Walachen Ehre bringen kann; so will ich die auf Verlangen einiger grossen Gelehrten in Deutschland, insbesondere des göttingschen Hrn. Prof. Hissman, alle Bücher nahmhaft machen, die bis auf diesen Tag in der walachischen Sprache bekannt geworden", la p. 39, nota 30, pomeneşte între cărţile româneşti tipărite („Gedruckte Bücher") un „Gromownik. Ein Buch von Erdbeben". Acest *Gromovnic* a trebuit deci să fie tipărit înainte de 1782 şi a cuprins, cum vom vedeà, un text identic cu cel dela 1639. Cuvintele lui *Sulzer* însă nu se pot raportà la cărticica noastră, căci negreşit el i-ar fi citat titlul ori cel dintâiu text, nu unul dela mijloc. Un exemplar fără loc şi fără an posedă *M. Gaster.*[2]).

Ediţia a doua a Gromovnicului pomenit de *Sulzer* a apărut în Bucureşti la 1795 cu titlul „GROMOVNIC, Al lui Iraclie înpărat',

---

[1]) Ms. No. 559 din biblioteca *Academiei Române,* v. I. Bianu şi R. Caracaş, *o. c.*, p. 310. — Acest manuscript pare a fi identic cu Cod. No. 210 din *Muzeul naţional* (a. 1710) citat de M. Gaster în *Geschichte der rumänischen Litteratur,* p. 422.

[2]) Dr. M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Litteratur,* p. 422.

carele au fost numărătorĭu de stéle. Acum a doa oară tipărit. La lét, 1795“, ia a treia în 1817.[1]).

Acest *Gromovnic* tipărit a fost copiat la 1799, probabil după ediţia a doua, de „logofătul Ioniţă Gĭurescu“.[2]) Codicele logofătului Ioniţă Gĭurescu este astăzi proprietatea *Academiei Române,* în a căreia bibliotecă se păstrează având No. 270. Descrierea lui ne-a dat-o mai întâiu *Hasdeu* în *Cuvente den bătrâni,* t. II, p. XXVII—XXX, apoi *I. Bianu* în *Catalogul manuscriptelor româneşti* (din biblioteca *Academiei Române*), t. I, Bucureşti 1907, p. 616—7, după care cuprinde:

	Foaia
1. „Pentru a doua venire a lui Hristos“	4
2. „Trepet[n]ic de semne oameneşti“	8v.
3. „Zilele cele rele ce au arătat Dumnezău lui Moĭsi ca să arate tuturor oamenilor când să vor întamplà să nu să apuce de nici un lucru că nu va pricopsì“	13
4. „Gromovnic al lui Iraclie înpăratul care au fost numărător de stele. Are aceste semne şi aşà sa încep toate zodiile dela luna luĭ Martie“	13v.
5. Profeţiile tuturor [l]unilor	20v.
6. Diferite „dohtorii“ pentru deosebite boale; descântece şi prorocirĭ pentru furt, şi altele	29
7. „Calendar, scoasă dupa limba ungurésca pă limba rumănéscă, dă acest an şi dă alţĭ trecuţi anĭ şi dă alţiĭ ce vor să fiĭe, precum să vede“	40v.
8. „Întrebări şi răspunsuri trebuincioase şi dă folos spre învăatură celor ce vor ceti. Dascălu întrébă, ucenicul răspunde“ . . .	52
9. „Gromovnic al lui Iraclie înparatu, carele au fost numărator dă stele. Are aceste semne şi să începe dă la luna lui Martie“ . .	57
10. „Slovele de ciumă care cand să aude de aciastă boala, scriindu-le pe o hărtie întocmai cum sant mai jos̀, le liagă la măna stăngă şi le poarta“	71
11. „Viĭaţa şi povesté şi lucrurile marelui înparatu Alexandru Machedon din cetaté luĭ Filip craĭu. Cum facù războaĭe cu toate dihaniile pământului şi fu înpărat a toata lumé“	73
12. „Răvaş de friguri“	148

Logofătul Ioniţă Gĭurescu aşa dar a copiat «*Gromovnicul lui Iraclie înpàratul care au fost numărător de stele*» de două ori, odată mai neîngrijit pe $6^1/_2$ foi, apoi mai caligrafic pe $8^1/_2$

[1]) I. Bianu şi N. Hodoş, *o. c.*, t. II, p. 374—5.
[2]) v. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni,* t. II, p. XXXV.

foi. *Gaster* ne dă specimene din copiile, sau — mai bine — copia lui, pe pp. 164—5 ale t. II al *Chestomatiei române*. Astfel ne este uşor să facem o asemănare între textul ei, care e totodată şi textul *Gromovnicului* tipărit înainte de 1782, la 1795 şi 1817, şi între cel al *Gromovnicului* dela 1639. Oricare cetitor se poate încredinţà singur că cele două redacţii, pe care le dăm paralel mai jos, cât ajung specimenele lui *Gaster*, sânt, cu excepţia câtorva deosebiri neînsemnate, unul şi acelaş text:

1639:

Berbéce. De va tunà în numărul berbécelui despre rasărit' va fi robie şi taiare multâ, fierile pamăntului vor fi satule, şi spre stricare voru fi, razboe rane şi pagubâ va fi, păine pre alocuré. poamele vorŭ fi scumpe, sămănatura cé tarzie nu va perì, în prunci tineri va fi perire, celorŭ ce înblâ pre apâ necare. Ìarâ să va fi cutremurŭ. între domni va fi schimbare. şi va fi foamete întru eĭ razboae. greutate şi nevoe între oameni va fi, şi mari bărŭbaţi vorŭ perì, iarâ poame vorŭ fi multe. Ìarâ de va fi noapté fulgerŭ şi trasnetŭ, iarâ aşà va fi. Ìarâ să va fi cutremurŭ noapte. nevoe între oameni ca fi. şi boiarii nu se vorŭ plecà domnului sau. şi vorŭ fugì dela elŭ mulŭtŭ rău cugetindŭ spre domnu-seu, vorŭ încépe a se bate şi în voinicii lui. nu va fi tocmire. şi unŭ înpăratŭ despre apusŭ va murì şi vorŭ fi ploı multe. şi roadâ în mălae. şi întru alŭte rodure. Ìarâ în ţara eghiptului va fi foamete.

Viţel. De va tunà în numarul viţelului, în ţarigrad va fi bucurie, graul va perì pre alocuré. Ìarâ spre răsăritŭ greutate şi tăĭare mare, şi unul spre alaatŭ (*sic*) se va sculà, şi lacrămi vorŭ fi înpăratului, şi între oameni boale, şi ploae nu va fi. Ìarâ se va fi cutremur mare pripec va fi şi mare nevoe va fi.

1799:

Berbecile. Dă va tunà în număr berbecelui dăspre răsărit, va fi robie şi peire multă. fiarăle pămăntului vor fi sătule, şi spre stricare mare. războaie şi rane, şi pagubă va fi. păiné, poamele vor fi scumpe. semănătura tărzie nu va perì. în prunci cei tineri va fi perire. celor ce umblă pe mare, va fi înnecare. Ìar dă va fi cutremur, între domni va fi schimbare şi foamete, şi războaie. şi va fi greotate şi nevoie între oameni. şi în bărbaţi cei tineri va fi peire, ĭar fiind cutremur noapté, va fi mare nevoie între oameni. şi boeri nu să vor plecà domnului sau, şi vor fugì dăla dansul, cugetăndu-ì mult rău. şi vor începe a să bate. şi în voinici nu va fi tocmire. şi un înpărat dăspre apus va murì. şi vor fi ploi multe. şi roadă în mălaĭu şi într'-alte seminţe. ıar în ţara Eghipetului foamete.

Viţelu. Dacă va tunà în număr viţelului, în Ţarigradu va fi bucurie mare. grau va perì pă alocuré; ıar spre răsărit va fi greotate mare şi taere mare. şi unul spre altul să [va] sculà. şi lacrămi va fi înparatului. şi ploi. ıar de va fi cutremur mare pripec şi mare greotate va fi. ĭar dă va fi noapté cutremur, întru toate cetaţile va fi zbierare şi greotăţi mari, şi multe oraşe vor

Ĭară de va fi cutremur noapté, întru toate cetaţile va fi zbierare şi greutaţi, şi multe oraşi (*sic*) vor cadé şi despre apus mari beséreci vor pustiì, ıară la rasarit va fi boală multă întru oameni şi scrąbă, şi ce va fi în păduri şi în mare gadine vii vor slăbì, şi cetaţile se vor îngrijà, şi ceıa ce vor fi la oaste bucurie vor priimi. Ĭară se va tunà într'-amiazăzi, atunce pămăntului multŭ bine va fi.

Gémănŭ. De va tun[à] în număru! gém[a]nului, întru oameni va fi boală mare şi celor ce noată pre ape perire. aravitenilor perire, şi va fi mare ıarna, şi grău va fi multŭ, şi unui bărbatŭ mare va fi aratare, şi în oameni mari va fi premenire şi pasarilor perire. Ĭară se va fi cutremur o lature se va sculà şi oameni se vor turburà. Ĭară se va tunà într'-amiazăzi şi va fi cutremur. într'-acelŭ locŭ voinici[i]-şi vor parăsì pre înparatul. şi se vor mutà într'-altŭ locŭ la altŭ înpăratŭ, ıară mai apoi ıară se vor înturnà cu pace şi gadinilor sălbateci perire, şi se vor spam[a]ntà cetăţile. Ĭară sa va tunà noapté. muerilorŭ celorŭ tăroase va fi perire şi vorŭ biruì alte limbi. şi moarte grabnică va fi. şi mai marele pre vrajmaşulŭ sau va biruì. Ĭară să va fi cutremur noapté fi-vorŭ războae. şi va fi moarte mare pren cetăţi. şi limbilor va să le fie alt' înparat. şi apoi va lăsà înpăraţiıa şi va fugì într'-alt' locŭ. şi înparaţiĭa lui va luà alt' înpărat' şi va pustiì beséreč' mari. şi de grabă vor perì, şi în laturé despre rasărit păine nu va fi. ıara fieri vor fi multe.

cădé, şi daspre apus bisericile cele mari sa vor pustiì, iar la rasărit va fi multa boale (*sic*) şi scarba între oamen[i]; şi cei ce vor fi în campi, în păduri, fieri, dobitoace, jiganii, pasari, şi în apa peştii vor slăbì. şi cetaţile sa vor înfricoşa. şi ceia ce vor fi la oaste cu? (*sic*) bucurie vor priimì.

Gemănulŭ. Da va tunà în numaru gémănului, între oameni va fi boale mari. şi celor ce umblă pre mare, sau pre alte ape va fi perire. şi ĭarna va fi gré. grau mult să va face unui barbat mare va fi aratare. şi în oameni mari va fi schimbare. pasărilor va fi perire. ıar da va fi cutremur, o lature sa v[a] sculà şi oameni să vor bucurà (*sic*). ıar dă va tunà întru amiıazazi şı va fi cutremur, într'-acel loc voinicii îş vor parasi pre înparatul lor, şi sa vorŭ duce la alt înparat. ıar gadinilor celor salbatece va fi perire. şi sa vor spaimantà cetaţile. ıar da va tunà noapté, muerilor celor grele va fi perire. şi vor biruì alte limbi. şi va fi moarte grabnică. ıar cutremur da va fi noapté, va fi razboaie, şi némurilor va sa le fie altu înparatu. şi bisericile cele mari sa vor pustiì. şi în toata parté rasaritului, paine nu va fi; şi va fi fiara multe.

Toate deosebirile se reduc aşa dar la unele omisiuni ori adaugeri, la câteva modernizări (*să — dă, rodure — seminţe,*

noată — umblă, limbilor — némurilor) ori înlocuiri de expresii, cele mai multe dialectale (*tăiare—peire, fieri—fiară, apâ—mare, elŭ—dânsul, i—spre domnu-seu, nevoe—greotate, gadıne—fieri, dobitoace, jiganii, păsări şi... peştii, îngrijà—înfricoşà, va fi—să va face, întru—între, boală mare—boale mari, premenire—schimbare, pasărilor—păsărilor, mutà—duce, spăm*[*ă*]*ntà—spăimăntà, tăroase—grele, beséreč'—bisericile, în laturé despre răsărit—în toată parté răsăritului, de—dă, despre—dăspre*), la schimbarea în câteva locuri a topicei, a genului verbal (*vor pustiì—să vor pustiì*) şi la trei greşeli de copiare ale logofătului Ioniţă Ciurescu (*boale* în loc de *boală*, *cu bucurie* în loc de *bucurie*, *bucurà* în loc de *turburà*).

Dacă ne-ar fi accesibile *Gromovnicele* sau *Gromolnicele* manuscripte ale lui *Gaster:* Cod. 42 (a. 1780), Cod. 48 (a. 1811), Cod. 75 (fragment din 1840), apoi Cod. *Sârcu*[1]), precum şi toate cele tipărite în secolul al XIX-lea, am puteà să urmărim tradiţia în acelaş chip şi cu acelaş rezultat până în zilele noastre, căci iată, de pildă, cum găsim «Zodia berbecului» într'un *Gromovnic* tipărit în Braşov la 1907:

«De va tunà în numărul Berbecului, despre răsărit va fi robie şi tăiere multa. Fiarele pământului vor fi sătule şi strigare va fi de războaie, rane şi pagube, va fi pâine pe unele locuri.

Poamele vor fi scumpe, sămânătura cea târzie nu va perì, împreună va fi moarte şi celor ce umblă pe apă va fi înnecare.

Iar de va fi cutremur, între Domni va fi schimbare şi răsboaie, foamete, greutate şi lipsă între oameni şi mari bărbaţi vor peri, iar' poame vor fi multe.

Iar' de va fi cutremur noaptea, nevoi între oameni vor fi şi boerii nu se vor plecà Domnului său. Şi va fi de mult cuget rău spre Domnul său. Şi vor începe a bate unul pe altul şi între voinicii lui nu va fi tocmeală şi un împărat despre apus va murì şi vor fi ploi multe şi roadă în mălai şi între roduri, iar în Ţara Egiptului va fi foamete.[2]).

---

[1]) Dr. M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Litteratur*, p. 422.

[2]) *Păscălie* sau *Carte de zodii* aşezată pe şapte planete în care se cuprind 140 ani începându-se dela anul 1907 şi slujind până la anul Domnului 2046, ed. III, Ciurcu, Braşov 1907, p, 128.

E tot vechiul text dela 1630, cu vorbe cu înţelesuri arhaice (*voinicii*=«ostaşii», *tocmeală* «ordine», rânduealǎ», *roduri* «seminţe», «bucate»; «fructe»), cu corupţii şi schimbări, unele rezultate din neînţelegere (*strigare* în loc de *stricare, şi va fi de mult cuget rău spre Domnul său* în loc de *şi va fi mult cuget rău spre Domnul său*)[1]), altele din năzuinţa de a moderniză (*pre alocure — pe unele locuri, înblă — umblă, necare — înnecare*), şi cu construcţii învechite (*va fi moarte şi celor ce umblă pe apă va fi înnecare, boerii nu se vor plecà Domnului său, vor începe a bate unul pe altul*), etc.

In privinţa originalului slav, de pe care a trebuit să se facă traducerea românească, în lipsă de alte izvoare ne mărginim să reproducem cele spuse de *Gaster* în *Literatura populară română*, p. 509: «Din texte (*sic*) slavice, pomeneşte Schaffarik (*Gesch. d. sudslavischen Literatur*, III, I, Prag, 1865, pag. 221) un manuscript încă din secolul XIV (1390). Tihonravov (*Pamiatniki otrec lit.*, II, pag. 361—376) a publicat trei Gromovnice, din care două sânt din secolul XV şi al treilea din secolul trecut şi un «Molnianic» din secolul XV. Alte texte din secolul XVI a mai publicat Novacovici (*Primeri knŭjevnosti i iezika staroga i srpkoslavenskoga*, Belgrad, 1877, pag. 424—527) din care toate texte (*sic*), numai cel din urmă se potriveşte mai mult cu Gromovnicul nostru român. Mai pomenim în sfârşit că Miklosich (*Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum*, Viena 1862—1865, pag. XI s. v. *Grom*) citează un Gromovnic manuscript din secolul XVII, care se află în biblioteca imperială din Viena.

Asemânarea este numai generală, în amănuntele (*sic*) nu se aseamănă textele române de loc cu cele slavice. De observat însă este că atât la Slavi, cât şi la Români se atribue Gromovnicul lui «Iraclie împăratul carele au fost număratór de stele». Iar la Grecii (*sic*) se atribuià proorocului David (Fabricicius, *Cod. pseudepig.* V. T., p. 1162 şi N. T. I, p. 951—53)».

4. *Trepetnicul.*

Unul dintre cele mai răspândite apocrife în literatura populară românească este *Trepetnicul*. El are menirea să spună vii-

---

[1]) In alte *Gromovnice* mai găsim: *godini* în loc de *gadini*, *slăvire* în loc de *slăbire*, etc.

torul' din «toate semnele ce se fac la om, precum bătaia ochilor, a buzelor, şi în scurt din toate mişcările şi încheeturile trupului omenesc ce sânt date de la natură.»

Trepetnice găsim aproape la toate popoarele orientale. Aşà bunăoară *Gaster* a comparat *Trepetnicul* românesc cu unul turcesc [1]. In literatura grecească o carte analogă este a lui Melampus, dar aceasta e mai desvoltată decât *Trepetnicul* nostru. Mai sânt însă şi alte texte greceşti, care se apropie mai mult de cele româneşti. Dintre toate redacţiile însă cele mai apropiate de cea românească sânt cele slave. Traduceri şi prelucrări slave se găsesc la Novacovici (*Primeri*, pag. 528—529) şi în manuscriptul slavon din secolul al XIV-lea (1390) descris de Schaffarik (*Gesch. d. südslavischen Literatur*, III, I, Prag. 1865, gag. 220 223) [2]. Că *Trepetnicul* ne-a venit prin mijlocirea Slavilor, ne arată şi însuşi numele lui care se derivă din slavul трепетъ «tremor». Afirmaţia unor ediţii mai nouă că ar fi «tălmăcite din *limba franţuzească* în limba românească» trebue să o considerăm de o simplă mistificare altfel fără intenţii rele şi obicinuită în literatura populară, de o scornitură, sau, mai bine, de o glumă, deoarece Francezii n'au nimic analog. A adaus-o un copist ori un editor mai nou. Tot aşà în manuscriptul No. 187 din biblioteca *Academiei Române* se afirmă că textul de pe f. 1—6, adică «*Trjpeşnjzj* («Tripeşnic»)[3] de semne omeneşti, de pă limba elinască s'-au tălmăcit pă limba românească în anul 1852 Noemvrie 20, şi am prescris-o eu Gheorghie Gligorie Mincŭ tot la anul 1852 Februarie în 27, la Braşov».[4] Dar însuş acest titlu cuprinde o evidentă contrazicere. Se poate să tălmăcească cinevà o scriere în Noemvrie, şi să o prescrie — presupunând că nu e vorba de anul bisericesc — în Februarie al aceluiaş an, adecă înainte de a o talmăcì? «O carte poporană poate să-şi atribue ad-libitum orice provenienţă străină, alegând-o după moda momentului. Într'-o zi ea va apare ca tradusă din slavoneşte, într'-o altă zi — din greceşte, apoi — din nemţeşte etc., potrivit cu simpatiile inter-

1) *Zeitschrift für romanische Philologie*, ed. Gröber, vol. IV, p. 65—70.

2) v. Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, p. 517.

3) Aceste cuvinte sânt scrise cu litere latine cum s'au reprodus aici.

4) v. I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti* (din biblioteca *Academiei Române*), t. I, p. 425.

naţionale ale poporului într'o epocă oarecare. Nimeni nu are dreptul a o desminţi de vreme ce ea este impersonală, iar prin urmare şi fără naţionalitate precisă» [1]. De fapt putem zice că, cu excepţia *Trepetnicului de semne omeneşti* scos în Iaşi la 1791, pentru a cărui traducere din ruseşte avem dovadă împrejurarea că e tipărit cu caractere ruseşti, pe două coloane, în stânga textul rusesc (caractere drepte), în dreapta cel românesc (cursive) [2], toate *Trepetnicele* româneşti nu sânt decât variantele celei mai vechi redacţii cunoscute până acum, aceea tradusă din slavoneşte şi tipărită în Bălgrad la 1639.

După indicaţia lui *D. Iarcu* din *Bibliografia chronologică română*, Bucureşti 1873, p. 11, la 1743 s'ar fi tipărit româneşte *„Trepetnicul eel mare pentru semne omeneşti“* (16 pp.). Aceasta însă pare să nu fi fost decât retipărirea celui dela 1639, căci toate copiile manuscrise făcute curând după această dată, deci probabil de pe această a două ediţie, care nu ni s'a păstraţ, cuprind un text aproape identic cu al *Trepetnicului* dela 1639. Aşà îl găsim în „Sbornicele“dala 1779 şi 1784 ale lui *Gaster* [3] şî în manuscrisele No. 270, al logofătului Ioniţă Giurescu, şi No. 274 din biblioteca *Academiei Române* [4]. Tot aşà e şi în nenumăratele ediţii de aici înainte, atât ca cărticică deosebită, cât şi împreună cu *Calendarul* pentru 100, 140, 150 de ani la Sibiiu, Braşov, Craiova, Iaşi, Bucureşti, etc. Ca să ilustrăm şi dovedim aceste afirmaţii, n'avem decât să reproducem paralel începutul *Trepetnicului* din redacţiile dela 1639, 1779 [5], 1784 [6], 1799 [7] şi 1863 [8]:

---

[1]) Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, t. II, p. XXXI.

[2]) v. I. Bianu şi N. Hodoş, *o. c.*, t. II, p. 344—345.

[3]) v. Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, p. 518.

[4]) Pentru descrierea celui dintâiu cf. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, t. II, p. XXVIII—XXX şi I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, (din biblioteca *Academiei Române*) t. I. p. 616—7; a celui din urmă vezi-o la I. Bianu, *ibid.*, p. 622—623. — Notam că titlul corupt al *Trepetnicului* în forma *Trespesneţi dă semnele omeneştt“* îl mai găsim între însemnările de pe foile din urmă ale unui manuscript din secolul al XVIII-lea, care în biblioteca *Academiei Române* are No. 132, v. I. Bianu, *o. c.*, t. I. p. 301; v. c. 3 *Gromovnicul*.

[5]) Codicele Gaster, v. *Chrestomatia română*, t. II, p. 122—3.

[6]) Codicele Gaster, v. *Literatura populară română*, p. 518.

[7]) Codicele logofătului Ioniţă Giurescu, v. Hasdeu, *o. c.*, p. XXXI XXXII.

[8]) Ediţia din Bucureşti, v. la Hasdeu, *o. c.*, p. XXXI—XXXII.

1639:	1779:	1784:	1799:	1863:
De se va clătì vărfulŭ capului, va dobăndì, sau de-i va dăruì d[u]mn[e]zeu unŭ cuconŭ foarte înţeleptŭ va fi. De se va clătì închietura capului neşte streini neştiuţi vorŭ venì şi-ţi vorŭ aduce dobândâ. Chica de se va clatì în oaste veri merge, şi ïarâ sănătos veri venì. De se va bate tămpla capului despre dir[épta] judecătorïu de oameni va eşì. Tăpla (*sic*) capului den a stânga de se va clătì, într'-o veselie va petrece, etc.	De să va clătì vărvul capului va dobândì, sau de-i va dăruì dumnezeu un cucon, foarti înţelept va fì. Chica de să va clatì, în oaste vii mergi şi ıaraş sanatos te vii întoarce. Creştitul de sa va clatì, nişti oamini neştiuţi vor venì şi vor aduce o dobăndă. Tămpla driaptă de să va clatì, gudecătorıu de oameni vii eşì. Tămpla stăngă de să va clătì [într'-o veselie vei petrece], etc.	Vărful capului di să va clătì, dobăndă viï avé, sau cu vrere luï Dumnezău un cucon foarte înţălept viï dobăndì. Închiitura capuluï di să va clătì, nişte streini îţ vor aduce dobăndă. Părul capuluï di să va clătì, în oaste viï mergi şi ïar te viï întoarce sănătos. Tampla capuluï din a stânga di să va clătì, în veselié viï mergi. Tâmpla capuluï din a dreapta di să va clătì, judecător di oamenï veï eşì, etc.	De să va clăti vărful capului veï dobăndì sau va dăruì Dumnezeu cocon, foarte învăţat va fi. De să va clătì încăetura capului, neşte striini neştiuţi vor venì şi vor aduce dobăndă. De să va clătì chica, în oaste vei merge şi ïar sănătos vei venì. De să va clăti tămpla capului despre drépta etc.	Vârful capuluï de se va clătì, dobândă spune, sau va dăruì Dumnezeu un cocon. Încheetura capului de se va clătì, neşte streini neştiuţï vor venì şi darurï îţï vor aduce. Chica de se va clătì, în oaste 7 ani veï merge şi veï venï sănătos la casa ta. Tâmpla capuluï de dreapta clătindu-se, etc.

Uneori se schimbă câteva cuvinte, altădată persoana ori şirul profeţiilor; altfel textul e acelaş.

In vremea din urmă găsim unele *Trepetnice* în care profeţiile sunt aranjate în ordine alfabetică, după iniţiala cu care se încep. În fond nici acestea nu se deosebesc de redacţia dela

1639. Déosebirile sânt numai formale şi au rezultat din schimbarea modului de aranjare al materialului. Iată, de pildă, câteva părţi din *Trepetnicul cel mare* tipărit în Braşov la 1907 [1]) în comparaţie cu părţile corespunzătoare dela 1639:

1639:

Dégetulŭ mare mana diréptâ de se va clătì ce veri cere dela d[u]mnezeu da-ţi-va.

Déget al doile de se va clatì, cuvantŭ rău va auzì.

Al treile dégetŭ unŭ lucru bunŭ veri svarşì şi te veri bucurà.

Alŭ patrulŭ degetŭ ĭarâ spune bucurie.

Dégétulŭ celu micŭ, o véste veri auzì şi apoi va fi minciunâ.

Dégetulŭ celŭ mare dela măna stangâ de se va clatì, cu unŭ duşman te veri svădì şi veri biruì.

Al doile dégetŭ cu un vrăjmaş te veri certà ĭarâ te veri înpăcà.

Al treile dégetŭ aşijdiré.

Al patrulŭ déget véste bunâ veri auzì.

Dégetulŭ celŭ micŭ, neşte bani sau ce vei dobăndì şi curundŭ veri cheltuì, etc.

1907:

Degetul cel mare dela mâna dreaptă de se va clătì, ce vei cere dela Dumnezeu îţi va dà.

Degetul al doilea dela mâna dreaptă de se va clatì, cuvinte rele vei auzì.

Degetul al treilea dela mâna dreaptă de se va clatì, un lucru bun vei săvârşì şi te vei bucurà de el.

Degetul al patrulea dela mâna dreapta de se va clătì, o veste rea îţi va venì.

Degetul cel mic dela mâna dreapta de se va clatì, o veste rea vei auzi şi va fi minciună.

Degetul cel mare dela mâna stânga de se va clătì, cu un duşman te vei lovì şi-l vei biruì.

Degetul al doilea dela mâna stângă de se va clăti, cu un pizmaş te vei sfădi şi curând te vei împacà cu el.

Degetul al treilea dela mâna stânga de se va clătì într'-o cale vei merge.

Degetul al patrulea dela mâna stângă de se va clătì, o veste bună vei auzi.

Degetul cel mic dela mâna stângă de se va clătì, o veste bună vei auzì, etc.

5. *Celelate texte româneşti şi slavo-româneşti.*

Ce priveşte celelalte texte româneşti şi slavo-româneşti, relevăm următoarele.

„Molitvele" sau „rugăciunile" de dimineaţa şi seara sânt

---

[1]) *Păscălie* sau *Carte de zodii*, p. 192—197.

importante mai mult prin noutatea lor: în carticica dela 1639 se găsesc mai întâiu tipărite româneşte. De aici înainte le aflăm aproape neschimbate în fiecare cărticică de rugăciuni, mai ales în Ceasosloave, fie singure, fie în legătură cu *Paraclisul, Acathistul,* etc.

Iată forma stereotipă în care se prezintă aceste molitve în *Acathistierele* tipărire în secolul al XVIII-lea în Blaj (1763, 1774, 1786, 1791) şi în Sibiiu (1792, 1797) şi pe care o dăm după un exemplar care se găseşte în posesiunea noastră.

„*Rugăčuné* (dimineţii) *I.* D[oa]mne curăţéşte-mă păcătosul, că nice odinioară bine înainté ta n'am făcut, ci mă izbăvéşte de viclénul || şi să fie întru mine voĭa [ta], ca fără osândă să deşchiz gura mé cé nevrédnică, şi să laud présf[â]nt numele tău, al Tatăluĭ, şi al fiĭului, şi al D[u]huluĭ sf[â]nt, acum şi pururé, şi în vécĭĭ vécilor: Amin". „*Rugăčuue* (dimineţii) *a II-a.* Din somn sculându-mă, laudă de miezul nopţii aduc ţie Mântuitorĭule, şi înainte-ţi căzând, strig: nu mă lăsà, să adorm în moarté păcatelor, ci mă miluĭaşte, cel ce téĭ răstignit de voe, şi pre mine, cel ce zac în léne, grăbind mă scoală, şi mă mântuĭaşte întru staré înainte, şi întru || rugăčune; şi după somnul nopţii, să-mĭ luminéze, zioa fără păcat H[ristoa]se D[oa]mne, şi mă mântuĭaşte (p. 14—16). „*Rugăčuné* (dimineţii) *a IX-a. Către présf[â]nta Născătoaré de D*[*u*]*mnezeu.* Presf[â]ntă Stăpâna mé de D[u]mnezeu Născătoare, cu sf[i]ntele şi préputérnicile tale rugăčunĭ, gonéşte dela mine smeritul şi ticălosul robul tău, deznădăjduiré, uitaré, necunoştinţa, nepurtaré-de-grijă, şi toate gândurile cele spurcate, réle, şi hulitoare, dela ticăloasă inima mé, şi dela întunecată minté mé. Şi stânge văpaĭa poftelor méle, că sărac sânt şi ticălos, şi mă izbăvéşte de rélele céle multe, şi de aducerĭ-aminte, şi de năravurĭ şi de toate faptele réle mă slobozéşte: că || bine eştĭ cuvântată de toate némurile, şi să slăvéşte précinstit numele tău în vécĭ: Amin" (p. 27—28).

„*Rugăčuné* (spre somn) IV: || D[oa]mne, D[u]mnezeul nostru: ce am greşit într'-ačastă zi cu cuvântul, cu lucrul, şi cu gândul ca un bun, şi ĭubitorĭu de oamenĭ ĭartă-mĭ, somnul cu pace, şi fără de scârbă dăruĭaşte-mĭ, pre îngerul tău cel apărătorĭu îl trimite, să mă acopere, şi să mă păzéscă de tot răul: că tu eştĭ păzitorĭul sufletelor, şi trupurilor noastre: şi ţie mă-

rire să înălţăm Tatălui, şi Fiĭuluĭ, şi Sf[â]ntuluĭ D[u]h, acum, şi pururé, şi în vécii vécilor: Amin“ (p. 426—7).

„*Rugăčuné* (spre somn) VI: Précurată, şi Blagoslovită de D[u]mnezeu Născătoare Marie, Maĭca cé bună, a bunuluĭ înpărat, varsă mila Fi || ĭuluĭ tău, şi D[u]mnezeuluĭ nostru, spre pătimaş sufletul mieu, şi cu rugăčunile tale mă îndreptéză spre faptele céle bune, ca ceĭalaltă vréme a vieţiĭ méle nevinovată să o trec, şi pentru tine Raĭul să dobândesc, Fečoară de D[u]mnezeu Născătoare, caré eşti una Curată, şi Blagoslovită“ (p. 428 9).

Două dintre aceste rugăciuni le găsim cu text identic şi în *Acathistul* lui S. Klein tipărit cu litere latine în Sibiiu la 1801:

„*Rugatsúne catra Nascatoarea de Dmnezeu.* Prea sfanta Doamná mea de Dmnezéu Nascatóare, cu sfintele, shi prea putérnicile tále rugatsúni gonéste delá míne smeritul róbul tau desdesnadasduírea, úitárea, necunostíntzá, nepurtárea de gríse, shi toate gandurile céle spurcáte, réle, shi hulitoáre delá ticaloasa ínima mea, shi delá întunecata míntea mea,shi stínge vapáea poftelor méle, que serac sint, shi mishél, shi me izbaveste de múlte réle, shi de adúceri amínte shi de narávuri, shi de toate faptele réle me slobozéste. Qve bine ésti cuventáta de toate neamurile, shi se maréste preacinstít numele tau in véci. Amin» (p. 18).

„Dmne Dumnezéul nostru! ce ám greshit intr'áceásta zi cu cuventul. cu fáptá, cu gandul, qvá un bun, shi || iubitoriu de oámeni, eártami: somn cu páce, shi farde bantueála, shi farde scarba daruésthemi. Pre Angerul tau cel áparatóriu trimitel seme ácopere, shi seme pazásca de tot réul: Qve Tu ésti pazitoriul sufletelor, shi trupurilor noastre, shi Tíe maríre inaltzam Tátalui, shi Fiíului, shi sfantului Duh, ácum shi pururea, shi in vécii vecilor. Amin“ (p. 194—195).

Celelate trei lipsesc.

Pentru cele „zece porunci a legei vechi“ (f. 21 r⁰, r. 14—f. 22 v⁰, r. 14), care sânt cu totul deosebite de cele din *Catehismul luteran* copiat în *Întrebare creştinească* la 1607 de popa Grigore din Măhaciu şi reprodus de Hasdeu în *Cuvente den bătrâni,* t. II, p. 100—101, pare a se fi întrebuinţat *Paliia* dela Orăştie (1582)[1], a cărei tălmăcire, deşi ni se spune că a trebuit să se

[1] În *Catechismul calvinesc,* judecând după redacţia ediţiei dela 1656, care probabil reproduce întocmai pe cea dela 1640, se pare că avem de a

facă «cu mare muncă şi din limba jidoveassă şi grecească şi sârbească pre limba românească[1]), s'a făcut de fapt după cea ungurească a lui *Heltai Gáspár* tipărită în Cluj la 1551, dar confruntându-se textul unguresc cu cel al Vulgatei din o ediţie cam la fel cu cu cea a lui Lucas Osiander imprimată în Tübingen de la 1573 încoace,[2]) şi poate avându-se în vedere şi redacţia slavă

---

face cu o traducere nouă, căci găsim în ea înnoiri însemnate: *poruncă — porăncă; dentăiu — dinŭtăi, céste — acéste, denŭ — dinŭ, ţara — pământului, nu fie ţie dumnezei fără mine — să n'aibi tu dumnezei streini înainté mé, idolŭ — chipŭ cioplitŭ, şi toată închipuitura — nici să închipueşti pre chipulŭ celora, răvnitoriu — cu băsău, rudă — sămânţă, miloste — milă, păzescŭ — ţânŭ, poruncele — poru[n]cile, cuvântulŭ — numele, în harŭ — îndăşărtŭ, venitulŭ — jeĭiarii, ucide — omorî,* precum şi alte schimbări şi adause. Pentru a se puteà face mai uşor comparaţia reproducem aici redacţia dela 1656 în întregime (v. G. Baritiu, *o. c.*, p. 44—45):

„Aşé ĭaste în ishodu 20 şi la thorozaconŭ 5 grăì dumnezău t oate acéste cuvinte. *Porănca dinŭtăi.* Eu săntu domnulŭ dumnezăulŭ tău carele tému scosŭ pre tine dinŭ pămăntulŭ eghipetului dinŭ casa robiei, să n'aibi tu dumnezei streini înainté mé. *a doa porăncă.* Nici-ţi face ţie chipŭ cioplitŭ, nici să închipueşti pre chipulŭ celora ce-sŭ susŭ în cerĭu, nice celora ce-sŭ giosŭ pre pămăntŭ, nice celora ce-s întrŭ'-apă suptŭ pămăntŭ, nici te închinà acelora nice slujì lorŭ, că eu săntŭ domnulŭ dumnezăulŭ tău, dumnezău cu basău tare carile cercŭ păcatele părinţilorŭ în feciori până la a treia şi a patra sămânţă întru ceia ce mă urăscŭ pre mine, şi facŭ milă pănă la a miĭa sămănţă, cu ceia ce mă iubascŭ pre mine şi ţânŭ poru[n]cile méle. *a 3 porăncă* Numele domnului dumnezăului tău în dăşărtŭ nu luà că nu-l va lăsà domnulŭ necercatŭ, vare cine va luà numele lui în dăşărtŭ. *A patra porăncă.* Adu-ţi aminte de zua simbetei de o sf[i]nţeşte pre ĭa, în 6, zile lucrĭaza şi-ţi isprăvéşte totŭ lucrulŭ tău iară a 7, zi va fi sămbăta domnului dumnezăului tău, nu lucrà într'-acé zi nemică nece tu, nece feciorulŭ tău, nece jeliarii carii simtŭ din launtrulŭ porţiei tale, că în 6 zile, au făcutŭ d[u]mnezău cerıulŭ şi pămăntulŭ, şi maré, şi cu totŭ ce-i într-'ănsăle, şi a 7 zi să odihnì. pentru acéia bl[ago]sloví domnulŭ zua sămbetei, şi o sf[i]nţí pre ĭa. *a 5 porăncă.* Cinstĭaşte pre tata tău, şi pre muma ta, să vei să aibi zile multe pre cestŭ pămantŭ, ce-ţi va da ţie domnulu d[u]mnezaulu tau. *A 6 porăncă.* Nu omorî. *A 7 porăncă.* Nu curvì. *a 8 porăncă.* Nu furà. *a 9 porăncă.* Nu graì mărturie strambă spre priiatinulŭ tau. *a 10 porăncă.* Nu pohtì casa priiatinului tău, nice muĭarıa lui, nece sluga lui, néce slujnica lui nice boulŭ lui, nice asinulŭ lui, nece nemica ce ĭaste a priĭatinului tău".

[1]) v. I. Bianu şi N. Hodoş, *o. c.* t. I, p. 95.

[2]) v. M. Roques, *L'original de la Palia D'Orăştie* în *Mélanges* offerts a M. Émil Picot (Extrait). Paris 1913. La p. 1 Roques ne spune: „J'ai étudié ailleurs les circonstances historiques et les conditions matérielles dans

întrebuinţată în biserica românească, cum arată unele cuvinte slave care nu par a fi fost generalizate prin uz în limba bisericească[1]).

La contaminarea celorlalte texte mărunte, care urmează nemijlocit după „Zéce porunci a legei vechi»: «Doao porunci a legei vechi ce întru ïale toatâ legé şi pror[o]cii razămă“[2]), etc. (v. f. 23r⁰, r. 1 — f. 24v⁰, r. 16), au putut să se întrebuinţeze, după cum se poate vedeà din citatele dela sfârşitul fiecăruia, afară de *Paliia* tipărită la 1582 în Orăştie ori vre-un manuscript, în care se păstrà restul rămas netipărit al acesteia, chiar şi o traducere independentă, menită să o completeze pe aceasta (Leviticul, Cartea împăraţilor, Cartea lui Daniil proorocul, Cartea lui Tobia, etc.)[3]), şi tipăriturile diaconului *Coresi*.

Calcularea sărbătorilor după săptămâni se găseşte aproape în toate *Păscăliile* şi în *Calendarele* pentru 100, 140 şi 150 de ani, însă în cărticica dela 1639 sja tipărit mai întâiu româneşte.

Indicaţiile, care ni se dau cu privire la împrejurările în care se vor cetì deosebiţi psalmi în „Vedem acestŭ lucru că mari is-

---

lesquelles fut fait cette publication“. N'am avut putinţa să găsesc unde e acest „ailleurs“ şi când a apărut. Dovezile aduse de Roques însă sânt complete şi absolut convingătoare. A observat şì pasajul de pe ultima foaie liminară a *Paliiei*, în care înşişi autorii marturisesc cum au făcut traducerea: „AČASTA E PARTE PALIEI DE ÎNTĂI. AMU Cinci cărţi ale lui Moysi pr[o]rocul: carele sămtŭ întorse şi scose den limba jidovască pre grecéşte, dela greci sârbéşte, şi într'alte limbi den acélïa scose pre limbă rumănéscă (v. textul şì la I. Bianu şi N. Hodoş, *o. c.*, I, p. 97).

[1]) v. Dr. I. Popovici, *Paliia dela Orăştie* (1582), Bucureşti 1911, p. 8 şi 9, în *Analele Acad. Rom.*, seria II, t. XXXIII, *Mem. Secţ. literare*, p. 524 şi 525. Că traducerea s'a făcut din ungureşte dupa *Biblia* lui *Heltai* se afirmă şì în Dr. Sztripszky Hiador şi Dr. Alexics György, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román forditásban. Protestáns hatások a hazai románságra*, Budapest 1911, p. 224 ş. u.

[2]) Notăm că cele „zéce porunci“ şi „Doao porunci a legei vechi“ din textul de la 1639 sânt reproduse întocmai în codicele lui G. Lazăr, (v. Dr. I. Puşcariu, *o. c.*, p. 14—16).

[3]) v. B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, t. I, Bucureşti 1878, p. 5 şi urm. şi V. Mangra, *Cercetări literare-istorice*, Bucureşti 1896, p. 19, Nr. 12 şi p. 13, Nr. 3. — Pentru discuţia asupra legăturii dintre aceste texte şi *Paliia* dela Orăştie, cf. Sbiera, *Mişcări* etc., p. 51, N. Iorga, *Ist. lit. rel.*, p. 96, Dr. I. Popovici în revista *Cosinzeana*, An. II, No. 3 (8/21 Ianuarie) din 1912, p. 51—53, care o susţin, şi S. Puşcariu, *Istoria literaturii române*, vol. I. Sibiiu 1920, p. 191, care o combate.

pite, şi năpăşti au căzut' pre sf[â]nt' pr[o]roc' şi împărat' d[a]vidŭ..." (f. 38 v⁰, r. 12 — f. 39 v⁰, r. 19) s'au alcătuit probabil având-se în vedere *Psaltirea* tipărită de *Coresi* în 1577.

Cum vedem aşa dar, o oarecare tradiţie literară s'ar puteà urmărì cu multă osteneală aproape chiar şì pentru cel mai mărunt dintre textele româneşti şi slavo-româneştì din cărticica tipărită la 1639.

V. Ortografia şi transcrierea textelor.

Deşì se poate observà că autorul caută să-şi fixeze un oarecare sistem ortografic, totuşi nu putem zice că ortografia e unitară. Astfel, cu toate că găsim, de pildă, ca şì în alte texte vechi româneşti, o tendenţă vădită de a scrie pe *ă* şi *â*, între care nu se face nici o deosebire, la mijlocul cuvintelor cu ъ şi ь, iar la sfârşit cu ѫ, totuş întâlnim cuvinte scrise la mijloc cu ѧ: *curâţéşte* 12 v⁰ 9—10, *préînălţâm* 15 r⁰ 3 şi 12, *căntâmŭ* 15 r⁰ 11 12, *pâinile* 37 r⁰ 7, *mârie* 38 r⁰ 7. Uneori e deajuns şì paiericul pentru înfăţişarea grafică a lui *ă* ori *â*: *st'rmb*[*â*] 22 v⁰ 9, *săptăm'ni* 38 r⁰ 8, *g'lčavâ* 54 r⁰ 12—13, *stn'g* 58 v⁰ 14, ca şì invers, cf. *răsărită* 31 r⁰ 7, 32 r⁰ 4—5, 37 r⁰ 15—16 şi *răsăritŭ* 28 r⁰ 8, 35 r⁰ 6—7 şi 17—18, *răsărit'* 27 r⁰ 15, 33 r⁰ 15, 34 v⁰ 18, *răsărit* 28 r⁰ 19, 29 v⁰ 2. Cazurile cu ъ la sfârşit sânt chiar numeroase.

Adeseori se însemnează *ĭ* (scurt), scriindu-se й, dar în aceleaşi cuvinte îl găsim şì neînsemnat, de pildă: *apoĭ* 29 r⁰ 17 şi *apoi* 29 r⁰ 5, etc. Se întâmplă chiar şì că aflăm *ĭ* (й) unde nu trebue, de pildă: *beséreci vorŭ pustiĭ* 33 v⁰ 10, dar cf. şì *beséreci vor pustiĭ* 28 r⁰ 19 şi *va pustiĭ beséreč' mari* 29 r⁰ 19—29 v⁰ 1; *nu te nădăjduĭ* 39 r⁰ 8, etc. Lângă consonantele aruncate deasupra cuvintelor acest *ĭ* (й) sau *i* (и) nu s'a pus: *chinuitoriulu-m*[*ĭ*] *sufletŭ* 21 r⁰ 6, *biru-ţ*[*ĭ*]*-veri* 55 v⁰ 11, etc. Sânt şì cazuri că acest *ĭ* (й) sau *i* (и) — probabil având-se în vedere rostirea populară — nu s'a pus, deşì consonanta dinaintea lui n'a fost aruncată deasupra cuvântului: *nu-m da* 19 v⁰ 9, *bărbaţ* 35 r⁰ 10, *ţ vorŭ venì* 55 v⁰ 10, *nu-ţ vorŭ cutezà* 55 v⁰ 12, *ce-ţ va venì* 57 r⁰ 11. Uneori în locul lui *ĭ* (й) sau *i* (и) s'a pus ь ori paiericul: *în oameni aleşь* 36 r⁰ 10, *să nu-ţ' fač'* 21 v⁰ 5, *munţ'* 21 v⁰ 5, etc.

U s'a tipărit în genere cu ȣ sau оү. Totuşi găsim câtevà cuvinte în care e înfăţişat prin o: *mâ scolaiu* 19 v⁰ 6, *com* 19 v⁰ 8, *domnezeul'* 21 r⁰ 19, *întro* 54 v⁰ 2.

Cuvintele terminate în *-oiu* sau *-oi* se scriu când în o formă, când în alta: *războî* 35 r⁰ 4, dar şi *războiu* 31 r⁰ 4, 32 v⁰ 9, 33 r⁰ 6, 36 r⁰ 4 *răzŭboiu* 35 r⁰ 7, etc. Tot aşa şi adjectivele verbale se scriu când cu *-oriu*, când cu *-or*.

Litera ѣ însemnează atât diftongul *ea*, cât şi *e*, mai ales (*e* deschis), întocmai cum ꙗ şi ѧ înfăţişează atât pe *ia*, cât şi pe *ie*, mai ales cu *ę* (*e* deschis). Aceasta se vede din alternarea lor şi este o dovadă despre existenţa lui *ę* (*e* deschis).

Literele о şi ѡ însemnează nu numai *o*, ci şi diftongul *oa*, ceea ce, cum vom vedeà, pare că ne arată o rostire provincială cu *ǫ* (*o* deschis, cam ca *a* unguresc).

Numai o particularitate curat ortografică e şi scrierea cu fonetism străin a cuvintelor: *glăčavâ* < bg. гльчава 31 v⁰ 2, 32 r⁰ 14, 54 v⁰ 15, dar cf. şi *gălčavă* 34 v⁰ 12, 35 r⁰ 16, *g'lčavâ* 54 r⁰ 12—13, *prăgă* < pl.-sl. прѫга 39 v⁰ 12, *scrăbâ-* < p.-sl. скрѫбь 3 v⁰ 1, 5 v⁰ 12, 9 r⁰ 5—6, 13 r⁰ 3, 16 r⁰ 2 şi 12, 16 v⁰ 12, 28 v⁰ 2, 30 r⁰ 16, 32 v⁰ 6, 34 v⁰ 5, 57 r⁰ 17 şi *scrăbiţi* 17 r⁰ 8 din *scrăbi* < p.-sl. скрѫбѣти, *svădi* < p.-sl. съвадити 57 r⁰ 1, *svârşi* < p.-sl. съврьшити 56 v⁰ 3, *svéşnicŭ* < p.-sl. свѣщьникъ, *svét-* < p.-sl. съвѣть 23 v⁰ 9, 24 r⁰ 17, *zgrăciu-* 54 r⁰ 11 şi 13, substantiv postverbal din *zgârci* < p.-sl. съгрѫчити; iar după modelul acestora: *srăgui-* < ung. *szorogni* 10 r⁰ 1, 10 v⁰ 13, de-aici *srăgŭ* 5 v⁰ 4, dar cf. şi *sărgui-* 1 v⁰ 11, 17 v⁰ 6 şi *sir'-guire* 11 r⁰ 3—4, *tlăhar-* 55 v⁰ 7—8, derivat până acum dintr'un mai vechiu * *tâlhaiu* < ung. *tolvaj* cu schimb de sufix, (cf. *măligariu* < ung. *melegágy*, *fărtar* < ung. *fertály*) deşi nu e exclus că pentru amândouă aceste elemente trebue să admitem un al treilea etymon, *trăziu-* 31 v⁰ 7, 37 r⁰ 14, dar cf. şi *tărziu-* 27 v⁰ 2, 34 v⁰ 16—17, 35 r⁰ 9, < lat. tardīvus,-a,-um, *vrătuté* < lat. vīrtus, ūtem 39 r⁰ 8—9, *vrătosŭ* 30 v⁰ 8, a căruia legătură cu *vârtute*, deşi evidentă, nu e destul de limpezită.

Mai amintim că paiericul uneori s'a pus, altădată nu; de multe ori e înlocuit cu ь.

In sfârşit aflăm o serie întreagă de greşeli de tipar, rezultate parte din uitarea unor litere, parte din tipărirea lor de două ori, din scurtări neobicinuite, etc.: *petru* (= „pentru") 2 r⁰ 8,

mluïaşte (= „miluïaşte") 6 r⁰ 13—14, *dommnulŭ* (= „domnulŭ") 8 v⁰ 4—5 şi 22 v⁰ 3, *omenéascâ* („omenească") 12 v⁰ 14, *birutoare* (— „biruitoare") 13 r⁰ 1, *fečoare* („fečoarei") 13 v⁰ 6, *maica* (— „maică") 13 v⁰ 12, *creştenilorŭ* 18 v⁰ 4—5, dar cf. şì *creştinilorŭ* 9 v⁰ 7, *ocaannicŭ* (= „ocaanic") 20 r⁰ 11—12, *caréle* („carele") 21 v⁰ 1, ca şi *laturé* („laturе") 31 r⁰ 20—31 v⁰ 1, *Septevri* (= „Septemvrie") 26 r⁰ 10, *Octovrie* („Octomvrie") 26 r⁰ 17, *Dechevrie* (— Dechemvrie") 26 v⁰ 12, *udelâ* 26 v⁰ 13, unde ɛ reprezintă diftongul *ea*, dar cf. *udélâ* 25 r⁰ 11, 25 v⁰ 1, 7, 8, 13 şi 19—26 r⁰ 1, 26 r⁰ 6—7, 13, 19, 26 v⁰ 6, 19, 27 r⁰ 6—7 şi 13, 36 r⁰ 3, *Ghenŭvar* (— „Ghenuvarie") 26 v⁰ 19, *alaatŭ* (— „alaltŭ") 28 r⁰ 10, *va tun* (— „va tunà") 28 v⁰ 9, *gémnului* (= „geamănului") 28 v⁰ 9, *oameni* (= „oamenii") 28 v⁰ 18, dar cf. şi *voinicii* 27 v⁰ 18—19, *se vor spămntà* (= „se vor spămăntà") 29 r⁰ 7, *racul* (— „racului") 29 v⁰ 5, *amiazzi* (— „amiazăzi") 30 v⁰ 13—14, *întra* (— „întru") 31 r⁰ 9, *să va cutremură* 37 r⁰ 16, dar cf. şi *se va cutremurà* 58 r⁰ 19, *lăsatul de cărne* 44 v⁰ 17, dar cf. şi *lăsatul de carne* 38 r⁰ 18—19, 38 v⁰ 1, *dir* (= „dirépta") 53 v⁰ 1, *gurmazı* („gurmazii") 53 v⁰ 5, dar cf. şi *gurmazii* 55 v⁰ 17, *întro* în loc de *întru* (— „între") 54 v⁰ 2, *vesselie* (= „veselie") 54 r⁰ 19—54 v⁰ 1, *îndĕmmnă* (= „îndémnă") 58 r⁰ 3, *âpitrì* (= „înpietrì" ori „înpistri") 58 r⁰ 16, *celŭ desuptŭ* (= „celŭ de desuptŭ") 54 v⁰ 18, *celŭ desptŭ* („celŭ dedesuptŭ") 55 v⁰ 11, dar cf. *cé dedesuptŭ* 55 r⁰ 2—3, *géna stăngâ dedesuptŭ* 55 r⁰ 5, *de se clătì* (= „de se va clăti") 53 v⁰ 9—10, 55 v⁰ 9, *de se clăt* (— „de se va clăti") 54 r⁰ 1—2, 58 v⁰ 12—13, *de se va cltì* (= „de se va clăti") 53 v⁰ 15, 57 v⁰ 4, *de se vor cltì* (= „de se vor clătì") 57 v⁰ 4, *de se va clă* (= „de se va clăti") 54 v⁰ 18, *de se va cl* (= de se va clăti") 53 v⁰ 18, *de se va clăt* (— „de se va clăti") 55 r⁰ 6, unde т nu e aruncat deasupra cuvântului ca sà putem întregi pę *ì*, *de s va clătì* — „de se va clăti") 57 r⁰ 10, *a nui* (= „a unuĭ") 57 v⁰ 15, la 23 r⁰ 10—11 s'a tipărit, cum am amintit *bg͡oslovien* (= „b[o]gosloviei"), la 25 r⁰ 15 s'a uitat numeralul 10, etc. Poate greşeli de tipar sânt şi cazurile cu *i* în loc de *i*, despre care a fost vorba mai sus, ş. a.

Ar rămâneà acum să fixăm pe baza celor spuse până aici modul cum vom face transcrierea textelor româneşti, singurele, pe care le vom publicà la sfârşitul acestui studiu. Observăm deci că:

ѣ = *é* şi se va ceti *ea* ori *ę* (*e* deschis) după valoarea ce o are;

ъ = *ă* şi *ŭ*;

ь = *ŭ*, *ĭ* şi *ă* la sfârşit, iar la mijlocul cuvintelor — *ă* şi *ŭ*, după valoarea pe care o are, uneori fiind pus lângă *r̥* şi *l̥* vocalis sonans, altădată înlocuind paiericul, etc.;

ы = *î*;

ѫ = *â*;

ѧ, ꙗ = *ia*, care se va ceti *ia* şi *ie*, după valoarea pe care o are;

ю = *iu*;

о şi ѡ = *o*, care se va ceti *o*, *oa* sau *ǫ* (*o* deschis) şi *u*, după valoarea pe care o are;

ꙟ = *în*, *î* şi *n*, după cum are valoare de *în*, î, ori *n*;

г înainte de *e*, *i* — *gh*, altfel = *g*;

гг, care are valoare de *ng*, = *gg* sau, dacă se află înainte de *e* şi *i*, — *ggh*;

к înainte de *e*, i = *ch*, altfel = *c*;

џ (înainte de *a*, *o*, *u*) = *ǧ*;

ч (înainte de *a*, *o*, *u*) — *č*;

ꙁ = *z*.

N'am făcut nici o deosebire ortografică între и şi ї, ѹ şi оу, precum nici între formele т şi ш ale lui *t*, căci este de prisos, deoarece au aceeaş valoare fonetică.[1]).

Celelalte litere sânt transcrise în modul de scriere obicinuit.

Indicaţiile slavone din textul românesc le-am dat cu litere cirilice întocmai cum se găsesc în original.

Interpuncţiunea originalului, cu excepţiunea accentelor şi a spiritelor, am păstrat-o. Paiericul l-am însemnat cu '.

---

[1]) Pentru valoarea fonetica a slovelor cirilice în cartile româneşti vechi, v. Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române*, Bucureşti 1904; cf. şi Ov. Densusianu, *H. l. r.* vol. II, fasc. 1, p. 46—51, care (p. 51, nota) nu admite întru toate părerile lui Bărbulescu, „où l'on trouvera d'autres exemples des particularités graphiques de nos anciens textes, mais leur choix et la manière dont l'auteur les envisage prêtent le plus souvent à la critique", şi I. — A. Candrea, *Psaltirea Scheiană* comparata cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte, Bucureşti 1916, p. CXVI—CXXVIII, unde (p. CXIX, nota) ni se spune că în lucrarea citată a lui Bărbulescu „se interpretează deseori eronat, de baza incoherenţelor grafice, valoarea mai multor sunete".

Intre parantezele [ ] am făcut întregirile scurtărilor şi conjecturile pe care le-am găsit necesare.

Deoarece cartea pe care o studiem se găseşte într'-un singur exemplar, şi acesta neaccesibil publicului, pentru o mai mare preciziune şi ca doritorii să poată controlà care manuscripte s'au copiat de pe ea, am despărţit rândurile cu o linioară verticală, iar paginile cu două, indicând pe margine numărul acestora din urmă.

VI. Particularităţile de limbă ale textelor.

A) Particularităţi fonetice.

Fonetism cu caracter arhaic.

Vocale. a) **A.** α) Ni s'au păstrat plurale învechite cu *a* (tonic) nealterat: *corabiĭ* 37 r⁰ 3, *corabiilor* 34 r⁰ 19, 35 r⁰ 19 dela *corabie* < p.-sl. корабль în loc de *corăbii*, *hrane* 30 v⁰ 6 în loc de *hrăni* dela *hrană* < p.-sl. храна, *rane* 27 r⁰ 18, 29 v⁰ 8, 33 r⁰ 4, 36 r⁰ 14, 37 r⁰ 19, 55 v⁰ 7 în loc de *răni* dela *rană* < p.-sl. рана.

β) Conjuncţiunea *déca* 11 r⁰ 8, 11 v⁰ 5, 13 v⁰ 3—4, care e derivată de unii din *de* (= „dacă") + *ca* (— lat. quam?), îşi păstrează pe *é* (= „ea") încă netrecut la *a* şi pe *a* din silaba neaccentuată netrecut la *ă*.

b) **E.** α) *E* accentuat + *n*, precum şi + *n* + *consonantă*, s'a păstrat numai în prepoziţii: *den* 34 v⁰ 2, 53 v⁰ 3, 58 r⁰ 1 şi 4 şi *denŭ* 19 r⁰ 3, 19 v⁰ 6, 21 v⁰ 1 şi 2, 36 r⁰ 10, 36 v⁰ 11, *dentru* 1 v⁰ 8, 5 v⁰ 2, 16 r⁰ 4, 30 r⁰ 8, 35 r⁰ 5, *denŭtru* 36 v⁰ 9, 37 v⁰ 9, *pren* 29 r⁰ 15, 29 v⁰ 18, 37 r⁰ 9—10 şi 11, *prentru* 35 r⁰ 8 şi *pentru* 2 r⁰ 8, 58 v⁰ 5.

β) *E* accentuat s'a mai păstrat însă şi între alte condiţiuni: *ce* = „ci" 9 r⁰ 13, 9 v⁰ 12, 13 r⁰ 1, 19 v⁰ 10, 38 v⁰ 15, 39 r⁰ 4, 11 şi 15, 39 v⁰ 17, 56 r⁰ 15, *neşte* — „nişte": 53 r⁰ 7, 55 v⁰ 14, 57 r⁰ 7.

γ) O desvoltare particulară arată *e* accentuat în *tinăr* sau *tiner* derivat din proparoxitonul tĕnerum: *tinerulŭ* 11 r⁰ 9—10, *tinărulŭ* 11 v⁰ 8, pl. *tineri* 27 v⁰ 3.

δ) *E* neaccentuat din prototipele latineşti nu este schimbat totdeauna în *i* ca astăzi: *nemic* 53 v⁰ 16, *nescare* 55 v⁰ 7, cf. şi *neştine* 55 r⁰ 6; *atunce* 28 v⁰ 7, 29 v⁰ 5, 30 r⁰ 15, 31 r⁰ 2, 14—15

şi 19, 31 v⁰ 11, 35 r⁰ 14, 35 v⁰ 2, 39 r⁰ 7—8 şi *atunăce* 31 v⁰ 14, *necăiuri* 13 r⁰ 9 şi 10, 39 v⁰ 15; în sfârşit în compusele: *dentăiu* 21 r⁰ 15; *denainte* 58 v⁰ 17, dar cf. şi *dinlautru* 54 r⁰ 10 şi *dinlăutru* 54 r⁰ 7.

ε) *E* neaccentuat încă nu s'a schimbat în *ă* după labială şi *n* în: *gémenŭ* 25 v⁰ 4, 26 v⁰ 14—15, dar cf. şi *gémănŭ* 25 r⁰ 7 şi 13—14, 25 v⁰ 9—10 şi 15, 26 r⁰ 2, 8 şi 15, 26 v⁰ 2 şi 9, 27 r⁰ 9, 28 v⁰ 9, *gémăn'* 27 r⁰ 2 şi *gém[ă]nului* 28 v⁰ 9, *zgaibe* (cf. lat. scabies alb. *zĝebe, zjebe, dzjebe, sk'ebe*, it. *scabbia)* 30 v⁰ 8—9, *grindine* 39 v⁰ 9, *pecingine* 30 v⁰ 9; *ținerulŭ* 11 r⁰ 9—10, dar cf. şi *ținărulŭ* 11 v⁰ 8, pl. *țineri* 27 v⁰ 3.

c) U *şi* ŭ final. *U* final nu s'a păstrat decât în patru cuvinte paroxitone[1]): *să scapu* 13 r⁰ 7, *căndu* 19 r⁰ 2, *țéu datu* 22 v⁰ 3 şi *multu* 36 r⁰ 2. S'a păstrat însă *ŭ*, care din punct de vedere grafic, cum am văzut, e înlocuit de multe ori cu paiericul ori chiar şi cu ж. Nu s'a păstrat în *nu-l* 30 r⁰ 1, unde *l* nu e aruncat deasupra cuvântului; dar cf. *nu-l'* 39 r⁰ 13, etc.

d) *Diftongi.* Diftongul *iu* încă nu e schimbat în *i* în: *necăiuri* < nec—aliŭbi 13 r⁰ 16.

e) *Accidente generale.* α) *Afereză: cest, častă* = „acest", „această" < eccu[m]-istum 20 r⁰ 19, 21 r⁰ 16, 39 r⁰ 2, 39 v⁰ 17 *cel, cea* = „acel", „aceea" < eccu[m]illum 38 v⁰ 15, 12 v⁰ 2.

β) *Analogie.* Apropierea analogică încă nu s'a săvârşit în: *spăm[ă]ntà* 29 r⁰ 7 şi *spămăntà* 57 r⁰ 14, forma rezultată prin desvoltare fonetică din lat. expavĭmento, -are, derivat din *expavĭmentum < expavēre, la *spaimă* < **spaimă* < lat. *expavīmen (din expavēre), cf. *uit* < **uit* < lat. oblīto, —are (din oblītus); în *nedostoinicii* 2 r⁰ 5—6, compus din *nedostoinic* < p.-sl. достоинъ, la compusele cu *des-*, deşi a început să se facă, după cum apare din *nedăstoinicŭ* 19 v⁰ 1 şi *nedăstoiniculŭ* 20 r⁰ 4, şi în *lăcuiaşte* < ung. *lakni* 22 r⁰ 15—16 la substantivul *loc.*

γ) *Asimilație.* Asimilația încă nu s'a făcut în: *părête* < parētem (= clas. paries, -ietem) 3 v⁰ 12, 5 r⁰ 10—11, 7 r⁰ 6, 9 r⁰ 2, *năroc* < p.-sl. народъ 54 v⁰ 13 şi *răsipi-* < p.-sl. расъпати 4 r⁰ 13 şi 30 r⁰ 19.

---

[1]) In paroxitone *u* final a persistat mai mult decât în proparoxitone, v. Ov. Densusianu, *H. l. r.* vol. II, fasc. 1, p. 95.

Cuvântul *inimă* < *anima,* care a trecut la forma aceasta prin formele *înemă* şi *inemă,* ni se înfăţişează totdeauna numai în forma mijlocie: *inemâ* 20 r⁰ 8, *inema* 15 v⁰ 5, 23 r⁰ 5, 39 r⁰ 14 şi *inemiei* 58 r⁰ 7 8. Tot aşà sânt: *tremite-* < tramitto, ĕre (— clas. transmitto, -ĕre) 20 v⁰ 9—10, dar cf. şì *trimite-* 6 v⁰ 2—3, 20 v⁰ 14, şi *strein-* 17 r⁰ 11—12, 24 r⁰ 11 şi 53 r⁰ 7, din care pare a se fi desvoltat *străin-* prin asimilarea la prefixul *stră-* (cf. Ov. Densusianu, *H. l. r.* vol. II, fasc. 1, p. 108, care observă că etimologia cuvântului n'a putut fi stabilită până acum).

δ) *Proteză.* La pronumele scurtate de dativ p. I, II, III singulare şi de acuz. p. III singulară şi plurală *(îmi, îţi, îşi, îl, îi)* încă nu s'a facut nicăieri proteza lui *î* dela început, deşì găsim câteva locuri unde aceasta ne-ar părea absolut necesară: *un prĭiatinŭ ţi va veni* 54 v⁰ 2, *unŭ prĭiatenŭ ce nu l-ai ştiutŭ ţi va veni* 54 v⁰ 19, *necunoscuţi ţ* (sic) *vorŭ veni* 55 v⁰ 10, *dela unŭ prĭiatinŭ ţ va veni.* 54 r⁰ 9.

ε) *Sincopă.* Pentru adverbul *acum* ni s'a păstrat numai forma veche *acmù,* născută din lat. eccu-mo[do] prin sincoparea lui *u* neaccentuat,; 1 v⁰ 5, 2 r⁰ 11, 3 r⁰ 12, 6 v⁰ 4—5, 9 r⁰ 8 şi 11, 12 r⁰ 5, 19 v⁰ 4, 20 v⁰ 16. În schimb în adjectivul *derept, dìrept* < dīrectus,-a,-um, ca şì în derivatele lui, nicaieri nu s'a întâmplat sincoparea lui *e* şi *ì* neaccentuat: *derept-*: 55 r⁰ 2 şi 18, 54 v⁰ 16 şi 18, *dìrept-*: 16 r⁰ 9—10, 32 r⁰ 1, 53 v⁰ 1 şi 18, 54 r⁰ 5, 7, 12 şi 16, 54 v⁰ 4 şi 10, 55 r⁰ 7, 9 şi 15—16, 55 v⁰ 4, 56 r⁰ 1, 4, 8, 13 şi 19, 56 v⁰ 4 şi 8, 57 r⁰ 10 şi 19, 57 v⁰ 2 şi 17, 58 r⁰ 9—10 şi 15, 58 v⁰ 7, 10 şi 12; *îndirepta-* 4 r⁰ 5—6, 21 r⁰ 7, de-aici *îndireptătorĭu* 6 v⁰ 9; *direptate* < dīrectītas,-atem 23 v⁰ 2, 24 v⁰ 4—5 şi 8, *nedireptăţile* 16 r⁰ 13.

Consonante. a) *D* latin n'a trecut la *z* în: *udelâ* 26 v⁰ 13; *udélâ* 25 r⁰ 11, 25 v⁰ 1, 7—8, 13 şi 19 — 26 r⁰ 1, 26 r⁰ 6- 7, 13 şi 19, 26 v⁰ 6 şi 19, 26 r⁰ 6—7 şi 13, 36 r⁰ 3, *udélei* 36 r⁰ 3—4.

b) Verbul *deschid* mi se înfăţişează în forma mai veche: *deşchidŭ* 19 r⁰ 15.

c) Consonantele *n* şi *r* uneori cad înainte de *ì* ori *ì* + vocală, altădată nu. Astfel găsim: *ai* — „ani“ 22 v⁰ 2; *vei* 53 v⁰ 6, 56 r⁰ 5, 57⁰ 8, dar şì *veri* — „vei“ 39 r⁰ 6 şi 13, 39 v⁰ 11, 53 r⁰ 10 şi 11, 54 v⁰ 1, 3, 5 şi 15, 55 r⁰ 1, 4, 8, 12, 15 şi 17, 55 v⁰ 1, 5, 8, 12 şi 14, 56 r⁰ 3, 7, 9 şi 11, 56 v⁰ 1, 5, 9, 13, 14 şi 17, 57 r⁰ 1

(*bis*), 3, 6, 9, 11, 13, 13—14, 15 şi 18, 57 v⁰ 1, 3, 6, 8, 10, 11—12, 12, 13 şi 19, 58 r⁰ 5, 7 şi 9, 58 v⁰ 1, 9, 15 şi 17, precum şì *veri* — „vrei" 16 v⁰ 2, 20 r⁰ 15; *se vie* „să vină", „să vie" 11 v⁰ 3.

d) Din grupa ⊥ *pr* şi ⊥ *tr* n'a căzut *r* în urma omisiunii disimilative în: *prespre* 55 r⁰ 19, 56 r⁰ 12, dar cf. şì *preste* 37 v⁰ 7—8, 57 r⁰ 14; *prentru* 35 r⁰ 8, dar cf. şì *pentru* 58 v⁰ 5. A căzut în: *rost* = *„gură"* < rōstrum 19 r⁰ 15, etc.

e) În compusele cu *în* nicăiri nu s'a asimilat *n* la labiala următoare, ci, de pildă, se scrie: *înbogăţì, înbrăcà, înpăcà, înplé, înpreunà, înprietenì, înprejur*, etc., iar după analogia acestora s'a disimilat uneori chiar şì *m* original în *n*, dând cuvintelor, în care s'a întâmplat acest fenomen, un caracter de vechime: *înbla-* 27 v⁰ 4, 53 v⁰ 14, dar cf. şì *îmbla-* 30 v⁰ 18 şi 57 v⁰ 12, < lat. amb[ŭ]lo. — are; *înpărat-* 17 v⁰ 14, 21 r⁰ 1, 28 r⁰ 1 şi 11, 29 r⁰ 3, 4, 16 şi 19, 31 r⁰ 3, 6 şi 20, 32 r⁰ 4—5, 34 r⁰ 12, 35 r⁰ 5 şi 16, 38 v⁰ 14—15 şi 16 < lat. imperator, de-aici *înpărăţie* 24 v⁰ 15, 29 r⁰ 17 şi 18, 33 v⁰ 18—19 şi *înpărătesc-* 36 r⁰ 11; *sinbetei* 22 r⁰ 6, dar şì *simbetei* 22 r⁰ 9 < lat. oriental *sambata* (nu din p.- sl. сѫбота din care e ung. *szombat*)[1]); *tinpina-* 5 v⁰ 2, dar şì *timpina-* 9 v⁰ 12, derivat din *tâmpănă, tâmpenă* „Handpauke", pentru care cf. p.-sl. тѫпанъ, gr. τύμπανον şi lat. tympanum.

Fonetism străin.

Fonetismul străin ni s'a conservat în *gurmaz-* 53 v⁰ 5, 55 v⁰ 17, pentru care cf. alb. *gurmas, -zi* şi *grumas, -zi*, derivate dintr'un lat. pop. **grumus* — „gâtlej", care apare şì în ital. *digrumare* = „a înghiţì cu lăcomie" şi în rom. *sugrumà; hiclénŭ* 19 r⁰ 13 < ung, *hitlen, vitlenşugŭ* 36 v⁰ 7 < ung. *hitlenség*, dar cf. şì *viclean-* 29 r⁰ 7, 39 v⁰ 14, *marhâ* 58 v⁰ 1 < ung. *marha; măstrapă* 18 v⁰ 10 < turc. *maštrapá, mastrapá* (cf. bg. *maštrapa, naštrapa*, srb. *maštrap, — trafa*, etc.); *citì* mod, „cetì" şi „citì" 1 r⁰ 3, 39 r⁰ 19, 39 v⁰ 17 < p.-sl. чисти, чьтѫ, *priimì-* 13 r⁰ 1—2,

[1]) Cf. I. Iud, *Zur Geschichte der bündnerromanischen Kirchensprache.* Vortrag mit Anmerkungen. Buchdruckerei Sprecher, Eggerling & Co. Chur. 1919 (Separatabzug aus dem II. *Iahresbericht der historisch-antiquarischen Gesellschaft von Graubünden*, 1919), p. 18 şi 26—27, W. Meyer—Lübke, *Rom. Et. Wb.*, No. 7479 şi *Daco-Romania*, Cluj 1921, p. 436 (în recensiunea făcută de Puşcariu cărţii lui Iud).

15 v° 7, 28 v° 6, 53 v° 19 < p.-sl. приꙗти, приимѫ, *cistit-* 17 v° 13, participiul lui *cistì* „cinstì“ <p.-sl. чьстити, pe care altfel îl găsim numai cu *n*[1]); *nedostoinic* 2 r° 5—6, compus din *ne* + *dostoinic* < достоинъ, dar cf. şi *nedăstoinic* 19 v° 1, 20 r° 4, *pohtă-* 6 v° 8 < похоть, dar şi *poftă-* 20 r° 10, *pohtì* 22 v° 11 < p.-sl. похотѣти, însă cf. şi *poftì* 22 v° 12, *lev* 26 r° 15, *lev'* 25 v° 4 şi *levŭ* 25 r° 8 şi 14, 25 v° 11 şi 17, 26 r° 3 şi 9, 26 v° 3, 8 şi 15—16, 27 r° 3 şi 9 şi 30 v° 3, care în aceste forme este evident p.-sl. львъ, лєвъ = „leu“, până când genitivul *leului* dela 30 v° 3 e format din *leu* < lat l e o, — o n e m. Influenţate de rostirea şi grafia străină sânt cuvintele: *luvà* 22 r° 3, 29 v° 15, dar cf. şi *luà* 22 r° 1, 29 r° 19 < lat lĕv o, — a r e, şi *avgustŭ* mod. „august“ şi pop. «agust», „gust“, „augustru“, „aust“, „ogust“ 26 r° 4 < lat. a u g u s t u s — u m[2]).

Intru cât n'ar fi numai chestie ortografică, fonetismul străin s'a mai păstrat şi în: *glăčavâ,* pe care îl găsim alăturea de *gălčavă* şi *g'lčavâ,* în *prăgă* — «pârgă», *scrăbâ* = «scârbă» şi *scrăbiţi* — „scârbiţi“, *svădì* — „sfădì“, *svărşì* — «sfârşì», *svéşnicŭ* = «sfeşnic», *svét* = «sfat», *zgrăciu* — «zgârciu», pe care le-am citat când am vorbit despre ortografia şi trancrierea textelor. După modelul acestora apoi şi-au putut schimbà fonetismul: *srăgŭ* şi *srăgui-* < ung *szorogni* pe care îl găsim alăturea de *sărgui-* şi *sirguire*, *tlăhar-*, derivat până acum, cum am amintit, dintr'un mai vechiu **tălhaiu* < ung. *tolvaj* cu schimb de sufix, *trăziu-*, pe care îl aflăm şi în forma *tărziu-*, *vrătute* şi *vrătosŭ.*

---

1) Cf. *ciste, cisti*, pentru care Ov. Densusianu, *H. l. r.* vol. II, fssc. 1 p. 70 dă următoarele citate: *Ps. Sch.* XLIV, 10 (XLVIII, 21; *Cuv. den bătr.* II, 350; Coresi, *Tetraev.*, Mateiu 60; Coresi, *Praxiu*, 247, 303; Doc. *Hurmuzachi,* XI, 242; pentru *cesti* citează *Cuv. d. bătr.* II, 47, Noi mai adaugem un citat pentru *ciste* din Gaster: *Chr. rom.* v. I, p. 61 (Moxa).

2) In o evanghelie slavona cu traducere romȃna din sec. XVI publicată de I. Bogdan în *Conv. lit.* XXV, pp. 33—40 găsim: *varece, luva, luvară plovă, dzuva* etc. pentru *oarece, lua, luară, plouă, dzua* etc. Se află însă ş. *ploa* etc. *Luvă luă, a lăvat a luat* în Bahna (Mehedinţi), v. *Conv. lit* XLIV, 844. Curentă e rostirea *luvà* la Romȃnii din Serbia, cf. G. Giuglea şi, G. Vâlsan, *De la Romȃnii din Serbia,* Bucureşti 1913, glossar, s. v., p. 393. Mai amintim ca şi în ţinutul Muraş-Oşorheiului se rosteşte *luvà*, nu *luà*. Forma *luvà* deci poate să se fi ivit nu numai subt influenţă slavă, ci şi ungureasca.

Fonetism cu caracter dialectal.

Vocale. a) *A* neaccentuat > *a*: *denlautru* 55 v⁰ 17, *dinlautru* 54 r⁰ 10 < lat. de + în — illāc — întro, dar cf. şi *dinlăutru* 54 r⁰ 7; *pocaanie-* 1 v⁰ 7, 14 r⁰ 9—10, 23 v⁰ 5 < p.-sl. покаганїє şi *pocai-* (*a se* ⌣) 39 v⁰ 2 < p.-sl. покаютися, *vrajmaş-* 8 v⁰ 6—7, derivat din *vrajmă* < *vrajbă* < p.-sl. вражьда, dar cf. şi *vrăjmaş-* 5 v⁰ 5, 29 r⁰ 12, 39 r⁰ 1, 7, 16 şi 17, 57 r⁰ 3, 57 v⁰ 5, *clatì* 54 r⁰ 16 < p.-sl. клатити, pe care altundeva îl găsim numai cu *ă*: *clătì* ori scurtarea acestuia, *izbavì* 2 r⁰ 8—9 < p.-sl. избавити; altundeva însă îl aflăm şi pe acesta numai cu *ă*: *izbăvi-* 3 r⁰ 10—11, 5 v⁰ 3, 10—11, 7 r⁰ 9—10, 8 v⁰ 7, 14 — 9 r⁰ 1, 13 v⁰ 13—14, 17 r⁰ 3, 19 r⁰ 13, 38 v⁰ 17, 39 v⁰ 1, *izbăvire* 7 v⁰ 12, 16 v⁰ 13 şi *izbăvitoriu-* 9 v⁰ 2.

Păstrarea acestor exemple, ca şi a altora de altă natură, s'ar păreà potrivită pentru a ne uşurà determinarea originii traducătorului. Tocmai pentru aceasta amintim că. deşì sporadic se găseşte şì în dialectul muntean, trecerea lui *ă* neaccentuat la *a* este un fenomen foarte lăţit în Moldova, de care se ţine din punctul de vedere al limbii şì Ardealul, Bucovina şi Basarabia[1]).

b) După cum am amintit, litera ѣ *(é)* nu însemnează numai diftongul *ea*, precum nici literele ꙗ şi ѥ nu însemnează numai diftongul *ĭa* ori *ĭe*, ci toate trei, când sânt urmate de *e*, *i* ori o consonantă înmuiată trebue să aibă valoare de *ę* (*e* deschis). Rostirea cu *ę* (*e* deschis) e obicinuită şi astăzi la Românii din Ardeal, Bihor, Maramureş şi vestul Moldovei. Cu *ę* (*e* deschis) va trebuì deci să cetim cuvintele: *genei* 54 v⁰ 16, cf. şì *génei* 54 v⁰ 17; *urechei* 54 r⁰ 13—14, cf. şi *uréchei* 54 r⁰ 12 şi *uréché* 10 v⁰ 4; *cele* 6 r⁰ 4, dar cu un rând mai sus *céle* 6 r⁰ 3; *aravitenilor* 28 v⁰ 12, dar cf. *araviténilor* 30 r⁰ 6 7, 37 v⁰ 1; *începemŭ* 37 v⁰ 10, dar *încépe* 39 v⁰ 11; *merge* 53 r⁰ 10, dar pe pagina următoare *mérge* 53 v⁰ 8, tot aşà 57 v⁰ 12, etc.; *cinsteşte* 22 r⁰ 18, dar cf. *cinstéşte* 23 r⁰ 11; *priimeşte* 13 r⁰ 1—2, *străluceşte* 19 v⁰ 15—16, dar cf. *curăţéşte* 12 r⁰ 14, 12 v⁰ 4—5 şi *curâţéşte* 12 v⁰ 9—10, *spăşéşte* 2 v⁰ 9, 19 v⁰ 17, *spodobéşte* 3 v⁰ 3—4, precum şi *biruĭaşte* 16 r⁰ 8, *miluĭaşte* 5 v⁰ 6 şi 8, 6 r⁰ 13—14, 12 v⁰ 6 7, 19 v⁰ 10, *măntuĭaşte* 2 r⁰ 14, 2 v⁰ 15, 3 v⁰ 8, 7 v⁰ 9, 9 r⁰ 9—10,

---

1) v. Dr. G. Weigand, *Die Dialekte der Bukovina und Bessarabiens*, Leipzig 1904, p. 50.

19 v⁰ 13—14, *nevoïaşte-te* 8 r⁰ 9, etc.; *precurată-* 4 v⁰ 3, 7 v⁰ 4, 14 v⁰ 4—5, 20 v⁰ 18, dar cf. şì *précurată-* 2 r⁰ 3—4, 7 v 10, 8 r⁰ 7, 10 r⁰ 3 şì 8, 12 v⁰ 14 — 13 r⁰ 1, 17 v⁰ 5 şi 12, 18 v⁰ 5, 19 v⁰ 19, 21 r⁰ 2 şi 10—11; *precistei* 1 r⁰ 1—2; *presf[â]ntâ* 2 v⁰ 8, dar cf. şì *présf[â]ntâ* 20 r⁰ 1; *preînălţâm* 15 r⁰ 12, dar cf. pe aceeaşi pagină cu cevà mai sus *préînălţâm* 15 r⁰ 3 şi 7 şi *préînălŭţăndŭ* 14 v⁰ 11—12.

Reducerea fonetică şi grafică a lui *ea* la *e*, explicat în felul de mai sus, s'a făcut şì în combinaţii sintactice: *de dirépta* 55 v⁰ 4, 58 r⁰ 15, 58 v⁰ 7, dar cf. şì *dé dirépta* 57 v⁰ 2 şi 17; *depururé* 4 v⁰ 6—7; *de stănga* 58 v⁰ 8, dar cf. şì *dé stănga* 54 v⁰ 14, 56 v⁰ 2, 57 v⁰ 3—4 şi 9, 58 r⁰ 18—19; *desupra* 56 r⁰ 19, dar cf. şì *deasupra* 53 v⁰ 17, 54 r⁰ 1, 54 v⁰ 16, 55 v⁰ 9. Cu *ẹ* (*e* deschis) se va ceti şì *udélei* 36 r⁰ 3—4, până când *e* din *udelă* 26 v⁰ 13, cum am mai amintit, reprezintă diftongul *ea*, cf. şì *udélâ* 25 r⁰ 11, 25 v⁰ 1, 7—8, 13 şi 19 — 26 r⁰ 1, 26 r⁰ 6—7, 13 şi 19, 26 v⁰ 6 şi 19, 27 r⁰ 6—7 şi 13, 36 r⁰ 3.

In sfârşit tot cu *ẹ* (*e* deschis) probabil trebue să cetim şì următoarele cuvinte în care, în loc de *ea* final (derivat), găsim *e*: *adăpostitoare vieţei* 8 v⁰ 8, *adăpostitoare creştinilorŭ* 9 v⁰ 6—7' *nădéjde şi folositoare credinčoşilorŭ* 13 r⁰ 10—11, *bucură-te adăpostitoare tuturor creştinilorŭ, şi scăpare biruitoare* 18 r⁰ 9—10, *bucură-te mărire creştenilorŭ* (*sic*) 18 v⁰ 4—5, *Bună cinstire* = „bunăcinstirea" 23 v⁰ 10, *Direptate fireei* 24 v⁰ 4—5, dar cf. *Direptaté legeei* 24 v⁰ 8, *spre pacoste oamenilor* 34 v⁰ 2, *întru mǎncare rodurilor* 34 v⁰ 19; *al doile* 56 v⁰ 11, 57 r⁰ 2, *al treile* 56 v⁰ 12, 57 r⁰ 4; *noapte* = „noaptea" 27 v⁰ 13, dar cf. şì *noapté* (*passim*).

c) *E* şi *i* după *s, z, ţ, ş, j* şi *t, d* n'au trecut la *ă* şi *â*, deci pentru aceste sunete ni se păstrează fonetismul obicinuit astăzi în Muntenia şi în câteva sate din comitatul Treiscaune (Háromszék)[1]: *semn* 25 r⁰ 4—5, 30 r⁰ 17, 53 r⁰ 1—2, *înţeleptŭ* 53 r⁰ 5—6, *tinerulŭ* 11 r⁰ 9—10 şi *tinărulŭ* 11 v⁰ 8, etc. Totuş în loc de *secà* găsim *săcà* 31 r⁰ 17, în loc de *semănătură* găsim *sămănătură* 27 v⁰ 1—2, 34 v⁰ 6—7, 37 r⁰ 13; conjucţiunea *să* — „de", „dacă" < se în loc de sī se scrie când *să* 1 r⁰ 7, 20 v⁰ 5, 27 v⁰ 5 şi 13, 29 r⁰ 8 şi 13, 29 v⁰ 12 şi 17, 30 v⁰ 12, 32 r⁰ 3,

[1]) v. G. Weigand, *Linguistischer Atlas des daco-rumänischen Sprachgebietes,* Leipzig 1909. Übersichtskarte Nr. 1 (49), 11 (39) şi 14 (62).

35 vº 2, 36 rº 12, 36 vº 12, 37 rº 16, când *se* 28 rº 13, 28 vº 6, 17 şi 19, 30 rº 5 şi 14, 31 rº 2 şi 13, 32 rº 9, 33 rº 13 şi 19, 34 rº 1, 35 vº 5 şi 9, 37 rº 1, 5 şi 17, 37 vº 3; pronumele reflexiv *se*, care se scrie de obiceiu cu *e*, îl găsim de câtevà ori scris cu *ă*: *să nască* 23 vº 14, *să începe* 25 rº 5, *de să va clătì* 55 vº 5, *să va veselì* 56 rº 18, şi în schimb pe *să* dela conjunctiv, care în genere se scrie *ă*, de câtevà ori îl găsim scris cu *e*: *se zicem'* 6 rº 4, *se nu ne ruşinăm* 10 rº 13, *se vie* 11 vº 3, *se adorm'* 19 vº 9, *se nască* 33 rº 7, *se ştiì* 37 vº 7, iar pe bază de analogie şì pronumele posesiv *său* e scris odată cu *e*: *domnu-seu* 27 vº 17, dar cf. şì *domnului său* 27 vº 15—16, la care am mai puteà adauge încă câtevà exemple de mai puţin interes; *razămâ* „razimă“ 23 rº 3.

La acest loc trebue să cităm şi substantivul *sisioară* 57 rº 9—10 şi 12, al căruia *i* din silaba antepenultimă s'a născut în urma influenţei analogice a lui *s* asupra lui *â* următor, iar cellalt pe bază de asimilaţie regresivă în modul următor: *sisioară* $<$ *susioară* (*subsioară* $>$ *subţioară* $>$ *supţioară*) $<$ *susâoară* $<$ *susuoară* $<$ *supsuoară* $<$ *supsuară* $<$ *subsuară* $<$ lat. s u b - s u b a l a [1]).

d) *E* final aton $>$ *ă* după *r*: *izvoarăle* 31 rº 16—17.

e) *Ea* $>$ *a* după o labială, *č* şi *ş*: *pomanâ* 56 vº 5, 58 rº 13—14, dar cf. şi *poménâ* 53 vº 18—19, 58 vº 4, *trupascâ* 6 rº 1—2, *izbăvascâ* 5 vº 10—11, 8 vº 7, 13 vº 13—14, dar cf. şì *izbăvéscă* 38 vº 17, *marse* 11 rº 3; *čafa* 53 vº 9, *čartâ* 54 rº 12, *glăčavâ* 31 vº 2, 32 rº 14, 54 vº 15, *g'lčavâ* 54 rº 12—13 şi *gălčavă* 34 vº 12, 35 rº 16; *sprănčana* 54 rº 15 şi 17, dar cf. şì *sprăncéna* 54 vº 6 şi *sprăncéne* 54 vº 2, *drăčascâ* 13 rº 5, *častâ* 20 rº 19, *ačastâ* 20 vº 2—3, *ačasta* 11 vº 3, 19 rº 8, *čaia* 1 vº 3, *ača* 34 rº 9, 34 vº 12, dar cf. şì *acé* 35 rº 8, *încatâ* 24 vº 9; *şalele* 57 vº 11, *greşalele* 6 rº 3, *greşalelor* 12 vº 10, *şase* 22 rº 7, *a şasé* 22 vº 5, *şapte* 23 vº 3, 7 şi 18, 24 rº 6, a *şapté* 22 vº 8.

---

[1]) Notăm că forma *sisioară* se mai găseşte în *Ps. Sch.* CLII, 16; *Ps. Vor.* CLII, 16; CLVI, 11 şi în *Stihurile în versuri pentru Grigorie Ghica Vodă* de Enachi Kogălniceanu, la Gaster, *Chr. rom.*, t. II, p. 115, r. 14, iar *susioară* în *Ps. sch.* XLIII, 4; LXXVIII, 11; LXXXVIII, 11, 14, 22; XCVII, 1; CXVI, 11; *Ps. vor.* XCVII, 1; *supsioară* în Coresi, *Ps.* XLIII, 4; LXXXVIII, 14, *suptsioară*, ibidem, LXXXVIII, 11; *suptsuară*, ibidem, LXXVVIII, 11: LXXXVIII, 11, XCVII, 1; CLVI, 11, cf. *Ov. Densusianu, H. l. r.*, vol. II, fasc. 1 p. 109.

f) În loc de *â* tonic şi aton + *n* ori *m* + consonantă găsim uneori *i*: (*cotulŭ*) *stingŭ* 56 r° 10, (*urechei*) *stingi* 54 r° 14, dar cf. şì *stăng-* 53 v° 3, (*stăggâ*) 54 r° 3, 54 r° 10 şi 17, 54 v° 6, 6—7, 11 şi 14, 55 r° 5, 11 şi 13, 55 v° 6, 56 r° 2, 6 şi 17, 56 v° 2, 6 şi 19, 57 r° 12, 57 v° 4 şi 9, 58 r° 12 şi 19, 58 v° 8 şi 18, (*stn'g*) 58 v° 14; *stinge* (*văpaia poftelor*) 20 r° 10: *simbetei* 22 r° 9, *sinbetei* 22 r° 6; *timpinâ* 9 v° 12, *tinpinâ* 5 v° 2; *cugetind* 27 v° 17; *osindit-* 20 r° 8, dar şì *osăndâ* 19 r° 15.

g) *I* atonic a trecut peste *e* la *ă* după o consonantă + *r* în: *lacrămă-* 15 r° 14, 15 v° 3, 28 r° 10, 35 v° 15.

h) În altermarea lui *o* cu *oa* accentuat, când în silaba următoare găsim *a, ă, e* şi *o*, trebue să vedem o rostire specifică a sunetului *o*, asemânătoare cu sunetul lui *a* unguresc, pe care o însemnăm cu *o̯*, rostire ce se întâlneşte şi astăzi Ţara Oaşului, în Ardeal, Bucovina şi Basarabia. Cu *o̧* (*o* deschis) deci trebue să cetim cuvintele: *omenii* 17 v° 10, dar cf. şì *oameni* şi *oamenii (passim)*; *ospeţi* 55 v° 9—10; *războe* 23 r° 18, 35 r° 17, 36 v° 4—5, dar cf. şi *războae:* 29 r° 19, 33 v° 1.

i) *I* a trecut la *î* după *rr* în *ţărâ* 36 v° 14, *ţărăi* 32 r° 6, 33 r° 16.

j) *Afereza*. Nu e exclus că dintre verbele simple de origine latină, care ni s'au păstrat şi despre care va fì vorba în alt loc, unele ni se înfăţişează astfel în urma aferezei lui *în-* de la începutul lor, care se ivise în ele după analogia verbelor moştenite din latineşte care începeau cu *in-*, *im-* neîntonat şi care au primit un *î-* protetic în locul lui *i* pierdut.[1]) Aşà a putut să se nască: *bogăţì* (*a se* ∽) 39 v° 15, căci găsim şi forma neaferezată *înbogăţì* (*a se* ∽) 31 r° 5, *mulţì* (*a se* ∽) — „a se înmulţì" 34 r° 15, 34 v° 9, *tâmplà* (*a se* ∽) = „a se întâmplà" (< lat. tĕmpŏro,-are) 58 r° 11—12 şi 14, *tălnì* = „întâlnì (cf. ung. *találni*) 55 v° 16, care se mai aud şì astăzi în acest chip prin Ardeal. Din verbele aferezate *necà (a se* ∽*)* — „a se înnecà" şi *drăcì* (*a se* ∽) = „a se îndrăcì" s'au născut substantivele *necare* — „înnecare" 27 v° 4 şi *drăcire* — „îndrăcire" 24 r° 2. In schimb probabil avem de a face cu verbe neaferezate deci cu forme originale în *necà* — „ucide" < *n co, -are* 34 r° 8, *notà* = „a plutì", „a călătorì cu naia" < *nŏto, -āre 28 v° 21, *tinde* = «a ridicà», „a îndreptà»

1) Cf. Ov. Densusianu, *H. l. r.* vol. II, fasc. 1, p. 31—32.

< tĕndo, -ĕre 3 r° 12 şi *timpinà*, *tinpinà*, „a se grăbì", „a alerga„ (< *tâmpănă, tâmpenă* «Haudpauke», pentru care cf. p.-sl. тѫпанъ, gr. τύμπανον şi lat. tympanum 5 v° 2, 9 v° 12, căci înţelesul lor e deosebit de al verbelor compuse cu *în-* întrebuinţate astăzi.

k) *Asimilaţie.* Asimilaţie vocalică progresivă găsim: când *ă, â* precedaţi de *e, i* şi o consonantă muiată se prefac în *e, i,* întocmai ca în dialectul muntean,: *mulŭţemită* 58 v° 5, care se derivă din *mulţămesc* < *mulţam* < *mulţi + ani; uşe* < ostia 14 r° 9 (articulat *uşa* 18 r° 3); *grije* < bg. грижа 30 r° 15, 31 r° 7, 57 r° 15 şi 16, gen. sg. art. *grijei* 4 r° 13, nom. pl. *grije* 3 r° 3 (articulat: *grija* 15 v° 8; cf. şì *negrija* 20 r° 6); când în hiat după *o* şi *oa* (diftongat din *o*) se preface *ă* în *o,* ca în unele părţi din Ardeal, Bihor şi Maramureş,: *doao* 23 r° 1, *amăndoo* 54 v° 7, *amăndoao* 54 r° 19, 55 v° 13 şi 18, pronumele personal, dat. pl. *noao* 6 r° 12, 14 v° 6, 24 v° 7, numeralul *noao* 23 v° 12 şi adjectivul *noao* 23 v° 4; precum şi când *u* precedat de *a* trece la o: *aorŭ* 39 v° 17, cum se aude în cele mai mai multe părţi ardelene, dar cf. şì *aurŭ* 18 v° 3—4 şi *aur* 18 v° 10.

În loc de *â* găsim *u* în *curundŭ* 57 r° 8—9, cum se aude şì astăzi în unele părţi, deşì din lat. currendo am aşteptà forma *curând.*

Asimilaţie vocalică regresivă găsim în: *diminéţă* 19 r° 3, 19 v° 8 < lat. *demane, *sisioară* 57 r° 9—10 şi 12 < *susioară* (*subsioară* > *subţioară* > *supţioară*) < *susâoară* < *susuoară* < *supsuoară* < *supsuară* < *subsuară* < lat. sub + subala, *timpina* 9 v° 12 şi *tinpinâ* 5 v° 2- «a se grăbì», «a alergà» (< *tâmpănă, tâmpenă* «Handpauke»).

Asimilaţie vocalică reciprocă, adică atât regresivă cât şì progresivă, s'a întâmplat în forma *zuo* a substantivului *zì: *zia* < *zioa* sau *ziua* (pentru a se încunjurà hiatul), de-aici nearticulat *ziuă* > *ziuo* > *zâuo* > *zuo,* pe care-l găsim numai articulat: *zua* 22 r° 6 şi 9, 38 r° 10 şi 11, 45 r° 1.

b) *Disimilaţie.* In urma redării rostirii dialectale ni s'a păstrat disimilaţia vocalică regresivă în: *cuconŭ* (cf. n.-gr. κοκῶνα „gnädige Frau", κοκκονίζα „Fräulein" şi *coca* „copil mic") 53 r° 5, dar găsim şi *cocon* 54 r° 16, 57 r° 19, pl. *coconi* 54 v° 12, 55 r° 19; *închietura* 53 r° 6—7, 56 r° 12, dar cf. şi *încheetura* 56 r° 16, 58 v° 15 şi 18 din *cheie* < lat. clavis, — em; *naştire-* 37 v° 11,

38 r° 19, 38 v° 2, 54 v° 12, dar cf. şi *naşteré* 38 v° 3—4 < lat. * *nascĕre; aşijdiré* 55 v° 3, 57 r° 5, 58 v° 7 din *aşijderea*, care „e, de-bună-seamă, o formă contaminată din *aşiş* şi sinonimul sârbesc *takoždere* (Hasdeu, *Etym. Magn.* 2004) sau din sinonimul paleosl. *takožde*, cu adăogarea unui *-re* adverbial (Tiktin, *Dicț. rom.-germ.* 112)“[1]); *priiatin-*, cet. „priĭetin“, 54 r° 9 şi 14, 54 v° 2, 55 v° 14, 57 v° 15—16, 58 v° 9 şi *nepriiatinŭ* 56 r° 9, dar cf. şi *priiatenŭ* 54 v° 19 < p.-sl. приıатєлъ, de-aici *înprieteni* (*a se* ∽) 55 r° 1. Tot disimilaţie vocalică avem şi în schimbarea în *i* a lui *e* rezultat din *ı* latin neaccentuat, când în silaba următoare se găseşte *e* sau *ă*: *acoperimănt-* 14 v° 3—4, dar cf. şi *acoperemănt-* 4 r° 2—3, 13 r° 5—6, 16 v° 8—9, 17 v° 1—2 < lat. *ac-cooperīmentum; *dirept-* 16 r° 9—10, 32 r° 1, 53 v° 1 şi 18, 54 r° 5, 7, 12 şi 16, 54 v° 4 şi 10, 55 r° 7, 9 şi 15—16, 55 v° 4, 56 r° 1, 4, 8, 13 şi 19, 56 v° 4 şi 8, 57 r° 10 şi 19, 57 v° 2 şi 17, 58 r° 9—10 şi 15, 58 v° 7, 10 şi 12 < lat. dīrectus, *direptate* 23 v° 2, 24 v° 4—5 şi 8 < lat. dīrectitas, -atem, de-aici *nedireptate-* 16 r° 13, dar cf. şi *derept-* 54 v° 16 şi 18, 55 r° 2 şi 18.

m) Epenteză. Fenomenul epentezei sau răsunării lui *i* final între *â* < **a** şi *n* din silaba paroxitonă a cuvintelor care se termină în *e* ori *i* îl găsim numai în deosebitele forme ale cuvântului *pâine* 27 r° 19, 29 v° 2—3, 30 r° 11 şi 18, 31 r° 15, 33 v° 13, 34 r° 1, 7 şi 15, 34 v° 9, 35 r° 8, 36 v° 8, 37 r° 2 şi 7, 39 v° 12. In formele cuvântului *mână* însă nu s'a produs: *mănei* 56 r° 4, *măneei* 56 r° 16—17, *mănilorŭ* 32 r° 2.

Diftongi. Deoarece se găseşte de două ori, nu putem considerà de o greşală de tipar, ci de o particularitate dialectală forma *miu* 11 v° 14 şi 19 v° 1 a pronumelui posesiv *mieu*, atestată des şi în textele din sec. XVI, cum arată Ov. Densusianu, *H. l. r.*, vol. II, fasc. 1, p. 54, şi uzuală la Românii din Serbia, v. G. Giuglea şi G. Vâlsan, *Dela Românii din Serbia*, glosar, s. v. (p. 394). E o reducere a diftongului asemănătoare celei a lui *ieu* la *iu* (cf. *iuşor* < * *ieuşor*).

Consonante. a) J şi ğ. J iniţial sau intervocalic şi *djo* latineşti se redau în genere prin *j*. Numai o singură dată îl găsim scris cu *ğ*: *încungiurare* 17 r° 4, dar cf. *înprejurul* 55 r° 7 şi 11.

[1]) Dr. S. Puşcariu, *Dicționarul limbii române*, p. 313.

b) *Nazalizarea vocalei.* Consonantele *m* şi *n* înainte de mute, iar *n* şi înainte de vocale, uneori se pierd în urma nazalizării vocalei care se află înaintea lor. Astfel s'a pierdut *m* în silabă întonată înainte de labiala *p* în substantivul *tăpla* 53v⁰ 3, a rămas însă în *tămpla* 53v⁰ 1 şi 17, 54r⁰ 1, cf. şi verbul *tâmplà (a se ~)* 58r⁰ 11—12 şi 14. *N* a căzut în silabă întonată înainte de o consonanfă în: *dinlautru* 54r⁰ 10, *denlautru* 55v⁰ 17 şi *dinlăutru* 54r⁰ 7; în articolul nehotărît de genul masculin neîntonat în propoziţie, înainte de un cuvânt care începe cu vocală, dar şi cu consonantă: *u om* 35v⁰ 4, dar cf. şi *un omŭ* 29v⁰ 5, *unŭ om* 29v⁰ 14, 55v⁰ 15, *unŭ omŭ* 31r⁰ 12; *u priiatinŭ* 54r⁰ 14, dar cf. şi *unŭ priiatinŭ* 54r⁰ 8—9, 58v⁰ 9, *un priiatinŭ* 54v⁰ 2, *unŭ priiatenŭ* 54v⁰ 19. Şi în *genuchiu-* 58v⁰ 12 < lat. genŭc[ŭ]lum mai de grabă avem de a face cu pierderea lui *n* epentetic în urma nazalizării vocalei dinaintea acestuia decât cu neivirea încă a epentezei lui *n*, căci găsim şi forma *genunchiu-* 58v⁰ 14, 16 şi 18[1]).

In legătură cu acestea notăm şi forma de singular nazalizată, cunoscută numai dialectului daco- şi istro-român, a substantivului *grâu*, alăturea de pluralul nenazalizat *grâne: grău-* 28r⁰ 7, 28v⁰ 13, 29v⁰ 7, 31v⁰ 4, 33v⁰ 10—11, 34v⁰ 13, 36r⁰ 2 şi 6, dar dat. pl. *grănelor* 30v⁰ 5 şi *grănelorŭ* 37r⁰ 9.

Fonetică sintactică.

a) Pentru a încunjurà hiatul sintactic, rezultat din întâlnirea unui cuvânt terminat în vocală cu altul care începe cu vocală, — afară de eliziune, asupra căreia nu ne vom oprì fiind obişnuită şi astăzi, — se întrebuinţează mijlocul de a împreunà, şi grafic, vocala finală a celui dintâiu cuvânt cu vocala iniţială a cuvântului următor: *nérâ* (= „ne-ar") 2r⁰ 8 şi 10, *vusu-tém* 4r⁰ 3, *căştigatu-tém'* 7r⁰ 7, 9r⁰ 3, *sătăş'luitu-téi* 19v⁰ 6—7, *téu arătat* 14r⁰ 10, *téi răstignitŭ* 19v⁰ 11, *témŭ scos* 21v⁰ 1, *ţéu datu* 22v⁰ 3, *dé stănga* 54v⁰ 14, 56v⁰ 2, 57v⁰ 3—4 şi 9, 58r⁰ 18—19, *dé dirépta* 57v⁰ 2 şi 17. Cu *e* în loc de *ea: de stănga* 58v⁰ 8,

---

[1]) S'ar puteà spune că în cazurile citate putem să avem de a face cu nişte simple greşeli de tipar. Această obiecţiune e cu putinţă pentru formele: *tăpla, u* şi *genuchiu-*, cum e cu putinţă şi pentru *Septevri, Octovrte, Dechevrie* (cf. *Noemvrie* 26v⁰ 5) pe care le-am şi considerat de atari; pentru *dinlautru, denlautru* şi *dinlăutru*, pe care niciodată nu-l găsim cu *n*, însă nu.

de dirépta 55 v⁰ 4, 58 r⁰ 15, 58 v⁰ 7, *depururé* 4 v⁰ 6—7, *desupra* 56 r⁰ 19.

b) Consonanta finală a primului cuvânt a căzut dinaintea consonantei cu care începe cuvântul următor (apocopă). Astfel a căzut *t* din *supt* < lat. sŭbtus, întocmai cum cade şi în graiul ţăranului, în *supŭ pămăntŭ* 21 v⁰ 8 şi *supŭ sisioara* 57 r⁰ 9—10 şi 12.

c) Despre nazalizarea vocalei şi dispariţia în grafie a lui *n* din articolul nehotărit de genul masculin, neîntonat în propoziţie, a fost vorba mai sus.

B) **Particularităţi morfologice.**

a) Articolul enclitic. Articolul final *l*, în urma păstrării lui *ŭ* final ori a înlocuirii acestuia prin paieric, n'a căzut decât în locuţiunea *tată-tău* 22 r⁰ 18; cf. şi *mumă-ta* 22 v⁰ 1.

b) Articolul genetival. Articolul de gen.-dat. sing. fem. *-ei* de multe ori nu s'a contras cu terminaţiunile *-e* şi *-i* ale substantivelor de declinarea I şi III: *fireei* 24 v⁰ 5, *inemiei* 58 r⁰ 7—8, *legeei* 24 r⁰ 8, *lumiei* 5 r⁰ 12—13, 9 v⁰ 1, 13 r⁰ 9—10, 13 v⁰ 8, 18 r⁰ 13, *măneei* 56 r⁰ 16—17. Formele necontrase însă sunt cu mult mai dese: *legei* 21 r⁰ 14, *mănei* 56 r⁰ 4, *adăpostirei* 4 v⁰ 1, *luminărei* 8 r⁰ 3, *milostei* 5 r⁰ 11—12, 6 v⁰ 14, 13 v⁰ 11, *peliţei* 9 r⁰ 13, *pohtei* 6 v⁰ 8, *robiei* 21 v⁰ 2, *sărutărei* 11 v⁰ 6, *scăpărei* 9 r⁰ 2—3, *spăseniei* 7 r⁰ 5—6, *vieţei* 4 r⁰ 3, 8 v⁰ 8, 21 r⁰ 9, *fečoare*[*i*] 13 v⁰ 6, etc.

c) Numele. α) Substantivele *grindine* şi *zgaibe*, ca şi *pecingine* < [im]petiginem din [im]petīgo, care în unele părţi se aude în forma *pečingină*, păstrează terminaţiunea declinării a III-a, apropiindu-se astfel de prototipurile latineşti grandĭnem din grandō şi scabies (cf. alb. *zgébe, zjebe, dzjebe, skébe*, it. *scabbia*): *Cănd va fi trăsnetŭ şi grindine* 39 v⁰ 9, *şi în lature despre apus va fi durére întru oameni însă mai vrătosŭ zgaibe, şi pecingine, şi răe* 30 v⁰ 8—9.

β) Substantivul *ţară* 21 v⁰ 1, 29 v⁰ 13—14, 34 r⁰ 6 şi 9, 35 r⁰ 8—9, 53 v⁰ 8 are genitivul nearticulat *ţără* 36 v⁰ 14, iar pe cel articulat *ţărăi* 32 r⁰ 6, 33 r⁰ 16. Forma aceasta altfel, cum am arătat, din punct de vedere fonetic e desvoltată normal. *Tată* în legătură cu pronumele posesiv are genitivul *tătăne-*: *tătăne-tău*

10 v⁰ 6, 17 v⁰ 11. (Pentru gen. *mumăni-*, *mumâni-*, *mâni-* etc. v. Ov. Densusianu, *H. l. r.*, v. II, fasc. 1, p. 148; cf. şi pluralele: *tătâni, mumâni;* ar. *păpâni, dădâni, lălâni*).

γ) In loc de gen.- dat. se întrebuinţează uneori o formă de circumscriere cu prepoziţia *a* < ad: *nădejdé a toate capetele pămăntului* 6 r⁰ 9, *bucură-te luminâ a toatâ lumé* 18 r⁰ 5, *va fi despărţire a mari bărbaţi* 29 v⁰ 16, *atunce măntuire a toatâ lumé va fi, şi înpăraţilorŭ cădére* 31 r⁰ 19, *păine va fi multă, şi de tot' binele a tot omul* 34 r⁰ 2, *şi nu va fi bucurie a toată lumé* 35 r⁰ 1, *a mari capete va fi schimbare* 32 r⁰ 12.

δ) Aflăm multe plurale de ale substantivelor ambigene terminându-se în *-ure* < ŏra: *chinure-* 3 r⁰ 1, 8 v⁰ 14, 9 r⁰ 9, 15 r⁰ 10—11, *darure* 23 v⁰ 7, 32 r⁰ 8—9, *lucrure* 21 r⁰ 7—8, 23 r⁰ 10 şi 15, 24 r⁰ 6 şi 13, 24 v⁰ 13, *pripasure* 37 r⁰ 4, *rodure* 23 v⁰ 12, 35 v⁰ 7, *svéture* 24 r⁰ 17, *trupure-* 20 v⁰ 13, la care am mai puteà adauge adverbul *alocuré* = «a + locuri" 27 r⁰ 19, 28 r⁰ 7—8, 32 v⁰ 13—14, 33 r⁰ 1. 35 r⁰ 18. Formele în *-uri* însă sânt tot aşà de dese: *chinuri* 4 v⁰ 14, *roduri-* 34 v⁰ 19, *friguri* 29 v⁰ 9, *gănduri* 57 v⁰ 4—5, *răuri-* 30 v⁰ 15, 31 r⁰ 17, 33 r⁰ 3, *vănturi* 29 v⁰ 6, 31 r⁰ 16, etc.

ε) Substantivul *fiară* are forma de plural veche: *fieri-*. 27 r⁰ 16, 29 v⁰ 3, 30 r⁰ 13, 32 v⁰ 12—13, 34 v⁰ 1, iar *grije* are pluralul tot *grije: multe grije-mi înplu sufletul* 3 r⁰ 3. Plurale astăzi aproape învechite sânt şi *corabii-* 34 r⁰ 19, 35 r⁰ 19, 37 r⁰ 3 dela *corabie* < p.-sl. корабль în loc de *coràbii*, *hrane* 30 v⁰ 6 dela *hrană* < p.-sl. храна în loc de *hrăni, rane* 27 r⁰ 18, 29 v⁰ 8, 33 r⁰ 4, 36 r⁰ 14, 37 r⁰ 19, 55 v⁰ 7 dela *rană* < p.-sl. рана în loc de *răni* şi *legumi* 29 r⁰ 9, 31 v⁰ 4, 36 r⁰ 6 7 dela *legumă* lat. legumen în loc de *legume*.

ζ) Câtevà substantive şi adjective au pluralul terminat când în *-e*, când în *-i*. Astfel găsim: *gadine* 28 v⁰ 3, 33 r⁰ 18, 36 r⁰ 9 şi *gadini-* 29 r⁰ 6, *lacrăme-* 15 r⁰ 14 şi *lacrămi* 28 r⁰ 10, 35 v⁰ 15, *oraşe-* 31 v⁰ 7, 32 v⁰ 1, 33 r⁰ 8—9, 37 r⁰ 10 şi *oraşi* 28 r⁰ 17—18, *porunce-* 21 v⁰ 17 şi *porunci* 21 r⁰ 14, 23 r⁰ 1; (*fieri*) *sălbatece* 32 v⁰ 13 şi (*gadinilor*) *salbateci* în un manuscript dela 1784, care conţine «Alicsăndria», în *Chrestomatia română* de Dr. M. Gaster, t. II, p. 132, r. 18), *iuţi* (*neputinţe*) 4 v⁰ 13, [*réle şi*] *iuţi* 7 r⁰ 9 şi (*de*) *iute* (*şi gréle nevoi mâ măntuiaşte*) 2 v⁰ 14, unde însă se poate şi ca *iute* să fie întrebuinţat ca substantiv.

η) In locul formelor de genitiv feminin *aceleia*, *celeia* ale pronumelor demonstrative *acel(a)*, *aceea*, *cel(a)*, *ceea* găsim formele *acei*, *aceii*, *ceiia*: *mai marilorŭ ceii țărâ mult' bine va fi* 36 v° 13 14, *rugăciuné ceiia ce au născut' pre d[u]mn[e]zeu* 12 v° 2, *mai marele acei laturi* 33 v° 17.

θ) Numeralul ordinar *al patrulea* prezintă forma veche: *al* sau *alŭ patrulŭ* 56 v° 14—15, 57 r° 5.

d) *Verbul*. *α*) Verbul *a puteà* are la pers. I. sg. forma, altfel regulată, *počŭ* < lat. *poteo > **poț* urmat de *io* = *eu* accentuat[1]), nu forma analogică *pot*: *a răbdà nu počŭ de săgetătura drăčascâ* 13 r° 4.

β) Verbul *a cadeà* în loc de *cad* < lat. cado, -ere (= clas. ĕre) are pers. I din prezentul indicativ *cazŭ* 19 v° 8, formă născută după analogia conjunctivului, precum și a vechei forme cu *-dz*, *-z*, *ț* a persoanei I din prezentul indicativ a verbelor iotacizate (*audz* — *auz* < audio, *vădz* — *văz* < video, *înghiț* < lat. [in]glŭttio).

γ) O rămășiță din conjugarea tare a perfectului (*praesens perfectum*) indicativ, păstrată poate în urma ținerii stricte de textul *Tetraevanghelului* lui Coresi, este *féce* 12 r° 6, dar cf. și *făcut* 19 r° 12.

δ) Găsim încrucișări între forma auxiliară *veri*, pe care o găsim astfel alături de forma modernă *vei*, și între cea independentă (= „vrei"): *veri apucà* 58 v° 1, *veri avé* 54 v° 1 și 15, 55 r° 4, 8, 12, 15 și 17, 55 v° 1—2 și 5, 56 v° 1, 57 r° 18, 58 r° 7 și 9, *veri auzì* 56 v° 17, 57 r° 6 și 13, 58 v° 17, *birui-ț[i]- veri* 55 v° 12, *veri biruì* 57 r° 1—2, *te veri bucurà* 54 v° 3, 56 v° 14 57 r° 11—12, *veri căștigà* 58 v° 9, *veri cére* 56 v° 9, *te veri certà* 57 r° 3, 56 r° 9, *veri cheltuì* 57 r° 9, *veri dobăndì* 57 v° 1 și 13, *veri eșì* 56 r° 11, *veri fač[e]* 56 v° 5, *veri găndì* 54 v° 5, *veri găsì* 56 r° 7, *veri îmblà* 57 v° 12, *veri încépe* 39 v° 11, *te veri înpăcà* 57 r° 3—4, *te veri înprietenì* 55 r° 1, *te veri înpreunà* 58 r° 5, *te veri întristà* 56 r° 3, *veri merge* 53 r° 10, *veri mérge* 57 v° 11 12, *veri pățì* 57 v° 3 și 8, 58 v° 15, *veri petréce* 57 v° 10, *veri rugà* 39 r° 13, *te veri sărutà* 55 v° 14, *veri scăpà* 57 v° 6, *te veri scuturà* 57 r° 15, *te veri spămăntà* 57 r° 14, *te veri sfădì* 57 r° 1, *veri svărșì* 56 v° 13, *veri vedé* 39 r° 6, *veri venì* 53 r° 11, alături de *vei avé* 56 r° 5, *vei*

[1]) v. Ov. Densusianu, *H. l. r.*, vol. II, fasc. 1, p. 35.

pă[[i] 53 v⁰ 6 şi *vei dobăndì* 57 r⁰ 8, dar şi de: *cătŭ veri şi po[[i]* 16 v⁰ 2 şi *Molitva cåndŭ veri sà te culci spre noapte* 20 r⁰ 15. *Găsim apoi forme ca: (miere mulŭtă) va să fie (întru destulŭ)* 35 v⁰ 8, *(se téme de ce au făcutŭ sau de ce) va să facâ* 56 r⁰ 15—16.

ε) Verbul auxiliar *am* în persoana III sg. a condiţionalului are forma *arâ* („ară“): *nérâ izbavì* 2 r⁰ 8, *nérâ fì păzit'* 2 r⁰ 10.

φ) Verbul *am* are pérs. II sing. prez. conj. *să aibi* 22 v⁰ 2.

θ) Interesantă e forma de pers. II imperativ prez. *potoli* în loc de *potoleşte: boaré păcatelorŭ méle o potoli nevastâ dumnezeìascâ* 6 v⁰ 12, cf. viit. *se va potolì* 54 v⁰ 9.

ι) Infinitivul ni s'a păstrat în forma sa întreagă în propoziţia: *Trei lucrure-s bune de a faceré bine* 24 r⁰ 14.

κ) Forma ablativului gerundiu ni s'a păstrat în: *curundŭ* lat currendo 57 r⁰ 8—9.

λ) Unele verbe au în loc de forma reflexivă o formă activă intransitivă, şi invers: *(ce întru ìale toatâ légé şi pror[o]cii razămâ* (= «se razimă») 23 r⁰ 3, *de va tremurà* 58 v⁰ 16, dar cf. şi *de se va tremurà* 58 r⁰ 10, *sà* („de“) *va cutremură (sic)* 37 r⁰ 16, dar cf. şi *de se va cutremurà* 58 r⁰ 19; *a se nădăjduì (pre ∽)* 10 r⁰ 10, 39 r⁰ 8, pentru care cf. *pune nădejdé pre el* 39 r⁰ 12.

C. Particularităţi sintactice.

Din cauza primitivităţii traducerii şi a ţinerii prea stricte de originalul slavonesc sintaxa textelor româneşti este în multe locuri străină şi încâlcită.

a) Aticolul enclitic. Intrebuinţarea articolui enclitic în genere este regulata. Totuş:

α) Aflăm cazuri cand nu e pus articolul, deşi substantivul stă înaintea unui atribut sau a unei propoziţiuni atributive: *Gromovnicŭ* („gromovnicul“) *a lui iraclie înpăratu* 25 r⁰ 1—2; *dragiì miei is[rai]lì* (= «Israilii») *ceşti noì* 39 r⁰ 2; *Déget* (— «degetul») *al doile* 56 v⁰ 10—11; *ajutoriu* (= «ajutorul“) *carele dela tine céremŭ. nu trece fečoarâ* 14 v⁰ 9, *pre pămăntŭ* (= «pămăntul“) *bun carele ţéu datu domnulŭ (sic) d[u]mnezeulŭ tău ţie* 22 v⁰ 2—3, *iraclie înpăratŭ* (= „înpăratul“), *carele au fostŭ numărătoriu de stéle* 25 r⁰ 2, *în oraşe* (= „oraşele“) *şi în cetăţi* (— cetăţile») *carele săntŭ pre lăngâ mare* 31 v⁰ 7—8.

Nu e cu neputinţă să avem de a face tot cu astfel de cazuri nearticulate înaintea atributului genitival, deşi acesta se poate înţelege şi ca dativ, în *Paraclisŭ precistei* 1 r⁰ 1—2, *Canon de rugăciune précuratei maice* 2 v⁰ 45, *ca un păréte scăpărei căştigatu-tém* 9 r⁰ 2—3 *că tu eşti păzitoriu sufletelor şi trupurelor noastre* 20 v⁰ 12—13.

β) Articolul lipseşte şi înaintea pronumelui posesiv, *tatâ-tău* 22 r⁰ 18, *domnu-seu* 27 v⁰ 17.

γ) Atributul pus înaintea substantivului încă rămâne nearticulat: *să laudă sf*[*â*]*ntŭ numele tău* (=„sfântul tău nume") 19 v⁰ 1—2, *au cazut' pre sf*[*â*]*nt'* (=„sfântul") *pror*[*o*]*c' şi împărat' d*[*a*]*v*[*i*]*dŭ* 38 v⁰ 14 15.

δ) Nu e pus articolul nici între alte împrejurări, când am aşteptà să se pună: *Credinţa. Nădéjdé, Liubovŭ* (= „Liubovul") 23 r⁰ 14, *eu sântŭ domnŭ* (domnul") *d*[*u*]*mn*[*e*]*zeul tău* 21 v⁰ 10, dar cf. şi *domnulŭ (sic) d*[*u*]*mnezeulŭ tău* 22 v⁰ 3—4 şi *domnului dumnezeului tău* 22 r⁰ 9—10, *hristoase dumnezeu* (— „dumnezeule") 19 v⁰ 17.

ε) S'a pus articolul după prepoziţie, fără să urmeze un atribut după cuvântul articulat, în *voinicii-şi vor părăsi pre împăratul* 29 r⁰ 3, *prespre alalţii* 56 r⁰ 12.

ζ) Astazi ni-se pare curioasă păstrarea articolului înaintea formei enclitice a dativului pronumelui personal în: *chinuitoriulum*[*i*] *sufletŭ* 21 r⁰ 5 6, deşi în fond e corectă, cf. *muiaré-ş*[*i*] 35 v⁰ 4.

η) Articolul atributului în loc sa se pună la sfârşitul acestuia s'a pus înaintea lui: *a lui sf*[*â*]*ntŭ* (— „a sfântului") *macarie* 19 r⁰ 9,

ϑ) Dubla articulare în costrucţiunea atributului genitival cu substantivul: *bucură-te maica a lui h*[*risto*]*s d*[*u*]*mnezeu* 18 v⁰ 6, *bună daré a d*[*u*]*hului sf*[*â*]*nt* 23 v⁰ 13, *veniré a unui fečor sau a unui priiatinŭ ce au fostŭ depărtat arată* 57 v⁰ 15. Această construcţiune necontrasă pare a se conservà până astăzi în graiul poporului transilvanean, cel puţin în unele localităţi, căci Klein şi Şincai o menţionează ca mai puţin elegantă decât cea contrasă: loco *cauallul a domnului* elegantius dicitur *cauallul domnului,* quod idem significat (Ed. din 1780, p. 16. — Acest pasaj însă este modificat în ed. din 1805, p. 24; cf. şi Hasdeu, *Cuvente den bătrâni,* t. II, p. 629). — Deşi nu e dublă, dar încă nu e

contrasă articularea în: *Presf[â]ntâ biruitoare a né născătoare de d[u]mnezeu* 20 r⁰ 1.

b) *Articolul adjectival.* În locul articolului adjectival găsim pe cel enclitic: *că-mi féce mărime putérniculŭ* (— „cel puternic") 12 r⁰ 7, *acoperemăntŭ nu căştigaïu neçăiuri să scapu chinuitulŭ* (»cel chinuit«) 13 r⁰ 7; *Pre golulu* („cel gol") *a-lŭ ımbrăcà* 24 r⁰ 9, *Pre mortul* („cel mort") *a-l îngropà* 24 r⁰ 12. Articolul enclitic e întrebuinţat corect însa în deosebitele forme articulate ale lui *mai-mare* 29 r⁰ 11—12, 33 v⁰ 16—17, 34 r⁰ 3, 36 v⁰ 13, 37 v⁰ 1, 56 r⁰ 11, care e substan iv compus.

c) *Articolul genetival sau pronominal.* Intrebuinţarea articolului genetival sau pronominal încă este în genere regulată. Totuş găsim de câtevà ori forma provincială *a* în loc de *al* şi *ale;* în loc de *ai* însă n'am găsit-o: *sf[â]ntŭ numele tău a tatălui şi a fiiului, şi a d[u]hului sf[â]ntŭ* 19 v⁰ 2—3, *Doao porunci a legei vechi* 23r⁰ 1, *Trei lucrure-s bune a b[o]goslovіei* (scris: *b[o]goslovien)* 23 r⁰ 11, *Şapte darure s a d[u]hului s[fân]t* 23 v⁰ 7, *Noao rodure a d[u]hului omului* 23 v⁰ 12, *Şapte lucrure-s a m[i]l[o]stei* 24 r⁰ 6, *Trei svéture s a d mnu lui* 24 r⁰ 17 *Ci ıcĭ firi sănt' a trupului* 24 v⁰ 10, *Sapte taine s ĭ ıtu a leg i noao* 23 v⁰ 3, *gândurile réle a vrajmaş'lor tai* 57 v⁰ 5.

d) *Caz.* Acuzativul persoanelor se în rebuinţează uneori fără „pre", ceea ce probabil nu trebue sa explicăm ca o f rmă mai apropiată de limba latina, ci ca o influenţa a originalului slavonesc[1]): *nu întoarce robii tăi deşerţi* 1 v⁰ 13, *Măntuiaşte de nevoi robii tăi* 3 v⁰ 8 9, *izbăvéşte de toat încungiuraré robii tăi* 17 r⁰ 3 4, *Doamne curăţéşte mine păcătosul* 19 r⁰ 10. Pentru a fi compleţi am citat toate patru exemplele, deşi cele dintaiu trei poate s'ar puteà întrebuinţà şi astăzi cum sânt, şi sigur e numai cel din urmă.

e) *Pronumele personal* α) Probabil subt influenţa textului slavon se întrebuinţează uneori formele tonice ale pronumelor în locul celor atone: *Nu lăsà pre mine* 12 v⁰ 13 *celorŭ ce*

---

[1]) Asupra chestiunii v. St. Stinghe, în *Die Anwendung von* **pre** *als Akkusativzeichen* în *Jahresbericht*-ul lui Weigand, III (1896), pp. 183 197 şi recensiunea acestei lucrari facuta de A. Philippide în *Viaţa românească,* V (1910), vol XVI, No. 2, pp. 169 170; apoi I. — A. Candrea, o. c. vol. I, p. CCI—CCII şi I. Barbulescu, *Vechimea acusativului cu „pre"* în *Arhiva* din Iaşi, XXVIII (Iulie 1921), No. 1, pp. 49—52.

urasc pre mine 21 v⁰ 14, *celora ce ĭubesc pre mine* 21 v⁰ 15—16 *pre tine rogu* 3 r⁰ 9 10, *veri ruga pre elŭ* 39 r⁰ 13, *spăsêşte pre noi* 2 v⁰ 9, *tinpinâ dentru nevoi a ızbàvì pre noĭ* 5 v⁰ 2—3, *şi m[i]luĭaşte pre noi* 6 r⁰ 13—14, *célé ce au fostŭ grăite eĭ de dom nulŭ* 11 v⁰ 11 12.

β) Pronumele personal aton lıpseşte în numeroase cazuri în care astăzi îl întrebuinţam în mod expletiv: *pre carele aĭ născutŭ* 13 v⁰ 11—12, *Ajutorĭu carele dela tıne céremŭ, nu tréce fečoarâ* 14 v⁰ 9—10, *pre cela ce au slăbit. vindecâ fečoarâ. dentru nesănătate întru sănătate întorcăndŭ* 16 r⁰ 3—6, *pre pămăntŭ bun carele, ţéu datu* 22 v⁰ 2—3, *şi va ucide unulŭ pre alaltŭ va ucide* 36 v⁰ 1—2, *şi înpărăţîia lui va luà alt' înpărat'* 29 r⁰ 18—19, *cumŭ alaltâ vréme a vieţei méle fărâ vînâ să petrec* 21 r⁰ 8—9; *caré pre măntuitorĭulŭ noao cu trupŭ aĭ născutŭ* 14 v⁰ 5—7, *pămăntul va arătà rodul său* 29 v⁰ 19, *şi fă toate lucrurile tale* 22 r⁰ 8, *celorŭ bunı eşti pururé, şi celorŭ credinčoşı eşti tărie* 4 r⁰ 7—9, *cela ce celorŭ buni ĭaste depururé* 4 v⁰ 5—7, *şi nu ĭaste vindecare peliţeĭ méle* 9 r⁰ 12—13, *nu fıe ţie dumnezei fără mine* 21 v⁰ 2—3, *lacrămı vorŭ fi înpăratului* 28 r⁰ 10—11, *pămăntului multŭ bine va fi* 28 v⁰ 7—8, *şi unui bărbatŭ mare va fi arătare* 28 v⁰14—15, *muerilorụ celorŭ tăroase va fì perire* 29 r⁰ 8—9, *vorŭ fi răutăţi celorŭ ce îmblă pre ıa* 30 v⁰ 17—18, *şi celor' de pre ape va fi rău* 31 v⁰ 2—3, *oamenilorŭ despre răsăritâ vor fi dureri mari şı scrăbe* 32 v⁰ 4—6, *şı altorŭ limbi va fi războĭu* 33 r⁰ 5—6, *şi ţărăĭ eghipetuluĭ va fi slăbire* 33 r⁰ 16—17, *tuturor laturilor va fi prădare* 34 r⁰ 18, *cetăţilor şi corabiilor va fi perire* 34 r⁰ 19—34 v⁰ 1, *şi de bură mare, corabiilor va fi perire* 35 r⁰ 19—35 v⁰ 1, *grănelorŭ va fi perire* 37 r⁰ 9, *mai marilorŭ aceĭĭ ţărâ mult' bine va fi* 36 v⁰ 13—14; *va fi despărţire a mari bărbaţi* 29 v⁰ 15—16, *şi nu va fi bucurie a toată lumé* 35 r⁰ 1, *a mari capete va fi schimbare* 35 r⁰ 12—13, *atunce măntuire a toatâ lumé va fi, şi înpăraţilorŭ cădére* 31 r⁰ 19—31 v⁰ 1; dar cf. şì *să nu-ţ' fač ţie idolŭ* 21 v⁰ 5, *şi lımbilor va să le fie alt' înpărat* 29 r⁰ 16, *unu prĭĭatenŭ ce nu l-ai ştiutu ţi va venì* 54 v⁰ 19—55 r⁰ 1, etc.

f) *Pronumele posesiv.* Pronumele posesiv *său* se întrebuinţează şi în cazuri când astăzi noi am întrebuinţà pe *lor*: *boĭarii nu se vorŭ plecà domnuluı său* 27 v⁰ 15—16, *mulŭtu rău cugetindu spre domnu-seu* 27 v⁰ 17.

g) *Pronumele relativ.* In propoziţii unde astăzi sântem

obicinuiţi să întrebuinţăm pe *cel ce*, *ceea ce*, în care pronumele demonstrativ e expletiv, găsim de cele mai multe ori relativul *care: caré eşti una blagoslovitâ* 2 v⁰ 1, *Caré aì născutŭ pre spăsitorìulŭ, şi pre D[u]mnezeu* 3 r⁰ 7, *caré eşti una maìca lui d[u]mnezeu* 3 v⁰ 4, *caré pre d[u]mn[e]zeu aĭ născutu* 4 r⁰ 4, *caré eşti una precăntatâ* 4 r⁰ 9, *caré eşti una precuratâ* 4 v⁰ 3, *caré de d[u]mn[e]zeu eşti fericitâ* 4 v⁰ 11, *caré eşti una de srăgu adăpostitoare* 5 v⁰ 3—4, *caré pre îndireptătorìu pre domnulŭ aĭ născutu* 6 v⁰ 9, *de carele-sŭ réle şi ìuţı izbăvimu-ne* 7 r⁰ 8—9, *caré pre d[u]mnezeu aĭ născutŭ* 7 r⁰ 14, *caré aĭ născutu veseliìa cé de pururé* 7 v⁰ 7—8, *caré ai născutŭ lumina cé d[u]mnezeìascâ* 8 r⁰ 4, *caré cu moarte şi cu putrezire fusése prinsâ* 8 v⁰ 1—2, *caré pre d[u]mnezeu. şi pre isp[ă]sitorìul lumieĭ, şi pre izbăvitorìul de neputinţe aĭ născutŭ* 9 r⁰ 13—14, *pre tine caré aĭ născutu* 14 r⁰ 7, *caré pre măntuitorìulŭ noao cu trupŭ aĭ născutŭ* 14 v⁰ 5, *nu te întoarce, caré ai născut' pre cela ce ìa toatâ lacrăma despre toatâ faţa* 15 v⁰ 1—2, *caré ai priimitŭ bucurie* 15 v⁰ 6, *carii săntŭ în scrăbe foloséşte-le* 16 r⁰ 11—12, *bucură-te caré eşti tuturorŭ bucurıe* 18 r⁰ 6—7 şi 18 v⁰ 11, *caré pre dumnezeu ai născutu* 21 r⁰ 3.

h) *Verbul*. α) Verbe care în româneşte se construesc cu acuzativul ori cu un caz cu prepoziţie, în textele cărticelei pe care o studiem, sânt construite cu dativul, subt influenţa originalului: *nu pizmì l ru* (= „nu-i pizmuì") 39 v⁰ 15, *mare răutate se va sculà araviténilor* (= „asupra araviténilor") 30 r⁰ 6—7. Tot aşà e şi *nu-ţ voru cutezà* („nu vor cutezà nimic în contra ta ") 55 v⁰ 12—13, pâna când în *nu-şì cutézâ lucrulŭ ce se téme de ce au făcutŭ sau de ce va să facâ* 56 r⁰ 14 dativul pronumelui personal înlocueşte pronumele posesiv.

β) Este foarte deasă într buinţarea verbului *a fi* cu dativul ori cu un caz cu prepoziţie, care înlocueşte dativul, în locul vreunei forme corespunzătoare a verbului *a aveà* ori cu înţelesul de *a se întâmplà: celorŭ buni eşti pururé şi celorŭ credinčioşı eşti tărie* 4 r⁰ 7—9, *cela ce celorŭ buni ìaste depururé* 4 v⁰ 5—7, *nu ìaste vindecare peliţeĭ méle* 9 r⁰ 12—13, *nu fie ţie dumnezei fărâmine* 21 v⁰ 2—3, *în prunci tineri va fi perire, celor ce înblâ pre apâ necare* 27 v⁰ 4, *lacrami vorŭ fi înparatului* 28 r⁰ 10—11, *pămantului multŭ bine va fi* 28 v⁰ 7 8, *întru oameni va fi boală mare şi celor ce noatâ pre ape perire* 28 v⁰ 10 11, *şi unui bărbatŭ mare va fi arătare* 28 v⁰ 14—15, *în oameni mari va fi pre-*

menire şi pasărilor perire 28 v⁰ 15—16, *iară mai apoi iară se vor înturnà cu pace şi gadinilor salbateci perire* 29 r⁰ 6—7, unde se'nţelege „va fi", *muerilorŭ celorŭ tăroase va fi perire* 29 r⁰ 8—9, *şi limbilor va să le fie alt' înpărat* 29 r⁰ 19, *va fi despărţire a mari bărbaţi* 29 v⁰ 15—16, *şi va fi moarte grabnică, şi limbilor despre apus perire* 30 r⁰ 3—5, *primăvara şi vara va fi ploioasâ, şi păine multâ şi lăcuste multe, şi fierilor celor mič[i] perire* 30 r⁰ 10—13, *şi maré se va turburà, şi de boare vorŭ fi răutăţi celorŭ ce îmblă pre ia* 30 v⁰ 16—18, *atunce mântuire a toatâ lumé va fi, şi împăraţilorŭ cădére* 31 r⁰ 19—31 v⁰ 1, *şi celor' de pre ape va fi rău* 31 v⁰ 2—3, *oamenilorŭ despre răsăritâ vor fi dureri mari şi scrabe* 32 v⁰ 4—6, *şi altorŭ limbi va fi războiu, şi muerilor gréle cândŭ vor vré se nască, perire şi foamete spre apus* 33 r⁰ 5—8, *şi ţarăi eghipetului va fi slăbire şi va avé pacoste de gadine* 33 r⁰ 16 18, *păine va fi multă, şi de tot' binele a tot omul'* 34 r⁰ 2—3, *între împăraţi va fi pace şi liubov. şi oamenilor bucurie* 34 r⁰ 12—14, *tinerilorŭ şi dobitoacelorŭ moarte* 34 r⁰ 15—17, *tuturor laturilor va fi prădare* 34 r⁰ 18, *cetăţiloru şi corabiilor va fi perire* 34 r⁰ 19 34 v⁰ 1, *şi nu va fi bucurie a toată lumé* 35 r⁰ 1, *a mari capete va fi schimbare* 35 r⁰ 12—13, *şi de bură mare, corabiilor va fi perire* 35 r⁰ 19—35 v⁰ 1, *mai marilorŭ aceii ţărâ mult' bine va fi* 36 v⁰ 13—14, *grăneloru va fi perire* 37 r⁰ 9 *sămănătura cé de vrême, şi cé trazie va fi bunâ şi boilorŭ perire la răsăritâ* 37 r⁰ 13—16, şi în sfârşit locuţiunea pe care o auzim şi aztăzi în graiul de toate zilele: *nemic nu-i va fi* 53 v⁰ 16—17.

γ). Relevăm în două locuri întrebuinţarea în un fel neobicinuit astăzi a gerundiului: *Iară de va fi cutremur' noapté, toată lumé se va înplé de scrăbă, şi nezăbăvind* („fară zăbavă") *iară va fi bucurie* 34 v⁰ 5—6. *Nu vomŭ tacé nice dinăoară, precurată, puterile tale grăindŭ* (— „Niciodată nu vom încetà a vesti puterile tale") 2 r⁰ 5. Mai adaugem pleonasticul: *Grăi domnulŭ céste cuvinte toate cătrâ moisei, grăindŭ* 21 r⁰ 17. Altfel întrebuinţarea gerundiului este regulată, cf. *pre cela ce au slăbit vindecă fečoarâ. dentru nesănănătate întru sănatate întorcândŭ* 16 r⁰ 6, etc.

i) Adverbul. Adverbul *foarte* s'a pus şi lângă un substantiv verbal: *foarte întristare vei avé* 56 r⁰ 5—6, cf. *foarte te veri întristà* 56 r⁰ 3.

j) Prepoziţia. Unele prepoziţiuni au roluri deosebite de acelea pe care le au în graiul de astăzi. Astfel:

α) *Cătra* s'a pus în locul lui *la: și de unde mie ăcasta, ca se vie maica domnului mieu cătrâ* („la", nu „spre") *mine* 11 v⁰ 4.

β) *Cu* se găsește în locul lui *de: Cu* („de") *multe năpăști săntŭ ținutu* (= „cuprins") 2 v⁰ 10, *care cu* („de") *moarte și cu* (= „de") *putrezire fusese prinsâ* („cuprinsă") 8 v⁰ 1, *și cu* (= „de") *lumina ta pururé ne bucurâm* 9 r⁰ 6, *cu* („de") *acéia cătrâ tine cădemŭ* 17 r⁰ 2. — Notăm că *cu aceea* în loc de *de aceea* se aude și astăzi în unele părți ardelene.

γ) *De* se întrebuințează: 1. cu înțelesul de „pentru", „din cauza": *perimu de mulțimé păcatelorŭ* 1 v⁰ 12, *m[i]l[o]stivu fii noao de păcatele noastre* 6 r⁰ 12, *și celŭ e pacate carele zacŭ* 7 r⁰ 11, cf. în graiul actual: *zac de lângoare*, etc. *a rabdà nu pocŭ de săgetătura drăcascâ* 13 r⁰ 4; 2. în loc de *de că ră, dela:* De *izvorul lacrămeloru mêle nu te întoarce* 15 r⁰ 14, *și mâ slobozi de toate lucrurile réle* 20 r⁰ 12, *Încată de rau* 24 v⁰ 9, *cuvinte réle de mulți veri avé* 55 r⁰ 14. Tot cu înțelesul din urmă, ori ca parte a unei expresiuni atributive, se întrebuințează *de* în *ra ne de nescare tlăhari oare de cine veri dobăndi* 55 v⁰ 7; cf. *și nu-m[i]dà se adorm' întru m arté de pacate* („în moartea păcatelor") 19 v⁰ 10, *multă pacoste va fi de f'eri sa batece* 32 v⁰ 12, *Căndŭ ai dodeială de duhŭ necuratŭ* 39 v⁰ 6.

δ) Prepoziția *fară* are înțelesul de „afară de", „pe lângă" *Nu avem altŭ ajutoriu. nu avem altâ nad éjde. fărâ tine* 10 r⁰ 8, *măngaiare n'amŭ farâ tine biruitoaré lumiei* 13 r⁰ 9, *nu fie ție dumnezei fărâ mine* 21 v⁰ 3.

ε) *Întru* se întrebuințează uneori în loc și alături de *între*. Acest uz se vede destul de bine în exemplele următoare, ca să nu ne oprim decat la câtevà,: *între domni va fi moarte, și întru alalți oameni* 33 v⁰ 8, *și întru corabii bine, și întru dobitoace pripasure, și între domni oști* 37 r⁰ 3—5; vezi încă: 11 r⁰ 14, 21 v⁰ 15, 27 v⁰ 7, 28 v⁰ 1 și 9—10, 30 v⁰ 7, 33 v⁰ 6 și 8, 36 v⁰ 6, 37 r⁰ 19, 39 r⁰ 13—14, 54 v⁰ 2, etc.

Tot așà *dentru* («dintru») s'a pus în loc de *dintre: înpăratul dentru ei* („dintre ei" sau «lor») *de otravă va murì* 35 r⁰ 5.

ζ) *Întru* s'a pus foarte adeseori în loc de *în*. Din multele exemple, pe care le întâlnim aproape pe fiecare pagină, cităm: *în mălae. și întru alŭte rodure* 28 r⁰ 3. *iara în zua simbetei domnului dumnezeului tau, să nu fač' întru ia totŭ lucrulu* 22 r⁰ 9—10; mai vezi: 11 r⁰ 4 și 10, 11 v⁰ 6 și 8 9, 12 v⁰ 13, 13 v⁰ 5, 16 r⁰

5, 16 r⁰ 5, 16 v⁰ 8 şi 12, 17 r⁰ 6, 19 r⁰ 14, 19 v⁰ 9 şi 14, 20 v⁰ 2, 22 r⁰ 10, 23 r⁰ 2, 23 v⁰ 14 28 r⁰ 3 şi 16, 29 r⁰ 1 2 şi 4, 30 v⁰ 5 şi 20, 31 r⁰ 9 31 v⁰ 1, 32 r⁰ 13, 32 v⁰ 8, 33 r⁰ 9 9—10 şi 15, 34 r⁰ 9, 34 v 12 şi 19; 35 v⁰ 9, 37 v⁰ 4—5 şi 10, 39 r⁰ 13—14.

Tot aşà gasim *dentru* (= „dintru“) în loc de *d.n*: *cu pocaame strigăndu*, *dentru adănculŭ sufletului* 1 v⁰ 8, *timpina dentru nevoi a ızbavì pre noì* 5 v⁰ 2, *dentru nesănătate întru sănătate întorcandŭ* 16 r⁰ 4, *şi se vor mutà dentr-unŭ loc într-altulŭ* 30 r⁰ 8, *căte săptămăni săntŭ denŭtr-o zi mare pănă într-alŭţâ zi mare* 37 v⁰ 9, *şi denŭtru ceì méseri se vorŭ înălŭţà, ìarà denŭ ceì bogaţi se vorŭ smerì* 36 v⁰ 9.

η) În locul lui *la* îl găsim pe *întru*, *în* în: *într'-amìazăzi*, *întru amiazăzi* (= «la amiazi») 28 v⁰ 6—7, 28 v⁰ 19—29 r 1, 29 v⁰ 17, 30 v⁰ 13—14, 31 v⁰ 13, 32 r⁰ 4, 33 r⁰ 13 şi 19, 34 r⁰ 5, 36 v⁰ 6. — Expresiunea *în vreme* din *ploi în vrĕme* 34 r⁰ 14—15 este deasă prin Ardeal cu înţelesul de «potrivit», «cu măsură», «nici prea mare, nici prea mic», deci nu poate fi vorba de o întrebuinţare a lui *în* în loc de *la*, iar *în vreme* nu poate să însemneze «la vreme», „la timp“.

ϑ) *Întru* s'a pus in loc de *catră*, *de* in: *se apropie întru acoperimantulŭ tau* 14 v⁰ 3.

ι) E de prisos *în* în: *grije şi scrăbă şi cuvinte rĕle în multă vrĕme veri avé* 57 r⁰ 17, precum poate şi *întru* în: şi *miere mulŭtă va să fie întru destulŭ* 35 v⁰ 9.

κ) *Spre* are înţelesul de «către», «la» în: *sraguiaşte spre rugăciune* 10 r⁰ 1, *căutâ spre smerita roaba sa* 12 r⁰ 3, *Îară spre răsăritŭ greutate* 28 r⁰ 8, *şi razboe spre răsăritŭ* 35 r⁰ 17. — Tot cu înţelesul de «către», dar temporal, îl găsim în: *Moliva căndŭ veri să te culci spre noapte* 20 r⁰ 16, cf. *către seara*, etc.

λ) Întocmai ca şi în graiul ţăranului, *spre* se întrebuinţează adeseori cu înţelesul de «asupra», „împotriva“: *şi vorŭ fugì dela elŭ mulutŭ rau cugetindu spre domnu-seu* 27 v⁰ 17, *unul spre alaatu (sic) se va scu à* 28 r⁰ 9, *Deč când veri vedé vrajmaşii tăi spre tine* 39 r⁰ 7, *căndu vrăjmaşii tăi se rădică spre tine* 57 v⁰ 6.

μ) Cu înţelesul de „asupra“, «pentru» sau în locul unui dativ posesiv îl găsim pe *spre* în: *spre oameni mari foarte rău* 30 v⁰ 9, *spre gadine moarŭle* 36 r⁰ 9.

ν) Se poate înlocuì *spre* cu *pentru* sau cu un dativ final

in: *însuşı s-au datu spre moarte* 8 v⁰ 3, *şi spre stricare voru fi* 27 r⁰ 17, *şi fieri vor fi multe sp e pacoste oamenilor* 34 v⁰ 1.

o) Nu se face deosebire între *ı re* < per şi *spre* < super, ci se întrebuinţează adeseori unul în locul celuilalt: *m*[*i*]*l*[*o*]*sti-vindu-te pre* (= «spre») *noi* 1 v⁰ 10, *Nu marturısì pre* (= spre», «asupra», «împotriva») *vecinul tău mărturie str'mb*[*a*] 22 v⁰ 9, *nu te nădajduì spre* (= «pre») *vrătutė ta nic*[*ı*] *spre* (= „pre") *armele tale. nič[i] spre* (= «pre») *calul tau nic[ı] pre prıiatnicii tăi* 39 r⁰ 8, 9 şi 10, cf. *pre tine ne nadajduim'* 10 r⁰ 10, *şi pune nădéjdé pre el'* 39 r⁰ 12.

Tot aşà *despre* s'a pus în loc de *de pre, de pe: pre cela ce ia toată lacrăma despre toată faţa* 15 v⁰ 3.

k) Conjuncţia. În locul conjucţiunii *ca* gasim pe *cumŭ* în: *îndireptéză-mâ spre lucrure bune, cumu alaltâ vréme a vieţei méle farâ vină să petrec şi cu tine raiulŭ sa aflu* 21 r⁰ 8.

l) Metateza sintactică: *Rogu-mâ ţečoara* 4 r⁰ 10—11, *cu cercetare nevoiaşte-te* 8 r⁰ 9, *carii santŭ în scrabe foloséşte-le* 16 r⁰ 12—13, *m'la fiiului tău şi a d[u]mnezeului nostru varsă-o pre chinuitoriulu-m*[*i*] *sufletŭ* 21 r⁰ 5, *şi cu ruga.iunile tale îndireptéză-mâ spre lucrure bune* 21 r⁰ 7, *şi pre oameni într-ača ţară fi-voru boale gréle dela dumnezeu* 34 r⁰ 9. — Construcţiunea metatetică e pricinuită de lipsa protezei lui *î* la pronumele scurtate de dativ p. I, II, III şi de acuzativ p. III singulară şi plurala (*îmi, îţi, îşi, îi*): *cantec de miază noapte aducu-ţi* 19 v⁰ 7, etc.

o) Construcţiune incorporativa: *caştigatu-tém* 9 r⁰ 3, *turbura-se-va* 29 v⁰ 13, *înplé-se-voru* 30 v⁰ 16, *isıiti-se-va* 33 r⁰ 3 4, *smeri-se-vorŭ* 33 v⁰ 4, *fi le-va* 37 v⁰ 2, etc.

p) Disimilaţiune sintactică sau un fel de chiasmus, remarcabil, fiindcă reproduce graiul' ţaranului: *dezlegi voroava năpăştiloru şi asuprečiunile draceşti le goneşti* 8 v⁰ 10 12.

r) Gasim un numar ınsemnat de asperităţi şi anacolutii care dovedesc primitivitatea traducerii:

α) Se acordă greşit: *maneei stanga* 56 r⁰ 16—17, dar cf *urechei stingi* 54 r⁰ 13—14.

β) Se schimbă numărul, trecându-se dela singular la plural, şı invers: *şi* **ce va fi** *în paduri şi în mare* **gadine vii vor slăbi** 28 v⁰ 2—3, *va fi zbierare şi greutăţi* 28 r⁰ 16—17, *va fi rane şi fri uri multe* 29 v⁰ 8—9, **laturé** *despre austru de foame* **vor muri** 35 v⁰ 2—3; **Gurmazi[i]** *dendarăt de* **se va clăti** 53 v⁰ 5.

γ) Se schimbă cazul: *că* **noî** *nedostoinicii, că de nu ai stà tu înainte, rugându-te pe*[*n*]*tru noi. cine* **nérâ** *izbăvì de atate nevoi* (= că pe noi nedestoinicii, de nu ai stà tu înainte, rugându-te pentru noi, cine ne-ar izbăvì de atâtea nevoi") 2r⁰ 6—9, unde însă putem aveà de-a face şi cu lipsa lui *pre* la acuzativ, *Pre patul durerei méle, şi* **celŭ** *de păcate carele zacŭ* (= „şi celui care zacŭ din pricina păcatelorŭ») *ca o de oameni ìubitoare ajută-***mi** 7r⁰ 10—14.

δ) Se schimbă persoana, trecându-se din *oratio obliqua* în *recta*, şi invers: *Bogăţie de vindecări verşi, celorŭ ce te* **căntâ** *cu credinţâ fečoară şi* **preînălţâm** („preaînalţă") *în véci* 15r⁰ 4—7. In textul *Trepetnicului* (ff. 53r⁰ 58v⁰) se alternează persoana a II-a cu a III-a nu mai puţin decât de 26 ori.

ε) Se alternează o formă nearticulată: *şi* **tăîare** *spune, şi* **ìarna** *gré* 33v⁰ 13—14.

φ) Un adverb se alternează cu un substantiv: *celorŭ buni eşti* **pururé,** *şi celorŭ credinčoşi eşti tărie* („ceea ce eşti pricina bunătăţilor şi întărirea credincioşilor") 4r⁰ 7—9.

η) Se coordinează doua forme de expresiune alcătuite în mod diferit: *Neputinţe e* **trupului,** *şi pacatele* **sufleteşti,** *d*[*u*]*mnezeìascâ prunca, celorŭ ce cu dragoste se apropie întru acoperimantulŭ tau, pre urată vindecâ* 14r⁰ 13—14v⁰ 5, *Neputinta* **sufletului** *mieu vindeč*[*i*] *fečoarâ. şi durerile* **trupeşti** 14v⁰ 13 15r⁰ 1, *atunce mantuire* **a toatâ lumé** *va fi, şi* **înpăraţilorŭ** *cadére* 31r⁰ 19—31v⁰ 1, **laturé** *despre răsărit' şi* **ceî** *despre apus întru un loc se vorŭ aduna* 33r⁰ 14—16, *şi* **ţărăî eghipetuluî va fi** *slăbire şi* **va avé** *pacoste de gadine* 33r⁰ 16—18, *de* **va tunà... sau va fi fulgerŭ** 31v⁰ 12 14, dar cf. şì *sa* **va tunà** *sau* **va fulgerà** 30v⁰ 12 13, *se* **va tunà...** *sau* **va fulgerà** 33r⁰ 13—14, *se* **va tunà** *noapté sau* **va fulgerà** 37r⁰ 17—18.

ϑ) Se schimbă prepoziţiunile: *ìarâ* **în** *zua simbetei domnului dumnezeului tău, să nu fač'* **întru** *ìa totŭ lucrulŭ* 22r⁰ 9—11, **în** *mălae. şi* **întru** *alŭ e rodure* 28r⁰ 3, **între** *domni va fi moarte, şi* **întru** *alalţi oameni* 33v⁰ 7 8, *şi* **denŭtru** *ceî méseri se vorŭ înalţă, ıară* **denŭ** *cei bogaţi se vorŭ smerì* 36v⁰ 9—11, *şi* **întru** *corabiî bine, şi* **întru** *dobitoace pripasure, şi* **între** *domni oşti* 37r⁰ 3 5, *nu te nadajduì* („nădăjduì") **spre** *vrătuté ta nič*[*i*] **spre** *armele tale. nič*[*i*] **spre** *calul tău nič*[*i*] **pre** *priìatnicii ta* 39r⁰ 8—10.

ϰ) Fenomenul de discordanţă uzual rezultat din întrebuin-

țarea relativului fără prepoziție pentru tot felul de determinări circumstanțiale, atât de des în limba noastră veche, îl găsim și aici: **Carele** *săntŭ în ru scrăbâ și în tanguïală* („acelora care“ sau „cărora sânt în scârbă și în tânguïală“), *socotință d[u]mnezciască cercetare ce e dela tine spodobéște* 3 r⁰ 14, *ce* **caré** („aceleïa, care“ sau „căreia“) *pre dumnezeu. și pre isp[a]sitorïul lumiei și pre izbăvitorïul de nepuțințe aï născutu. ție mă rog bunâ* 9 r⁰ 13—14, **carii** („acelora, care“ sau „cărora“) *săntŭ în scrăbe folosé ște-le* 16 r⁰ 11—12; *spre o țarâ ce* („spre care“ sau în care“) *va mérge mulți i se vorŭ închină* 53 v⁰ 8, *într-o cale sau la un război* **ce** (— „în care“ sau „la care“) *va purcéde pre lesne va înblà* 53 v⁰ 13; cf. și **celŭ** *de pacate carele zac*ŭ („și celui care zacŭ din pricina pacatelor“), *ca o de oameni ïubitoare ajută*-**mï** 7 r⁰ 11, despre care a fost vorba la γ.

λ) Expresiuni brachilogice sânt: *de unde mie ačasta* 11 v⁰ 2—3, „de unde (îmi) este mie aceasta‘ *bl[ago]s[lo]vitâ tu întru mueri* 11 r⁰ 14 „blagostovită ești tu între mueri“, *cautâ d[a]v[i]d*ŭ 39 r⁰ 17 »cauta la David“, *Dégetulŭ mare mana dirêptâ de se va clătì* 56 v⁰ 8—9 „Degetul mare dela mâna dreaptă“ sau »al mânei drepte de se va clăti«; *cu un vrăjmaș te veri certà ïară te veri înpăcà* 57 r⁰ 2—4 „cu un vrajmaș te veri certà și ïarâ te veri împăcà“. Tot în urma brachilogiei nu s’a pus *va fi* în *ïarâ mai apoi ïarâ se vor înturnà cu pace și gadinilor sălbateci perire* 29 r⁰ 7, etc.

μ) Găsim și repețiri și glose: **că** *noi nedostonicii,* **că** *de nu ai stà tu înainte, rugandu-te pe[n]tru noï cine néra izbavì de atâte nevoi* 2 r⁰ 5 6, **Grăï** *domnulŭ céste cuvinte toate cătrâ moisei,* **grăindŭ** 21 r⁰ 16 17 *mare pripec* **va fi** *și mare nevoe va fi* 28 r⁰ 13—14, *și* **va ucide** *unulŭ pre alalt*ŭ **va ucide** 36 v⁰ 1—2 — Glosa e evidenta în: *că* **méserŭ** *sant*ŭ **ocaanicu** *(sic)* 20 r⁰ 11—12, căci p.-sl. окаанникъ însemneza ἄθλιος, „miser“, precum și în: *Cănd veri încépe la* **păine noao** *sau la* **pragă** 39 v⁰ 12, *în* **orașe** *și în* **cetăți** 31 v⁰ 7, *în* **legătură,** *sau în* **robie** 39 v⁰ 8. Cuvântul *poame* pare a aveà două înțelesuri, mai întâiu pe cel de „prune“, cum se obicinuește și astăzi în unele sate ardelene, apoi pe cel de „poame“ în genere, în: *Cand veri încépe la păine noao sau la prăgă au la* **poame** *au la vie, sau fiece* **poame** 39 v⁰ 13.

ν) Aflăm apoi pleonasmi, ca: **oarecine un** *domn*ŭ 29 v⁰

11—12, **varecine unŭ** *omŭ foarte puternic* 31 r⁰ 12—13 *şi ca la o ιéia ce eşti prιitoare* (»ca la o folositoare«) 3 v⁰ 13—14; *ιură* **în zua simbetei** *domnului dumnezeului tău, să nu fač' întru ia totŭ lucrulu* 22 r⁰ 9—11.

o) Topica uneori este de tot nenaturală şi contrară spiritului limbii româneşti: *tinpιnâ dentru nevoi a izbavì pre noi* 5 v⁰ 2—3, *una de srăgŭ adăpostitoare* 5 v⁰ 4—5, *şi celŭ de păcate carele zacŭ* 7 r⁰ 11 12, *ca o de oameni ĭubitoare* 7 r⁰ 12—13, *dela cei ce cu bună credιnţâ născătoaré luĭ dumnezeu te mărturisescŭ* 15 v⁰ 13—16 r⁰ 1, *ca alta nu avemŭ păcatoşιi cătrâ d[u]mnezeu întru nevoĭ, şi scrăbe. pururé ιzbavire, îngreuĭaţi cu păcate multe* 16 v⁰ 10—14, *şi toate carele-s spurcate şi viclĕne, şi de hulâ cugete* 20 r⁰ 6—8, *Şi posluşaniĭa deplιn[a] omului pentru d[u]mnezeu fagăduitâ* 24 v⁰ 2 4, *şi ce va fi în păduri şi în mare gadine vii vor slăbĭ* 28 v⁰ 2 3, *faţa şi trupulŭ i se va âpitri (sic) oare de ce* (»de oaře ce«) *lucru* 58 r⁰ 17, etc.

În special se observă o tendenţă vădită de a aşeză predicatul la sfârşitul propoziţiei: *şi celŭ de pacate carele zacŭ* 7 r⁰ 11—12, *de faceré ré a vrajmaşilorŭ sa mâ izbăvascâ* 8 v⁰ 6—7, *caré cu moarte şi cu putrezire fusese prinsâ* 8 v⁰ 1—2, *şi sănătate cu rugăciunile tale-mi da* 8 r⁰ 10—11, *Pre patŭ acmù cu neputinţâ zacŭ* 9 r⁰ 11—12, *De izvorulŭ lacramelorŭ mĕle nu te întoarce* 15 r⁰ 14 15 v⁰ 1, *Neputιnţele trupului, şi pacatele sufleteşti, d[u]mn[e]zeĭascâ pruncâ, celorŭ ce cu dragoste se aproprie întru acoperimăntulŭ tău, precuratâ vindecâ* 14 r⁰13—14 v⁰ 5, *Inema mé de bucurie o împle fečoarâ* 15 v⁰ 5—6, *cumŭ alaltâ vrĕme a vieţei mĕle fară vinâ să petrec şi cu tine raιulŭ să aflu* 21 r⁰ 8—10, *greutate şi nevoe între oameni va fi* 27 v⁰ 7 8, *mai marele pre vrăjmaşul sau va birui* 29 r⁰ 11—13, *şi în prădare vor cadé* 35 r⁰ 4, *împaratul dentru eι de otrava va murì* 35 r⁰ 5—6, *pre mare se vorŭ turburà* 35 v⁰ 15—36 r⁰ 1, *păinile bune şi multe vorŭ fi* 37 r⁰ 7, *foarte întristare veι avé* 56 r⁰ 5—6, *o vĕste veri auzì* 56 v⁰ 16—17, *grije şi scrăba şi cuvin e rĕle în multă vrĕme veri avé* 57 r⁰ 16—18, *pagubâ veri paţì* 57 v⁰ 2 3, *boala vărsatului veri paţi* 57 v⁰ 7—8, *şi mult' veri dobandi* 57 v⁰ 13, *cu o dare sau cu o m[i]l[o]stenie de folos sufletului îndémιnă (sic)* 58 r⁰ 1—3, *mare şi mulŭtâ şedére la unŭ loc i se va tamplà* 58 r⁰ 10—12, *o dobandâ de marhâ veri apucà* 58 v⁰ 1, *veniré a unui fečor sau a [u]nuĭ prιĭatinŭ ce au fostŭ depărtat aratâ* 57 v⁰ 14—16, etc.

Topica se schimbă în urma anticipaţiei: *caré pre îndireptătorîu pre domnulŭ aî născutŭ* (ceea ce ai născut pe Domnul îndreptător") 6 v⁰ 9—10, *ce caré pre d[u]mnezeu, şi pre isp[ă]sitorîulŭ lumiei, şi pre izbăvitorîul de neputinţe aî născutŭ. ţie mă rog bunâ* (— «ci mă rog ţie, bună, care ai născut pe Dumnezeu şi pe mântuitorul lumei şi pe izbăvitorul de neputinţe") 9 r⁰ 13—9 v⁰ 4, *iarâ în zua sîmbetei domnului dumnezeului tău, să nu facĭ' întru îa totŭ lucrulŭ* 22 r⁰ 9—11, *Doao poruncĭ a legei vechi ce întru îale* (— «întru care») *toată légé şi pror[o]cii razămâ* 23 r⁰ 1—3.

Cuvintele legate prin conjuncţiunea coordinătoare sânt despărţite prin celelalte părţi ale propoziţiunii: *bucură te adăpostitoare tuturor creştinilorŭ, şi scăpare* (= «adăpostitoarea şi scăparea tuturor creştinilor») *biruitoare* 18 r⁰ 9—12, *Neputinţa sufletului mieu vîndeč[i] fečoarâ. şi durerile trupeşti* (= „Neputinţa sufletului mieu şi durerile trupeşti le vindeč[i], fečoarâ") 14 v⁰ 13—15 r⁰ 1, *Adăugăturile năpăştilorŭ, tu le goneşti, şi aflările chinurelorŭ fečoarâ* („Adăugăturile năpăştilorŭ şi aflările chinurelorŭ tu le goneşti") 15 r⁰ 8—11.

Propoziţiunea atributivă e aşezată departe de cuvântul determinat: *Tuturor orieşti céîa ce eşti bunâ. celorŭ ce scapâ la tine cu credinţâ. întru acoperemântulŭ tăŭ celŭ tare* („Tuturor celorŭ ce scapâ la tine cu credinţâ întru acoperemântulŭ tău celŭ tare prieşti céîa ce eşti bunâ") 16 v⁰ 5—9, *carele dau păcatele parinţilor pre fečori pănâ la a treîa şi a patra rudâ celorŭ ce urăscŭ pre mine* («carele dau păcatele părinţilor celorŭ ce urăscŭ pre mine pre fečori pănâ la a treîa şi a patra rudâ") 21 v⁰ 11—14.

D. Particularităţi lexice.

a) Elemente latineşti.

α) Între elementele latineşti ale textelor, pe care le studiem, găsim unele cuvinte, care astăzi nu mai sânt întrebuinţate, ori, şi dacă sânt, se întrebuinţează într'o formă mai nouă ori numai ca provincialisme în o mică parte a limbii românéşti.

Substantive: *asin-* < asĭnus, -um 22 r⁰ 13—14, 22 v⁰ 15; *austru* = „vânt de mieazâ-zì; mieazăzi, sud" < auster,-strum 35 v⁰ 3; *fie* = „fiică", «fecioară» < fīlia, -am 10 v⁰ 3,

17 v° 8; *grindine*, care astăzi se rosteşte *grindină*, < grando, -inem 39 v° 9; *zgaibe*, care nu are înţelesul de „râie", ci pe acel de „Blutgeschwür", „rana care a început a prinde coajă", şi astăzi se aude în forma *zgaibă*, scabies (cf. alb. *zgébe*, *zjebe*, *dzjebe*, *skébe*, it. *scabbia*) 30 v° 8—9, cf. şi *pecingine* < [im]petīgo, -inem 30 v° 9, care prin Bănat se rosteşte *pecingină*; *sisioară*- sub-subala 57 r° 9—10 şi 12; *vinătre*- < vĕnter,-trem 58 v° 3—4, dar cf. şi *păntece* pantex, -ĭcem 11 r° 10, 11 v° 1—2, 11 v° 9, 13 v° 6, 24 r° 2, 58 r° 14—15 şi 18.

Derivat e *mesărătaté* 24 v° 1 din *méserŭ* < mĭser, -a, -um. 20 r° 11, 36 v° 10.

Amintim la acest loc că în textul *Paraclisului* dela 1639 se găseşte şi cuvântul *măgură* (18 v° 1) cu înţelesul de „munte", „colină", „deal". Părerile privitoare la etimologia acestui cuvânt le-am rezumat în *Daco-Romania*, I, Cluj 1921, pp. 126—128.

Adjective: meser- „sarac", „sărman" < mĭser, -a, -um 20 r° 11, 36 v° 10, *plouros* „ploios" < *pluorosus, -a, -um (cf. ar., mgl. *pluiros*[1])) 29 v° 11, 30 v° 11, dar găsim şi pe *ploios*- < *plojosus, -a -um (pluviosus, -a, -um) la 30 r° 11. Despre *derept*, *dirept* a fost vorba în alt loc. Mai notăm numai însemnarea de „gol", „cu mâinile goale" a lui *deşert* în: *nu întoarce robii tăi deşerţi* 1 v° 14; altfel acest cuvânt se întrebuinţează în toate înţelesurile obicinuite şi astăzi, cf. *Mărime deşartâ* 24 r° 4—5, *va luvà numele lui în deşertŭ* 22 r° 4.

Pronume. Formele aferezate (*cest* şi *cel* fără *a* la început) ale pronumelor demonstrative *acest* < eccu[m]-ĭstum şi *acel* < eccu[m]-illum fiind caracteristice pentru limba veche, citàm următoarele exemple: *apoi zi častâ molitvâ* 20 r° 19, *Grăi domnulŭ céste cuvinte* 21 r° 16, *dragii miei is[rai]lĭ ceşti noi* 39 r° 2, *ce citéşte cest' ps*[a]*lom* 39 v° 17; *celui înpărat' ce ţine ceriul şi pămăntul'* 38 v° 15.

Pronumele determinativ *alalt* < illum + alterum obicinuit astăzi numai în adverbele *alaltăieri*, *alaltămâne*, *alaltăseară* şi, mai rar, *alaltădimineaţă* („alaltă-ieri-dimineaţă"), dar care odi-

[1]) Credem ca nu e trebuinţa sa admitem pentru explicarea acestei forme „contaminarea unei forme disparute *pluiar* < *plojalis (pluvialis) cu *pluios*" (v. I. — A. Candrea şi Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, p. 214), ci pe cea a lui *plouros* cu *pluios*.

nioară erà mult mai întrebuinţat, încă se găseşte de câteva ori: 21 r° 8, 28 r° 10, 32 v° 10, 33 v° 8—9, 36 v° 2, 39 v° 16, 56 r° 12.

Remarcabile sânt pronumele nehotărîte *nescare* = «oarecare» < nescio qualis 55 v° 7 şi *neştine* «oarecine», „cinevà" < nescio quem 55 r° 6, dar cf. şì *neşte* < nescio quĭs, -quĭd 53 r° 7, 55 v° 14, 57 r° 7.

Numerale: nemic — mod. «nimic» < ne + mīca 53 v° 16, la care am mai puteà adauge forma veche *al* sau *alŭ patrulŭ* 56 v° 14—15, 57 r° 5 a numeralului ordinal *al patrulea*.

Verbe. Cum am amintit în alt loc, credem, că ni s'au păstrat verbele latineşti simple în: *necà* — „ucide" < nēco, -āre 34 r° 8, *notà* — «plutì», „călătorì cu naia" < *tĕndo, -ĕre 3 r° 12 şi în *timpinà, tinpinà,* «a se grăbì», „a alergà" (< tâmpănă, tâmpenă «Handpauke», pentru care cf. p.-sl. тѫпанъ, gr. τύμπανον şi lat. tympanum), căci înţelesul lor e deosebit de al compuselor cu *în-* întrebuinţate astăzi. Despre afereza lui *în-* din *bogăţì (a se* ~) 31 r° 5, *mulţì (a se* ~) — „a se înmulţì 34 r° 15, 34 v° 9, *tâmplà (a se* ~) „a se întâmplà" (< lat. tĕmpŏro, are) 58 r° 11 12 şi 14, *tălnì* — „întâlnì" (cf. ung. *találni*) 58 v° 16, care se mai aud şì astăzi astfel prin Ardeal, a fost vorba când am studiat particularităţile fonetice. Tot acolo am amintit şì că substantivele *necare* — «înnecare» 27 v° 4 şi *drăcire* „îndrăcire" 24 r° 2 trebue să se fi născut din vorbele aferezate *necà (a se* ~) „a se înnecà" şi *drăcì (a se* ~) — „a se îndrăci".

Adverbe: acmù = mod. „acum", „acuma" < eccum-modo 1 v° 5, 2 r° 11, 3 r° 12, 6 v° 4—5, 9 r° 8 şi 11, 12 r° 5, 19 v° 4, 20 v° 16, *acicé* — „aici" < eccum-hīcce 37 v° 7, *deč* 39 r° 6 şi *décii* 1 v° 1 din *de* + *acì* (< eccum-hic) «apoi«, *depreună* „împreună", „dimpreună" < de-per-unam 5 r° 10, *dinăoară (nice* ~) = „(nici) odinioară", «(nici) odată» < de-(ŭ)na-hora 2 r° 3, 19 r° 11, *necăĭuri* = „nicăieri", «nicăiri» < nec-aliŭbi 13 r° 6.

Notăm încă pe *amĭazăzé* „la amieazi", „într'amieazi" 34 r° 12, 35 v° 5; dar cf. şi *într-amiazăzi, întru amiazăzi* 28 v° 6—7, 28 v° 19- 29 r° 1, 29 v° 17, 30 v° 13 14, 31 v° 13, 32 r° 4, 33 r° 13, 33 r° 19- 33 v° 1, 34 r° 5, 36 v° 6, apoi *despre amiazăzì* «de către mieazăzì», „de către sud" 33 v° 14 15, 35 r° 2 şi *de către amiazăzì* 35 r° 11.

Prepoziţii: A < ad se întrebuinţează nu numai în adverb ca: *alocuré* 27 r° 19, 28 r° 7, 32 v° 13, 33 r° 1, 35 r° 18, *amiiazăzé* 34 r° 12, 35 v° 5, *[într-, întru] amiazazi* 28 v° 6—7, 28 v° 19, 29 v° 17, 30 v° 13, 31 v° 13, 31 v° 13, 32 r° 4, 33 r° 13 şi 19, 34 r° 5, 36 v° 6, *[despre] amiazăzì* 33 v° 14, 35 r° 2, *[de catră] amiazăzì* 35 r° 11, *aminte* 22 r° 6, ori în determinaţiuni adverbiale în legătură cu *de*, ci şì singură pentru a alcătuì, cum am amintit la particularităţile morfologice, o formă de gen.-dat. circumscrisă. Aşà o găsim la 6 r° 9, 18 r° 5, 29 v° 16, 31 r° 19, 34 r° 2, 35 r° 1 şi 12.

Dintre celelalte prepoziţii, care se întrebuinţează şi astăzi, se pot relevà pentru foneismul lor arhaic: *den*, *denŭ* = „din" < *de* (<de) + *în* (<ìn) 19 r° 3, 19 v° 6, 21 v° 1 şi 2, 34 v° 2, 36 r° 10, 36 v° 11, 53 v° 3, 58 r° 1 şi 4 (cf. şì adverbele compuse: *denainte* = „dinainte" 58 v° 10, *dendarăt* = „dindărăt" 53 v° 5, 58 v° 7, *denlautru* = »dinlăuntru« 55 v° 17, dar şì *dinlautru* 54 r° 10 şi *dinlăutru* 54 r° 7, precum şi adjectivul *dentăiŭ* = „dintăiu" 21 r° 15. care s'a născut prin o desvoltare fonetică analogă din < *de* + *întai* (<*antaneus, -a, -um), *dentru* = „dintru" < *de* + *intru* (< ìntro) 1 v° 8, 5 v° 2, 16 r° 4, 30 r° 8, 35 r° 5, 36 v° 9, 37 v° 9, *pren* = „prin" < pre (<per) + *în* (<ìn) 29 r° 15, 29 v° 18, 37 r° 9 10 şi 11, *prentru* = „prin" în loc de „pentru" < *pre* (< per + *în* (< ìn) 35 r° 8, dar cf. şì *pentru* 58 v° 13, *prespre* = „pes e" < *pre* (< per) + *spre* (< super) 55 r° 19, 56 r° 12, dar cf. şì *preste* 37 v° 7—8 57 r° 14: iar pentru înţelesul său: *despre* < *de* (< de) + *spre* (<super = 1. „de pe": 15 v° 3; 2. »de cat a«, »din pre«: 28 r° 1 şi 18, 29 v° 2 şi 8, 30 r° 4, 30 v° 7, 31 r° 6, şi 8, 32 v° 4, 33 r° 15, 33 v° 14, 35 r° 2. 35 v° 3, 53 v° 1 55 r° 18.

Conjuncţiuni: cu < aut 39 v° 12 şi 13, 58 v° 5, *ce* = „ci" < probabil quìd 9 r° 13 9 v° 12, 13 r° 1, 19 v° 10, 38 v° 15, 39 r° 4, 11 şi 15, 39 v° 17, 56 v° 15, *să*, *se* = „daca < se în loc de si 1 r° 7, 20 v° 5, 27 v° 5 şi 13 29 r° 8 şi 13, 29 v° 12 şi 17, 30 v° 12, 32 r° 3, 35 v° 2, 36 r° 12, 36 v° 12, 37 r° 16; 28 r° 13, 28 v° 6 17 şi 19, 30 r° 5 şi 14, 31 r° 2, şi 13 32 r° 9, 33 r° 14 şi 19, 34 r° 1, 35 v° 5 şi 9, 37 r° 1, 5 şi 17, 37 v° 3.

β) Găsim elemente latineşti, care se întrebuinţează şì astăzi, dar în textele, pe care le studiem, au un înţeles mai vechiu şi deosebit de acela pe care-l aflăm în graiul de-acum.

Substantive: *fečor* = „copil", „fiu" < *fētiolus-um 21

v° 12, 22 r° 11, 57 v° 15, cf. *fečoară* »vergură« ∠ fētiola, am 2 v° 14, 3 r° 10, 4 r° 5, 5 r° 1, 7 v° 2, 8 v° 4, şi 10, 9 r° 6, 10 r° 9, 13 v° 6, 14 v° 10—11 şi 14, 15 r° 6 şi 11, 15 v° 4, 6, şi 11, 16 r° 4, 17 v° 12 13, 21 r° 11; *fire* <*fīre, infinitivul lung al al verbului *a fi* întrebuinţat ca substantiv verbal, 1. „fiinţă", „natură" 8 r° 14—8 v° 1, 24 v° 5; 2. „simţ" 24 v° 10; *oaste* „războiu", „expediţie" ∠ hŏstis, -em 28 v° 5, 34 r° 14, 37 r° 5, 53 r° 10, 57 v° 11; *rost* „gura" < rostrum 19 r° 5.

Pentru înţelesul de „bucate", pe care-l are astăzi mai mult în părţile moldoveneşti, amintim la acest loc substantivul *păine* 27 r° 19, 29 v° 2—3, 30 r° 11 şi 18, 31 r° 15, 33 v° 13, 34 r° 1, 7 şi 15, 34 v° 9, 35 r° 8, 36 v° 8, 37 r° 2 şi 7, 39 v° 12; dar cf şì *bucate* 54 r° 18.

Verbe: cadeà „a se închinà" . cado, -ēre (— clas. — ĕre) 1 v° 6—7, 17 r° 2 3, 19 v° 8, *ferìcì* „lăudà", „mărì" derivat din *ferice* <. fēlix, -icem, 4 v° 12, 11 v° 10, 12 r° 5, *înplé (a se ~)* = „a se implinì" impleo, -ere 11 v° 11, dar cf. şì *înplé* „împleà", „umpleà" 3 r° 3, 7 v° 4, 11 r° 11, 15 v° 6, şi *înplé (a se ~)* »a se împleà", „a se umpleà" 29 v° 7, 30 v° 16, 34 v° 5, *jucà* — „a se mişcà", „a sărì" (despre copil în pântecele mamei) <*jocare (= clas. jocari) 11 r° 9, 11 v° 7, *păţi* „suferì", răbdà" patior, -iri 33 v° 19, 53 v° 7, 57 v° 3 şi 8, *radicà (a se ~)* „a se răsculà", »a se revoltà« < eradico, -are 33 r° 8, 39 r° 18, de-aici *radicare* = „răscoală", »revoltă« 34 v° 11, cf. *şi va rădicà vrajbâ* 32 v° 11, dar *mâ ridicâ* = „mă vindecă" 9 v° 5, 19 v° 13, *sărutà* „a se închinà", „a salutà" < saluto, are 11 r° 6—7, de-aici *sarutare* „închinăciune", „salutare" 11 r° 8—9, 11 v° 6, dar cf. şi *sărutà (a se ~)* = „a se sărutà" 55 v° 14.

b) Elemente slavone.

Dintre slavismele mai neobicinuite cităm[1]):

α) Nume împrumutate de-a-dreptul din paleo-slavă, remar-

[1]) Nu dam aici indicaţiile tipiconale slave, ca: слава „Mărire", нн҇ѣ sau н҇ннѣ=и нынѣ, româneşte „Şi acum" etc. — În acest chip am răspuns fără să vrem, întrebării ce şi-o pune d-l G. Pascu în *Istoriea literaturii şi limbii române din secolul XVI*, Bucureşti 1921, p. 120: „Ce poate să fie нннѣ pg. 220?" *[a Cod. Sturdzan]*.

cabile parte pentru fonetismul străin păstrat, parte pentrucă nu se mai întrebuinţează în graiul actual, ori, şi dacă se întrebuinţează, au alt înţeles: *bl[a]goveştenii* ›Buna-Vestire« < благовѣщеније 38 v° 8—9 şi 9—10, *boare* — «vifor« < боурꙗ 4 r° 12, 6 v° 11, 30 r° 1 şi 2, 30 v° 17, *b[o]goiavlenie* »Bobotează , Arătarea-Domnului« < бого-ꙗвленије 38 v° 4 şi 6, *b[o]goslovie* „învăţătură dumnezeească", „propovăduire", „theologia" < богословие. *bură* — »vifor«, < mai curând din p.-sl. боурꙗ decât din gr.-lat. *boreas* »vânt puternic«, furtună ‹ ori o modificare a lui *abur*, 35 r° 19, *cin* »ordin , »stare socială" < чинъ 23 v° 5, *gadina* < bulg. *gadinъ* »animal (în general), fiară, reptile, păsări, insecte 28 v° 3, 29 r° 6, 33 r° 18, 36 r° 9, *gl[ava]* < глава „capitol" 39 r° 15, *imr[e]c'*[1]) < имарекъ spune numele" 5 v° 11, *levŭ*, *lev'*, *lev* »leu« < львъ, левъ 25 r° 8 şi 14, 25 v° 4, 11 şi 17, 26 r° 3, 9 şi 15, 26 v° 3, 8 şi 15—16, 27 r° 3 şi 9, 30 v° 3, dar cf. genitivul *leului* din *leu* < leo, -onis, *lubovŭ* — iubire« < любови 23 r° 14, 23 v° 15, 34 r° 13 *maslu* „ungerea de pe urmă" < масло — »uleiu 28 v° 6, *meséţŭ* şi *meséţa* = ›lună« < мѣсаць 25 r° 6 şi 13, 25 v° 3, 10 şi 16, 26 r° 4, 10 şi 17, 26 v° 5, 12 şi 19, 27 r° 7, *miloste* — ›milă«, »îndurare« < милость 5 r° 11—12, 6 v° 14, 7 r° 2, 13 v° 11, 21 v° 15, 23 v° 16, 24 r° 6, cu care sânt înrudite: *milă* — »îndurare‹ < милъ = »barmherzig« 12 v° 7 8, 21 r° 4, *milosteniie* — dare, împărţire de milă« милостꙑни 24 r° 16, 58 r° 2, *milostiv*, milos‹, îndurător« < милостивъ 6 r° 11 şi 12, 6 r° 14 — 6 v° 1, 12 v° 4, *milui-* < миловати, милоуꙗ 5 v° 6 şi 8, 6 r° 13—14, 12 v° 6, 19 v° 10 şi *milostivì (a se ∽)*, derivatul lui *milostiv*, 1 v° 10, *molitva* „rugăciune" < молитва 19 r° 2 şi 8, 19 v° 18, 20 r° 15 şi 19, 20 v°18, *m[u]č[e]nic* martir« < мѫченикъ 38 v° 6 şi 8 *năpaste* < напасть — 1. tentatio , »ispită« 2 v° 10, 8 v° 11, 15 r° 9, 2. — »calumnia«, »calamitate« 38 v° 13, 58 v° 15, *naroc* — ›noroc« ∠ нарокъ 54 v° 13, *pocaanie* pocăinţă‹ < покаꙗние 1 v° 7, 14 r° 9—10, 23 v° 5, pentru al cărui fonetism cf. şi *pocaì* (a se ∽) 39 v° 2, *pohtă* — »poftă« < похоть 6 v° 8, dar cf. şi *poftă* 20 r° 10, precum şi *pohtì* ∠ похотѣти 22 v° 11 alături de *poftì* — 22 v° 12, *posluşanie* ∠ послоушание — ὑπακοή, „obedientia", apoi „das Dienst", „die Bedienung" 24 v° 2—3, *prăga* — „păine

[1]) Cuvântul, în aceasta forma, trebue considerat românesc.

nouă", „bucate", „fructe coapte" ∠ прѣга 39 v⁰ 12, *preobrajenie* 38 r⁰ 3—4 şi *preobrajenil* 38 r⁰ 5 „Schimbarea la faţă ∠ прѣображеније *pripas* ∠ припасъ „fetus", cf. припасти „zu fallen", pl. 1. *pripaş* „Zugefallenes", „Zuwachs" 34v⁰ 16, 2. *pripasure* „herzugelaufenes, verlaufenes, herrenloses Tier" 37 r⁰ 4, *pripec* „căldură", „zăduh", pentru care cf. sl. припещи, припекѫ „coquere", „ardere" şi пекъ „aestus", de unde şi bulg. *pripek* „locus apricus" 28 r⁰ 13[1]), *pripél[ă]* „vers care se cânta după psalmi şi stihiri", un fel de „refren" ∠ припѣло 2 v⁰ 7, *ps[a]lom* ∠ ψалмъ, ψалъмъ, ψаломъ 39 r⁰ 18—19, 39 v⁰ 1, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 14 şi 17, *ruda* „neam", „generaţie" < родъ 10 v⁰ 2 *(bis)*, 12 r⁰ 6, 17 r⁰ 6—7, 21 v⁰ 13, *smérenie* „umilinţă" ∠ съмѣрение 1 v⁰ 6, *spăsenie* „mântuire" < съпасение 7 r⁰ 5—6, 9 r⁰ 4, 14 r⁰ 5—6, 18 r⁰ 8, *stlăpŭ* „turn", „columna" < стлъпъ 14 r⁰ 8, *sveşnicŭ* ∠ свѣщьникъ „candelabrum" 18 v⁰ 3, *svét* ∠ съвѣтъ συμβολή, „consilium" 23 v 9, 24 r⁰ 17, *troiţa* — „Treime" ∠ троица 12 r⁰ 13, *voinic* = „ostaş", „militar", „soldat", ∠ воиникъ 27 v⁰ 18—19 29 r⁰ 2, *voroavă* „vorbă" ∠ sl. дворьба „curte", cf. rus. дворовый — „făcând parte dintr'o curte" 8 v⁰ 10—11, 37 r⁰ 10, cf. şi *vorbĭ* 54 r⁰15 etc. *lute* = „cumplit", „rău" ∠ лютъ „saevus" 2 v⁰ 14, 4 v⁰ 13: 7 r⁰ 9, 54 v⁰ 8, *ocaanicu* ∠ окаанникъ ἄθλιος „miser" în glosa: *ca méserŭ santŭ ocaannicŭ (sic)* 20 r⁰ 11—12, *precista* — „preacurata" ∠ прѣчистъ 1 r⁰ 1—2, *s[ve]ti* — „sfânt" ∠ свѧтъ 37 v⁰ 13 şi 14, 38 r⁰ 2, 14 şi 16, 38 v⁰ 10, dar cf. şi *sfânt* 38 r⁰ 3, 5, 7 şi 9, etc.

Notăm încă la acest loc că aproape toate numele proprii, de persoane, popoare, ţări şi ale lunilor, prin fonetismul lor arată provenienţă slava: *d[a]v[i]dŭ* 38 v⁰ 15, 39 r⁰ 3 şi 17, *dimitrie* 38 r⁰ 14—15 şi 16, *elisavethŭ* = „Elisaveta" 11 r⁰ 7, 8 şi 12, *gheorghie* 37 v⁰ 13, 38 v⁰ 10, *ilie* 38 r⁰ 2 şi 3, *iraclie* 25 r⁰ 2, *is[rai]l-* 39 r⁰ 2 *macarie* 19 r⁰ 9, *mariam* — „Maria" 11 r⁰ 2, 11 v⁰ 13, 12 r⁰ 9 (dar cf. *marie* 21 r⁰ 2, gen. *m[a]riel* 11 r⁰ 9, precum şi numele sărbătorilor *sf[â]nta-mârie-mare* 38 r⁰ 6 şi 7 şi *sf[â]nta-mârie-micâ* 38 r⁰ 8 şi 9), *moisei* „Moise" 21 r⁰ 7, *petrŭ* „Petru", «Petre» 37 v⁰ 14, 38 r⁰ 1, *sirah* 39 r⁰ 14, *zahăriel*, gen.

1) Gr. Creţu, *Mardarie Cozianul: Lexicon slavo-românesc şi tâlcuirea numelor din 1649*, Bucureşti 1900, p. 359.

dela *Zaharie* 11 r° 6; *alamitean* „Alamit“ 35 r° 3—4, *aravia-* «Arabia» 34 r° 2, *aravitean-* „Arab“ 28 v° 12, 30 r° 6—7, 37 v° 1, *midean-* „Med“ 35 r° 2 3, *eghipet-* 31 v° 1, 33 r° 16—17 și *eghipt-* 21 v° 1 2, 28 r° 4, *țarigrad* și *țarigradŭ* — „Constantinopol“ 28 r° 6, 32 r° 8, 37 r° 11 12, dar *roma* 30 v° 19, nu *Râm*, cum am aștepta, la care mai putem adauge adjectivul *frăncesc*, gen. *frăncești* (< p.-sl. *frangъ*) 32 ° 6—7 cu înțelesul de „occidental de neam latin“, *Ghenuvar*[*ie*] 26 v° 19, *Fevŭrarie* 27 r° 7, *Martŭ* 25 r° 6, *April* 25 r° 13, *Maia* 25 v° 3, *Iunie* 25 v° 10, *Iulie* 25 v° 16, *Avgustŭ* 26 r° 4, *Septe*[*m*]*vri*[*e*] 26 r° 10, *Octo*[*m*]*vrĭ*[*e*] 26 r° 17, *Noemvrie* 26 v° 5, *Deche*[*m*]*vrie* 26 v° 12.

β) Nume neobicinuite astăzi derivate din cuvinte slave: *dodeĭală* «supărare» din *dodeì* < додѣꙗти — „molestum esse“ 39 v° 6, *gromovnicŭ* «carte de tunet» < громовникъ din громъ — „tunet“ 25 r° 1 (v. și 37 v° 6), *nevoință* — „osteneală“, „deadins“ 1 v° 4, 5 r° 13 din *nevoì (a se ∽)* 8 r° 9. derivat din *nevoie* < неволꙗ 2 r° 9, 2 v° 1 și 15, 3 v° 8, 5 v° 2—3 și 13, 6 r° 4, 7 v° 9, 9 r° 9, 16 v° 12, 20 v° 7 8, 27 v° 8 și 14, 28 r° 14, 37 r° 10—11, *priĭatnic-* 39 r_0 10, *nepriĭatnic-* 55 v° 12 din *priĭatin-* 54 r° 9 și 14, 54 v° 2, 55 v° 14, 57 v° 15 16, 58 v° 9, *priĭatenŭ* 54 v° 19 și *nepriĭatinŭ* 56 r_0 9 приꙗтєль, *răpștire* — „murmurare 35 r° 17 din *răpștì* < ръпътати, ръпъштѫ, etc.

Dintre adjective, afară de *nedăstoinic-* 19 v° 1, 20 r_0 4 și *nedăstoinic-* 2 r_0 5—6 < *ne* + *dostoinic* < достоинъ = ἄξιος, „dignus“, despre al căruia fonetism a fost vorba, mai notăm numai pe *grabnic*, derivat din *grabă*, substantivul postverbal al verbului *grăbì* < грабити, în terminul juridic *moarte grabnică* 29 r° 11, 30 r° 4 — „moarte făcută în grabă, precipitată, nepremeditată, din neprevedere, din nebăgare de seamă“, căci „un feliu de ucidere se cheamă *grabnică*, iară alta *apestitoare* (Mold. v a j n i c ă). Dece cea *grabnică* să cheamă într'acesta chip, când cel ucis nu ĭaste uciderea a lui ce au fost să ucigă pre altul, iară *graba au pripit* de au ucis pre dânsul în locul aceluia“ (Prav. 316, cf. 330, etc.; v. *Dicționarul Academiei Române*, t. II, fasc. IV, p. 292), cf. șì *de grabă vor perì* 29 v° 1.

γ) Verbe: *blagoslovi-* = „binecuvântă“ благословити, din care ni s'a păstrat participiul perfect scris atât întreg, cât șì scurtat, 2 v° 1—2, 11 r° 14, 11 v° 1, 13 v° 10, 14 r° 4 și 12, 20 r° 13, 21 r° 2 și 12, *citì* = mod. „cetì“ și „citì“ ⁀ p.-sl.

чисти, чьтѫ 1 r° 3, 39 r° 18, 39 v° 17, *cisti* = „cinsti" < чьстити 17 v° 13, *izbavi-* „mântui" ∠ избавити 2 r° 8—9, dar cf. şi *izbăvi-* 3 r° 10—11, 5 v° 3 şi 10—11, 7 r° 9—10, 8 v° 7, 8 v° 14- 9 r° 1, 13 v° 13—14, 17 r° 3, 19 r° 13, 38 v° 17, 39 v° 1, de-aici *izbàvire* = „mântuire" 7 v° 12, 16 v° 13 şi *izbăvitorĭu-* = „mântuitor" 9 v° 2, *obidit-*, participiul lui *obidi* — „asupri" < обидити, обидѣти 17 r° 9, *pocaì (a se ~)* ∠ покаıатиса 39 v° 2, *pohti* ∠ похотѣти 22 v° 11, dar cf. şi *pofti* 22 v° 12, *prii-* = „a fi favorabil, binevoitor cuivà", „a ajutà", „a ocroti", „a sprijinì" < приıати 16 v° 5—6, de-aici *priitoare* = „folositoare", „ajutătoare", „ocrotitoare", „sprijinitoare" 3 v° 14, *priimì* = „primì" ∠ приıати, приимѫ 13 r° 1—2, 15 v° 7, 28 v° 6, 53 v° 19, *răsipi* = „risipì" < расъпати 4 r° 13, 30 r° 19, *ràvni* = „dorì" ∠ p.-sl. рьвьнѧ ζηλωτής, „aemulus", р вновати = ζηλοῦν, „aemulari", 39 v° 16, de-aici *răvnitorĭu* 21 v° 11, probabil traducerea p.-sl. рьвьнитель = ἐριστής, „qui contendit", *smeri (a se ~)* = a se umilì ∠ съмирити 12 r° 3—4, 20 r° 3, 30 r° 7—8, 33 v° 4, 36 v° 12, *socoti* = „îngriji" < sl. скотъ — „vită" şi „bani", vitele fiind cel mai de frunte obiect de îngrijire şi de transacţiune la popoarele de păstori, 24 r° 11, de-aici *socotinţă* = „purtare de grijă", „îngrijire" 3 v° 2, *spăsi-* = „mântuì" < съпасити, съпасти din съпасъ 2 v° 9, 8 r° 14, 19 v° 17, de-aici *spăsitorĭu* = „mântuitor" 3 r° 8, 7 r° 3, la care mai putem adauge forma *isp[ă]sitorĭu-* 9 r° 14- 9 v° 1, *spodobi-* = „învredniciciì", „dignum indicare" < съподобити 3 v° 3—4, *tocmi-* = „orândui", „dispune", „face", „parare" < тъкъмити, cf. bg. тъкмити = „parare", srb. чткмити — „componere" 13 v° 5, de-aici *tocmire* = „ordine", „rânduealǎ" 27 v° 19, etc.

δ) Adverbe şi expresiuni adverbiale: *în harŭ* — „în deşert" < харь (< Χάρις 22 r° 2, dar cf. şi *în deşertŭ* 22 r° 4, *pre lesne* 53 v° 14, dar şi numai *lesne* < bg. лесни 57 v° 12, *de năprasnă* < напраснѧ — „severus", „praeceps" 31 v° 9—10.

c) Elemente maghiare, greceşti şi turceşti.

Rămâne să mai studiem elementele maghiare, greceşti şi turceşti ale textelor carticelei de care ne ocupăm, întru cât ne pot ajutà la stabilirea ţinutului din care a fost traducătorul. Dacă traducătorul a fost ardelean, ar trebuì sa găsim elemente ma

ghiare neobicinuite în graiul Muntenilor, ba nici chiar în al Moldovenilor, la care maghiarismele sânt mai dese decât la Munteni, iar dacă a fost muntean, ar trebuì să gasim elemente greceşti şi turceşti necunoscute Ardelenilor.

Elementele maghiare ori înrudite cu elemente maghiare sunt: *chin* < ung. *kín* 3 r° 1, 4 v° 14, 8 v° 14, 9 r° 9, 15 r° 10, *închipuitură*, derivat din *închipuì* < *chip* < ung. *kép*, dar cf. şì sl. кинъ, 21 v° 6, *marhâ* „marfă" ori „vite" < ung. *marha* 58 v° 1, *oraş* < ung. *város* 28 r° 17—18, 31 v° 7, 32 v° 1, 33 r° 8—9, 37 r° 10, *sârgŭ*, în expresiunea adverbială *de srăgŭ* „de grabă" 5 v° 4, derivat postverbal din *srăgui-* — „grabì" 10 r° 1, 19 v° 13 *sărgui-* 1 v° 11, 17 v° 6 şi *sir'guire* — „grabă" 11 r° 3—4 < *szorogni* sau **szorgani* „festino, sollicitus sum" (cf. *szorgos*, *„szorgoskodni, szorgalmas), tlăhar* — „tălhar", „hoţ", „fur", derivat până acum dintr'un mai vechiu **tâlhaiu* < ung. *tolvaj* cu schimb de sufix, 55 v° 7—8; *hiclénŭ* — „viclean" în propoziţia: *ce mâ izbăvéşte de celŭ hiclénŭ* 19 r° 13, care ne reaminteşte vechiul „Tatăl nostru", altundeva însă găsim *viclean* 20 r° 7, 39 v° 14 < ung. *hitlen*, iar o forma mijlocie avem în substantivul derivat *vitlenşugŭ* 36 v° 7, *tăroase*, pluralul adjectivului *tăroasă*, — „grele" „îngreunate" 29 r° 8—9 (cf. şì *gréle* 33 r° 6), derivat din *tar* „greutate", probabil < ung. *tár*, *biruì* „învinge" şi „aveà" 13 r° 8, 16 r° 8 şi 9, 29 r° 12—13, 55 v° 11—12, 57 r° 1—2, 29 r° 10, de aici *biruitoare* = „stăpână", „dispunătoare" 1 v° 9, 2 r° 11—12, 5 r° 14—5 v° 1, 9 r° 8, 13 r° 1 şi 9—10, 18 r° 11—12, 20 r° 1, *cheltui* < ung. *költeni* 57 r° 9, de aici *necheltuitŭ* 5 r° 4—5, *făgădui-* < ung. *fogadni* 24 v° 4, *găndi-* 54 v° 5, derivat din *gând*, care s'a născut din un substantiv de aceeaşi origine cu ung. *gond* — „grijă", *lăcui-* < ung. *lakni* 22 r° 15—16, *măntui-* < ung. *menteni*, probabil prin mijlocire slavă, cf. srb. *mentovati*, 2 r° 14, 2 v° 15, 3 v° 8, 7 v° 9, 9 r° 9—10, 17 v° 6—7, 19 v° 13—14, de aici *măntuire* 2 v° 12, 13 v° 3, 31 r° 19 şi *măntuitorìu* 6 r° 7-8, 12 r° 2, 13 v° 4—5, 14 v° 6, 19 v° 8, *sălăş'luì (a se ~)* — „a se sălăşuì — < ung. *szállásolni* 13 v° 6—7, poate *tălnì* = „întâlnì" 55 v° 16, pentru care cf. ung. *találni* (v. Tiktin, *RDWb.*, p. 834).

Elemente greceşti, unele venite prin paleo-slavă, sânt: *agghel*, cet. *anghel* = „înger" < ἄγγελος 39 r° 3 şi 5, *arhaggelŭ*, cet. *arhanghel* < ἀρχάγγελος prin p.-sl. архаггелъ 38 r° 16—17 şi 18,

canon »un fel de cântec bisericesc“ m. gr. κανών 2 v° 4, *cocon, cucon* „copil“, înţeles pe care-l are şi astăzi în unele părţi ardelene, pentru etimologia căruia cf. n.-gr. κοκκῶνα „gnädige Frau“, κοκκωνίτζα „Fräulein“, apoi rom. *coca* „Bébé“ şi it. *cucco*, (dial.) *coc* şi *cucculo* „Lieblingskind“ 54 r° 16, 54 v° 12, 55 r° 19, 57 r 19; 53 r° 5, *eftinie* „îndurare“, „Barmherzigkeit“ < εὐθηνία 12 v 8—9, *gheenă* — „iad < γέεννα prin p.-sl. геона 24 v° 14, *grămatic* „dascăl“ m.-gr. γραμματικός 1 r 8, *hristos* < Χριστός 4 v° 2 şi 11, 14 v° 12. 17 v 14. 19 v° 16—17, 37 v° 12, 38 r° 19. 38 v° 2 şi 4, 39 r° 6. *idolŭ* < εἴδωλον prin p. sl. идолъ 21 v° 5. *liturghie* λειτουργία prin p.-sl. литоургиѧ 3 v° 5, *mânie* < μανία 24 r° 4, 30 v° 2, 54 v° 8, *mărturie* μαρτυρία 22 v° 9, *miros*, substantiv postverbal din *mirosì* < μυρίζομαι prin p.-sl. миросати, 24 v° 11, *paraclisŭ* παράκλησις prin p.-sl параклисъ 1 r° 1, *patimă* »suferinţă« < πάθημα 35 v° 11, *scorpie* < σκορπίος prin p.-sl. скорпиѧ 25 r° 9 şi 16, 25 v° 6, 12 şi 18, 26 r° 5, 11 şi 17, 26 v° 4, 7 şi 17, 27 r° 4—5 şi 11. 33 v° 11 şi 12, *stemâ* „coroană“ < στέμμα 17 v 14, *stihire* „cântec de slăvire“ < στιχηρός prin p.-sl. стихиръ „versus genus“, rus. стихира cf. şi gr. στίχος şi p.-sl. стихъ, 2 v° 7, *trufie* < gr.-biz. τρυφή 24 r° 5; *folosi-* — „ajută“, „ocroti“, „sprijinì“, derivat din *folos* < m.-gr. φελός în loc de ὄφελος, 16 r° 12—13, de aici *folositoare* — „ajutătoare (ajutor)“, „ocrotitoare“. „sprijinitoare“ 13 r° 11, 17 v° 2. *marturisi-* < μαρτυρω, viit. — ρήσω, cf. şi p.-sl. мартурисати, 16 r° 1, 22 v° 8—9, *părăsì* < παρεάω, viit. — άσω = „(vorüber) gehen lassen, aufgeben“ din care s'a făcut şi srb. *parasiti* — »stehen lassen« 29 r° 2—3, *pizmì* »pizmuì«, derivat din gr.-biz. πεῖσμα = »Trotz prin p.-sl. пизма „Hass“ (pentru telminaţiunea *-mì* cf. srb. *pizmiti se*), 39 v° 15, *măcarŭ* „ori“, „sau“ 20 v° 3 şi 4, despre a caruia etimologie *Tiktin* în al său *RDWb.*, p. 935, zice: „Geht auf gr. μακάριε, Vokat. von μακάριος „glücklich“, zurück. Das Wort is weit verbreitet. Ausser den Balkanspr. besitzt es das It., Rätor., Altsp. (siehe Diez Wb.) u. Altport. (ein Beispiel siehe in *Lemckes Iahrbuch mege'r, meje'r* „wenn nicht“ (Mikl. Türk. El. II. 23) nichts zu tun“.

Mai vechi sânt considerate de unii *cutezà* < lat. *cottizo, -are »aleam ludere din gr. ori gr.-biz. κοττίζω 55 v° 12—13. 56 r° 14 şi *măngăià* < lat. *manganeo,-are din gr. μαγγανεύω din care s'a făcut *măngăiare* 13 r° 8 şi *măngăitoare* 17 r° 12.

De origine turcească sânt: *duşman* < turc. *dušma'n* 57 r⁰ 1 şi *măstrapâ* „cană" 18 v⁰ 10, pentru etimologia căruia cităm ceea ce ne spune *Tiktin* în *RDWb.* p. 1038: „Mittelb. aus türk. *maštrapá, mastrapá,* (– arab. *mešrebe'*), vgl. bulg. *maštrapa, maštrapa,* serb. *mastrap, -trafa* etc.; *n-* für *m-* wegen des folgd. Labials wie in *na'lbă, năfra'mă, na'mĭlă* vgl. auch *furni'că*".

Cum vedem din această scurtă înşirare, elementele maghiare, deşi sânt între ele unele, bunăoară *tàroase* – „grele", »îngreunate" care pot trece de provincialisme, nu sânt de ajuns pentru a căutà originea traducătorului în Ardeal, tot aşà, cum nici turceştile *duşman* şi *măstrapă* nu ne îndreptăţesc să o căutăm în Muntenia şi, mai puţin în Moldova. Ivirea acestora din urmă, cum vom vedeà, se poate explicà şi prin tradiţia creată în limba literară de lucrările lui Coresi, care erà Muntean. Cât pentru grecisme, ele se găsesc toate atât în textele vechi ardelene, cât şì în cele muntene şi moldovene.

d) Înţelesuri greşite; cuvinte nouă.

Traducătorul, care altfel în privinţa limbii ţine socoteală de tradiţia literară, în părţile necompilate după traducerea din ungureşte a *Paliei* tipărite în Orăştie la 1582, de cele mai multe ori redă textul slavonesc cuvânt de cuvânt, ceea ce se vede nu numai din sintaxă, ci şi din neputinţa de a găsì înţelesul potrivit când cuvântul slavonesc înseamnă mai multe lucruri, precum şì din multele încercări ciudate şi neizbutite de a formà cuvinte nouă, atât prin derivare, cât şi prin compunere, în care de obiceiu se mărgineşte la traducerea *ad litteram* a compuselor slave,

α) Înţelesuri nepotrivite au următoarele cuvinte: *acoperemàntŭ, acoperimănt* = „scut", „apărare", „mântuíre" (probabil trad. p.-sl. кровъ — σκέπη, „tegmen", „locus tectus", „protectio") 4 r⁰ 2—3, 13 r⁰ 5—6, 14 v⁰ 3—4, 16 v⁰ 8—9, 17 v⁰ 1—2, cf. şì *acoperì* — „scutì", „apărà", „mântuì" 20 v⁰ 10; *hrane,* pl. dela *hrană,* — „bucate" 30 v⁰ 6 (cf. p.-sl. **храна** care înseamnă atât „nutremânt", cât şì „bucate") *legătură* = „lanţ", „cătuşe" 39 v⁰ 8 (probabil trad. p.-sl. ѩза, ѫза, ѹ҆за = δεσμός, „vinculum", pe care la *Gr. Creţu, Mardarie Cozianul: Lexicon-românesc şi tâlcuirea numelor din 1649,* Bucureşti 1900, p. 267 îl găsim tradus cu „legâturâ", „lanţ"), *lemn* = „pom", „arbore roditor" 30 v⁰ 1 [1]), *limba*

[1]) Latinescul lĭgnum are înţelesul de „bois"; ligna „du bois à brûle"; „cu înţelesul de „arbre" îl gasim întrebuinţat în epoca clasica numai de

= „neam“, „popor“ (cf. p.-sl. ѩзыкъ = γλῶττα şi ἔθνος) 29r° 10 şi 16, 30 r° 4, 33 r° 5, *mărime* = „mărire“ 12 r° 7, 24 r° 4, 58 v° 3, dar şi *mărire* 18 v° 4 (cf. p.-sl. величание = τὸ μεγαλύνειν, τὸ „extollere“, τὸ „magnum et potentem reddere“ şi величие = μέγεθος, „magnitudo“), *nevastâ* = „mireasă“ 4 r° 14–4 v° 1, 6 v° 12, 8 r° 2 (cf. p.-sl. невѣста = νύμφη, „sponsa“, „nova nupta“), *păréte* = „zid“ (probabil trad. p.-sl. стѣна = τεῖχος, „murus“) 3 v° 12, 5 r° 10—11, 7 r° 6, 9 r° 2, *peliță* (pentru etimologie şi înţeles cităm: „Der Herleitung von *pìele* steht die Form entgegen (es war *pìeliță* zu erwarten); ebenso dem zshg. mit ksl. *plŭtŭ* (nslov. *polt, pelt,* serb. *put*, czech. *pltj*, *pletj*, etc.), das jedoch sicherlich auf die Bdtg. eingewirkt hat, vgl. z. B. nslov. serb. „Fleisch, Leib, Haut, Hautfarbe“, *Tiktin, Rumänisch-Deutsches Wörterbuch,* p. 1143) 9 r° 13, *pruncâ* = „fecioară“ (cf. p.-sl. дѣва παρθένος, „virgo“, „puella“) 3 r° 4, 14 v° 2, dar cf. şi *prunc* = „copil“ 27 v° 3, *suflet* = „duh“, „spirit“, (cf. p.-sl. младѣнецъ, младенецъ = βρέφος, „infans“, pe care la *Gr. Cretu, o. c.*, p. 172 îl gasim redat prin: „cocon“, „tinârŭ“) 11 r° 9–10, 11 v° 8, dar cf. şi adj. *tinăr* = „tânăr“ 27 v° 3, *venit* = „jeler“ (trad. ung. *jövevény* = „advena“, „peregrinus“) 22 r° 15; *dezlegà* = 1. „risipì“, „împrăştià“ 7 v° 14, 8 v° 10, 2. = „iertà“ 16 v° 1—2 (cf. p.-sl. раздрѣшати, -ити şi раздѣлати = λύειν, „solvere“), *tăcé* = „încetà, păstrà tăcere“ (probabil trad. p.-sl. мльчати σιωπᾶν, tacere) 2 r° 2—3, *tréce* = „trece cu vederea“, „dispreţui“ (trad. p.-sl. прѣзрѣти, прѣзирати = καταφρονεῖν, „contemnere“, cf. la *Gr. Crețu, o. c.* p. 209: прѣзрѣ' — „nu bâgâ în samâ“, „trecù“), la care mai putem adauge *prinde* = „cuprinde“ 8 v° 2, *strânge* „cuprinde“ (despre dureri şi chinuri) 5 r° 1, *ţiné* „cuprinde“ 2 v° 11, 11 r° 3, etc.

Întocmai ca şi întrebuinţarea greşită a mai multor prepoziţii (*cătră* „la“, nu „spre“, etc.) şi glosele, de care ne-am ocupat la particularitaţile sintactice, neîndemânarea în găsirea terminilor astrologici, cei mai mulţi traduceri *ad litteram* din slavoneşte, încă este o dovadă despre primitivitatea traducerii: *numărătoriu-de-stéle* „astrolog“, „cetitor de stele“ (trad. p.-sl. звѣз-

---

poeţi (Virgiliu, Horaţiu), dar mai târziu înţelesul acesta apare des în limba curenta (Vulgata; Glos. Reich.); de altfel în parte din limbile romanice, în gr. (ξύλον) în alb. *(dru)* şi în limbile slavice (bulg. дървo, sîrb. дрво, rus. дерево, pol. *drzewo;* comp. şi slov. *drevo* „arbre“, *dr'va* „bois“) gasim aceeaş asociaţiune de idei“ (I. — A. Candrea şi Ov. Densusianu, *o. c.*, p. 147).

доСЛОВ ць = ἀστρολόγος, »astrologus« ori звѣздочьстии — ἀστεροθεάμων, „astrologus") 25 r⁰ 3 4, *număr* „zodie" (trad. p.-sl. число ἀριθμός, „numerus") 27 r⁰ 14, 28 r⁰ 5 6, 28 v⁰ 9, 29 v⁰ 4, 30 v⁰ 3, 31 r⁰ 18, 32 v⁰ 8, 33 v⁰ 12, 34 v⁰ 10—11, 35 r⁰ 13, 36 r⁰ 3, 37 r⁰ 8, *berbéce* (cf. p.-sl. овьнъ κριός, „aries"), 25 r⁰ 6 şi 12, 25 v⁰ 2, 8 şi 14, 26 r⁰ 1—2, 7 şi 14, 26 v⁰ 1, 8 şi 14, 27 r⁰ 1, 8 şi 14 *(bis)*, *viţel* „taur" (trad. p.-sl. тельць, v. *Gr. Creţu, o, c.*, p. 264, dar cf. şi юньць ταύρου, „tauri" la *F. Miklosich, Lexicon linguae Slovenicae veteris dialecti*, Vindobonae 1850, p. 203) 25 r⁰ 7 şi 13, 25 v⁰ 3, 9 şi 15, 26 r⁰ 2, 8 şi 14, 26 v⁰ 1, 8—9 şi 14, 27 r⁰ 2 şi 8, 28 r⁰ 5 şi 6, *gémănŭ*, *gémenŭ* „gemenii" (cf. p.-sl. блиꙁньць „ǧamânŭ" la *Gr. Creţu, o. c.* p. 111 şi близньци = δίδυμοι, „gemini, male pro testiculis" la *F. Miklosich, o. c.*, p. 8) 25 r⁰ 7 şi 13—14, 25 v⁰ 4, 9—10 şi 15, 26 r⁰ 2, 8 şi 15, 26 v⁰ 2, 9 şi 14—15, 27 r⁰ 2 şi 9, 28 v⁰ 9 *(bis)* *racu* (< p.-sl. ракъ καρκίνος, »cancer") 25 r⁰ 7 şi 14, 25 v⁰ 8, 10 şi 16, 26 r⁰ 3, 9 şi 15, 26 v⁰ 2, 10 şi 15, 27 r⁰ 2—3 şi 9, 29 v⁰ 4 şi 4—5, *levŭ, lev', lev* „leu" < p.-sl. львъ, левъ λέων, „leo") 25 r⁰ 8 şi 14, 25 v⁰ 4, 11, şi 17, 26 r⁰ 3, 9 şi 15, 26 v⁰ 3, 8 şi 15—16, 27 r⁰ 3 şi 9, 30 v⁰ 3, dar cf. *leului* 30 v⁰ 3, *fatâ* »fecioară« (trad. p.-sl. дѣва — παρθένος, „virgo", „puella") 25 r⁰ 8 şi 15, 25 v⁰ 5, 11 şi 17, 26 r⁰ 4, 10 şi 16, 27 r⁰ 3 şi 10, 31 r⁰ 18 *(bis)* *cumpănâ* „cumpână" şi »balanţă« (cf. p.-sl. прѣвѣса σταθμός, »libra«) 25 r⁰ 9 şi 15, 25 v⁰ 5, 11 şi 17, 26 r⁰ 4—5, 11 şi 16, 26 v⁰ 4, 10—11 şi 16—17, 27 r⁰ 4 şi 10, 32 v⁰ 7 şi 8, *scorpiia*, *scorpie* (< p.-sl. скоръпии σκορπίος, »scorpius«) 25 r⁰ 9 şi 16, 25 v⁰ 6, 12 şi 18, 26 r⁰ 5, 11 şi 17, 26 v⁰ 4, 7 şi 17, 27 r⁰ 4—5 şi 11, 33 v⁰ 11 şi 12, *vanatoriu*, *vănator* »săgetător« (trad. p.-sl. стрѣльць — τοξότης, »sagittarius«) 25 r⁰ 10 şi 16, 25 v⁰ 6, 12 şi 18, 26 v⁰ 5, 11 şi 18, 27 r⁰ şi 11—12, 34 v⁰ 10 şi 11, *cornŭ de caprâ* »ţap« (trad. p.-sl. коꙁирогъ = αἰγόκερως, »capricornus«) 25 r 10—11, 25 v⁰ 1, 7, 13 şi 19, 26 r⁰ 6, 12 şi 18, 26 v⁰ 6, 12 şi 18—19, 27 r 6 şi 12, 35 r⁰ 13 şi 14, *udèlâ* »vărsătorul de apă« (trad. p.-sl. водолѣи, мокронпь ὑδροχόος, »aquarius« ori водотокъ ὑδροχόος, »aquam fundens«, »udélâ«, v. *Gr. Creţu, o. c.*, p. 117) 25 r⁰ 11, 25 v⁰ 1, 7—8, 13 şi 19—26 r⁰ 1, 26 r⁰ 6—7, 13 şi 19, 26 v⁰ 6, *(udelâ)* 13, 19, 27 r⁰ 6—7 şi 13, 36 r⁰ 3 şi 3—4, *péşte* »peşti« (cf. p.-sl. рꙑба ἰχθύς, »piscis«, gen. рꙑбии ἰχθύος »piscis«, v. *F. Miklosich, o. c.*, p. 150) 25 r⁰ 11, 25 v⁰ 2, 4 şi 14,

26 ro 1, 7, 13 şi 19, 26 v_0 7 şi 13, 27 ro 1, 7 şi 13, 37 ro 18 (*bis*).

β) *Derivate*. Şi dintre acestea cele mai multe sunt traduceri neizbutite din slavoneşte. Fiindcă nu avem textul de pe care s'a tradus, nu putem stabilì cu siguranţă cuvintele slavone corespunzătoare.. Ne mărginim deci numai să le înşirăm: *asuprečune* »asupreală«, »asuprire« 8 vo 12, *adăugatura* »asupreală«, »asuprire« 3 r° 1, 15 r° 8; *închipuitură* »închipuire« 21 vo 6, iar dintre cele obicinuite şi astăzi se poate cità: *sagetatură* »săgetare« 13 ro 4—5, etc.

Dintre infinitivele întrebuinţate ca substantive amintim aici numai pe acelea, al căror înţeles nu e tocmai cel de astăzi: *adupostire* »ajutor«, »scut«, »sprijin«, »ocrotire« (probabil trad. p.-sl. пристанище λιμήν »portus«) 4 r_0 2 şi 6, 4 v_0 1—2, *aflare* — »năvălire« 15 r_0 10, *cercetare* mai întâiu »vizită«, apoi îngrijire în loc de »îngrijitoare« (probabil trad. p.-sl. посѣщение = ἐπίσκεψις, »inspectio«) 17 r° 14, *facere* »faptă« (probabil trad. p.-sl. творение ποίησις »τὸ facere«) 8 v° 6 cf. şi *facere-de-bine*, trad. p.-sl. добро sau благотворение — εὐποιία, »beneficientia«, 58 r° 13 şi *facere- de- ruşine*, trad, p.-sl. стоудодѣяние — ἀσέλγεια, »libido«, 24 r° 2—3), fire 1. »natură«, ›fiinţă« 8 r° 14—8 v° 1, 24 v° 5, 2. »simţ« 24 v° 10 (cf. p.-sl. бꙑтие — τὸ εἶναι „τὸ esse"), *gustare* „gust" (cf. p.-sl. вкоусъ — γεῦμα, „gustatio" şi вкоушение γεῦσις, „gustatio"), *încungiurare* „nevoie", „necaz" (probabil trad. p.-sl. обꙑстояние περίστασίς, „circumstantia", cf. mod. „împrejurare") 17 r° 4, *mutare* — „emigrare" probabil trad. p.-sl. прѣселение μετοίκησις, transmigratio") 37 v° 4 (cf. *a se mută* 29 r° 3, 30 r° 8 şi p.-sl. прѣселити — μετοικίζειν, »transferre incolas«), *neînţelegere* — nepricepere", „necunoştinţă" probabil trad. p.-sl. неразоумие — ἀσυνεσία, „insipientia") 20 r° 5, *pipăire* = „pipăit" (cf. p.-sl. осязание = ἁφή, »tactus«) 24 v° 12, *putrezire* — „stricăciune" „coruptibilitate" (trad. p.-sl. тлѣние — διαφθορά, „corruptio") 8 r_0 13—14, 8 vo 2, *neputrezire* — „nestricăciune", „incoruptibilitate" (trad. p.-sl. нетлѣние — ἀφθαρσία, „incorruptibilitas") 14 r° 6—7 (cf. şi *neputred* — „nestricat", „incoruptibil" 7 v° 6, care e trad. p.-sl. нетлѣнънъ = ἄφθαρτος, „incorruptibilis"), *rădicare* — „răscoală", „revoltă" (probabil trad. p.-sl. боуꙗрии στάσις, „seditio") 34 v° 11 (cf. *a se rădică* — „a se răsculà", „a se revoltà" 33 r 8, 39 r° 18 şi *va rădică vrajbă* 32 v° 11, dar *rădică* = „vindecă" în

mâ rădicâ 9 v° 5, 19 v° 13), *răpştire* = „murmurare“ (trad. p.-sl. ръпътанїе — γογγυσμός, „murmuratio“, derivat din p.-sl. ръпътати, рьпьщѫ — γογγύζειν, »murmurare«) 35 r° 17 *sărutare* = »închinăciune«, „salutare“ (cf. p.-sl. цѣлованиє = ἀσπασμός, „salutatio“) 11 r° 8—9, 11 v° 6, derivat din *sărutà* = „a se închinà“, „a salutà“ (cf. p.-sl. цѣлованїе — ἀσπάζεσθαι, »salutare«) 11 r° 6—7, dar îl găsim şi cu înţelesul de »sărutà« la 55 v° 14, *stare* — „stare-înainte“, »distingere« (trad. p.-sl. прѣдъстоıаниıє = πρόστασις »excellentia«) 19 v° 14, *suspinare* = »suspin« (cf. p.-sl. стенаниє = στεναγμός, »gemitus«) 35 v° 14, *turburare* = 1. „agitare“, „nelinişte“ 4 r° 11, 6 v° 8 (cf. *a se turburà* = „a se agità“ „a se nelinişti“ 3 r° 2, 30 v° 16—17), 2. „răscoală“, „războiu civil“ 37 r° 6 (cf. *a se turburà* = „a se rasculà“, „a face războiu“ civil“ 28 v° 18, 29 v° 13, 31 r° 3, 32 r° 5—6, 35 v° 13, 35 v° 15—36 r° 1), *vedére* = „văz“ (cf. p.-sl. зрѣниє „visus“ 24 v° 11, *zbierare* „zbierăt“ 28 r° 16—17, etc.

Adjective verbale întrebuinţate în cuvinte compuse: *adăpostitoare* = «ajutătoare (ajutor)», „ocrotitoare“, «sprijinitoare», «folositoare» 5 v° 4—5, 8 v° 8, 9 v° 6—7, 13 v° 7—8, 17 r° 9—10, 18 r° 9—10, dar îl găsim şi cu înţeles adjectival: [*păréte*] *adăpostitorìu* 3 v° 12—13 şi 5 r 11 (cf. *adăpost*, trad. p.-sl. пристанищє = λιμήν, «portus», = „ajutor“, „scut“, «sprijin», „ocrotire“ 17 r° 13, *adăpostì-* = „ajutà“, „sprijinì“, «ocrotì», „folosì“ 10 r° 2 şi *adăpostire* — «ajutor», «scut», «sprijin», „ocrotire“, 42 r° 2 6, 4 v° 1—2); *biruitoare* = „stăpână“, „dispunătoare“ (trad. p.-sl. побѣдительнаа, -ница — νικήτρια, „victrix“) 1 v° 9, 2 r° 11—12, 5 r° 14—5 v° 1, 9 r° 8, 13 r° 1 şi 9—10, 18 r° 11—12, 20 r° 1, *dătătorìulŭ* [*-de-bine*], traducerea p.-sl. добро-давьць — ἀγαθοδότης, „bonorum dator“, 4 v° 4—5 (cf. *făcător-de-bine* şi *de-rău*, trad. p.-sl. добро- şi зъло- творитель, -творьць, grec. εὐ- şi κακο-ποιός, lat. bene- şi male- ficus); *făcătorìu* = „părinte“, „creator“, trad. p.-sl. творьць sau творитель = δημιουργός, „opifex“, 9 v° 9; *folositoare* — „ajutătoare (ajutor)“, „sprijinitoare“, „ocrotitoare“ 13 r° 11, 17 v° 2 (cf. *folosì-* — „ajutà“, „sprijinì“, „ocrotì“ 16 r° 12 —13); *hrănitoare*, poate trad. p.-sl. питательница — τροφός, „nutrix“, 17 r° 11; *isp*[*ă*]*sitorìu* „mantuitor“ 9 r° 14—9 v° 1 şi *spăsitorìu* = „mântuitor“, trad. p.-sl. съпаситель — σωτήρ, „salvator“; *izbăvitorìu* — „mântuitor“, trad. p.-sl. избавитель = λυτρωτής, „redemtor“, 9 v° 2; *măntuitorìu*, trad. p.-sl. избавитель — λυτρωτής,

„redemtor", ori a lui сънаситель — σωτήρ, „salvator", 6 r⁰ 7—8, 12 r⁰ 2, 13 v⁰ 4—5, 14 v⁰ 6, 19 v⁰ 8 (cf. *măntui-* 2 r⁰ 14, 2 v⁰ 15, 3 v⁰ 8, 7 v⁰ 9, 9 r⁰ 9—10, 17 v⁰ 6—7, 19 v⁰ 13—14 şi *măntuire* 2 v⁰ 12, 13 v⁰ 3, 31 r⁰ 19); *născătoare* = „maică", trad. p.-sl. родительница = γεννήτειρα, „genitrix", 2 v⁰ 8, 3 v⁰ 6—7, 5 v⁰ 1, 7 v⁰ 10, 15 v⁰ 14, 20 r⁰ 1—2; *nesfitoare* = „nesfiitoare", „ceea ce nu se sfieşte" sau „ceea ce nu se ruşinează" (cf. нєѿбинюса — „nu mâ sfiescŭ" la *Gr. Creţu, o. c.,* p. 184) 9 v⁰ 7—8; *păzitoriu* 8 v⁰ 9, 20 v⁰ 12, pe care-l găsim şì cu înţeles adjectival la 20 v⁰ 9 (cf. *păzì* < p.-sl. пазити = „apărà" 20 v⁰ 10—11 şi „ţineà 21 v⁰ 16—17, etc.); *priitoare* = „binehoitoare", „ajutătoare", „sprijinitoare", „ocrotitoare" 3 v⁰ 14, dela *priì* = „a fi favorabil, binevoitor cuivà", „a ajutà", „a ocrotì" < p.-sl. приꙗти = προνοεῖν, „providerė" şi poate o încercare de a românizá p.-sl. приꙗтель, приꙗтельнъ = φίλος, „amicus", care astfel ni s'a păstrat în *prieten, prietin* şi în derivatele acestora; *rugător* — „cel ce se roagă", „cel ce roagă" 16 r⁰ 14—16 v⁰ 1; *solitoare* în *solitoare-de-taină* = „mijlocitoare", „vestitoare" probabil trad. p.-sl. ходатаица — μεσῖτις „mediatrix"), dela *solì*, derivatul lui *sol* < p.-sl. сълъ πρεσβευτής, „legatus", 9 v⁰ 8; *voitoriu* = „cel ce voeşte", poate trad. p.-sl. желатели̅ = ποθῶν, „desiderans", 13 v⁰ 11.

La acestea mai putem adauge participiul întrebuinţat ca substantiv *venit* 22 r⁰ 15, care aparţine tezaurului lexical al *Paliiei* dela Orăştie (1582) şi traduce pė unguresctul *jövevény* — lat. „advena", „peregrinus". Dintre locurile unde-l întâlnim în *Paliia* dela Orăştie cel mai interesant de bună seamă este: „Venitul să nu-lŭ pedepseşti: că ştiţi inima veniţilorŭ, pentru ce voi încă aţi fostŭ veniţi în ţara Eghipetului" (Ishod, c. XXIII). În cele „zėce porunci a legei vechi" din ediţia a II-a, dela 1656, a *Catechismului calvinesc* găsim în locul lui *venit*: *„jeliarii"*, pl. lui *jeliar* sau *jeler* < ung. *zsellér.* De fapt ung. *jövevény* şi *zsellėr* aveau acelaş înţeles: *„jövevény avagy sellyér"* (Verböczi István, *Magyar decretum,* ford. Veres Balázs, Debreczen 1639, Elöb. 3). În graiul ardelean actual se aude cuvântul *venitură*, tot cu înţelesul de *jövevény,* „advena", „peregrinus".

Dintre adjectivele verbale întrebuinţate în funcţiune adjectivală s'ar puteà cità: *răvnitoriu* 21 v⁰ 11, derivat din *răvnì, râvnì* 39 v⁰ 16 < p.-sl. рьвьнъ = ζηλοῦν, „aemulari", şi probabil trad. p.-sl. рьвьнитель = ἐριστής, „qui contendit". În ediţia amintită a

Catehismului calvinesc e redat prin: „cu băsău“, adecă „răzbunător“, certător“, cf. ung. *bosszù* – „răzbunare“.

Compuse: prémăndrie – „înţelepciune“, derivat din *prémăndru* < p.-sl. прѣмѫдри – σοφός, „sapiens“, 23 v° 8; *précurată* şi *precurată* 2 r° 3—4, 2 v° 5, 4 v° 3, 7 v° 4 şi 10, 8 r° 7, 10 r° 3 şi 8, 12 v° 14 – 13 r° 1, 14 v° 4—5, 17 v° 5 şi 12, 18 v° 5, 19 v° 19, 20 v° 18, 21 r° 2 şi 10—11, după *precistă* 1 r° 1—2 < p.-sl. прѣчиста, *prénevinovată* 3 r° 6—7, 7 r° 8, 9 r° 1, *présf[â]ntă* 2 v° 8, 20 r° 1, *prevečnică* 8 r° 6; *préluminat* 16 r° 7; *précăntată* 4 r° 10, participiul lui *précăntà-*, care s'a format după p.-sl. прославити = δοξάζειν, „celebrare“, la care am mai puteà adauge dintre compusele cu prefixe, pentru înţelesul ori forma lor ardelenească, pe următoarele: *îngreuiat*, participiul lui *îngreuià* 16 v° 13—14, *îngrijà (a se ~)* 28 v° 4, *înturnà (a se ~)* = „a se întoarce“ 29 r° 5, *învăluit* = „strâmtorat“, „necăjit“ 17 r° 13, participiul lui *învălui (a se ~)*, pentru a căruia etimologie şi înţeles cf. p.-sl. влаити = κλυδωνίζεσθαι, „fluctibus agitari“ şi κινδυνεύειν, „periclitari“. Caracteristic pentru limba veche e şi *mai-mare* – „preposé“, 29 r° 11—12, 33 v° 16—17, 34 r° 3, 36 v° 13, 37 v° 1, 56 r° 11, iar dintre compusele cu prefixul *ne-*: *nedăstoinic* 19 v° 1, 20 r° 4 şi *nedostoinic* 2 r° 5—6 – mod. „nedestoinic“, despre al cărui fonetism şi etimologie am vorbit mai sus, *neputred* – „nestricat“, „incoruptibil“ (trad. p.-sl. нетлѣнныи ἄφθαρτος, „incorruptibilis“) 7 v° 6, de-aici *neputrezire*, (trad. p.-sl. нетлѣние = ἀφθαρσία, „incorruptibilitas“) 14 r° 6—7; *nedireptate* – „nedreptate“ (cf. p.-sl. неправьда ἀδικία, „injustitia“) 16 r° 13, *neînţelegere* — „nepricepere“, „necunoştinţă“ (probabil trad. p.-sl. неразоумние = ἀσυνεσία, insipientia‘) 20 r° 5; poate şi *neştiut* „necunoscut“ (cf. p.-sl. недовѣдомъ = ἄγνωστος, „ignotus“) 53 r° 7—8, care se mai aude şi astăzi în graiul ţăranilor din anumite regiuni, etc.

Dintre compusele nominale citàm: *lăsatul-de-carne* 38 r° 18—19, 38 v° 1, 44 v° 17; apoi *Bună-cinstire* (trad. p.-sl. благочьстие = εὐσέβεια, „pietas“) 23 v° 10, *bunăcredinţă* (cf. p.-sl. православие = θεολογία „theologia“ şi правовѣрие = ὀρθοδοξία, «recta de religione sententia») 15 v° 13—14, *bună-dare* (trad. p.-sl. добро- şi благодѣяние = εὐεργέτημα, „beneficium“) 4 v° 7—8, 23 v° 13, *bună-vestire* 23 r° 15—16, după *blagoveştenie* (< p.-sl. благовѣщение) 38 v° 8—9 şi 9—10; *facere-de-bine* (trad. p.-sl. добро-şi благотворение = εὐποιΐα, «beneficientia») 58 r° 13, *fa-*

cere-de-ruşine (trad. p.-sl. стоудоѵѣниѥ = ἀσέλγεια, „libido") 24 r⁰ 2—3; *iubire-de-argintŭ* (trad. p.-sl. сребролюбиѥ = φιλαργυρία, »amor argenti«; *în-lung-răbdare* »îndelungă-răbdare« (trad. p.-sl. длъготрьпѣниѥ = μακροθυμία, „longanimitas", *şedére-la-unŭ-locŭ* (cf. сѫсѣждѹ „împreună-şezŭ „la *Gr. Creţu, o. c*, 250) 5 r⁰ 11; *dătătoriulŭ-de-bine* (trad. p.-sl. добродавьць = ἀγαθοδότης, , bonorum dator") 4 v⁰ 4—5, *de-oameni-iubitoriu* 6 v⁰ 1—2, 20 v⁰ 6 şi — *iubitoare* 7 r⁰ 12—13 (trad. p.-sl. чловѣколюбьць şî люблица = φιλάνθρωπος, „hominum amans", *numărătoriu-de-stéle* = „astrolog", „cetitor de stele" (trad. p.-sl. звѣздословьць ἀστρολόγος, „astrologus" ori звѣздочьстии = ἀστεροθεάμων, „astrologus") 25 r⁰ 3—4, *solitoare-de-taină* (probabil trad. p.-sl. ходатаица = μεσῖτις, „mediatrix"); *de toate-puternică*,. f mininul lui *de-toate-putérnic*, = „atotputernică" (cf. p.-sl. вьсемоштьнъ şi вьсесилниѧ = παντοδύναμος, „omnipotens") 16 r⁰ 10—11[1]).

În sfârşit amintim partipiciul *batjocuritŭ* 33 v⁰ 17—18, dela *batjocurì* ∠ *batjocură*, în care *Miklosich* (*Beiträge, Voc.* I, p. 13 şi *Cons.* II, p. 73) vede o imitaţie slavă („vgl. serb. *ša u zbijati*, nruss. *bajdy bic*"); *Puşcariu* îl credeà până de curând înrudit cu ital. *bajucca, bajucola, bazzecola* „bagatella", sillano *bažula*, lucca *badžora* „tafferia" (v. *Lat. Ti u. Ki*, p. 78, *Et. Wb.*, p. 15), în *Dicţionarul limbii române* publicat de Academie, I₁, p. 516—7, însă admite părerea lui *Miklosich*.

Reprivire asupra particularităţilor de limbă, concluziuni.

O reprivire asupra particularităţilor de limbă schiţate mai sus ale acestor texte ne convinge că ele sânt cele ale limbii româneşti din jumatatea întaie a secolului al XVII-lea.

Am arătat în alt loc că unele dintre textele româneşti şi slavo-româneşti ale cărticelei tipărite în Bălgrad la 1639 au fost compilate, cu mai multe ori mai mai puţine schimbări, după *Paliia* dela Orăştie ori vreun manuscript, în care se păstrà şi

[1]) Nu putem înşirà aici, şi pentruca sant bine alese, urmatoarele fraze, întrebuinţate altfel şi in graiul poporului pentru a numi deosebite parţi ale trupului omenesc,: *capul* (— „capatul") *coastelor* 57 v⁰ 6—7 şi 8—9, *capul* (=„capatul") *pieptului* 57 v⁰ 19, 5, 8 r⁰ 3 *coada ochiului* „der äussere Augenwinkel" 54 v⁰ 10 şi 11, 55 r⁰ 15 şi 17, *umărul obrazului* 55 v⁰ 4 şi 6, *urechia inemiei* 58 r⁰ 7—8, *zgrăciul urechei* = „cartilaj" 54 r⁰ 11 şi 13—14, în locul caruia în unele *Trepetnice* gasim *sgăul urechei* etc.

restul netipărit al acesteia, şi din tipăriturile lui *Coresi*. Cele mai multe şi mai însemnate însă s'au tradus din slavoneşte şi s'au tipărit româneşte mai întâiu în cărticica amintită.

În urma unei scurte tradiţii literare, traducerea e destul de primitivă. Neîndemânarea autorului, traducător şi compilator, este învederată din împestriţarea graiului de toate zilele cu cuvinte străine, mai ales slave, cu înţelesuri paleo-slave şi ungureşti pentru multe din cuvintele de origine latină, şi din aşezarea de cele mai multe ori cât se poate de nefirească a cuvintelor în propoziţii, o urmare a reproducerii slugarnice a sintaxei paleo-slave, şi aceasta o imitaţie a celei greceşti.

După cum se vede din aşezarea lui Іѡ̇ înaintea lui и҃мр[ек], care arată unde se va pune numele domnitorului în Славословїє на трапезѣ (f. 41 v⁰, r. 7), precum şi din amintirea „ţării Ungro-Vlahiei" (и҃ вьсеи земли ѹгровлахїискыѧ', când e vorba de mitropolit (f. 41 v⁰, r. 16), textele slavoneşti rămase netraduse şi probabil şi o parte din acelea, de pe care s'au făcut traducerile în româneşte, trebue să se fi adus din Muntenia încă înainte de sosirea în Bălgrad a dascalului popa Dobre. Traducerea şi compilarea adecă trebue să fi fost, dacă nu de tot, dar aproape gata la sosirea lui, iar cel care le-a făcut pare să nu fi fost el, ci carevà cărturar din Ardeal. Cel puţin aceasta ne-o arată scrierea cu ц a cuvântului *încungiurarĕ* (17 r⁰ 4), precum şi o mulţime de particularităţi fonetice şi lexice obicinuite numai în Ardeal.

Dar alăturea de particularităţile ardeleneşti am observat şi un număr însemnat de particularităţi fonetice şi lexice caracteristice dialectului muntean. Acest amestec de graiuri deosebite ni-l putem explicà în două chipuri. De o parte trebue să admitem o înfluenţă oarecare a tradiţiei literare, căci, scrierile tipărite în jumătatea a doua a secolului XVI-ale lui Coresi fiind foarte numeroase pentru timpul când au apărut şi, în lipsa altora, răspândindu-se pretutindeni printre Românii cărturari, a urmat că desvoltarea limbii literare româneşti a fost îndreptată în sensul graiului muntenesc şi toţi câţi după tipărirea cărţilor lui Coresi au vrut să traducă cărţi sfinte, dar şi profane, au întrebuinţat, cu toate că erau din alte ţinuturi, limba aceluia, limba rezultată din muntenizarea textelor biborene — maramureşene, întocmai cum şi noi întrebuinţăm astăzi în scris limba

învăţată în şcoală din cetirea cărţilor tipărite în vremea noastră. De altă parte nu e exclus că dascalul popa Dobre, care erà deprins să vorbească în frumosul dialect muntean, să fi îndreptat ortografia şi fonetismul textelor, de care ne ocupăm, după felul său de rostire, ba chiar să fi înlocuit uneori câte un cuvânt despre care credeà că nu va fi înţeles de toate părţile poporului românesc. În unul din aceste două chipuri aşadar' a trebuit să se ivească înlocuirea lui *tăroase* cu *grele,* turcismul *măstrapă* etc.

În lipsa unei cartografii şi a unui dicţionar complet care să cuprindă atât formele actuale, cât şi pe cele din trecutul dialectelor româneşti, nu putem localizà în spaţiu cu mai mare preciziune originea traducătorului.

TEXTELE.

1.

f. 1 r⁰. *PARACLISŬ PREcistei*, pre limba rumă|néscâ cine va citì să înţelégâ ce zice. | Popa вавіль бь на, ст҃кі | бе, протаа троце, ѡчє на, | ѧко твоє цртво, să ĭaste | grămătic, în loc de вавє бь | şi în locŭ de ѧко твоєть | цртво, zicâ замлтвь || ст҃кі
f 1 v⁰ ѡць наши, décii | Бь гь и ѡв ѥє на, гла д. | Catrâ čaĭa ce au născut' | pre d[u]mnezeu, cu nevoinţâ să alergăm acmù noi păcă|toşii, cu smérenie să că|demŭ, cu pocaanie strigă|ndŭ, dentru adăncululŭ su|fletului biruitoare ajutâ m[i]l[o]stivindu-te pre | noi săгguĭaşte-te, că pe rimŭ de mulţimé păca|telorŭ, nu
f. 2 v⁰ întoarce robii taĭ deşerţi. că pre ti||ne una avem' ajutor ѹ.в. сла, нн҃ѣ. Nu vomŭ tă|cé nice dinăoarâ, pré|curatâ, puterile tale | grăindŭ, că noĭ. nedosto|inicii, că de nu ai sta | tu înainte rugăndu-te | pentru noĭ. cine nérâ i|zbavì de atatė nevoi. | sau cine nérâ fi păzit' | pănâ acmù slobozi. bi|ruitoare nu ne vomŭ
f. 2 v⁰ delungă dela tine. pre aĭ taĭ | robi măntuĭaşte de toatâ nevoĭa. caré eşti una blagoslovitâ. та фло н | по плбнил бє: та кано.

Canon de rugăcĭune | précuratei maice, glasŭ 8. | Ірмо, Водб проше ѧко посбхо, | Pripél[ă] la toate stih[i]rile | Presf[â]ntâ născatoare a lui dumne|zeu spăseşte pre noi. | Cu multe năpăşti săntŭ | ţinutŭ, catrâ tine ale rgŭ măntuire cautŭ, o | maica cu-
f. 3 r⁰ văntului şi | fečoarâ, de ĭute şi gré|le nevoi mâ mantuĭaşte. | Adăugăturile chinurelor | mâ turburâ, şi multe | grije-mi înplu sufletul. | înpacâ pruncâ, cu blănde|ţé fiĭului şi d[u]mnezeu|lui tău, prénevinova|tâ. Сла: Caré aĭ | născutu pre spasitorĭulŭ, şi pre d[u]mnezeu, pre tine | rogŭ fečoarâ sa mâ izbă|veşti | de răutăţi, cătrâ | tine acmù alergŭ, tind' | sufletulŭ şi cugetulŭ,
f. 3 v⁰ нн҃ѣ. Carele săntŭ întru || scrăbâ şi în tănguĭală, | socotinţâ

d[u]mnezeîascâ | 'cercetare ce e dela tine spodò béşte, caré eşti una ma|îca lui d[u]mnezeu, ca o | bunâ celui bunu eşti na scătoare. Катавасїа. | Măntuîaşte de nevoi robii | tăi ceîa ce aî născutŭ pre | d[u]mnezeu, că toţi la dum nezeu şi la tine alergâm | ca la unŭ păréte adăpo|stitorîu, şi ca la o céıa ce eşti priitoare. пѣ͠с г || Ірмо͠с, новым͠с кроуг: | Adapostire şi acoperemă ntŭ vieţei méle pusu-tém | caré pre d[u]mnez[e]u aî nascu tŭ fečoarâ, tu mâ îndi|reptézâ la adăpostiré | ta, celorŭ buni eşti puru ré, şi celorŭ credinčoşi | eşti tărie, caré eşti una | précantatâ. Rogu-|mâ fečoarâ, turburaré | si fletéscâ, şi boaré | grijei să mi-o răsipeşti | că tu d[u]mnezeîascâ neva| stâ, pre începătorîul adapostirei pre h[risto]s nascut-ai, | caré eşti una precuratâ. | Сла͠в Pre dătătorîulŭ | de bine aî nascutŭ. cela | ce celorŭ buni îaste depu|ruré, bogaţiîa bunei dă|ri tuturorŭ au izvorat, | că toate le poţi ca o pu ternicâ întru tarie, | pre h[risto]s aî născutŭ, caré de | d[u]mn[e]zeu eşti fericitâ. і г ѣ. Cu îuţi neputin ţe şi cu chinuri de duré re santu strănsŭ, fecoarâ tu-mi ajutâ, că te ştiu | că eşti vindecariloru vi stiîaru nefuratŭ, si ne cheltuitu. с͠ип w͠т в͠д ѣ cautâ la г п͠сѣ. та͠ж, | на́кы ѿ на͠м мѵро͠м іс по, Ꙗ́ко ты͠ и вѣ͠к на, та͠ш | с͠дѣ, гла͠с в. Rugăc une | caldâ depreunâ şi pă|réte adăpostitorîu, mi lostei eşti izvorŭ şi lu miei scăpare, cu nevoinţâ | ţie strigămŭ, biruitoa re născătoaré luî dumne zeu, tinpinâ dentru ne|voi a izbăvi pre noî, caré eşti una de srăgŭ adă|postitoare. та͠ж, Miluîaşte-ne doamne dupâ | mare mila ta, rugămu-ne | auzi-ne şi ne miluîaşte: Înca ne rugămŭ domnului | d[u]mnezeului nostru, să iz' băvascâ pre robul sau imr[e]c', | de toatâ scrăba şi mă niîa, de nevoi şi de greu tate, şi de toatâ duré |ré sufletéscâ şi tru pascâ, şi sa i se îarte lui toate greşalele, céle de | voe şi céle de nevoe se zi cem' toţi Гн помлуи ѿ | Въздла́шаеть по́нь. | Auzi-ne doamne măntui torulŭ nostru, nădéjde | a toate capetele pămăntu|lui, şi celora ce săntu pre | mare departe. milostive | m[i]l[o]stivŭ fii noao de păca|tele noastre, şi m[i]luîa|şte pre noi, că eşti milo||stivŭ şi de oameni îubi|torîu, şi ţie slav[ă] trimitemŭ, tatălui şi fiului şi d[u]hului sf[â]ntŭ, a|cmù şi pururé, şi în vé|cii vécilоru, aminu. | п͠сѣ д͠ ірмо͠с Оусль͠ш | Turburaré pohtei méle caré pre îndireptătorîu | pre

f. 4 r⁰ f. 4 v⁰ f. 5 r⁰ f. 5 v⁰ f. 6 r⁰ f. 6 v⁰

domnulŭ aĭ născutŭ, | şi boaré păcatelorŭ mé le o potoli nevastâ
f. 7 r⁰ dumnezeĭască. Adănculŭ | m[i]l[o]stei tale celuĭa carele ||
cerŭ dă-mi, că pre celŭ cu | bună m[i]l[o]ste aĭ născutŭ, | şi
spăsitorĭu tuturora | celorŭ ce te căntă. сла. | Nădéjdé şi tărie
spă|seniei. şi păréte neclătitŭ, căş.igatu-tém' | prénevinovată, de
care|le-sŭ réle şi ĭuţi izbăvi mu-ne Тнп̃Ѣ, Pre patul | durerei méle,
şi celŭ de | păcate carele zacŭ, ca o | de oameni ĭubitoare aju|-
f. 7 v⁰ tă-mi, caré pre d[u]mnezeu || aĭ născutu, maică pu|ruré fečoară.
пѢ, є. | Ірмо, просвѢтиша. | Înple precurată viaţa noastră de
veselie, dăndu-ne a ta neputredâ bucurie, caré aĭ născutŭ vese|-
liĭa cé de puruŕe. | Măntuĭaşte-ne de nevoi | précurată născătoa-
re | d[u]mnezească, născut-ai | izbăviré cé de vecie, | şi pacé
f. 8 r⁰ caré are toată | minté. сла, Dezlégă || negura păcatelorŭ méle
dumnezeiască nevastâ, | cu lumina luminărei ta le, caré aĭ năs-
cutŭ lumina cé d[u]mnezeiască, | prévéčnică. Тнп̃Ѣ, | Vindecă
précurată neputinţa sufletului .mieu | cu cercetare nevoĭaşte-te, |
şi sănătate cu rugăcĭu|nile tale-mi dâ. | пѢ ѕ, Ірмо мтвѹсн |
De moarte şi de putrezi|re cum au spăsitŭ a mé fi|re, caré
f. 8 v⁰ cu moarte şi cu | putrezire fusése prinsâ, | însuşĭ s'-au datŭ
spre moar|te, fečoară roagă pre dom|mnulŭ *(sic)* şi pre fiĭul'
tău, | de faceré ré a vrajmaşi|lorŭ să mâ izbăvască. | Adăpos-
titoare vieţei te | ştiu, şi păzitoare tare | fečoară, şi dezlegi vo|-
roava năpăştilorŭ, şi | asuprecĭunile drăceşti le | goneşti, şi mâ
f. 9 r⁰ rogŭ pu|ruré, de chinure să mâ iz'|băveşti prénevinovată. | сла
Ca un păréte scă|păreĭ căştigatu-tém, şi | sufletelor sp[ă]senie
deplin[ă] | şi desfătare întru scră|be fečoară. şi cu lumina ta
puruŕe ne bucurâm. | O biruitoare, şi acmŭ. | de chinure şi ne-
voi măntuĭaşte pre noĭ. ннѢ: | Pre patŭ acmŭ cu neputinţâ
zacŭ. şi nu ĭaste vindecare peliţeĭ méle. ce caré pre d[u]mnezeu.
f. 9 v⁰ şi pre i|sp[ă]sitorĭul lumieĭ, şi pre | izbăvitorĭul de neputinţe |
aĭ născutŭ. ţie mă rog bu|nâ, den stricăcĭuné boalelorŭ mă rădică.
во, | гла ѕ, Adăpostitoare creştinilorŭ nesfitoare. solitoare de
taină | cătrâ făcătorĭul nemu|tatŭ. nu tréce glasulŭ | păcătoşilorŭ
celŭ de ru|găcĭŭne. ce timpină ca | o bună, spre ajutorĭul no|stru.
f. 10 r⁰ celor ce cu credinţâ-||ţi strigâ, srăguĭaşte spre | rugăcĭune. adă-
postindŭ | précurată pre ceĭa ce pu|ruré te cinstescŭ. | Арѹ, во,

гл̃а с ѕ҃ | Nu avemŭ altŭ ajutorĭu. | nu avemŭ altâ nădéjde. | fără tine précuratâ | fečoarâ. tu ne ajutâ. | pre tine ne nădăjduim' | şi cu tine ne lăudămŭ. | că ai tăĭ robi săntem'. | ca se nu ne ruşinămŭ | тa ж, про к гл̃а с, д̃: | Pomeni-voĭu numele tău | întru *f. 10 v°*
toatâ ruda şi ruda. | с х. Auzi fie şi vezi | şi plécă uréché ta, şi | uitâ oamenıĭ tăĭ, şi | casa tătăne-tău.. тa ж, | днкон', гс̃ молѝмсе, нo п, | ико ст҃ь есн бе нáшь. | всѧко днáнїе дахвалн: | нѡ спо д т витнсѧ на м. прѣ с | мѫдро простїн ѹ҆слышнм | ст҃о е҆ѵ҃лїа г, ѡ т лꙋкы | ст҃о бл҃говѣствовáнїа | чтенїа. вънмѣмь: | În zilele acé- *f. 11 r°*
lĭa, | sculă-se mariam' | marse în sus cu sir'|guire, întru ce taté iudeĭ. şi întrâ | în casa zahărieĭ. şi săru|tâ pre elisavethŭ şi fu | déca auzi elisaveth ı să|rutaré m[a]rieĭ. jucâ ti|nerulŭ întru păntecele eĭ. | şi se împlù de d[u]hul sfân'tŭ elisavethŭ. şi stri gâ cu glas mare şi zise, | bl[ago]s[lo]vită tu între mueri. | şi e | bl[ago]s[lo]vitŭ rodulŭ, păn|tecelŭĭ tău. şi de unde | mie ačasta, ca se vie maica | dom- *f. 11 v°*
nului mieu cătrâ mi|ne, că ĭatâ déca fu gla|sul sărutăreĭ tale întru | urechile méle. jucâ | tinărulŭ cu bucurie în|tru păntecele mieu, şi | fericita crezù că se vorŭ | înplé célé ce au fostŭ grăite eĭ de domnulŭ. | şi zise mariamŭ. măré şte sufletul miu *(sic)* pre domnul || şi se bucurâ d[u]hul' mieu | de *f. 12 r°*
d[u]mn[e]zeu măntuitorĭul | mieu. | că căutâ spre smerita roaba sa. ĭatâ că | de acmù mă fericescŭ to|ate rudele. că-mi féce | mărime puterniculŭ, | şi e sf[â]ntŭ numele luĭ. | fu mariam cu ĭa ca treĭ luni | şi se întoarse în casa sa. | тa ж, слáва. гл̃а с, в̃. | Părinte cuvăntule, şi | suflete, troiţâ sf[â]ntâ. | curâţéşte mulţimé pă catelorŭ noastre. нн҃ѣ | Pentru rugăčĭune ceiĭa | ce au năs- *f. 12 v°*
cut' pre d[u]mn[e]zeu | m[i]l[o]stive doamne. curăţé|şte mulţimé păcatelor | noastre. с х. Milu aşte-ne doamne, după mare mila ta şi după multe eftinii ale tale curâţéşte mulţimé greşalelor | noastre. стра х. гл̃а с, ѕ҃. | по д, всѧ оу҆пованїе. | Nu lăsà pre mine *f. 13 r°*
întru folosinţa omenéascâ *(sic)* pré curatâ biru[i]toare. ce priimeşte rugăčĭuné robilorŭ | tăi, că scrăbe ınă ţin', | a răbdă nu počŭ de săgetătura drăčascâ, acoperemăntŭ nu căştigaŭ necăĭuri | să scapu chinuitulŭ, pu|ruré-s biruitŭ, măngăĭare | n'-amŭ fărâ tine biruitoaré lumiei, nădéjde şi | folositoare credinčoşi|lorŭ. nu tréce rugăčiuné | mé, şi deplinŭ fă. | тa ж, снн с бе мю д своѧ,

13 v⁰ взгл. || млтно ищи дротами ич. пѣ, з, ірмо, ѥже ѡ юде | A noastră măntuire, dé|ca vruseşŭ măntuitor ule să o tocmeşti, întru | păntecele fečoare[i] sălăş' | luitu-téi, pre caré adă|postitoare lumiei o a arătatu, dumn]e]zeulu părin|ţilorŭ noştri bl[ago]s[lo]vit eşti. | Pre voitor ul mil[o]stei, pre | carele a născutů. maica.
f. 14 r⁰ *(sic)* acuma-l | roagâ, să mâ iz|băvascâ de păcate de spu||rcăc'uné sufletéscâ. | fiului tău strigândŭ. | d[u]mnezeulŭ părinţilorŭ | noştri bl[ago]s[lo]vitŭ eşti слв. Vistiarŭ de spă|senie, şi izvorŭ de nepu|trezire, pre tine caré | aĭ născutŭ, şi stlăpŭ | de tărie, şi uşe de poca|anie teu arătat celora ce | căntâ, dumnezeul părinţi-loru noştri blagoslovitu eşti. | інитѣ, Neputintele | trupului. şi
f. 14 v⁰ păcatele sufletesti, dumneze ascâ | pruncâ, celorŭ ce cu dra|-goste se apropie întru aco perimantulŭ tau, precu|ratâ vindecâ. caré pre măn uitor u'u noao cu | trupu ai născutu | пѣс. и ірмос црсmi: Ajutor u carele dela] tine céremu. nu tréce fečoa|râ. căntăndŭ şi pré|în luţan lu pre h[risto]s în vé|ci. Neputinţa sufle|tu-
f. 15 r⁰ lui mieu vindec[ ] fecoarâ. şi durerile trupeşti. ca să te căntămŭ. şi să | te préînălţâm în véci: | слв. Bogăţie 'de vindecări verşi, celoru ce can tâ cu credinţâ fečoara şi pré nălţâm în véci | інитѣ, Adaug tur le năoaştil ru, tu le goneşti, şi aflările chinureloru fečoaiâ, ca să te can âmu şi preinalţâm în v[é]č[i] |
f. 15 v⁰ пѣс ѕ, ірмос, вънстиѧ. | De izvorul i lacramelorŭ méle nu te întoarce, caré ai născut' pre cela ce ia | toatâ lacrăma despre toa|tâ faţa. pre h[risto]s fečoarâ. | Inema mé de bucurie o | imple fečoaiâ. caré ai | priimit i deplinŭ bucurie. grija cé de păcate pierzandu-o. слáва. | Cu zările luminei tale | luminézâ fečoarâ. întunéreculŭ neştiinţei gonindu. dela cei ce
f. 16 r⁰ cu bunâ | credinţa născatoaré lui d[u]mn[e]zeu te mărturisescŭ | інитѣ. În locu de scrabâ pre cela ce au slabit vindecâ fečoarâ. dentru | nesanătate întru sănatate întorcândŭ, кашва | O préluminat nor maica lui d[u]mn[e]zeu. biruiaşte | pre ceia ce ne biruescŭ. cu dirépta ta ca tare, şi de | toate putérnicâ. ca|rii săntu în scrăbe folosé|şte-le. nedireptăţile o|préşte. şi păcatele
f. 16 v⁰ ru||gătorilorŭ tă dezlé|ga. că catŭ veri şi poţ[i]. | тжа, достоинос ижкоба. | тха, стыі. глас. в. по жега | ѡ дрѣва | Tuturor pri|eşti cé'a ce eşti bunâ. celoru ce scapâ la tine cu | credinţâ. întru acopere|măntulŭ tău celŭ tare. | că alta nu avemŭ păcă|toşii cătrâ

d[u]mn[e]zeu. | întru nevoi, şi scrăbe. | pururé izbăvire, îngreu|-ïaţi cu păcate multe. || maica d[u]mn[e]zeuluï de sus. | cu acé'a *f. 17 r⁰*
cătrâ tine că|demŭ. izbăvéşte de toa|tâ încungïuraré robii tăı | c, Pomeni-voïu numele | tău întru toatâ ruda, | şi ruda. Tuturor ce - lorŭ ce-s scrăbiţi bucurie | şi celorŭ obidiţi adă|postitoare. şi celor flă|mănzi hrănitoare. streini|lorŭ măngăitoare. ce|lorŭ învă-luiţ, adăpost'. | bolnavilorŭ cercetare. ne| putinčoşilorŭ acopere- *f. 17 v⁰*
mă|ntŭ şi folositoare. toïagŭ, bătrănéţelorŭ. ma ica d[u]mn[e]zeu-luï de sus tu | eşti précuratâ. rugă|mu-te sărguïaşte. să se mă|n-tuïascâ robii tăï, c. | Ascultâ fie şi vezi, | şi plécâ uréché ta şi | uitâ omenii tăï, şi | casa tătăne-tău. | Bucură-te précuratâ fe|čoarâ. bucură-te cistitâ (*sic*) | stemâ a înpăratului h[risto]s || bucură-te céïa *f. 18 r⁰*
ce ai nă|scutŭ strugurulŭ celŭ de | tainâ. bucură-te uşa | cer uluї, şi rugŭ nearsŭ. | bucură-te luminâ a toa|tâ lumé, bucură-te ca|ré eşti tuturorŭ bucurie. | bucură-te sp[ă]seniïa credin'|čoşilorŭ. bucură-te adă|postitoare tuturor creşti|nilorŭ, şi scăpare biru|itoa-re. слвà и҆ н҃нѣ гл҃ и҃. | Bucură-te lauda lumiei. | bucură-te casa domnului. || bucură-te măgurâ umbri|tâ bucură-te scăpare. | bucu- *f. 18 v⁰*
ră-te sveşnicŭ de alurŭ. bucură-te mărire creştenilorŭ (*sic*) précu-ratâ. | bucură-te maica a lui h[risto]s | dumnezeu. bucură-te ra-ïu|le bucură-te masâ d[u]mne|ze'ascâ. bucură-te casâ | bucură-te măstrapâ de aur | bucură-te caré eşti tutu|rorŭ bucurie.: тжⷭ҇а трⷭ҇то | три, вкупѣ, и҆ и҆ноу҆млⷭ҇ь | чин. тжⷭ҇а по́милꙋи на́ⷭ҇ бе. || cautâ la д҃ *f. 19 r⁰*
пⷭ҇ѣ, и҆ ѿⷮ҇ пⷭ҇ꙋ. |

2.

MOLITVE CăNDU TE SCOLI | *denŭ somnŭ diminéţa,* zi | за млⷮ҇вь стⷯы҇ ѿцⷱ҇ь на́ши, трⷭ҇тое. | и҆ по ѿ҆ч҃е на́шь, Гⷭ҇и по́м-лꙋи в҃і. | бе помилꙋи мⷧ҇ Слвⷭ҇а, и҆нн҃ѣ, прїидѣте поклони. | повелицⷩ҇ѣн на. | тⷭ҇а, zi ačasta m[o]l[i]tvâ, |a lui sf[â]ntŭ macarie, Be Doamne cură-ţéşte mine păcă|tosulŭ, că nice dinăorâ nu | făcui bine înainté ta, ce mâ | izbăvéşte de celŭ hiclénŭ, şi | să fie întru mine voïa ta. cum | fărâ osăndâ să deşchidŭ rostul | miu (*sic*) celŭ nedăstoinicŭ, şi *f. 19 v⁰*
să la|udŭ sf[â]ntŭ numele tău a tatâlui | şi a fiului, şi a d[u]hului sf[â]nt' | acmŭ şi pururé, şi în vécii vécului, aminŭ.: мⷧ҇, в҃. | Denŭ somnŭ mâ scolaïu, căntec | de miazâ noapte aducu-ţi | măntui-toriule, şi cazŭ ţie com | nu-m (*sic*) da se adorm' întru moarté | de

păcate. ce mă milu aşte cela | ce téi răstignitŭ de voe, şi pre | carele zacŭ întru léne, | srăguĭaşte mâ ridicâ, şi mâ mă|ntuĭaşte întru stare şi rugăc.une, | şi dupâ somnulŭ de noapte stră luceş-te-mĭ zi fărâ păcate, hri stoase d[u]mnezeu, şi mâ spăséşte. |
f. 20 r⁰ m[o]l[i]tva de diminéţâ că trâ précurata maicâ. Pré-sf[â]ntâ biruitoare a mé nă scătoare de d[u]mnezeu, gonéşte | de la mine smeritulŭ şi ne dăstoinĭculŭ robulŭ tău, mă|hniré, uitaré, neînţe-legeré, | negrija, şi toate carele-s spurcate şi viclene, şi de hulâ cu gete, dela osindita-mi inemâ | şi dela minté m'a cé întuneca|tâ. şi stinge văpa a poftelor. | méle că méserŭ săntĭ ocaa nnicŭ *(sic)*, şi mâ slobozi de toate | lucrurile réle, că eşti bl[ago]s[lo]vitâ | în véci aminŭ.: |

3.

MOLITVA CĂNDŭ VERI Să te | culci spre noapte zi за млтв' | трТоє, и по Ѡче нашь, Гн помлѹ | Вı прїидѣтє поклонимса, Г. |
f. 20 v⁰ apoi zi častâ molitvâ || Doamne dumnezeulŭ nostru, | de amu greşitŭ cevà întru a častâ zi, măcarŭ cu cuvântul' | măcarŭ cu lucrulŭ, sau cu cuge|tulŭ, să amŭ făcutŭ cevà, ca un. | bunŭ şi de oameni ĭubitorŭ artă-|mi, somnŭ cu pace şi fărâ ne voe dă-ruıaşte-mi doamne pre înge|rulŭ tău păzitorıu mie tremi|te-mi-lu. acoperindu-mâ şi pă zindu-mâ de toatâ răutaté, | că tu eşti pă-zitorĭu sufletelor | şi trupurelorŭ noastre, şi ţie | slavâ trimitemu, tatălui, | şi fiĭului, şi d[u]hului sf[â]ntŭ, | acmŭ şi pururé, şi în vecĭa
f. 21 r⁰ vé cului aminŭ. | M[o]l[i]tva cătrâ precurata | maicâ || A bunului înpărat bunâ maicâ | précuratâ şi bl[ago]s[lo]vitâ marie. | caré pre dumnezeu ai născutŭ. | mila fiĭului tău şi a d[u]mneze|u-lui nostru varsă-o pre chinuito|rĭulu-m[i] sufletŭ, şi cu rugăc'unile | tale îndireptéză-mâ spre lucru re bune, cumŭ alaltâ vréme a | vieţei méle fără vinâ să petrec | şi cu tine raĭulŭ să aflu. pré|cu ratâ fečoarâ, caré eşti una | curatâ şi bl[ago]s[lo]vitâ: Гн помл | Г, и Ѡ пѹсть. |

4.

Zéce porunci a legei | vechi, porunca dentăĭu.: Grăi domnulŭ céste cuvinte | toate cătrâ moisei grăindŭ | исхо, сла. и
f 21 v⁰ *(sic)*[1]) Eu săntŭ domnulŭ domnezeul' tău || caréle témŭ scos

[1]) Greşală: s'a scris и în loc de к = 20.

denŭ ţara eghi|ptului denŭ casa robiei nu fie | ţie dumnezei fără mine. | a doua poruncâ, | Să nu-ţ' fač' ţie idolŭ, şi toată închipuitura, căte s în cer u sus' | şi căte-s pre pămăntŭ jos, şi | căte-s întru ape supŭ pămăntŭ, să | nu te închini lorŭ nič să slujeşti lor | că eu săntŭ domnu d[u]mn[e]zeul tău, | d[u]mnezeu răvnitorĭu, carele dau | păcatele părinţilorŭ pre fečori | până la a treia şi a patra rudâ | celoru ce urăscu pre mine, şi fac | miloste întru mii celora ce ĭube|scŭ pre mine, şi celorŭ ce păze|scŭ poruncele méle. | a treia poruncâ, || Nu luà cuvăntulŭ dom- *f. 22 r^0* nului dumnezeului tău în haru, că nu va curăţì domnul pre cela ce va luvà nu|mele lui în deşertu. | A patra poruncâ. | Aduţi aminte de zua sinbetei | să o sf[i]nţeşti, şase zile să lucrì | şi fâ toate lucrurile tale, | ĭară în zua simbetei domnului du|mnezeului tău, să nu fač' întru | .a totu lucrulu, tu şi fečorul' | tău, şi fata ta, sluga ta şi | slujnica ta, boulu tău şi asi|nulŭ tău şi totŭ dobitoculŭ | tău, şi venitulŭ tău care lăcu|ĭaşte la tine. | A cincé poruncâ. | Cinsteşte pre tatâ-tău şi pre mumâ-ta, *f. 22 v^0* ca să-ţi fie bine, şi | să aibi ai mulţi pre pământŭ bun | carele, ţéu dau domnulŭ *(sic)* d[u]mne|zeulŭ tău ţie. | a şasé poruncâ: | Nu ucide. a şapté porun[că.] | Nu face curvie. a opta porun[că] | Nu furà, *a noa*, Nu mărturi|sì pre vecimul tău mărturie st'rmb[ă] | a zécé poruncâ. | Nu pohtì muĭaré vecinului tău, | nu poftì casa vecinului tău, | nice satulu lui, nice sluga lui | nice slujnica lui, nice boulu | lui nice asinulŭ lui nice totŭ | dobitoculŭ lui, nice căte sănt | ale aproapelui tău: || *f. 23 r^0*

5.

Doao porunci a legei vechi | ce întru ĭale toatâ légé | şi pro-r[o]cii razămâ. | Să ĭubeşti pre domnulŭ d[u]mnezeulŭ tău, cu toatâ inema ta, cu | totŭ sufletulŭ tău, cu toatâ | tăriĭa ta şi cu totŭ cugetulŭ | tău. *A doa*. Să ĭubeşti pre a|propele tău, ca şi singur pre tine. |

6

Trei lucrure-s bune a b[o]goslo/vien (sic, = „bogosloviei"), *cu carele s[e] cinstéşte | dumnezeu între oameni* | а҃, коⷬ, глаⷡ, гı҃, Credinţa. | Nădéjdé, Lĭubovŭ. |

7.

Patru lucrure bune de bu/nâ vestire, тиⷮ глаⷡ в҃. || Мѹдроⷭ, глаⷡ, и҃ *f. 23 v^0* În ţelepcĭuné : | Minté întrégâ, diréptaté. |

8.

Şapte taine săntŭ a legei / Noao, Botezul, Ungeré cu mir. | Liturghiʼa, Pocaaniïa, Cinulŭ pre|uţiei. Căsătoriïa, Maslulŭ. |

9.

Şapte darure-s a d[u]hului s[fân]t. Icăïa, ăı. Prémăndriïa. | Înţelepcĭuné. Svétulŭ. Tăriïa. | Vedéré. Bunâcinstire. Frica | lui d[u]mnezeu. |

10.

Noao rodure a d[u]hului omu/lui de bunâ daré a d[u]hului sf[â]nt'. / întru elŭ să nascŭ. Тн, гла є, | Lĭubovul, Bucuriïa, Pacé, În lung | răbdaré, Bunâtaté. M[i]l[o]sté. | Credinţa, Blăndeţé, Postulŭ. |

11.

f. 24 r⁰ *Şapte păcate săntŭ mai || gréle.* Касïанъ, сто, є. | Drăciré, păntecelui, faceré de | ruşine, Ĭubiré de argintŭ, | Măniʼa, Léné, Mărimé de|şartâ, Trufi a, |

12.

Şapte lucrure-s a m[i]l[o]stei | мѳа гла ві. Тóвïа, гла а, Pre celŭ flămăndŭ a-l sătură. | Pre cel sătos a-l adăpà, Pre golulŭ | a-lŭ înbrăcà, legatulŭ a-l slobozì | Bolnavul a-l socotì. Streinulŭ | în casa ta a-l duce, Pre mortul a-l | îngropà.

13.

Trei lucrure-s bune / de a faceré bine. Тн гла | в, Іωан гла, ві. Rugăcĭuné. | Postul. M[i]l[o]steniïa.

14.

Trei svéture-s a domnului | мѳа, гла ѳі. лоук гла ѳ. Днл || гла. д. Meserătaté de bunâ | voe. Curăţiʼa cé de vécie, Şi posluşaniïa deplin[ă[omului pentru d[u]mnezeu făgăduitâ.

15.

Dirêpta|te fireei. мѳ гла ѕ Лоук, гла з. | Acĕasta a face oamenilor cum vom să | fie şi noao făcut dela ei. |

16.

Direptate legeei. фло лг. | Încĕatâ de rău şi fă bine.

17.

Cincĭ firi sănt a trupuluï | Vedéré, Auzul, Mirosul, Gustaré Pipăiré,

18.

Patru lucrure-s cél[é] mai de apoi Moarté, Judecata, Gheena. Înpărăţiĭa ceriului. | Конєцъ. ||

19.

GROMOVNICŬ a lui iraclie înpăratŭ, carele au fostu nu- *f. 25 r⁰*
mărătorĭu de stéle, are acéste sé|mne, şi aşă să începe. | *M[e]s[é]ţŭ*
Martŭ. 1, 2 berbéce, 3, 4 | viţel 5, 6 gémănŭ. 7, 8, 9 racŭ. | 10, Mar[tu]
11 levŭ, 12, 13 fatâ, 14, 15, 16 | scorpiĭa, 17, 18 cumpănâ, 19,
20 21 vănătorĭu, 22, 23 cornŭ de caprâ, 24, 25 udélâ, 26, 27
péşte | 28, 29, 30, 31, berbéce, | *M[e]s[é]ţŭ April*, 1, 2 viţel, 3, April
4 gemănŭ, 5, 6 racŭ, 7, 8, 9 levŭ, [10], 11 fatâ, 12, 13 cumpănâ,
14, 15 | scorpie. 16, 17, 18 vănătoru. 19 || 20, 21 cornŭ de
caprâ 22, 23 udélâ | 24, 25 péşte, 26, 27 berbéce, 28, | 29, 30 *f. 25 v⁰*
viţelŭ. *M[e]s[é]ţŭ Maia*, | 1, 2 gémenŭ. 3, 4 péşte 5, 6 lev' | 7, 8, Mai
9 fatâ, 10, 11 cumpănâ. 12, | 13 scorpie. 14, 15, 17 vănătorĭu, |
17, 18 cornŭ de caprâ. 19, 20, 21. u|délâ, 22, 23 racŭ 24, 25
berbéce | 26, 27 viţelŭ. 28, 29, 30, 31 gémanŭ. *M[e]s[é]ţŭ Ĭunie.*
1, 2 racŭ | 3, 4 levŭ 5, 6 fatâ, 7, 8 cumpănâ 9, 10, 11 scorpie Ĭun[ie]
12, 13 vănător˘u 14, 15 | 16 cornŭ de caprâ. 17, 18 udélâ | 19, 20,
21 péşte. 22, 23, berbéce. | 24, 25 viţelŭ 26, 27 gémănŭ. 28 |
29, 30, 31 racŭ. *M[e]s[é]ţŭ Ĭulie.* 1, | 2 levŭ. 3, 4 fatâ 5, 6 cum- Iul[ie]
pănâ | 7, 8, 9 scorpie 10, 11 vănătorĭu, 12, | 13 cornu de caprâ
14, 15, 16 udé||lâ. 17, 18 péşte. 19, 20, 21 berbéce 22, 23 viţelŭ *f. 26 r⁰*
24, 25 gémănŭ. | 26, 27 racŭ. 28, 29, 30, 31 levŭ. *M[e]s[e]ţŭ*
Avgustŭ. 1, 2, fatâ, 3, 4 cumpănâ 5, 6 scorpie. 7, 8, 9 vănator | Avgus[tu]
10, 11 cornŭ de caprâ. 12, 13. udé|lâ 14, 15, 16. péşte. 17, 18 ber-
béč[e] | 19, 20, 21 viţelŭ. 22, 23 gémăn. | 24, 25 racŭ. 26, 27
levŭ. 28, 29 | 30, 31 fatâ. *M[e]s[é]ţŭ Septe[m]vri[e]* 1, 2 cumpănâ. Sep[temvrie]
3, 4 scorpie. 5, 6 | vănătorĭu, 7, 8, 9, cornŭ de capră. | 10, 11
udélâ. 12, 13 péşte. 14, 15, | 16 berbéce, 17, 18 viţelŭ. 19, 20, 21 |
gémănŭ. 22, 23 racŭ. 24, 25 lev. | 26, 27 fată 28, 29, 30 cum-
pănă. *M[e]s[é]ţa Octo[m]vrie* 1, 2 scorpie. 3, 4 | vănătorĭu. 5, 6. Oc[tomvrie]
cornŭ de capră. | 7, 8, 9 udélâ, 10, 11 péşte, 12,| 13 berbéce, *f. 26 v⁰*
14, 15 viţelŭ, 17, 16 | gémănŭ, 18, 19, 20, 21 racŭ, 22, | 23 lev',

24, 25 fatâ, 26, 27 | cumŭpănâ. 28, 29, 30, 31 scorpie: *M[e]s[é]ţŭ*
Noem[vrie] *Noemvrie.* 1, 2 vănătorĭu, 3, | 4 cornŭ de caprâ 5, 6 udélâ 7, 8, | 9 péşte 10, 11 scorpie, 12, 13 | levŭ, 14, 15, 16 berbéce, 17 18 vi ţelŭ, 19, 20, 21 gémănŭ, 22, 23 | racŭ, 24, 25 fatâ, 26, 27.
Dech[emvrie] cu|mŭpănâ, 28, 29, 30, 31 vănătorĭu; | *M[e]s[é]ţŭ Deche[m]vrie*, 1 2 cornŭ de caprâ, 3, 4 udélâ, 5, 6 péşte, 7, 8, 9 | berbéce, 10, 11 viţelŭ, 12, 13 gé|menŭ, 14, 15, 16 racŭ, 17, 18 le|vŭ, 19, 20, 21 fatâ. 22, 23 cu|mpănâ, 24, 25 scorpie, 26, 27 vănătorĭu, 28,
Ghen[varie] 29, 30 cornŭ de ca|prâ: *M[e]s[é]ţŭ Ghenuvar[ie]* 1, 2 udélâ, 3, || 4
f. 27 r⁰ péşte, 5, 6 berbéce, 7, 8, 9 | viţelŭ, 10, 11 gémăn, 12, 13 ra|cŭ, 14, 15, 16 levŭ, 17, 18 fatâ | 19, 20, 21 cumpănă, 22, 23 sco|rpie, 24, 25 vănătorĭu. 26, 27 28 cornŭ de caprâ. 29, 30, 31 udé|lâ:
Fe[vrarie] *M[e]s[é]ţŭ Fevŭrarie.* 1, 2 péşte | 3, 4 berbéce, 5, 6 viţelŭ. 7, 8, 9 | gémănŭ, 10, 11 racŭ, 12, 13 levŭ. | 14, 15, 16 fatâ, 17, 18 cumpănâ | 19, 20, 21 scorpiĭa. 22, 23 vănă|torĭu, 24, 25 cornŭ de
Berbéce caprâ, 26, | 27 udélâ, 28, 29 péşte: — | De va tună în numărul berbécelui | despre răsărit' va fi robie şi | tăĭare multâ, fierile pământu|lui vor fi sătule, şi spre stri care vorŭ fi, războe rane şi
f. 27 v⁰ pa gubâ va fi, păine pre alocuré. || poamele vorŭ fi scumpe, sămănătura cé tărzie nu va perì, | în prunci tineri va fi perire,| celorŭ ce înblâ pre apâ necare. | Ĭarâ să va fi cutremurŭ. între | domni va fi schimbare. şi va | fi foamete întru eĭ războae. gre utate şi nevoe între oameni va | fi, şi marı bărŭbaţi vorŭ perì, | ĭarâ poame vorŭ fi multe. | Ĭarâ de va fi noapté fulgerŭ şi trăsnetŭ, ĭarâ aşà va fi. | Ĭarâ să va fi cutremurŭ noapte. nevoe între oameni va fi. şi boĭariĭ nu se vorŭ plecà domnului său. şi vorŭ fugì dela elu mulu|tu rău cugetindu spre domnuseu, | voru încépe a se bate şi în voinici|i lui. nu va fi tocmire.
f. 28 r⁰ şi unu || înpăratu despre apusu va murì | şi voru fi ploĭ multe. şi roa|dâ în mălae. şi întru alute rodu|re, ĭarâ în ţara eghiptului
Viţel va fi | foamete. — De va tună în numarul viţelului, în ţarigrad va | fi bucurie, grăul va perì pre alo|curé. Ĭarâ spre răsăritŭ greuta|te şi tă are mare, şi unul spre | alaatu (*sic* „alaltu"), se va sculà, şi lacrămi | voru fi înpăratului, şi între o ameni boale, şi ploae nu va fi. | Ĭarâ se va fi cutremur mare pripec | va fi şi mare nevoe va fi.: | Ĭarâ de va fi cutremur noapté, | întru toate cetăţile va fi zbie|rare şi greutăţi, şi multe ora şi vor cădé şi despre apus
f. 28 v⁰ mari | beséreci vor pustiì, ĭarâ la rasărit va fi boalâ multâ întru oame|ni şi scrăbâ, şi ce va fi în păduri | şi în mare gadine

vii vor slăbì, | şi cetăţile se vor îngrijà, şi | ceĭa ce vor fi la oaste bucurie vor | priimì. Ĭarâ se va tunà într'-a|miazăzi, atunce pământului | multŭ bine va fi. — De va tun[à] în numărul gém[ă]nului. în|tru oameni va fi boalâ mare | şi celor ce noatâ pre ape perire, | aravitenilor perire, şi va fi mare ĭarna, şi grău va fi multŭ, | şi unui bărbatŭ mare va fi ară|tare, şi în oameni mari va fi | premenire şi pasărilor perire: | Ĭarâ se va fi cutremur o lature | se va sculà şi oameni[i] se vor tur|burà. Ĭarâ se va tunà într'-a |miazăzi şi va fi cutremur. în|tr'-acelŭ locŭ voinici[i]- şi vor pă|răsì pre înpăratul şi se vor mutà | într'-altŭ locŭ la altŭ înpăratŭ, | ĭarâ maĭ apoi ĭarâ se vor înturnà | cu pace şi gadinilor sălbateci | perire, şi se vor spăm[ă]ntà cetăţile. | Ĭarâ să va tunà noapté. mueri|lorŭ celorŭ tăroase va fi perire | şi vorŭ biruì alte limbi. şi | moarte grabnică va fi. şi mai marele pre vrăjmaşulŭ său va biruì.: Ĭarâ să va fi cutremur | noapté fi-vorŭ războae. şi va | fi moarte mare pren cetăţi. şi | limbilor va să le fie alt' înpărat. şi | apoĭ va lăsà înpărăţi.a şi va fugì | într'-alt locŭ. şi înpărăţiĭa lui | va luà alt'înpărat' şi va pustiì || beséreč' mari. şi de grabâ vor perì, şi în laturé despre răsărit păi|ne nu va fi. ĭară fieri vor fi multe. — De va tunà în numărul racul[ui] atunce un omŭ mare va murì. şi vor fi vănturi mari. şi | ariile se vor înplé de grău. şi în | laturé despre apus va fi rane. | şi friguri multe. şi în legumi | va fi scădére. şi va fi ĭarnâ | gré. şi plouroasâ, şi oarecine | un domnŭ va perì. Ĭarâ să va | fi cutremuru, turburase-va o ţa|râ, şi va ucide pre unŭ om mare, | ĭarâ avuţiĭa nu-i va luvà, şi va fi | despărţire a mari bărbaţi. Ĭarâ să va tunà întru amiazăzi | pren toatâ lumé va fi greutate | şi pământul va arătà rodul său. şi ĭarâ nu-l va dà, şi boare va fi | multâ, şi boaré se va întoarce | ĭară la locurile sale, şi va fi moarte grabnică, şi limbilor despre | apus perire. Ĭarâ se va fi cutremur mare răutate se va sculà ara|viténilor, şi mari boĭari se vor sme|ri, şi se vor mutà dentr'-unŭ loc în|tr'-altulŭ şi acel' locŭ se va schim'|bà, şi rău va perì, primăvara şi | vara va fi ploioasâ, şi păine | multâ şi lăcuste multe, şi | fierilor celor mič[i] perire. | Ĭară se va fi noapté cutremur sau | va tunà, atunce va fi grije şi | scrăbâ, şi va fi durére pre acel | locŭ unde se aratâ semnul. fi-va | păine multâ, şi mari cetăţi se | vor răsipí, şi beséreci se vor zidi, poamele de pre lémne şi strugu|rii vor arde de măni.a lui d[u]mn[e]zeu.|— De va tunà în numărulŭ leului, | în oameni mari va fi moarte. |

Marginalia: Gémănŭ (beside "De va tun[à] în numărul"); *f. 29 r⁰* (beside "voinici[i]-"); *f. 29 v⁰* (beside "beséreč' mari. şi de"); Racŭ. (beside "De va tunà în numărul racul[ui]"); *f. 30 r⁰* (beside "şi boaré"); *f. 30 v⁰* (beside "zidi, poa-"); Levŭ. (beside "De va tunà în numărulŭ leului").

şi grănelor stricăcĭune,] ĭară întru | alte hrane va fi rodŭ. şi în latu ré despre apus va fi durére întru | oameni însâ mai vrătosŭ zgai|be, şi pecingine, şi răe, şi spre | oameni mari foarte rău, | şi va fi ĭarna mare şi plourosă, | şi celor înţelepţi pagubâ. Ĭarâ să va | tună sau va fulgerà întru amiaz[ă] zi, ploae va fi multâ şi va fi | foamete, răurile şi văile de | ape înplé-se-vorŭ, şi maré se va | turburà, şi de boare vorŭ fi | răutăţi celorŭ ce îmblă pre ĭa.|
f. 31 r[0] la roma va fi multŭ bine, şi rodulŭ pămăntuluĭ intr'-acé latu||ré *(sic)* unde va tunà va fi multŭ. | Ĭarâ se va fi cutremurŭ, atunce mulţi înpăraţi se vor turburà şi | boĭarii vor perì în războĭu şi cei sărač[i] | se vorŭ înbogăţi şi se vorŭ înălţà | şi se va arătà unŭ înpărat despre | răsăritâ, şi va fi grije în la|turé despre apus, şi rod va fi pre | totŭ pămăntulŭ, şi întra *(sic*=„întru"*)* acelŭ | locŭ unde se va cutremurà pămă|ntulŭ, ĭarna va fi gré, şi se va | sculà oare cine unŭ omŭ foarte | puternicŭ. Ĭarâ se va tunà | noapté, sau va fi fulgerŭ,|atu|nce va fi păine multâ, şi rodŭ | multŭ,şi vănturi
Fatâ tari, izvo arăle şi răurile vorŭ săcà:— De va tunà în numărulŭ
f. 31 v[0] féteĭ, | atunce măntuire a toatâ lu|mé va fi, şi înpăraţilorŭ că||dére, Ĭarâ întru eghipet' | glăčavâ, şi celor' de pre | ape va fi rău şi la munţi | grăulŭ şi legumile vorŭ | perì ĭarâ la cămpŭ va fi rodŭ bunŭ. şi ĭarna va fi | trăzie în oraşe şi în cetă|ţi carele săntŭ pre lăngâ | mare va fi moarute de năprasnâ: Ĭarâ de va fi | cutremurŭ, atunce, vorŭ | fi
f. 32 r[0] boale: Ĭarâ deva tu|nă întru amiazăzi, sau | va fi fulgerŭ, atunŭce || omul direptŭ se va bucurà | de rodulŭ mănilorŭ sale: | Ĭarâ să va fi cutremurŭ | întru amiazăzi, înpăra|ţii şi domnii se vorŭ tur|burà, şi ţărăĭ frănce|şti va fi perire, şi că trâ ţ[a]rigradŭ vor duce da|rure. Ĭarâ se va tunà | noapté sau va fulgerà, | acéĭaşĭ spune. Ĭarâ de | va fi noapté cutremurŭ. | întru toate cetăţile va | fi glăčavă şi greu-
f. 32 v[0] tate, || şi multe oraşe vorŭ că|dé, şi cătrâ apusŭ ma|ri beséreči vorŭ pustiĭ. *(sic)* | oamenilorŭ despre răsa|ritâ vor fi dureri mari |
Cumpăn[ă] şi scrăbe, şi mare foa mete va fi: — De va tunà | întru numărul cum'peneĭ, | războĭu şi tăĭare va fi, | şi unulŭ spre alaltŭ va | rădicà vrajbâ, şi mu|ltă pacoste va fi de fie|ri sălbatece, şi pre
f. 33 r[0] alo curé şi foamete va fi || ĭarâ pre alocuré rodŭ mulŭtŭ se | va arătà, ĭarna va fi gré, şi | răurile vorŭ fi mari ispiti-se- | va pămăntulŭ de rane, şi va fi | moarte, şi altorŭ limbi va fi | războĭu, şi muerilor gréle căndŭ | vor vré se nască, perire şi foamete | spre apus, pentru ce se vor rădĭcà o|raşele lorŭ, întru oameni şi în|tru dobitoace pagubă. | Ĭară de va fi cutremurŭ,

greutate şi moarte va fi. | Ĭară se va tună întru amiazăzi, | sau va fulgeră, laturé despre | răsărit', şi ceĭ despre apus întru | un loc se vorŭ adună, şi ţărăĭ eghi|petuluĭ va fi slăbire şi va avé pacoste de gadine. | Ĭară se va fi cutremuru întru a||miazăzi, războae mari vorŭ fi. | şi ploĭ multe. Ĭară de va | tună noapté sau va fi cutremur | smeri-se-vorŭ oamenii, şi se vorŭ | arătă lăcuste multe, şi va fi | robie ré întru oameni, şi unde | se va cutremură pământul. între | domni va fi moarte, şi întru ala|lţi oameni, şi multe cetăţi | şi beséreci vorŭ pustiĭ (*sic*, ĭară gră|u va fi multŭ. — De va tu|nă în numărul' scorpieĭ, multă | păine va fi, şi tăĭare spune, şi | ĭarna gré. şi laturé despre amiĭazăzi va avé scădére, şi va | fi răpire întru acé lature, mai | marele aceĭ laturi va fi batjo|curitŭ, şi va veni altă înpărăţie şi vor [păţi?] oamenii foamete. Ĭară se va fi cutremur. păine va | fi multâ, şi de tot' binele a tot | omul', şi mai marele va peri. Du|pă acésté va fi bucurie. | Ĭară de va tună întru amiazăzi. | în ţara aravieĭ vorŭ fi ploĭ, şi | păine nu va fi şi va prinde om pre altu omŭ şi se vorŭ necă, şi pre | oameni într'-ača ţară fi-voru boale gréle dela dumnezeu. | Ĭară de se va cutremură pământul | amiĭazăzé. între înpăraţi va fi | pace şi lubov. şi oamenilor bu|curie: oşti nu vor fi, ploi în vréme, şi păinile se vor mulţi. tinerilorŭ şi dobitoacelorŭ moarte. Ĭară de va tună noapté, | tuturor laturilor va fi prădare, | cetăţilorŭ şi corabiilor va fi || perire. şi fieri vor fi multe spre | pacoste oamenilor, şi mulţi den | cerĭu vor fi uciş[i]. Ĭară de va fi | cutremur' noapté, toată lumé | se va înplé de scrăbă, şi nezăbăvind' ĭară va fi bucurie, şi sămănaturilor celor de vréme nu le va | fi bine. ĭară pre lăngă mare se vor | mulţi păinile. şi ploae va fi | multă. — De va tună în numă|rul' vănătorĭuluĭ, rădicare, | şi gălčavă va fi întru ača lature, graul' şi tot' rodul' la munţ' | se va strică. ĭară la cămpi va fi rod | mult', şi în tot' dobitocul' | vor' fi pripaş' şi ĭarna va fi tăr|zie, şi ploĭ pre locurile dela | răsărit', şi multe lăcuste se vor | arătă întru măncare rodurilor. || şi nu va fi bucurie a toată lumé. | Ĭara de va tună despre amiazăzi, mi|dénii şi alamiténii vor face războ[i], şi în prădare vorŭ cădé. | şi înpăratul dentru eĭ de otravă | va muri, şi mari boĭari dela răsăritŭ în răzŭboĭu vorŭ peri, şi va | fi păine multă prentr'-acé ţa|ră, ĭarna tărzie, şi pre mare mu|lţi bărbaţ (*sic*) vorŭ peri. | Ĭară de va fi de cătră amiazăzi cu|tremuru, a mari capete va fi schim|bare. — De va tună în numărul | de cornŭ de capră,

f. 33 v° — Scorpiĭa — *f. 34 r°* — *f. 34 v°* — Vănătorĭu — *f. 35 r°* — Cornŭ de capră

atunce | ploĭ vor fi 30 sau 40 de zile, şi | între înpăraţi gâlčavă, şi ură, | şi răpştire, şi război spre răsăritŭ, şi foamete pre alo-
f. 35 v⁰ curé. | şi de bură mare, corabiilor va fi perire, şi în oameni neputinţe vor fi. | Iară să va fi cutremur atunce laturé despre despre austru de foame vor murì | şi u (*sic*) om mare cu mularé-ş[i] va murì. | Iarâ se va tunà amiazăzé | sau va fi cutremur, mul'te rodure vorŭ perì şi | miere mulŭtă va să fie | întru destulŭ. Iarâ se | va fi cutremur noapté, | patimâ va fi şi greutate multâ şi ucidere, | şi se vorŭ turburà cetăţi|le, şi va fi sus-
f. 36 r⁰ pinare şi | lacrămi, şi pre mare se || vorŭ turburà şi Iarna va |
Udélâ. fi mare, şi grău multu. — | De va tunà în numărul udé|leĭ, războĭu, şi tăĭare | va fi, şi boale multe, | şi grău destulŭ, şi le|gumi puţine, şi Iarna | gré maré va fi linâ, şi | spre gadine moarŭte, şi | în oameni aleşĭ denŭ casă | înpărătéscâ va fi premenélâ. Iarâ să va fi cu|tremur mare perire va fi. | şi pre ača
f. 36 v⁰ lature rane mul||te, şi va ucide unulŭ | pre alaltŭ va ucide, şi | în dobitoace va fi pagu|bâ şi se vorŭ rădicà ră|zboe. ĭarâ de va tunà | întru amiazăzi, întru | boĭari va fi vitlenşugŭ, | şi schimbare, şi pâine de|stulâ, şi denŭtru ceĭ | méseri se vorŭ înălŭţà,| Iarâ denŭ ceĭ bogaţi se vorŭ | smerì. Iarâ se va fi cutremurŭ,
f. 37 r⁰ mai marilorŭ a ceiĭ ţărâ mult' bine va fi. || Iarâ se va tunà noapté, pre lângâ | mare vorŭ fi pâinile bune, şi | întru corabiĭ bine, şi întru do|bitoace pripasure, şi între do|mni oşti. Iarâ se va fi cutre|murŭ, turburare ré va fi, ĭarâ | pâinile bune şi multe vorŭ
Péşte fi: — | De va tunà în numărul péşteluĭ, | grânelorŭ va fi perire, pre|n oraşe voroavâ multâ, şi ne|voe pren toatâ lumé şi în ţarigradu foamete şi pagubâ va fi | Iarna bunâ, şi toatâ sămânătura| cé de vréme, şi cé trăzie va fi | bunâ şi boilorŭ perire la răsăritâ. ĭarâ să va [fi] cutremurŭ (*sic*) | multe boale vorŭ fi. ĭarâ se | va tunà noapté sau va fulgerà, | rane şi moarte întru oameni
f. 37 v⁰ va || fi şi maĭ marele aravitènilor | va perì, şi dupâ acé'a fi-le-va | bucurie. ĭarâ se va fi cutre|mur, mutare şi robie va fi într'-a-| cé'a parte. | конєцъ громовникꙋ: |

20.

Acicé se ştiĭ pre|ste anŭ câte săptămâni | *sântŭ denŭtr-o zi mare până într'-alŭtâ zi mare.* | Întâĭ începemŭ dela naştiré luĭ | h[risto]s pânâ la s[ve]tiĭ gheorghie 17 săptămâni. dela s[ve]tiĭ
f. 38 r⁰ gheorghie, pânâ | la s[ve]tiĭ petrŭ, 9 săptămâni, || şi 3 zile, dela

petrŭ, pănâ la | s[ve]tiĭ ilie pror[o]cŭ, 3 săptămâni, | dela sf[â]ntŭ ilie pănâ la preobra|jenie, 2 săptămăni şi 3 zile, | dela preobrajeniĭ pănâ la sf[â]nta | mărie mare, o săptămănâ, şi | 2 zile dela sf[â]ntă mârie mare, | pănâ la cé micâ, 3 săptăm'ni. | şi 3 zile, dela sf[â]nta mărie mi|câ, pănâ la zua cruceĭ. 1 săptă mănă, fără o zi. dela zua cru|ceĭ, pănâ la vineré mare, 4 să|ptămăni. şi 2 zile, dela vi|neré mare pănâ la s[ve]tiĭ dimitrie. o săptămănâ, şi 5 zile, | dela s[ve]tiĭ dimitrie pănâ la arha|gghelŭ, o săptămănâ şi 6 zile. | dela arhagghelŭ. pănâ la lăsatul | de carne, alŭ naştireĭ luĭ h[risto]s. || 6 zile, dela lăsatulŭ de carne | pănâ *f. 38 v⁰*
la naştiré luĭ h[risto]s, 5 să|ptămăni, şi 6 zile. dela naşte|ré lui h[risto]s, pănâ la b[o]goĭavlenie | o săptămănâ şi 5 zile. dela b[o]goĭavlenie pănâ la 40 de m[u]č[e]nič[i] | 8 săptămăni, şi 6 zile, dela | 40 de m[u]ceničĭ. pănâ la bl[a]gove|ştenii, 2 săptămăni, dela bl[a]go|veştenii pănâ la s[ve]tii gheorghie. | 4 săptămăni şi 2 zile: |

21.

Vedem acestŭ lucru | că mari ispite, şi năpăşti | au căzut' pre sf[â]nt' pror[o]c' şi înpărat' d[a]v[i]dŭ. ce el pănă nu se | rugà ce|luĭ înpărat' ce ţine cer˘ul' şi pă|măntul' nu puté să se izbăvească | de vrăjmaşii săĭ. aşà şi voi dragii mieĭ is[rai]lĭ ceşti *f. 39 r⁰*
noĭ, cariĭ | nu aţi grăit' cu aggh[e]lulŭ ca d[a]v[i]d' | ce aţi grăit' cu cela ce au făcut' | pre aggh[e]li şi pre voĭ, cu domnulŭ | nostru i[sus] h[risto]s. Deč[i] căndŭ veri vedé vrăjmaşii tăi spre tine, atunce tu nu te nădăjduĭ *(sic)* spre vrătuté ta nič[i] spre armele tale nič[i] | spre calul tău nič[i] pre priĭatnicii tăi. | Ce întăĭ te roagă celuĭ de susŭ. | şi pune nădéjdé pre el'. şi cănd | veri rugà pre elŭ nu-l' ispitì întru inema ta, cumŭ zice sirah | gl[ava] 3, ce întăĭ te roagă. şi apoĭ | te apără de vrăjmaşulŭ tău. caută d[a]v[i]dŭ căndŭ vrăjmaşii tăi | se rădică spre tine, citéşte psalom 3, 19, 30, 31. Ĭară căndŭ te va izbăvì. ps[a]lom 45, 46, 70, 72. | Căn'du ai făcut *f. 39 v⁰*
păcat şi te pocaeşt[i] *(sic)* | ps[a]lom 57. Căndŭ mergi la domn' | ps[a]lom 20, 75. Căndŭ va cădé vreo frică pre tine. ps[a]lom 76, 67. | Căndŭ aĭ dodeĭală de duhŭ necuratŭ ps[a]lom 37. Căndŭ cazi | în legătură sau în robie ps[a]lom 69. | Cănd va fi trăsnetŭ şi grindine | ps[a]lom 84. Cănd mergi la războĭ | ps[a]lom 26. Cănd veri încépe la | păine noao sau la prăgă. au la | poame au la vie, sau fiece poame | ps[a]lom 33. Cănd vezi viclénii | bo-

gâţindu-se nu pizmì lorŭ, nič[i] | pre alalţi nu lăsà să răvnéscă aorŭ. ce citéşte cest' ps[a]lom. | 36, 48, 49. | Ісїаддозѣ.

25.

f. 53 r⁰ *Trepetŭnicŭ de semne omeneşti.* | De se va clăti vărfulŭ capuluĭ, va dobăndì, sau de-i va dăruì | d[u]mn[e]zeu unŭ cuconŭ foarte înţeleptŭ va fi. De se va clăti închie|tura capului neşte streini neştiuţi vorŭ venì şi-ţi vorŭ aduce dobăndâ. Chica de se va clătì | în oaste veri merge, şi ĭarâ să|nătos veri venì. De se va
f. 53 v⁰ bate tămpla capului despre dir[épta] judecătorĭu de oameni va eşì, | Tăpla (*sic*) capului den a stânga de se | va clăti, într'-o veselie va petreč[e]. | Gurmazi[i] dendărăt de se va clăti | ţi va veni véste ré, sau vei păţ[ì] | pagubâ. Frunté de se va clăti, spre o ţarâ ce va mérge mulţi i se vorŭ închinà. Čafa de se [va] | clătì, de o véste ré se va întristà, ĭarâ apoi se va bucurà ĭarâ | de se va clăti între ochi frunté | într'-o cale sau la un război ce va | purcéde pre lesne va înblà. | Frunté preste tot de se va cl[ă]tì | cuvinte réle va auzì şi nemic | nu-i va fi. Tâmpla deasupra | ochĭului direptŭ de se va cl[ăti]. poménâ
f. 54 r⁰ va face şi va fi priimitâ. Tâmpla deasupra ochĭului, de se [va] clătì. ce va găndi omul să facâ va | şi isprăvì. Ureché stăggâ de se va cutremurà, rău cuvăntŭ | va auzì. Uréchĭa diréptâ | de se va clăt[ì], va auzì cuvănt' bun. | Uréchĭa diréptâ dinlăutru (*sic*) de se | va clat[ì], cuvăntŭ bunŭ dela unŭ | priĭatinŭ i va venì. Urèchĭa | stăngâ dinlautru (*sic*), véste ré şi | întristare va avé. Zgrăc ul' | uréchei dirépte, čartâ sau g'l|čavâ va avé. Zgrăčĭulu urechei stingi, u (*sic*) priĭatinŭ de bine te va vorbì. Sprănčana diréptâ de se va clat[i], unŭ cocon va | dobăndì. Sprănčana stăngâ | saţiu de bucate spune. Sprăncénele amăndoao
f. 54 v⁰ odatâ, vesse lie (*sic*) veri avé. De se va clăti | întro (*sic*) sprăncéne, un priĭatinŭ ţi | va venì şi te veri bucurà. | Ochĭul direptŭ de se va clătì, ce | veri găndì pre voe ţi va fi. | Ochĭulŭ stăngŭ şi sprănčéna stăngâ de se vor clăt[i] amăndoo odatâ | o mănie iute despre o parte ţi va | venì şi apoi ĭarâ se va potolì. | Coada ochĭului direptŭ dobăndâ | aratâ. Coada ochĭului stăng | bucurie de coconi sau de naştire | sau de viaţâ cu năroc spune. | Géna déstânga de se va clătì, | čartâ şi glăcavâ veri avé. | Părul genei derépte cel deasupra | veselie spune. Părulŭ génei | derépte celŭ
f. 55 r⁰ de[de]suptŭ de se va clă[tì] | unŭ priatenŭ ce nu l-ai ştiutŭ ţi |

va veni şi te veri înprieteni cu | elŭ. géna dereptâ cé dedesuptŭ de se va clăti, o dobăndâ | dela unŭ putérnicŭ veri avé. | géna stăngâ dedesuptŭ de se va | clat[i] neştine va grăi de rău. înprejurul ochĭului direptŭ de se | va clăti, orece boalâ veri avé. Lumina ochĭului direptŭ de se va | clăti, sănătate spune. | înprejurulŭ och'ului stăngu de se | va clăti, ves[e]lie veri avé. | Lumina ochĭului stăngŭ de se va | clăti, cuvinte réle de mulţi | veri avé. Coada ochĭului direptŭ de se va clati cuvăntu bunŭ veri avé. Coada och'ului | dereptŭ de se va clăti despre nas. | coconi va naşte. Nasulŭ prespre totŭ de se va clăti, boerie veri | avé. *f. 55 v°*
Nasulŭ de o parte de se | va clăti, aşijdiré boerie. | Umărul obrazului de dirépta | de să va clăti, bubâ veri avé. | Umărulŭ obrazului stăngŭ de se | va clăti, rane de nescare tlăhari oare de cine veri dobăndi. | Buza deasupra de se[va] clăti, ospeţi *(sic)* necunoscuţi ţ vorŭ veni. | Buza [de]des[u]ptŭ de se va clăt[i], biruţ[i]- veri neprĭatnicii şi nu-ţ[i] vorŭ cu|teză. Buzele amăndoao, cu neşte prĭatini te veri săruta. | Barba de se va clăti unŭ om te va | tălni şi dupâ acé'a de bine te | va grăĭ. | Gurmazii denlautru *(sic)* | de amăndoao părţile de se vor clăt[i] | dobăndâ spune. Umărulŭ | direptŭ de se va clăt[i], aduce sănă|tate. Umă- *f. 56 r°*
rulŭ stăngŭ de se | va clăt[i], foarte te veri întristà. | Braţulŭ mănei dirépte de se va | clătinà, foarte întristare vei | avé. Braţulŭ stăngŭ, ce ai | pierdutŭ veri găsi, Cotulŭ | direptŭ de se va clăti, cu unŭ | neprĭatinŭ te veri certà. | Cotulŭ | stingŭ de se va clăt[i], ju|decătorıu veri eşi sau mai mare | prespre alalţii, închietura | de lăngâ palma diréptâ de se va | clăti, nu-şĭ cutézâ lucrulŭ | ce se téme de ce au făcutŭ sau de | ce va să facâ. încheetura mă neei stănga .de se va clăti, véste | va auzi, şi să va veseli. | Măna diréptâ desupra de se va || clăti, multâ bogăţie veri *f. 56 v°*
avé. | Măna dé stănga de se va clăti. | mulţi mari i-se vorŭ rugà. | Palma diréptâ de se va clăti, | în faţâ: multâ pomanâ veri fač[e]. | Palma stăngâ, de cuvinte réle | va scăpà şi la bucurie va veni, | Dégetulŭ mare măna diréptâ | de se va clăti, ce veri cére de|la d[u]mnezeu da-ţi-va. Déget[ul] | al doile de se va clăti, cuvăntŭ | rău va auzi, Al treile dége|tŭ. unŭ lucru bunŭ veri svărşi şi te veri bucurà. Alŭ patrulŭ | dégetŭ ĭarâ spune bucurie. | dégetulŭ celŭ micŭ. o véste | veri auzi şi apoi va fi minciunâ. | Dégetulŭ celŭ mare dela măna | stăngâ de se va clăti, cu unŭ *f. 57 r°*
duşman te veri svădi şi veri birui. Al doıle dégetŭ cu un |

vrăjmaş te veri certà ìarâ te veri | înpăcà. Al treile dégetŭ | aşijdiré. Al patrulŭ déget véste bunâ veri auzì | Dégetulŭ celŭ micŭ neşte ba|ni sau ce vei dobăndì şì curundŭ veri cheltuì. Supŭ sisioara diréptâ de s[e] va clătì, de | unŭ cuvănt ce-ţ sic) va venì te veri bucurà. Supŭ sisioara stăngâ | cuvinte réle veri auzì şi te ve|ri spămăntà. şi preste puţinâ | vrém[e] de acéìa grije te veri
f. 57 v⁰ scut[u]rà. | Între spéte de se va clătì. grije | şi scrăbâ şi cuvinte réle în multâ vréme veri avé. Spata | diréptă de se va clătì un cocon || veri dobăndì. Coastele dé dirépta de se vorŭ clătì. pa|gubâ veri păţi, Coastele dé | stănga de se vor cl[ă]tì de toate gă|ndurile réle a vrăjmaşilor tăi | ce-s spre tine veri scăpà. La ca|pul' coastelor de se va clătì boala | vărsatuluì veri păţi. În ca|pul coastelor dé stănga de s[e] va clătì pagubă veri petréce, | Şalele de se vor clătì în oaste ve|ri mérge şi veri îmblà lesne şi | mult' veri dobândì. Mijlo|cul' pieptuluì de se va clătì ve|niré a unuì fečor. sau a [u]nuì priìa|tinŭ ce au fostŭ depărtat aratâ. | Pieptul dé dirépta de se va clă|tì un cuvăntŭ rău şi de întrista|re veri avé.
f. 58 r⁰ Capul pieptului || de se va clătì den susŭ cu o dare sau | cu o m[i]l[o]stenie de folos sufletului | îndémmnă (*sic*). Capul' pieptuluì | den josŭ de s[e] va clătì cu o muìare ré | te veri împreunà. Pieptulŭ to|tŭ de se va clătì, o cale sau unŭ | lucru veri avé. Uréchìa ine|miei de se va clătì, cuvăntŭ de în|tristare veri avé Ţiţa di|réptâ de se va tremurà. mare şi | mulŭtâ şedére la unŭ locŭ i se va | tămplà. Ţiţa stăngâ de se va | clătì. o facere de bine sau o po|manâ ţi se va tămplà. Pănte|cele de dirépta de se va clătì, | faţa şi trupulŭ i se va âpitri (*sic*) oare de ce lucru şi fărâ zăbavâ | se va vindecà. Păntecele dé | stănga de se va
f. 58 v⁰ cutremurà o do||băndâ | de marhâ veri apucà: | Buriculŭ de se va clătì, cinste | şi mărime va dobândì vinŭ|trele de se va clătì, o poménâ | au muluţemită pentr'-o slujbâ de | la o muìare va avé. Coapŭsa | de dirépta dendărăt' aşijdiré. | Coapsa de stănga de se va clătì. | Unŭ priìatinŭ veri câştiga. | Coapsa diréptâ denainte de se va | clătì, un cuvăntŭ bunŭ de veselie | aştéptă. Genuchìul (*sic*) direptŭ de se | [va] clăt[i] bogăţie în casă se va aflà. | Genunchìul' stn'g (*sic*) de se va clătì o | năpaste veri păţì. Încheetura | genunchìuluì de va tremurà multe cuvinte réle veri auzì. | Încheetura genunchìuluì stăng' de | se

va clătì oarecine de el va pomenì. || [Vâna piciorului drept de se va clăti o năpaste vei păţi. Vâna piciorului stâng de se va clăti, de un iubit prietin al tău te vei despărţi şi nu-l vei mai vedeà. Glesna dreaptă de se va clăti, o comoară vei găsì. Glesna stângă de se va clăti, cu neşte prietini vei călătorì, şi după aceea de bine te vor grăi. конець трепетникѹ].[1])

---

[1]) Conjectura am făcut-o după *Trepetnicul* tipărit, ce e drept într'o redacţie cam prescurtată, în *Calendar aşezat pe şeapte planete în care se cuprinde 150 de ani începându-se dela 1881 şi slujaşte până la viitorul an 2030*, Bucureşti 1893, pp. 112—116.

Indice şi glosar.

A.

a, art., „al“: 19 v⁰ 2—3; — „ale“: 23 r⁰ 1 şi 10, 23 v⁰ 3, 7 şi 12, 24 r⁰ 6 şi 17 24 v⁰ 10, 33 v⁰ 10, 57 v⁰ 5.

a, prep., „la“: 6 r⁰ 9, 18 r⁰ 5, 29 v⁰ 16, 31 r⁰ 19, 34 r⁰ 2, 35 r⁰ 1 şi 12; apoi în compusele *alocuré*, *amiazăzé*, *amiazăzi*, *amiazăzl* şi *aminte*, pe care vezi-le *sub voce*.

ačă, femininul pr. demonstr. *acel*,: 34 r⁰ 9, 34 v⁰ 12, cf. şi *acé*: 35 r⁰ 8; gen. sg. *ac i* —„acelei“: 33 v⁰ 17 şi *aceĭĭ* = „acelei“: 36 vo 13—14.

ačastâ, femininul pr. demonstr. *acest*,: 20 v⁰ 2—3, *ačasta*: 11 v⁰ 3, 19 r⁰ 8.

acicé, adv., = „aici“: 37 v⁰ 7.

acmù, adv., = „acum“: 1 v⁰ 5, 2 r⁰ 11, 3 r⁰ 12, 6 v⁰ 4—5, 9 r⁰ 8 şi 11, 12 r⁰ 5, 19 v⁰ 4, 20 v⁰ 16.

acoperemăntŭ, s. a., = „scut“, „apărare“, „mântuire“: 4 r⁰ 2 3, 13 r⁰ 5—6, 16 v⁰ 8 9, 17 v⁰ 1 2 *acoperimănt-*: 14 v⁰ 3 4; cf. şi *acoperl* = „scuti“, „apără“, „mântui“: 20 v⁰ 10.

adăpost, s. a., = „ajutor“, „scut“, „sprijin“, „ocrotire“: 17 r⁰ 13.

adăpostl, vb., = „ajuta“, „ocroti“, „sprijini“, „folosi“: 10 r⁰ 2; *adăpostitorĭu*, adj. vb.: 3 v⁰ 12 13, 5 r⁰ 11; *adăpostitoare*, adj. vb. întrebuinţat ca s f.: 5 v⁰ 4 5, 8 v⁰ 8, 9 v⁰ 6 7, 13 v⁰ 7—8, 17 r⁰ 9 10, 18 r⁰ 9 10.

adăpostire, s f., — „ajutor“, „scut“, „sprijin“, „ocrotire“: 4 r⁰ 2 şi 6, 4 v⁰ 1—2.

adăugăturile, pl. dela *adăugătură*, s. f., = „asupreala“, „asuprire“: 3 r⁰ 1, 15 r⁰ 8.

aflările, pl. dela *aflare*, s f.: = „năvălire“: 15 r⁰ 10.

agghel, cet. *anghel*, s. m., „înger“: 39 r⁰ 3 şi 5.

ai, pl. dela *an*, s. m., = „ani“: 22 v⁰ 2.

aibi (să ~), vb. pers. II conj., = „sa ai“, „să ajungi“: 22 v⁰ 2.

alalt, pr., = „celălalt“: 21 r⁰ 8, 28 r⁰ 10, 32 v⁰ 10, 33 v⁰ 8—9, 36 v⁰ 2, 39 v⁰ 16, 56 r⁰ 12.

Alamiténii, pl. dela *Alamitean* = »Alamit“, n. pr.,: 35 r⁰ 3—4.

alocuré, adv., = „alocuri“: 27 r⁰ 19, 28 r⁰ 7—8, 32 v⁰ 13—14, 33 r⁰ 1, 35 r⁰ 18.

amăndoao, num. f., = „amândouă“: 54 r⁰ 19, 55 v⁰ 13 şi 18, *amăndoo*: 54 v⁰ 7.

amĭazăzé, adv., = »la ameazăzi s. amiazi«, „într'-ameazăzi s într'-ameazi“: 34 r⁰ 12, 35 v⁰ 5; dar cf. şi *'într'-amiazăzi*, *întru amiazăzi*: 28 v⁰ 6—7, 28 v⁰ 19—29 r⁰ 1, 29 v⁰ 17, 30 v⁰ 13—14, 31 v⁰ 13, 32 r⁰ 4, 33 r⁰ 13, 33 r⁰ 19—33 v⁰ 1, 34 r⁰ 5, 36 v⁰ 6, apoi *despre amiazăzl* = „de către meazăzi“, „de catră sud“: 33 v⁰ 14—15, 35 r⁰ 2 şi *de cătră amiazăzl*: 35 r⁰ 11.

aminte, adv.,: 22 r⁰ 6.

aorŭ, s. m, = „aur“: 39 v⁰ 17, cf *aurŭ*: 18 v⁰ 3 4, şi *aur*: 18 v⁰ 10.

Apriil, s. m., = „Aprilie“: 25 r⁰ 13.

aproape, s. m.: 22 v⁰ 17, 23 r⁰ 8—9.

arâ, vb. aux., = „ar“: 2 r⁰ 8 şi 10.

Araviei, gen. dela *Aravia*, n. pr., = »Arabia«: 34 r⁰ 6.

Aravitenilor şi *Aravitenilorŭ*, gen. pl. dela *Araviteun*, n. pr., = »Arab«: 28 v⁰ 12, 30 ⁰ 6 7, 37 v⁰ 1.

arhagghelŭ, cet. *arhanghel*, s. m.,: 38 r⁰ 16 17 şi 18.

asin, s. m., — »magar«: 22 r⁰ 13—14, 22 v⁰ 15.

aşijdiré, adv., = »asemenea«: 55 v⁰ 3, 57 r⁰ 5, 58 v⁰ 7.

asupreciunile, pl. dela *asuprecĭune*, s. f., — »asupreala«, »asuprire«: 8 v⁰ 12.

B.

C şi Č.

corabii-, pl. dela *corabie* în loc de *corăbii*, s. f.: 34 r⁰ 19, 35 r⁰ 19, 37 r⁰ 3.

cornŭ de capră, termin astrologic, = „țap“: 25 r⁰ 10-11, 25 v⁰ 1, 7, 13 și 19, 26 r⁰ 6, 12 și 18, 26 v⁰ 6, 12 și 18-19, 27 r⁰ 6 și 12, 35 r⁰ 13 și 14.

cu, prep., = „de“: 2 v⁰ 10, 8 v⁰ 1, 9 r⁰ 6, 17 r⁰ 2.

cugetînd, ger. verbului *cugetà*,: 27 r⁰ 17.

cumŭ, adv. și conj., = „ca“: 21 r⁰ 8.

cumpănă, s. f., termin astrologic, = «cumpană“, «balanță“: 25 r⁰ 9 și 15, 25 v⁰ 5, 11 și 17, 26 r⁰ 4-5, 11 și 16, 26 v⁰ 4, 10-11 și 16-17, 27 r⁰ 4 și 10, 32 v⁰ 7 și 8.

curundŭ, adv., = „curând“: 57 r⁰ 8-9.

cutezà, vb. construit cu dat.: 55 v⁰ 12-13; cf. și 56 r⁰ 14.

cutremurà, v. a. intr., = „a se cutremurà“: 37 r⁰ 16; dar cf. și *se va cutremurà*: 58 r⁰ 19.

D.

darure, pl. dela *dar*, s. a.: 23 v⁰ 7, 32 r⁰ 8-9.

dătătoriulŭ-de-bine, s. m., = facatorul-de-bine“: 4 v⁰ 4-5.

datu, part. perf. al verbului *da*,: 22 v⁰ 3.

D[a]v[i]dŭ, n. pr.,: 38 v⁰ 15, 39 r⁰ 3 și 17.

de, prep., = 1. „pentru“, „din cauza“: 1 v⁰ 12, 6 r⁰ 12, 7 r⁰ 11, 13 r⁰ 4; 2. = „de către“, „dela“: 15 r⁰ 14, 20 r⁰ 12, 24 v⁰ 9, 55 r⁰ 14; cf. și 55 v⁰ 7, apoi 19 v⁰ 10, 32 v⁰ 12, 39 v⁰ 6.

déca, conj., = „dacă“: 11 r⁰ 8, 11 v⁰ 5, 13 v⁰ 3-4.

Deche[m]vrie, s. m., = „Decemvrie“: 26 v⁰ 12.

deč[i], adv., = „apoi“, „după aceea“ 39 r⁰ 6., *décli*: 1 v⁰ 1. :

delun'gà (*a se*), vb., = „a se depărtà“: 2 r⁰ 12-13.

den și *denŭ*, prep., = „din“: 19 r⁰ 3, 19 v⁰ 6, 21 v⁰ 1 și 2, 34 v⁰ 2, 36 r⁰ 10, 36 v⁰ 11, 53 v⁰ 3, 58 r⁰ 1 și 4.

denainte, adv., = „dinainte“: 58 v⁰ 10.

dendărăt și *dendărăt'*, adv., = „dindărăt“: 53 v⁰ 5, 58 v⁰ 7.

denlautru, adv., = „dinlăuntru“: 55 v⁰ 17; dar cf. *dinlautru*: 54 r⁰ 10 și *dinlăutru*: 54 r⁰ 7.

dentăĭu, adj., = „dintâiu“: 21 r⁰ 15.

dentru, prep., = 1. „dintru“, „din“: 1 v⁰ 8, 5 v⁰ 2, 16 r⁰ 4, 30 r⁰ 8, (*denŭtru*) 36 v⁰ 9, 37 v⁰ 9; 2. = „dintre“: 35 r⁰ 5.

de-oameni-ĭubitorĭu, adj. vb.,: 6 v⁰ 1-2, 20 v⁰ 6; *de-oameni-ĭubitoare*, adj. vb. întrebuințat ca s. f.,: 7 r⁰ 12-13.

depreună, adv., = „împreună“, „dimpreună“: 5 r⁰ 10.

derept, adj., = „drept“: 54 v⁰ 16 și 18, 55 r⁰ 2 și 18; v. și *dirept*.

deşchide, vb., = „deschide“: 19 r⁰ 15.

deşert, adj., = „gol“, „cu mânile goale“: 1 v⁰ 14; dar cf. și *mărime deşartă*: 24 r⁰ 4-5 și *în deşertŭ*: 22 r⁰ 4.

despre, prep., = 1. „de pe“: 15 v⁰ 3; 2. = „de către“, „dinspre“: 28 r⁰ 1 și 18, 29 v⁰ 2 și 8, 30 r⁰ 4, 30 v⁰ 7, 31 r⁰ 6 și 8, 32 v⁰ 4, 33 r⁰ 15, 33 v⁰ 14, 35 r⁰ 2, 35 v⁰ 3, 53 v⁰ 1, 55 r⁰ 18.

de-toate-puternică, adj., = „atotputernică“: 16 r⁰ 10-11.

dezlegà, vb., = 1. „risipì“, „împrăștià“: 7 v⁰ 14, 8 v⁰ 10; 2. = „iertà“: 16 v⁰ 1-2.

diminéță, s. f. și adv.,: 19 r⁰ 3, 19 v⁰ 18.

Dimitrie, n. pr.,: 38 r⁰ 14—15 și 16.

dinăoară (*nice*), adv., = »[nici]odata«, »[nici]odinioară«: 2 r⁰ 3, (*nice dinăoară*) 19 r⁰ 11.

dirept, adj., = »drept«: 16 r⁰ 9—10, 32 r⁰ 1, 53 v⁰ 1 și 18, 54 r⁰ 5, 7, 12 și 16, 54 v⁰ 4 și 10, 55 r⁰ 7, 9 și 15—16, 55 v⁰ 4, 56 r⁰ 1, 4, 8, 13 și 19, 56 v⁰ 4 și 8, 57 r⁰ 10 și 19, 57 v⁰ 2 și 17, 58 r⁰ 9-10 și 15, 58 v⁰ 7, 10 și 12; v, și *derept*.

direptate, s. f, = „dreptate“: 23 v⁰ 2, 24 v⁰ 4-5 și 8.

doao, num. f., = »două«: 23 r⁰ 1; cf și *a doa*: 23 r⁰ 8.

dodeĭală, s. f., = »supărare«: 39 v⁰ 6.

drăčască, fem. adjectivului *drăcesc*, = »drăcească«: 13 r⁰ 5.

drăcire, s. f., = »îndrăcire«: 24 r⁰ 2.

dușman, s m.,; 57 r⁰ 1.

E.

eftinii, pl. dela *eftinie*, s. f., = „îndurare“, „Barmherzigkeit“,: 12 v° 8-9.
Elisavethŭ, n. pr., = „Elisaveta“: 11 r° 7, 8 şi 12.

Eghipet, n. pr., = «Egipt“, „Egipet“: 31 v° 1, 33 r° 16-17; gen. *Eghiptului*: 21 v° 1-2, 28 r° 4.

F.

făcătoriu, adj., vb. întrebuinţat ca s. m., = «părinte“, „creator“: 9 v° 9.
facere = 1. infinitivul verbului *face*: 24 r° 14; 2. s. f., = „faptă“: 8 v° 6.
facere-de-bine, s. f.: 58 r° 13.
facerė-de-ruşine, s. f.: 24 r° 2-3.
făgădui, vb.: 24 v° 4.
fărâ, prep., = „afară de“: 10 r° 8, 13 r° 9, 21 v° 3.
fatâ, s. f., termin astrologic,= „fecioară“: 25 r° 8 şi 15, 25 v° 5, 11 şi 17, 26 r° 4, 10 şi 16, 26 v° 3, 10 şi 16, 27 r° 3 şi 10, 31 r° 18 (*bis*).
féce, pers. III sg. a perfectului ind. al verbului *face:* 12 r° 6; dar cf. şi *făcui:* 19 r° 12.
fečor, s. m., = „copil“, „fiu»: 21 v° 12, 22 r° 11, 57 v° 15.
fečoară, s. f., = „vergură“: 2 v° 14, 3 r° 10, 4 r° 5, 5 r° 1, 7 v° 2, 8 v° 4 şi 10, 9 r° 5, 10 r° 9, 13 v° 6, 14 v° 10-11 şi 14, 15 r° 6 şi 11, 15 v° 4, 6 şi 11, 16 r° 4, 17 v° 12-13, 21 r° 11.
ferici, vb., = „lăudà“, „mari“: 4 v° 1', 12 r° 5; de-aici *fericita:* 11 v° 10.
Fevŭrarie, s. m., = „Februarie“: 27 r° 7.
fie, s. f., = «fiică“, „fecioară“: 10 v° 3, 17 v° 8
fieri, pl. dela *fiară*, s. f.,: 27 r° 16, 29 v° 3, 30 r° 13, 32 v° 12-13, 34 v° 1.
fire, s. f., = 1. „fiinţă“, „natură“: 8 r° 14-8 v° 1, gen. sg. *fireei*: 24 v° 5; 2. — „simţ“ în forma de pl. *firi* 24 v° 10.
folosi, vb., = „ajută“, „ocroti“, „sprijini“: 16 r° 12-13.
folositoare, adj. vb. întrebuinţat ca s. f., = „ajutătoare (ajutor)“, „ocrotitoare“, „sprijinitoare“. 13 r° 11, 17 v° 2.
frăncesc, adj., = „occidental de neam latin“: 32 r° 6-7.

G şi ğ.

gadine, pl. dela *gadină*, s. f.,: 28 v° 3, 33 r° 18, 36 r° 9; dar cf. *gadinilor:* 29 r° 6.
găndi, vb.,: 54 v° 5.
gėmănŭ, s. m., termin astrologic, = „gemenii“: 25 r° 7 şi 13-14, 25 v° 9-10 şi 15, 26 r° 2, 8 şi 15, 26 v° 2 şi 9, 27 r° 9, 28 v° 9, (*gėmăn'*) *27* r° 2, (*gėm*[*ă*]*nului*) 28 v° 9, (*gėmenŭ)* 25 v° 4, 26 v° 14-15.
genuchiu, s. m., = „genunchiu“ 58 v° 12; dar cf. şi *genunchiu:* 58 v° 14, 16 şi 18.
gheenă, s. f., = „iad“: 24 v° 14.
Ghenŭvar[*ie*], s. m., = „Ianuarie“: 26 v° 19.
Gheorghie, n. pr.,: 37 v° 13, 38 v° 10.
glăčavă, s. f., = „gâlceavă“: 31 v° 2, 32 r° 14, 54 v° 15; dar cf. *g'lčavâ:* 54 r° 12-13 şi *gălčavă:* 34 v° 12, 35 r° 16.
gl[*avă*], s. f., = „capitol“: 39 r° 15.
grabnică (moarte ~), adj., = „precipitată,“ „nepremeditată“, „din neprevedere“, „din nebăgare de seamă“: 29 r° 11, 30 r° 4; cf. şi *de grabâ vor peri:* 29 v° 1.
grămătic, s. m., = „dascăl“: 1 r° 8.
grău, s. m., = „grâu“: 28 r° 7, 28 v° 1', 29 v° 7, 31 v° 4, 33 v° 10-11, 34 v° 13, 36 r° 2 şi 6, dat. pl. *grănelor:* 30 v° 5, 37 r° 9.
grėle, pl. fem. dela *greu*, adj. „îngreunate“, „tăroase“: 33 r° 6.
greşale-, pl. dela *greşeală*, s. f.,: 6 r° 3, 12 v° 10.
grije, s. f., = „grijă“: 30 r° 15, 31 r° 7, 57 r° 15 şi 16, gen. sg. *grijei*: 4 r° 13, nom. pl. *grije:* 3 r° 3; mai cf. *grija:* 15 v° 8 şi *negrija*: 20 r° 6.

grindine, s. f, = „grindină": 39 v⁰ 9.
gromovnicu, s. a., = „carte de tunet": 25 r 1; v. şi 37 v⁰ 6.
gurmazi, pl. dela *gurmaz*, s. m., = „grumaz": 53 v⁰ 5, 55 v⁰ 17.
gustare, s. f., = „gust": 24 v⁰ 11-12.

H.

harŭ, s. a, numai în expresiunea adverbiala *în harŭ* = »în deşert«: 22 r⁰ 2, cf. şì *în deşertu*: 22 r⁰ 4.

hiclénŭ, adj., = »viclean«, »rau«: 19 r⁰ 13, cf. *viclean*: 20 r⁰ 7, 39 v⁰ 14 şi *vitlenşugŭ*: 36 v⁰ 7.

hrane, pl. dela *hrană* în loc de *hrăni*, s. f., »bucate«: 30 v⁰ 6.

hrănitoare, adj. vb. întrebuinţat ca s. f.,: 17 r⁰ 11.

Hristos, n. pr.,: 4 v⁰ 2 şi 11, 14 v⁰ 12, 17 v⁰ 14, 19 v⁰ 16-17, 37 v⁰ 12, 38 r⁰ 19, 38 v⁰ 2 şi 4, 39 r 6.

I.

idolŭ, s. m., = »chip cioplit«: 21 v⁰ 5.
Ilie, n. pr.,: 38 r⁰ 2 şi 3.
imr[e]c', s. m., »spune numele«: 5 v⁰ 11.
inemâ, s. f., = »inima«: 15 v⁰ 5, 20 r⁰ 8, 23 r⁰ 5, 39 r⁰ 14, gen. sg. *inemiei*: 58 r⁰ 7-8.
Iraclie, n. pr.,: 25 r⁰ 2
isp[ă]sitoriu, adj. vb. întrebuinţat ca s. m., = »mântuitoriu«: 9 r⁰ 14-9 v⁰ 1.
ispită, s. f., = „încercare": 38 v⁰ 13.
i ... -nune la „încercare", »încerca«: 33 r⁰ 3, 39 r⁰ 13.
Is[rai]lĭ, pl. dela *Israil*, n. pr.: 39 r⁰ 2.
ĭubire-de-argintŭ, s. f.,: 24 r⁰ 3
Iuda, n. pr.: 11 r⁰ 5.
Iulie, s. m.: 25 v⁰ 16.
Iunie, s. m.: 25 v⁰ 10.
iute, adj., = »cumplit«, »saevus«: 54 v⁰ 8, pl. *iute*: 4 v⁰ 14 şi *iuţi*: 4 v⁰ 13, 7 r⁰ 9.
izbavi, vb., = »izbăvi«, »mântuì«: 2 r⁰ 8-9; dar cf. şi *izbăvi-*: 3 r⁰ 10-11, 5 v⁰ 3, 7 r⁰ 9-10, 8 v⁰ 14-9 r⁰ 1, 17 r⁰ 3, 19 r⁰ 13, 39 v⁰ 1, (*izbăvascâ*) 5 v⁰ 10-11, 8 v⁰ 7, 13 v⁰ 13-14, (*izbăvéscă*) 38 v⁰ 17; de-aici *izbăvire*, s. f., = »mântuire«: 7 v⁰ 12, 16 v⁰ 13 şi *izbăvitoriu*: 9 v⁰ 2.
izvoarăle, pl dela *izvor*, s. a.: 31 r⁰ 16-17.

Î.

înblà, vb.,: 27 v⁰ 4, 53 v⁰ 14; dar cf. şì *îmblà*: 30 v⁰ 18, 57 v⁰ 12.

înčatâ, p. II prez. imper. dela *încetà*, vb.: 24 v⁰ 9.

încheetură, s. f.: 56 r⁰ 16, 58 v⁰ 15 şi 18; dar cf. şì *închietură*: 53 r⁰ 6-7, 56 r⁰ 12.

închipuitură, s. f., = »închipuire«: 21 v⁰ 6.

încungiurare, s. f., = »nevoie«, „necaz": 17 r⁰ 4.

îndireptà, vb. = »îndreptà«: 4 r⁰ 5-6, 21 r⁰ 7; de-aici *îndireptătoriu*, adj. vb. întrebuinţat ca s. m., = »îndreptator«: 6 v⁰ 9.

îngreuiat, part. verbului *îngreuià*: 16 v⁰ 13-14.

îngrijà (*a se* ~), vb., = »a fi cuprins de grija«, „a fi îngrijat", »a se nelinişti«: 28 v⁰ 4.

-*lung-răbdare*, s. f.,: „îndelungă-răbdare": 23 v⁰ 15-16.

înpărat-, s. m, = „împarat": 17 v⁰ 14 21 r⁰ 1, 28 r⁰ 1 şi 11, 29 r⁰ 3, 4, 16 şi 19, 31 r⁰ 3, 6 şi 20, 32 r⁰ 4-5, 34 r⁰ 12, 35 r⁰ 5 şi 16, 38 v⁰ 14-15 şi 16.

înpărăţie, s. f., = »împărăţie«: 24 v⁰ 15, 29 r⁰ 17 şi 18, 33 v⁰ 18-19.

înpărătesc, adj., = »împărătesc«: 36 r⁰ 11

înplé (*a se* ~), vb., = »a se împlinì«. 11 v⁰ 11; dar cf. şì *înplé* = „împleà": „umpleà": 3 r⁰ 3, 7 v⁰ 4, 11 r⁰ 11, 15, v⁰ 6, precum şì *a se înplé* = »a se împleà«, „a se umpleà": 29 v⁰ 7, 30 v⁰ 16, 34 v⁰ 5.

înpreunà (*a se* ~), vb., = »a se căsatorì«: 58 r⁰ 5.

întru, prep., = 1. „între": 33 v⁰ 8, 37 r⁰ 3, cf. încă: 11 r⁰ 14, 21 v⁰ 15, 27 v⁰ 7, 28 v⁰ 1 şi 9-10, 30 v⁰ 7, 33 v⁰ 6 şi 8, 36 v⁰ 6, 37 r⁰ 19, 39 r⁰ 13-14, 54 v⁰ 2, etc.; 2. = »în«: 28 r⁰ 3, 22 r⁰ 10, cf. încă: 11 r⁰ 4 şi 10, 11 v⁰ 6 şi 8-9 12 v⁰ 13, 13 v⁰ 5, 16 r⁰ 5, 16 v⁰ 8 ş'

12, 17 r⁰ 6, 19 r⁰ 14, 19 v⁰ 9 şi 14, 20 v⁰ 2, 22 r⁰ 10, 23 r⁰ 2, 23 v⁰ 14, 28 r⁰ 3 şi 16, 29 r⁰ 1-2 şi 4, 30 v⁰ 5 şi 20, 31 r⁰ 9, 31 v⁰ 1, 32 r⁰ 13, 32 v⁰ 8, 33 r⁰ 9, 9-10 şi 15, 34 r⁰ 9, 34 v⁰ 12 şi 19, 35 v⁰ 9, 37 r⁰ 3, 37 v⁰ 4, şi 10, 39 r⁰ 13-14; 3. = »la«: 28 v⁰ 6-7, 28 v⁰ 19-29 r⁰ 1, 29 v⁰ 17, 30 v⁰ 13, 31 v⁰ 13, 32 r⁰ 4, 33 r⁰ 13 şi 19, 34 r⁰ 5, 36 v⁰ 6; 4. = „cătră", „de": 14 v⁰ 3.

înturnà (a se ~), vb., = »a se întoarce«. 29 r⁰ 5.

înțeleptŭ, adj.,: 53 r⁰ 5-6.

învăluit, part. întrebuințat ca adj., = »strâmtorat«, „necăjit": 17 r⁰ 13.

J.

iuca-, vb, = »a se mişcà«, »sări« (despre copil în pântecele mamei): 11 r⁰ 9, 11 v⁰ 7.

L.

lacrămă, s. f.: 15 v⁰ 3, pl. *lacrămi*: 28 r⁰ 10, 35 v⁰ 15 şi *lacrăme-*: 15 r⁰ 14.

lăcuî, vb., = „locuì";": 22 r⁰ 15-16.

lăsatul-de-carne, s. m.,: 38 r⁰ 18-19, 38 v⁰ 1, 44 v⁰ 17.

lautru, şi *lăutru*, v. *denlautru*, *dinlautru*, *dinlăutru*.

legătură, s. f., = »lanț«, »cătuşă«: 39 v⁰ 8

legeei, gen. sg. dela *lege*, s. f.: 24 r⁰ 8, dar cf. şi *legei*: 21 r⁰ 14.

legumi, pl. dela *legumă*, s. f., în loc de „legume": 29 v⁰ 9, 31 v⁰ 4, 36 r⁰ 6-7.

lemn, s. a, — »pom«, „arbore roditor": 30 v⁰ 1.

lesne, adv.,: 57 v⁰ 12; *pre lesne*: 53 v⁰ 14.

levŭ, *lev'*, *lev*, s. m., termin astrologic, = »leu«: 25 r⁰ 8 şi 14, 25 v⁰ 4, 11 şi 17, 26 r⁰ 3, 9 şi 15, 26 v⁰ 3, 8 şi 15-16, 27 r⁰ 3 şi 9, 30 v⁰ 3; dar cf. gen. *leului*: 30 v⁰ 3.

limbă, s. f., — „neam«, »popor«: 29 r⁰ 10 şi 16, 30 r⁰ 4, 33 r⁰ 5.

liturghĭe, s. f.: 3 v⁰ 5.

liubov, s. a., = „ĭubire": 23 r⁰ 14, 23 v⁰ 15, 34 r⁰ 13.

lucrure, pl. dela *lucru*, s. a.,: 21 r⁰ 7-8, 23 r⁰ 10 şi 15, 24 r⁰ 6 şi 13, 24 v⁰ 13,

lumiei, gen. sg. dela *lume*, s. f.. 5 r⁰ 12-13, 9 v⁰ 1, 13 r⁰ 9-10, 13 v⁰ 8, 18 r⁰ 13.

luvà, vb., = „luà": 22 r⁰ 3, 29 v⁰ 15; dar cf. şi *luà*: 22 r⁰ 1, 29 r 19.

M.

Macarie; n. pr.: 19 r⁰ 9.

măcarŭ, conj., — „ori", „sau": 20 v 3 şi 4.

măgurâ, s. f., = „munte", „colină", „deal": 18 v⁰ 1.

Maia, s. m. = „Maiu": 25 v⁰ 3.

mai-mare, s. m., — „preposé": 29 r⁰ 11-12, 33 v⁰ 16-17, 34 r⁰ 3, 36 v⁰ 13, 37 v⁰ 1, 56 r⁰ 11.

mălae, pl. dela *mălaiu*, s. a, = „cucuruz", „porumb": 28 r⁰ 3.

mâneei, gen. sg. dela mână, s. f.: 56 r⁰ 16-17; dar cf. şi *mânei*: 56 r⁰ 4 şi *mânilorŭ*: 32 r⁰ 2.

mânie, s. f.,: 24 r⁰ 4, 30 v⁰ 2, 54 v⁰ 8.

mângăitoare, adj. vb. întrebuințat ca subst.,: 17 r⁰ 12; cf. şi *măngăĭare* 13 r⁰ 8.

mântuitoriu, adj. vb. întrebuințat ca subst.,: 6 r⁰ 7-8, 12 r⁰ 2, 13 v⁰ 4-5, 14 v⁰ 6, 19 v⁰ 8; cf. şi *mântuì*, vb.,: 2 r⁰ 14, 2 v⁰ 15, 3 v⁰ 8, 7 v⁰ 9, 9 r⁰ 9-10, 17 v⁰ 6-7, 19 v⁰ 13-14 şi *mântuire*, s. f.,: 2 v⁰ 12, 13 v⁰ 3, 31 r⁰ 19.

marhâ, s. f., = „marfă" ori „vite": 58 v⁰ 1.

Mariam, n. pr., „Maria": 11 r⁰ 2, 11 v⁰ 13, 12 v⁰ 9; dar cf. voc. *Marie*: 21 r⁰ 2, iar gen. sg. *M[a]riei*: 11 r⁰ 9, precum şi numele sărbătorilor *Sf[â]nta Mârie-mare*: 38 r⁰ 6 şi 7 şi *Sf[â]ntă-Mârie-mică*: 38 r⁰ 8 şi 9.

mărime, s. f., = „mărire": 12 r⁰ 7, 24 r⁰ 4, 58 v⁰ 3; dar cf. și *mărire*: 18 v⁰ 4.
marse, p. III sg. pf. ind. dela *merge*, vb.,: 11 r⁰ 3.
Martŭ, s. m., = „Martie": 25 r⁰ 6.
mărturie, s. f.,: 22 v⁰ 9.
mărturisí-, vb.,: 16 r⁰ 1, 22 v⁰ 8-9.
maslu, s. a.,: 23 v⁰ 6.
măstrapă, s. f., = „cană": 18 v⁰ 10.
méserŭ, adj., = „sărac", „sărman",: 20 r⁰ 11, 36 v⁰ 10.
meserătate, s. f., = „sărăcie": 24 v⁰ 1.
meséțŭ și *meséța*, s. m., = „lună": 25 r⁰ 6 și 13, 25 v⁰ 3, 10 și 16, 26 r⁰ 4, 10 și 17, 26 v⁰ 5, 12 și 19, 27 r⁰ 7.
Midénii, pl. dela *Midean*, = „Med", n. pr.,: 35 r⁰ 2-3.
miloste, s. f., = „milă", „îndurare": 5 r⁰ 11-12, 6 v⁰ 14, 7 r⁰ 2, 13 v⁰ 11, 21 v⁰ 15, 23 v⁰ 16, 24 r⁰ 6; cf. și *milă*: 12 v⁰ 7-8, 21 r⁰ 4.
milostenie, s. f., = „dare, împărțire de milă": 24 r⁰ 16, 58 r⁰ 2.
milostiv, adj., = „milos", „îndurător": 6 r⁰ 11 și 12, 6 r⁰ 14- 6 v⁰ 1, 12 v⁰ 4
milostivi (*a se* ∽), vb., = „a se îndură": 1 v⁰ 10.
milui-, vb.,: 5 v⁰ 6 și 8, 6 r⁰ 13-14, 12 v⁰ 6, 19 v⁰ 10.
miros, s. a.,: 24 v⁰ 11.
miu, pr. pos., = „mieu": 11 v⁰ 19, 19 v⁰ 1.
Moisei, n. pr., = „Moise": 21 r⁰ 17.
molitvă, s. f., = „rugăciune": 19 r⁰ 2 și 8, 19 v⁰ 18, 20 r⁰ 15 și 19, 20 v⁰ 18.
m[u]c[e]nic, s. m., = „martir": 38 v⁰ 6 și 8.
multu, adj., = „mult": 36 r⁰ 2.
mulŭțemită, s. f.,: 58 v⁰ 5.
mulți (a se ∽*)*, vb., = „a se înmulți": 34 r⁰ 15, 34 v⁰ 9.
mutare, s. f., = „emigrare": 37 v⁰ 4; cf. *mută* (*a se* ∽), vb.,: 29 r⁰ 3, 30 r⁰ 8.

N.

nădăjdui (a *se* ∽ *pe cineva*), vb., = 10 r⁰ 10, 39 r⁰ 8; cf *pune nădéjdé pre el*: 39 r⁰ 12.
năpaste, s. f., = 1. „tentatio", „ispită": 2 v⁰ 10, 8 v⁰ 11, 15 r⁰ 9; 2. = „calumnia", „calamitate": 38 v⁰ 13, 58 v⁰ 15.
năprasnă (*de* ∽), expr. adv., = „fără-de-veste", „iute": 31 v⁰ 9-10.
năroc, s. a., = „noroc": 54 v⁰ 13.
născătoare, adj. vb. întrebuințat ca s. f. = „maică": 2 v⁰ 8, 3 v⁰ 6-7, 5 v⁰ 1, 7 v⁰ 10, 15 v⁰ 14, 20 r⁰ 1-2.
naștire, s. f., = „naștere": 37 v⁰ 11, 38 r⁰ 19; 38 v⁰ 2, 54 v⁰ 12; dar cf. și *naștere*: 38 v⁰ 3-4
necà, vb., = „ucide", „omorî": 34 r⁰ 8.
necare, s. f., = „înnecare": 27 v⁰ 4.
necăiuri, adv., = „nicăieri", „nicăiri": 13 r⁰ 6.
nedăstoinic, adj., = „nedestoinic": 19 v⁰ 1, 20 r⁰ 4; v. și *nedostoinic*.
nedireptate, s. f., = „nedreptate": 16 r⁰ 13.
nedostoinic, adj., = „nedestoinic": 2 r⁰ 5-6, v. și *nedăstoinic*.
neînțelegere, s. f., = „nepricepere", necunoștință": 20 r⁰ 5.
nemic, num., = „nimic": 53 v⁰ 16.
neprĭiatnic, s. m., = „neprieten": 55 v⁰ 12; cf. *neprĭiatinŭ*: 56 r⁰ 9, v. și *prĭiaten, prĭiatin* și *prĭiatnic*.
neputred, adj., = „nestricat", „incoruptibil": 7 v⁰ 6; de-aici *neputrezire*, s. f., = „nestricăciune", „incoruptibilitate": 14 r⁰ 6-7, cf. și *putrezire*: 8 r⁰ 13-14, 8 v⁰ 2.
nescare, pr., = „oarecare": 55 v⁰ 7.
nesfitoare, adj. vb. întrebuințat s. f., = „ceea ce nu se sfiește, nu se rușinează": 9 v⁰ 7-8.
neşte, pr., = „niște": 53 r⁰ 7, 55 v⁰ 14, 57 r⁰ 7.
neştine, pr., = „oarecine", „cinevà": 55 r⁰ 6.
neştiut, adj. vb., = „necunoscut": 53 r⁰ 7-8.
nevastă, s. f., = „mireasă" 4 r⁰ 14-4 v⁰ 1, 6 v⁰ 12, 8 r⁰ 2.
nevoință, s. f., = „osteneală", „deadins"; 1 v⁰ 4, 5 r⁰ 13; cf. *nevoi* (*a se* ∽), vb.,: 8 r⁰ 9 și *nevoie*, s. f.,: 2 r⁰ 9, 2 v⁰ 1 și 15, 3 v⁰ 8, 5 v⁰ 2-3 și 13, 6 r⁰ 4, 7 v⁰ 9, 9 r⁰ 9, 16 v⁰ 12, 20 v⁰ 7-8, 27 v⁰ 8 și 14, 28 r⁰ 14, 37 r⁰ 10-11.
nice, conj., = „nici": 2 r⁰ 3, 19 r⁰ 11, 22 v⁰ 13, 14, 15 și 16, dar cf. și *nici*: 39 r⁰ 9 și 10, 39 v⁰ 15.
noao, dat. pl. al pr. pers., = „nouă";

6 r⁰ 12, 14 vo 6, 24 vo 7.
noao, femininimul adjectivului *nou*: 23 vo 4, 39 vo 12.
noao, num. = „nouă“: 23 vo 12; cf. şi *a noa*: 22 vo 8.
notà, vb., = „pluti“, „călători cu naia“: 28 vo 11.
Noemvrie, s. m.,: 26 vo 5.

număr, s. a., termin astrologic, = „zodie“: 27 ro 14, 28 ro 5-6, 28 vo 9, 29 vo 4, 30 vo 3, 31 r⁰ 18, 32 vo 8, 33 vo 12, 34 vo 10-11, 35 ro 13, 36 ro 3, 37 ro 8.
numărătoriu-de-stéle, s. m., = „astrolog“, „cetitor de stele“: 25 ro 3-4.

O.

oaste, s. f., = „războiu“, „expediţie“: 28 v⁰ 5, 34 ro 14, 37 r⁰ 5, 53 r⁰ 10, 57 v⁰ 11.
obidit, part. în'rebuinţat ca adj., = „asuprit“, „necăjit“: 17 ro 4.
ocaannicŭ (*sic*) în loc de *ocaanic*, adj., = „miser“: 20 ro 11-12.
Octo[*m*]*vrie*, s. m.,: 26 ro 17.
omenii, pl. dela *om*, s. m.,: 17 vo 10, dar cf. şi *oameni* şi *oamenii* (*passim*).
oraşi, pl. dela *oraş*, s. a.,: 28 r⁰ 17-18, dar cf. şi *oraşe-*: 31 v⁰ 7, 32 v⁰ 1, 33 ro 8-9, 37 r⁰ 10.
orece, pr., = „oarece“: 55 r⁰ 8, dar cf. şi *oarecine*, *oarece* (*passim*)
osindi-.vb., = „osândi“: 20 ro 8; dar cf. *osândâ*, s. f.,: 19 ro 15.
ospeţi, pl. dela *oaspe*, s. m.,: 55 vo 9-10.

P.

pâine, s. f., = »bucate«: 27 r⁰ 19, 29 v⁰ 2-3, 30 r⁰ 11 şi 18, 31 r⁰ 15, 33 v⁰ 13, 34 r⁰ 1, 7 şi 15, 34 v⁰ 9, 35 r⁰ 8, 36 v⁰ 8, 37 r⁰ 2 şi 7, 39 v⁰ 12; dar cf. şi *bucate*: 54 r⁰ 12.
paraclisŭ, s. a., = »rugăciune«: 1 r⁰ 1.
părăsi, vb.: 29 r⁰ 2-3.
părete s. m., = „zid“: 3 v⁰ 12, 5 r⁰ 10-11, 7 r⁰ 6, 9 r⁰ 2.
pasărilor, dat. pl. dela *pasăre*, *pasere*, s. f.,: 28 v⁰ 16.
păţi, vb., = „suferi“, „răbdà“: 33 v⁰ 19, 53 v⁰ 7, 57 v⁰ 3 şi 8.
patimâ, s. f., = „suferinţă“: 35 v⁰ 11.
patrulŭ (*al* ∽), num. ord.,: 55 v⁰ 14, 57 r⁰ 5.
păzitoriu, adj. vb.,: 20 v⁰ 9; întrebuinţat ca s. m.: 8 v⁰ 9, 20 v⁰ 12, cf. *păzi* = 1. »apără«: 20 v⁰ 10-11 şi 2. = »ţineà«: 21 v⁰ 16-17, etc.
pecingine, s. f., = mod. »pecingine« şi „pecingină“: 30 v⁰ 9.
peliţă, s. f., = »trup«, »carne«: 9 r⁰ 13.
péşte, s. m., termin astrologic: 25 r⁰ 11, 25 v⁰ 2, 4 şi 14, 26 r⁰ 1, 7, 13 şi 19, 26 v⁰ 7 şi 13, 27 r⁰ 1, 7, şi 13, 37 r⁰ 18 (*bis*).
Petrŭ; n. pr., = »Petru«: 37 v⁰ 14, 38 r⁰ 1.
pipăire s. f., = »pipăit«: 24 v⁰ 12.
pizmi, vb. întrebuinţat cu dat.,— „pizmui“,: 39 v⁰ 15.
plouros, adj., = »ploios« (*plouroasâ*) 29 v⁰ 11, (*plourosâ*) 30 v⁰ 11; dar cf. şi *ploios*: 30 r⁰ 11.
poame, pl. dela *poamă*, s. f., = »prune« şi „poame“ în genere: 39 v⁰ 13.
pocaanie, s. f., = »pocăinţă«: 1 v⁰ 7, 14 r⁰ 9-10, 23 v⁰ 5.
pocai (*a se* ∽), vb.,: »a se pocăi«: 39 v⁰ 2.
počŭ, vb., pers. I. sg. prez. ind.: 13 r⁰ 4.
pohtei, gen. sg. dela *pohtă*, s. f., = „pofta“: 6 v⁰ 8; dar cf. *poftelor*: 20 r⁰ 10.
pohti, vb., = »pofti«: 22 v⁰ 11; dar cf. şi *pohti*: 22 v⁰ 22.
poménâ, s. f., = „pomana“: 53 v⁰ 18-19, 58 v⁰ 4; dar şi *pomană*: 56 v⁰ 5, 58 r⁰ 13-14; cf. *pomeni*, vb.,: 58 v⁰ 19.
poruncâ, s. f.,: 21 r⁰ 15, 21 v⁰ 4 şi 18, 22 r⁰ 5 şi 17, 22 v⁰ 5, 6, 7 şi 10, pl. *porunci*: 21 r⁰ 14, 23 r⁰ 1 şi *porunce-*: 21 v⁰ 17.
posluşanie, s. f., — „obedientia“, apoi »Dienst«, »Bedienung«: 24 v⁰ 2-3.
potoli, pers. II prez. imperat. a verbului *potoli*, = »potoleşte«, »alinează«: 6 v⁰ 12; cf. infinitivul *potoli*: 54 v⁰ 9.
prăgă, s. f., = »pârgă«, »pâine nouă«, »bucate«, »fructe coapte«: 39 v⁰ 12.
pre, prep., = »spre«: 1 v⁰ 10, 22 v⁰ 9.
precântatâ, part. întrebuinţat ca adj.: 4 r⁰ 10.
precista, s. f., = »preacurata«: 1 r⁰ 1-2.
précuratâ şi *precuratâ*, adj.,: 2 r⁰ 3-4, 2 v⁰ 5, 4 v⁰ 3, 7 v⁰ 4 şi 10, 8 r⁰ 7, 10 r⁰ 3 şi 8, 12 v⁰ 14-13 r⁰ 1, 14 v⁰ 4-5,

R.

S.

să, pr. refl., = „se“: 23 vo 14, 25 ro 5, 55 vo 5, 56 ro 18; altundeva *se*.

săcă, vb., = „secà“: 31 ro 17.

sălăş'luì (a se ~), vb., = „a se sălăşuì“: 13 vo 6-7.

sălbateci, pl. fem. al adjectivului *sălbatec*,: 29 ro 6; dar cf. şi *sălbatece*: 32 vo 13.

sămănătură, s. f., = „semănătură“. 27 vo 1-2, 34 vo 6-7, 37 ro 13.

sărgui, vb., = „grăbì“, v. *srăguì*.

sărutà, vb., = „a se închinà“, „salutà“: 11 ro 6-7; dar cf. şi *sărutà* = „sărutà“: 55 vo 14.

sărutare, s. f., = „închinăciune“, „salutare“; 11 ro 8-9, 11 vo 6.

scapu, vb., pers. I sg. prez. ind., = „scap“: 13 ro 7.

scorpie, s. f., termin astrologic: 25 ro 9, şi 16, 25 vo 6, 12 şi 18, 26 ro 5, 11 şi 17, 26 vo 4, 7 şi 17, 27 ro 4-5 şi 11, 33 vo 11 şi 12.

scrăbâ, s. f., = „scârbă“: 3 vo 1, 5 vo 12, 9 ro 5-6, 13 ro 3, 16 ro 2 şi 12, 16 vo 12, 28 vo 2, 30 ro 16, 32 vo 6, 34 vo 5, 57 ro 17.

scrăbit, part. întrebuinţat ca adj., = „scârbit“: 17 ro 8.

se, conj., = „dacă“, v. *să*.

se, conj., = „să“: 6 ro 4, 10 ro 13, 11 vo 3, 19 vo 9, 33 ro 7, 36 vo 7, altundevà *să*.

semn, s. a., termin astrologic: 25 ro 4-5, 30 ro 17, 53 ro 1-2.

Septe[m]vri[e], s. m.,: 26 ro 10.

seu, pr. pos., = „său“: 27 vo 17; altundeva *său*.

Simbetei, gen. sg. dela *Sâmbâtă*, s. f.,: 22 ro 9, *Sinbetei*: 21 ro 6.

Sirah, n. pr.,: 39 ro 14.

sir'guire, s. f., = „grabă“: 11 ro 3-4.

sisioară, s. f., = „subsuoară“: 57 ro 9-10 şi 12.

smérenie, s. f., = „umilinţă“: 1 vo 6.

smerì, (a se ~), vb., = „a se umilì“; 30 ro 7-8, 33 vo 4, 36 vo 12; de-aici *smerit*, part. întrebuinţat ca adj., = „umilit“; 12 ro 3-4, 20 ro 3.

socotì, vb., = „îngrijì“: 24 ro 11.

socotinţâ, s. f., = „purtare de grijă“, „îngrijire“: 3 vo 2.

solitoare, adj. vb. al verbului *sòlì* întrebuinţat ca s. f., = „vestitoare“ „mijlocitoare“ în *solitoare-de-taină*: 9 vo 8.

spămăntà, vb., = „spăimântă“ 29 ro 7; 57 ro 14.

spăsenie, s. f., = „mântuire“: 7 ro 5-6, 9 ro 4, 14 ro 5-6, 18 ro 8.

spăsì, vb., = „mântui“ 2 vo 9, 8 ro 14, 19 vo 17; de-aici *spăsitoriului*, adj. vb. întrebuinţat ca s. m., = „mântuitorul“: 3 ro 8, 7 ro 3.

spodobì, vb., = „învrednici“, „dignum iudicare“: 3 vo 3-4

sprănčană, s. f., = „sprânceană“: 54 ro 15 şi 17; dar cf. şi *sprăncéna*: 54 vo 6, *sprăncéne*: 54 vo 2.

spre, prep., = 1. „pe“, „pre“: 39 ro 8, 9 şi 10; 2 = „împotriva“, „asupra“: 27 vo 17, 28 ro 9, 39 ro 7 şi 18, 57 vo 6; 3. = „către“, „la“: 10 ro 1, 12 ro 3; 28 ro 8, 35 ro 17, cf. şi 20 ro 16, etc.; 4. = „asupra“, „pentru“ sau un dativ posesiv: 30 vo 9, 36 ro 9; 5. = „pentru“ sau un dativ final: 8 vo 3, 27 ro 17, 34 vo 1.

srăgŭ, s. a. în expresiunea adverbială *de srăgŭ*, = „de grabă“: 5 vo 4.

srăguì, vb., = „grăbì“: 10 ro 1, 19 vo 13.

sărguì: 1 vo 11, 17 vo 6.

stare, s. f., = „stare-înainte“, „distingere“: 19 vo 14.

stemâ, s. f., = „coroană“: 17 vo 14.

stih[i]re s. f., = „cântec de slăvire“: 2 vo 7.

stingŭ, adj, = „stâng“: *(urechei stingi)* 54 ro 14, 56 ro 10; dar cf. şi *stăng-*: 53 vo 3, *(stăggâ)* 54 ro 3, apoi 54 ro 10 şi 17, 54 vo 6, 6-7, 11 şi 14, 55 ro 5, 11 şi 13, 55 vo 6, 56 ro 2, 6 şi 17, 56 vo 2, 6 şi 19, 57 ro 12, 57 vo 4 şi 9, 58 ro 12 şi 19, 58 vo 8 şi 18, *(stn'g)* 58 vo 14.

stinge, vb.,: 20 ro 10.

stlăpŭ, s. a., = „stâlp“, „turn“, „columnă“: 14 ro 8.

st'rmb, adj., = „strâmb“: 22 vo 9.

strănge, vb., = „cuprinde“: 5 ro 1.

strein, s. m.,: 17 ro 11-12, 24 ro 11, 53 ro 7.

suflet, s. a., = „duh“, „spirit“: 10 ro 13.

supŭ, prep., = „subt“: 21 vo 8, 57 ro 9-10 şi 12.

suspinare, s. f.,: 35 vo 14.

svădì, vb., = „sfădì“: 57 ro 1.

svârşi-, vb., = „sfârşì": 56 vo 13.
svéşnicŭ, s. a., — „sfeştnic", „candelabru": 18 vo 3.
s[ve]ti, adj., = „sfânt": 37 vo 13 şi 14, 38 ro 2, 14 şi 16, 38 vo 10; altundevà *sfânt:* 33 ro 3, 5, 7 şi 9.
svét, s. a. = „sfat": 23 vo 9, pl. *svéture*: 24 ro 17.

Ş.

şalele, pl. dela *şeà*, s. f.,: 57 vo 11.
şase, num.,: 22 ro 7; *a şasé*, 24 vo 5.
şapte, num.,: 23 vo 3, 7 şi 18, 24 ro 6; *a şapté*: 22 vo 6.
şedére-la-unŭ-locŭ, s. f.,: 53 ro 11.

T.

tăcé, vb., = „încetà": 2 ro 2-3.
tălnì, vb., = „întâlnì": 55 vo 16.
támplă, s. f.,: 53 vo 1 şi 17, 54 ro 1, *tăpla:* 53 vo 3.
tămplà (a se ∽) vb., = „a se întâmplà": 58 ro 11-12 şi 14.
tăplă, s. f., = „tâmplă", v. *tămplă*.
tăroase, pl. fem. dela *tăroasă*, adj., „greà", „îngreunată": 29 ro 8-9; cf. şi *gréle*: 33 ro 6.
tatâ, s. m.,: 22 ro 18, gen. *tătăne-*: 10 vo 6, 17 vo 11.
tımpinà, vb. în loc de *întâmpinà*, = „a se grăbi", „a alergà": 9 vo 12, *timpinâ:* 5 vo 2.
tinăr, s. m., = „copil", „prunc": 11 vo 8, *tiner:* 11 ro 9-10; dar cf. şi adj. *tinéri* — „tineri": 27 vo 3.
tinde, vb. „ridicà", „îndreptà": 3 ro 12.
tinpinà, vb. v. *timpinà*.
tlăhari, pl. dela *tlăhar*, s. m., = „tâlhar", „hoţ", „fur": 55 vo 7-8.
tocmì, vb., = „parare", „orânduì", „dispune", „face": 13 vo 5.
tocmire, s. f., — „ordine", „rândueala": 27 vo 9.
trăziu, adj., = „târziu": 31 vo 7, 37 ro 14; dar cf. şi *tărziu-*: 27 vo 2, 34 vo 16-17, 35 ro 9.
tréce, vb., = „a trece cu vederea", „a dispreţui": 9 vo 10, 13 ro 12, 14 vo 10.
tremite, vb., = „trimite": 20 vo 9-10; dar cf., şi *trimite*: 6 vo 2-3, 20 vo 14.
tremurà, vb. a. intr., = „a se tremurà" 58 vo 16; dar cf. *de se va tremurà:* 58 ro 10.
trepetŭnicŭ, s. a., = „carte de tremurare": 53 ro 1.
troiţâ, s. f., = „treime": 12 ro 13.
trufie, s. f., = „îngâmfare", „mândrie": 24 ro 5.
trupascâ, femininul adjectivului *trupesc*,: 6 ro 1-2.
trupurelorŭ, dat. pl. dela *trup*, s. a., = „trupurilor": 20 vo 3.
turburà (a se ∽), vb., = 1. „a se agità", „a se nelinişti": 3 ro 2, 30 vo 16-17 2. = „a se răsculà", „a face războiu civil": 28 vo 18, 29 vo 13, 31 ro 3, 32 ro 5-6, 35 vo 13, 35 vo 15-36 ro 1.
turburare, s. f., = 1. „agitare", „nelinişte": 4 ro 11, 6 vo 8; 2. = „răscoală" „războiu civil": 37 ro 6.

Ţ.

ţară, s. f.,: 21 vo 1, 29 vo 13-14, 34 ro 6 şi 9, 35 ro 8-9, 53 vo 8, gen. neart. *ţărâ*: 36 vo 14, gen. art. *ţărăi*: 32 ro 6, 33 ro 16.
Ţarigradŭ, n. pr.,: 28 ro 6, 32 ro 8, 37 ro 11-12.
ţiné, vb., = „cuprinde": 2 vo 11, 13 ro 3.

U.

u, art. neh., = „un": *u om*: 35 vo 4, dar cf. şi *un omŭ*: 29 vo 5, *unŭ om:* 29 vo 14, 55 vo 15, *unŭ omu*: 31 ro 12, *u prıatinŭ*: 54 ro 14 dar cf. şi *unŭ priiatinŭ*: 54 ro 8-9, 58 vo 9, *un priıatinŭ* 54 vo 2, *unŭ prıatenŭ*: 54 vo 19.
udélâ, s. f., termin astrologic, = „vărsătorul de apa": 25 ro 11, 25 vo 1, 7-8, 13 şi 19-26 ro 1, 26 ro 6-7, 13 şi 19, 26 vo 6 *(udelâ)* 13, 19, 27 ro 6-7 şi 13, 36 ro 3 şi 3-4.
umărul obrazului, s. m.,: 55 vo 4 şi 6.
uréchıa inemıei, s. f.,: 58 ro 7-8.
uşe, s. f., = „uşă": 14 ro 9; cf. şi *uşa*: 18 ro 3.

V.

vănătoriu şi *vănător*, s. m., termin astrologic, = „săgetător": 25 ro 10 şi 16, 25 vo 6, 12 şi 18, 26 ro 5, 12 şi 18, 26 vo 5, 11 şi 18, 27 ro 5 şi 11-12, 34 vo 10 şi 11.
vedére, s. f., = „văz": 24 vo 11.
venit, part. întrebuinţat ca s. m., = „jeler", „jövevény", „advena", „peregrinus": 22 ro 15.
veri, pers. II sg. prez. ind. a verbului *vreau*, = „vrei": 16 vo 2, 20 ro 15.
veri, pers. II sg. a verbului auxiliar *voiu*, = „vei": 39 ro 6 şi 13, 39 vo 11, 53 ro 10 şi 11, 53 vo 1, 3, 5 şi 15, 55 ro 1, 4, 8, 12, 15 şi 17, 55 vo 1, 5, 8, 12 şi 14, 56 ro 3, 7, 9 şi 11, 56 vo 1, 5, 9, 13, 14 şi 17, 57 ro 1 (*bis*), 3, 6, 9, 11, 13, 13-14, 15 şi 18, 57 vo 1, 3, 6, 8, 10, 11-12, 12, 13 şi 19, 58 ro 5, 7 şi 9, 58 vo 1, 9, 15 şi 17; dar cf. şi *vei*: 53 vo 6, 56 ro 5, 57 ro 8.
vie (*se* ~), p. III sg. prez conj. dela *venì*, vb.: 11 vo 3.
vinŭtre, s. m., = „pântece": 58 vo 3-4; cf. *păntece*: 11 ro 10, 11 vo 1-2, şi 9, 13 vo 6, 24 ro 2, 58 ro 14-15 şi 18.
vistiĭarŭ, s. a., = „tezaur": 5 ro 3-4, 14 ro 5.
viţel, s. m., termin astrologic, = „taur": 25 ro 7 şi 13, 25 vo 3, 9 şi 15, 26 ro 2, 8 şi 14, 26 vo 1, 8-9 şi 14, 27 ro 2 şi 8, 28 ro 5 şi 6.
vitlensugŭ, s. a., = „vicleşug", „viclenie": 36 vo 7; cf. *hiclénŭ*.
voinic, s. m, = „ostaş", „soldat", „militar": 27 vo 18-19, 29 ro 2.
voitorĭu, adj. vb. întrebuinţat ca s. m.,: 13 vo 11.
voroavă, s. f., = „vorbă": 8 vo 10-11, 37 ro 10; cf. *vorbì*: 54 ro 15.
vrajmaş, s. m., = „vrăjmaş", „duşman", „inimic": 8 vo 6-7; dar cf. şi *vrăjmaş*: 5 vo 5, 29 ro 12, 39 ro 1, 7, 16 şi 17, 57 ro 3, 57 vo 5.
vrătosŭ, adj. în expresiunea adverbială *mai vrătosŭ* = „mai vârtos", „mai ales": 30 vo 8.
vrătute, s f., = „vârtute", „tărie": 39 ro 8-9.
vreme (*în* ~), expr. adv., = „potrivit", „cu măsură", „nici prea mare, nici prea mic": 34 ro 14-15. Cf. însă: *să veţi hi. înblăndu în tocŭmélele méle şi veţi fi socotindu şi ţiindu porăncele méle, da-voiu voao ploae în vréme destoinică* în *Leviticul* publicat de Hasdeu, *Cuv. d. bătr.*, v. I, p. 6.

Z.

Zahăriei, gen. sg. dela *Zaharie*, n. pr.,: 11 ro 6.
zbierare, s f, = „zbierăt": 28 ro 16-17.
zgaibe, s. f., = „zgaibă": 30 vo 8-9.
zgrăcĭu, s. a., = „cartilaj" în *zgrăcĭul şi zgrăcĭulŭ uréchei*: 54 ro 11 şi 13.
zua forma articulată a substantivului feminin *zuo.*: 22 ro 6 şi 9, 38 ro 10 şi 11, 45 ro 1.

EPILOG.

Acest studiu a fost terminat, în forma în care se găseşte aici, încă în anul 1915 (v. *Pagini literare*, An. I, 1916, No. 3, p. 60 ş. u., unde anunţam acest lucru). În 1918 a fost trimis Academiei Române care a hotărît să-l publice. Împrejurările grele de după războiu, lipsa de fonduri, au împiedecat tipărirea, iar faptul că nu-l mai aveà la îndemână şi că timp de câteva luni manuscrisul a rătăcit la poştă, a împiedecat pe autor să facă unele modificări care poate ar fi fost necesare în urma apariţiei unor lucrări importante privitoare la limba noastră veche, pe care dela izbucnirea războiului mondial (1913) până la 1918 nu le-a putut vedeà şi utilizà. Nu s'au mai putut aveà în vedere nici o seamă din preţioasele inviaţiuni cuprinse în D. Russo, *Critica textelor şi technica ediţiilor*, Bucureşti 1915. Câtevà mici modificări însă s'au putut face cu ocazia tipăririi.

După îndelungate peripeţii, lucrarea apare totuş în condiţii bune, graţie bunăvoinţii colegului Al. Lapedatu, căruia-i mulţămesc şi pe această cale.

Errata

Pag.	172	rândul	15 sus	în loc de			чєтбрътн	citeşte	чєтврътн
"	"	"	13 jos	"	"	"	şi	"	şi
"	175	"	2 "	"	"	"	*Parachisul*	"	*Paraclisul*
"	176	"	8 "	"	"	"	*Geschicte*	"	*Geschichte*
"	177	"	13 "	"	"	"	ai	"	al
"	179	"	15 "	"	"	"	învăătură	"	învăţătură
"	180	"	22 "	"	"	"	iarâ	"	ıarâ
"	185	"	13 sus	"	"	"	*eel*	"	*cel*
"	"	"	16 "	"	"	"	păstraţ	"	păstrat
"	"	"	18 "	"	"	"	gäsim	"	găsim
"	"	"	20 "	"	"	"	şi	"	şì
"	187	"	15 "	"	"	"	Dégétulŭ	"	Dégetulŭ
"	188	"	15 "	"	"	"	*Rugăčuue*	"	*Rugăčune*
"	"	"	17 jos	"	"	"	mântuĭaşte	"	mântuĭaşte“
"	192	"	8 "	"	"	"	*biru-ţ[i]-veri*	"	*birul-ţ[i]-veri*
"	193	"	8—9 sus	"	"	"	mai aˡes (*e* deschis)		„mai ales ę (*e* deschis)
"	194	"	16 "	"	"	"	*să va cutremură*	"	*să va cutremurŭ* (—„să va fi cutremurŭ“)
"	"	"	6 jos	"	"	"	cu *i* în loc de *ĭ*	citeşte	cu ĭ în loc de *i*
"	197	"	9 sus	"	"	"	*zgebe*	"	*zg'ebe*
"	198	"	7 jos	"	"	"	*mi*	"	*ni*
"	200	"	14 "	"	"	"	fssc.	"	fasc.
"	204	"	3 "	"	"	"	*n⁻co*	"	*neco*
"	205	"	2 sus	"	"	"	Haudpauke	"	Handpauke
"	208	"	12 "	"	"	"	*Articoĭul*	"	*Articolul*
"	"	"	19 "	"	"	"	sunt	"	sânt
"	"	"	9 jos	"	"	"	*zgébe... skébe*	"	*zg'ebe... sk'ebe*
"	210	"	6 sus	"	"	"	ordinar	"	ordinal
"	211	"	19 "	"	"	"	*va cutremură*	"	*va[fi]cutremură*
"	213	"	1 "	"	"	"	*né*	"	*mé*
"	215	"	17 jos	"	"	"	*l rŭ*	"	*lorŭ*
"	"	"	8 "	"	"	"	*credinčioşi*	"	*credinčoşi*
"	217	"	12 sus	"	"	"	*că ră*	"	*către*
"	"	"	11 jos	"	"	"	*alalţţ*	"	*alalţi*
"	218	"	13 "	"	"	"	*ĭară*	"	*ĭară*
"	219	"	6 sus	"	"	"	*str'mb[ă]*	"	*st'rmb[ă]*
"	220	"	19 "	"	"	"	coordinează	"	coordonează
"	222	"	11 "	"	"	"	*nevoi*	"	*nevoi*
"	223	"	11 "	"	"	"	coordinătoare	"	coordonătoare
"	224	"	4 "	"	"	"	*zgébe*	"	*zg'ebe*
"	"	"	5 "	"	"	"	*skébe*	"	*sk'ebe*
"	226	"	16 "	"	"		*dentălŭ*	"	*dentăıu*
"	"	"	11 jos	"	"	"	*cu*	"	*au*
"	227	"	4 "	"	"	"	ȂнӥѢ=ȃ нъıнѣ	"	ȋнӥнѣ=ȋ нъıнѣ
"	228	"	6 sus	"	"	"	бого-ꙗвленнıє	"	богоꙗвленнıє
"	"	"	7 "	"	"	"	dumnezească	"	dumnezeească
"	231	"	14 jos	"	"	"	indicare	"	iudicare
"	236	"	14 "	"	"	"	σχρπίος	"	σχορπίος
"	237	"	2 sus	"	"	"	sunt	"	sânt
"	237	"	19 sus	"	"	"	бътін-є	"	бътіє
"	"	"	15 "	"	"	"	περίστασίς	"	περίστασις
"	"	"	14 "	"	"	"	прѣселеннıє	"	прѣселеннıє
"	"	"	10 "	"	"	"	осѧзаннє	"	ѻѧзаннıє

Pag.	238	rândul	4 jos	în loc de	inchinaciune	citeşte	închinăciune
„	„	„	6 „	„ „ „	цѣлованіє	„	цѣлованніє
„	„	„	15 „	„ „ „	„visus“	„	„visus“)
„	239	„	11 „	„ „ „	binehoitoaȷe	„	binevoitoare
„	„	„	19 jos	„ „ „	желателни	„	желателнъ
„	240	„	4 sus	„ „ „	прѣмѫндри	„	прѣмѫндръ
„	248	„	3 „	„ „ „	ꙗкогъ	„	ꙗковъ
„	249	„	6-7 sus	„ „ „	învăluiţ	„	învăluiţi
„	„	„	18 jos	„ „ „	creştenilorŭ	„	cre|ştenilorŭ
„	„	„	9 „	„ „ „	ве помилꙋимꙋ Сла, (в)		пинѣ, celesio Сла, (в) [пинѣ помилꙋимꙋ ве
„	„	„	3 „	„ „ „	vécului	„	vé cului
„	250	„	1-2 sus	„ „ „	şi pre | carele	„	şi pre mine | [carele
„	251	„	2 „	„ „ „	toatâ	„	toa|tâ
„	„	„	10 „	„ „ „	curăţî	„	cu|răţî
„	„	„	18 „	„ „ „	pămăntŭ	„	pămantŭ
„	„	„	18 jos	„ „ „	vecimul	„	vecinul
„	252	„	16 „	„ „ „	ма гла ве. (ѳ, в)	„	ма, гла, ве. (ѳ, в)
„	„	„	8 „	„ „ „	лоѵ (к)	„	лоѵ, (к)
„	„	„	6 „	„ „ „	vécie	„	vecie
„	253	„	3 sus	„ „ „	Gusta|ré	„	Gusta ré,
„	„	„	5 „	„ „ „	*apoi* Moarté	„	*apoi* | Moarté
„	„	„	14 sus	„ „ „	ge|mănŭ	„	gémănŭ
„	„	„	14 jos	„ „ „	Iul[ie]	„	Iul[ie]
„	„	„	2 „	„ „ „	capră	„	caprâ
„	„	„	1 „	„ „ „	17, 16	„	16, 17
„	254	„	1 sus	„ „ „	scorpie:	„	scorpie: |
„	„	„	10 „	„ „ „	gémăn	„	gémăn'
„	„	„	17-18 „	„ „ „	pămăntului	„	pămăntului
„	255	„	7 „	„ „ „	perlre	„	perire
„	„	„	10 jos	„ „ „	cutremur	„	cu|tremur
„	256	„	16 sus	„ „ „	|atu|nce	„	atu|nce
„	„	„	15 jos	„ „ „	înpăra|ţii şi domnii	„	înpăra ţiĭ şi [domniĭ
„	„	„	8 jos	„ „ „	ьлагочьстиіе	„	благочьстиіе
„	„	„	4 „	„ „ „	Кдагодѣꙗниіе	„	благодѣꙗниіе
„	241	„	5 sus	„ „ „	съсѣждꙋ	„	съсѣ'ждꙋ
„	„	„	4 jos	„ „ „	5, 8 r° 3	„	58 r° 3
„	244	„	4 sus	„ „ „	să înţelégâ	„	să | înţelégâ
„	„	„	6 „	„ „ „	.замлтвь	„	.за млтвь
„	„	„	11 „	„ „ „	noi	„	noi.
„	„	„	15 „	„ „ „	pentru	„	pe[n]tru
„	245	„	3 „	„ „ „	Катабасїа	„	Катавасїа
„	„	„	3 jos	„ „ „	trimitemŭ, tatălui, şi fiiului		„trimi temŭ, [tatălui şi fiiu|lui
„	247	„	18 „	„ „ „	au fostŭ grăite	„	au fostŭ | grăite
„	„	„	16 „	„ „ „	| mieu.| că	„	mieu. | că
„	260	„	7 sus	„ „ „	neştiuţi	„	neşti uţi
„	„	„	11 jos	„ „ „	Sprăncenele	„	Sprăn cenele
„	261	„	3 sus	„ „ „	va grăì	„	te va grăì
„	262	„	8 jos	„ „ „	dobândì vinŭtrele	„	dobândì. Vinŭtrele
„	265	„	16 jos	„ „ „	„ cel „ceeace“	„	„celce“, „ceeace“
„	268	„	2 jos	„ „ „	— *lung-răbdare*	„	*În-lung-răbdare*

Tabela I

(f. 1 r⁰)

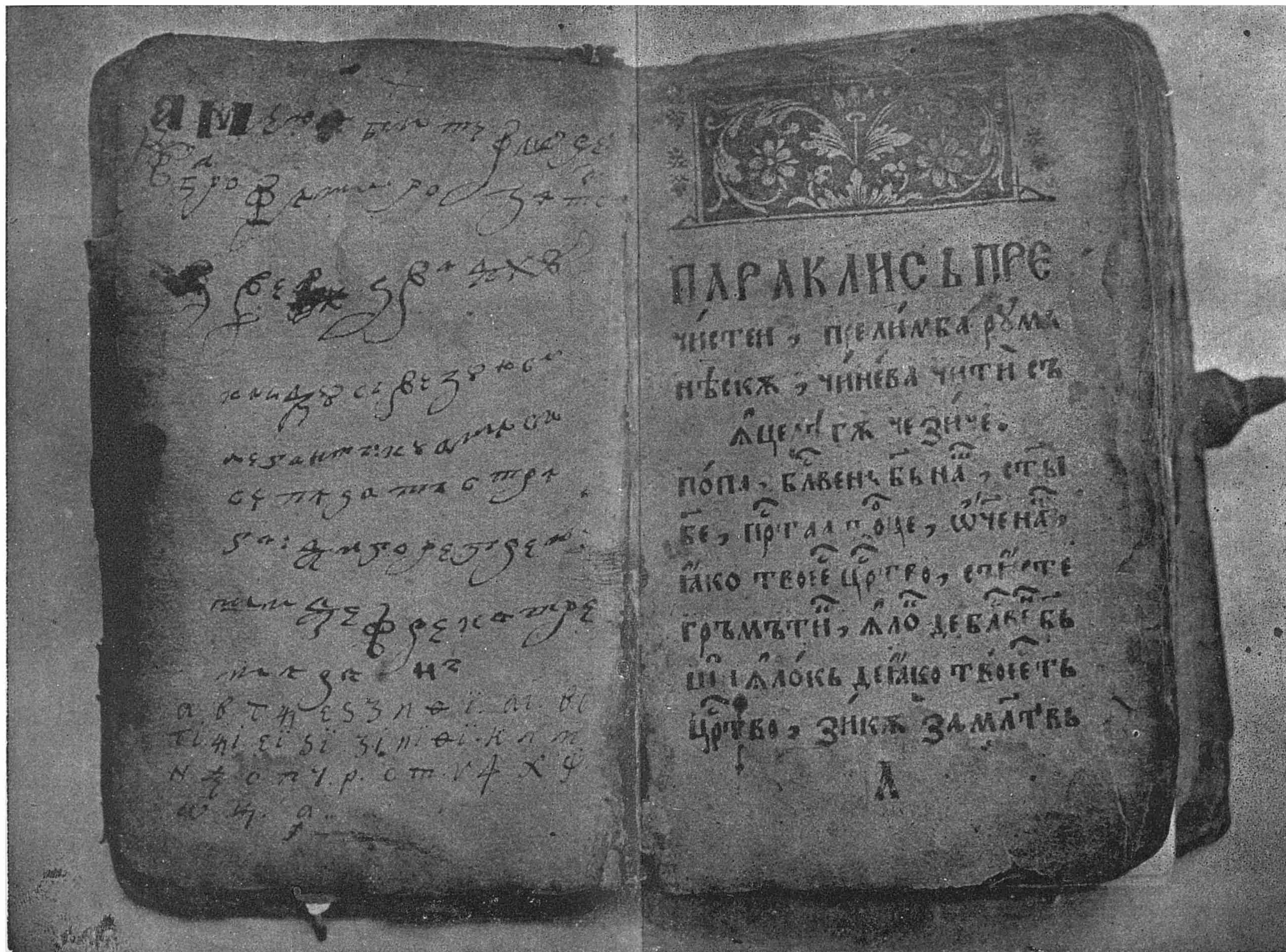

ПАРАКЛИСЪ ПРЕ
ЧИСТЕИ, ПРЕ ЛИМБА РУМЪ
НЕАСКЪ, ЧИНЕВА ЧИТИ СЪ
АЦЕЛ ГЪ ЧЕ ЗИЧЕ.
ПОПА, БЛВЕНЪ БЪ НА, СТЫ
БЕ, ПРТАЛ ОЦЕ, ѠЧЕНАШ
ІАКО ТВОЕ ЦРСТВО, ЕСПЕТЕ
ГРЪМЪТИ, АЛО ДЕБАКЕ БЪ
ШИ АЛОКЪ ДЕІАКО ТВОЕ ТЪ
ЦРСТВО, ЗИКЪ ЗАМАТВЪ
А

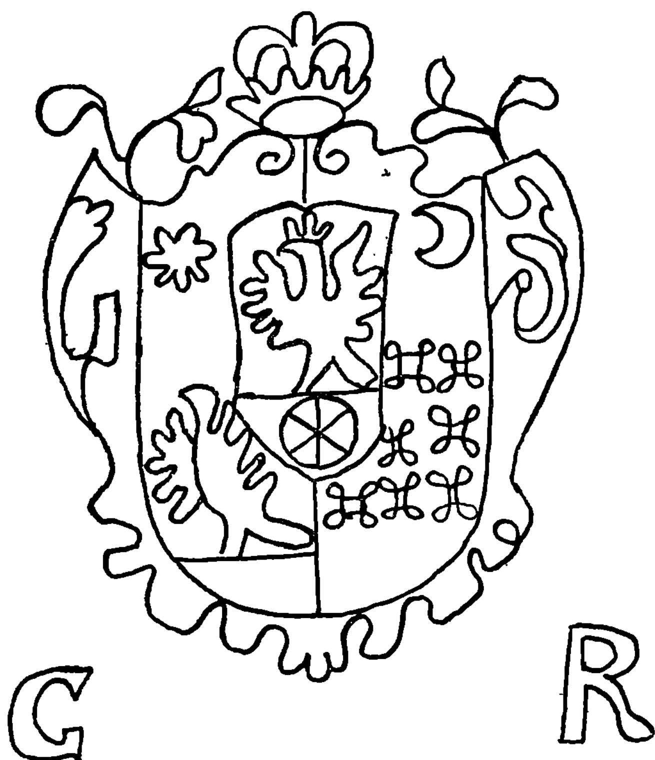
Tabela II

(f. 24 v⁰ şi f. 25 r⁰)

Tabela III

(f. 52 v° şi 53 r°)

Tabela IV
(filigrana hârtiei)

Vlahii din Serbia

în sec. XII—XV.

(Cetită în şedinţa publica a Academiei Române la 27 Ianuarie 1922)

de **Silviu Dragomir**

Vlahii din statul medieval sârbesc, pe cari ni i-au înfăţişat, în timpul din urmă, trei mari învăţaţi slavi, Stojan Novaković[1]), Ireček[2]) şi Kadlec[3]), aşteaptă de mult să-şi ia partea, ce li-se cuvine în ştiinţa noastră istorică. Deşi s'au ocupat învăţaţii amintiţi, destul de amănunţit, de situaţia şi rolul Vlahilor din statul Nemanizilor, totuş ştirile privitoare la ei n'au fost încă adunate toate la un loc Incercând o asemenea lucrare, credem că din analiza obiectivă a documentelor vom izbuti a pune câteva concluzii nuoi, de mare importanţă pentru trecutul acestor fraţi ai noştri, pe cari de atunci i-a înghiţit marea slavă, ce-i încunjura.

Intre hrisoavele crailor şi domnilor sârbeşti ni s'au păstrat 39 documente, cari menţionează pe Vlahi. Dintre aceste numai unul datează din secolul XII. In secolii următori însă creşte numărul lor aşa că din al XIII-lea avem 6, din al XIV-lea cu totul 26. In fine, din jumătatea întâie a sec. XV-lea ne-au rămas iarăş numai 6 hrisoave. La aceste 39 de mărturii clare s'ar mai putea

---

1) *Stojan Novaković* s'a ocupat de această problemă în mai multe lucrari. In *Selo* din *Glas* srpske kr. Akademije XXIV, Belgrad 1891 înfăţişează mai pe larg chestiunea Vlahilor din Serbia, pe care o discută apoi în: *Prvi osnovi slovenske književnosti megju Balkanskim Slovenima,* Belgrad 1893; *Balkanska pitanja,* Belgrad 1906 şi *Les problemes serbes* în Archiv f. slavische Philologie v. 33 p. 438 şi urm. Până când în *Zakonski Spomenici srpskich država srednjega veka,* Belgrad 1912, sunt retiparite, deşi nu totdeauna penibil exact, toate documentele, de cari ne ocupam aici, *Zakonik Stefana Dušana,* în ediţia dela 1898 (Belgrad) cuprinde de asemenea câteva observaţii.

2) C. *Ireček, Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa (*Sitzungsberichte der k. böhm. Ges. der Wiss. hist. phil. Klasse) Prag, 1879, apoi *Die Romanen* in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters (Denkschriften der k. Akad. der Wiss. phil hist. Classe 48—50 Bd. Wien 1901—03).

3) *Valaši a Valašské Právo,* Praga 1916.

adăuga încă vre-o câteva diplome, una a regelui Stefan (c. 1215) şi două ale banului Bosniei Mateiu Ninoslav (din anii 1235 şi 1240, 1249), cari menţionează pe Vlahi, dar înţeleg sub această denumire, în mod neîndoielnic, pe cetăţenii oraşului Raguza[1]).

Cel dintâiu hrisov sârbesc, în care se face menţiune despre Vlahi este al marelui jupan Stefan Nemanja[2]) din anii 1198—99. Acest Domn, după-ce înoi statul sârbesc, adaugându-i ţinuturi nuoi, se retrase în Athos, unde restaură mânăstirea Hilandarului, care fusese dărâmată până în temelii. Pe seama acestei mânăstiri ceru el dela împăratul bizantin câteva sate de „parici", pe cari le dărui ctitoriei sale, împreună cu patru prisăci şi cu muntele Bogacia din principatul său şi apoi urmează, în textul hrisovului, astfel: „iar dintre Vlahi judeţia lui Radu şi George şi de toţi 170 de Vlahi". Ceva mai jos autorul hrisovului revine la Vlahi şi stabileşte: „iar dacă ar fugi cineva din oamenii mânăstirii sau dintre Vlahi la marele jupan sau sub altcineva, să fie restituiţi, dacă însă ar veni între oamenii mânăstirei dintre ai marelui jupan, să se întoarcă iarăş".

In acest document nu se amintesc aşezările (satele sau cătunurile) Vlahilor, ceea-ce l-a făcut pe Novaković să creadă, că ei nici nu aveau aşezări fixe, ci făceau parte din categoria păstorilor nomazi, deşi legătura lor de supunere statornică faţă de mânăstire e confirmată chiar prin pasagiul al doilea al citatului nostru. Dar părerea lui Novaković ni se pare eronată, căci Stefan Nemanja dăruind cele câteva sate de coloni din împrejurimea Prizrenului, îi acordă mânăstirii şi pe cei 170 de Vlahi, pe cari, după cum vom vedea, îi vom găsi, în acelaş loc şi în veacurile următoare, formând o proprietate statornică a Hilandarului.

Cam în anul 1220, întemeind mânăstirea Žiča, pentru a stabili acolo locul de încoronare al regilor sârbeşti, *Stefan*, cel dintâiu rege încoronat (Prvovenčani), îi donează anumite proprietăţi şi privilegii, fixând totodată şi câteva regule pentru mânăstire[3]). Satele dăruite par a se fi întins în jupele apropiate de

[1]) *Glasnik* srpskog učenog društva 47 p. 304—311; şi *Zakonski Spomenici* p. 136—7, 144=46 şi *Monumenta Serbica* ed *Fr. Miklosich,* Wiena 1858 p. 24, 28, 31—32.

[2]) *Zak. Spomenici* p. 384—5; în această colecţie sunt indicate toate lucrările unde a fost tipărit cutare document.

[3]) *Zak. Spom.* p. 571—5.

Žiča, iar trei dintre ele erau situate în Zeta. De asemenea obţinu mânăstirea munţi întinşi cu păşiuni de iarnă şi de vară, după ceea-ce textul hrisovului, păstrat ca inscripţie pe peretele mănăstirii, spune: „aceştia sunt Vlahii, pe cari i-am dăruit acestei biserici, numele lor e Gârd cnez cu copii“ şi cu alţi două sute, ale căror nume nu-l înşirăm aici. Pe urmă, după-ce aminteşţe zece jupe pe cari le supune aceleiaş mânăstiri adaugă: „iar peste ceea-ce se acordă acestei biserici protopopul dela Curte să nu aibe nici o putere, ci venitul oii dela preoţi ori dela Vlahi sau birul de pământ al popilor, ce se culege dela preoţi, jumătate să se ia acestei biserici“. In textul aceluiaş hrisov de pe peretele bisericii se mai înşiră încă odată numele jupelor supuse jurisdicţiei arhiepiscopului din Žiča şi anume Krušiljnica, Morava, Borač, două Lepenice, Bjelica, Ljevoč, Lugomira, Rasina, iar în locul celei de a zecea, lechošanica, se adaugă: „şi toţi Vlahii regatului acestuia“. Apoi se mai spune: iar peste aceste jupe, pe cari le-am dăruit bisericii Mântuitorului nostru să nu aibe protopopul Curţii nici o putere. Iar venitul dela popi sau Vlahi sau oamenii birnici, ce este bir popesc, care se ia dela oameni, să se ia toate pentru această biserică". Tipărind textul acestui hrisov pentru monumentele sale juridice Stojan Novaković e de părere, că avem de a face cu repeţirea unei şi aceleiaş dispoziţii. Dar şi numai traducerea românească a celor două texte dovedeşte, că cel din urmă se deosebeşte de cel dintâiu şi va fi fost adăugat textului original ceva mai târziu.

Nici în acest hrisov nu se face menţiune de aşezări cu graniţe fixe ale Vlahilor, dar că ei nu erau nomazi în aşa măsură, cum îi crede Novaković, ne dovedeşte împrejurarea, că locuind în cele zece jupe supuse jurisdicţiei bisericii din Žiča, erau nevoiţi a da preoţilor un bir permanent, cum dedeau de altminteri şi ţăranii, cari lucrau pământul (zemljski ljudi). In textul documentului se face distinţie clară între venitul, pe care-l culegea biserica dela preoţi, dela ţărani şi dela Vlahi, a căror ocupaţie de căpetenie o forma, fireşte, păstoritul.

De o deosebită importanţă rămâne însă faptul, că jurisdicţiunea arhiepiscopului din Žiča se întindea, pe lângă cele nouă jupe amintite şi alte patru adăugate mai târziu, şi peste „toţi Vlahii din acest regat“. Cuvintele „kraljevska država“ înseamnă,

cum o dovedeşte un pasagiu premergător[1]), numai „ţinut regal“ sau mai exact „regat“, — hujus regii imperii, din traducerea lui Kalužniacky[2]). – Este limpede, că arhiepiscopul sârbesc, care îşi avea atunci reşedinţa în Žiča, a obţinut jurisdicţia peste toţi Vlahii din Serbia, deoare-ce aceştia formau o organizaţie specială, dar poate şi din cauza, că tocmai eparhia arhiepiscopului se întindea pe teritoriul, unde Vlahii erau mai numeroşi, (cursul inferior al Ibarului şi al Moravei vestice).

Două hrisoave acordate de regele *Stefan Uroš I*, unul la 1253 bisericii Sf. Născătoare de Dzeu din Stagno (Stona), peninsula bine cunoscută, iar celălalt, între aniii 1254—64, de reconfirmare pe sama mânăstirii Sf. Petru de lângă Lim, ctitoria lui Miroslav, menţionează şi donaţiuni de Vlahi (36 familii) [3]) alături de sate, vii, oameni şi munţi. Proprietăţile dăruite erau situate în Zahlumia (hlъmska zemlja), pe cursul de jos al Narentei, în peninsulă şi pe litoralul învecinat. Alte sate erau în jupa Brskovo, pe cursul râurilor Tara şi Lim, şi în ţinuturile Hvostno şi Držkovina (lângă Ipec). Apoi se adaug păşuni în Brskovo şi se înşiră numele tuturor „Vlahilor bisericii“. Cuprinsul ambelor documente este aproape identic, cu deosebirea, că în al doilea se descriu mai detailat graniţele proprietăţilor donate, ceea-ce lireček o explică prin faptul, că episcopii din Zahlumia (Chelmo) şi-au mutat reşedinţa din mânăstirea Stagno în ctitoria lui Miroslav de lângă Lim[4]).

Aceleiaş biserici i-a dăruit, între anii 1318—1321, regele Stefan Uroš II biserica Sf. Nicolae de lângă Sirotina[5]): „cu toate satele şi coloniile satelor[6]), cu hotarele şi cu Vlahii şi cu munţii«, apoi biserica cu hramul Născătoarei de Dumnezeu în Bistriţa „cu toate satele, cu oamenii, cu coloniile satelor şi cu hotarăle“. şi în fine biserica tot cu hramul Născătoarei de Dumnezeu în Kutanska „cu satele, oamenii, cu toate hotarăle şi cu Vlahii“. Intre anii 1324—25 regele Stefan Dečanski con-

[1]) Въ семь же храмѣ спаса нашего здѣ да поставлаютъ се въси кралие, хотеште быти дръжвѣ сѣи...

[2]) Hurmuzaki, Documente I/2.

[3]) *Zakonski Spomenici* p. 600 02 şi 593—97 şi *Spomenik* III p. 10.

[4]) *C. lireček*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien v. I. p. 47.

[5]) *Zak. Spom.* p. 597—8.

[6]) и съ заселиками

firmă cu aceleaşi cuvinte donaţiunea aceasta,[1]) din care putem conclude la existenţa Vlahilor în jupele Sirotina şi Kutanska.

Când în anul 1280 regina văduvă Elena, bine cunoscută prin ctitoriile sale, face o donaţiune[2]) mânăstirii Sf. Nicolae de pe insula Vranjina (lacul Scutari), unde era reşedinţa episcopilor de Zeta, ea dispune între altele ca „dintre boierii (властиа) mari sau mici şi ceilalţi nobili, fie sârb, fie latin, albanez sau vlah, cine ar îndrăsni să vateme sau să ia ceva dela acest sfânt hram, fie din sate sau oameni, fie din păşunile de iarnă sau de vară, fie din oarecari drepturi ale bisericii, să îşi atragă mânia şi pedeapsa regelui. Importanţa acestui document, ca şi a diplomei regelui Stefan Uroš Milutin[3]) din anul 1296, prin care donează aceleiaş mânăstiri satul Orachovo în Crmnica şi care, în clauzula de încheiere, cuprinde aceleaşi dispoziţii cu privire la Sârbi, Latini, Albanezi şi Vlahi, consistă mai ales în împrejurarea, că se face deosebire clară între nobilii după origine sârbi, latini, albanezi sau vlahi. In această epocă deci cuvântul Vlah îşi păstra încă înţelesul etnografic, ba ce-i mai interesant, găsim între Vlahi chiar şi nobili.

Regele *Uroš Milutin* renovează, în anul 1300, mânăstirea Sf. George de lângă Serava în Uschiub şi îi confirmă hrisovul. Alături de numeroasele donaţii, cari i-le face, în hrisovul regelui se menţionează de trei ori Vlahii şi într'un chip, care acordă acestui document o mare importanţă[4]): „a aşezat domnia mea păşune îngrădită vitelor Sfântului George, dela Zabljan până la Kolušina Luka şi până la viile dela Vodnena şi Nerežka şi Verichino Mjesto şi Dragijev Lug. Şi cine intră în acel loc îngrădít fie Sârb, fie Vlah, fie Bulgar să plătească 100 de perperi". Ceva mai jos găsim în textul aceluiaş hrisov: „Şi cari Vlahi se află sub Sf. George să le fie legea Sf. Simeon şi a Sf. Sava, care o ţin Vlahii din Mileševo şi Studenica şi să aibe a ara o zi de clacă, iar ceeace ară, să şi secere şi să cosească fânul dela roata caprelor..." In fine mai adaugă autorul: „Şi oricine ar veni (la târgul mânăstirii) fie Grec sau Bulgar, fie Sârb, Latin, Albanez, Vlah să plătească vama legală, ca la Htetovo şi la Gradćanica şi la toate celelalte biserici".

[1]) *Zak. Spom.* 598—9.
[2]) *Zak. Spom.* 578—79.
[3]) *Zak. Spom.* 579—581.
[4]) *Zak. Spom.* p. 608—621.

Regele Uroš Milutin confirmând vechile privilegii ale mânăstirii Hilandar ori întemeind noul »*turn*« al acestei mânăstiri în Hrisia, pe malul mării, aminteşte de repeţite ori de Vlahi. Astfel în hrisovul din anul 1282—1298 confirmă aparţinerea vechilor Vlahi ai mânăstirii în frunte cu cnezul Voichna şi îi dărueşte şi pe alţii nuoi în frunte cu Lala[1]. Vorbind apoi de munţi şi păşuni adaugă: „iar cine vine din ţară streină, din afară de regatul nostru, la sf. biserică, fie paric, fie vlah sau orice strein, să fie ai sf. biserici".

Intre 1302—1309 într'alt hrisov, mai general, al aceluiaş rege, dupăce se confirmă în termini identici donaţiunile de Vlahi, se spune: „Şi a văzut domnia mea, că sf. biserică dă în fiecare an plată la păstori 12 mânzi, de aceea i-am dăruit Vlahi şi pe unii Vlahi i-am ales dintre Vlahiì bisericii, ca să păzească iepele bisericei[2] şi să nu ia nici o plată dela biserică, mai vârtos dacă perd ceva, să plătească, un cal cu 10 perperi, iar o iapă cu 20 perperi. Drept aceea i-am scutit domnia mea de toate robotele, şi ale mele şi ale bisericii, mari şi mici; să nu dea nici un bir, nici din bucate, nici din vin, nici transport, nici cal, nici câine, nici apoclisiar, nici unui nobil al regatului, nici în Sf. Munte să nu se ducă cu nici o cărăuşie, ci să păzească numai iepele bisericii. Iar numele acestor Vlahi sunt: Voin cu fraţii şi cu copiii... etc...« (urmează încă 15 familii cu preotul lor). Mai departe apoi continuă regele Uroš Milutin astfel: Şi aceştia sunt Vlahii bisericei şi aceştia să pască iepele: Uričič Radomir cu fraţii, Ian cu copiii, Dragoslav Dobretič cu fraţii, Bratoslav Mania cu copiii. Şi am despărţit domnia mea 24 de iepe dintr'ale mele şi le-am dat »turnului«, ce l-am zidit lângă mare şi să le pască aceiaşi Vlahi, pe cari i-a dat domnia mea ca şi iepele bisericii şi să li-se dea sare cu iepele bisericii şi mânzii bărbăteşti să fie duşi la turn, iar călugării să nu aibe grije de alimentarea păstorilor, nici de îm-

[1]) *Zak. Spom.* p. 389 - 90.

[2]) Intre textul lui Novakovich şi cel publicat de Miklosich este o deosebire.

Miklosich: Тога ради приложихь Влахє, и инє Влахє изьбрахь ѡть црьковнихь Влахь да пасоу кобилє црьковнє...

Novakovich: да того ради приложихь Влахь да пасоу кобилє црькобнє...

brăcăminte şi nici pe păstori să nu-i hrănească, nici să le dea dela biserică«. In fine dăruind şi câţiva prisăcari mânăstirii, îi scuteşte de toate robotele domneşti şi bisericeşti: »ca şi pe Vlahii susamintiţi păstori«.

Intre anii 1309—1316, în diploma de danie a regelui Uroš Milutin pe seama »turnului« din Hrisia şi a bisericii zidite lângă el cu hramul Inălţării Domnului, ataşate de Hilandar, se aminteşte[1]) şi de biserica Sf. Nichita din Banja, în districtul Uschiubului: „cu satele şi cu oamenii şi cu Vlahii". In alt hrisov[2]) datat de Novaković la 1308 dupăce spune regele Milutin, că a luat cu sabia dela Greci ţinuturile Uschiub (Skoplje), Ovčepolje, Polog şi Dabra şi a găsit, în ţinutul Uschiubului, o mânăstire pustie cu hramul Sf. Nichita, pe care a restaurat-o, adaugă: „Şi i-am dat satul Banjane cu toate hotarele şi satul Prêbužda, Lopuša şi Gluhe, iar în Gluhe pe Kalogeorge Rêpana şi localitatea Krastavac şi un cătun de Vlahi".

Cea mai însemnată ctitorie a regelui Stefan Milutin este mânăstirea Banjska, situată la nord de Mitroviţa, pe Kosovo-Polje. Hrisovul, pe care l-a acordat acestei mânăstiri a fost tipărit, în două rânduri, de L. Kovačević şi apoi de V. Jagić, iar regretatul nostru I. Bogdan ne-a dat un excelent rezumat.[1]) In acest document se vorbeşte deja de »legea Vlahilor«, (законь влахомь), care e precizată astfel: »ei nu au să plătească dijma mare, ci cea mică; să dea în fiecare an din cincizeci o oaie cu un miel, iar a doua stearpă. Iar dacă din vina lor se pierde vre-o iapă, cinci laolaltă să restitue iapa în anul dintâiu şi nimic mai mult. Fiecare om să dea bisericii pe an câte două piei de miel; iar cari au sate, să cosească fân, câte trei zile, pe Kijereze ori aiurea pe aproape şi să aducă, în fiecare an, câte un car de grâu şi unul de vin, şi să transporte sare bisericii, câte 40 de case zece cară, de unde le va porunci igumenul. Şi cine-i voinic şi n'are să lucreze lână pe seama bisericii, să dea pânză (окрои-е) şi atât voinicul, cât şi călătorul să transporte brânza dela munte, iar călătorul să pască şi să tundă lâna, iar voinicul să păzească pe păstori. In caz de vreme rea atât voinicul, cât şi călătorul să se ducă la oi. Şi furtul dintre ei (se pedepseşte) cu 6 boi, iar de cai cu 6 cai«.

[1] *Zak. Spom.* p. 478—82.

[2]) *Zak. Spom.* p. 476-78.

[1]) *Convorbiri Literare* an. XXIV. *Zak. Spom.* 622—631.

Chiar dacă ne oprim numai pe un moment la acest pasagiu, trebue să îi recunoaştem importanţa deosebită. Aşezările Vlahilor din Sârbia medievală se numesc „cătune", deşi acest document ne îndreptăţeşte a presupune, că unii Vlahi locuiau în sate şi lucrau pământul, din rodul căruia erau puşi la zeciuială. Cătunurile sunt înşirate cu numele: Pijanci, Sišatovci, Bâlgarski, Bareljevski, Proilovci, Ursulovci, Babojevci, Smudırog şi Voisilci, şi la fiecare cătun ni se dă şi numele Vlahilor. Un teritoriu în Kijevo, ale cărui graniţe ni-se fixează detailat, se numeşte „ţara Vlahilor" (землю влашка). In fine o dispoziţie interesantă se ia în ceea-ce priveşte căsătoria cu Vlahii: [1]) Sârbul să nu se însoare între Vlahi. Dacă se însoară fără ştirea igumenului, să-l prindă şi să-l lege împreună cu Vlahul, la care s'a însurat şi să fie întors, cu forţa, la locul tatălui său. Iar cări vor fi bătrâni şi nu vor putea să se întoarcă, nici unul să nu fie voinic, ci toţi călători", Acest pasagiu întregeşte pe cel de mai înainte şi ne dovedeşte, că între Vlahi existau două categorii: una a voinicilor, a doua, inferioară, a călătorilor (кєлатори). Novaković vede în acest loc o dovadă sigură pentru părerea, că sub Vlahi avem să înţelegem, în genere, pe toţi păstorii şi că regele sârbesc intenţiona să oprească trecerea agriculturilor (срьбинь) în starea păstorilor (оу власѣхь). Intru-cât populaţia sârbească se ocupa mai ales cu agricultura, iar cea românească, a Vlahilor, cu păstoritul, poate să aibe dreptate învăţatul sârb. Dar nu ne este cu putinţă să atribuim, în acest loc, cuvântului *Srbin* numai înţelesul de agricultor, deoare-ce, în cadrul aceluiaş document supuşii agricultori ai mânăstirii se numesc, în genere „люди црьковни" (oamenii bisericii) sau în special „мѣропси" şi „сокалници", iar pe păstori îi cunoaşte autorul, de asemenea, destul de bine, cu denumirea generală (пастырємь всѣмь) şi cu numele feluritelor ramuri ale păstoritului (овчарємь и коносомь и юзданичарємь и кобиларємьда се плакю како и оу Стоуденици).

Cel din urmă hrisov[1]) al regelui Milutin, care l-a dat scurt inainte de moarte, s'a păstrat ca inscripţie pe peretele mânăstirii Gračanica. Atât în ediţia lui Miklosich, cât şi alui Novaković textul e cam defectuos, totuş partea care ne priveşte e clară: „În locul Vlahilor din Dragobratići, pe cari i-am dat Sf. Stefan

[1]) *Mon. Serb.* p. 562 şi urm. Zak Spom, p. 633—37.

(Banjska), am dăruit în schimb episcopiei din Lipljan pe Vlahii din Komaina, iar numele acestor Vlahi: Njegoslav cu fraţii“ şi alte 24 familii. Apoi urmează astfel: „Iar aceştia sunt oamenii, pe cari i-am luat (одкпрїсмо) dela Strêz, Vlahii Voichna şi fiii“ etc. Mânăstirea Gračanica, un monument de rară frumuseţe artistică, e situată nu departe de Priština, pe Câmpul Mierlei, iar satele, pe cari le-a obţinut erau pe lângă Morava, Topolnica, Rodimlja şi Sitnica, unde trebue să aşezăm şi pe Vlahii amintiţi aici.

Dela 1322—1331 stăpâneşte în regatul sârbesc bătrânul rege *Stefan Uroš III Dečanski*, dela care avem două hrisoave. Cel dintâiu[1]), din anul 1326, prin care se dăruiesc episcopiei din Prizren cateva sate şi anume privilegii. Cu privire la Vlahi, iată ce dispune: Şi mă rugă episcopul Arsenie din Prizren să-i împreun pământul Vlahilor (землю влахомь) din Blatac, pe care-l posedă oamenii Domniei mele, dar nu i-l dăruiì, ci îi adăugai toată păşunea oprită din Černooči, ca să-o împreune cu satul bisericii, pentru-ca să aşeze pe el Vlahi de ai bisericii şi pe oricine din oamenii bisericii şi să aparţină bisericii, ca şi celelalte sate ale bisericii. Iar pământul bisericii, pe care-l ţineau Vlahii la Blatac, nu l-a luat Domnia mea, pentru sine, în schimb“. Se pare deci, că la Blatac »pământul Vlahilor« era învecinat cu pământul bisericii şi că atât pe unul, cât şi pe celălalt erau aşezaţi Vlahi. Deci regele Uroš III mai acordă episcopiei din Prizren şi un teritoriu, pe care îi dă dreptul să colonizeze Vlahi de ai bisericii, ceea-ce dovedeşte că şi aceştia din urmă erau legaţi de un anume teritoriu.

Al doilea hrisov[2]) al regelui Stefan Uroš III, de care voim să ne ocupăm, priveşte fondarea şi înzestrarea mânăstirii dela Dečani, în apropierea şoselei, care duce dela Ipec la Djakovica. Mânăstirea din Dečani, atât de des cântată în poezia poporală sârbească, pe care ctitorul său o închină Pantocratorului, fu înzestrată cu hrisov în anul 1330. Din multe puncte de vedere acest hrisov are o deosebită importanţă pentru cunoaşterea vieţii sociale a Serbiei, în jumătatea dintâiu a sec. XIV. Cât priveşte problema noastră în acest document găsim informaţiuni preţioase, ale căror valoare creşte şi prin faptul, că cu

[1]) *Zak. Spom.* p. 638—42.

[2]) *Glasnik* XII şi *Zak. Spom.* p. 646—55.

prilejul confirmării acestui hrisov, câţiva ani mai târziu, de către Stefan Dušan, modificându-se unele dispoziţii, ele se şi explică mai clar.

Îndată la început, autorul hrisovului spune, că a dăruit mânăstirii din Dečani »sate şi cătune de Vlahi şi Albanezi«, câte i-a fost cu putinţă. Satele donate sunt înşirate cu numele şi la cele mai multe ni-se dau şi hotarele. În cel dintâiu hrisov se acordă Vlahii Ratiševci (17 case) cu hotarele, Vlahii Sušičani (29 case) cu hotarele, Vlahii Vardištani (11 case), la cari nu sunt specificate graniţile, ci se spune numai în general: »cu hotarele lor« (своими мегюми), asemenea şi la Vlahii Lepčinovci (18 case) şi la Vlahii Tudoričevci (29 case). La Vlahii Govnečie sau Svetovrački (35 case), cum se numesc în al doilea document, nu se pomeneşte nimic de hotare. În fine, regele mai dărueşte mânăstirii încă două cătune de Vlahi, cari aparţinuşeră lui Giuraš Vskorzinić, dintre cari într'unul se găseau 16, în celălalt 20 case. Vlahii din aceste cătune, ale căror graniţe sunt iarăş indicate, se numesc în hrisovul al doilea „Vlasi Srêmljane“, probabil după originea lor, iar într'alt loc din hrisovul dintâiu se chiamă după capii, pe cari îi aveau: Vlasi Kostadinovci i Goilovci. În hrisovul al doilea se mai adaugă Vlahii Pagarušani (31 case) cu hotarele lor vechi«.

Fiindcă după cum afirmă regele, n'a donat mânăstirii, decât puţini Vlahi şi aceia săraci, el îi scuti de toate robotele şi sarcinile domneşti, precizându-le totodată şi datorinţele şi anume Vlahii din cele două »cătune« aveau să păzească o herghelie de iepe, cealaltă herghelie o păzeau Vlahii Tudoričevci şi Sušičani, oile le păşteau Vlahii Ratiševci şi Svetovračani, vitele erau date în seama Vlahilor din Vardište, iar porcii în seama celor din Lêpcinovci. Documentul urmează apoi astfel: „Iar Vlahul, care păzeşte iepele, să nu ia simbrie (o parte din ele), ci să se susţină cu plată lunară, iar cari pasc oile, să iea la ziua Sf. George dela 100 oi o oaie cu miel şi ce perde să plătească, iar plata lunară să-o iea. Sârbul să nu se însoare între Vlahi, iar de se va însura, să-o ducă între meropi«. În hrisovul al doilea în loc de fraza »să-o ducă între meropi« se zice »să devină călător«.

În fine mai este o deosebire între cele două hrisoave cât priveşte îndatoririle Vlahilor. Cel dintâi spune: „Vlahii să aducă din venitul bisericei sarea legală, iar ce vor aduce mai mult să

fie jumătate a bisericii, iar jumătate a Vlahilor, însă de va avea voie biserica, poate să le răscumpere şi asta«, până când în al doilea se spune pe scurt: şi toţi Vlahii şi Albanezii de aici să transporte sarea bisericei de la Sf. Serghie.

Cele mai numeroase hrisoave sârbeşti privitoare la Vlahi le avem de la ţarul Stefan Duşan sub care statul medieval sârbesc îşi ajunse apogeul. Menţiunea lor însă acum nu se mărgineşte numai la teritoriile amintite, ci depăşeşte graniţele vechi, descoperindu-i şi în ţinuturile cucerite de curând de la Bizantini.

Când se urcă pe tron Duşan, frontierele statului sârbesc începeau spre sud de Alessio lângă Marea Adriatică, înconjurau ţinuturile Pilot, Debra şi Polog, cu oraşele Kičava, Veles, Prosêk, Štip şi se terminau spre sud de Velbužd (Küstendil). [1]) Incă în 1334 dupăce năvăli cu Syrgianes, un comandant bizantin rebel, până în faţa Tesalonicului, obţinu dela Andronicos III Strumica şi Prilep. Câţiva ani mai târziu, după moartea împăratului Andronic, izbucni în Bizanţ un înverşunat război civil. Ţarul sârbesc sprijini pe talentatul Ioan Cantacuzen, căruia îi oferi ospitalitate şi ajutor efectiv în situaţia sa strâmtorată. In răstimpul acestor lupte ocupară Sârbii Kroja (1345), apoi în toamna aceluiaş an, oraşele Berat şi Valona din Albania şi Castoria în Macedonia. Atunci căzură şi oraşele Berrhoa şi Ochrida, ca şi Serrai (sârbeşte Ser), care nu se predete decât în Octombrie 1345. Spre est mai ocupară Sârbii Drama şi Philippi, iar lângă ţărmurile mării oraşul Chrysopolis (acum Orfano). Christopolis (Cavalla) rămase ca cetate de graniţă în posesia Bizantinilor. După ravagiile epidemiei de ciumă, în anul 1348, Duşan năvăli în Epir şi ocupă Ianina, Arta şi celelalte oraşe, iar boerul său Preljub cuceri întreagă Tessalia pentru a asigura ţarului sârbesc titlul strălucitor de „imperator Raxie et Romanie, dispotus Larte et Blahie comes".[2]) Βλαχία este fireşte Tesalia.

Cu prilejul acesta în anul 1348 fură redactate cele două hrisoave ale lui Stefan Duşan,[3]) prin care se confirmă mânăstirei Sf. Gheorghe din Zablantia în Tesalia posesiunea satului

1) *K. Jireček*, Geschichte der Serben I. p. 373.

2) Idem, p. 394—95.

3) Bulletin de l'Institut pour l'etude de l'Europe sud-orientale 1915 p. 120—121. Diplomele tipărite de Veis în Βυζαντίς (II, 1911) sunt reproduse şi de Novaković.

cu acelaş nume, iar mânastirei Likusada situată tot în Tesalia, în ţinutul Trikalei, mai multe moşii. De observat este, că între oamenii celei dintâi mânăstiri se pomeneşte un Crăciun (Κρατζουνην) şi un Dobrilă (Λομπρίλαν) amândoi probabil Români.

Intre anii 1334—46 trebue să aşezăm documentul lui Stefan Dušan,[1]) prin care se confirmă mânăstirei Hilandar o donaţie a boerului Maljušata, anume biserica Sf. Nicolae din Vranje cu satele şi hotarele, ce le aveau, cu viile şi cu catunurile, cu livezile, morile şi cu toate drepturile acelor sate. Vlahii de pe proprietatea acestei biserici locuiau într'un sat şi în cătunul său numite amândouă Psoderci. Ni-se dă şi numele celor 40 familii de Vlahi, asemenea şi hotarele satelor. Legea Vlahilor (законъ Блахомъ) ne aduce ceva ce nu am întâmpinat până acum: „Care se numeşte voinic să dea de ziua Sfântului Dumitru un suman roşu, iar ceilalţi Vlahi să lucreze lâna, de fiecare om câte o bucată, iar restul lânei să o lucreze în jumătate. Iar când se concediază păstorul, Vlahii să păzească iepele pe jos şi de-a călare şi să meargă cu igumenul şi cu economul unde le va porunci, şi să transporte sarea şi orice va fi de trebuinţă mânăstirei. Iar când vor lucra via să li-se dea pâne şi vin dela biserică. Vitele pe cari le pasc să le pască pentru plată în vite. Când pasc mai mult de un an, să-şi ia drept parte (beljeg) un mânz, iar în anul următor îndată să şi-l scoată. Iar igumenul din Hilandar să-şi ia în fiecare an câte doi cai«.[2])

Evident că şi aici recunoaştem cele două categorii de Vlahi, voinici şi ceilalţi nenumiţi de aproape, dar cari trebue să fi fost călători. Obligaţiunile impuse Vlahilor au un interes deosebit şi ne complectează cele ştiute până acum despre ei.

In anul 1335 cu prilejul cucerirei oraşului Prilep donează mânăstirei Treskavac din acest oraş un hrisov pentru a-i întări proprietăţile. Intre satele cari sunt amintite remarcăm unul cu numele Moghiliţa, apoi siliştea pustie Pitici cu câmpul şi cu pădurea, şi Siliştea Vâlcea (Влъчаш) aşezată de Milutin (Sveti Kralj[3]) în ţinutul Babunei. De însemnat e că acestei mânăstiri i-se donează şi biserica Sf. Nicolae din Lerin (Florina) spre sud de Bitolia, »pe care a vândut-o Episcopul românesc, cu

[1]) *Novaković*, Zak. Spom. p. 413—16.
[2]) *Idem*, p. 664—7.
[3]) *Novaković*, Zakonik Stefana Dušana, Belgrad 1898 p. 193.

oamenii, cu viile, cu câmpul, cu izvoarele şi cu toată stăpânirea şi drepturile.[1]) Se pare că acest Episcop îşi avea reşedinţa în Prilep sau într'alt oraş apropiat, deoarece Duşan îl opreşte de a impune »сьбьхь« şi îi acordă numai dreptul de a fi pomenit, dispunând ca mânăstirea să fie sub jurisdicţia Archiepiscopului, „cum scrie în toate hrisoavele greceşti".

Cea mai însemnată ctitorie a lui Stefan Duşan a fost mânăstirea Sfinţilor Archangheli Mihail şi Gavril din Prizren, pe care întemeetorul său a înzestrat-o cu proprietăţi şi privilegii deosebite. Hrisovul acestei mânăstiri domneşti a fost publicat odată de Haşdeu în Archiva Istorică III, unde marele savant a dat şi o seamă de explicări judicioase asupra deosebitelor probleme, pe cari le-a întâmpinat.

In documentul dela Prizren (1348—53[2]) ca şi în celelalte hrisoave mari ni-se dă şi legea Vlahilor (законь влахомь) în următorul mod: »să dea dela fiecare 50 câte o oaie cu miel şi una stearpă şi tot în anul al doilea să dea câte un cal sau 30 perperi, cum dădeau împărăţiei mele şi de acum înainte să nu mai dea împăratului. Şi să dea dela fiecare casă câte o piele de miel şi una de miel lăpădat, iar cari sunt închinători (поклоньници) să se zăciuiască singuri, dând toamna pături şi primăvara câte doi berbeci bătuţi. Iar Vlahii săraci să lucreze lână bisericei cum le va porunci igumenul. Ceilalţi Vlahi să dea haine şi claşne şi să poarte sare, iar la iernatici să cosească fân pentru iepe şi să repare cetăţile, să construiască stâna şi să păzească pe păstorii dela iepe şi să transporte bucatele şi sarcinile pentru igumen".

Intre celelalte dispoziţii cari se mai iau cu privire la Vlahi remarcăm pe aceea, în care se spune ca nici un om bisericesc, nici Vlah şi nici Sârb să nu facă oaste şi mai departe iepele să le pască Vlahii Dobruşnici, cari au să capete simbria la Sf. Dumitru doi mânzi sau 10 perperi şi plată lunară şi sumane şi încălţăminte şi restul venitului să-l dea ca şi ceilalţi Vlahi.

Documentul din Prizren aminteşte de Vlahii din Blatac pe care Dušan îi donează mânăstirei, îi înşiră pe, toţi în frunte cu Baislav premikjur, şi le descrie în mod amănunţit graniţele. Deşi

[1]) „што продаде влашьки пискоупь". In Glasnik XLI p. 356; în loc de продаде Novacovici a cetit придаде — a adaugat.

[2]) Glasnik XV.

nu se aminteşte direct, totuşi se pare că şi cătunele Guncati, Golubovci şi Kostračani, Dragolievci, Sinainci şi Pinušinci, erau locuite de Vlahi. Dela Vlahii din Golubac luă Ţarul o parte din teritoriu, pentru ca să i-o dea lui Gheorghe Nenişici, dar văzând, că e „cu dreptate", despăgubi pe Vlahi cu jumătate din Ploča.

Numele de persoane, pe cari ni le-a păstrat acest hrisov ne oferă cel mai interesant material privitor la vechile nume ale Vlahilor din Serbia, material care a fost suficient exploatat şi de către filologia noastră.

Celelalte hrisoave ale ţarului Stefan Duşan, care se mai ocupă de Vlahi, au darul să contribue cu lămuriri foarte utile pentru cunoaşterea lor mai amănunţită. Astfel[1]) când între anii 1334—46 Ţarul Duşan impreună cu fiul său Uroş inoesc biserica din Htetovo şi îi donează oarecari sate, ei îi dăruesc şi un munte „Nanov Dol" şi se îngrijesc ca să nu-i turbure nimeni, nici dintre boeri, „nici ierbarii (травничари) nici Albanezii, nici Vlahii". Credem a nu greşi dacă vom căuta muntele acesta în apropiere de Htetovo, unde se pare că erau situate şi celelalte moşii ale bisericei pomenite.

Unul dintre oamenii de frunte ai ţarului, Despotul Iovan Oliver, înălţă la 1341 o mânăstire în Lesnovo lângă Zletova[2]), pe care o închină arhanghelului Mihail. Intre satele şi metohurile ce i le dărui, găsim şi un „cătun de Vlahi", pe care-i aşeză el însuşi (и катоунь влахь настроиі). Din diploma de confirmare a acestei donaţiuni de către Stefan Duşan (1347—1350) reese că acest cătun era aşezat ca şi satele Bakovo, Dobrejěvo, Drěvno nu departe de biserică[3]).

In 1348, cercetă Ţarul sârbesc mânăstirea Hilandarului, căreia ii confirmă din nou toate proprietăţile donate de înaintaşii săi şi adaugă încă câteva noui, între aceste din urmă din ţara sârbească (по земли срьбской) găsim şi satul Petračea cu Vlahii cu coloniile şi cu drepturile, apoi pe păstorii de cai Goračevci, satul Ponişa lângă Morava, cu Vlahii şi cu munţii de asupra Ipecului şi din sus de Biela Vodiţa, precum şi satul Vlahilor Dobrodoljane, aceştia din urmă în ţinuturile Prizrenului[4]). La 1355 Ţarul Dušan eliberând o păşune îngrădită a Hilandarului

[1]) Novaković, Zak. Spom. p. 657—661.
[2]) *Id m* p. 675, Glasnik XIII p. 293.
[3]) *Novakov ć*, Zak. Spom. p. 676—81.
[4]) *Zak. Spom.* p. 418—23.

dela Ponorac, Kruščica şi Labić opreşte pe „ori-ce nobil, mare sau mic", ca şi pe „oricare vlah sau albanez" de-a paşte acolo[1]).

Trei dintre hrisoavele lui Duşan se pare că fac distincţie între naţionalitatea Vlahilor şi Sârbilor. Intr'unul din anul 1353 dăruit Mitropolitului Iacob din Sero şi Mânăstirei din Prisren, se spune[2]) că Vlahii, cari îşi mână iarna vitele la iernatic, pe pământul bisericei, să dea birul de iarbă după lege, asemenea şi Sârbii. Evident că aci nu e vorba de Vlahii păstori şi de Sârbii agricultori, ci de cele două naţionalităţi, cari se găseau pe valea râului Pşina. In tocmai aşa vorbeşte Duşan şi în diploma, prin care scuteşte pe Raguzani de plata vămei ce le-a impus-o boerul Dabiživ în Trebinje[3]). El scuteşte de vamă pe negustorii Raguzani, pe Vlahi şi pe Sârbi cari întră şi es din Raguza. Cât de clar se ţinea seama de naţionalitate supuşilor în cancelaria acestui ţar, o dovedeşte un hrisov al său din anul 1353, în care între oamenii dăruiţi unui boer din Iştip se numesc în special Giurg Dankovici, Manoo Vlah, Gin Arbanasin, Stan Gudoie, Vâlčina, Dragoslav Vlah, Radovan Golemčik şi Dragoslav Srbin[4]), ceea-ce ne prezintă un destul de plastic tablou etnografic al ţării.

După moartea lui Stefan Duşan începe decadenţa statului sârbesc. Succesorilor săi nu le fu cu putinţă nici să menţină unitatea internă a ţărei, faţă de prepotenţa unor boeri aproape independenţi, nici să o apere de marea primejdie a Osmanilor, cari trecuseră în penisula balcanică. Resursele materiale ale Domnilor sunt acum mult prea reduse de cât se poată fonda mânăstiri noui. In curând ocupă Turcii partea cea mai mare din peninsula balcanică, şi pas de pas, ajung stăpâni peste posesiunile de odinioară ale vechiului stat sârbesc, până când, în fine, izbutesc aşi întinde puterea şi peste ţinuturile de baştină ale Nemanizilor şi să înfrângă eroica rezistenţă a ultimilor despoţi sârbi.

De aceea în epoca aceasta abia dacă mai găsim donaţiuni făcute mânăstirilor, ca în vremurile anterioare. Nici Vlahii nu se mai amintesc în restimpul până la moartea lui Gheorghe Brankovici (1456) de cât de patru ori. Odată în hrisovul lui Kostadin Dejanović, dăruit în anul 1381 Hilandarului, în care vor-

---

1) *Zak. Spom.* 428—432.
2) *Zak. Spom* p. 701—705.
3) *Zak. Spom.* p. 167—8.
4) *Zak. Spom.* p. 306—07.

beşte şi de o silişte cu numele „Nastroi" unde au locuit Vlahi[1]). Altădată în Martie 1382 cu prilejul confirmărei de către Cnezul Lazar şi patriarhul Spiridon a intemeerei mânăstirei Drenča, ctitoria călugărului Dorotei[2]). Acestei mânăstiri i-se donează „Vlasi Šiljegovci cu oamenii aşezaţi şi cu hotarele lor". Celelalte sate donate sunt situate mai în spre nord şi între ele găsim unul în ţinutul Braničevului, care se chiamă Bunei.

Al doilea hrisov este al Despotului Gheorghe Brankovici dela 1 Septembrie 1428, prin care confirmă baştina čelnicului Radici şi în dărueşte în districtul Kučevo satul Vlahilor Radivo evci şi satul Vlahilor numit Koşarna, iar lângă Rudnik satul de Vlahi cu numele Voikovci[3]).

Al treilea document care vorbeşte de Vlahi este al Voivodului Juraj, un nepot al Herţegului Hrvoie din Bosnia, care res itue unele proprietăţi ale câtorva magnaţi bosnieci. In acest document (1434) se vorbeşte şi de Vlahii Voihnići, Pribinovići şi Hardomilići, cari formau evident trei sate de Vlahi, pecând celelalte sate pe cari le enumără voevodul erau probabil sate sârbeşti. Astfel atingem acum şi vestul peninsulei balcanice, unde se refugiază populaţia, care nu putea suporta jugul turcesc, şi unde aşezările lor nuoi alături de cele vechi le avem descrise în studiile lui lireček[5]).

Cele cinci hrisoave sârbeşti, cari ne-au mai rămas vorbesc tocmai despre Vlahii aşezaţi aici, în Bosnia şi în apropierea Raguzei. Toate cinci ne prezintă un vechiu privilegiu obţinut de Raguzani încă dela ţarul Stefan Duşan, pentru desfacerea liberă a negoţului lor. Astfel avem o diplomă dela Vuk Brankovici, (1386), alta dela Despotul Stefan (1405), a treia dela Gregor şi Gheorghe Brankovici (1405) şi în fine câte una dela Gregor Vucosalici (1418) şi Despotul Gheorghe Brancovici (1428—1445). Textul la toate aceste confirmări[6]) este identic: „Ori cine ar merge din ţara noastră în Raguza, fie Sârb sau Vlah, sau ori ce om ar fi, pentru negustorie, să se ducă liber". In text se face distincţie în asemenea chip între Sârbi şi Saşi, astfel că sub

---

1) *Zak. Spom.* p. 453—55.
2) *Novaković Zak. Spom.* p. 761—64, *Glasnik* XXIV p. 260.
3) *Spomenik* III p. 8—9.
4) *Novaković, Zak Spom.* p. 337—9.
5) *K. Ireček*, Die Wlachen u. Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa, Praga 1879.
6) *Novaković, Zak. Spom.* p. 203—04, 218—221, 221—5, 227, 231—6

Vlahii menţionaţi în acest loc avem să înţelegem pe păstorii, cari nu şi-au pierdut încă naţionatitatea românească.

Cu aceasta se mântue seria documentelor cari menţionează pe Vlahi în cuprinsul vechiului stat sârbesc. Ea nu e completă de oare ce hrisoavele unora dintre cele mai mari mânăstiri sârbeşti nu au fost încă descoperite. Dar ştim că tocmai aceste mânăstiri (Mileševo, Studenica, Morača) aveau Vlahi pe proprietăţile lor[1]). Pe temeiul materialului prezent punem câteva din concluziile cari ni se imbie.

Vlahii din statul medieval sârbesc menţionaţi în secolul XII—XV reprezintă resturile populaţiei româneşti, care în evul mediu era răspândită aproape în toate părţile peninsulei balcanice. Textul hrisoavelor sârbeşti ne dovedeşte că până în secolul XV s'a păstrat noţiunea etnografică a cuvântului Vlah, deşi după toată probabilitatea ei începuseră deja a se asimila cu elementul sârbesc. Cam pe la 1500 un cunoscut călător prin Peninsula Balcanică „*Petantius*" distinge încă în Serbia pe sălbăticii şi războinicii „Rasciani" de lângă Dunare şi Sava, de Valahii bogaţi în turme şi locuitori în munţi pe cari însă îi numeşte neam sălbatic de oameni. In secolul XVII după mărturia lui Lucius, Vlahii din munţii Rasciei, ca şi aceia din Bosnia şi Croaţia nu mai păstrau în limba vorbită nici o urmă a romanităţei lor de altă dată[2]).

Ca şi în Tesalia şi Epir ori în munţii Bulgariei ocupaţia de căpetenie a populaţiei româneşti în Serbia o forma păstoritul. Munţii întinşi ai Serbiei erau foarte acomodaţi pentru păşunele cari le căutau Vlahii iarna şi vara. Regele sârbesc era la început stăpân exlusiv peste aceşti munţi, cari despărţeau jupele deolaltă. Mai târziu obţinură astfel de proprietăţi şi mănăstirile cărora le-a făcut donaţie Regele, după cum arată hrisovul de la Dečani a regelui Uroš. Abia în secolul al XIV-lea izbutiră şi câţi va nobili a-şi asigura posesiunea astor fel de munţi. După obiceiul vechiu, Vlahii păstori se mişcau cu turmele lor de la un loc într'altul; primăvara se urcau mai sus la munte, de unde se coborau numai toamna spre a se aşeza în iernatice. De aceea pomenesc documentele sârbeşti despre văratice şi iernatice, care uneori se găseau în apropriere nemijlocită de olaltă.

---

1) *Novaković*, Selo în Glas XXIV p. 48.
2) *Jireček*, Die Romanen in den Städten Dalm. I p. 41.

Trecerea păstorilor de la văratic la iernatic aducea proprietarilor mare venit. Zaconicul Ţarului Duşan orândueşte că unde se opreşte în sat vre un Vlah sau Albanez, în acel sat să nu se mai oprească altul venind pe urma lui. Dacă va sta însă cu forţa, să plătească gloaba pentru ceartă şi preţul pentru păşunat. Gloaba ce se lua în asemenea cazuri era de 100 perperi.[2])

Pentru păşunatul în iernatic, păstorii plăteau de obiceiu o taxă numită travnina (ierbărit) pe care o ridicau aşa zişii ierbari (travničari). În zaconicul lui Ştefan Duşan ni-se arată în ce anume consista ierbăritul: »la care boeri ar veni vre un om să ierneze, are să-i dea ierbărit de la 100 de iepe una, de la 100 oi una cu miel iar de la 100 vite una".

Documentele mănăstireşti ne arată pe moşiile bisericeşti două categorii de Vlahi. Unii fără de îndatoriri speciale, cari prin păstoritul pe munţii mănăstirei, pentru care plăteau dajdiile cuvenite, aduceau venit însemnat. Aceşti Vlahi nu erau scutiţi de nici o robotă şi de nici un bir. Ei erau supuşi bisericei întocmai ca ceilalţi oameni din sate, după cum spune Uroš III în hrisovul dăruit Episcopiei din Prizren. Cu alte cuvinte erau trataţi mai favorabil, nu erau datori a face oaste şi nu erau supuşi de cât jurisdicţiunii judecătoreşti a bisericelor la cari aparţineau.

Când regii sârbi au început a dărui Vlahi ctitoriilor mănăstireşti, le stabiliră anumite legi, mai întâi la Studenica şi Mileševo, cari nu ni s'au păstrat, dar pe cari le aminteşte regele Milutin în donaţiunea făcută mănăstirei Sf. Gheorghe de lângă Serava (1300).

Obligaţiunile impuse Vlahilor în celelalte hrisoave şi în deosebi „legea Vlahilor" din documentul dela Banjska a lui Milutin, hrisovul de la Vranje şi cel dela Prizren a lui Duşan, ne dau o icoană destul de fidelă despre îndatoririle la cari au fost supuşi.

În general putem spune că ei se îngrijeau de toate produsele păstoritului, lor le se încredinţa cultivarea tuturor soiurilor de vite şi 'li-se pretindea executarea transporturilor de tot felul. Vlahii erau datori a presta anumite cantităţi de blănuri de miel, a prelucra lâna, a ţese pături şi claşne. Despre brânzeturi nu se aminteşte categoric, dar faptul că li se cerea transportul brânzei ne face să credem că erau obligaţi a da şi anu-

[2]) Art. 77.

mite cantităţi din acest produs atât de bine cunoscut al păstoritului.

Transportul de mărfuri din Raguza şi alte centre comerciale îl executau tot Vlahii. Chirigiii Vlahi de pe litoral se numeau turmari (dela turma, caravană) cuvânt care se întrebuinţează şi astăzi la Muntenegreni. În documentele Raguzane sunt pomeniţi adesea-ori cum se coboară până pe litoral, pentru a cumpăra sarea, iar în hrisoavele sârbeşti toţi Vlahii sunt ţinuţi a transporta sarea de la Sf. Serghie, portul riveran pe lângă Scutari, unde erau cele mai mari depozite din acest articol.

Cealaltă categorie de Vlahi o întâlnim adesea în documentele mănăstirei: Vlahii păstori, cari păşteau vitele, caii sau oile mănăstirilor pentru anumită plată. Hrisovul mănăstirii de la Dečani ne dă un exemplu interesant despre aceşti Vlahi. Unii aveau să pască herghelii de iepe, alţii turme de oi, iar alţii vite cornute ori porci. Hrisovul de la Hilandar al regelui Milutin, după ce spune că Vlahii donaţi mănăstirei pentru paza hergheliei au să îndeplinească acest serviciu fără de plată şi cu răspundere, spune că mai înainte li se da păstorilor pe an câte 12 mânzi. De aceea regele i-a eliberat de toate robotele regale, atât cele mari cât şi cele mici şi anume de transportul bucatelor, a vinului însoţirea cailor şi câinilor, a trimişilor dela Sfântul Munte şi de călărie la muntele sfânt cu orice sarcină.

Vlahii mănăstirei de la Dečani, cari erau puţini şi săraci fură scutiţi de asemenea de toate robotele şi sarcinele domneşti, iar Vlahii săraci ai mănăstirei de la Prizren erau obli gaţi a lucra numai lâna bisericei.

Cred însă, că am greşi, dacă am presupune că Vlahii din Serbia se îndeletniceau esclusiv cu păstoritul. Documentele păstrate ne dovedesc, că erau şi Vlahi, cari aveau moşii în sate, unde lucrau pământul şi vechimea unor asemeneă mărturii se poate reduce chiar până în epoca lui Simeon Nemanja. Hrisovul dat de către regele Uroš Milutin mânăstirii Sf. George de lângă Serava în Skopje, când dispune Vlahilor să facă o zi de clacă la arat, iar ceea-ce ară, să şi secere şi să cosească o anumită porţiune de fân, invoacă exemplul lui Stefan Nemanja şi a Arhiepiscopului Sava, cari au luat aceeaş dispoziţie cu privire la Vlahi, în hrisoavele dăruite mânăstirilor dela Studenica şi Mileševo. In documentul dela Banjska se pomeneşte

clar de Vlahii, cari aveau sate, erau deci agricultori, iar în numeroase alte hrisoave îi vedem datori a presta anumite biruri din bucate şi vin, ori a lucra viile mânăstireşti, pe care lucru, se pare, că îl pricepeau foarte bine. Terminul de «zemlja vlachom» (pământul Vlahilor) presupune de asemenea nişte proprietari statornici, cari nu-şi mutau necontenit domiciliul rătăcind dintr'un loc într'altul. Aşezările Vlahilor le întâlnim adeseori ca locuri fixe pentru delimitarea moşiilor. In documentul dela Dečani graniţa unei moşii începe lângă Čabić, între Ielšanica şi Prizren „отъ Влахъ Свѣтостефанскихъ“ dela Vlahii mân. Banjska, în acelaş document altădată graniţa trece lângă Kumanovo „оузъ долъ оу влашька коучишта“ prin vale lângă casele Vlahilor. In fine amintim, că într'o listă din 1346 a averilor mânăstirii Htetovo găsim şi „нива дана от фрацила за доушоу“ holda dăruită de Frăţilă pentru suflet.[1])

In ceea-ce priveşte condiţia socială a Vlahilor din Serbia documentele dela Banjska şi Dečani fac deosebire între voinici şi călători. Cei dintâiu se găseau, fără îndoială, într'o situaţie mai favorabilă, decât călătorii şi sunt identici cu „поклоньници din documentul dela Prizren, cari în afară de darurile obişnuite, pe cari le vor fi dat mânăstirii, aveau dreptul să se zeciuiască singuri. Intr'un document al regelui Stefan Uroš II (1300) către mânăstirea Sf. Gheorghe de lângă Skoplje se donează un sat, în care Manota, ginerile lui Dragotina, avea să lucreze mânăstirei după legea voinicească (оу воиничьски законь) şi anume „да моу се конь не товари и товаре да не воде“ = calul să nu i-se însărcîneze, nici să poarte sarcini. Ч

Vlahii călători, dimpotrivă, pe lângă faptul, că erau obligaţi a presta tot felul de servicii, în legătură cu păstoritul, mai erau datori a-şi da caii pentru transporturi şi a face, pe chirigii statului sârbesc. Din modificarea, pe care a adus-o Stefan Duşan textului original al hrisovului dela Dečani, se pare, că aceşti „călători“ erau consideraţi în aceeaş treaptă socială, ca şi »meropii«, agricultorii cu drepturi limitate. Ei sunt, fără îndoială, acei βλάχοι ὁδῖται ai lui Cedren, pe cari d. Iorga, încă în 1913 i-a tradus exact »Vlahi chervanagii«.[2])

1) *Spomenik* III

2) Insemnările unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani. Anal. Acad. Rom. (Mem. Secţ. Ist.), p. 733.

O lumină neaşteptată aruncă documentele sârbeşti şi asupra organizaţiei bisericeşti a Românilor din peninsula balcanică. Hrisovul regelui Stefan Prvovenčani îi supune pe toţi Vlahii din regatul său jurisdicţiunei bisericeşti a arhiepiscopului sârbesc, care îşi avea atunci reşedinţa în mânăstirea Žičei. E vorba, de sigur, despre Vlahii, ce se aflau în teritoriile de curând cucerite dela Bizantini. Tocmai în această epocă se aminteşte în cataloagele arhiepiscopiei din Ohrida, un scaun episcopesc al Vlahilor (ὁ Βρεανότη ἤτοι βλάχων[1]), pe care, cunoscând aşezările Românilor în aceste părţi, trebue să ni-l închipuim în *Vranje*, oraşul, care a fost adăugat Sârbiei, împreună cu toată valea Moravei, de către Stefan Nemanja. Episcopul Românilor dispare apoi, pentru câtva vreme, pentru a reapare numai la anul 1335, cu reşedinţa mai în spre sud, la Lerin sau Prilep. Se pare, că numai stăpânirea bizantină era favorabilă episcopului românesc, care, după cucerirea acestui teritoriu de către Sârbi, dispare definitiv.

---

[1]) Byzantinische Zeitschrift II. B. (1893) p. 60. Anna Comnena (Bonn) I. 439,5 vorbeşte de Vlkan, care a năvălit până la Vranje (καὶ ἄρχι Βρανέας φθάσας).

Legenda lui Dragoş.

Contribuţiuni pentru explicarea originei şi formarii legendei privitoare la întemeierea Moldovei

de ROMUL VUIA[1]).

Fără îndoială, că între tradiţiile noastre istorice, cea mai importantă este acea a descălecatului lui Dragoş Vodă, căci e în legătură cu întemeerea principatului moldovenesc şi originea capului de bour din stema acestei ţări. Cercetarea acestei legende sub toate raporturile nu numai că prezintă un deosebit interes ştiinţific, dar e totodată şi o datorinţă naţională.

Lucrări atingătoare la aceasta chestiune nu lipsesc. Astfel, din punct de vedere eraldic, s'a ocupat P. V. Năsturel[2]). Avem şi o încercare a P. S. S. Episcopului Ghenadie[3]) de a interpretă diferitele semne ale stemelor noastre; iar cu determinarea speciei animalului vânat de Dragoş-Vodă s'a ocupat E. Botezat.[4])
Nu s'a cercat însă, cel puţin după cunoştinţele mele, de a arătă origina a însăşi legendei şi a interpretă cuprinsul ei.

Căci trebuie făcut distincţie între colonizarea Moldovei de colonişti români veniţi din Maramureş, care este un fapt istoric şi legenda descălecatului lui Dragoş Vodă, care este o legendă şi întră deci în domeniul folklorului. A interpretă această legendă din acest ultim punct de vedere, se va încercà în lucrarea de faţă. Nu vom căutà deci, întru cât corespunde adevărului istoric relaţiunile din această legendă, nici chiar partea ei eraldică nu ne intereseazâ[5]).

---

[1]) Lucrare cetita în Seminarul de Istorie veche a Românilor, al d-lui profesor Al. Lapadatu. Se dă publicităţii cu unele modificări şi cu gândul de a o desvoltă într'o ceretare mai completă.

[2]) Stema României, Buc., 1892 şi Eraldica în faţa P. S. S. Episcopului Ghenadie, Buc., 1895.

[3]) Eraldica vechie a Românilor, Buc., 1894.

[4]) „Bourul şi zimbrul" în An. Acad. Rom. XXXVI, Mem. Secţ. ştiintifice, no. 3.

[5]) Steme cu cap de bour se gasesc şi la alte popoare, ca de pildă la Sârbi în stema despoţilor George şi Ioan Brancovici, cf. Turul, Budapesta, XXVI, 3, p. 102 şi dr. A. Ivić, Stari Srpski pečati i grbovi, 1910, fig. 50, 53, 77.

In eraldica polona în versuri a lui W. Potocki şi în a lui S. Okolski, [Orbis Poloni, Cracoviae, 1643, II, p. 454, 606. III. p. 289.] se găsesc mai multe blasoane polone cu cap de bour. Tot cap de bour are şi sigiliul oraşului Sighetul Marmaţiei.

In cele mai multe dintre cronicele noastre slavoneşti, legenda este amintită numai pe scurt în modul următor:

«Venit-au Dagoş Voevod din Maramurăs din Ţara ungurească la vânat după un zimbru şi au domnit doi ani.« [1])

Exact aşa, aproape fără schimbare, se găseşte în toate cronicele noastre slavone, fiind chiar în partea lor comună în acea »Povestire în scurt despre domnii Moldovei«, cu excepţia Cronicei moldo-polone [2]) unde apare puţin mai amplificată şi în deosebi în Cronica anonimă [3]) însemnată prin faptul, că ea singură între cronicele noastre slavoneşti ne-a păstrat cea mai pe larg şi amănunţită povestire a acestei legende; tot odată şi prin tradiţia curioasă despre Roman şi Vlahata.

Tot astfel, legenda o găsim amintită în extensiune mai mare sau mai mică, aproape la fiecare dintre cronicarii noştri următori, care ating chesiunea descălecatului al doilea. Ca extensiune şi cuprins se remarcă cele dela Ureche, Costin şi Cantemir.

Nu e locul, dar nici scopul nostru să facem comparaţiuni mai amănunţite şi o analiză mai aprofundată ale acestor tradiţii. Rezumăm numai pe scurt părţile principale in care seamănă sau se deosebesc una de alta.

Tradiţia dela Ureche [4]) pare a fi servit ca izvor pentru toţi cronicarii. In schimb şi ea are unele părţi comune cu tradiţia din Cronica anonima. Ea se deosebeşte de aceasta prin pasajele relative la întâmplarea căţelei Molda, a cărui nume s'a dat după tradiţie râului şi apoi noului principat. Acest pasaj nu va lipsì dela Ureche începând la nici un cronicar. Legenda dela adnotatorii săi [5]) e plină de etimologisme, ca numele mănăstirii Eţeani dela rusul Eaţco, Suceava dela soci (ungureşte cojocari) şi altele, care vor trece iarăşi de aci încolo în tradiţiile următoare. Inceputul acestor etimologisme îl putem des-

[1]) Astfel se găseşte în Letopiseţul dela Bistriţa [Bogdan I., Cronici inedite, p. 49.] Cronica serbo-moldovenească [Ibid., p. 101]. Cronica şi An. putnene [Bogdan, Vechile cronice moldov., p. 193.]; Letopìsetul lui Azarie (Bogdan, An. Acad. Rom. XXI, p. 125]. Nimic nu arata cât de tare a trebuit să trăiască această legenda în conştiinţa primilor noştri cronicari, decât faptul că, aceşti cronicari atât de scumpi la vorba, care pentru domnia celor dintâi voevozi ne-au păstrat numai anii domniilor lor, — toţi au păstrat amintirea acestei legende.

[2]) Bogdan, Vechile cronice moldoveneşti, p. 223.

[3]) Ibid., pp. 187—188.

[4]) M. Kogălniceanu, Cronicele României, pp. 131—133

[5]) Ibid., pp. 378 379.

coperi deja la Ureche (râul Moldova şi-a câştigat numele dela căţeaua Molda; zimbrul a fost vânat la Boureni).

Ambele tradiţii (dela Ureche şi adnotatori) seamănă şi se deosebesc de toate celelelalte şi prin faptul, că la începutul lor ne vorbesc de mai mulţi feciori de domn, care au venit la vânat din Marămurăs, fără să facă vreo amintire de persoana lui Dragoş. In fragmentul atribuit stolnicului Const. Cantacuzino se vorbeşte numai de nişte păstori, care umblând cu dobitoacele lor prin păduri, au dat peste un bour, pe care gonindu-l au trecut munţii. Această tradiţie ne dă o explicaţie foarte naturală şi aproape lipsită de elemente legendare ale descălecatului [1]).

Dintre toţi cronicarii români, mai bine desvoltată să găseşte în poemul polon al lui Miron Costin, care se deosebeşte şi prin frumuseţea descrierii. Se resimte puternic şi influenţa poeziei populare, ca de pildă la începutul ei, acelaş motiv atât de sugestiv al legendelor populare, in care eroul se pregăteşte să plece în lume, ca să-şi cerce puterea; iar mama îngrijorată, vrea să-l oprească să rămână, amintindu-i primejdiile ce-l aşteaptă.

Tradiţia de la Cantemir seamănă în multe privinţe cu cea a lui Costin şi credem, că nu greşim dacă afirmăm, că a fost împrumutată din acest loc (cf. de pildă pasajul în care se face amintire de cei 300 juni armaţi, aflători numai în aceşte două legende).

O variantă aparte ni s'a păstrat în Codicele Bandinus [2]) a cărei parte originală este tradiţia despre cei trei fraţi: Dumucus, Volcha şi Dragus. Adausul dela sfârşitul ei, şi anume partea în care se vorbeşte despre originea numelui vloh [Aliqui volunt...] e luată din Ureche [3]); iar partea în care se vorbeşte [Alii opinantur...] despre originea ruşinoasă a Românilor dela adnotatorii lui Ureche, sau chiar deadreptul din acel urgisit «Leatopiset unguresc» din care au luat şi ei tradiţia aceasta.

Cuprinsul tuturor acestor legende se poate rezumà în următoarele cinci puncte, care par a fi totodată şi părţile lor comune:

---

[1]) M. Kogălniceanu, l. c., 110.

[2]) An Acad. Române, XVI, mem. secţ. istorice, pp. 306—307.

[3]) Domnii Ţărei Moldovei etc. în Kogălniceanu, l. c., p. 131. Cf. şi nota lui V. A. Ureche, în An. Acad. Române, XVI, mem. secţ. istorice, p. 130.

1. Dragoş Voda, sau feciori de domn, pleacă la vânătoare;

2. Dau de urma unui zimbru, care îi duce dincolo peste munţii cei înalţi, adică în Moldova;

3. Au nimerit la apa Moldovii, lângă care au ajuns zimbrul;

4. Aci au găsit locuri desfătătoare, câmpii deschise, pe care îndrăgindu-le, le aleg de nouă patrie.

5. Se întorc în Maramurăş la ai lor, pentru ca apoi să plece toţi în noua patrie.

Nu încape nici o îndoială, că legenda lui Dragoş e o legendă eraldică, cum e de pildă, ca să amintim un exemplu mai apropiat, legenda corbului cu inel din stema Corvinilor. De aceste legende erà plină Europa medievală. Aproape fiecare blason îşi aveà legenda lui proprie.

De data aceasta însă, nu avem de a face cu o simplă legendă eraldică, care se găseşte izolată numai la poporul nostru, ci cu o ramură a unui puternic arbore între legende, a cărui rădăcini ne duc departe în pământul diferitelor popoare europene şi orientale. Ideea fundamentală a tuturor acestor legende este, că eroul urmărind un animal misterios [de obiceiu cerb] este condus pe locuri necunoscute [1]).

P. Cassel [2]) ne dă următăarele variante ale acestui motiv, culese aproape din literatura tuturor popoarelor.

1. Un prinţ din India urmăreşte un cerb şi apoi rătăceşte în locuri necunoscute.

2. Dietrich, din epopea germană, atras de un cerb ajunge în iad.

3. Acelaş lucru se întâmplă şi cu un cavaler dintr'o legendă din Gesta Romanorum.

4. Un vânător din Tirol urmăreşte un cerb alb, până ce se prăpădeşte în locuri stâncoase şi necunoscute.

5. Contele Wildenstein, atras de frumuseţea unui cerb negru, urmărindu-l piere într'o prăpastie.

6. Intr'o legendă din Japonia, eroul legendei Jamatoke este atras şi înşelat de un demon cu figură de cerb.

7. Intr'o localitate din Bavaria, vânătorul urmăreşte un cerb şi când l-a ajuns, cerbul s'a transformat în fată şi s'au înnecat amândoi într'o fântână.

---

[1]) Cf. A. De Gubernatis. Die Thiere in der indogermanischen Mythologie, Leipzig, 1874.

[2]) Einleitung und Deutung des Buches der Sieben Weisen Meister, Berlin, 1891, p. 104.

8. Un rege vânează la Regensburg după un cerb şi când vrea să-l prindă, cerbul se schimbă într'o fată.

9. In poveştile lui Syntipas, cerbul urmărit scapă din vederea vânătorului şi în locu-i apare un demon.

E de observat, că sub figura cerbului mai adesea se ascunde un demon, de obiceiu în formă de fecioară şi e adusă în legătură cu o fântână[1]). După părerea lui Cassel urmărirea cerbului simbolizează vânarea după plăceri, iar fântâna savuarea lor.

Ca să fie seria şi mai complectă am puteà adăuga şi cunoscuta legendă a Sfântului Hubertus, patronul vânătorilor, carele după ce urmăreşte un cerb îl ajunge şi vrea să-l săgeteze. Animalul se opreşte, iar vânătorului uimit îi apare ca o minune cerbul legendelor creştine, purtând în frunte o cruce strălucitoare[2]).

Acestea însă sunt motive mai îndepărtate ale legendelor noastre, în care aproape numai ideea fundamentală e comună. In mersul lor dela un popor la altul, prin înrâurirea altor elemente străine, abea se mai poate desluşì înţelesul lor original, astfel, că numai printr'o analiză şi comparare riguroasă mai putem aflà elementele comune şi a dovedi o legătură între ele. Acelaş fenomen de sincretism bunăoară pe care-l întâlnim şi în lumea miturilor păgâne.

Ne-am depărtà prea mult de obiectul cercetărilor noastre, dacă am urmărì această problemă începând dela miturile de origină cozmogonică, arătând apoi evoluţia lor sub influenţa misticismului creştinesc, sau de a urmărì migraţiunea şi evoluţia lor dela un popor la altul. Pentru a puteà face comparaţiuni mai precise şi a ajunge la rezultate mai pozitive [şi pentru a nu rătăcì ca eroul legendei noastre prin locuri necunoscute] va trebuì să tragem un cerc mai restrâns, luând în combinaţie numai pe acele dintre legende, cari sunt într'o legătură mai strânsă cu legenda noastră.

Cea mai apropiată, atât ca loc cât şi ca cuprins, este legenda cronicilor maghiare despre vânatul lui Hunor şi Magor şi descălecarea lor în mlaştinile din Maeotis. Pentru a puteà

[1]) O frumoasă poveste de felul acesta din Jud. Prahova se găseşte în „Şezatoarea“ I, p. 161.
Alte exemple pe acest motiv vezi în Ethnographia, Budapesta, XI, p. 118.

[2]) Cf. cerbul cu cruce în frunte din sigilul oraşului Baia.

face comparaţie, reproducem ambele texte. Legenda lui Dragoş o dăm după Cronica anonimă, căci ni se pare că ne-a păstrat textul cel mai vechiu şi lipsit de adausurile şi etimologismele adnotatorilor de mai târziu; iar legenda lui lui Hunor şi Magor, după cronica lui Simon de Keza, a cărui text e considerat ca cel mai autentic de cercetătorii maghiari[1]).

I. Legenda lui Dragoş[2]):

„Şi erà între ei un bărbat cuminte şi viteaz cu numele Dragoş şi s'au pornit odată cu tovăraşii săi la vânat de fiare sălbatice şi au dat pe sub munţii cei înalţi de urma unui zimbru şi s'au dus pe urma zimbrului peste munţii cei înalţi şi au trecut munţii şi au ajuns tot pe urma zimbrului la nişte şesoase şi prea frumoase locuri şi au ajuns pe zimbrul la ţărmul unei ape, sub o răchită şi l-au ucis şi s'au ospătat din vănatul lor.

Şi le-au venit de la Dumnezeu gând ın inima lor să-şi caute loc de traiu, şi să se aşeze acolo şi s'au unit cu toţii şi au hotărît să rămâie acolo şi s'au întors îndărăt şi au povestit tuturor celorlalţi de frumuseţa ţării şi de apele şi de isvoarele ei, ca să se aşeze şi ei acolo; şi le-au plăcut tovarăşilor lor gândul acesta şi au hotărît să meargă şi ei unde fuseseră tovarăşii lor şi au căutat să-şi aleagă loc, căci de jur împrejur erà pustiu, iar pe la mărgini Tătari rătăcitori cu turmele şi s'au rugat apoi de Vladislav craiul unguresc, să le dea drumul, iar Vladislav craiul cu mare milostivire i-au lăsat să plece.

Şi plecat-au din Maramurăş cu toţi tovarăşii lor şi cu femeile şi cu copii lor peste munţii cei înalţi şi tăind pădurile şi înlăturând petrile, trecut-au munţii cu ajutorul lui Dumnezeu şi venit-au la locul unde Dragoş omorîse zimbrul, şi le-au plăcut locul şi s'au aşezat acolo şi şi-au ales dintre dânşii pe un om înţelept, cu numele Dragoş; şi l-au numit sieşi domn şi voevod şi de atunci s'au început cu voia lui Dumnezeu ţeara Moldovenească.

Iar Dragoş voevod, au descălecat întâiul loc, pe apa Moldovei, mai apoi au descălecat locul Baia şi alte locuri de-alungul apelor şi isvoarelor şi şi-au făcut pecete domnească pentru toată ţeara un cap de zimbru. Şi au domnit Dragoş voevod 2 ani."

---

[1]) Cf. Sebestyén, A magyar honfoglalás mondái, Budapest, 1909, p. 290.

[2]) După I. Bogdan, Vechile cronice moldoveneşti până la Ureche, Buc., 1891. Textul slavon pp. 187—78, traducerea pp. 237—238. O tradiţie amplă, culeasă din graiul viu se găseşte şi la S. Fl. Marian, Tradiţii poporane române, Bucureşti, 1895, pp. 40-63.

II. Legenda lui Hunor şi Magor[1]):

„Dum autem Hunor et Magor Menroth essent primogeniti, a patre ipsorum tabernaculis separati incedebant. Accidit autem dierum una, venandi causa ipsos perrexisse, quibus in deserto cum cerva occurisset, in paludes Moeotidas illam insequentes, fugiit ante eos. Cumque ibi ab oculis illorum prorsus vanuisset, diutius requisitam invenire nullo modo potuerunt. Peragratis tandem paludibus memoratis pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt opportunam. Ad patrem deinde redeuntes, ab ipso licentia impetrata cum rebus omnibus paludes Moeotidas intraverunt moraturi. Regio quidem Moeotida, Perside patriae est vicina, quam undique pontus praeter vadum unum parvissimum giro vallat, fluminibus penitus carens, herbis, lignis, volatilibus, piscibus et bestiis copiatur. Aditus illuc difficilis et exitus. Paludes autem Moeotidas adeuntes annis V. immobiliter ibidem permanserunt. Anno ergo sexto exeuntes in deserto loco fine maribus în tabernaculis permanentes, uxores ac pueros filiorum Belar casu repererunt, quos cum rebus eorum in paludes Moeotidas cursu celeri deduxerunt. Accidit autem principis Dulae Alanorum duas filias inter illos pueros comprehendi, quorum unam Hunor, et aliam Magor sibi assumsit in uxorem. Ex quibus mulieribus omnes Huni sive Hungari originem assumsere“.

Dacă vom compară ambele legende cu excepţia diferinţei de persoane şi locuri vom aflà nu numai o mare asemănare între ele, ci vom constată, că în fond cuprinsul lor e identic. Vom regăsì în afară de acele cinci puncte stabilite mai sus şi alte amănunte surprinzătoare [2]).

Legende cu acest motiv au fost cu plăcere utilizate de cronicarii maghiari. Faptul, că în cronicele lor se mai găsesc încă două variante de genul acesta, dovedeşte cât de răspândite au trebut să fie pe vremea aceia. Astfel este şi legenda despre fondarea mânăstirei din Vaţ, a cărei cuprins prescurtat este următorul: Stând Geiza cu fratele său Ladislau, s'a ivit un

[1]) S. de Kéza, Cronicon Hungaricum. Ed. Al. Horányi, Viennae, 1781, cap. I, pp. 31—32.

[2]) Cum e de pildă asemănarea pasajului în care Hunor şi Magor află, că locul e bun pentru creşterea vitelor [pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt opportunam] cu cel dela Ureche în care zice: „au socotit cu toţii, că e locul bun de hrană,“ [M Kogălniceanu, Cronicele Moldovei p. 131]. In legenda maghiară cei doi fraţi se roagă de părintele lor, ca să le dea voie, să se transmute în Maeotis; iar în legenda română „s'au rugat apoi de Vladislav, craiul unguresc să le dea drumul“ etc.

cerb, a cărui coarne erau pline cu lumini aprinse şi a fugit spre o pădure unde s'a oprit. Fiind zărit de soldaţi, acestia au început să tragă cu săgeţile după el, iar cerbul a sărit în Dunăre şi a dispărut. Ladislau şi Geiza au considerat apariţia cerbului ca semn dumnezeesc, care le-a arătat locul unde să zidească biserica [1]).

Exact aceeaş temă are şi legenda relativ la fondarea cetăţii Barş, a cărei loc fu arătat iarăşi de un cerb [2]).

O variantă prescurtată interesantă se găseşte şi în eraldica polonă a lui Okolski [3]), care vorbind despre originea familiei Wukry, reproduce următoarea legendă luată din opera istorică a lui Florian Ungler apărută la 1534 în Cracovia:

„Postquam exiuissent ex Scythia Iuhri sive Wuhri aliquo tempore, opressis ac debellatis Gotthis, ubi nunc Scythae manent Zawo scy, în eadem suae distioni subiecta manserunt regione, dum tandem resciuissent a venatoribus [qui cervum insequentes casu inciderunt fortuito in Iuhros] de fertilissima Pannoniae Provincia, seu potius Regno amplissima, electo Duce Atilla [illis Edele dicitur] transmeotoquae; triplici fluvio Don, Volga et Boristhene, Pannoniae Regnum prostratis ac debellatis Sclavis occuparunt; quo occupato, hoc sui imperii pro insigni acceperunt, quod visitur stemma“.

I. Ernyei, într'un studiu al său asupra legendelor eraldice la Poloni, crede, că sub numirea de Iuhri sau Wuhri trebuie să înţelegem poporul maghiar [4]).

In tot cazul această legendă e o versiune curioasă a cunoscutei legende maghiare.

Cea mai veche mărturie a acestei legende o găsim la Iordanes şi Procopius. Iordanes a împrumutat-o după propria sa mărturisire din opera lui Priscus. Lucrarea acestuia însă ne-a rămas numai în fragmente din care lipseşte tocmai partea ce ne interesează.

Reproducem din Iordanes pasajul în care se cuprinde legenda [5]):

„Tali ergo Hunni stirpe creati, Gothorum finibus advenere.

---

1) Cronicum Pictum din Viena, cap. 59.
2) Anonymus, cap. 34.
3) Orbis poloni, Cracoviae, 1641. III, p. 306.
4 Etnographia, Budapesta, XVI, no, 1, p 26.
5) Iordanes, De Getarum sive Gothorum, cap. 24.

Quorum natio saeva, ut Priscus historicus refert, in Maeotida palude ulteriorem ripam insedit, venatione tantum nec alio labore experta, nisi quod, postquam crevisset in populos, fraudibus et rapinis vicinarum gentium quietem conturbavit. Huius ergo gentis, ut assolet, venatores, dum in ulteriori Maeotidis ripa venationes inquirunt, animadvertunt, quomodo ex improviso cerva se illis obtulit, ingressaque paludem nunc progrediens, nunc subsistens, indicem se viae tribuit. Quam secuti venatores paludem Maeotidem, quam imperviam ut pelagus existimabant, pedibus transiere. Mox quoque, ut Scythica terra ignotis apparuit, cerva disparuit. Quod, credo, spiritus illi, unde progeniem trahunt, ad Scytharum invidiam egere. Illi vero, qui praeter Maeotidem paludem alium mundum esse penitus ignorabant, admiratione inducti terrae Scythicae, et, ut sunt solertes, iter illud nulli ante aetati notissimum divinitus sibi ostensum rati, ad suos redeunt, rei gestum edocent, Scythiam laudant, persuasaque gente sua via, quam cerva indice didicere, ad Scythiam properant, et quantoscumque obvios in ingressu Scytharum habuere, litavere victoriae, reliquos perdomitos subegere."

Evident, că această legendă, care e în mare parte identică cu cea din cronicele maghiare, a putut servi ca isvor cronicarilor maghiari, fapt care este admis şi de de cercetătorii lor[1]).

Nu vom căutà dacă această legendă a fost adusă de Huni sau de Maghiari din vechea lor patrie, sau este o invenţie a istoriografilor bizantini. Pentru noi este important să ştim, că motivul acestei legende a fost cunoscut şi la popoarele orientale.

Indicaţiuni preţioase ne dă în această privinţă cunoscutul orientalist I. Darmsteter, care comparând o istorisire din talmud cu un pasaj din Ramayana, cari ambele au motivul legendelor noastre, constată că, povestirei din talmund i-a servit ca isvor o legendă persană[2]).

Fiind ambele povestiri preţioase documente ale acestui motiv, reproducem în rezumat cuprinsul lor:

In istorisirea din Talmud, regele David umblând după vânat îi iese în cale satana în chipul unei gazele. După ce săgeata lui dă greş, o urmăreşte în goană până ajunge în ţara Filistenilor unde i-se întâmplă o mare nenoricire[3]).

In Ramayana, Rama atras de frumuseţea unui cerb, care a fost demonul Mariça trimes de Ravana, ca să se răsbune asupra lui, l-a urmărit tot mai mult până a ajuns la capătul unei păduri. Lovit de săgeata lui Rama, cerbul demon se ridică strălucitor la cer. Soţia lui Rama care rămăsese singură, este răpită de Ravana[4]).

1) Cf. Sebestyén, l. c. I, p. 327.
2) Revue des Etudes Juives, Paris, II, pag. 302.
3) Cf. Ethnographia, XI, p. 116.
4) Cf. De Gubernatis, o. c., p. 49.

Vedem, cum mergând spre Orient, caracterul demonic al animalului este tot mai pronunţat. Acest caracter, precum am observat, s'a mai păstrat încă în istorisirea din Iordanes, dispare însă la legendele din cronicele maghiare şi la legenda lui Dragoş. Tot astfel s'a păstrat acest caractar şi în cele mai multe din pildele aduse de Cassel. Admiţând deci teoria migraţiunii motivelor, leagănul legendei noastre pare a fi fost în India, patria clasică a basmelor şi a legendelor.

Constatând mai sus marea asemănare între legenda maghiară şi a lui Dragoş şi fiind cronicele maghiare cele mai vechi, se naşte întrebarea, dacă nu cumva prin mijlocirea lor să fi ajuns această temă la noi? Legăturile noastre paşnice şi răsboinice de veacuri cu Ungurii, au lăsat urme în istoria, limba şi viaţa ambelor popoare. Ni-se pare, că nu li s'a dat până acum destulă importanţă cronicelor maghiare, tocmai pentru aceste preţioase urme ale traiului comun din trecut. Cercetări critice în această direcţie, cred, că ar desvăli multe aspecte din viaţa comună din trecut a ambelor popoare[1]).

Cu toate că nu ţinem exclusă posibilitată acestui împrumut, considerăm legenda noastră ca o variantă a aceleaşi teme internaţionale[2]). Totuşi nu putem contestă caracterul naţional al acestei legende, prin faptul, că ne zugrăveşte una dintre îndeletnicirile voiniceşti ale voevozilor noştri, vânatul de bouri. Prin felul descrierii şi subiectul temei [vânatul de bouri] se deosebeşte de toate legendele similare şi în acest fapt zace originalitatea legendei noastre.

Puţinele variante pe care le-am adunat noi, nu sunt suficiente pentru a aruncă destulă lumină asupra originei acestei legende. Pentru a puteà urmări în întregime problema ei, e necesar să ne lărgim cercul cercetărilor noastre şi asupra motivelor similare la alte popoare vecine, ca de pildă la Slavii de Sud.

Sperăm, ca într'o viitoare lucrare să complectăm cercetările noastre şi în această direcţie.

---

[1]). O pildă în această privinţa ne vine dela locul cel mai competent. Cf. N. Iorga, cele mai vechi cronici ungureşti şi trecutul Românilor în Revista istorică, VII, p. 1—3.

[2]) E. N. Voronca [Studii în folklor, I, 229-241] crede, că legenda descălcărei lui Dragoş este o imitaţie a descălcărei lui Aenea în Italia Părere, pe care noi bineînţăles nu o putem împărtăşi.

Pasagii obscure din Miron Costin.

de **V. Bogrea.**

1. Un pasagiu, care a dat mult de gândit editorilor şi filologilor, sună în ediţia Kogălniceanu (*Letop.*[2], I, 310) astfel:

„Acest Domn [Vasile-Vodă Lupu] au făcut ca de iznoavă curţile cele domneşti în Iaşi, *casele cele Cucinii*, grădini, grajdiuri de piatră, toate de dânsul făcute . . ."

V. A.-Ureche (*Miron Costin, Opere complete*, I, 558) scrie: „. . . casele cele *cucinii*" şi se întreabă, în notă: „Oare nu este a se cetì: *cu cinci grădini?*"

Ridiculizând această „emendare [de fapt, o „conjectură" !], cum fac savanţii din Evropa, întocmai", d. A. Philippide (*Specialistul român*, Iaşi 1907, p. 73[1]) vede în acel *cucinii* „un cu-

[1]) *Cucunos* (*coconoz*, *cucunoz*), prin care „Cantemir înseamnă o pasare monstruoasă, care nu există, o pasare de Physiologus..." şi pentru care d. Philippide încearcă et. vsl. коукоуносъ „nasum aduncum habens" (p. 45; cf. serbo-cr. *kukonosast*, „hackennasig, adlernasig"), e turc.-pers. *qouqnous*, „phénix (oiseau fabuleux)", *qoqnous*, „oiseau rare, phénix" (Kieffer-Bianchi, II, 495; 525). — Pentru *caţaon* (p. 54), care apare şi ca nume topic: *Caţaonul* (Olt), *Caţaoani* (Vlaşca) şi pe care Candrea (*Poreclele*, p. 135; cf. deja Şăineanu, *Semasiologia*, 171) îl credea „înrudit poate cu *căţel*" (cf. *Grecoteiu*, interpretat şi el prin et. pop. în acest sens: *Grec+coteiu*, de fapt, format prin suf., şi n. de cîni *Căţăvălu* = Κατσίβελος, «Ţiganu», din „Şezătoarea", VIII, 114, la Damé, *Terminologie*, p. 181: *Caţaveica*, probabil diferit de rusismul *caţaveică*), trebuie ţinute în seamă, — în legătură cu etymonul κατσίκι —, între altele: numele de fam. *Caţichi*, numele de s t *Caţichea* (Ilfov), dar mai ales cunoscutul nume „balcanic" *Caceaun* (un Pană Caceaun, staroste de neguţătorii, la 1644, în „Arhiva Istorică", I[1], p. 120), mr. *Căciăuni* (la Weigand, *Aromunen*, I, 276, şi: *Kătšuni*), ngr. Κατσκούνοι (Petridis, într'o „Scurtă descripţie geogr. a Epirului", din Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα, 1871, p. 57: «ἡ τῶν Κατσαούνων λεγομένων περιοχὴ ἐξ 11 χωρίων, ὀνομασθέντων οὕτως ἕνεκα λειψάνου τινος τῶν Οὔνων ἐνταῦθα κατοικήσαντος καὶ ἀπομείναντος»!), din care ar rezultà oarecare îndoială, nu numai asupra originii dacoromâneşti a desinenţeĭ *-on*, *-un* (cf. şi fem. *caţaonă*, la N. Iorga, *Scrisori de boieri şi negustori*, p. 171), preconisate de d. Ph., ci şi asupra radicalului însuşĭ, unde un *-ţ-* ar fi indicat mai ales în aceste reflexe sudice: ori sînt două cuvinte diferite? Cf., în orice caz, mai departe: patron. ngr. Κατσιγιάννης, Κατσικογιαννάκης, Κατσόγιαννος, Τραγογιάννης (rev. Ἀθηνᾶ, XXIII, 455), alb. *katšek*, *katšik*, *katšup*, „Schlauch", poate din alb. *kats*, *kets*, „Ziege" (G. Meyer, *Alb. Wb.*, 182, 185; M. Triandaphyllidis, *Die Lehnwörter der Mittelgriechischen Vulgärliteratur*, p. 93), iar, pentru sens, şi: *barbatus* (sc. *hircus*, la Fedru), *cum hirquina barba* (Plaut, *Pseudolus*, v. 967), *hircino barbitio* (Apuleius, *Metam.*, XI, 8, fireşte, despre cîteun *graeculus*, *graecullo*), sîrb. *kozobrad*, „Bocksbart", rut. *Katsap*, „Rus-Mare", propr.: „tête de bouc, à cause de leur barbe" (Niederle-Leger, *La race*

vânt foarte important, neprobat aiurea în alt loc", — un ἅπαξ λεγόμενον, deci, ar zice »savanţii din Evropa«, — reflex al lat. *coquinus:* »casele cucinii = bucătării«.

De altfel, explicaţia aceasta o dăduse învăţatul profesor încă din 1894, în *Istoria limbii române*, I, p. 184: „vr. cučin — coquinus (Miron Costin I, 558 'casele cucinii', unde V. A. Ureche ar vrea să emendeze 'cu cinci grădini'!)," — şi a repetat-o încă odată în „Zeitschrift für romanische Philologie", XXXI (1907), p. 308[2]), cu adausul subst. *cucină* din Enache Kogălniceanu *(Letop.*, III, 224) = lat. *coquina.*

Etimologia a fost adoptată şi trâmbiţată urbi et orbi de d. Giorge Pascu (vezi recensia lucrării d-lui D. Russo despre »Critica textelor şi tehnica ediţiilor«, în »Viaţa Românească« pe 1916, iar, acum de curând, „Arhiva" din Iaşi pe 1921, p. 165). În acest din urmă loc, însă, discipulul se ridică, discret, *supra magistrum*, »rectificând« pe tăcute etimologia d-lui Philippide: nu lat. *coquinus,* ci un lat. **coquineus* (care, — observăm noi, — ar fi dat româneşte, nu „cuciniu", ci *cuciu*).

Mai sceptic ca d. Giorge Pascu, d. prof. Ilie Bărbulescu preferă „magherniţelor" d-lui Philippide nu ştiu ce vagi »dependenţe ale casei«, pentru a substitui etymonului latin unul din specialitatea d-sale: „sârbescul *kuča* = casă" („Arhiva" din Iaşi, 1921, p. 153).

---

slave, p. 51; cf. şi V. Moisiu, *Ştiri din Basarabia de astăzi,* p. 149), etc. — Pentru rom. *chelbe* (p. 66), se poate cità, pe lângă gr. κελεφός, despre care cf. şi Sakellarios, Κυπριακά, III, 304: „κελεφός=λεπτοφυής, ἀδύνατος, φιλάσθενος, παρὰ δὲ τοῖς ἀρχ. κελεφός=λεπρός"), şi cumanul *kelepen, keleppen,* „leprosus", din *Codex Cumanicus,* ed Kuun, p. 263. — Asupra acelor „gewisse Eigentümlichkeiten der Citirweise" ale lui Rohde, de care pomeneşte d. Ph. (p. 77), atrăsese atenţia, în chiar Prefaţa ed. a II-a, îngrijite de dânsul, însuşi Fritz Schöll (p. XIV, nota).

2). Etimologia *armentum* pentru *arminturi* (p. 293) fusese propusă încă de Cihac I, 17 (cf. Dicţ. Acad., s. v.) şi, de altfel, în pasagiul unic în care e atestat, — adevărat ἅπαξ εἰρημένον, — cuvântul ar putea fi o haplologie din *armământuri* = *armamenta,* mgr. ἀρμαμέντα, „arme, arsenal; armată" (e vorba de trupe: «arminturi grele», cf. ὁπλίτης). Citatul se gaseşte şi 'n fragmentul, identic, din col. Al. Vasiliu, p. 6, supt titlul: *a Ralelii,* adecă: cîntecul *raialei* turceşti, — reminiscenţă istorică, păstrată încă în n. de fam. *Răileanu* şi 'n adj. *răileşti, răileneşti,* despre care (col. de Colinde Baronzi-Iorga, p. 26, şi *Şezătoarea,* XIII, 130, împreună cu „cară *chioveneşti"* = de Chiev). — *Baer,* „amulet, torquis", din lat. *bajulo* (p. 295), a fost propus în acelaş timp (1907) de Densusianu-Candrea în «Dicţionarul etimologic al limbii române», fasc. 1, no. 127: lat. *baiulus,* «porteur».

Din nenorocire, dreptatea este tot atât de puţin de partea slavistului, pe cât era de a romanistului.

In realitate, acel *cucinii* nu e „un cuvânt", ci două: *cu cinii*, iar *cinii* însuşi nu e decât pluralul turcismului *cinie*, întrebuinţat, sporadic, până azi, în înţeles de »strachină, farfurie« sau »masă rotundă«, propriu-zis: »porţelan de China« (v. Şăineanu, *Infl. or.*, II[1], 128[3]), dar având, în cazul de faţă, un sens

---

[3]) V. şi Heyd-Raynaud, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, II, p. 678 sq. — Sensul primordial de „chinois" îl are şi turc-pers. *fagfurl*, prototipul rom. *farfurie*, deci: „porţelan de China" (cf. Şăineanu, *o. c.*, p. 168). — În ce priveşte *cinie* însuşi, însă, informaţiile din Şăineanu, chiar combinate cu cele de supt *sinie*, la care ne trimite (II[1], 323; cf. totuşi Kieffer-Bianchi, I, 701), sunt cu totul reduse, iar notiţa lexicografică, de ocasie, din „Documentele slavo-române" ale d-lui St. Nicolaescu (p. 311), confundă pe *cinie* cu *cin*, „hotar", şi chiar cu *chin!* — Nu strică, deci, să insistăm puţin, subsidiar, asupra omonimiei şi sinonimicei cuvântului.

De fapt, necum slavismul *cin*, ori maghiarismul *chin*, să se raporte la turcismul *cinie*, dar nici măcar un *cenac* sau *cianac*, „farfurie, strachină" (Codin-Mihalache, *Sărb. poporului*, p. 6, nota 1), care e turcescul *čanac*, «plat de terre, écuelle» (Şăineanu, *l. c.*, 122; cf. *Ceanac-kalè*, în Dobrogea), sau un *cinii*, «unelte, alaturi, p. înhămat sau pescuit» (exemple din cele mai expresive, v. la N. Iorga, *Doc. Bistr.*, II, 19, 37 şi Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, p. 331: de adaus la Tiktin, *s. v.*, unde v. etimologia!), ori *cin*, «Boot» (v. Tiktin, s. v.) în Bănat: *ciun* (Viciu, p 31) = sârb. *čun*, atestat şi 'n versul popular: «cu *cimu* cimând», care are a face, deci, cu *ciuma* (Pamfile, *Sărb. de vară.*, p. 223) tot atât, cât are a face cu *cina* (idem, *Cântece de ţară*, pp. 229, 345) cutare alt vers popular, cuprinzând o invocaţie catre *cuc*: «Taci cu *cina* (*sic*) nu mai da, nu mai da, nu mai cânta» (*l. c.*) = Taci, *cuce*, etc. (cf. *Sărb. de vară*, p. 110: «Cântă, *cuce*, nu tăceà!»). — *Părîul-cu-cinii*, afl. al Bistriţei, cuprinde, cred, pe *cinii*, «instr. de pescuit», şi, tot aşa, nu putem recunoaşte cnvântul nostru în topicul *Dealul Ciniilor*, s. *Muchea-de la-Cinii*, culme a colinei *Cineul* (Buzău), ori în *Ciniile*, lac (Ialomiţa). — Nu înţelesul de „farfurie, talger", cum afirmă Pascu (*Despre Cimilituri*, I, 140), ci acela de «cursă, capcană, prinzătoare» (v. Nicolescu, *l. c.*), are *cinie* în cimilitura şoarecelui, care „întră în cinie", ca o «păsărică 'n colivie».

De «*sinii* de cele mari de masă de tocat, *sinii* de cele mici» pomeneşte şi un inventariu casnic, excerptat de d. Iorga (*Neamul românesc* din 18 April 1921), iar *sinii*, în înţelesul explicit de „măsuţă", găsim şi la d. Sandu-Aldea: «[Fata] luă o *sinie* de lângă vatră.... şi pe ea puse strachina cu fagurele» = (*Călugărenii*, p. 163), ca şi 'n meglenă: *siniă*, «masă de lemn» (Papahagi, *Megleno-Românii*, II, 116); cf. şi Pamfile, *Duşmani şi prieteni ai omului*, p. 5: „Lucrurile de pe masa rotundă, numită *sînie*, pe care s'a întins *cina* [=*cena*] sau *cinişoara* Ursitoarelor" (*cinioara*, la G. Dem. Teodorescu, 188).

Sinonimul vr. *sofra*, «mescioară rotundă» = turc. *sofra* (Şăineanu, *l. c.*, 324, cf. *sofragerie*), se păstrează încă supt forma deminutivală *şofracă*, *şofrîncuţă*, «o masă rotundă pe un picior, pe 2 ori pe 4, în jurul căreia mănâncă ţăranii cu familiile lor» (Moisiu, *o. c.*, p. 139) în Basarabia, unde există şi alt deminutiv, din *stol*, pentru «masă»: *stoica* (ibid., p. 146). — *Astal* «masă mare» (Giuglea-Vâlsan, *Dela Românii din Serbia*, 388) e = ung. *asztal*, de unde, prin derivatul *asztalos*, „stoler", rom.-dial. *astaluş*, idem. (N. Iorga, *Scr. şi inscr. ardelene şi maramureşene*, II, 291, d. ex.), la Românii din Craina: *tişlerar* (Giuglea-Vâlsan, 398) = *Tischler* + -*ar*. — Megl. *rapeznic*, «masă de lemn» (Papahagi, II, 123), are la origine, în ultima

tehnic special, analog turc. *činlü* din faimoasele *tchînlu kieuchk* şi *tchînlu hammam*, „kiosque et façade de bain, à Constantinople, tapissés de carreaux vernissés et émaillés, imitant l porcelaine chinoise“ (Barbier de Meynard, II, 630[4]).

E vorba, deci, de nişte clădiri „cinlii“, *cu cinii* (cf. *casele cele cu olane*, etc.), pentru baie şi agrement, pe care ambiţiosul Domn moldovean le-a construit după modelul celor din Stambul, — ceiace se confirmă în totul prin versiunea latină a Letopiseţului, publicată de d. E. Barwinski (*Mironis Costini Chronicon Terrae Moldaviae*, p. 105): «Idem Princeps aedificavit quasi de novo Palatium pro Principibus Iassiis: *hypocausta et conclavia testulis fictilibus Hollandici operis adornavit*, hortus muro circumdatus, stabula ex lapidibus ab ipso sunt fundata...»

Dacă rândurile acestea ar mai avea nevoie de un comentariu, l-am găsi în însăşi relaţia de călătorie, contemporană, a lui Paul de Alep (*Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia*, ed. E. Cioran, p. 28 = F. C. Belfour, *The travels of Macarius, Patriarch of Antioch*, I, p. 60 52.): »În Iaşi este un edificiu

---

analisă, pe gr. τράπεζα, «masă (cu 4 picioare)», ca şi n. topic *Tîrpeziţa*, s. în Dolj (cf. τραπεζίτης, „bancher“). — În dr. *tabinet*, „joc de cărţi“, avem o formaţie *tablinet*, din fr. *table nette* (cf. şi *tablà*, «masa plăcintărilor», «tavă mare pătrată»: Şăineanu, *o. c.*, 340).

Cât pentru transiţia semantică «farfurie» — «masă» (prin «rotundă»), e interesant să se compare: germ. *Tisch*, „masă“, faţă cu vgerm. *tisc*, „farfurie“ = lat. *discus*, „disc“; it. *desco*, «masă», faţă cu engl. *dish*, „farfurie“; rom. *blid(e)* faţă de vsl. *biod*, got. *biuds*, „masă“; vsl. *misa*, megl. *misur*, „farfurie“ (Papahagi, II, 95), alb. *misur*, idem, faţă cu lat. *mensa*; sl. *stol*, „masă“ (cf. *pristol*), germ. *Stuhl*, «scaun», faţă cu fr. *assiette*, „farfurie“. — Pentru băn. *cineriu*, «farfurie», cf. *tĕnyer*, *tinyer* „discus, orbis“ (*Anonimul Bănăţean*, ed. Creţu, p. 374), iar p. *talger* însuşi, cf. varianta *taler* (Cihac, II, 399), cu omonimul *taler*, monetă (germ. *Taler* = *Joachimsthaler*, engl. *dollar*), apoi: *taier* şi epitetul satiric *linge-talgere*, *linge-blide*, fr. *lèche-plats*, it. *lecca-piatti*, etc. (*Talerul* e şi n. unei insule dunărene, din Constanţa).

Adăugim că sinon. vr. *căţîn* = lat. *catinus*, „farfurie“ (Puşcariu, *Et. Wb. d. rum. Spr.*, no 318) se păstrează în megl. şi 'n toponimia dr.: *Căţunul*, munte (Muscel), *Caţinul*, dealuri (Neamţ), *Căţinul*, lac (Ialomiţa)

Observăm de asemenea, că sinonimul democratic *strachină* redă exact pe *testula* din versiunea latină (lat. *testa* = gr. ὄστρακον) şi că, de altfel, gr.-dial. ἀστρακιά = οἴκου στέγη ἐπίπεδος ἐξ ὀστράκων (G. Meyer, *Neugr. Studien*, 14; cf. *ibid.*: ἀστράχα, ἀστροϊάχα = στέγη οἰκίας, din sl., ca şi rom. *streşină*, *Strehaia*, etc.).

In sfîrşit, relativ la provenienţa porţelanului de la casele „cu cinii“, v. şi ce spune d. V. Păcală, în *Monogr. com. Răşinari*, p. 500, despre vechea industrie ceramică ardeleană.

[4]) Cu un înţeles asemănător, de „brique de faïence carrée et peinte, dont on garnit les murs d'une chambre à l'intérieur“, se întrebuinţa turc *kiăchi* (Kieffer-Bianchi, II, 550).

pentru băi, zidit de Vasilie-Vodă *după planul băilor turceşti,* cu cupole şi cu [multă] marmură (*an abundance of marble*), împărţit în frumoase cabine ori chilii... Vodă mai zidi încă în unul din palatele sale, lângă (*near*) apartamentele Doamnei, o *altă superbă baie,* pentru usul său propriu [şi al soţiei sale: for his own private use and that of his consort], cu o pardoseală de marmură *(a marble pavment)*, şi mai multe fântâni în care apa se aduce dela lac cu căruţe«.

„Casele ceale *cu cinii*" ale cronicarului înfăţişau, prin urmare, aşa-zicând, ediţia de lux, *in usum Principis,* a acelui »feredeu turcesc« popular, care a existat până la 1894 în Iaşi (v. N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi,* ed. a II-a, p. 332), — baie de abur (cf. *hypocaustum,* gr. ὑπόκαυστον = *vaporarium,* «calorifer, etuvă în sub-sol») „alla turca", pardosită cu olane sau plăci de lut smălţuite (terra cotta), de fabricaţie olandeză.

„Casele cele înnalte dela cămară, *cucinile*" (= *cuciniile?*) din Enache Kogălniceanu (*l. c.),* pe care le-a mistuit focul »tâmplat despre râpa Priviţoaei [*Peviţoaei,* »Privighiţoaii« de astăzi]", la 9 Mart 1753, supt oblăduirea lui Constantin-Vodă Racoviţă, nu sunt, probabil, nici ele, altceva.[5])

Observăm, în sfârşit, că finalul pasagiului latinesc sus citat: „*plurima* optime ordinavit, quae ipsius ordinatio multo tempore duravit«, confruntat cu textul corespunzător românesc: „toate de dânsul făcute, şi multe locuri au aşezat, care multă vreme au stătut aşezate" (*Letop.*, *l. c.*), permite restituirea formei autentice a originalului lui Costin, precum urmează: »toate de dânsul [sunt] făcute, şi multe *lucruri* au aşezat«, etc.

2. Cazul acesta, însă, nu e, fireşte, izolat. Atâtea alte locuri obscure din textul român se lămuresc prin comparaţia cu

---

[5]) Pasagiul a fost reprodus, acum în urmă, şi de d. Gh. Ghibănescu (rev. „Ion Neculcea", I, p. 23 sq.), care scrie: «cucinile» şi observă că „acesta erà al doisprezecelea foc ce pârjolise Curtea domnească." — Despre incendiul dela 23 Decembre 1784, v. articolul păr. C. Bobulescu: *Curtea Domnească din Iaşi şi Cneazul Potemchin,* în «Spicuitor în ogor vecin», I, p. 115 sqq. — Privitor la «iangînul» din 19 Iulie 1827, avem un ecou popular în cântecul *Arderea Iaşilor* din colecţia G. Dem. Teodorescu, p. 488;

Frunza verde de cireşi
Arde-un foc în sus (var.: târg) la Ieşi
— — — — — — — — — — —
La al Domnului palat
Mare foc s'a ridicat, etc.

versiunea latină. Şi nu încape îndoială, că o ediţie a lui Costin, emendată, pe baza colaţiunii atente cu acest preţios document, ca şi cu versiunea grecească a lui Amiras, — despre care Legrand, *Poèmes historiques en grec vulgaire*, p. X, presupunea că „diffère très probablement de l'original roumain" (cf. însă Kogălniceanu², I, p. XXV, n. 2, şi Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, I, p. 481), — este o necesitate reală a istoriei noastre literare.

Aşa, d. e., în cunoscutul pasagiu din *Letopiseţ* (VI, 5): »Venia Potoţchi semeţ cu izbândele ce făcuse... Ce, cum zice Moldoveanul: „Nu sunt în toate zilele Paştele". Mergea fără vreo tocmală, fără străji a puterea hi, fără limbi să ştie ce fel sau ce samă neprieteni, area (арѣ) unde merge" (ed. Ureche, I, 460), „să ştie ce fel seau ce seamă de neprieteni *ori* unde merge" (Kogălniceanu I¹, 262; I² 229—30), — simpla comparaţie cu textul latin: »Veniebat Potocius laetus victoriis... sed, ut Moldavi dicunt: non fit omni tempore Pascha, progrediebatur absque ullo ordine, absque excubiis, absque notitia, quae et quanta *esset* potentia hostis *aut quo* pergeret" (Barwinski, p. 24) arată, atât lectura originară: „...ce samă de neprieteni *are*, *au* unde merge", cât şi originea coruptelei: *-u* din *au* fiind omis dinaintea lui *u-* din *unde*, *a-*, rămas stingher, a fost atras, la rândul său, de *-e* din *are* (de aici:. арѣ), — sau invers: fenomenul din urmă va fi precedat —; în orice caz, un cunoscut proces de „haplografie".

E drept să spunem, în schimb, că punctuaţia lui V. A. Ureche, în partea anterioară pasagiului corupt, e mai adequată decât aceia a d-lui Barwinski: citarea „vorbei" moldoveneşti e o *sententia*, o γνώμη retorică, în gen antic-humanist, o reflexie morală distinctă, intercalată parentetic, independent, în cursul expunerii pragmatice, iar nu o parte integrantă a frazei următoare, cum apare la d. Barwinski.

3. „A privì erà aeve şi pedeapsa şi stângerea casei lui Vasilie Vod, şi кжидаи осиндаис (??) pre oamenii de casa lui, ales nepoţii lui Vasilie Vod, pentru multe doară, câte au făcut şi ei în vremile sale, sile şi scârnăvii" (ed. Ureche, I, 631). — „A privire erà aeve pedeapsa şi stângerea casei lui Vasilie Vodă şi poate *osânda osândia* pe oamenii de casa lui..." (Kogălniceanu, I², 347) = »Manifesta fuit poena et ruina

domus Basilii Principis; *quae poena dum consideratur*, fuit etiam poena extensa ad consanguineos ipsius, preacipue ad nepotes Basilii Principis, fortassis propter multa inconvenientia, quae ipsi etiam faciebant, dum essent in bona fortuna, scilicet propter violentias, impudicitias« (Barwinski, p. 169).

După credința noastră, arhetipul costinesc trebue să fi avut în acest loc ceva ca: „Şi poate, când (s. cândai) *ieai sama, osânda-i* spre oamenii de casa lui", etc.

Resortul,g rafic, al greşelii este lesne de înțeles: — **даисама-осиндаис** —.

4. Ed. Ureche, p. 612, are următorul pasagiu: »Iarăşi din Munteani. nu fără scădere în oameni au fost şi mai vârtos primejdia lui Matei Vod cu rana ce i s'au prilejit, din care cu adevărat şi *brant* au fost; iară, cât are mai fi putut trăi, rana aceea i-au scurtat rămăşița zilelor; că până la anul, netămăduit de acea rană, au murit; că, să nu hie fost rănit, de abia cineva de are hi putut scăpà din Moldoveni şi Căzaci, unde întrase şi cu ce tocmeală!«

Pasagiul corespunzător din Barwinski, p. 150, glăsuieşte:

»Sed etiam Valachi plures desiderati sunt; maximus vero casus fuit Matthaei Principis ex vulnere, quod ipsi obtigit, ex quo vulnere, cum esset etiam *senex* (sed nihilominus potuit diutius vivere), vita ipsi est abbreviata, quia intra annum, non curatus ab illo vulnere, vivere desiit. Sed, si non accepisset illud vulnus, vix aliquis ex Moldavis potuisset evadere mortem, et Cosaci ex illo loco, in quem intraverunt sine ullo ordine bono, ibidem omnes periissent«.

D. Giorge Pascu deplânge »nefericirea«, că cuvântul „*brant* a rămas netradus în textul latinesc« („Arhiva"-Iaşi, 1921, p. 166) şi, astfel, ni s'a luat posibilitatea de a-i fixà etymonul.

De fapt, etymonul în chestie e tot ce poate fi mai evident: polon. *brant* = germ. *Brand*, „ganrenă"; iar, pe de altă parte, dintr'o comparație atentă a traducerii latineşti cu textul românesc, — considerat, nu isolat, ci în toate variantele lui, — se poate scoate o încheiere destul de interesantă asupra originalului acestei traduceri.

În adevăr, în adnotația la pasagiul citat, V. A.-Ureche observă următoarele:

„Brant este vorbă slavă, neînţeleasă de copiştii B. G. E. AA (Raf), unde cetim: *bătrân"*.

Ei bine, acest *bătrân* figurează şi în traducerea latină: *senex*.

Dar atunci se pune întrebarea: oare traducătorul, — care, după toată probabilitatea, erà însuşi Miron Costin (v. Barwinski *o. c.*, p. XXI), — va fi avut înnainte-i un manuscript rău copiat, cu «bătrân» în loc de „brant", ori acest „bătrân" condamnat e adevărata lectură din arhetip; ori încă suntem în presenţa unui dublet original, *brant* şi *bătrân* aparţinând deopotrivă autorului cronicei?

5. O enigmă e sfârşitul pasagiului din Miron Costin, în care cronicarul moldovean, expunând şi combătând născocirea cu descendenţa neamului românesc din „temniţele Râmului", încheie: „Nu se poate dară, cum zic aicea mano ţigăneşte" *(De neamul Moldovenilor*, ed. Giurescu, p. 38; cf. N. Iorga, în „Revista Istorică", I [1915], p. 9).

Observăm mai întâiu, că ultimele două cuvinte („mano ţigăneşte") sînt în parantese în mss. G, I, L şi că acesta din urmă are: „manno", iar mss. *A*, *a*: „doimano" (Giurescu, *l. c.*, în aparat).

O explicaţie acceptabilă ar fi, socot, aceasta: fraza imediat-anterioară pasagiului nostru, cuprinzând, în adevăr, cuvintele: „neamul *Romanilor*" (p. 38), un răuvoitor va fi adnotat pe margene — în legătură cu controversa asupra originii Românilor, — că terminul *romano* înseamnă (în limba ţigănească): „ţigăneşte" (v. d. ex.: P. Iosif Ješina, *Románi Cib oder die Zigeunersprache*, Leipzig 1886, pp. 92, 124).

Cu o uşoară trunchiare: *mano* din *romano* (cf. variantele), glossa marginală a putut fi intercalată în text de vreun copist — şi aceasta foarte de timpuriu, odată ce — lucrul pare a se fi trecut cu vederea — la Nicolae Costin interpolarea există deja: „Vezi aici basnele lor, ce au scris; ce nu se prinde, cum zicŭ mano ţigăneşte" (Kogălniceanu[2], I, p. 67).

De fapt, prin suprimarea cuvintelor cu pricina sensul rămîne intact („aicea" putînd fi, de altfel, şi o transcripţie greşită pentru: *aceia*, i. e. istoricii calomniatori).

Intre filologie şi istorie.

de V. Bogrea.

Viaţa cuvintelor e aşa de strâns legată de a poporului care le întrebuinţează, încât vicisitudinile lor biografice — genealogia, evoluţia, migraţia, cariera lor — luminează, adese, colţuri întunecate ale istoriei naţionale.

Studiul lor poate însemnà, în acelaşi timp, un apreciabil aport la istoria culturii, în genere.

Cu aceste gânduri, deşi fără închipuirea unei deosebite isprăvi, începem însemnările istorico-filologice care urmează.

1. Avgar.

Pentru a designa acel slav-conduct mistic, căruia superstiţia populară îi atribuie o virtute profilactică (φυλακτήριον, προφυλακτικόν) analogă cu aceia a numelor „theophore“[1]), care asigură purtătorului tutela Sfântului-patron, vocabulariul românesc are o întreagă serie de termini: *advar(e)*, *avgar(e)* s. *argar(e)*; *amulet(ă)*; *baier* s. *baiur*; *hamailău* s. *hamaili*; *salafiu*; *salavat*; *samcă* s. *sancă*; *talisman*.

Din această copioasă sinonimică, în stare să rivalizeze cu cea turcească[2]), singur primul termin a rămas până astăzi neexplicat: de acesta va fi vorba, în special, aici[3]).

---

1) Din sinonimul slav *bogonosŭ*, avem româneşte n. de fam. *Bogonos* (Iaşi); cf. *Cristofor.*

2) Între altele: *tavîz, teflîn, hyrz* (Kieffer-Bianchi, I, 310, 314, 420), *azaïm, azm, lăm, mivez, nuchret, nuferret, nîrendj* (ibid., II, 254, 692, 955, 1110, 1123, 1154).

3) *Amulet(ă)* e, evident, fr. şi germ. *Amulett(e)*, reproducând pe lat. *amuletum*. Originea acestuia însuşi nu e sigur stabilită: etimologiştii oscilează între *amoliri* (*amolimentum* = ἀποτρόπαιον: Schrader-Nehring, *Reallexikon d. idg. Altertumskunde*², p. 47; Zimmermann, *Et. Wb. d. lat. Sprache*, Hanovra 1915, p. 12: dubitanter!) şi gr. ἄμυλον, „die aus nicht in der Mühle gemahlenen, sondern zerstampften Getreide bereitete Speise“ (Wünsch-Skutsch, *Glotta*, II, pp. 219, 398). Alte explicări, v. la Walde², *s. v.*, unde mai e de adaus: *hamuletum*, „mit einem Haken (*hamula*) versehener Gegenstand“ (Stowasser, *Wien. Studien*, XXXII, p. 160), iar, ca realia, v. în special disertaţia lui Kropatschek, *De amuletorum apud antiquos usu*, Greifswald 1907. — Faptul, că originea cuvântului latin a fost căutată şi 'n arabă (v. Walde, *l. c.*, şi Daremberg Saglio, v⁰), ni înlesneşte trecerea, nu numai la sinonimul rom *hamaili, hamailăŭ* = turc.-arab. *hamaily* (v. Dicţ. Acad Rom.

Advar(e) e, în adevăr, o „crux philologica“.

Hasdeu, cel dintâiu care-şi pune problema etimologică a acestui cuvânt obscur, al cărui înţeles de „amulet“ era asigurat prin echivalentul φυλακτήριον din textele religioase corespunzătoare (cf. şi D. Russo, *Elenizmul în România*, p. 26), scrie: „După ce mult mi-am bătut capul, căutând originea acestui cuvânt împreună cu d. L. Şăineanu, foarte ştiutor în limba ebraică, am ajuns la convingerea că *advare* nu este altceva decât *hadevarim*, οἱ λόγοι, *praecepta*, „paroles par excellence“, după cum se chiamă evreeşte cele zece porunci şi orice text sacru, iar cu atât mai vârtos pasagele cele scrise pe filacter“ (Etym. Magn., I, col. 409 sq.).

Hasdeu ar fi putut cita şi pe it. *filateria*, „carta ove erano scritti i passi della Bibbia e i commandamenti della Legge, e che portavasi dagli Ebrei intorno al braccio o sulla fronte“,

---

şi cf. Dicţ. Acad. Iugoslave, s. v. *hamajlija*), dar şi la rom. *baier*, explicat convingător din lat. *batulus*, «porteur» (Candrea-Densusianu, *Dicţ. et. al lb. rom.*, no 127, şi Philippide, *Zeitschr. f. rom. Phil.*, XXXI, p. 295): sensul acesta, primordial, de «facchino, bastaggio» (Forcellini), al prototipului latin apare în arab. *hamalet* (cf. rom. *hamal*) şi, de fapt, „baierul“ e un amulet care se atârnă la gât (gr. περίαπτα, περιάμματα), «cu baiere» susţinătoare (altfel, Acad., *s. v. baie*, unde „de-o baie“ = mai curând: „din aceiaşi mină“, sc. metal). Mai mult; dacă gr. τέλεσμα, «talisman», nu e o simplă copie coruptă a arab.-pers. *tilsam* (v. Sophocles, *s. v*), ci din familia gr. τελαμών, bandoulière soutenant l'épée et le bouclier“, etc. (v. Boisacq, p. 951), am avea în rom *talisman* o nouă confirmare etimologiei lui *baer*. — Corespunzător sin. vrus. *nauzŭ*, lit.: „legătură“, avem rom. descântecul „de *uză*“ (Păsculescu, p. 11). — *Salafiu* nu e decât o variantă, cu accepţie secundară, a turcescului *seleaf, sileaf*, «chimir de ţinut pistoalele» (Şăineanu, *Infl. or.*, II[1], 308). — Cu *salavat*, „talisman pe care se scrie formula religioasă a Islamului (într'un cântec din Braila“) = t. *salavat*, «prière canonique» (*ibid*, p. 310), lucrul e mai complicat: acel „inel de *salavat*“, de care e vorba în poesia din col. Teodorescu, p. 621, revine, într'o variantă din col. Păsculescu (p. 153), supt forma: «inel de *savat*» = turc. *sawat*, „Tula-work, wherein inlaid figures of sulphuretted silver are put in an article of silver, also, imitation of Tula-work“ (Redhouse, p. 1163a), *savad* s. *savat*, „émail“ (Kieffer-Bianchi, II, 126), sârb.-cr. *savat*, „Schmelzarbeit, Email“ (Filipovici, II, 1605); cf. încă în varianta „Dragnea“ din col. Mateescu, p. 99: „ineluşul de *argint*“, iar pentru *salavat*, şi: *şolovată*, „piatră ~“ (la Viciu, *Colinde din Ardeal*, p. 204), cu „varianta“ *lecovată* (ibid., p. 51), = sl. *lěkovat*, „medicatus, de leac“; cf. megl. *liscuveti*, «fel de piatră» (Papahagi, II, 90), poate sl. *bliskavi*, «blitzend, glänzend», cum şi n. topic bucovinean *Liscovăţ*, „Aluniş“ (sl.). — D. Păsculescu, încai, îl tălmăceşte, probabil cu gândul la d.-sa: „savant, învăţat, ştiutor a multe“ (*o. c.*, Glosariul, p. 376)! — Un vag sinonim ar fi şi acel *pazvant*(*ă*), „un fel dă dicoraţie“, servind la identificarea purtătorului, într'o poveste dobrogeană cu hoţi (*Graiul nostru*, II, 207) = *pazvančeta*, moneta lui Pazvantoglu, sau *passavant*, „permis de circulation“ (cf. *Geleitbrief*, din care vr. *gleit*: Iorga, *Ist. comerţului românesc*, I, 106). — *Mărţişorul*, întru cât aparţine aici, e evident. — De *samcă*, a cărui legătură cu *avgar* e mai directă, ne ocupăm în text.

sau it. *filattero*, „croce pastorale portata al collo dai prelati greci, piena di reliquie“ (Fanfani-Rigutini-Tommasèo), dar, probabil, tot n'ar fi impiedecat pe d. Tiktin să creadă altfel (*s. v.*): că originalul cuvântului rom. ar fi turc. *edwâr*, pl. lui *dewr*, „inel“[1]).

Etimologia aceasta — care implică insinuarea unui turcism în texte creştine bisericeşti — d. Tiktin însuşi mi-a declarat că n'o menţine; dar meritul d-sale rămâne, de a fi adus, cel dintâiu, în discuţie forma *avgar* şi a fi indicat paralelismul: *advar—avgar* = *'tidvă—tivgă*.

Dicţionariul Academiei se mărgineşte a consemna etimologia d-lui Tiktin, fără a o admite. Şi, astfel, problema rămâne deschisă.

Ceiace a împiedecat până acum fixarea etimologiei acestui cuvânt a fost, după părerea noastră, o greşală de metodă: dubletul *advar-avgar* odată recunoscut ca simetric lui *tidvă-tigvă*, s'a neglijat a se stabili cronologia variantelor şi s'a plecat dela *advar* la explicarea lui *avgar*, — atunci când logic era contrariul, întru cât forma cu *-gv-* (*tigvă* = **ticvă*) era cea primară - etimologică (vsl. *tyky*, *tykvica*, sârb.-cr. *tikva*: Cihac, II, 409), iar nu forma cu *-dv-* (*tidvă*, *titvă*), cum pare a crede d. Tiktin: „Zum Wechsel von *dv—vg* vgl. *tidvă—tivgă*“ (l. c.).

Deci, nu lui *advar* (forma secundară, posterioară: prima atestare e din 1688, în Biblia lui Şerban), ci lui *avgar*(*e*) trebuie să-i cerem explicaţia etimologică.

Şi el ni-o dă.

La 1641 — trei ani înnainte de apariţia celor „Şiapte Taine“ (1644), în care se pomeneşte întâiaşi dată de *avgare*, — ieşia de supt tiparele Propagandei, la Roma, un curios opuscul, întitulat: *Abagar*.

Semnalat la 1879, prin „Archiv für slavische Philologie“,

---

[1]). În Kieffer-Bianchi, I. 741, t.-ar. *edvăr*, pl. lui *devr*, e tradus: «circuits, cercles, siècles“. — Pentru caracterul magic al inelului, compa- it. *cimaruta*, port. *cinco scimão = senăl de solamão*, „Solomon's seal“, între buinţat contra deochiului (Charlotte Sophie Burne, *The Handbook of Folk lore*, Londra 1914, p. 149; cf. Meyer-Lübke, *Rom. et. Wb.*, no 7548: port, *[sino] samão* [= Salo mo], „Amulett“), deci cunoscutul σφραγὶς Σολομῶνος, „sigilul lui Solomon“ („Plaşca şi emurlucul lui Solomon“ se pomenesc şi'n *Alexandrie*, ed. Braşov 1915, ca „vindecând toate boalele“; cf. *şolomonariu*, „vracin“). — *Duva* se chiamă la Tătarii din Dobrogea un «amulet» consistând într'o rugăciune, scrisă de hogea pe o hârtie, pe care bolnavul o poartă la gât (*Analele Dobrogei*, I. p. 642).

III, p. 518 sqq., de A. Leskien, în articolul: „Abagar — ein neubulgarischer Druck aus dem XVII. Jahrhundert" (cf. S. Salaville, *Le premier livre néo-bulgare: l' „Abagar" de l'évêque Stanislavof*, în „Échos d'Orient", XV, p. 442 sqq.), acest opuscul de 20 pp., format in -8⁰ mare, tipărite pe două coloane, numai pe recto şi dispuse aşa, încât cele două pagini finale se întâlnesc la mijlocul volumului, are un epilog care merită a fi reprodus în întregime:

Накѡ пчела ѡт раслнкѡ н благѡ
дихаинѡ цвєтине сбира мєт
н ѡсак, сице филип Станиславѡ
ѡд велике Бꙋлгарне Бискꙋп, сабра
н свади ѡт раслки книги Свети
Ѡтци сабѡрни ѡви Абагар и хари
ꙋа свꙋѡиемꙋ харѡдꙋ Балгарскѡ
мꙋ, да при себе нѡсенꙋ, на местѡ
силни моиши. Тнпарѡсан би Аба
гар ѡви, ва летѡ христѡвѡ а. х. н. а.
Мана на ꙋ. ꙋ Свети Град, де пѡцн
вана телеса Петра н Павла, ва ꙋре
ме Цара нашега Ибрахима, а ꙋ Влаш
кꙋ цастнтѡга Матие Бꙋѡивꙋѡдꙋ
н ꙋ Бѡгданскꙋ благомирнѡга Лꙋ
пꙋла нарицанемагѡ Басилие Бꙋѡи
вѡда.
Ва век хфаленѡ н славенѡ Тел
лѡ Христѡвѡ.
Исꙋсе н Марнѡ, камн харизꙋнем
сарце н дꙋшꙋ мꙋѡнꙋ.
М. Б. З. М. Г.

Амин.[1])

Adecă: „Precum albina din felurite şi bine-mirositoare flori strânge mierea şi ceara, astfel Filip Stanislavov, episcop al marii Bulgarii, din diferite cărţi ale sfinţilor Părinţi soborniceşti a cules şi izvodit acest *Abagar* şi l-a hărăzit norodului său bulgăresc, ca să-l poarte la sine în loc de moaşte puternice. Tipăritu-s'a acest *Abagar* în anul de la Hristos 1641, Maiu în 6, în Cetatea Sfântă, unde odihnesc trupurile Sf. Petru şi Pavel, în vremea

[1]) V. facsimile, în „Échos d'Orient", *l. c.*, p. 447. — Compendiul trebuie resolvit: М[olite] Б[oga] З[a] М[ene] Г[rěšnika].

Țarului nostru Ibrahim[1]), a cinstitului Voevod valah Mateiu [Basarab] și iubitorului-de-pace Moldovean Lupul, supranumit Vasilie Voevod.

„In veci fie lăudat și slăvit trupul lui Hristos.
„Isuse și Marie, vouă hărăzesc inima mea.
„Rugați pe Dumnezeu pentru mine, păcătosul. —
Amin".

Lucrul e, deci, limpede: *Abagarul* „piscupului" bulgăresc (despre el însuși v. acum S. Salaville, *Philippe Stanislavof, apôtre des Bulgares Pavlikans au XVII-e siècle*, în „Échos d'Orient", XV, p. 481 sqq.), la a cărui tipărire va fi contribuit, în special, munificența Voevodului moldovean[2]), — fiindcă mențiunea Domnilor români nu poate avea semnificația pur cronologică pe care o are pomenirea Suzeranului păgân din Stambul, — era menit să servească de „talisman", la fel cu „Epistolia Domnului nostru Isus Hristos"[3]), „Minunile Sfântului Sisoe", sau alte apocrife, mai mult sau mai puțin eretice și „bogomile".

De fapt, „Abagarul" e o *Epistolie*, sau — mai bine — el cuprinde o „Epistolie", care i-a și dat numele: celebra *epistolă către Hristos* a lui *Abgar al V-lea Ukkama*, „Negrul", *Acbarus* al lui Tacit, contemporan și „corespondent" al Mântuitorului, care-l vindecase de o boală (πάθος), prin mijlocirea lui Tadeu: Ἄβγαρος Οὐχαμα τοπάρχης [Ἐδέσσης] Ἰησοῦ σωτῆρι ἀγαθῷ ἀναφανέντι ἐν τόπῳ Ἱεροσολύμων Χαίρειν.

Reflex al unui eveniment posterior real: convertirea la creștinism a lui Abgar al IX-lea (v. Pauly-Wissowa, *s. v.*), această scrisoare apocrifă, care s'a bucurat de o faimă extraordinară în evul-mediu, ni s'a păstrat, nu numai în „Historia ecclesiastica" a lui Eusebius (I, 13), ci și'n interesante exemplare epigrafice,

[1]) Sultanul Ibrahim I-iu, 1640-48 (v. N. Iorga, *Gesch d. osm. Reiches*, III, 476; IV, 15). Aceasta exclude lectura: 1651, propusă de Leskien, *l. c.*, în locul datei greșit transmise (1601), indicând ca sigura plausibilă: 1641 (Așa, S. Salaville, *l. c.*, p. 442 sqq., de acord cu registrul de la Propaganda, care însemnă: „Preces quaedam cum novem iconibus xylographicis charactere cirilliano (*sic*) impressae Romae 1641".

[2]) V., în această privință, memoriul d-lui N. Iorga: *Vasile Lupu ca următor al Împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopole și a Bisericii ortodoxe.* — Observă și titulatura din epilog!

[3]) Despre aceasta, v. în deosebi studiul din „Sitzungsber. d. Wien. Akademie" pe 1906, vol. 51, p. 1 sqq: M. Bittner, *Der vom Himmel gefallene Brief Christi in seinen morgenländischen Versionen und Rezensionen.* Basa e versiunea greacă: Ἐπιστολὴ ἐξ οὐρανοῦ, πρόσταγμα θεοῦ εἰς τὴν Ρώμην κατελθόν (p. 11), în care (p. 14), aceasta imprecație la adresa Pavlichianilor: „οὐαὶ τοὺς Μπογομίλους καὶ μισοχρίστους καὶ Παταρήνους καὶ μισογείτονας.« — Cf. satul *Popești-Pavlicheni*, cu „Sârbi catolici", din Ilfov (*Dicț. geogr.* resp., pp. 316-8).

patru până acum, la care s'a adaus, în ultimul timp, un al cincilea, de o deosebită importanţă: gravat, probabil pe sfârşitul sec. al IV-lea sau începutul sec. al V-lea, pe poarta oraşului Philippi din Macedonia, acest „Abgar“ erà menit, fără îndoială, să asigure oraşului întreg protecţia lui Hristos împotriva duşmanilor săi (v. *Académie des Inscriptions & Belles-Lettres*, Comptes rendus des séances de l'année 1920, Paris 1920, p. 80 sq.).

Rolul de talisman l'a avut, deci, *Ab(a)garul* înnainte de ediţia episcopului catolic de la Nicopole, — din care se cunosc până în present 6 exemplare, — şi Salaville are, de sigur, dreptate, când presupune, că „cet apocryphe était en vogue et en vénération chez les Pauliciens dès avant leur conversion au catholicisme“ şi că „le nom d'*Abgar* était employé par eux comme désignation commune de ces sortes d'amulettes“ (*l. c.*, p. 444).

Analogia sârb. *hamailija* cu sensul de „zapis“: „zlatne amajlije“ (cf. şi mgr. Χρυσόβουλλον = *bulla aurea*, faţă cu *bulla*, „amulet, purtat de copiii romani“), sau a it. *breve*, „Amulett“, lit. „Brief“, ori prov. *breu*, „Urkunde“, „Amulett“ (v. Meyer-Lübke, s. v. *brevis*), duce la aceiaşi încheiere.

Încă mai elocventă e pilda rom. *samcă*. De la înţelesul originar de „femina“ (cf. *ipsa*, *issa*, *sola*, *relicta*), al etymonului sl. **самъка** (Miklosich, *Lexicon palaeosl.-gr.-lat.*, 822), cuvântul acesta a ajuns în limba noastră la accepţiunea de „boală de copii“, care „la unii li trece cu *descântece de samcă* sau li se face de călugării iscusiţi *o carte în care este făcut chipul dracului înconjurat de o scrisoare care cuprinde diferite blesteme bisericeşti*... Această carte trebuie să o poarte *mama* tot timpul cât e îngreunată şi după facere să o poarte copilul până la trei ani. Cartea aceasta se chiamă *carte de samcă*. — După credinţile din Bucovina, *samca* sau *Avestiţa* este o boală ce apucă pe pruncii până la patru ani, încât îi face să [tre]sară din [—prin] somn să ofteze cu [=din] greu“ (Dr. N. Leon, *Istoria nat. medicală a pop. român*, p. 145 sq.). De la „boală“, numele *samca*, cu deminutivul *sămcuţă*, a trecut şi la anumite plante medicinale, care o vindecă (v. Panţu, *Plantele cunoscute de pop. român*, p. 253, şi rev. „Şezătoarea“, V, p. 122: „*Sancă*, o boală; buruiana de tămăduit această boală“). Cu diferite variante: *samcă*, *sancă* (cf. G. Dem. Teodorescu, p. 366), *şamcă* (*ibid.*, p. 390) sau *sîmcă* (Gaster, *Literatura populară română*, p. 406; cf. Păsculescu, *Lit. pop.*

românească, p. 375, cu masc. *sîmcoiu*), cuvântul, care e şi unul din numele cabalistice ale „Avestiţei, Aripa-Satanei“ (cf. Pamfile, *Duşmani şi prieteni ai omului*, p. 239 sqq.), înseamnă acum: „apocriful Avestiţa, prescurtat şi însoţit de figuri“ (Gaster, l. c.), apoi „amulet scris“.

Caracterul apotropeic al „Avestiţei“ îl confirmă, în adevăr, însăşi „Aripa-Satanei“, înfrîntă Arhanghelul Mihail, în drum spre „fecioara Maria“, pe care voia „să o smintească cu ale sale diavoleşti meşteşuguri“: „Dar unde se vor găsi numirile mele scrise, eu acolo nu mă voiu apropia de 7 mile de loc de acea casă, până va fi cerul şi pământul în veci. Amin“ (ed. Ciurcu, Braşov 1918, p. 35[1]).

Motivul e comun, de altfel, tuturor apocrifelor de acest soiu: „Deci, unde se va găsí această carte, fraţilor, să nu aibă putere diavolul şi vrăjmaşii... nici să nu se apropie de casa aceia, ori de femeia omului aceluia, nici de copiii lor...“ (*ibid.*, p. 40), mântuie „Minunile Sfântului Sisoe“, — şi el un călăreţ, ca şi Arhanghelul Mihail, şi biruitor asupra unui duh duşman copiilor, fără îndoială identic cu acel *Negotium perambulans in tenebris*, „démon antithèse du *Démon du Midi* et en particulier une goule qui s'attaque de préférence aux nouveau-nés, ayant pour ennemi un Saint cavalier, St. Sisinnios“, a cărui origine P. Perdrizet o găseşte în iconografia Egiptului greco-roman.[2])

Între numele Avestiţei, apoi, şi acele demonologii medievale francese, în care se întâlneşte chiar un *Abigar* (v. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, 283), e o netăgăduită analogie, explica-

[1]) Celace se dă în Todorescu, p. 392, supt formă de versuri, ca „Descântece de Şamcă (Avestiţă)“, nu e decât cunoscutul text clasic al «Avestiţei» româneşti, în curata prosă, dispusă numai în chip de «versuri», fără ritm şi rima, ca atâtea din poesiile simboliste contemporane, „sans rime ni raison“. — O varianta a aceluiaşi apocrif dă d. Lupescu în *Şezătoarea*, V. (1899), p. 156 sq. („Pogorându-ma Elionului“ = pogorându măgura Eleonului; „Fuariu“, poate: *fugariu*, ar corespunde cu *ogariu* din alte variante; — „Zlatout“ evident: *Zlatoust*, „Sf. Ioan Hrisostomul, Rost-de-aur, Gură-de-aur“, iar „Teodor, Stratilat“ e unul şi acelaşi Sfânt: Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης, „generalul“, în deosebire de *Theodor Tiron* = ὁ τήρων, lat. *tiro*, „recrutul“: v. Hippolyte Delehaye, *Les légendes grecques des saints militaires*, Paris 1909, p. 17).

[2]) V. *Negotium perambulans in tenebris*, Strasbourg 1922, p 7 sqq. — *Sisoie*, numele românesc, e sl. *Sisoje*, corespunzând gr. Σισίννιος (cf. şi *Zizin, Zizinca*), în coptă: *Susinnios* (v. Perdrizet, *o. c.*, p. 13, care-l desparte, însă, etimologic, de *Sisoes* = gr. σισόη, „postiche“: *ibid.*, p. 14, n. 4). — *Meletia*, sora Sf. Sisoie, se chiamă Μελετινή în red. gr. a legendei *Avesiţei* (incipit: Ἐπὶ τῆς βασιλείας Τραϊανοῦ...), numite acolo şi Πετομένη, „l'Ailée“ (cf. *Aripa-Satanei*): *ibid.*, p. 16 sq.

bilă prin originea lor orientală comună (cf. *Lucifer, Belzebub, Astarot, Baël*, etc.).

Mai directe sau mai indirecte, totuşi, analogiile rămân analogii, şi ele nu pot duce la o conclusie absolut sigură.

Din fericire, însă, în ce priveşte *avgarele* avem dovezi directe: nu numai în textele religioase citate, care le pomenesc şi le osîndesc ca pe o practică eretică, ci în orânduelí bisericeşti vecine timpurilor noastre, care le constată şi prohibesc: „Or avea grijă preoţii şi or poruncì poporenilor, să se ferească de tot felul de nelegiuri, vrăjotorii (*sic*), descântătorie, fermecătorie, vărsări de ceară, de baere sau *advare* de farmece, sâmvăsii, focuri vii, săriri peste foc, trageri în apă a dao (*sic*) zi de Paşti, Colinde urâte din noaptea Crăciunului", glăsuia episcopul Petru-Pavel Aron (v. Bunea, *Episcopii Petru-Pavel Aron şi Dionisie Novacovici*, Blaj 1902, p. 388 sq.; cf. Furtună, *Preoţimea românească în secolul al XVIII-lea*, Vălenii-de-Munte 1915, p. 111), urmând precedentul Mitropolitului Sava Brancovici, din 1675 (v. Bunea, *Mitr. Sava Brancovici*, Blaj 1906, p. 33 sq.; cf. N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria,* I, Bucureşti 1915, p. 267).

Că aceste interdicţii au rămas, totuşi, în bună parte, „platonice", o dovedeşte faptul, arătat de păr. G. Hango, în „Revista Teologicà" din Sibiiu (VII [1913], p. 413 sqq.), că, până azi, acest „obiceiu religionar superstiţios" al „*Sfântului Argariu*" dăinueşte, în părţile Sighişoarei şi Bănatului, mai ales.

Autorul descrie, în amănunte, un „Argariu" bănăţean, aflător în posesia Sf.-Sale, constând din o foaie de hârtie albă lipită pe hârtie roşie, iar aceasta pe o fâşie de pânză albă, lungă de 2,55 m., lată de 6 cm., cu 11 iconiţe, pictate în diferite colori, pe el. Textul însuşi consistă din diferite rugăciuni şi cântări (toate, afară de prima, perfect ceteţe): corespondenţa lui *Abgar* (*Avgar*) însuşi, însă, lipseşte, — ceiace n'a impiedecat ca amuletul să se cheme: *argar* (evident, corupt din *avgar)*. Păr. Hango adauge, că Museul armenesc din Gherla posedă un alt exemplar de „Argariu" (un al 3-lea, inaccesibil Sf.-Sale, se găseşte la Sighişoara); el ar datà din sec. al XIV-lea şi ar fi dintre „argarele acelea, pe care le folosiau neguţătorii armeni în loc de cărţi de rugăciune, când călătoriau cu marfă pe la târguri dintr'un loc într'altul" (*l. c.*). „La Armeni însă", — observă păr. Hango, —

„a ieşit de mult din uz, căci chiar şi numele i s'a dat uitării". (*Abgar* e, totuşi, un nume obişnuit la Armenii de azi).

Cu acestea, dovada continuităţii — aşa-zicând — în părţile noastre a practicei „avgarelor" e făcută, ca şi aceia a identităţii, indiscutabile, dintre apelativul *avgar*, „amulet", şi numele regelui din Edessa.

Origina rom. *avgar(e)*, *advar(e)* e, astfel, sperăm, definitiv lămurită.[1])

2. Burlinc, «o monetă, asupra căreia nu se pot găsi lămuriri» (N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, p. 222), n'are fireşte, etimologic, nimic de împărţit cu omonimele-i actuale: *burlinc*, „burlan", şi *burlinc*, „marcassin", de care vorbeşte Dicţionariul Academiei.

Originalul acestui cuvânt vechiu-românesc ar puteà fi acel germ. *Silberling*, „monetă de argint", pus în circulaţie de Luther, ca dublet independent al vgerm. *silabarling*, el însuşi o variantă a lui *silubrein* = ἀργύριος, *argenteus*, modificat supt influenţa lui *Schilling* (cf. *Pfenning*, *Sterling*): J. Hoops, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, III, Strassburg 1915-16, p. 253; cf. Kluge, *Etym. Wörterbuch d. deutschen Sprache*, v. *Silberling*), — de unde, poate, şi it. *berlinga*, «un'antica moneta milanese» (Fanfani-Rigutini-Tommasèo, *Vocab. della lingua ital. scritta e parlata*, Napoli 1904, p. 164).

Din *Schilling*, recte‹ Schildling = Schidchen (cf. *écu*, *écusson*, de la *scutum*), vin, cum a recunoscut întâiu d. Iorga, *şalăii* lui Dabija (v. N. Iorga, *Cu privire la banul lui Istratie Dabija*, în „An. Ac. Rom.", XXVIII [1906], p. 506; cf. C. Moisil, *Bănăria lui Dabija-Vodă*, în „Buletinul Soc. Numismatice", XII [1915], p. 59). Ca intermediar a servit, de sigur, un reflex slav, de felul celui ce se cuprinde în vr. *şalenghi*, atestat într'un act din Iaşi, 7125: «talerul câte 12 potronici şi potronicul câte 9 шалнги» (N. Iorga, *Studii şi documente*, V[1], p. 81). — Acelaşi prototip (got. *skillings*) îl recunoscuse Miklosich în (*po*)*ščeljag*(*u*) din Nestor (v. *Archiv f. sl. Philologie*, XXX, p. 628, nota 1, şi XXVI, p. 552; cf. ţig. *pašalo*, „der Kreuzer"). — *Şilinga* se chiamă şi un lac basarabean.

---

[1]) Explicarea din *abgatoria, abgetorium* = *abecedarium*, *abvedrium*, idem (Du Cange), sau din *abagha* („et per potenciam Chaan verbum *Abagha*": ibidem), — cuvânt cabalistic de soiul unui *agla* = acrostih, cuprinzând iniţialele invocaţiei de pe scutul lui David: „Atah Gibor Lailam Adonaï" (v. *Revue Archéologique*, XIV, p. 37), — cade de la sine.

3. Navis Olch înseamnă, împreună cu „navis *Kerep*" (= ung. *kerép*, *kereb*, „corabie"), nişte «Wasserfahrzeuge auf dem Marosflusse» (N. Iorga, *Geschichte des rum. Volkes*, I, 214; cf. *Istoria comerţului românesc*, I, 31), într'un document ardelean din 1248 (Hurmuzaki, I[1], p. 245, no. CLXXXVIII; cf. Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 77), prin care „Laurentius, wayvoda Transsilvanus et comes de Walkow" acordă Saşilor din Vinţ şi Vurpăr („fidelibus meis Teutonicis in Wynch et in Burghbergh commorantibus") aceleaşi privilegii, pe care le aveau cei din Sibiiu („provinciales comitatus Scybiniensis"):

„Concedimus etiam ut de navi que Kerep dicitur ultra Morisium secatur solvat fertonem et de navi *Olch* dimidium, de naviculis vero tria pondera, de argento terre, sed cum statera supradicta, sicut consueverunt canonici accipere Albenses, super aquam...".

Cred că terminul *olch* poate fi identificat, fără greşeală, cu cu acel mlat. *holcas*, *holca*, *hulcum* = gr. ὁλκάς, „vaisseau de charge ou de transport" (cf. ὁλκός), care e la basa germ. *holk hulk*, idem. — Adăugim pe oland. *hulk*, „een lomp en log vrachtschip" (Dr. Jos. Schrijnen, *Vergelijkende Indogermaansche Taalwetenschap*, Leiden 1917, p. 187), pe sp. *urca*, din care engl. *urcas* în Oldy's „Life of Raleigh" (A. Smythe Palmer, *English Past and Present*, Londra 1905, p. 16), cum şi pe it.-ven. *olcadi*, „barques servant à naviguer sur les fleuves", ca şi aşa-zisele *cursorie* (P. Molmenti, *La vie privée à Venise*, Veneţia 1895, I, p. 86).

M. Vogel (la Hoops, *o. c.*, IV, Strassburg 1918—19, p. 122), socoate, că patria cuvântului german e regiunea Rinului-de-jos, că el ar puteà datà chiar din epoca stăpânirii romane şi că *hulc* din tariful dela Londra înseamnă în special: „das Schiff der lothringisch-niederrheinischen Weinhänder", şi anume: „ein grosses Segelfrachtschiff" de un tip foarte răspândit în evul-mediu de mai târziu.

Dacă terminul a fost întrodus în părţile noastre prin Saşi, el ar constitui încă un argument în sensul vederilor d-lui G. Kisch asupra provenienţei Germanilor din Transilvania.[1]

[1] V. *Vergleichendes Wörterbuch der Nösner-siebenbürgischen und moselfränkisch-luxemburgischen Mundart nebst Siebenbürgisch-niederrheinischem Orts- und Familiennamenverzeichnis sowie einer Karte zur Orientierung über die Urheimat der Siebenbürger Deutschen*, Sibiiu 1905, p. 5 sqq.; cf. L. Wilser, *Die Germanen*, II, Leipzig 1914, p. 153 sqq.

„Dobrişan, fratele Mircii-Vodă“.

De V. Bogrea.

Interesanta „Condică în domniia Mării Sale pré luminatului şi pré înnălţatului nostru Domn Io Grigore Dumitriu Ghica Voevod, în care să trec numai fermanuri înpărăteşti, hrisoave, anaforale şi cărţi de asidosie, 1822 Iulie 1“, publicată de d. I. Bianu *(Catalogul manuscriptelor româneşti* din Bibl. Academiei, I), înregistrează, cu data „1822 Oct. 12“, următoarea piesă:

„Carte domnească, prin care se iartă de bir şi altele Stănică Pârvănoiu din satul *Stoeneştii* de la judeţul Muscel, care s'a dovedit din hrisoavele ce a arătat, că se trage din vornicul *Dobrişan*, fratele *Mircei-Vodă cel Mare*“ (p. 582). — Acelaş lucru, pentru Dicu Pârvănoiu, Dicu, Ion Niculescu şi Chiru Pârvănoiu (*ibidem*).

Faptul în sine nu are nimic extraordinar: mocanii din Stoeneşti aveau, între altele, precedentul conjudeţenilor lor din Câmpulung, cari, la 1636, înfăţişau — pentru a obţine scutirea de vămi — lui Mateiu Basarab, între alte cărţi domneşti, şi una, foarte veche, fără data întreagă, de la acel Radu-Vodă, care, împreună cu Negru-Vodă al legendei descălecării, a creat personagiul fictiv „Radu Negru“ (N. Iorga, *Inscripţii din bisericile Romăniei,* I, p. 131; cf. Onciul, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, IX [1916], p. 64).

Ceia ce conferă, totuşi, documentului citat o deosebită semnificaţie e constatarea, că, atât numele satului mocanilor, cât şi numele pretinşilor lor înnaintaşi, se întâmpină în cântecul popular.

Aceasta poate fi, negreşit, şi o simplă coincidenţă, dar poate fi — şi sper să pot arăta că *este* — mai mult decât atâta.

În adevăr, nu trebuie să cunoască cineva prea amănunţit poesia populară românească pentru a fi isbit de faptul că, în cutare baladă din colecţia G. Dem. Teodorescu (p. 473 sqq.), *Dobrişean*, eroul titular, cioban din *Stoeneşti*, e înfăţişat ca fratele „Domnului Mihnea-Vodă“[1], iar, în cutare alta, din colecţia C. N.

[1] „Pipar-craiu“, *Chipar-Craiu*, «tăiculiţa» lui Dobrişan, din var. Teodorescu, p. 476, la Mateescu, simplu: *Crăişor* (p. 11), apare ca „Domnul *Chipor-Craiu*“ la Păsculescu, p. 152, într'un cântec, a cărui fabulă seamănă mult cu cea din balada, vadit stilisată, „Corbul şi Mihai-Viteazul“, a colecţiei Marienescu, p. 148. — Aceiaşi alegorie, în „Cântecul lui Corbea“ din Ţocilescu, I, 179, unde eroul se descopere, iarăşi, „ficioraş de Domn“.

Mateescu (Vălenii-de-Munte 1909, p. 3 sqq.), — care, prin aproape totalitatea elementelor şi motivelor comune[2]), se dovedeşte a fi o variantă a precedentei, — personagiul titular, *Mircea Ciobănaşul*, având-şi târla „d'asupra *Muscelului*" (p. 7) şi fiind osândit, ca şi Dobrişean, de Domn, un „Negru-Vodă", i se destăinueşte, ca şi acela, cu ajutorul „ristobului" (p. 12)[3], „frăţior bun".

Că „Mircea Ciobănaşul" din această baladă e *Mircea Ciobanul*, fiul lui Radu-cel-Mare, a arătat d. N. Iorga (*Balada populară românească*, — originea şi ciclurile ei, — în „Cursurile de vară din Vălenii-de-Munte", 1910, p. 146): „Persoana adevărată a acestuia e a unui mare neg.istor de oi şi berbeci de pe plaiurile noastre pentru târgul turcesc al Ţarigradului. E un *gelep*, un *cioban* în stil mare şi cu câştigul potrivit".[4])

Putem adăugi că „Mircea Ciobănaş" apare, la fel zugrăvit, şi 'n balada musceleană „Scorpia" din rev. „Ion Creangă" pe 1912, p. 294 (= Mateescu, p. 125 sqq.):

D'alei Mircea Ciobănaş,
Faţa lui, bulgăr de caş,
Cu cămaşa ca tina,
Cu pielea ca hârtia...

2) Vorbim de cele specifice, caracteristice baladei noastre, iar nu de «locurile comune». devenite clişeu şi adaptabile oriunde, cum e, d. ex., pasagiul în care apariţia lui Dobrişan, cu ciobanii şi turmele sale, e asemănată cu răsăritul soarelui (Teodorescu, p. 475, etc.). Totuşi, chiar asemenea comparaţii stereotipe capăta o valoare deosebită, când în ele se pot surprinde note topice, „localizari", care le individualisează, tradând originea variantei. Aşa, în culegerea *Un mănunchiu de colinde din Vrancea şi din alte părţi ale judeţului Putna* a poetului Baronzi (Vălenii-de-Munte 1910, p. 38), comparaţia apare, localisată, astfel:

La puţul cu zalele
Răsărit-a soarele,
Dar nu soare răsărit,
Ci Adam împodobit
Cu haine până 'n pământ,
Cu ciobote de argint.

Exact în acelaşi cadru însă:

La puţul-cu zalele
Răsărit-a soarele?
Nu e soare răsărit,
Ci mi-e Iancu 'mpodobit —

aceiaşi comparaţie se poate ceti în cântecul lui Iancu Moruzi din colecţia Teodorescu (p. 483), unde ea era, fără îndială, acasă, odată ce «în vechiul Bucureşti, se numia *Puţul-cu-zalele* localitatea (*sic*) din faţa Palatului regal, unde...se afla un puţ cu lanţuri sau cu zale" (*ibidem*, nota 1): de aici a migrat, pentru a ajunge în colinda vrănceană.

Observăm aici, că, nu numai „Dealul *Garaleului*" din cunoscuta colindă are o realitate geografică, în judeţul Suceava (v. *Dacoromania*, I, 468; cf. *Garaliu*, de fam., în Tocilescu, II, 849), ci si „Dealul *Deleleului*" din variantă (ibid.): *Deleleul*, munte, în acelaşi judeţ (v. Dicţ. Geogr.; cf. „vîrful *teleleului*" [*sic*] din Tocilescu, II, 1131). Localisarea variantelor în chestiune e, deci, sigură.

3) *Hrisoave*, *rostoave*, în var. din Tocilescu, I, pp. 103, 105; cf. *hristoave*, *hristoaga* (*ibid*., pp. 68, 71): contaminaţie cu *rost* sau *Hristos*; poate şi cu *răvăşel*, într'un *răsăvelele* (scris. din 1744, în N. Iorga, *Studii şi doc*., V, p. 322).

4) Cf. Προβατοκάπηλος, porecla lui Lysicles, soţul Aspasiei.

Intr'altă variantă, tot din Muscel (Rădulescu-Codin, *Legende, tradiţii şi amintiri istorice*, p. 79), „Mircea Ciobănaş" apare ca fiu al lui Ştefan-Vodă, „Domn tare vestit", care, la fuga din Târgovişte, îl pierde pentru a fi găsit şi crescut de o mătuşă (cf. p. 72 sqq)[3]. In sfârşit, ca „Mircea" sau „Mircea-Vodă" apare Mircea Ciobanul într'o variantă inedită din Gorj (după excerptele d-lui Kirileanu, din „Răspunsuri la Chestionariul Hasdeu", vol. II, f. 19 sqq.) a baladei „Oprişanul", în care, însă, ca şi'n „Cântecul Naşului" din Păsculescu (p. 203), corespunzător „Cîntecului lui Minea" sau Mirea din Tocilescu (I, 110 sqq.), Domnul se chiamă „Mihnea-Vodă" (deci: *Mihnea Turcitul*, după d. N. Iorga, *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, I, p. 30).

Importanţa acestei din urmă variante stă în contaminaţia — într'o anumită măsură — a celor două versiuni: „Mircea Ciobanul" şi „Dobrişan", — căci, dacă e vorba să stabilim neapărat o filiaţie, atunci, după toată probabilitatea, nu *Oprişan* (Alecsandri, *Poesii pop. ale Românilor*, ed. „Socec", p. 201 sqq; cf. Baronzi, *Poesii alese*, ed. N. Iorga, p. 142 sqq.), care apare isolat, e forma primitivă a lui *Dobrişan* (Marmeliuc, *Figuri istorice în cântecele poporal al Românilor*, p. 8), care se întâlneşte în mai toate variantele (*Dobrişean, Dobricean*) şi, ca atare, e greu să fie socotită drept secundară.

[3]) O variantă în prosă a acestei versiuni, v. *ibidem*, p. 72 sq.: Mircea-Vodă Ciobanul, rătăcit şi pierdut, e crescut de „Naneasca". — Episodul aminteşte pe „călugăriţa" mântuitoare din *Dobrişan* şi pe „mama călugăriţa, tânără Vlădiţă" („stareţă", cf. sârb. *vladica*, «Doamnă» şi „Vlădică"), care salvează pe cei doi „feţi, dalbi de logofeţi" din mânile Armaşului Dragomir şi Vatafului Costin, cari-i duceau la temniţă, într'un «car ferecat, de la Diiu legat» (bal. *Armaş Dragomir*, în Păsculescu, p. 214 sq.). Dacă e să i se atribue un fond de autenticitate istorică (ceiace nu ni se pare a fi casul cu *Mircea*, porcarul, din colecţia *Din popor*, p. 102, — cf. Alexici, p. 73, — *Mirela* la Giuglea-Vâlsan, p. 188, iar la Codin, *Din Muscel*, p. 267: *Milea)*, ne-am gândi la Doamna Voica, mama adoptivă a lui Mircea, fiul lui Mihnea-cel-Rău, a cărei fiică, Ruxanda, era soţia Logofătului Dragomir (N. Iorga, *Pretendenţi Domneşti în sec. al XVI-lea*, p. 68). — Despre „Domnu' *Mircea*-Vodă", daruit cu un cal, „vânăt bidiviu, cu cioltar de fir", vorbeşte colindul «Solul» din G. Dem. Teodorescu, p. 45 (cu nota!). — Într'un alt colind (*ibid.*, p. 51), apare «Domnul *Mihnea*-Vodă».

Relativ la pomenirea lui Mircea-cel-Mare, după Runeberg, din legendele slavice, relevată de d. Ciotori în *Floarea Darurilor*, II, 518: „Dunare, Dunăre, apă domoala, ce ţi-s undele aşa tulburi?... Ori poate Voievod *Mirceta* [— *Mirce, -ta* fiind desinenţa] oştirea şi-a ridicat iarăşi?" — observăm ca o pomenire asemănătoare fusese semnalată în *Şezătoarea*, IV, 11 sqq., din bulgăreşte („Dan Voivodul"), şi alta, în care eroul e Ştefan-cel-Mare, e reprodusă în Papadopol-Calimah, *Dunărea în literatură şi tradiţiuni*, p. 57, după Hasdeu, *Columna lui Traian*, 1873, p. 226 (din gramatica boema a lui Ioan Blagoslav de la 1570).

De altfel, ideia răp. G. Dem. Teodorescu (p. 473, nota 1), că „Dobrişean pare a fi o prefacere a numelui Dobrogean" — ideie agreată de d. Marmeliuc (*l. c.*), deşi patent falsă: *Dobre, Dobriş, Dobruş*, etc., ca basă posibilă a unui *Dobrişan*, există! —, a dus la corolarul, deopotrivă fals, că *Stoeneştii* din baladă ar fi „Stoieneştii de peste Dunăre, în Dobrogea [?], sau poate Stălineştii [!!]" (Teodorescu, *l. c.*, nota 3; Marmeliuc, *l. c.*).

De fapt, în ce priveşte situaţia acestor *Stoeneşti*, n'avem de ales decât între *Stoeneştii* din Vlaşca, la care trimite, expres, varianta din Tocilescu (I, 105 sq.):

Stoeneşti după Cîlneşti
Călcând tina Vlăsciei —

(*Cîlneşti* e *Cîlnişte*, din Vlaşca, cu însemnarea etimologică chiar de „Glodoasa, Noroioasa, Tinoasa"[4]), iar „tina Vlăscii" e pomenită şi'n varianta Teodorescu, p. 474: „tina Vlăscii să-mi răscoli"), — şi între *Stoeneştii* Muscelului (unde există şi un *Cîlneşti*), pentru care ar pleda originea munteană a celor mai multe variante (şi cea din Păsculescu vorbeşte de „şervet de Câmpulung", p. 206), cum şi existenţa unui pisc *Mircea Ciobanul*, în partea locului (v. Alessandrescu, *Dicţionarul geogr. al jud. Muscel*, ad loc.; cf. tradiţia populară despre *Dealul Mircea* din Dâmboviţa, în „Graiul nostru", I, p. 127, cum şi legenda despre măgura *Mircea-Vodă* din Vâlcea, în „Marele Dicţ. Geogr.": Mircea-Vodă prefăcut în păstor, etc.). De Dobrogea, în orice cas, nu poate fi vorba: „Stoeneştii de peste Dunăre" sânt o invenţie.

Pe de altă parte, chiar în ce priveşte *Dobrişan* însuşi, oarecare indicii de identificare nu lipsesc.

Dobruş se chema, în adevăr, Marele-Postelnic al lui Mircea-Ciobanul, în a doua domnie (Hurmuzaki, XI, p. 886), ctitorul schitului *Dobruşa* din Vâlcea (N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, p. 166; cf. *Istoria Bisericii Româneşti*, I, p. 142), al cărui egumen, Isaiia, semnà: *Dobrojan* şi *Dobruşan* (Iorga, *Inscripţii*, pp. 167, 168).

[4]) Cf. n. topic *Cîlnău* s. *Haimanale* (Buzau) şi *câlnău*, „desmaţat, haimana" (Ciobanu-Pleniţa, *Cuvântări adânci*, p. 311), iar, pentru substratul geografic-geologic al numelui — caci toponimia coincide adesea cu topografia — v. G. Vâlsan, *Câmpia română*, p. 178 sq. — Despre „ruinele castelului lui Oprişan", de la Stoeneşti vlaşceni, cu „legenda" respectiva, v. *Dicţ. Geogr. al jud. Vlaşca*, p. 267.

Înseamnă aceasta, că personagiile din documentul citat la început sunt neapărat identice cu cele din cântecul popular?

Cine ar puteà-o afirmà? Dar cine ar puteà tăgăduì că, pentru o „simplă coincidenţă", punctele de contact sunt totuşi prea multe?

Afară de cazuri cu totul rare, când poate fi vorba de certitudine, identificările de acest soiu rămân, totdeauna, cel mult în domeniul probabilităţii: la atâta aspirăm şi'n casul de faţă. Anume, e probabil că, între hrisovul genealogic exhibat de mocanii din Stoeneşti şi cântecele acestea, există o anumită relaţiune, şi nu e exclus, ca musa populară să fi furnisat datele necesare plăsmuirii „ristobului" mocănesc, — ea, care păstrează, oricât de tulburi, înflorite şi încâlcite, amintirile istorice:

Şi, frate, s'o pomenì,
Cât soare pe cer va fi;
Şi soarele va apune,
Dar cântecul tot s'o spune, —

are dreptate cântăreţul popular din Craina (Giuglea-Vâlsan, *De la Românii din Serbia*, p. 268).[5])

Căci datele acestea puteau fi în fond adevărate. Iar conştiinţa, moştenită oarecum prin tradiţie, a unei înrudiri ilustre, — cu sau fără vreun interes imediat, — poartă mâna urmaşului, să însemne numele şi fapta înnaintaşilor:

„Scris-am scripta aceasta după spusa Marii Pinthii, nepoata alui Pinthea Viteazul, eu, fătu' bisericii, Simeone Pinthi, şi trimeasă prea blagoslovitului şi măritului Domn, Domn. părinte sufletesc şi protopop Ioane Maior, ca închinare de ziua numelui Domniei-Sale", — scrie, mândru, urmaşul Viteazului cântat in Ardeal (v. ed. Păunescu, Braşov 1897), „ajutător împotriva Casei de Austria al răscoalei lui Francisc Rákóczy", la începutul veacului al XVIII-lea (N. Iorga, *Balada pop. rom.*, p. 160), pe un manuscript cuprinzând legenda mănăstirii de Argeş, atribuită acolo unui „Ştefan-Vodă" şi trecută, pentru acest motiv, între amintirile populare despre Ştefan-cel-Mare din culegerea d-lui T. A. Bogdan (Braşov 1904, p. 69).

---

[5]) Toastul popular, pe care, supt formă de parodie satirică împotriva lui Constantin Cantemir, ni l-a pastrat, în biografia acestuia, fiul sau (cf. Iorga, *Balada pop. rom.*, p. 134) şi pe care Hasdeu îl descoperise pe leg-tura „Anonimului banaţean" (cf. *Drum Drept*, XII, p. 44), rasună, aproape neschimbat, în *Colindele din Ardeal* ale d-lui Viciu (p. 181).

Menţiuni humaniste despre noi.

de **V. Bogrea.**

Ediţia „Istoriei Naturale“ a luì Pliniu de Iacobus Dalecampius (Jacques Dalechamps), apărută la Leyda în 1587, cuprinde, între adnotaţiunile acestui medic humanist[1]), următoarele două care ne privesc şi pe care le reproducem după *editio variorum* din acelaşi loc (an. 1669, t. I, p. 185), adăugând o a treia menţiune, din ed. Franzius (Lipsca 1778, t. II, p. 161):

1. — Moesia inferior, hodie Bulgaria, cum parte Walachiae.

2. — Pannoniae pars Dacia, sive Transsylvania. Hanc tenent tres gentes: Teotones, sive Teutones, oriundi a Saxonibus, bello fortes, hodie Sibenburgenses, a septem urbibus, quas possident, nominati. Unde et Latini *Septemcastra* eam provinciam vocant, Siculi, Ungari vetustissimi, et, ut aiunt, nobilissimi. Agros ii quamvis colant, et greges pascant, invicem sibi occurentes generosos se Dominos *[nemzetes úr]* salutant. Immunes sunt, nisi cum rex coronatur. Tum enim quisque paterfamilias taurum pendit. Sexaginta milia ea gens se daturam pacta est. Iussi nisi ad bellum proficiscantur, plectuntur capite, ac omnium bonorum iactura, quae fisco adiudicantur. Tertii, Walachi, Istro finitimi a Meridie. Rosanis, sive Rutenis, a Septentrione. Nomadibus Scythis, sive Tartaris, versus Tyran fluvium: olim Getae, qui Dareum Hystaspis repulerunt. A Flacco, qui eo coloniam deduxit, Flaccos, postea Walachos dictos arbitrantur: ut Serviam provinciam, quod teste Strabone, Getarum, et Dacorum, unde Davus Terentianus quasi Dacus, servilia nomina sint, et in Serviam Daci sive Getae transierint.

3. — Δακοί, Ἁμαξόβιοι, Ἄορσοι, Ἄλαυνοι, Σκύθαι, Ῥωξολάνοι, supra Danubium a Ptolemaeo recte collocantur, I. III, c. 5, ubi nunc Bessarabia[2]) est, Moldavia, Valachia, et pars regionis, quam Transsylvaniam vocant.

Sânt, cum se vede, clişeiele obişnuite; dar vechimea lor li dă totdeauna dreptul la atenţia noastră.

---

[1]) Profesor de medicină la Grenoble, mort la Lyon, în 1588 (v. Eckstein, *Nomenclator philologorum*, p. 111).

[2]) *Bugeacul*: sântem înnainte de 1812! (v. Etym. Magn., *s. v.*, III, 2593; în special: N. Iorga, *Basarabia noastră*, p. 7 şi urm.). — Pentru *Cordun* = Bucovina, sânt de însemnat ca *loci classici:* „nel *cordone* tedesco“ (într'un act italienesc din Iaşi, 1779) şi *„nova Bucovina,* vocitata *cordonata“* (pe margenea unui act din Sniatyn, 12 Nov. 1784): N. Iorga, *Studii şi documente,* I-II, pp. 120, 127. — *Cordună*, „cordon de grăniceri“, „graniţă“, în Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, I, 155; cf. Cihac, II, 72.

Despre Morlachi.

de V. Bogrea.

La preţioasele date condensate de d. N. A. Constantinescu, supt acest titlu, în „Omagiul Iorga“, Craiova 1921, p. 79 sqq.[1]), putem

[1]) Un izvor de informaţii (p. 80, nota 1) era şi Bartoli, *Das Dalmatische*. — Numele *Astaria*, *Starea*, „Uscatul“ (p. 85), a fost explicat admirabil din ngr. ἡ ςτερεὰ (γῆ) „terre-ferme“ de d. N. Iorga însuşi (*Notes et extraits*, I, p. 153, nota *1*); cf. şi turc-vulg. *estari*, dublet al lui *istalia* (it. *stallia*), „starie, nom eu usage parmi les Francs du Levant pour désigner le lieu convenu pour le chargement ou déchargement d'un bâtiment“ (Zenker, 36c). — Cu *Vlahii Rigiani* de lîngă golful Richino (la Cattaro) (p. 88, n. 1) sunt de comparat celebrii Βλαχορηχῖνοι, „vulgäre Namensform, welche darauf hindeutet, dass das (nach dem Flusse Ῥήχιος, Ῥῆχος, Βρύχος in der nördl. Chalkidike genannte) Volk der Ῥυγχῖνοι“ (Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, p. 43). — *Cherso* şi *Osero*, „insulele, locuite de Slavi saraci“ (p. 92), înseamnă: „Uscat“ (χέρσος, cf. χερσόνησος) şi „ĭezer“ (sl.); cf. *Ozero*, „ochiu de Mare“, în Bucovina. — *Pervan*, n. voevodului morlac (p. 95), e alban. *pervan*, „fluture“ = turcescul *pervane*, idem (G. Meyer, *Alb. Wb.*, 334). — În loc de *caseum vlascescum*, *fromadeum vlasescum* (p. 96), trebuie restituită forma de Nominativ: *caseus vlascescus*, *fromadeus vlasescus*. — Pentru *Martologi*, ca epitet al Morlachilor (p. 98), cf. apelativul dr. *martalog*, „un soiu de mercenar“, din turc. *martoloz* gr. ἁρμαρτωλός (Tiktin); un sat *Martalogi*, în Argeş. — *Banii de sânge* (ibid.), vgr. ποινή, germ. *Wergeld* (v. Schrader, *Indogermanen*, p. 125 sq.), se amintesc şi 'n Glosariul ms. al Golescului, f. 166 (după excerptele d-lui Kirileanu): „*bani dă sînge*, pentru răscumpărătoarea celor ucişi, celor robiţi; preţ dă osîndă dă moarte“; cf. turc.-pers. *khoun beha*, „prix du sang, qui se paye pour un meurtre“ (Kieffer-Bianchi, I, 495). — Pentru sensul medieval de „cărăuş“ al apelativului *vlah* (p. 97), cf. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, VII (1920), p. 50 sq. — Observăm în acelaşi timp, în legătură cu aceasta şi cu însuşi textul publicat mai jos, că la Valiero întâlnim adese un *Vlacco* (I, 155: „spedire un Vlacco“), *Ollacco*, *Olaco* (I, 163, 175; II, 16), care nu e decît o contaminaţie cu *Vlah* a lui *olacco* (cf. II, 39, corect: „due *olacchi* con avvisi“) *olac*, „curier“, bine-cunoscut turcism (cf. Şăineanu, *Influenţa orientală*, II[1], 277), la care se raportă, fără îndoială, şi acel obscur *dolac* („io te mân cu calul — *dolac* înşelat“), rău-înţăles de E. Hodoş (*Descântece*, Sibiiu 1912, p. 25) ca: „frumos“, de fapt: *d'olac* = *dă olac*, *de-olac*, cum şi n. satului ilfovean *Oracu* s. *Posta-Veche*. — O contaminaţie analogă între *Vlah (Oláh)* şi „olac“, într'un raport din 1664 al ministrului francez Gremonville către Ludovic al XIV-lea, vezi în *Revista p. Ist. Arh. şi Filologie*, IX[2] (1903), p 109. — Şi strigătul Turcilor „in grosser Confusion“ în „Feldtläger vom Canischa“: *Alla, Vallachey!* (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, 268, anno 1664) implică o confusie de acelaş fel între *Valahia* şi cunoscuta invocaţie musulmană către Allah: *Vallahi*, „je jure par Dieu!“ (Kieffer-Bianchi, II, 1106), din care, — printr'o confuzie *a contrario*, — Wace şi Thompson, (*The Nomads of the Balkans*, p. 29 sq) încearcă să deducă numele *Valakhades*. (Pe o confusie între mr. *hoară*, „sat, ţară“, şi dr. *horă*, „joc“, se bazează şi greşita traducere a versului „Samărina, hoară mari“, ca: „Samarina's big and gay“, *ibid.*, p. 39; — p. n. de isvor *Apa spânzurată*, ibid., cf. it. *Acquapendente*, numele unui erudit italian dela sfârşitul evului-mediu: Molmenti, *o. c.*, II, 42).

adăugi următorul pasagiu din *Storia della guerra din Candia* (2 vol., Trieste 1859) a senatorului venețian Andrea Valiero (+ 1691), — cunoscut izvor principal și pentru relațiile noastre din acel timp, întrebuințat de d. N. Iorga, în cap. respectiv (IV) din *Geschichte des osmanischen Reiches,* IV, p. 77 sqq. (unde îndreptăm pe cetitor, pentru tot ce privește împrejurările istorice).

Pasagiul se găsește în vol. I, pp. 101—3 (cf. și p. 85):

„La difesa di Sebenico ed i progressi avventurosi goduti prima, avevano messe l'armi venete in grandissima riputazione in quella provincia, il che diede motivo a molti paesani circonvicini di farsi ad esse tributarj, e ad altri di trasportar gli animali ed altre cose mobili sotto dominio della repubblica. Queste genti, che corrono col nome di Morlacchi in riguardo delle montagne Ceraunie, dette ora volgarmente morlacche, che dividono la Crovazia, la Schiavonia e la Bossina dalla Dalmazia, sono cristiane, ma sotto la giurisdizione de' turchi, le quali abitando villaggi e terre aperte, stimarono d'avvantaggiare il loro stato coll'aderir a chi pareva padrone della campagna. Era però cosi grande il vincolo che avevano co' turchi per molti anni di soggezione (nella quale per essentarsi dall' estorsioni infinite di que' barbari eleggevano volontariamente di farsi turco uno per famiglia, perdendo la fede di Cristo, per mostrarsi fedeli agli uomini; ed abbracciando una dannazione perpetua, per non patire i momentani incommodi della schiavitù) che il senato con somma prudenza andò pensando ciò, che fosse più utile a farsi di questa gente; onde sotto pretesto del suo maggior bene, deliberò di formarne alcune scelte compagnie, e spedirle ne' presidj d'Italia, dove non si potea in alcun tempo dubitare della loro fede: il che fu anche eseguito. Ma crescendo ogni giorno più il numero di essi ed insanguinandosi da se stessi co' turchi per far prede, delle quali sono avidissimi, parve pure al senato di poter alterare la risoluzione, mentre sperava che le rapine, le uccisioni e le continue ostilità non gli rendessero più capaci di perdono, e per consequenza confermassero la fideltà giurata alla repubblica. De' Morlacchi se fece capo un tal prete Sorich, il quale in molte occasioni operò con tanta bravura, che nulla più, e, se la mala sorte non l'avesse fatto morire in un certo incontro nel paese nemico (il che fu anche stimato da' turchi una loro notabilissima fortuna), diveniva indubitabilmente e per il sequito e per il coraggio e buona direzione un reguardevole soldato, essendo allora in età molto fresca".

Varia

de **V. Bogrea.**

Dintr'o corespondenţă din Praga, publicată în întâiul n-r al primei „Gazette“ franceze, a lui Renaudot, din 25 Maiu 1631, şi reprodusă în P Datz, *Histoire de la publicité*, I, Paris 1894, p. 144 sqq., extragem această ştire despre Rákóczy:

„Le Ragotzi Prince de Transilvanie a poursuivy le palatin d'Hongrie jusques à la forteresse de Neufchastel qu'on dit qu'il a prise“.

*

N'am văzut nicăiri relevată informaţiunea din Hobhouse (*Journey through Albania*, II, p. 1105), că „Grigore Ghica, Domn al Ţării-Româneşti, a tipărit la Lipsca în 1772, în două volume in-folio, un comentariu al Bibliei, întitulat: Σειρὰ τῶν πατέρων, o carte care — toţi Grecii din Fanar îl asigurară pe abatele Toderini, autorul cărţii asupra literaturii turceşti, — fusese procurată din aceiaşi colecţie a bibliotecii Seraiului (the Seraglio library) de înnaintaşii Principelui“.

Tot acolo, p. 597, vorbind de eventualitatea unei revoluţii greceşti (era prin 1809—13) şi de inerţia claselor dirigente, devotate Porţii, autorul citează o canţonetă satirică, oferită tovarăşului său de călătorie (Byron!), în care o dramatică discuţie între un patriot grec, un Englez, un Francez, un Rus, un mitropolit, un principe muntean, un negustor şi un primar, se mîntuie — supt ochii Greciei, înfăţişate ca o femeie plângând — cu această constatare a străinilor: „Găsirăm un mitropolit şi-un beiu al Valahiei, un negustor şi un primar, amici ai tiraniei“:

Μητροπολίτην εὕρομεν
Καὶ Μπέι τῆς Βλαχίας,
Πραγματευτὴν καὶ προεστὸν
Φίλον τῆς τυραννίας.

Neobservate par a fi rămas şi cele două cântece populare greceşti despre Iordache Olimpiotul şi Farmachi: Γεωργάκης καὶ Φαρμάκης, din colecţia Passow (*Popularia carmina recentioris Graeciae*, pp. 167—8, n-le CCXXVI—VII; cf. şi fragmentul din Μωρέα, *ibid.*, no. CCXXVIII, p. 169), înfăţişând epilogul tragic de la Secu (v. N. Iorga, *Iordache Olimpiotul*, p. 13).

Din corespondența lui Șaguna cu Filaret Scriban.

Filaret Scriban cătră Andrei Şaguna.

Preasfinţite Stăpâne! (8 Martie 1860.)

Potrivit cerirei a doua ce mi-aţi făcut iată mai jos partea din Precuvântarea mea la Mărturisirea Ortodoxă, carea priveşte lucrările Sinodului din Eşi. [1])

Mitropolitul Kievului Petru Movila, fiul Domnitoriului Moldavei Simion Movilă, văzând că din pricina lipsei cărţilor bisericeşti, mulţi din Ortodocşi au început a întrebuința cărţi tipărite la Uniaţi [2]), s'au sîrguit de au tipărit în tipografia cea din nou înfiinţată mai multe cărţi bisericeşti: şi fiindcă până în zilele lui, Biserica Răsăritului nu avea vre-o carte canonică [3]), din care să poată şti si Apusenii şi Răsăritenii, în ce stă hotărît mărturisirea ortodoxă a Bisericii de Răsărit, din carea pricină pe de o parte Apusenii defăima pe Răsăriteni, că cred şi nu ştiu hotărît ce cred, ne având vre-o carte făcută, cercetată [4]) şi primită la vre-un Sinod de Patriarhii Răsăritului, ci numai cred, cum le vine lor în minte: iară pe de-altă parte însuşi Ortodocşii se află în nedumerire, dupe care temeiuri să mărturisească hotărît Credinţa lor, şi pentru aceasta adesa se amăgea de cătră Luterocalvinismul [5]) ce atuncea creştea. Drept aceasta Mitropolitul Petru Movilă au alcătuit cartea numită: *„Mărturisirea Ortodoxă a Bisericii Apostoleşti şi Catoliceşti de Răsărit“*. — Au adunat un Sinod de toţi Episcopii Rosiei mici şi de alţı Dascali Bisericeşti, carele au cercetat-o şi au întărit-o la 1641 Septemvrie 8 cu hotărîre de a se tălmăci în limba Grecească şi Latinească şi a se trimite şi la aprobaţia Patriarhului de Constantinupolis, unde îndată s'au şi trimis după cerirea Domnului din Moldava Vasilie

---

[1]) Până aici scrisoarea lui Filaret, apoi se continuă cu altă scrisoare mai ceteaţă.

[2]) Şaguna înlocueşte expresiunea aceasta prin următoarea: „în tipografii suspecte pentru partea noastra“.

[3]) Şaguna îndreaptă aşa: „avea lipsă de o carte sinoptică“...

[4]) Şaguna înlocueşte cu *„censurată“*.

[5]) Şaguna înlocueşte cu *„cei de alte Biserici“*.

Lupu, -- orînduind Patriarhul Constantinupolei -- Partenie, a se adună Sinod dintre Păstori: Greci, Ruşi şi Moldoveni, în politia Iaşi capitala Moldavei, împrotiva eresurilor Apusenilor, el au trimis acolo cu numita carte spre cercetare, pe învăţatul Ieromonah Meletie Sirigul, unde totodată s'au trimis trei deputaţi duhovniceşti, şi dela Kiev: Isaia Rectorul scholilor Movilene, Ignatie ritorul Bisericei Catedrale şi învăţatul Archimandrit Iosif, spre a fi faţă la Sinod şi la cercetarea acelei cărţi. In urma aprobărei ei de către acest Sinod din Iaşi, ţinut în monastirea Sf. trei Ierarchi: s'au trimis acea carte la tuspatru Patriarhii Răsăritului, adică la cel al Constantinupolei, al Alecsandriei, al Antiohiei şi al Ierusalimului, carii toţi întru unire au aprobat şi au primit-o de adevărată Mărturisire a credinţei a toatei Biserici de Răsărit, despre care s'au şi trimis întăririle cuvenite la Kiev.

Pe lângă atâta îngrijire despre turma sa, şi în de obştie despre Biserica Ortodoxă, Mitropolitul Petru Movilă nu au uitat nici pe patria sa ce îl urîse şi îl alungase din sinul ei. Ca un adevărat creştin, el se sârgui a face bine şi însuşi celora ce îl prigonise, făcându-se îndemnătoriu şi mijlocitoriu de a se întemeia cele întâiu şcoale Bisericeşti în patria sa şi anume în monastirea Sf. trei Ierarhi din Iaşi, din care ca dintro răsadniţă au răsărit şi au răsădit şcoalele Moldavei de astăzi.

Mişcat de primejdia ce videa el că ameninţă pe creştinii de Răsărit în patria lui, au îndemnat pe Mitropolitul Moldaviei Varlaam şi pe Vasilie Voevod, ca dupre pilda lui să întemeeză şcoli Duhovniceşti, prin care să poată a se război înpotriva înriurirei Luterocalvinilor şi a Papistaşilor.[1]) Deci după a lor învoire şi cerire le au trimis pe Rectorul şcolilor de la Kiev, Archimandritul Sofronie încă dela anul 1640 (vezi: Opusanie Kievosofüskago Sobora u Kievskoi Ierarchiu smranuţa 226) care fu aşezat ca Rector în monastirea sf. trei Ierarhi, unde şi fu mădulariu al Sinodului dela 1642, ce mai sus s'au pomenit, la care s'au şi iscălit după Episcopii Moldavei. — Din hrisoavele însă a lui Vasilie Voevoda şi a urmaşului Ştefăniţă Gheorghie se vede, că au fost trimişi dela Kiev şi alţi dascăli la şcoalele din Trisfetitele, pentru a cărora întemiere vrednicul de aducere aminte Domn Vasilie au şi zidit case de piatră (vezi: Pyteşestvie Patriarha Macaria) şi pentru ţinerea dascălilor şi a şcolerilor au

[1]) Şaguna înlocueşte cu *„inimicilor ortodoxiei noastre"*.

dat trei moşii: Răchitenii, Tămăşenii şi Iuganii (vezi: Condicile hrisoavelor vechi în Mitropolie în hrisoavele Domnului Ştefăniţă Gheorghie pentru Trisfetitele). Din aceste şcoli au eşit Cantemirii, Costinii şi alţi mulţi învăţaţi bărbaţi ai Moldavei. După moartea lui Petru Movilă au rămas un manuscript, scris însuşi de mâna lui, în care sânt descrise toate cele ce s'au întâmplat în viaţa lui în Rosia Mică, în Moldova şi în Grecia; din nenorocire însă acel Manuscript[1]) nu am putut să-l capăt la mână. El este un îmbelşugat isvor pentru istoria ţărei şi a Bisericei noastre. — După multe alte fapte folositoare Bisericei şi aproapelui, Mitropolitul Petru Movilă se săvârşi din viaţă în al 50-lea an al vîrstei sale la 31 Dechemvrie 1647 şi fu înmormântat în Biserica sfîntei Lavre din Kiev. Portretul lui este aşezat cel întâiu între tabloauele ce împodobesc sala Academiei Teologiceşti de Kiev. — Faptele cele mari şi folositoare a lui Petru Movilă, nu numai că nu au fost uitate de către urmaşi, dară şi răsplătite după vrednicie. — În tot anul în zioa răpouserii lui, Clirosul împreună cu tot corpul Academiei de Kiev şi cu toţi şcolerii serbînd sf. Liturghie în Biserica Academiei, merg pe urmă cu ţerimonial pe jos, de la Academie până la Sf. Lavră, cale mai bine de o verstă, unde se săvîrşeşte panahidă pentru pomenirea lui, rostindu-se şi un cuvânt de laudă de către unul din Profesori, asupra temei din Scriptură: „Pomenirea dreptului cu laudă“...

Partenie
Cu mila lui Dumnezeu Archiepiscop Constantinnpolei,
a Romei Noaă, şi Icumenic Patriarch.

Eu smeritul cu sf. Sinod a Archiereilor şi cu Clirul, cetind cartea ce ni s'au trimis de către unita[2]) cu noi în credinţă biserica Rosiei Mici supt titlu: Mărturisirea Ortodoxei Credinţe a Catoliceştii[3]) şi Apostoleştei Bisericei lui Hristos, cuprinzătoare în ea trei părţi: Credinţa, Dragostea şi Nădejdea, unde Credinţa se împarte în 12 închieturi a credinţei, sau sf. Simbol; Dragostea în zece porunci şi alte îndatoriri poruncite de Sf. şi de D-zeu însuflata Scriptură a legii vechi şi noaă; Nădejdea în

[1]) Şaguna adauge într'o notă: „Ar fi de dorit, ca să se afle şi să se publice prin tipariu“.

[2]) Şaguna înlocueşte cu: „*împreunata*“.

[3]) Şaguna înlocueşte cu: „*Sobornicești.*“

rugăciunea Domnului şi în noaă fericiri a sf. Evangheliei, am găsit că ea este potrivită în totul cu dogmele bisericei lui Hristos şi cu sf. Canoane şi nu este în ea nimică în protiva bisericei. — Iară cât pentru cealaltă parte înfăţoşată în limba Latinească, noi nu am cetit-o: de aceea întărim numai pe aceea, ce-i scrisă în limba noastră, şi cu obşteasca unire[1]) a Sinodului hotărîm: ca fieştecarele binecredincios şi ortodox christian mădulariu a Apostoleştii Bicerici a Răsăritului să cetească cartea aceasta şi să nu o lepede pre ea. — Drept aceea se iscăleşte de Noi spre cea de apururea a ei întrebuinţare. În anul mântuirii 1645 Martie 11. Iscăliturile Sf. Sinod sînt următoarele: Partenie, cu mila lui D-zeu Archiep. Constantinupolei, a Romei Noaă şi a toată lumea Patriarch; Ioanichie, cu mila lui Dumnezeu Papă şi Patriarch marei cetăţi Alecsandria şi judecător a toată lumea; Macarie, cu mila lui D-zeu Patriarch marei cetăţi Antiochia; Paisie, cu mila lui D-zeu Patriarch sf. Cetăţi Ierusalimul; Lavrentie al Ankiriei; Grigorie al Lariei; Pahomie al Halkedoniei; Partenie al Adrianopolei; Ioanichie al Veriei; Meletie al Rodusului; Kornilie al Metimiei; Partenie al Chiului; Lascar, marele logofăt al marei biserici; Hristodul, marele iconom al marei biserici; Mihail, marele-orator al marei biserici; Teolos preot, marele sechelarie al marei biserici; Gheorghie, sechelarie a marei biserici; Evstatie, marele hartofilacs a marei biserici; Toma, Vlast, protecdie a marei biserici; Filip, protonotariu a marei biserici; Nicolae, logofăt a marei biserici; Constantin, ipomnimatograf a marei bicerici; Mihail dikeofilacs a marei biserici; Hrisoscul, logofăt Obşteştii visterii a marei biserici.

Fratele[1]) meu Arhimandritul Neofit au primit scrisoarea Prea Stinţiei Voastre şi fiind el bolnav, m'au poftit a Vă răspunde din partea sa şi a Vă trimite alăturatele broşuri.

Aş dori ca, dupăce va eşi de sub tipariu Istoria Bisericească a Preasfinţiei Voastre, să am şi eu un ecsemplariu.

Eu cred de necesar pentru Preasfinţia Voastră a avea un ecsemplariu de Mărturisirea Ortodoxă, şi socot că la unile feţe bisericeşti din Transilvania se şi află ediţia publicată de mine în Monastirea Neamţul la 1844; iar de nu o veţi afla scrieţi-mi, ca să vă trimit eu un ecsemplariu.

---

[1]) Şaguna înlocueşte cu: *„voe"*.
[1]) De aici urmează iaraş text scris de mâna lui Filaret.

Pentru Mitropolia Bucureştilor Vă recomendezu cartea întitulată *Istoria Bisericească* de Alecsandru Geanoglu Lesviodacs publicată în Bucureşti la 1845. Ea se poate afla la librariile din Bucureşti.

Rugându-mă a nu fi uitat în sfintele rugaciuni, sânt cu tot respectul.

Al Preasfinţiei Voastre

în Hristos mai mic frate şi plecat servu

Filaret Stavropoleos m. p.

Eşii 1860. Mart 8.

M. Socola.

Şaguna către Filaret Scriban.

(concept) (19 Martie 1860.)

Preasfinţite Părinte Episcope,

Iubite Frate în Hs!

Am primit împărtăşirea Frăţiei Tale de subt 8 lea ale curgătoarei, şi m'am îndestulit cu cuprinsul ei numai pentru una am de a mă mai ruga, şi adecă pentru trimiterea unui ecsemplariu[1]) din Mărturisirea Ortodoxă, ca eu şi mai nainte am căutat aci, dar nu am putut afla nicăiri vre-un ecsemplariu din ediţia dela Mănăstirea Neamţului, deşi mai multe exemplare încă în a. 1850 căpătaiu eu dela răposatul Archimandrit al Neamţului în cinste, care le-am şi împărţit la ai nostri de aci şi apoi am pretipărit şi noi la a. 1855 în tipografia Eparhiei noastre numita carte, dar precuvântarea o am lăsat afară. Deci îmi face trebuinţă precuvântarea ediţiei din Neamţu pentru descrierea soborului din Iaşi, ce se află acolo tipărită.

Negreşit, cum voiu găta tipărirea opului meu, ceea ce va fi în săptămâna sfintelor Patimi[2]), numai decât voiu trimite Frăţiei Tale un ecsemplar şi Te rogu, ca să-l recomanzi şi altora, carii se interesează de Religia ortodoxă nu numai din punct de vedere bisericesc, ci şi naţional. Doară ar fi bine, când Fraţia Ta mi-ai scrie, câte ecsemplare ai putea petrece acolo, ca să ţi-le trimit numai decât. Preţul unui ecsemplariu de doă tomuri este 7 şi $1/2$ svanţi, sau 3 fl. val. austr., de unde se vede, ca eu nu speculezu cu productul meu literar, ca să-mi fac bani. Poftind

[1]) Şters şi înlocuit cu: „*precuvântării*".

[2]) Şters şi înlocuit cu „*Paşti*".

fratelui Neofit însănătoşare, iar Frăţiei Tale sănătate statornică şi pacinică petrecere a sfintelor Paşti, rămân cu deosebită cinstire

Al Frăţiei Tale.

Sibiiu 19 Martie 860."

*

Cele împărtăşite de Filaret Scriban prin scrisoarea sa din 8 Martie în legătură cu cartea lui Petru Movilă, — Andrei Şaguna le-a reprodus în vol. II §§-i 157 şi 158 (pag. 262-268) al srierii sale „Istoria bisericei ortodoxe răsăritene universale dela întemeierea Ei până în zilele noastre, compusă şi acum întâia oară dată la lumină numai ca manuscript" Sibiiu 1860, însoţindu-le de următoarea notiţă: „Am aflat de bine a adaoge opului meu şi acest Paragrafu, carele am scos din împărtăşirea prietenească a fratelui în Hs Filaret Scriban Archiereul Stavropolului, pentru care îi aduc aci mulţămita mea cuviincioasă." — **I. L.**

Câteva date biografice relative la Doctorul Ioan Molnár Piuariu din Sadu

(1749—1815)

Dintre scriitorii — luptatori ai şcoalei istorico-filologice — ardelene viaţa şi activitatea multilaterală a vestitului oculist şi profesor al universităţii din Cluj, Ioan Molnar-Piuariu a ramas până acum mai puţin studiată, deşi ea prezintă un interes deosebit din mai multe puncte de vedere.

Născut la 1749 ca fiu al preotului Ioan Piuariu („Popa Tunsu") din Sadu, a studiat la Sibiiu, la Cluj şi la Viena, unde s'a distins prin studiile sale serioase şi a luat doctoratul în medicină.

La vârsta de 34 ani s'a căsătorit în Sibiiu cu văduva *Ana Regina* nascută *Sebastian,* care fusese măritată mai nainte dupa Arasni*) şi avea atunci vârsta de 35 ani.

Cu 4 ½ ani mai târziu, la 21 februarie 1788 i s'a născut o fetiţă, care în botez a primit numele de *Ioana-Regina* **), dar aceasta n'a trăit decât un an ***).

În vara anului 1811, la 1 Iunie, a murit şi soţia lui Molnár, Regina în vârstă de 63 ani. Cauza morţii este indicată în matriculă: boala de piept ****).

După moartea soţiei sale Ioan Molnár-Piuariu a mai trăit 4 ani; a raposat şi el la 16 Martie 1815 în vârstă de 66 ani şi a fost înmormântat lângă biserica din Sibiiu, suburbiul iosefin, de către preoţii Bucur Bobeş, Gheorghe Bobeş şi *Ilie Popovici Arhimandrit* *****). **I. L.**

---

*) In arhiva presbiteriului evangelic-săsesc din Sibiiu *„Index neogamorum ab anno 1769* pag. 188: *„Anno 1783.* Dom. 16. Trinit. d. *5 Oct.* Expert. D-nus *Johannes Molnar.* ophtalmiae Doctor-Iuv. ducit *Annam Reginam* natam *Sebastian,* divortionatam *Arasni".*

**) In aceeaş arhivă *„Protocollum Baptizatorum in Ecclesia Cibiniens. Aug. Confess, Addictorum* Pastore Daniele Filtsch. Anno 1786... pag. *51: 1788 febr. 21, Iohanna Regina* Tochter H. *Iohann Molnors* Augen-Artztes in Siebenbürgen T. Z. Michael Stefan Sebastian Handels-Mann allhier, Maria Elisabetha Hessheimer Kaufmannin und Susanna Sebastiani Kaufmannin allhier".

***) Tot acolo *„Diptichon Ecclesiae Cibiniensis. Nomina fato functorum seu publico seu tacito funere elatorum complectens"* pag. 136: 1789 im May den 4-ten *Iohanna Regina* Töchterchen Tit. Iohann Molnar Augen — Arztes alt 1 Jahr. Beisetzleiche — Prozess Leiche. *Katarhfieber.*

****) Ibidem pag. 241: *„1811 Iunius 1-ten* Frau *Regina Molnàr von Müllersheim* geboren Sebastian, alt 63. Jahr Kirchenleiche. Brustkrankheit.

*****) Cf. *„Protocolum pentru însemnarea morţilor pe seama bisericii neunite a Iozefştatului* din Sibiiu, unde se prăznueşte *Hramul Buneivestiri* s'au început în Aprilie 1812 a scrie intr'însul" pag. 7: *„1815 Martie 16, Domnul Ioan Molnariu de 66 ani, văduv.* Numele şi Polecra Preotului, care l-au îngropat: *Bucur Bobeş m. p., Gheorghe Bobeş, Ilie Popovici Archimandrit".*

Dări de seamă

Silviu Dragomir, Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII vol. I cu 150 documente anexate. *Sibiiu 1920.* VII + 259 + 224 pagini

I.

După cercetă i îndelungate prin diferite arhive d. prof. Silviu Dragomir a publicat în Sibiiu volumul I. al unei importante monografii istorice, care înfăţişează sbuciumările sufleteşti ale preoţilor şi ţăranilor români din Ardeal dela sfârşitul secolului al XVII-lea până la 1761. Ceice au scris până acum despre desbinarea bisericească a Românilor ardeleni şi despre urmările ei, nu au putut prezenta o icoană întreagă a timpului şi a împrejurărilor din cauză, că informaţiile lor erau unilaterale, fiind culese ori din arhiva guvernului ardelean ori din a curţii din Viena, ori din publicaţiuni întocmite anume cu tendinţa de a justifica desbinarea aceasta, pe care o analizau mai mult prin prisma intereselor catolice şi habsburgice, decât în lumina intereselor naţionale ale poporului românesc. Prin interpretare dreaptă unii au reuşit totuş a se apropia de calea adevărului istoric mai mult decât alţii, cari nu s'au mulţămit cu rolul de istorici obiectivi, ci s'au avântat la acela de apologeţi ai *„sfintei unirí" cu „legea împăratului" din Viena.*

Dl Silviu Dragomir are meritul incontestabil de a fi pus prin cartea sa, în aplicare principiul elementar: „audiatur et altera pars", aducând material nou, cules din arhive sâ beşti şi, în parte, ruseşti, exploatând întreagă colecţia atât de preţioasă a lui Rosenfeld, — consultata şi de A. Bunea la timpul său, dar cu o p ea vădită tendinţă — şi reuşind astfel a face să fie auzit însuş *glasul poporului românesc*, al carui suflet fu scos la mezat îndată ce Transilvania a ajuns sub stăpânirea Habsburgilor, la sfarşitul secolului XVII.

Din acest punct de vedere, cartea d-lui Dragomir merită toată atenţiunea din partea oricui doreşte să cunoască exact cauzele, peripeţiile şi urmările desbinării bisericeşti a Românilor ardeleni. D-sa constată că doi

factori au dat naştere acestei desbinări: 1. politica religioasa a Habsburgilor şi 2. utilitarismul clerului românesc.

Habsburgii au socotit totdeauna catolicismul ca un razim de căpetenie al stăpanirii lor în toate ţările şi la toate popoarele, peste cari norocul lor proverbial, până la un timp, (tu, felix Austria nube!) i-a pus să carmuiască. Acest razim au căutat să şi-l asigure şi în Transilvania, cercând să ademenească cu diverse făgadueli la biserica romano-catolică partea cea mai numeroasă dintre locuitorii acestei provincii, pe Romanii desconsideraţi cu totul în constituţia feudală a celor 3 naţii privilegiate (Nobili, Secui şi Saşi).

La început politica vieneză proceda în mod cruţător faţă de naţiile şi religiile privilegiate din Ardeal, fiindcă chiar prin pactul fundamental al anexarii acestei provincii, prin aşa numita *diploma Leopoldinum* din 1691 se obligase a nu introduce în Transilvania nici o schimbare de ordin religios (nihil alterabitur). După încheierea păcii dela Carloviţ (1699) însă Habsburgii simţindu-se deplin stăpâni în Ardeal, încep a proceda cu mai multa îndrăzneală, în mod absolutistic. Iar conducătorii bisericii romane erau slab înarmaţi, spre a opune resistenţă unanimă încercărilor de proselitism religios, pornit şi susţinut timp de 2 secole cu întreg aparatul formidabil al imperiului habsburgic. Spre a învedera măsura, în care factorul al 2-lea: utilitarismul clerului românesc, a contribuit la noua orientare confesională, dl Dragomir arată că, deşi cu calvinii fusese biserica ardeleană numai într'o „unire administrativă", totuş moştenirea epocei calvine consistă „în demoralizarea detestabilă" a preoţimei româneşti", întrucât vlădicii şi protopopii ar fi devenit „exponenţii inconştienţi ai oricarui regim". Nu lipsesc, fireşte, cazuri izolate potrivite a justifica o judecată atât de severă. Generalizarea ei asupra epocii întregi este însă riscată tocmai din motivul, că în epoca aceasta nu au lipsit nici feţele bisericeşti, capabile a renunţa la situaţii înalte şi a răbda chiar temniţă şi chinuri muceniceşti pentru apărarea convingerilor religioase. De aceea socotim, că ar fi trebuit atenuată şi afirmaţiunea următoare: „sub apăsarea regimului protestant dispăruse din inima clerului dragostea veche, tradiţională şi cinstită faţă de legea noastră şi se întronă în bisericuţele din Ardeal politica de oportunitate şi detestabila goană după privilegii" Astfel de judecaţi categorice nu pot resista criticii şi se prezintă ca un defect al cărţii, atât de izbutite în multe alte privinţe.[1] Regimul protestant n'a fost aşa de rău, cum au cercat şi au reuşit să-l înfăţişeze, dintr'un interes explicabil, scriitorii iezuiţi din secolul XVIII şi, pe urma lor, scriitorii greco-catolici din secolul XIX. Apăsarea acestui regim nici pe departe nu poate fi comparată cu uneltirile şi maltralările interminabile, pe cari au trebuit să le îndure preoţii şi ţăranii români din Ardeal în cursul secolului XVIII. Insuşi faptul, că atât în secolul XVI, cât şi în al XVII-lea principii protestanţi ai Ardealului nu au luat măsuri spre a desfiinţa, ci au respectat tradiţionala legătură ierarhică a bisericii ardelene cu scaunul mitropolitan al Ţării Româneşti şi al Moldovei, este o hotărîtoare dovada de toleranţă religioasă şi politică, pe care zadarnic o ar căuta

cineva în arsenalul politicei vieneze din secolul XVIII şi XIX. Iar binefacătorul curent de cultură naţională şi de organizare bisericească, pe care protestantismul nu l-a împiedecat, ci l-a încetăţenit în viaţa poporului român din Ardeal, nu era de natură de a stânge din inima clerului dragostea tradiţională faţă de legea noastră, ci tocmai o *adâncise şi sporise atât de mult, încât i-a dat putere să resiste înnoirilor „compromiţătoare pentru ortodoxie"* — fapt pe care îl recunoaşte şi autorul.

Această putere de resistenţă nu au fost în stare s'o stârpească cu totul din sufletul preoţimei şi ţărănimei române din Ardeal nici violentele mijloace de proselitism catolic, ale secolului XVIII. Dacă demoralizarea şi politica de oportunitate ar fi pus stăpânire atât de covârşitoare asupra clerului şi poporului, cum pare a rezulta din afirmaţiunea citată mai sus, nu ar fi fost cu putinţă împotrivirea atât de hotărît exprimată în cursul cercetărilor din 1698, al căror rezultat cunoscut din acte oficiale păstrate până în timpul de faţă, — a fost că *276* comunităţi româneşti „s'au fost pentru credinţa ortodoxă, *2 pentru unire,* iar *20* au dat răspuns echivoc" (p. 18), precum nici admirabila resistenţă din întreg cursul veacului XVIII.

Insuşi actul unirii este analizat de dl Dragomir în mod original. Staruind asupra faptului, că manifestul din Octomvrie 1698 este iscălit numai de *38 protopopi* şi *lipsit de iscălitura lui Atanasie* însuşi, dl Dragomir tratează în 2 capitole deosebite: „Unirea protopopilor" şi „Convertirea mitropolitului Atanasie" o chestiune pe care scriitorii de până acum nu s'au simţit îndemnaţi a o releva în mod special. Acest mod de tratare îi dă posibilitatea a se pronunţa, la început, cu îngăduinţă faţă de mitropolitul Atanasie, ale cărui sbuciumări sufleteşti vor fi fost de sigur foarte mari, când se pregătia să facă un pas atât de potrivnic cu jurământul rostit şi iscălit de dânsul la mitropolia din Bucureşti (22 Ian. 1698) obligându-se *„cu totul să urmeze şi să se plece învăţăturilor celor bune ale preasfinţitului său stăpân şi biruitor a toată ţara Ungrovlahiei Kir Teodosie . . . şi câte tocmele ce are scaunul Ungrovlahiei să le păzcască neschimbate întru toată eparhia sa".**) După acest jurământ, fireşte, că Atanasie nu putea să păşească numai decât faţiş cu planurile sale de „unire", ci a căutat să pregătească mai întâi terenul adunând în scopul acesta iscălituri dela protopopi şi dela preoţi. Se pare însă că aceştia nu erau deplin lamuriţi asupra scopului, pentru care li se cereau iscăliturile. Protopopul Mihai din Călata spunea, că li s'ar fi pus în vedere intervenţia paterului Baranyi, de câte-ori vor avea vre-un neajuns; să i se adreseze lui, caci el e gata a ruga pe M. Sa împăratul pentru dânşii, isprăvindu-le astfel orice afacere (16—17 nota).

Protopopii, obicinuiţi ab antiquo să asculte sfaturile vlădicilor, ar fi iscalit probabil manifestul şi fară promisiunile privitoare la intervenţia lui Baranyi pe lângă curtea împărătească. Dar Atanasie avea remuşcari şi nu s'a putut scăpa de ele nici când a văzut manifestul iscălit de protopopii sai. Motivarea *psihologică,* pe care o dă dl Dragomir, îl înfăţişează pe

*) Alex Geanoglu Lesviodacs, *Istorie bisericească pe scurt.* Bucureşti 1845 pag. 327.

Atanasie în chipul următor: „Poate tocmai atunci, când i s'a prezentat lista pent u subscriere, își luă începutul drama vieții sale, o sfâșietoare dramă pentru inima fiecărui Român. Ce să facă? Incatr'o s'apuce? Să rămână pe o cale veche, a nevoii și umilinții? Ori călcându-și jurământul, să prindă norocul privilegiilor și onorurilor? Buna sa conștiință, dacă nu cumva alt gând ascuns, învinse deocamdată și astfel Iezuiților nu le fu cu putință a trimite la Viena, decât manifestul de unire a celor 38 protopopi români (p. 12). Intreg odiul pentru neînțelegerile isvorîte din acest act al unirii dl Dragomir crede că trebue aruncat „asupra cel r *38 protopopi*, cari și-au formulat, în românește, condițiile de unire *foarte naiv* și în termini generali, fără să dea postulatelor lor o formă hotărîtă. Dar condițiile aces'ea nu le-au formulat protopopii decât cu știrea și la sfatul vlădicului astfel că vina nu poate să cadă asupra celor dintâi mai mult de cât asupra celui din u mă. Dimpotrivă.

Situația bietului Atanasie era în adevăr foarte dificilă. Atitudinea lui dadea motiv de bănuială atât Iezuiților, cari îl considerau *„de unione vera suspectissimus"* — cât și fraților din Țara Românească, față de cari *se scuza afirmând că dânsul nu este unit.* Lui Constantin Brâncoveanu i ar fi comunicat chiar într'o scrisoare că „unirea s'a încheiat numai la aparență și popii s'au unit numai ca *să li se șteargă dările*" (p 26). Iar catră protopopi ar fi zis de mai multe ori aprins de mânie: *„voi sunteți uniți, eu nu!"* Constantin Brâncoveanu în dorința sa de a-l opri pe Atanasie din calea prăpastiei, spre care lunecase, și de a împiedeca sfașierea unității bisericești a poporului român, dărui mitropoliei ardelene la 15 Iunie 1700 moșia Merișani. Iată și aci o dovadă, că Atanasie reușise câtva timp a fi destul de „iscusit în politica sa de duplicitate".

Această situație echivocă însă nu putea să dureze mult. Cercurile curții din Viena trebuiau să știe hotărît, ce temeiu pot pune pe catolicismul lui Atanasie, care deși nu tocmai bucuros, totuș trebui să plece la Viena, spre a se „purifica". Inainte de plecare află însă necesar, să mai țină un sinod probabil spre a se convinge, dacă protopopii îl mai sprijinesc, ori nu, în planurile sale. La acest sinod din *6 Ianuarie 1701* însă numai *29 protopopi* și *26 preoți* își dau iscălitura și jurământul lor pentru ca preasfinția sa mitropolitul Atanasie: să-și ție scaunul în pace cu cinste, *precum l-au ținut și alții.* Venitul vlădicesc, precum a fost obiceiul mai de de mult, să-l strângă. Dintr'alți mireni sau *străinii nime să n'aibă a se amesteca în lucrurile vlădicești* fără știrea soborului nostru".*) Este foarte semnificativ, că dela acest sinod au lipsit mulți protopopi, pe cari probabil atitudinea vlădicului lor îi va fi desgustat. Dar și mai semnificativ e, că în preajma plecării sale la Viena Atanasie evită a lămuri înaintea acestui sinod chestiunea unirii, care era atunci incontestabil de cel mai palpitant interes. Sinodul însă, ca o protestare anticipată împotriva celor ce aveau să urmeze, își exprimă dorința ca *„străinii nime să n'aibă a se amesteca în lucrurile cele vlădicești"* și Atanasie să-și ție *scaunul*

*) Alexandru Pop, *Desbinarea în biserica Românilor din Ardeal și Ungaria 1697—1701*, București 1921 p. 54—56.

în pace cu cinste, precum l-au ținut și alții". Din aceste expresiuni laconice rezultă, că sufletul sinodalr icilor era cuprins de teama unui viitor *amestec străin* la conducerea bisericii și de a *unei schimbări*, care avea sa împiedece pe Atanasie de a-și ținea scaunul „în pace cu cinste", precum îl ținură antecesorii săi. De teama aceasta era chinuit și *sufletul credincioșilor mireni*, cari puteau să-și dea seama de povârnișul, pe care lunecase Atanasie. Sunt cuvinte și sfaturi deosebit de înțelepte în scrisoarea trimisă de Pater Ianoș, un neguțător bogat din Sibiu, la *13 Martie 1701* lui Atanasie la Viena: „Adu-ți aminte de ai citit Sinaxarul sfinților, *câtă cinste li se făgăduia și sta până la vărsare de sânge*. Adu-ți aminte, *ce ai făgăduit în mijlocul mitropoliei Bucureștilor?*... Lesne este a strica, ci anevoe și greu este a drege în urmă... ș nu peste 20 sau 30 de ani, ci și peste 100 tot Sf. Ta vei fi ocărît... Las că *mirenii nici unul* nu poftește, măcar de-i va țărcălui împăra'ul .. ce va fi altă poruncă a Inălției Sale: să slujim cu trupurile, *lut ne vom face* sub talpele și sub biruința înălției Sale. *Iară legea, au rea avem, au bună, nimica nu vom mișca, nici nu avem a primi mai mult, — până nu va fi cu voia și a tuturor mirenilor, nu numai a popilor. Iar de primești Sf. Ta și popii, numai voi să fiți, iar noi nu vom fi"*.*)

Toate sfaturile și protestele acestea nu mai puteau ajuta nimic, dupăce Atanasie ajunsese sub destoinica epitropisire a catolicilor din Viena. La 20 Martie 170 Atanasie se lapădă formal de orice legătură cu mitropolia Ungrovlahiei „supt credința sa cea popească și vlădicească *se jură, se închină și se făgăduește arhiepiscopului romano-catolic de Estergom*, pe care îl recunoaște *„drept și adevărat mitropolit al său*. Tot atunci iscăli un revers cu 16 puncte, dintre cari cel mai grav, al 6-lea sună astfel: „De astăzi încolo *mă lapăd* de toată curăspundenția și dătătura în știință prin scrisoare *și prieteșugul șismaticilor, a ereticilor și a Craiului sau Vodii Țării Muntenești*, nici o carte de acum înainte cu aceia răspuns nu voiu avea. *Și nici pe Bucureștean mai mult al meu archiepiscop și mitropolit a fi nu-l voiu cunoaște*, dară *ieu într'una cu tot soborul meu archiepiscopului de Estergom mă smeresc, pre acela a fi mitropolitul meu îl cunosc*, de acesta *în toate*, în care se cade vladicului ca de al lui mai mare arhiepiscop a-l asculta, *asculta-voiu*. Dară unde a fi lipsă, lui Vodă al Țării Muntenești sau altul cumva din șismatici a scrii carte, mai nainte carte ci arăta-o teologului și sfe nicului meu". Cu drept cuvânt numește dl N Iorga reversul acesta iscălit de Atanasie „cel mai înjositor act public, săvârșit până atunci de vre-un vlădică românesc".*) Peste cinci zile, la 25 Martie 1701 l-au hirotonit în Viena pe Atanasie din nou „întâi diacon, apoi pater, apoi vlădică papistaș" — mitropolitul din Estergom Kollonits împreună cu episcopii romano catolici unguri din Győr și din Nyitra.

Aflând de cele întâmplate în Viena, *mitropolitul Teodosi Veștemeanul* din Bucuresii scria lui Atanasie următoarele cuvinte pline de amă-

---

*) Cf. Alex. Lapedatu, *Pater Ianoș* în „Prinos lui D. A. Sturdza". București 1903 pag. 302 și urm.

*) N. Iorga, *Istoria bisericii românești* vol. II. p. 29.

răciune şi de durere: „Să ştii, că timpul vieţii acesteia scurt este şi după moarte vei ajunge în iad, împreună cu toţi aceia, cu care te-ai despărţit de obştea credincioşilor, călcându-ţ jurământul. Ai fost atrăgit, fără îndoială, de măririle lumeşti, de aceea ai mai primit o sfinţire, calcând în picioare sfânta noastră maică biserică a Răsăritului. Ai crezut poate, că prin îndoita sfinţire a ta vei ajunge la cinste mai mare şi cinstea aceasta a orbit ochii inimii tale, să nu vezi că sfinţirea cea de a doua n'a fost sfinţire, ci o comedie, şi prin aceasta ai luat asupra ta cătuşile de foc ale iadului şi ai pornit pe căile întunerecului, părăsind lumina adevărului" (p. 31.)

II.

Instalarea lui Atanasie s'a făcut la 25 Iunie 1701 în biserica metropolitană din Alba-Iulia, dându-se ordin să participe toţi protopopii şi preoţii aducând cu sine din fiecare sat şi câte 2—3 „oameni de cinste". Contemporanul N. Bethlen cancelarul Transilvaniei spune, că la instalare mulţi mergeau *plângând*. In preajma instalarii trebue să fi fost mare fierbere şi nemulţămire între Românii ardeleni, dupăcum rezultă din documentele contemporane. Indeosebi Braşovenii se sfătuiau a se împreuna cu toţii şi-a nu lăsa „să piară legea creştinească din astă ţară", căci primind acum pe Atanasie, după moartea lui li se va trimite altul *din Viena* şi „de om zice, că e papistaş si n'om primi" se va răspunde „şi alalalt încă a fost papistaş şi l-aţi avut".*

De fapt reprezentanţii Braşovenilor au avut îndrăzneala, să protesteze cu energie contra lui Atanasie, chiar în ziua instalării, deşi întreg aparatul guvernului ardelean îi sta la dispoziţie spre a-l ocroti şi a impune respect tuturor. Astfel Braşovenii fură scoşi cu puterea din mănăstire. Dar la uşa bisericii mitropolitane *un preot şi doi mireni* strigau în auzul tuturor, că nu pot îngădui instalarea unui episcop catolic în biserica zidită de voivozii Ţării Româneşti Prin acest protest ei au salvat demnitatea bisericii ortodoxe-române din Transilvania chiar şi în ziua, când guvernul ardelean şi cercurile catolice din Viena îi pregătiră prin Atanasie înmormântarea cu atâta fast.

La 27 Iunie 1701 Braşovenii şi Făgărăşenii înaintară în scris, la protonotarul Sárosi, protest solemn contra unirii. Pilda lor o urmară în curând protopopii, preoţii şi mirenii din comitatul Hunedorii, cari au protestat cerând să fie îngăduiţi a trai după obiceiul pravilei greceşti şi româneşti cu toate tocmelele bisericii, neadaugând şi nescăzând nimic. Neavând încătrău. — Atanasie îngădui aceasta la 18 Iulie 1701 dar cu condiţia ca *„legea înălţatului împărat şi cele 4 poncturi* . . să nu le hulească!" —

Tulburările religioase au isbucuit, în Septemvrie 1701, şi în oraşul de scaun al lui Atanasie, în Alba-Iulia. Ortodocşii de aci au cerut una din cele două biserici româneşti pentru trebuinţele lor. Atanasie a refuzat împlinirea acestei cereri şi a înterzis preoţilor a boteza şi înmormânta pe ceice se împotrivesc „unirii". — Astfel s'a întâmplat că mulţi au fost înmormântaţi ca vitele (tamquam cadavera brutorum) fără sunet de clopote şi

*) Sterie Stinghe, Documente I. p. 11...13.

fără ceremoniile obicinuite. Cu toate acestea n'au putut fi înduplecați a-și părăsi legea, ci spuneau că decat să se facă papistași, *mai bine vor trece cu toții în Țara Românească.**)

In numele celor prigoniți pentru vechia lor credință protestează cu graiul și în scris nobilul Gavriil Nagyszegi „împuternicitul legal al tuturor credincioșilor ortodocși din Transilvania și părțile anexate" (pag. 46) declarând că ei vor ținea morțiș la legea lor (constantissime adhaerebimus" — 25 Sept. 1701). El a început a răspândi chiar proclamații în numele „universității Românilor neuniți" chemându-i pe toți la o mare adunare. Deaceea a fost prins împreună cu tovarășii săi și aruncat în temnița din Sibiiu la 23 Oct. 1701. Nemulțămirea poporului din cauza tuturor acestor persecuțiuni era adâncă și amenința, să isbucnească într'o răsvrătire formală; pentru a preveni această eventualitate, generalul-comandant al Transilvaniei, Rabutin a concentrat la Alba-Iulia două companii de soldați.

Atanasie spune despre acest Nagyszegi, — care fiind el însuș Roman cunoștea foarte bine firea poporului (p. 53) — că ar fi fost un hoț ordinar. In această caracterizare d. Dragomir vede lămurit procedeul iezuiților, cari știu acoperi cu iscusință greșelile aderenților, dar nu au nici o cruțare pentru cinstea personală a adversarului, și adaoge că „memoriile scrise de Nagyszegi în temnița din Sibiiu îl ridică la o înălțime morală, unde nu-l pot ajunge săgețile veninoase ale dușmanilor săi." —

Sunt deosebit de instructive memoriile sale din 5 și 9 Noemvrie 1701, lămurind cum s'a făcut „unirea" și prezicând tulburările religioase, cari aveau să isvorască din acest act forțat. El arată, *că nici preoții nu înțelcg rostul unirii,***) *cu atât mai puțin îl pot înțelege țăranii*; cand vor ajunge însă a patrunde tainele acestei uniri, vor scoate din casele de piatră pe ceice i-au tulburat în credința lor și îi vor ucide.***)

Deși este întemnițat, spune că *mai bine vrea să moară ori să fie răstignit, decât să-și părăsească religia.* Conjura pe toți, să nu se amestece în chestiuni de religie și de credință, ci să le lase pe acestea în grija lui Dumnezeu, să se poată bucura oricine de libertate sufletească (religionibus dent pacem . . . habeat quisque animae suae libertatem). Despre Atanasie și ceice l-au însoțit la Viena susține, că *n'au fost în drept să facă unirea în numele tuturor Românilor,* nici să vorbească la curtea împărătească din Viena în numele poporului întreg despre o chestiune, care și în timpul de față este multora *necunoscută,* cu atât mai necunoscută era atunci****) („nomine totius gentis Valachicae informarunt Augustam Aulam, cum tamen hodiernum multis haec res sit incognita, ne tum temporis fuisset" — anexe 8.) Nagyszegi a auzit că Atanasie are de gând să pună *câte un soldat la casa fiecărui Român ortodox* și să-l lase acolo până se vor

---

*) „Valachos omnes in Transalpinam potius secessuros quam catholicos futuros" pag. 42 nota 2.

**) Popae . . negotium non percipiunt, si autem penetrabunt, ipsimet popae populum pervertent" (anexe p. 6.)

***) Ex domibus lapideis eos qui perturbationem religionis fecerunt. extrahant . . . osabunt quencunque, qui eos perturbaverit. (anexe p. 7.)

****) Interesant, că aceiaș părere o exprimă mai tarziu consilieru curții din Viena, Bartenstein (Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der zerstreuten zahlreichen Illyrischen Nation in kais.-kön'gl. Erblanden. ... Frankfurt & Leipzig 1882 p. 55.

„uni" toți, dar crede că nici din măsura aceasta nu va profita „unirea", ci va păgubi împărăția, căci se va pustii ținutul acesta, *oamenii vor căuta să scape cu fuga, căci nu este închisă țara cu zid de piatră* („. . . regio vastaretur, homines fuga sibi consulerent, quia provincia lapideo muro septa non est" — p. 11). Urmează o constatare dureroasă și un desiderat propriu a indica, în ce măsură *sdruncinaseră* evenimentele bisericești din cursul anilor 1698–1701 *încrederea mirenilor în vlădica și preoții lor.* Constată Nagyszegi, că Românii cei vrednici nu pot ajunge episcopi, fiind săraci; iar dela ceice au câștigat episcopia cu bani și cu daruri poporul român nu poate aștepta *nici un bine*! Deaceea exprimă dorința, ca în fruntea bisericii ortodoxe să pună împăratul *un mirean,* care să nu târguiască vocațiunea sa pe bani („qui vocationem suam non nundinaretur pecunia"), dar acesta să nu fie ales dintre nobili sau bogați, ci să fie om cu frica lui Dumnezeu, priceput, credincios și milostiv . . . *nu din rândul preoților, ci dintre mireni* („non ex sorte popparum, sed sit saecularis homo" adn. p 12). Mai adauge, că după a sa părere amărîta și nenorocita națiune română nu-și poate încredința afacerile sale religioase cu totul episcopului și preoților, căci dupăcum vede și dupăcum cetește în multe locuri, toate relele vin dela păstori, iar lucrurile bune dela Dumnezeu („quem admodum videmus, legoque multis in locis, quod a pastoribus omnia mala proficiscantur, bonae res vero a Deo").

Deși celce scria lucrurile acestea era întemnițat, deci făcut inofensiv pentru cei dela cârma țării, se vede că memoriile lui au pătruns totuș până la curtea din Viena, unde nu au întârziat a face oarecare impresie. Dovadă, că la 12 Decemvrie 1701 împăratul Leopold se simți îndemnat a publica *un decret de toleranță* ordonând, ca nime să nu jignească pe Români în libertatea lor religioasă, iar celor jigniți până atunci să li se dea satisfacție, fiind dorința împăratului, ca tot insul să poată trăi pacinic în legea sa. Decretul acesta de toleranță a fost publicat și în limba românească, ceeace dovedește, că el era foarte necesar spre a potoli nemulțămirea celor ce erau de aceleași păreri cu Gavriil Nagyszegi și cu tovarășii lui legați în lanțuri și întemnitați la Sibiiu. Cum doria împăratul Leopold să fie aplicat decretul acesta de toleranță, a indicat prin faptul că în aceeaș zi a dat ordin guvernului ardelean, să aresteze pe protonotarul Sárosi, fiindcă își împlinise datoria de a înregistra protestele Românilor ortodocși. Un an de zile a fost ținut bietul om în temnița din Alba-Iulia. Această procedare a indispus și pe boierii din Țara Românească, dupăcum arată colonelul Wellenstein într'un raport al său trimis din Brașov la 7 Febr. 1702 generalului Glökelsberg.*) La sfârșitul anului 1702 Sárosi fu liberat din temniță și restituit în fucție; unii dintre cei deținuți la Sibiiu muriseră în temniță (p. 62); lui Nagyszegi i s'a ușurat întrucâtva pedeapsa; la intervenția lui Apor fu slobozit din lanțuri și lăsat să umble liber prin oraș, spre a-și găsi un apărător în fața dietei ardelene (1706). Dar dieta aceasta se disolvă fără a se ocupa de procesul

*) „. . . Die Boiaren scheinen sehr malcontent, weilen ihrem Vernehmen nach sowohl dem Sarosi als anderen Wallachen hier im Lande einige Ohngelegenheit wegen des Glaubens zugestossen seye, indeme doch vermög des Fridens jeder in seiner Religion ohngekränkt gelassen werden sollte" C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu* București 1907, p. 121

lui Nagyszegi. Astfel el rămase mai departe în temniţă, de unde abia la 20 Septemvrie 1703 fu slobozit cu condiţia însă de a nu părăsi oraşul Sibiiu.

Asupririle Românilor ortodocşi continuară; la stăruinţa li Constantin Brâncoveanu însuş ambasadorul englez dela Poartă, lordul William Paget intervine la împăratul Leopold în favorul Românilor ardeleni, dar fără resultat Suferinţele lui Nagyszegi şi ale tovarăşilor săi de o parte, brutalitatea generalului Rabutin de *alta* făcură să amuţească de ocamdată glasul împotrivirii, dar jăratecul nemulţămirii ardea sub spuza acestei tăceri silite

Atanasie şi aderenţii săi încurând aveau să îndure o cumplită desamăgire: La 1703 când s'a publicat dietei ardelene diploma împăratului Leopold din 1701, prin care se confirma unirea şi li se puneau în vedere parecari înlesniri, cele 3 naţiuni privilegiate ale Ardealului protestară solemn contra actului împărătesc, care n'a reuşit deci să între în deplină valoare de drept. Curtea din Viena ar fi avut mijloace, să caute mai târziu, cu alt prilej potrivit, a îndupleca dieta, să recunoască diploma aceasta. Dar n'a făcut-o, pentrucă văzând slăbiciunea lui Atanasie, nu s'a mai simţit obligată a-şi împlini făgăduinţele.

Mai târziu „unirea" a fost serios periclitată prin acţiunea lui Ioan Ţirca, sprijinit de Francisc Rakoczi II şi aşezat în fruntea bisericii ortodoxe din Ardeal. Dar păstorirea lui ardeleană a fost de scurtă durată şi e puţin lămurită din cauza lipsei de documente. Dupăce armele împăratului din Viena au câştigat biruinţa în Ardeal, sub ocrotirea lor s'a putut ţinea iarăş un sinod la Alba-Iulia cu 33 protopopi, cari s'au rostit pentru unire, pentruca mai târziu, la 1711, să se lapede din nou de ea, împreună cu însuş Atanasie. Iezuiţii susţin, că aceasta s'ar fi întâmplat din cauza ameninţărilor de către aderenţii lui Ţirca. Iezuitul Heveneşi a reuşit însă a stoarce dela ei, către sfârşitul anului, o nouă mărturisire de credinţă în favorul unirii.

După atâtea balansări şi sbuciumări sufleteşti nenorocitul Atanasie a murit în 19 August 1713 trecând „din această lume cu mare greime." Iezuiţii unguri, al căror prisonier a fost bietul Atanasie în viaţă, au reuşit a-l confisca şi în preajma mormântului deschis, numai dânşii rostind aci două cuvântări funebre: una în limba *ungurească* şi alta în cea *latinească*.

III.

După moartea lui Atanasie sinodul protopopilor din 9 Noemvrie 1713 candidase la scaunul episcopesc pe iezuitul silezian Wenceslau Franz, fost secretar al lui Atanasie, dar împotriva lui Franz se ridicară învinuiri de viaţă imorală.*) Guvernatorul ardelean, contele Sigismund Kornis sprijinia pe Ioan Pataki, în interesul căruia trimise la Viena o deputaţie de Români uniţi în frunte cu Ştefan Raţ. Acesta însoţise la 1701 şi pe Atanasie; protopopii îl numiau „*tatăl minciunii*": la 1703 fu ridicat la rangul de nobil în chip de răsplată pentru serviciile lui în cauza unirii, deşi iezuitul Szunyogh, scrie despre el că era „tot atât de mult unit cu biserica latină pe cât e de unit *focul cu apa*". Dovadă, că a sprijinit acţiunea episcopului Ioan Ţircă, iar fetele şi le-a măritat după Greci şismatici (82).

*) Laurenţiu Pelz l-a acuzat „sub rosa" că cu oarecare „*Ursula contraxit semisponsalitia*" exprimându-se, că iubeşte mai mult pe aceasta Ursula decât episcopia, f. „Cultura Creştină„ din Blaj 1916, aril 2–3.

Rezultatul delegației fu, că din Viena s'a ordonat alegere nouă. Sinodul electoral din 15 Aprilie 1714 a candidat pe 3 inși: 1) Wenceslau Franz 2) protopopul Pavel din Hațeg și 3) protopopul Dumitru din Alba Iulia. De Pataki nici nu voiră să audă protopopii, considerându-l ca pe un *renegat*, care trecuse la ritul latin. Urma deci al 3-lea sinod electoral la 24 Noemvrie 1714, participând la el 2 catolici, 2 iezuiți și 40 protopopi români. Aceștia își susțin votul dat în sinoadele anterioare si recomanda din nou în primul loc pe Wenceslau Franz, iar pe Pataki nu-l candidează, fiindcă a dispreţuit ritul bisericii românești, are fire despotică și *amenință că va schimba obiceiurile străvechi.* Regimul însă își bătu joc de votul protopopilor în chip frivol. Ordonă al *4 lea sinod electoral* care se și ținù la 9 Ianuarie 1715, participând *numai* protopopul Ignașcu din Veneția Făgărașului, un aderent al lui Pataki, care fu candidat acum cu un singur vot (*„unanim“*) la scaunul episcopesc. Astfel se împlini voia guvernatorului Kornis, care nu lipsi a-și exprima către Hevenessy dorința ca „statul catolic să întreaca în număr și putere pe celelalte confesiuni". Inzădar protestară câțiva protopopi mai batrâni împotriva ne mai pomenitelor mijloace violente, puse de guvern în aplicare la acest simulacru de alegere a lui Pataki („insolito more inexcogitabilibusque adhibtis modis et violentiis").*)

La 6 Iulie 1716, dupăce împăratul făgădui o moșie pentru episcopul unit, scaunul din Roma a încuviințat întemeierea unei episcopii nouă la Alba Iulia („indulgendum esse erectioni *novi* episcopatus Albae Iuliae"). Directorul cameral Ignatie Haan propunea a se da episcopiei unite domeniul Cetatea de piatra; propunerea nu i s'a primit însa sub cuvânt, că aceasta localitate e situată la marginea Transilvaniei, de unde episcopul nu și-ar putea supraveghia în deajuns credincioșii. S'a decis ca noul episcop să-și aiba reședința în Fagăraș în speranța că dela aceasta margine sudică a Transilvaniei propaganda catolica s'ar putea estinde și asupra Olteniei, care ajunsese atunci sub cârmuire austriacă. Infiintarea definitivă a episcopiei a urmat la 3 februarie 1721 prin bula papala „Rationi congruit", iar confirmarea lui Pataki ca episcop de Făgăraș la 15 Iunie acelaș an, dupăce el de dragul vlădiciei se întorsese dela ritul latin la cel grecesc.

In Făgaraș clădise Constantin Brâncoveanu la 1697—8 o biserică cu hramul Sf. Treime și Sf. Nicolae; principele Apafi își dăduse încă din 1694 învoirea cu condiția însă ca zidurile aceștei biserici „să nu fie peste măsura de groase, nici prea înalte din respect catră cetate, al carei turn se cuvine să stăpânească imprejurimea". Din venitele vămii Rucăr și Dragoslavele destină darnicul ctitor *250 taleri* „ca să fie preoților de hrană și de imbrăcăminte", dar numai „până vor ținea legea pravoslavnică, iar de cumva ar schimba legea — adaugă Brancoveanu — să fie lipsiți de aceasta mila ce am făcut. — Urmașul său Stefan Cantacuzino întări și el acest hrisov de danie la 21 Noemvrie 1714, precum îl întări mai târziu și Nicolae Mavrocordat (16 Martie 1719)

Ca ironia și batjocura sa fie cu atât mai dureroasă, instalarea renegatului Pataki se facu la 6 August 1723 în mod forțat tocmai în aceasta biserica brancovenească, în care un preot catolic îl întâmpină pe noul episcop,

*) Cultu Creștină l. c.

rostind o cuvântare *în limba maghiară!* Românii din Făgăraş, cari nu voiau să iasă întru întâmpinarea lui Pataki, erau ameninţaţi cu pedeapsă de câte 12 florini. Preotul ortodox sluji liturghia, pe care credincioşii lui Pataki o ascultară în mod pasiv, ca nişte oaspeţi. La sfârşitul liturghiei s'au cetit bulele papale în traducere românească. Episcopul Pataki încearcă numai decât să atragă pe Făgărăşeni împreuna cu popa Toma la „unire", dar neizbutind, s'a înfuriat de mânie, a pus în obezi pe popa Toma împreună cu epitropul Vasile Pop şi i-a aruncat în temniţă, iar biserica a luat-o în stăpânire cu ajutorul soldaţilor nemţi, dupăce protopopul unit Ionaşcu luase cheile prin înşelăciune. Făg răşenii nu au întârziat a cere satisfacţie dela căpitanul oraşulu Simion Boer declarând, întocmai ca la 1701 ortodocşii dela Alba Iulia, că *„mai bie vor părăsi ţara decât să primească unirea"*.

Rămaşi fără odorul lor de biserică, Românii ortodocşi din Făgăraş începură a se întruni la sfintele slujbe într'o casă particulară, dar episcopul Pataki îi scoase şi de aici. Mai târziu ei trimit jalbă la curtea împărătească din Viena, arătand nedreptatea, şi fărădelegea săvârşită de Pataki Interveni cu rugăminte şi văduva lui Constantin Brâncoveanu adăugând că acest episcop vrea să-i răpească şi biserica dela Sâmbata de sus. Camera aulica din Viena înţelegând nedreptatea, ce li s'a făcut bieţilor oameni, dădu ordin lui Pataki, să le restitue biserica. Acesta însă căuta să-şi justifice fapta afirmând un neadevăr, anume că regele ar fi *dăruit* uniţilor această biserică, pe care papa s'a grăbit a o declara *catedrală*. El acum nu o poate restitui, până ce nu o va degrada papa iaraş la treapta de biserică parohială. Pe preoţii şismatici spune că i-ă oprit a sluji într'însa fiindcă „;fură lucrurlle bisericii şi le duc în Ţara Românească".. Camera aulică din Viena provocă pe Pataki încă *de două ori*, să restitue biserica, ameninţându-l chiar cu raport la rege şi cu destituirea. Dar Pataki, ştiindu-se sprijinit de membri catolici ai guvernului ardelean, se împotrivi până la sfârşit poruncilor de restituire. In Octomvrie 1727 Doamna Marica, văduva lui Brancoveanu cere din nou curţii din Viena restituirea bisericii. Cererea a rămas însă fără rezultatul dorit, ca şi a Făgărăşenilor. Dl Dragomir încheie expunerea privitoare la aceste peripeţii ale bisericii brâncoveneşti cu urmatoarele reflexiuni motivate: „birocraţia din Viena, prin faptul că zădărnici pronunţarea unei sentinţe, consfinţi unul din *cele mai nelegiuite şi ruşinoase* acte săvârşite împotriva noastră: răpirea bisericii din Făgăraş". (107)

Oricât de fanatic şi hiperzelos era Pataki în răspândirea „unirii", n'a reuşit să stârpească sămânţa ortodoxiei româneşti din Ardeal. Au mai ramas în diferite părţi sute de preoţi orto ocşi, cari se sfinţiau pe la bătrânul episcop Dosofteiu din Maramurăş, prin Muntenia şi Moldova. pe la Arad şi Timişoara. El însuş fu silit a recunoaşte că „schisma mai dăinueşte în multe locuri". La 3 Iunie 1727 se plângea, că voind să întroducă oarecare modificare catolică în slujba liturghiei, nici preoţii săi nu l-au ascultat, ci au continuat a face slujba *după vechia datină*.

După moartea lui Pataki, întâmplată la 29 Octomvrie 1727, biserica greco-catolică a fost condusă de superiorul iezuiţilor din Cluj, paterul Adam Fitter.

La 4 Iunie 1728 se întruni sinodul electoral în Alba Iulia, fiind condus de episcopul romano-catolic Ioan Antalffy şi de Fitter. Acesta din urmă ţinu o cuvantare *ungurească.* Iar sinodul însuş ceru dela curte supunerea episcopului unit sub jurisdicţia episcopului romano-catolic din Alba Iulia şi a ierarhiei catolice din Ungaria*)... „Atâta lipsă de demnitate — observă dl Dragomir — n'a mai dovedit nici odată clerul românesc din Ardeal".

Paralel cu această decadenţă şi înstrăinare ni se înfăţişează atitudinea plină de conştiinţă religioasă şi naţională a Românilor braşoveni, cari n'au îngaduit nici un moment întreruperea legăturilor duhovniceşti cu mitropoliţii Ungrovlahiei Teodosie Veştemeanul, Antim Ivireanul, Mitrofan şi Daniil. Trimişi de ai lor mergeau în delegaţie la Bucureşti dovedind, că nu sunt nici decum amestecaţi „la unire". Astfel au fost pe la mitropolitul Teodosie, pe la Stolnicul Constantin Cantacuzino, pe care l'au găsit „prea învăţat şi filosof", pe la însuş Constantin Brâncoveanul despre care spun cu mulţămire ca i-a învăţat de ajuns şi „i-a întărit cu cuvintele". — Iată unde au reuşit ei să afle un sprijin însemnat in lupta pentru apărarea independenţei şi libertaţei lor sufleteşti! La 5 Maiu 1723 *Românii din Ţara Bârsei* exprimau nestramutata lor hotărâre de a rămânea statornici în credinţă „cu glas mare" şi în cuvinte de un frumos avânt apostolesc: de sfânta noastră credinţă „nici sabia, nici focul, nici închisoarea, nici nevoia, nici foamea, nici goana, nici moartea să nu ne poată despărţi"*). Şi nu i-a putut despărţi nici pe ei, nici majoritatea poporului român din Ardeal.

Zadarnic poftea episcopul Pataki, să fie pomenit şi numele lui la liturghie, Braşovenii răspundeau „cumcă nu se primesc dogmele măriei sale de nime, nici se va pomeni în biserica noastră vlădică unit". — Zadarnic se umplea Pataki „de otrava mâniei" ameninţându-i că nu le va da pace „până la moarte". Ei rămâneau neclintiţi pe lângă hotărârea exprimată aţât de puternic şi la 1698 şi la 1701 şi la 1723 şi mai târziu în nenumărate rânduri.

La 1724 generalul Tige a interzis Braşovenilor a mai sta în vre-o legătura cu mitropolia din Bucureşti pe moţiv că aceasta se află „în ţara turcului", le-a permis însă a întra în legături ierarhice cu episcopia Râmnicului, care după 1718 (pacea dela Passarovitz) se afla „în ţara împăratului nostru". Mai târziu întrară în legături cu mitropolia sârbească din Carlovit, trimiţând chiar deputaţi braşoveni la congresul naţional-bisericesc al Sârbilor. Mitropolitul Vichentie Ioanovici le făgăduise tot sprijinul. De sigur cu ştirea lui sosi la Braşov către sfârşitul anului 1735 episcopul din Cruşedol, Nicanor Meletievici, întâmpinat la Codlea şi adus cu cinste, în sunet de clopote în biserica din Braşov, unde cu 2 ani înainte, episcopului greco-catolic Inochentie nu i s'a dat voie nici măcar să stea în strana vlădicească*).

Acest Meletievici instituí ca protopop la Braşov pe Radu Tempea un vrednic şi luminat păstor sufletesc, înfăţişat de dl Dragomir ca un „admirabil luptător pentru îndependenţa politieă şi bisericească a Românilor",

---

*) „...causae gravioris momenti *ad episcopum latinum* deferantur, ipso vero, p o majori gravitate cause minime sufficere valeate ad *archiepiscopum colocensem* (velut transilvaniensis ep'scopi latini metropolitani) pariter deferantur" pag. 111. no.a 2.

*) Ster e Stinghe, Istoria bisericii Scheilor p. 56 şi urm.
Stinghe o. c p, 110 116.

ca unul care, fiind prigonit mai târziu de elementul săsesc. avea curajul să spună în auzul tuturor că „nu va pleca capul la poalele Saşilor". Tot un astfel de protopop luptător a fost şi urmaşul lui Radu, Eustatie Vasilievici, care călători în interesul bisericii sale la Belgrad, la Carloviţ, unde Românul braşovean Vlad Mălăescu era secretarul mitropolitului sârbesc, şi mai tărziu la Petersburg, deschizând astfel orizonturi nouă în lupta Românilor ortodocşi din Ardeal şi trimiţând pe fiul său Dimitrie Eustatievici autorul celei dintâi gramatici româneşti şi directorul celei dintâi şcoale normale de învăţători, deschise în Sibiu pe la 1790 — să studieze în vestita academie teologică din Kiev.

Legăturile acestea cu Românii din principate, cu Sârbii şi cu Ruşii, nelinisteau însă pe cei îngrijoraţi de soartea unirii. De aceea consilierul din Viena, Iuana, cerea, să nu se mai permită mitropolitului sârbesc nici un amestec în trebile bisericii din Ardeal, căci se surpă sfânta unire; să nu se mai îngădue şismaticilor nici măcar temporar vre-un episcop (Meletievici se întorsese la Cruşedol, fiind ameninţat cu escortarea), deoarece toţi Românii din Ardeal au primit unirea pe timpul împăratului Leopold. Acest neadevăr istoric, proclamat pentru întaiaş dată de consilierul amintit, la începutul anului 1736, fu îmbrăţişat de cercurile catolice cu deosebita pasiune şi transformat cu timpul într'un fel de dogma a politicei de stat, cu toate că o serie nesfârşită de manifestaţiuni periculoase ale poporului român ardelean dovediră cu prisosinţă imposibilitatea de a o susţine şi duce la biruinţă.

La 1743, când delegaţi braşoveni se înfăţişara din nou la congresul sârbesc, comisarii imperiali au protestat, dar congresul a susţinut părerea că, dupace episcopia Râmnicului a ajuns din nou sub Turci, biserica ortodoxă din Ardeal trebue să rămâna în legătură nemijlocită cu mitropolia ortodo ă-sârbească din Carloviţ.

IV.

Pe episcopul Inochentie Micu-Klein „caracter inflexibil şi temperament vioiu, sanguinic" (177) îl înfăţişează autorul, cu drept cuvânt ca pe o jertfa politică a unirii. La începutul păstoririi sale era şi el destul de zelos pentru unire, cum dovedeşte faptul, că la 1730 ceru sa fie puşi sub jurisdicţia sa, *cu ajutor armat*, toţi preoţii şismatici, numărul carora se urca la 486. Mai târziu s'a convins că politica unirii a adus pentru Români „o lunga serie de desiluzii". Când a cerut respectarea promisiunilor împarateşi cuprinse în diploma (a II-a) lui Leopold din 1701, i s'a raspuns ca conceptul original al acestei diplome *nu se găseşte*. Astfel împarateasa Maria Teresia a confirmat la 9 Sept. 1743 numai diploma I-a, din 1699. Înzadar a protestat Inochentie. Înzadar arăta în memoriile sale nedreptaţile savârşite de funcţionarii statului şi de domnii feudali faţă de preoţii uniţi pe cari „îi prind, îi judecă, îi pedepsesc, iar pe soţiile şi copiii lor îi aruncă în temniţa", — masurile de îndreptare a acestei situaţii intolerabile întârziau într'una. Iar când a îndrăznit să ceară, ca poporul român sa fie considerat ca a 4-a naţie politică în constituţia Transilvaniei, fiindcă „însaş legea firii porunceşte, ca celce poartă sarcina, să poarte şi folosul", — dieta ardeleană din 1744 abia

se îndură a recunoaşte libertatea bisericii unite (art. VI) şi a primi pe nobilii români uniţi între naţiile privilegiate, dar fara ca ei sa poată constitui o naţie deosebita (art. VII). Curtea din Viena îl sprijinise la început cu „nadejdi mângaitoare", dar şi acolo avea elementul unguresc o înfluenţa cu mult mai mare, decum ar fi putut s'o aiba un vlădică român din Ardeal. Staturile ardelene spuneau ca Inochentie cere „ceea ce clerului şi plebei valahe, dupa firea ei..., *nu-i se cuvine niciodată*, caci „Valahii sunt tâlhari, hoţi şi leneşi". Episcopul Inochentie raspundea: „Nu trebue sa vă miraţi, caci bieţilor oameni în afara de piele nu le lăsaţi nimic, cu ce sa se hraneasca. Oare nu Românii vă lucrează ocnele, minele de fier şi de aur, iar de pe unii nu despoiaţi şi pielea?" Staturile ardelene ziceau: „Clerul şi poporul român nu s'au *unit* din inima". Vlădica raspundea: „Cele ce sunt ascunse în inima omului numai Dumnezeu le poate judeca".

Într'un rând Inochentie fú întrebat de contele Toroczkay, daca Românii sunt în adevar uniţi cu biserica romano-catolica? Episcopul a raspuns afirmativ accentuând însa ca aşteapta să li se dea şi uniţilor „aceleaşi beneficii, de care se bucura romano-catolicii".

„În chipul acesta unirea nu este adevarată, ci condiţionată şi clerul român marturiseşte unirea numai pentru folos" — zise contele, iar episcopul Klein replica hotarît: „Eu şi clerul meu ne-am unit sub condiţia de a obţine acele beneficii şi foloase, de cari se bucura romano-catolicii, altmintreni daca nu ni se dau, ne am face chiar şi Turci" (p. 134).

La 25 Iunie 1744 ţinù în Blaj un sinod, la care participară aproape toţi protopopii, cărora episcopul le puse întrebarea categorica: „Daca toate câte s'au fagăduit Românilor uniţi, nu s'ar putea dobândi, mai voesc ei sa ţina unirea ori se lapădă de ea?" La aceasta întrebare s'a produs un freamat între ascultatori şi — cum arata raportul unui contemporan — de atunci şi mai tare s'a răspândît „schisma".

Această atitudine a episcopului trezi banueli în cercurile catolice din Ardeal, unde începù a fi considerat ca un răzvratitor şi trădator de patrie. Chemat la Viena, sa se „purifice," — se trezi pe neaşteptate în faţa unei comisiuni de judecata, care îi prezentă numai decât un registru al afirmativelor sale pacate. A înţeles ca era prins în cursă şi nu-i mai rămânea decât o singură cale de scăpare: să încerce doar' va gasi la scaunul papal din Roma dreptatea, pe care o ceruse zadarnic dela curtea împărătească din Viena. Dar papa socotì, că nu e bine să se strice cu puternica împărăţie habsburgică de dragul unui prigonit vlădică românesc. Şi astfel pe Inochentie îl înghiţi de viu mormântul exilului.

Concluzia practică a luptelor încordate şi a experienţelor sale amare nu o mai putu trage el însuşi. Nu lipsi însă a o trage vicarul său: protopopul Nicolae din Balomir, care parasind unirea, călatorì prin Rusia şi Ţara Românească, spre a dobândi sprijin în lupta pentru biserica strabuna, a carei cauză dreaptă începù a ieşi la iveală şi a se afirma cu atât mai puternic, cu cât persecuţiile şi mijloacele teroristice aplicate spre exterminarea ei deveniau mai numeroase.

V.

Căderea lui Inochentie fù accelerată şi prin coincidenţa întâmplatoare, că tocmai în primavara anului 1744 se ivi în Ardeal calugărul sârb *Visarion*,

sp e care alergau masele poporului ascultându-l şi privind la el „ca la un înger coborît din cer". Drumul lui dela Dobra pâna la Sibiiu a fost o adevărata cale de triumf şi efectul cuvintelor lui s'a simţit uimitor de repede, ceeace îndemnă pe episcopul Inochentie să constate cu durere la sinodul din 6 Iulie 1744, ca poporul nu mai vrea sa cerceteze bisericile unite, nici să asculte de preoţi uniţi, îşi îngroapa morţii fära prohod, iar copiii şi-i boteaza prin femei bătrâne.

Visarion era om tânăr, abia de 30 ani, şi calugar simplu, nu erudit. Nu poate fi considerat ca un merit al său personal efectul trecerii lui prin satele ardelene, ci ca o manifestare aproape spontană, ca o izbucnire a nemultamirii şi amărăciunii, care se înradacinase în sufletul poporului îndată ce a prins de veste că preoţii s'au abatut în câtva dela credinţa lui stabună. Visarion fù deţinut în Sibiiu şi luat la întrebări. El nu-şi pierdù cumpatul, era scump la vorba, evitând a da prea multe lamuriri asupra acţiunii sale, marginindu-se a constata ca „unirea" formeaza o abatere dela credinţa bisericii ortodoxe şi ca „uniţii au *două religiuni*, ei nu ţin însă nici una, nici pe cea catolică şi nici pe cea răsariteană, el însa i-a îndemnat, sa se ţină ori de una ori de alta" (p. 139). Ţaranii din mai multe sate au alungat preoţii uniţi, cum au făcut Saliştenii, cari şi-au adus numai decât preoţi ortodocşi. Dar aceştia au fost ridicaţi şi aruncaţi în temniţa din Sibiiu, fapt care a alarmat pe toţi locuitorii din sat, i-a făcut să alerge cu mic cu mare la Sibiiu (9 Ianuarie 1745) şi sa ceara liberarea acestor preoţi nevinovaţi. Generalul-comandant ameninţa, că dacă nu se împrăştie mulţimea, va da ordin sa fie puşcaţi (Feuer in dieselben geben zu lassen). Magistratul sibiian însă a reuşit sa-i potolească, înduplecându-i să trimita numai câţiva dintre ei, spre a le înainta jalbele în scris. Urmarea a fost totuşi că ţaranii Daniil Milea, Stan Borcia şi Dumitru Steflea au trebuit sa stea *patru ani* în temniţă, fiindcă avura îndrăzneala să-şi apere legea şi biserica strabuna.

Cerându-i-se clerului unit propuneri potrivite a pune stavilă mişcarii pornite contra lui, exprima părerea că această mişcare ar fi fost pricinuită de călugărul Visarion şi de alţi preoţi veniţi „din *Muntenia* şi *Moldova*, ca sa cutreere satele. Ei învăţau poporul nu numai să osândească unirea şi sa nu recunoască pe preoţii uniţi, ci şi că cei grijiţi cu tainele uniţilor sunt pe veci condamnaţi. Opriră deci pe oameni, să mai stea de vorbă cu preoţii uniţi ameninţându-i cu afurisanie şi declarând că uniţii au profanat bisericile şi astfel aceia, cari le frecuentează, păcătuesc greu." —

Spre curmarea răului preoţii uniti propuneau măsurile următoare:

1. Să nu se permita întrarea nici unui preot din afară în Transilvania, iar aceia dintre Românii ardeleni, cari ar vrea să treacă prin vre-un pas în Moldova ori în Ţara Românească, să fie examinaţi, oare nu merg cu scopul de a se hirotoni preoţi. Dacă în adevăr s'ar dovedi aceasta, să fie predaţi celui mai apropiat jude, aruncaţi în temniţă şi pedepsiţi.

2. Preoţii neuniţi împrăştiaţi pe sate să fie arestaţi de către puterea lumească.

3. Să se impună poporului, dar mai ales juzilor cercetarea bisericei, sub ameninţarea unei pedepse de 40 fl.

4. Să se impună preoţilor neuniţi sarcini publice.

5. Iar preoţii uniţi să fie recomandaţi spre protecţiune funcţionarilor din comitate şi districte „faţa *de obrăznicia plebei amăgite*"... „Ruşinoasă pagină — observă d. Dragomir — pentru istorie care trebuie să înşire între cei mai mari şi mai puţin loiali duşmani ai bisericii noastre pe proprii săi fii" (p. 148).

VI.

Este deosebit de frumos şi instructiv capitolul următor, în care autorul zugrăveşte în colori vii şi în cuvinte mişcătoare „eroismul religios al poporului", care s'a revoltat în cele mai multe sate din Sudul Transilvaniei, când prin o proclamaţie a guvernatorului Ioan Haller (din 6 Aprilie 1745) i s'a adus la cunoştinţă că M. Sa Împărăteasa nu permite să fie răsturnată „unirea", ci o va susţinea cu orice mijloace, chiar şi cu forţa. Poporul din Raşinari a luat cheile bisericii, alungând pe protopopul unit şi pe preoţi. Magistratul din Sibiiu a reuşit a împăca spiritele, dar Românul renegat *Petru Dobra*, directorul fiscal a intervenit cerând arestarea corifeilor atât din Raşinari, cât şi din alte sate. Uniţii din Făgăraş, spuneau că s'au dus la preotul unit Vasile şi l-au întrebat, dacă sufere vre-o schimbare prin unire legea şi pravila cea de ritul românesc răsăritean? Atunci Vasile s'a jurat pe credinţa sa de preot, că prin unire legea lor nu sufere nici o schimbare, „dacă vom simţi vre-o abatere dela credinţa noastră — noi ne vom lăpada cu totul de unire" (159).

Cei din Alba-Iulia au protestat din nou în mod solemn contra unirii, declarând că nu au fost şi nu vor fi *niciodată uniţi*. Interesant e şi cazul din Vinţi, unde s'a ridicat întreg poporul din sat întru apărarea preotului său ortodox spunând că toţi sunt „gata a pecetlui cu sânge credinţa către crăiasa, dar cum sufletul aparţine lui Dumnezeu care l-a zidit şi răscumpărat su sfânt sângele fiului său, — ei nu-l jertfesc nici unui om pământean şi nu-şi părasesc legea veche de dragul nimănui, nu pot să se despărţească de preoţii lor, pentru a primi alţii, uniţi, ci mai bine vor muri, ca să-şi dovedească astfel stăruinţa neclintită în vechia lor credinţă" (162).

Această atitudine eroică a poporului român neliniştia foarte mult pe catolicii din guvernul ardelean, ca şi pe împărăteasa Maria Terezia care se simţi îndemnată a declara la 13 Maiu 1745 că „uniţii de ritul precesc sunt catolici întocmai ca şi cei de ritul latin". Guvernul ardelean se grăbi însă a o lămuri, ca nu e bine să afirme lucrul acesta, deoarece el a trezit nedumeriri chiar şi mai înainte, când în clauza de aprobare a articolelor dietale VI şi VII din 1744 se spunea că „şi uniţii sunt catoltci. Oamenii îşi închipuiau astfel, că preoţii i-au înşelat şi le-au impus, fară de ştirea lor ritul latin, pe care îl urăsc din adâncul inimii" (p. 163).

Măsurile, pe cari voiau să le aplice catolicii din Ardeal faţă de Români, nu erau potrivite a linişti spiritele. Deaceea împărăteasa Maria Terezia delegă pe episcopul rutean din Mişcolţ, Maunil Olsavsky (la 30 Aug. 1745) să facă o vizitaţie canonică între Românii ardeleni. Acesta propuse aplicarea unor mijloace şi mai draconice contra ortodocşilor; spre a-i lipsi de preoţi, socotia că ar fi potrivit să fie rugat patriarhul din Constantinopol a opri pe vlădicii din Muntenia şi Moldova de a mai sfinţi preoţi pentru Ardeal.

Examinate propunerile lui Olsavsky de către statul catolic ardelean, acesta constată că sunt prea severe, cerând arestarea unui număr prea mare de preoţi şi ţărani neuniţi, ceeace ar trebui să se facă fără sgomot, ca să nu afle *domnitorii şismatici ai ţărilor învecinate*, căci ar putea să se răsbune asupra catolicilor dela ei.

In sfârşit la 15 Aprilie 1746 împărăteasa iscăli *trei decrete* în chestia tulburărilor religioase din Ardeal. Prin cel dintâi mustră guvernul, că nu a procedat destul de sever şi ordonă arestarea tuturor preoţilor sfinţiţi în Ţara Românească şi a celor ce părăsind unirea, au devenit apostaţi. Prin al doilea, trimis numai guvernatorului şi consilierilor catolici, exprimă dorinţa de a se evita orice violenţă, de a nu se aşeza prea multă miliţie în satele româneşti, ca nu cumva să pară că regina ar vrea să şteargă cu totul ritul grecesc. Propunerea lui Olsavsky relativ la patriarhul din Constantinopol nu fu luată în seamă. Tot asemenea fu abandonată şi propunerea cancelariei aulice din Viena de a se prinde toţi preoţii români ortodocşi din Ardeal, ca să fie internaţi în districtul Braşovului. Iar prin al 3-lea decret cerea, să se publice o proclamaţie către popor, arătând toate binefacerile pe cari dânsa, precum şi tatăl şi moşul ei le-a revărsat asupra „neamului românesc" şi ameninţându-i pe toţi ceice vor călca poruncile ei cu pedeapsă grea ca pe unii, cari s'au făcut vinovaţi de „crima nesupunerii"

Contrazicerile dintre aceste disposiţii, emanate în aceeaşi zi şi din, acelaşi loc, sunt destul de evidente. Ele arată de o parte şiretenia, de alta perplexitatea curţii din Viena faţă de situaţia creată în Ardeal prin o politică religioasă brutală şi mioapă.

În aceeaş zi fură numiţi *4 protcteori ai unirii* (comisari regeşti cu depline puteri) în persoana magnaţilor catolici Gheorghe Pongrácz, Ignatie Bornemissa şi a Românilor renegaţi Petru Dobra şi David Mariafi de Maxa, fost secretar al episcopului Pataki. Acestora li s'au dat instrucţii, să fie arestaţi preoţii ortodocşi, să fie bătuţi credincioşii lor şi pedepsite cu bani satele româneşti, cari îi ţin. Totodată s'a dat ordin să fie prins episcopul ortodox din Silvaş, să fie deţinuţi doi ţărani fruntaşi din Alba-Iulia şi Binţinţi, iar capela Românilor ortodocşi din Făgăraş să fie închisă deoarece „nu se poate tolera o capelă şismatică lângă o biserică unită". Făgărăşenii s'au împotrivit, făcând amintire de protestul lor din 27 Iunie 1701 contra unirii. Maria Terezia porunci, să se caute documentul acesta şi *să fie nimicit* împreună cu *alte instrumente* ce s'ar mai afla prin arhive şi ar putea fi folosite în paguba unirii (177).

S'a început un adevărat regim de teroare, excelând în prigonirea preoţilor şi a ţăranilor ardeleni în deosebi Românul renegat *Petru Dobra* nepotul lui Ştefan Raţiu, crescut de Iesuiţi ca romano-catolic. El afirma că dragostea de neam îl face atât de zelos pentru unire şi catolicism, ca să nu ajungă Românii „în servitutea clerului protestant". Dar aceasta era o vorbă de mântuială. Dragostea lui de neam apare în colorile cele mai înfiorătoare din mulţimea persecuţiilor pornite de el contra preoţilor, preoteselor, ţăranilor şi satelor româneşti, ca şi din expresiunile dure, cu cari e împănat memoriul său din Ianuarie 1749, numind pe Români „naţie îngrată"..., „obraznică cohortă"..., „gunoiu scelerat" şi „trădatori", fiindcă

săvârşiră păcatul de a-şi apara, cu preţul atâtor suferinţe, legea străbună. 5 preotese au stat 2 luni în temniţa din Sibiiu*). 4 Jinari „au zăcut 7 săptămâni în Uioara pentru lege... noaptea îi băga în temniţă cu scara în pământ şi-i răstignea în belciugi de fer şi le băga un lanţ printre picioare şi punea la capatul lanţului lăcat". Orlaţenii se plâng, că le-au prădat 15 sute de fiorini preoţii uniţi şi nemţii**). Sălişţenii arată, că un om de al lor a murit în prinsoare, 4 preoţi au stat în temniţă 4 luni, altul a fost legat împreună cu fiii săi ca dobitoacele. Tot ei se jeluesc mai târziu ca „de când a venit vlădica Aron, toate temniţele le-a umplut de robi preoţi şi mireni, cari nu s'au mai facut din zilele lui Maximilian şi Diocleţian, împăraţii cei tiarni" (153). Din Poiana 16 oameni au fost închişi 14 săptamâni***), iar preotului Maniu — dus la Blaj — pe drum i-au degerat picioarele de i-au căzut amândouă (149). Popa Cosma din Deal a stat 60 de săptămâni in temniţa din Bălgrad.

Ţăranii români Ioan Oancea din Făgăraş şi Oprea Miclăuş din Sălişte, împreună cu popa Măcenic din Sibiel, cu popa Ioan din Aciliu, cu călugărul Nicodim ş. a. nu pregetara să alerge pe la curtea din Viena, înaintând jalbe contra prigonitorilor din Ardeal şi cerând libertate religioasă pentru toţi.

La 1748 Maria Teresia e nevoită a trimite guvernului ardelean un rescript pentru contenirea prigonirilor. Guvernul întârzie cu publicarea lui în mod intenţionat. Poporul se alarmează din această cauză, ţine o adunare la Săliste, iar în 23 Decemvrie 1748 pornesc ţăranii la Sibiu, înaintând guvernatorului Haller, o cerere, ca să le publice decretul. S'a păstrat textul latinesc al acestei cereri, din care se vede lămurit, cum a fost înşelat poporul timp de o jumătate de secol: „Preoţii întrebaţi de credincioşii lor, dacă sunt ori nu uniţi, .. s'au jurat nu numai pe pâne şi vin, ci chiar pe copiii lor că, ei nu sunt uniţi, iar oamenii i-au crezut ca pe nişte păstori sufleteşti. Mai târziu însă au aflat că, preoţii au trecut la unire, deaceea s'au înstrainat de ei; căci dacă s'au unit păstreze-şi pentru dânşi unirea, de care ţăranii nu vor sa ştie, fiindcă dânşii nu au fost niciodată uniţi.*)

Guvernatorul Haller, dupăce s'a sfătuit cu vicariul Petru Aron şi cu protectorul unirii Petru Dobra, le-a spus că părăsirea unirii nu e îngăduită sub nici o condiţie. Preoţii şi mai mulţi ţărani au fost arestaţi, iar în satele Sălişte, Galeş, Tilişca, Vale, Sibiel şi Cacova au fost aşezate două companii de soldaţi nemţi, ca să frângă resistenţa poporului. „Si de betejeşte un om — spun ei în jalba înaintată la 1749 mitropilutului sarbesc din Carloviţ .. duc nemţii popii cei uniţi de-l cuminecă şi de moare un om, iară-i duc nemţii de-l îngroapa şi pătimim de frica nemţilor şi de a popilor, şi de se naşte vr'un prunc, aleargă popii cu nemţii de-l botează cu de-asila. Si care om nu vrea să meargă cu popii cei uniaţi la biserică, îi trage întâi câte 50 de

*) Anexe pag. 138. **) pag. 143. ***) pag. 148.

*) „Popae nostri *nobis insciis* abiverunt et se univerunt cumque nos advertissemus eos jam unitos esse, objecimus ipsis: Dominationes fors vestrae se se tam univernut? Illi pane manibus suis comprehenso genibusque flexis, jurarunt non solum ad panem et vinum, verum etiam ad liberos suos, quod ipsi non essent uniti Quibus nos, tamquam spiritualibus Pastoribus credidimus. Expost vero rescivimus eosdem unioni sese addixisse; quam tandem ob rem, nos ab illis recessimus; quia si illi se univernut, servent sibi unionem, quam nos non servabimus, quia numquam uniti fuimus". Anexe Pag. 68—69.

***) Ibidem pag. 88.

bani, a doua oară câte 1 florint şi merg la carciuma şi-i beau. Şi umblă pe uliţă tot beţi nu ca preoţii, ci ca ijucuţii cei răi, si până acuma ne chinuesc împreună cu nemţii şi zic, că-i porunca înălţatei crăiese".*) Iată la ce sdruncinare cumplită au împins mijloacele teroristice patriarchala legătură dintre turmă şi păstor!

Sunt foarte bine scrise capitolele întitulate „*Opera unui renegat*", înfăţişând activitatea lui Petru Dobra ca protector al unirii şi „*Un erou al credinţii*", în care schiţează mucenicia ţăranului săliştean *Oprea Miclăuş*, om de o impunătoare energie şi admirabil avânt sufletesc, aruncat în temniţele din Kufstein, unde a şi pierit după vre-o 30 de ani de suferinţe rămânând însă amintirea luptei sale pentru apărarea credinţei ca una din cele mai frumoase glorii ale bisericii româneşti.

In urma repeţitelor memorii înaintate de Oprea Miclăuş la curtea din Viena, conferenţa ministerială din 7 Noemvrie 1750 cnnstată că „nu există în Ardeal Români ortodocşi", că poporul român e prost şi îndarătnic, chiar temerar; exprimă însă temerea, că dacă se va proceda faţa de dânsul cu aceeaş rigoare, ca în trecut, va emigra în Ţara Românească, păgubind prin aceasta considerabil tezaurul statului. Se impunea deci oarecare moderaţiune, mai ales, că în aceeaş conferenţă ministerială s'a discutat si intervenţia diplomatică a ţarevnei ruseşti. De o parte Oprea Miclăuş reuşise a întra în legături cu reprezentantul Rusiei la Viena, înaintând şi acestuia jalbe şi memorti în interesul Românilor ardeleni. Iar de altă parte, fostul vicar al lui Inochentie Clain, protopopul Nicolae Pop din Balomir, călatorind în Rusia, trezi interesul celor mai hotărîtori factori de acolo pentru problema religioasă din Ardeal, dupăcum a reuşit a-l îndemna şi pe Gheorghe Ghica, Domnul Ţării Româneşti să publice la 1*4 Maiu 1750* un hrisov, prin care chema Românii ardeleni să treacă munţii şi sa ocupe locurile rămase fără stăpân („*terram desertam*")* Iar călugărul Nicodim, călătorind şi el prin Rusia, cerea ca biserica Românilor ardeleni să atârne de adreptul „de Sf. Sinod al bisericii ruseşti."

VII.

In curând se ivi un nou protector al Românilor ardeleni în persoana mitropolitului sârbesc Pavel Nenadovici, om cu multă trecere la curtea din Viena. Fiind el scurt timp şi episcop la Arad, avù prilej sa cunoască suferinţele religioase ale Românilor din districtul Halmagiului, care a rămas sub jurisdicţia episcopului aradan, cu toate că la 4 Februarie 1750 i s'a denegat acestuia dreptul atât de firesc de a-şi vizita în persoană credincioşii. La 1752 însă a fost îngăduit vicarul uniţilor Petru Pavel Aron a face o vizitaţie canonică în Halmagiu. unde sunt amintite 7 chineziate româneşti cu mai multe comune, între cari şi una cu numele semnificativ de Băsărăbeasa (p. 232).

Pavel Nenadovici n'a întârziat a descoperi curţii din Viena toate abuzurile săvârşite de funcţionarii administrativi şi de vicarul Aron cu acest prilej. Preoţii şi ţăranii s'au refugiat de groaza lor în munţi şi prin păduri. 3 preoţi au fost prinşi şi aruncaţi în temniţă. Românii din Hălmagiu se je-

* Anexe pag. 90.

luesc către Nenadovici scriind: „Noi mai bine ne jertfim viaţa şi capetele decât să ne părăsim religia ori ceva din dogmele bisericii răsăritene."

Arhimandritul mănăstirii Hodoş Bodog, Vincen'iu Prodanovici, vicarul episcopului aradan Sinesie fu trimis în Sept. 1752 să viziteze Hălmagiul. Organele administrative însă nu-l lasară să între decât în 7 sate. Fişpanul (prefectul) Hollaki nu îngădui pe nime, să se apropie de el. Preoţii şi ţăranii români au reuşit totuşi să arunce în trăsura lui 2 petiţii, din cari se pot cunoaşte cumplitele lor suferinţe: Oamenii cari n'au voit să primească unirea şi să subscrie o listă prezentată de vicarul uniţilor Petru Pavel Aron, au fost bătuţi crunt, încat le curgea *sângele prin haine* şi apostrofaţi cu cuvintele: „mergeţi la Sârbi, să vă ajute!" (pag. 243). La 1753 urmează altă vizitaţie canonică din sat în sat. Cu acest prilej Românii din Hălmagiu alungă preoţii uniţi, ocupă cu puterea biserica de piatră, zidită din timpul cârmuirii turceşti şi la somaţiunea de a restitui cheile bisericii, răspund hotarit: *„tăiaţi-ne, omorîţi-ne, dar cheile nu vi le dăm!"* (pag. 247). Atunci fu trimisă o companie de soldaţi (muschetari) asupra lor, să-i înspăimânte. Insa fara rezultat. S'au făurit în pripă liste falsificate în mod tendenţios arătând, că ar fi 702 familii unite şi 105 familii ortodoxe. Aceasta era cea din urma sforţare „cântecul de lebedă al oficialităţii catolice".

Căci la *10 Maiu 1754* îşi începù activitatea în Hălmagiu altă comisie, condusă de consilierul Seeberg şi asistată de Moise Putnic ca representant al mitropolitului Nenadovici. Din 50 de sate toţi Românii s'au declarat ortodocşi, numai 4 ţărani uniţi şi 3 preoţi. Chiar şi cei 35 de inşi, cari fuseseră amagiţi cu prilejul vizitaţiei canonice a vicarului Aron, au voit să se întoarcă în sinul bisericii ortodoxe, dar nu li s'a îngăduit, să facă pasul acesta.

Cu acest „triumf al ortodoxiei în Hălmagiu", care deschidea tuturor Românilor ardeleni o perspectivă frumoasă şi înviorătoare, se termină expunerea D-lui Dragomir, pe când documentele publicate la „Anexe" merg ceva mai departe, până la anul 1761, cuprinzând o mulţime de momente dramatice din activitatea popii Cosma din Deal, a protopopului Ioan Piuariu din Sadu şi din răscoala lui Şofronie din Cioara, sub a cărui conducere ţăranii rasvrătiţi voiau să ocupe Alba-Iulia şi să dărâme Blajul (207) astfel încât Petru Pavel Aron de frică s'a refugiat la Sibiiu (2 8).

Materialul bogat din aceste documente contimporane sperăm, că va fi prelucrat în partea a doua a cărţii. Ar fi de dorit ca aceasta să apară cât mai curând şi să fie la acelaş nivel ştiinţific ca şi partea intâia, al cărei cuprins am cercat să-l schiţăm pe scurt în cele premergătoare.

Aşa cum se înfăţişează cartea D-lui profesor Silviu Dragomir — ca o strălucită icoană a tenacităţii şi energiei poporului român ardelean — este, fară îndoială, una din cele mai interesante şi mai izbutite monografii istorice, cu care se poate mândri literatura noastră.

I. Lupaş.

Critica ştiinţifică în filologia noastră actuală.

In o conferinţă cu titlul «*Limbă şi istorie* pe care o publicam la 1909 în Transilvania din Sibiiu, adânc întristat de certurile şi vivacităţile care dăinuesc între filologii noştri şi care „par a fi o specialitate“ [1]) a lor, neînţelegeri care au pătruns şi în revistele străine, de pildă în anul 1907 (XXXI) al revistei *Zeitschrift für romanische Philologie*, ziceam împreuna cu poetul *Vlahuţă* [2]): „ce frumos şi moralizător spectacol ar fi pentru noi“, scumpii noştri filologi, „să vă vedem uniţi, lucrând c'o întrecere de camarazi, nu de vrăjmaşi, la deşteptarea neamului nostru; ni s'ar pareà ca sânteţi mai mari; şi v'am admirà mai mult; energia voastră ni-i scumpă, şi noi suferim când cheltuiţi din ea pe înveninări şi pasiuni de rând“, căci „sânteţi aşà de puţini, acei cari v'aţi deosebit din gloata noastră“ şi „sântem noi în stare sa admirăm cât de mulţi aleşi, numai să fie“.

Şi cum să nu fiu întristat când la Ungurii mai puţin numeroşi decât noi ca neam, vedeam nu mai puţin de patru reviste de specialitate, unele mai vechi de 40 ani, în care îşi studiau limba în bună înţelegere şi frăţie, polemizând obiectiv pe aceleaşi coloane, iar la noi nu erà cu putinţă sa se înjghebeze nici cel puţin o revistă filologică serioasă şi imparţiala.

Îmi ziceam însă, poate e de vină şi firea noastră de Traci îndarătnici şi arţăgoşi, care se manifestă mai puternic la sexul bărbătesc căruia-i aparţineau toţi cei ce se îndeletniciseră cu filologia până atunci şi nădăjduiam că în viitorul îndepărtat se va iví cândva şi vreun spirit femenim care ar puteà îndulcì şi netezì asperităţile dintre bărbaţi. Dar ce desiluzie mă aşteptà! Cea dintâiu femee care bate la porţile filologiei, continua în o formă şi mai nervoasă tradiţia bărbaţilor şi vine cu un fel de judecată atât de confuz, dar în acelaşi timp aşà de pretenţios cum nu întâlneşti nici la cei mai porniţi dintre filologi. Ea răspunde numelui de Eufrosina Simionescu, fară însă să aibă seninătatea vechiului εὐφροσύνη.

Aceasta este impresia generală pe care mi-o lasă o recensie publicată în Nr. 2 al *Arhivei* din 1921 (pp. 301—307), care-şi asumă altfel un rol de „curăţire morală“, asupra unei cărţi terminate de subsemnatul în 1912, deci cu 9 ani înainte, şi tipărite în cele dintâiu luni ale anului 1914.

Cartea s'a publicat de Academia Română în urma raportului D-lui Philippide cetit în şedinţa de la 2 Maiu 1912 a Secţiei literare a Academiei. El se găseşte în *An. Acad. Rom.* Seria II, t. XXXIV (1911—12), *Partea administrativă*, p. 170 ş. u. şi constată următoarele.

„Manuscriptele cuprind bucăţi din evanghelie, din tâlcul evangheliilor, crezul, apocrife religioase. D-l Drăganu face o descriere amănunţită a for-

---

1) v. I. Maiorescu, *Critice* ed. Minerva, 1908, vol III, p. 38-40.

2) *File rupte*, Bucureşti 1909, p. 118.

mei manuscriptelor, a scrisorii, a ortografiei lor, le compară cu manuscrise şi tipărituri din secolele XVI, XVII din punct de vedere al cuprinsului, şi ajunge la anumite rezultate în privinţa vrâstei lor şi a dependenţei unul de altul ori faţă de alte manuscrise şi tipărituri. D-l Dr. dă apoi transcrierea codicelui Todorescu în întregime şi a codicelui Marţian în parte.

Lucrarea D-lui Dr. este cât se poate de importantă şi ar fi de dorit sa se publice în Analele Academiei Române."

Făceà apoi câteva observaţii foarte minuţioase şi conştienţioase. Apoi îmi cereà sa studiez şi particularităţile de limbă „în caracterele ei specifice", ceea ce credeà de mai important chiar decât „colaţionările între diferitele manuscripte şt tipariturі vechi româneşti", iar la sfârşit să dau un indice, „în care să se cuprindă toate cuvintele care au alt schelet ori alt înţeles decât acele din limba actuală".

Am făcut cera ce mi s'a cerut, iar în raportul cetit în şedinţa de la 21 Decemvrie 1912 D-l Philippide constatà: „D-l Drăganu a făcut îndreptarile şi adausele propuse de mine . . . sânt deci de părere ca aceste scrieri să se publice de Academia Româna".

Critica D-şoarei S. angajează deci şì pe D-l Philippide. Iar D-l Philippide este o personalitate, nu numai pentru mine, pentru care, — deoarece nu sânt elevul niciuneia dintre şcolile filologice recunoscute ca atari în ţara şi n'am în vedere decât adevarul, — „un lucru rămâne sigur: atât în d. Sextl Puşcariu, cât şì în dd. Philippide şi Ovid Densusianu filologia română are reprezentanţi de o competenţă evidentă", [1] ci mai ales pentru cei din Iaşi. *Arhiva* însaşi este o dovadă elocventă despre aceasta (v. anul 1921, No 2 p. 243). Şi D-l Philippide are cel dintâiu vina că *Academia română*, această mare vinovată, a cheltuit bani cu publicarea nepretenţioasei mele lucrări, a careia valoare pentru D-şoara S. care mai are mult de învaţat până să ajungă unde e D-l Philippide, „este o".

Pricinile pentru care lucrarea mea nu este totuşi bună de nimic sânt doua.

Mai întâiu sânt învinovăţit că pornind la lucru, nu posedam decât „un cadru restrâns de cunoştinţi" (p. 301), fiindcă „n'am pus la contribuţie cele mai nouă afirmări ştiinţifice ale Prof. Bărbulescu din lucrările sale: *Cercetări istorice — filologice*" şi „*Studii privitoare la Limba şi Istoria Românilor*", apărută cea dintâiu în Bucureşti la 1900, iar a doua la 1902. Eu cunoşteam cele donă lucrari ale D-lui Bărbulescu, pe care le aveam în biblioteca liceului din Nasăud, cum cunoşteam şì articolele D-sale din *Noua revistă română* pe care o citam pe p. 3 pentru lucrarea D-lui I.-A. Candrea, *Monumentele cele mai vechi de limbă românească*, şi dacă nu le-am pus la contribuţie e, de o parte, pentru că nu m'au convins de-ajuns, de alta pentru că în cazul ca admiteam teoria catolicismului ca iniţiator al celor dintâiu producte literare româneşti, despre care D-sa afirmă că e „cel dintâiu" (v. *Arhiva*, 1921 Nr. 1, p. 8) care a susţinut-o, trebuià să pun înaintea numelui D-sale, ori cel puţin alăturea de el, pe cel al lui Moldovan Gergely, care cu patru ani înainte de D-l Bărbulescu afirmà aceleaşi lucruri:

1) Maiorescu, *o. c.*, p. 40.

„Originalul codicelui (e vorba de Codicele voronețean), dar și copia cunoscută a lui, s'a ivit pe teritor unguresc, probabil în secolul XIV, când elementul românesc e lățit pe pământul unguresc, și biserica catolică s'a gândit la convertirea acestui element. E cu putință și că originalul codicelui s'a scris la începutul secolului XV, când s'a pornit o mișcare pentru convertirea Valahilor eretici, săvârșind munca de convertire în 1436 Iacob Marchia, iar în 1456 Ioan Capistrano. Tot așà e de veche și Psaltirea Scheiană, cea dintâiu carte românească de psalmi". [1])

Îi convine D-lui Bărbulescu, la 1921 această apropiere cu care nu voiam să-l supăr la 1912 și pe care, ca s'o mărturisesc sincer, o cred mai mult întâmplătoare (deși nu e exclus ca D-l B. să fi aflat părerea lui Moldován în timpul când se aflà la studii în Agram) ca urmare a acelorași vederi, la care însă s'a ajuns pe căi diferite?

M'am alăturat la parerea husitismului, pe care o susține dl Iorga, care „a așezat în cadrele istoriei" poporului românesc „constatările prețioase" ale filologilor, anume că cele dintâiu texte românești au trebuit să se scrie în jumătatea întâie a sec. XV (p. 4), pentru că ea mi se păreà mai fireasca și mai bine întemeiată atât pe argumente istorice și de analogie, cât și de limbă, mai ales în urma cercetarilor D-lui Pușcariu din *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* (Beihefte zur *Zeitschrift für romanische Philologie*, XXVI. Heft, Halle a. S. 1910), dar și ale mele personale (cf. p. 6 și urm.)[2]).

Dl Bărbulescu combate acum această teorie, încercând să-și reînvie pe a sa despre catolicism, pentru care adună numeroase date istorice (*Arhiva*, 1921, Nr. 1, p. 3—15). Critica argumentelor de limbă în privința originii bihoreano-maramurășene, sau numai maramurășene, a vechilor noastre manuscrise admisă de susținătorii husitismului (*Arhiva*, 1921, Nr. 2, p. 203—217) însă se razimă pe o temelie foarte șubredă. O parte din argu-

---

1) Dr. Moldován Gergely, *A románság*, vol. II. Nagybecskerek, 1896, p. 284—5. cf. și *A magyarországi románok*, Budapest 1913, p. 111.

2) Importanta lucrare a lui I.-A. Candrea, *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, București 1916 care încă se pronunță pentru husitism (p. XCVI—XCVII), nu apăruse.

La data tipăririi lucrării mele nu apăruse nici fasc. 1 din tom. *II* al concisei și conștiențioasei *Histoire de la langue roumaine* (Paris 1914) a D-lui Densusianu, care, deși admite (p. 8) că Coresi n'a făcut decât să copieze cărți mai vechi, crede că acestea s'au scris cel mult în jumătatea I a secolul XVI în urma propagandei luterane, iar despre teoria husită a D-lui Iorga spune că nu se găsește la Români nimic ce ne-ar îndreptăți să bănuim o mișcare atât de importantă care ar puteà fi pusă la temelia unei astfel ce inovații în literatura română și trimite la o comunicare mai veche, publicată în *Buletinul Societății filologice*, III, 34 și rămasă pentru mine inaccesibilă.

Numai cu doi ani după tipărirea lucrării mele a apărut și T. Palade, *Când s'a scris întâiu românește* (Extras din revista *Arhiva*, XXVI, Iași 1916), care pe p. 27 are următoarea concluzie: „Intru cât nu sunt dovezi materiale, cari să constate că prin influența catolică sau husită de la noi din sec. al XV, s'a început a se scrie texte religioase românește, și întru cât se constată la noi un curent vulgar românesc, care tindeà la întrebuințarea limbei noastre în cele bisericești încă din secolul al XIV, se poate spune că acestui curent noi îi datorim în primul loc aceste texte; iar influențele externe — catolică, husită sau luterană — n'a făcut decât să-l alimenteze dându-i un impuls mai mare. Și astfel, cele trei teorii create separat în jurul chestiunii, când s'a întrebuințat pentru întâia oară limba noastră în scrierile religioase, se pot completà în mod firesc una pe alta".

Dacă ar fi să întorc acum arma, aș puteà să spun și eu că Dl B. când a pornit la lucru scriind articolul *Catolicismul, iar un husitismul inițiator al scrierii limbii române*, n'aveà decât „un cadru restrâns de cunoștinți", căci trece cu vederea părerile citate, a lui Densusianu, apropiată de cea a lui Gaster, și pe cea a lui Palade. Ar fi o afirmație ridicolă. Cine îl poate sili pe Dl B. să citeze păreri pe care nu vrea să le ia în seamă?

mentele criticate n'au fost aduse de nimeni ca dovezi pentru originea amintită, ci numai pentru vechimea textelor. Nu e de mirat astfel ca o singură observaţie din o conversaţie particulară — cu privire la originea din Nordul extrem al Moldovei şi din Bucovina a scriitorilor documentelor moldoslave care cuprind câteva date de rotacism — a fost de-ajuns ca să simtă însuşi Dl B. ca i se clatină terenul subt picioare. La aceasta observaţie în privinţa rotacismului, care este în adevăr unul din argumentele pentru originea amintită, mai adaug aici una: dacă rotacismul ar fi fost general, cum pretinde Dl B., cum ar fi fost cu putinţa revenirea la formele fără rotacism?

Chestiunea aşa dar nu e închisă; Dl B. n'a spus nici acum ultimul cuvânt. Ea se va lămurì, cred, în timpul cel mai scurt din partea celor vizaţi.

A doua vină de moarte ce o am (v. *Arhiva*, 1921, Nr. 1, p. 28) este ca nu admit transcrierea D-lui B. Pentru aceasta încă aveam motivele mele, care nu erau lipsite de orice temeiu. Afirmam atunci, şi susţin şi acum, „ca o lucrare cu adevarat ştiiţifica va reproduce textele vechi cu felul de scriere al originalului" (p. 166), ceeace întră şi în vederile D-lui B.[2] Dacă aceasta e cu neputinţa, — şi în cazul meu aşà erà, pentru ca nu ştiam de la început că Academia are să-mi publice lucrarea, iar când s'a hotarît publicarea nu mi s'a cerut decât transcrierea, — transcrierea cu litere latine trebue întocmită astfel, încât sa redeà întocmai grafiea cirilică: din transcriere să se poată reconstituì scrierea originala. Chestiunea valorii fonetice a literelor trebue desparţită de transcrierea grafică, care priveşte numai redarea fidelă a slovelor.

Felul de transcriere după valoarea fonetică a slovelor, recomandat de Dl B. confundă aceste două lucruri. În consecinţă nu puteam să-l urmez deoarece, ca să pot fi complet şi de folos, trebueà sa dau în acelaşi timp scrierea originala şi paralel transcrierea fonetică, iar prin aceasta lucrarea ar fi primit o întindere prea mare şi nădejdea de a o puteà publicà ar fi ajuns mai mică.

În adevăr, transcrierea după valoarea fonetică, fără a da alături şi originalul, deşi se recomandă din punct de vedere practic, putându-se cetì mai uşor prin apropierea de formele actuale, se poate face numai pentru texte pentru care se poate stabilì cu absolută certitudine rostirea din timpul respectiv şi „când sântem siguri despre pronunţarea scriitorului" (D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediţiilor* în *Bul. com. ist. a României*, Bucureşt 1915, p. 30). Altfel riscăm reconstruiri de rostiri şi forme tot atât de nesigure ca şi acelea pe care ni le ofere însăşi grafiea textelor. Cât priveşte textele noastre cele mai vechi însă, cu toate cercetările anterioare, încă nici acum nu se poate spune că s'a stabilit rostirea exactă a tuturor sunetelor (d. p. *cuvente* ori *cuvinte*, *maire* ori *mare*, *leage* ori *lege* ş. a.). Apoi când avem înainte numai o copie târzie, este aproape imposibil de stabilit ce aparţine copistului şi ce autorului din acest punct de vedere. Până la o stabilire definitivă a pronunţarii noastre vechi, stabilire încercată pentru secolul XVI, după apariţia lucrării mele, prin fasc. 1 din vol. II al merituoasei *Hist. de*

[2]) Asigur însă pe D-şoara S. că în privinţa culturii călugărului husit nu s'ar fi lămurit mai mult din o astfel de ediţie a Codicelui Todorescu şi Marţian (v. p. 303) decât din transcrierea dată de mine.

la langue roumaine a D-lui Ov. Densusianu, credeam că e de preferat transcrierea grafică.

Mi-am alcătuit deci un fel propriu de transcriere grafică, mai apropiat de cel al D-lui Iorga şi Densusianu. Din pricini tehnice, la tipar s'a modificat întru câtva transcrierea făcută de mine în manuscris, care aveà în vedere chiar şi redarea grafică a slovelor aruncate de-asupra rândurilor, ceeace mi s'a adus la cunoştinţă din partea Academiei prin o scrisoare de data 15 Octomvrie 1913.

În privinţa valorii fonetice a slovelor însă admiteam părerea D-lui B., adevărat cu observarea că „prea vrea să modernizeze“ (p. 167). N'am nici un motiv să-mi schimb această părere, numită de D-Şoara S. „însinuare“ (*Arhiva*, 1921, No. 1, p. 28), doar Dl B. susţine şi acum sus şi tare de astădată în franţuzeşte, „que la langue roumaine était, en général, dés le XV-ème, en ce qui concerne les phonétismes, dans son stade d'aujourdhui“ (*Arhiva*, 1922, No. 2, p. 270), iar mai încolo (p. 271) continuă: „non seulement en ce qui concerne sa phonétique, mais même dans sa morphologie était en général parlant, dans son stade actuel“. — Aceasta nu înseamnă „modernizare“?

Dar părerea mea o văd întărită şi de constatările a doi foarte distinşi filologi ai noştri. Mai întâiu Dl Densusianu în o notă pusă la sfârşitul unui capitol despre grafia cirilică spune: „Cf. I. Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române*, Bucarest, 1904, où l'on trouvera d'autres exemples des particularités graphiques de nos anciens textes mais, leur choix et la manière dont l'auteur les envisage prêtent le plus souvent à la critique“ [1]). Tot aşà se exprimă şi I.-A. Candrea despre această lucrare „unde se interpretează deseori eronat, pe baza incoherețelor grafice, valoarea mai multor sunete“ [2])

Iată deci că nu e absolut sfânt tot ceeace susţine D-l B. şi eleva D-sale, „puternica Româncă“ E. S. Şi n'o fi fără absolută valoare nici ceea ce nu s'a făcut după principiile D-lor.

Însuşi D-l Pascu a putut utilizà destul de bine lucrarea mea în recenta D-sale *Ist. lit. şi limbii române din sec. XVI*, Bucureşti 1921, atât în partea în care o rezumă (p. 135 ş. u.), cât şi când întrebuinţând unele rezultate ale cercetărilor mele face câteva rectificări lui Hasdeu (cf. Pascu, p. 114 şi Drăganu. p. 74—75, relativ la *saiu = lăsaiu, iarea muiarea, vo = voao;* Pascu, p. 121 şi Drăganu, p. 65, pentru *foameni = oameni*). Cf. apoi şi Pascu, p. 3, *Prefaţa* şi Drăganu, p. 1-2 *Introducere*; Pascu, p. 122 şi Drăganu p. 80—81; Pascu, p. 123—4 şi Drăganu, p. 168—181 ş. a. [3])

Dar să luăm pe rând spusele D-şoarei S. chiar cu rizicul de a nu face o expunere logică şi sistemică.

---

1) *Histoire de la langue roumaine*, v. II, fasc. 1, Paris 1914, p. 51.

2) *Psaltirea Scheiană*, etc. Bucureşti, 1916, vol. I, p. CXIX.

3) Notez însă că Codicele Todorescu şi Marţian sânt doi codici deosebiţi, numiţi după aumele celor ce i-au găsit (v. lucrarea mea, p. 9). Afirmaţia D-lui Pascu că „aparţine lui Iulian Marţian, bibliofil din Năsăud, şi numit astfel fiindcă a fost descoperit de Iuliu Teodorescu din Budapesta" (p, 135), evident confundă cei doi codici socotindu-i unul singur. De fapt el uită cu totul Codicele Marţian, al cărui *Pseudo-apocalips al lui Ioan* însă poate e cel mai important dintre toate textele.

„D-l Drăganu nu ne dă nici măcar în transcriere Apocalipsul Sfântului Apostol Pavel după Codicele Marţian, pentru a-l puteà colaţionà cu acel al Codicelui Todorescu, ori amândouă cu ale Codicelui de la Cohalm" (p. 303).

Dar la p. 75 ş. u. a studiului meu am arătat, cu citări de text, că această parte, împreună cu alte două ale Codicelui Marţian „sânt copia cât se poate de fidelă a Codicelui Todorescu: s'au păstrat în ea toate particularităţile ortografice şi aproape toate greşelile aceluia, ba uneori, s'au mai adaos şi altele nouă, dar — ce e drept — se fac şi unele îndreptări". Copistul copiază atât de slugarnic, încât nici nu bagă de seamă că copiază curent caietul VIII înainte de VII. Între astfel de împrejurări a publicà din nou întreg textul codicelui Marţian ar fi fost nu numai o muncă inutilă, ci şi o cheltueală de giaba. Cel mult puteam, şi ar fi fost bine chiar, să dau în subsol variantele, mai ales îndreptările pe care le făceà Codicelui Todorescu, îndreptări pe care le-am făcut altfel în cadrele studiului.

D-şoarea S. reproduce un pasaj de pe f. 64r° . . . a *Apocalipsului Apostolului Pavel* după textul publicat de mine constatând că „acest pasaj se aseamănă cu textul din Apocalipsul Apostolului Pavel din Codicele de la Cohalm" (p. 204), pe care-l dă imediat după cellalt. Cred că logic ar fi fost să se spună că textul mai nou se aseamănă cu cel mai vechiu, nu invers. Tot aşà cum nu se poate conclude din un text din sec. XIX că o seamă din textele din sec. XVI, ori mai vechi chiar, nu s'ar fi scris pentru propagandă (*ibid*). Altele erau împrejurările în un timp şi altele în cellalt.

„De aceia greşită e afirmarea autorului, care spune că litere ѣ, alternează cu *e* şi cu diftongul *ia* (ѧ, ꙗ); nu e o alternare sau o predilecţie, ci e tradiţia ortografică care cereà la scris sunetul (?) ѣ, deşi în realitate el nu se mai pronunţă decât *e*, ori scrià ѧ deşi în realitate sunetul (?) aveà valoare de *ea*. Cf. în *Codicele de la Cohalm* studiul: Transcrierea textului pg. 26, 27 din *Arhiva*, Nr. 1, Iulie, 1921" (p. 305) Ba afirmarea mea nu e de loc greşită, cum e cea a D-şoarei S. care nu ştie să deosebească sunetul de slovă sau literă, deci semnul sunetului, şi pentru această constatare „filologică" trimite la un studiu al D-sale tot atât de valoros, cum vom arătà mai încolo.[1]) Eu constat o situaţie ortografică de fapt a codicelui pentru aceleaşi cuvinte. Iată acest pasaj: „Litera *é* (ѣ) alternează cu *e* (є) ori diftongul ĭa (ѧ, ꙗ; uneori acesta = ĭe): *acéĭa — acĭaĭa — ace, dé — de, cé — ce, legé — lĭacé, réle — rĭale, véc — vĭac, dulcéţâ — dulcĭaţâ méle — mĭa, féricâcĭune — fericaţi, lumé — lumĭa, aşé — aşĭa,* (*să*) *mergâ mércem — mĭar'ge*, etc." (p. 21).

„Alternare" nu înseamnă „predilecţie», iar alături de „tradiţia" ortografică lucrează şi „moda». Rămâne deci să se facă concluziile privitoare la fonetismul sau felul cum trebue să se cetească aceste cuvinte în modul cum le-a făcut şi D-l Bărbulescu chiar din acest fel de alternări, concluzii pentru care eu făceam trimitere la locul cuvenit tocmai la cartea D-lui Bărbulescu, adevărat, făcând observarea despre care am amintit.

„Acelaş lucru se poate zice şi despre sunetul Ѕ pe care d-l Drăganu

1) Mă mir numai că D-l Bărbulescu, directorul *Arhivei*, specialist în fonetica afabetului cirilic, a lăsat să se publice astfel de constatări care-i compromit şcoala.

l transcrie cu *dz*. E aceiaşi tradiţie ortografica pe care o observă la scris, fără ca prin aceasta pronunţarea să fie alta decât aceia de *z* spiranta fonică şi nici decum africata *dz*" (p. 305). D-şoare S. iarăşi confundă. *Dz* în transcrierea mea n'are decât menirea să arate că în original se găsià Ѕ. Chestiunea valorii sunetului nu priveşte transcrierea, ci valoarea fonetică a literelor cirilice în cărţile româneşti vechi, pentru care, pentru a nu repetà ce spusezeră alţii, trimiteam, cum am amintit, tocmai la cartea D-lui Bărbulescu. În treacăt observ însă că rostirea cu *dz* există şi astăzi în o mare parte a limbii româneşti, apoi că pentru felul de rostire al vechiului scriitor ori copist e hotărîtoare majoritatea cazurilor ortografice, iar în cazul despre care vorbim majoritatea absolută e cu *dz*.

„E regretabil că Apocalipsul Apost. Pavel nefiind complect în *Codicele Todorescu*, partea de la urmă nu mai e redată de d-l Drăganu". Sânt eu de vină că la 1912 nu puteam să cunosc redacţia pe care intenţionează să o publice D-şoara S. la 1921? Ori crede că o întregire de pe un text modern aveà ceva rost pentru unul din sec. XVI? Nu crede nici ea, ci se gândeşte la un text vechiu care nu erà cunoscut pe aceea vreme şi continuă:

„Dar chiar dacă această parte ar fi existat, încă pe transcrierea d-lui Drăganu nu putem pune nici o bază, căci necunoştinţa fonetismului limbii noastre vechi româneşti îl duce în toate direcţiile la greşeli. Astfel d-sa citeşte încă pe acel ȣ ca *u* plenison deşì el amuţise încă de pe atunci complect[1]), pe ѧ ca *ia*, deşì uneori are valoare de *e*; citeşte pe ·ф· ca având numai o valoare nazală de *în*, pe când acest sunet(?) are şi o valoare nenazala de *î*. Din această cauză interpretatorul *Codicelui Todorescu şi Marţian* scrie totdeauna greşit *înnainte* şi *înn acelaş čas*, când în realitate trebueşte citit cu ·ф· nenazal adică *înainte* şi *în acelaş čas*". Şi da iarăşi exemple din Apocalipsul „manuscrisului cohalm" (*sic*). Pentru valoarea de *ea*, *ia* a lui ·ф· trimite la D-l Bărbulescu şi iarăşi la Apocalipsul de la Cohalm (p. 306).

Dar afară de vina ce mi-o face pentru transcrierea neexistentă a unui text care aveà să fie găsit odată -- admirabilă logică! — pasajul citat cuprinde câte afirmaţii, atâtea neadevaruri. Relativ la ·ф· scriam (p. 167), ceeace în transcriere am şì executat.: „·ф· = *în*, *'n* *în*, dupa cum are valoare de *în*, *n* ori *î*". D-l B. nu face altfel când transcrie valoare *n* a lui ·ф· cu *m*, ca şi mine (v. *Arhiva*, 1922 No. 2, p. 177, 181 etc.). Dar ceeace îi e iertat D-lui B. la 1922, nu mi se iartă mie cu 10 ani înainte. Pe ȣ şi ѹ îl redau grafic cu *u*, iar pentru valoarea lui fonetica trimit la D-l B. În privinţa celorlalte scriu: „Notăm că semnele *ă*, *î*, *â*; *e*, *é*, *ıa*; *č*, *ğ*, *dz*, *ţ*; *p*, *b*; *f*, *v*, etc., le scriem cu acelaş semn şì când îşi schimba valoarea fonetică împrumutat, căci în aceste cazuri nu putem sa redăm in acelaş timp atât valoarea fonetică, cât şi pe cea ortografică, ci numai pe cea din urmă" (p. 167). Pentru cea dintâiu trimiteam la D-l Barbulescu, iar în text am indicat prin un *sic*, pus în paranteze după cuvânt, ca cetitorul trebue să se

1) D-l Bărbulescu însă scrie în acelaşi număr al *Arhivei*, la p. 292: „Eu, în *„Fonetica alf. cir.“*, la p. 310, am documentat, în potriva vechii Direcţii (cu D mare!), care erà a tut[ur]or până la mine, că, în anumite poziţii şi terminaţii ale cuvintelor: ȣ nu reprezentà pe *u* întreg (precum И nu pe *i* întreg) ci pe sunetul *u* jumătăţit (ca şi И pe *i* jumătăţit)" Amuţise „complect" ori „de jumătate? Unitatea de vederi fiind a à de „complectă" la *Arhiva*, nu ştim de ce să ne ţinem.

cândească la altă valoare de cât cea exprimată grafic în transcriere, d. p. *înste (sic)* înseamnă că se va ceti *ĭaste* sau *ĭeste*.

„Se pare însă că d-l Drăganu nu admite în totul metoda veche de fitire cu *ea*; căci d-sa citeşte: *acele sarcinĭ ĭuşoare*, adică cu un gel de *e mai dcschis*, dar în orice caz nu *ea*, deşi cuvântul e scris ачѣлє сарчини ıошоарє v. tabla (*sic*) IV f. 48 r⁰, r 8. Vra să zică, admite întru câtva citirea nouă a noastră, care-i a prof. Bărbulescu, dar nu o declară, din motive cari pe noi aici nu ne preocupă“ (p. 306). Falşificare şi insinuare în acelaş timp. În textul transcris se găseşte *acéle* (p. 209), iar cetitorul are latitudinea să se gândească la cetirea care-i convine: cea „veche“ ori cea a D-lui Bărbulescu la care-l trimiteam. Ce priveşte opinia mea personală, ea „e declarată“ cât se poate de clar pe p 103 a studiului despre care e vorba. Acolo spun că, în codicele Todorescu, ѣ, ѧ (tipărit greşit ѫ) şi ꙗ nu înseamnă numai diftongul *ea*, *ĭa* ori *ĭe*, ci în anumite poziţii „trebue să fi avut valoare de ę (*e* deschis)“, rostire „obicinuită şi astăzi“ la Români din Ardeal şi din vestul Moldovei, şi dau dovezile pentru care admit această rostire a copistului.

„Ba emendează unele greşeli ale transcriitorului(?), cum face la începutul Apocalipsului lui Pavel, când corijă ştersături din text scriind *cătră* deşi silaba *-tră* fusese ştearsă de către însuşi copietorul textului după cum se constată din Tabela IV. f. 47 v⁰ r. 11 . . .“ (p. 306). Întreb: a cetit D-şoara S. cartea despre care scrie rencensia, ori cel puţin partea privitoare la transcriere, ori vorbeşte numai ca să vorbească? La p. 168 eu spun anume: „între < > am pus omisiunile întregite de însuşi copistul nostru pe marginea foilor, iar înntre ( ) literele respectiv cuvintele şterse“. Aşa dar nu corijez, nu emendez, ci redau fidel ce erà în text. Aceasta erà necesar pentrucă întreagă partea studiului în care arăt că codicele e copiat şi încerc stabilirea raportului dintre el şi celelalte texte înrudite, se bazează tocmai pe aceste întregiri ori omisiuni, şi voiam să dau cetitorului putinţa să mă controleze.

În sfârşit mi se impută că cetesc odată м (*m*) în loc de лл (*ll)* în *muerimor* f. 47 v⁰, r. 13—14, în loc de *muerilor*. Chestiune de interpretare. Eu am transcris *muerimor* pentrucă mi s'a părut că am de a face cu un „lapsus calami“ subt influenţa lui *m* iniţial. De acestea am întâlnit foarte multe; *ror* — „lor“, *părarul* = păharul“, *popiror* = „popilor“, *cerĭuriror* = „cerĭurilor“, *înnelepcĭuné* — „înţelepcĭuné“, *unne* = „unde“, (cf. şi *fără foameni* în *Cod. Sturdz.*, p. 96 = *fără oameni* în *Cod. Tod.* f. 87 r⁰, r. 13), şi le dam pe p. 22 adăugând „etc.,“ iar aici intrà şi *muerimor*. În transcriere prin un *sic* pus după *muerimor*, ca şi după celelalte exemple citate, am arătat că cetitorul se va gândi la cetirea corectă *muerilor* etc. Deşi n'am întâlnit decât o singură consonantă dublă pe *v* în *adevvărŭ* şi *evva* (v. p. 22), admit însă că în acest caz D-şoara S. poate să aibă dreptate, întru cât poate să fie vorba de лл (*ll*) legaţi de olaltă în repegiunea scrierii. Şi în acest caz aş transrie însă *muerillor* şi aş pune după el *sic*, arătând prin aceasta că e vorba de greşală de o copiare sau scriere, ca şi în cazul întâiu, ori de o particularitate grafică.

„Nu mai vorbesc despre apariţia fenomenului svarabhakti căruia d-l Drăganu îi dă o largă extensiune pentru veacul al XVI-lea şi al XVII-lea. E o mare greşală de a citì *arudzându-i* şi *sălutâturile*; căci aşa spune autorul la pag. 167 *loc. cit.* ѫ = ă, dar când are valoare de *u* vom tipări litera cirilică", şi în consecinţă: *arѫdzîndu-i* şi *sălѫtâturile* pg. 225 r. 7 şi *ib.* r. 16 D-sa neluându-se după transcierea fonetică, singura justă, a Prof. Bărbulescu, cade în erorile şcoalei opuse care, schimbă cu desăvârşire fizionomia limbii textelor şi manuscriselor noastre vechi" (p. 306—7).

Apoi să mi se dea voie să constat că eu nu vorbesc nicăieri de extensiunea fenomenului *svarabhakti* în sec. XVI şi XVII, al cărui nume D-şoara S. ţine să ne arate că-l ştie, iar în citatul dat de D-sa e vorba de o simplă greşală de tipar (*u* în loc de ŭ), ceea ce puteà să vadă foarte uşor dacă binevoià să ceteascâ şi pagina 22 a studiului a cărui recensie intenţionà să o facă. Acolo atribuiam acestui ѫ valoarea paiericului sau ŭ: „Paiericul se înlocueşte cu ь, şi ѫ, cu o consonantă dublă ori nu se pune". Dar deoarece cu ŭ scurt am transcris pe ь, ca să nu se facă confuzie, ci cetitorul să poată găsì exact felul de scriere al originalului, am păstrat pe ѫ, fiind şi aşà vorba numai de câteva cazuri.

„În ce priveşte reproducerea mărcilor fabricilor de hârtie ale celor doi codici, ea întăreşte încă odată ideia ce ne-am făcut-o despre necompetenţa autorului de filologie".

De aceste mărci mă ocup la pp. 15—16 ale studiului şi arăt că „sânt ascunse de obiceiu între îndoiturile foilor şi apoi, fiind ori în partea de sus ori în cea de jos a acelora, cu ocazia legarii codicelui . . . au fost tăiate, aşà că astăzi nu este cu putinţă să reconstruim nici barem una întreagă, cu atât mai mult că mărci asemănatoare n'am putut aflà nicăieri unde s'au publicat ori descris mărcile manuscriptelor româneşti contimporare ori în alte cărţi, pe care locul [1]) şi mijloacele mi-au permis sa le consult". Şi dam în notă lista acestor mijloace, lăsând ca alţii să stabilească mai târziu ceea ce pe mine nu m'au lăsat împrejurările să fac. Aceasta trebuià să o facă D-şoara S. dacă o poate, în loc să constate, fără a dovedì „incompetenţa autorului de filologie".

Dar, pentru Dumnezeu, să o lăsăm mai domol; nu e vorba de „filologie" (în sensul obişnuit), ci de „paleografie", „diplomatică" şi „heraldică". Iar la acestea D-şoara S. la 1921 nu se pricepe nici cât mine la 1912.

Îmi voiu dovedì numai de cât afirmaţia.

Ocupându-se de filigranele textelor de la Cohalm D-sa constată că „sunt în număr de şase: 1) Două iatagane încrucişate; 2) două sabii încrucişate, ale căror mănunchiuri sunt legate prin trei bobiţe în formă de treflă; 3) o glastră cu miosotis; 4) un scut pe ancoră(?), adica o cetate pe mare; 5) o combinaţie de ornamente felurite, flori, frunze şi linii geometrice, foarte greu de distins atât din cauza opacităţii hârtiei, cât şì a îndoiturei ei la legat[2]) şi în fine 6) un *M* cu liniile laterale curbate, fiecare din aceste mărci

1) Eram profesor la liceul grăniceresc din Nasăud şi se ştie câte greutăţi şi neplăceri aveà de întâmpinat funcţionarul român din Ungaria care-şi permiteà să facă o călătorie de studii la Bucureşti. Călătoria totuş am făcut-o, numai n'am putut sta atâta timp de că aş fi avut nevoe.

2) Adecă cum, nici atotştiutoarea D-şoară S nu poate di tinge?

corespunzând cu diferite calităţi de hârtie, mai grosuţă şi mai satinată, ori mai subţire şi cu linii strâvezii. Aceste filigrane, însă, nu corespund nici una cu filigranele textelor noastre vechi cunoscute, cum sunt de ex. acele ale codicelui voroneţian, ale codicelui mohăcean (*sic*) ori ale altor manuscrise cu mărcile fabricelor caracteristice acelui timp, ci unele din ele aduc ca asemănare cu acele ale psaltirei voroneţiane. Două săbii încrucişate din marca fabricei de hârtie a codicelui cohalmian se aseamănă cu două săgeţi încrucişate din marca psaltirei voroneţiane, e o înrudire îndepărtată ceiace ne-ar determină să atribuim codicelui o dată veche, apropiată, în orice caz, de a psaltirei voroneţiane. Cele două săgeţi încrucişate ca filigrană de marcă (*sic*) din psaltirea voroneţiană apar la Veneţia într'o publicaţie de la 1469, iar miosotisul şi bobiţa din marca ce conţine diferite ornamentaţiuni e o caracteristică a mărcilor veneţiane. Decât alături de două săbii încrucişate gasim şi două iatagane încrucişate ca marcă de hârtie a manuscrisului citat, e posibibil în cazul acesta să avem de a face cu o industrie de hârtie veneţiană transplantată pe teritor turcesc şi aceasta cu atât mai mult cu cât filigranele din codicele cohalmian nu corespund cu nici una din mărcile fabricilor de hârtie de la Braşov" (*Arhiva*, 1921, Nr. 1, pp. 19—20). Ce de vorbărie şi câte conjecturi fără nici un folos! Dacă D-şoara S. „îşi da osteneala" să studieze chestiunea fabricilor de hârtie din Ardeal în sec. XVI şi XVII, pentru care ne dă cele dintâiu indicaţii Ios. Kemény în Kurz, *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, Kronstadt 1844, pp. 123—162, pe care-l citam şi eu şi îl citaseră şi alţii înaintea mea, ar fi aflat că hârtie s'a fabricat în Ardeal nu numai „în Braşov", ci şi în Sibiiu şi în alte părţi. Dacă apoi nu confundă „sageţile" cu „săbiile", „iataganele" şi „suliţele", cetià descrierea hârtiei *Codicelui sturdzan (Cuv. d. bătr.* t. II, p. XLII) şi nu se bizuià numai pe ce spune Dl Pascu în *Istoria lit. şi limbii rom. din sec. XVI*, Bucureşti 1921, pp. 13—14, anume că: „semnul primei fabrici de hârtie din Sibiiu (1573) reprezinta *doauă suliţi încrucişate*, armele Sibiiului[1]) ar fi aflat următoarele:

„Die Enstehungszeit der allerersten Papiermühle zu Hermannstadt lászt sich mit vollkommener Bestimmtheit aus einer Urkunde erweisen, denn in dem sächsischen National-archive zu Hermannstadt befindet sich das durch den Fürsten Stephan Báthori der Stadt Hermannstadt zur Errichtung einer eigenen Papiermühle 1573 ertheilte Privilegium... Übrigens führt das Papierzeichen des allerersten hermannstädter Papiers ebenfalls ein Wappenbild, und zwar jenes der Stadt Hermannstadt, — ich fand jedoch dieses Papierzeichen in keinem älteren Papiere; als in jenen, auf welchen die

[1]) Dl Pascu uită aici ce şi-a notat relativ la *Codicele sturdzan*, (v. *l.c.*), anume că: Numai pe filele 124—125 şi 205—206 se recunoaşte(!) două spade încrucişate, marca fabricei din Sibiiu, iar pe a 213—214 coroana fabricei din Braşov" *(l. c.*, p. 103*)*. Tot el, *l. c.*, p. 13 mai spune: „semnul primei fabrici de hârtie din Braşov (1545) reprezintă *o coroană*, armele Braşovului, numit de aceia în nemţeşte Kronstadt". Lucrul stă tocmai invers: „marca de hârtie e *o coroană* pentru că Braşovul se chiemà Kronstadt, adecă „oraşul Coroanei" Astfel de concluzii nelogice şi incoherenţe par a fi o particularitate caracteristică a D-lui Pascu, cf. d. p. *Arhiva*, 1922, No. 1, p. 12, unde ne spune că „tipograful popa Dobre ... în 1640 tipărise la Alba-Iulia un Catehism calvinesc cu cheltuiala lui Gh. Csulay", pentru ca imediat să adaugă: „Prima carte tipărită în această tipografie este Evangheliea cu învăţătură din 1641", iar la p. 26 să constate: „La 1644 mitropolitul Varlaam... a aflat la Udriste Năsturel un exemplar din Catehismul calvinesc tipărit la Alba-Iulia în 1642". Adecă cum, 1641 e naintea lui 1640, iar acesta tot atâta cât 1642? Ce mai chef ar fi la *Arhiva* dacă nu Dl Pascu, ci vreun profesor de la altă universitate românească, nu de la cea din Iaşi, ar fi scris aceste minunăţii. (Pentru starea adevărată, v. studiul nostru publicat în acest *Buletin)*.

siebenbürgischen Landtags-artikeln von 20. September 1592 authentisch ausgefertigt wurden. — Die getreue Abbildung dieses damaligen hermannstädter Papierzeichens ist auf der beifolgenden Tabelle unter der Zahl 15 zu ersehen" (Kemény, *o. c.*, p. 157-8), şi acolo sânt „*două săbii*" încrucişate pe un scut cu coroană de-asupra.

Dar erà de-ajuns să răsfoească D-şoara S. şi numai pe Hasdeu şi ar fi găsit că in *Cuv. d. bătr.*, v. I, p. 79 el reproduce o filigrană identică din hârtia unui act dela 3 Iulie 1597, apoi adauge: „Acest semn aparţine fabricei de hârtie de la Sibiiu (Hermannstadt), figurând pe documente transilvane de pe la anii 1573 până la 1592" şi citează pe Kemény.

In colecţia de filigrane a lui Ios. Kemény, *Signa interna chartarum saeculo XIV., XV., XVI., XVII. et XVIII. in Transilvania olim obviarum*, care se află în Biblioteca Universităţii din Cluj, se găsesc *săbiile* şi *iataganele încrucişate* pe scut cu coroană de-asupra în documente de la 1592, 1642, 1655, 1767; pe scut fără coroană la 1753 şi 1768; pe scut în formă de inimă la 1756; legate la punctul de încrucişare prin trei bobiţe în formă de treflă la 1759, cu patru bobiţe de acest fel la 1780 şi 1783. Uneori se găseşte, cu majuscule, şi numele oraşului: CIB., ori HERMANSTADT.

După cum arată I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării româneşti cu Braşovul şi cu Ţara ungurească în sec. XV şi XVI*, *vol.* I *1413—1509*, Bucureşti, 1905, p. XIX, „ancora" — fără a fi marca vreunei fabrici din acel or‹ş — apare mai întâiu tot la Sibiu pe la 1503—04 (?), apoi la Braşov între 15:5—32 (Cf. *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermanstadt und der sächsischen Nation*, I. Band von c. 1380—1516, Hermanstadt 1880 şi *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* (Brassó) *in Siebenbürgen*, v. III, tab.). Ancora într'un cerc (cu sau fără rozeta deasupra) apare la Braşov pe la 1515 (*Quellen*, v. III, tab.) In sfârşit „ancora" se găseşte şi în hârtia *Psaltirii Hârmuzachi* scrise între 1500—1520.[1])

„Hârtia deci" nu e de „o dată veche", nici „din vre-o fabrică veneţiană ori turcească" (*Arhiva* No. 1, p. 20) ci — dacă nu toată — în cea mai mare parte e ardeleană, şi transcrierea textelor nu e probabil că „s'a făcut în prima jumătate a veacului al 17-lea", ci mai târziu, cum se vede din împrejurarea că cele trei bobiţe de treflă apar în filigrană abià în sec. XVIII. In acelaşi timp se precizează în acest chip şi faptul că Codicele de la Cohalm a fost copiat în Ardeal.

Iată pregătirea „filologica" a celei ce vrea să-şi bată joc de cercetări cinstite şi obiective,

Şi în baza acestor denaturări, răstălmăciri şi neînţelegeri urmează concluzia: „lucrarea d-lui Drăganu nu prezintă nici o valoare; d-sa trebuie să redeà din nou transcrierea *în original cu cirilice;* altfel, toata munca d-sale din cartea citată ca şi banii cheltuiţi de Academie pentru tipărirea ei n'au adus nici cel mai mic folos ştiinţei filologice şi limbii româneşti, totul reducându-se la o" (*Arhiva*, 1921, No. 2, p. 306).

Care va să zică „transcrierea" textului e de vina că valoarea lucrării

1) v. I.—A. Candrea, *o. c.* p. XCIII XCIV, care crede că e vorba de hârtie, care „se importă de aiurea, fie din Austria, fie din Italia, prin mijlocirea negiţătorilor Veneţieni, fie din Polonia, unde fabricarea ei e atestată pe la sfârşitul veacului al XV-lea".

mele se reduce la o. Transcrierea aceasta însă nu face decât o treime din ea, cea mai puțin personală. Inaintea ei se găsește, cum ne spune D-l S. Pușcariu (*Ist. lit. române. Epoca veche*, vol. I. Sibiiu 1921, p. 192—3), de acord cu D-l Philippide, „u n i m p o r t a n t s t u d i u i n t r o d u c t i v“. Aceeași părere o are despre acest studiu și D-l A. Rosetti în elogiasa D-sale dare de seamă publicată în *Romania*, 1921, No. 185, pp. 123—129, care îl consideră de „une très précieuse publication“ (p. 129). In acest studiu arătam că cele două manuscrise au meritul „că întregesc lacuna din *Apocalipsul S-tului Apostol Pavel* (între pp. 24—25 ale *Codicelui Sturdzan, Cuv.* II, p. 419) și sfârșitul predicei »*Zise Domnul*“, publicate amândouă în *Cuvente din bătrâni*, vol. citat, îndreaptă mai multe greșeli de copiare de ale textelor publicate“ și ne-au păstrat un fragment din cea mai veche redacție a *Pseudo-Apocalipsului lui Ioan* (p. 178 ș. u.), apoi le studiam limba. Obiectivitatea cereà să se aibă în vede e tocmai această parte care e cea originală, nu pur mecanică cum e mult — puțin orice transcriere, — firește cu considerarea mijloacelor pe care puteam să le am la îndemâna la 1912.

Dar întreb: D-șoara S. pentru ce nu ne dă în „original cu cirilice“ cele trei pagini de text publicate în *Arhiva*, 1921, Nr. 1 (p. 28—31)? Ea e scutită de ceea ce-mi pretinde mie? Slove sânt la *Arhiva*, deci o putea face. Preferă însă o transcriere monstruoasă, căci să vedem cum cetește și transcrie trei pagini de text însăși D-șoara S. care are pretenția sa dea lecții altora.

Mai întâiu D-șoara S. nu poate descifrà lucrurile cele mai simple. Astfel pe p. 30 cetește: *si* (*sic*) *acela om în trapă va murì* și adauge în notă: „*Slavonescu trapŭ = fovea, groapă. În trapă va murì adică în groapă va murì*“. Dar, evident, se va cetì „*într'apă va murì*“ = „în apă va murì.“ Tiktin spuneà încă la 1908 în *Rum.-Deutsches Wb.*, fasc. 13, p. 773: „Neben *în, din, prin* erscheint *întru, dintru, printru*, das vor Vok. seinen Auslaut verlieren kann. Von dem Gebrauch dieser Formen gilt im wesentlichen Folgendes. Die Formen auf *-tru* werden in der ältesten Zeit regelmässig vor Vok. (*întru apă, dentru om, prentru ușă*), aber auch häufig genug vor Kons. (*întru corabie, dentru mână, pentru nărod*) gesetzt. Abfall des *-u* vor hartem Vok. (*într'apă* etc.) zeigen schon die ältesten Texte ...“ Exemple numeroase v. și *Cea mai veche carte Rákóczyană, Indice*, s. v.

In adevar trebue să repetăm și noi înțelepciunea proverbului: „Cine sapă *trapa* (— „fovea, groapă“) altuia, într'apă va murì.“

Pe p. 31 găsim: *acelor a zis domnul.* Românește nu se poate, nici nu s'a putut zice astfel. Trebuià să se transcrie ori: *acelora zis[e]*, dacă *s* a fost aruncat deasupra lui *zi*[1]), ori *acelor[a] a zis*, dacă avem de a face cu un „lapsus calami“. — Dșoara S. însă crede, se pare, că atunci, când puplici un text vechiu românesc, nu trebue să știi și românește, ci e de-ajuns slavistica care, când n'o cârmuești bine nici pe ea, te duce tocmai „în trapă“.

1) cf. »In paleografia cirilică ... când se suprapuneà o consonantă se suptânțelegeà (sic) o vocală dupa ea la pronunțare, vocala pe care scriitorul o știa ca și cititorul actului sau scrisorii ...«, Bărbulescu în *Arhiva* No 1, p. 103.

Apoi există un cuvânt românesc *pânăn* (cf. *Şı-ş feri feciориea sa în 50 de aĭ pânăn de văzură 100 de boerĭ mar toţi un vis* la p. 29)? — Un pasaj din *Zur Rumänischen Moduslehre* de Dr. Bernhard Dimand (publicat în *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Philosophisch- Historische Klasse. XLIX, Wien 1904), p. 217 îi puteà da D-şoarei S. explicarea de care aveà nevoie: „In den Verbindungen *pănă ce* und *pănă când* ist *pănă* Präposition, die Verbindung als Ganzes funktionirt als Konjunktion. Da für temporale Relativadverbia auch locale eintreten können (wo statt wann; da statt als), darf es uns nicht wundern, dass z. B. dem *până cându* des Cod. Vor. 22,4 in 1688 ein *p. unde* entspricht: *p. unde s'au dus... aducerea;* ebenso dem *până căndu* des Cod. Vor. 50,14: *p. unde vrieà să să facă ziòa*". Pasajul despre care e vorba se va ceti aşa dar *până'nde* sau *până [î]nde* în loc de *până unde văzură... un vis*, căci e ştiut că *înde* se întrebuinţează în limba veche în locul lui *unde* cu înţeles temporal (= „când", „pe când"): *Aflară mere nedereptate, înde stătuiu în gloată (= cândŭ sta eu în sobor, N. Test.* 1648; *stând eu la adunare*, Biblia 1688), ba chiar şi astăzi e răspândită în regiunea Crişurilor şi a Mureşului forma *înde* *unde* (v. Weigand, *Jahresbericht*, IV, p. 327).

La p. 29 se ceteşte *al patru* în loc de al *patru[l]* sau *al patru[le]*, *al patru[lea]* (cf. *al optul* la p. 29 şi *al optule* la p. 31). Nu crede D-şoara S. că atunci când ne apucăm de critica ediţiei unui text vechiu românesc, ori când vrem sa facem noi înşine o astfel de ediţie, trebue să cunoaştem particularităţile limbii noastre vechi?

Ce ne mai aşteaptă când ne va da D-şoara S. întreg textul!?

Dar să ne întoarcem la transcriere, căci asupra cetirii ne-am lămurit.

Dacă D-şoara S. ne cere nouă să scriem şi sa citim *acele* cu *e* deschis, în loc de *acéle* (= „aceale"), ea pentru ce transcrie de o parte *e* (p. 30) = „ea" (cu toate că acest pronume nici odata nu s'a rostit *e*, nici chiar *e* deschis, ci ıe cu *e* deschis sau *ĭea*[1]), *me* (p. 31) = „mea", *învie* (p. 30) = „învieà", *lege, legea* (p. 30 şi 31), dar *al şeasele, al şeaptele* (p. 29 şi 30)?

Se poate transcrie „fonetic": *răsăriea, socotiea, nădejduea, chiema* (p. 30 şi 31), *pierdură* (p. 30), alături de *acéĭa, aceıea* (p. 30), *mĭ-am* (p. 31), *socotĭeam* (p. 29); ori *înţelepcĭunea* (p. 29), *ĭubitorĭ* (p. 29 şi 31), alături de *fĭiul, gĭŭdeţii* (p. 30), *cerĭŭl* (p. 31), *dintâıŭ* (p. 29) alături de *cerıŭ* (p. 30), şi *pustĭĭŭ* (p. 30); *Acadeĭĭ, Grecıĭ, popĭĭ, domnĭĭ* etc. alături de *gĭudeţii* (p. 29); *spuneţĭ-m* alături de *spuneţĭ-mĭ* (p. 29) — forme cu neputinţă şi ca rostire, şi ca grafie —; *aĭ* (29), alături de *aĭ* (p. 31); *toţi* (p. 30) alături de *toţĭ* (ibidem) — iar mie mi-se cere să scriu numai ĭ şi ŭ »jumătăţit« ori de loc —, *al noăle* (p. 29), alături de *al noaole* (p. 31), etc? Iar după acestea mai putem să ştim dacă în forme ca *boerĭ mar* (p. 29) — »boerĭ marĭ«, *ĭŭotorĭ* (p. 30) = »luotorĭ«, *cĭar* (p. 31) = »chiar«, *roşĭĭ* (p. 29), *Jidovıĭ* (p. 30) etc. avem de a face cu greşeli de tipar ori cu »transcrieri după valoarea fonetică«, mai ales că D-şoara S. stă la Iaşi şi aveà putinţa să-şi

---

1) ę iniţial se ceteşte foarte des *ĭe*, tot aşà cum de nenumărate ori — la începutul ca şi la mijlocul cuvintelor — înlocueşte pe *i*: *enaş* (p. 29) se va ceti *inaş* < ung. *inas*, cf. Mś. 469.

facă corectura şi revizia ori de câte ori ar fi vrut? Dar e cu neputinţă să fie în acelaş timp şi la acelaş om valoarea fonetică a slovelor atât de variată şi aşa de curioasă şi imposibila de cât doară după transcrierea fonetică recomandată de D-şoara S.

In sfarşit, pentru ca cetitorul să se lămurească definitiv asupra cunoştinţelor „enciclopedice" ale D-şoarei S., dau un mic specimen pe două coloane:

Enciclopedia Românǎ, t. I. Sibiiu, 1898, p. 875 (traducând după *Lexiconul* unguresc al lui Pallas):

Cohalm (magh. *Kőhalom*, germ. *Reps*), comună mare cott. Târnava-mare cu 2775 loc. Germ., Români (861) şi Magh., pretură, judecătorie cercuală, perceptorat de dare, staţiunea căii ferate, poştă şi telegraf Pe dealul stâncos de lângă comună la înălţime de 120 metri se ridică cetatea C., zidită prin secl. XIII. 1323 fu asediată de Carol Robert. Cetatea e folosită acum ca magazin; de pe dânsa se deschide o privelişte frumoasă spre munţii Bârsei şi ai Fagăraşului...

Monumente literare vechi: Codicele dela Cohalm, Arhiva, Nr. 1, p. 25.

Comună urbană, Cohalmul e situat în comitatul (*sic*) Târnava-Mare. Are pretură, judecătorie cercuală, staţie de căi ferate, poştă şi telegraf. Pe dealul stâncos de lângă comună înalt de 120 metri, se ridică cetatea Cohalm, zidită prin secolul al 13-lea, cetate care în anul 1323 fu asediată de Carol Robert, iar acum în urmă erà folosită de Unguri ca magazin. De pe dânsa se deschide o privelişte fermecătoare spre munţii Bârsei şi ai Făgăraşului...

D-şoara S. reproduce deci cuvânt de cuvânt fără se indice izvorul. Astfel e ticluit întreg faimosul şi de autoare des citatul articol relativ la Codicele dela Cohalm, căci Dl Bogrea îmi atrage atenţia că toată partea lui privitoare la Sibile (p. 31—33) este copiată tot cuvânt de cuvânt, cu numeroase corupţii şi greşeli de traducere, şi iarăşi fără a se indicà izvorul din Larousse, *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, p. 674ª. Spaţiul nu-mi mai îngădue să pun pe două coloane şi această nouă dovadă de cultura în adevar „enciclopedică" a D-şoarei S.

N'am pretenţia de a fi fără greşeli. Dimpotrivă, mă bucur ori de câte ori pot să învaţ din observările juste şi obiective ale altora. Astfel a relevat câteva Dl Bogrea în *Revista istorică*, V, No 6—7, p. 132 (Nota 3), anume ca: *varoşi* Cod. Marţian f. 148 v⁰, r. 6 = „roş" < ung. *vörös, veres*, cf. *An. Car.* (*Tinerimea Română*, I, 376) unde se găseşte acest cuvânt [1]) *spoi du — spoi[n]du*, cet. *spuindŭ* Cod. Tod. f. 121 v⁰, r 1.

În privinţa lui *încu-se-va*, cred şi acum că trebue cetit *întuneca-se-va*, cum găsesc în un *Apocalips al lui Ioan* din sec. XVIII, pe care-l am, nu *încuia-se-va* cum credeà Dl Bogrea.

Eu însumi am găsit în cursul celor 9 ani de când am terminat lucrarea o seama de adevarate greşeli, nu de cele închipuite de care îmi atribue D-şoara S. Relev cateva, fără a mă opri la greşelile de tipar care sânt destul de multe şi pe care le adunasem pentru Errata, care însă a rămas netiparită făra vina mea [2]).

1) Adjectivul *varoş* — „roş" în adevăr pare să fi fost obişnuit odinioară în limbă nu numai în Banat, ci şi în alte părţi. In satul meu natal Zagra, j Bistriţa Năsăud, o parte de hotar se numeşte *Varoşa*, nume care se poate explicà foarte bine ca femeninul lui *varoş* = „roş".

2) Nu mi-s'au trimis nici coalele din urmă pentru revizie, singura pe care o făceam probabil fiindcă călătoria unei coale de la Bucureşti până la Năsăud ţineà atunci, în urma împrejurărilor politice, câte trei săptămâni.

ꙭ (cu două puncte în el) din Cod. Tod f. 107 r⁰, r. 15 (cf. p. 13) în cuvântul *ochi* e o particularitate grafică, obicinuită şi în textele slave, când cuvântul acesta e la plural.

La p. 26—27 aş fi explicat mai bine scrierea lui *hvi*, *hvle*, *hvost* etc. prin analogia limbii slave care scrie adesea *hv* şi ceteşte *f* (cf. cuvântul românesc *falā* < p.-sl. *hvala* în *Dicț. Acad.*) decât prin *syllexis* sau contaminație ortografică.

La p. 66 am scris „Evánghelia bogatului şi a săracului retipărită de C. Erbiceanu în loc de G. Timuş Piteşteanu. Cel dintâiu a scris numai prefața pusă înaintea textului retipărit.

La p. 70 pentru *cânfi* aş da acum etimologia lui A. Scriban din *Arhiva* 1914, Nr. 3—4, p. 133 (< rus *kanfa*, cu toate că a cită pe Dl S. [2]) înseamnă a te expune la insulte chiar din partea D-sale [3]) Dl S. care, cât se vede, nu este de loc inițiat în limba şi filologia ungurească, are pretenția să descopere la 1921, răsfoind dicționarul unguresc, o etimologie dată de alții şi cunoscută încă de la 1888, să descopere la 1922 chiar şi pe Scriban de la 1912 şi — să insulte. [4])

La p. 95 ar fi trebuit să mai amintesc pentru forma cu *g* a verbului, *ucid*, afară de ceeace spune Miklosich, şi ce spune Puşcariu în *Conv. lit.* XXX (1901), p. 818, care o crede o formă analogică refăcută din participiul trecut.

---

2) v. *Daco-Romania*, I, 317, unde pentru *ciumurlui* = „a se îngrețoşà", „a se intoxicà", „a i se face rău cuiva", < ung. *csömörleni*, — pe care, cum am arătat, îl dăduse Weigand în *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der rom. Phil.*, 1905, I, 80, după Alexics, *Magyar elemek az oláh nyelvben*, Budapest, 1888, p. 49, care spune: „*ciumurl'esc*: (meg)-*csömörl*-ik. Arad s Bihar megyében hallani", — citam un articol al Dlui S. publicat în *Arhiva*, 1912, No 4 şi adăugam, la p. 318, că mă ocup de acest cuvânt numai incidental, pentru a-l da ca un fel de „calque linguistique" al lui *ghiftui* < germ. *Gift*, „fără să am pretenția de a da o etimologie nouă, căci apropierea s'a făcut din partea altora."

3) v. *Arhiva*, 1922, No 2, p. 240, unde Dl S. insinuă: „Tot acolo Drăganu dă etim. lui *ciumurluesc*, dată dejà (sic) de mine în *Arhiva*, Iulie, 1922, 71, unde citez şi pe Berneker, I, 142", cu toate că în acest nou articolaş al său Dl S. nu spune nimic nou, căci *cemăr* (An. Car.) < ung. *csömör* a fost relevat, cum am arătat *l. c.*, de Dl I. Popovici în *Nyelvör*, XXXVIII (1909), p. 212, iar cât priveşte pe Berneker, va admite şi Dl S. că cunoaşterea lui nu e un monopol al D-sale, ci pot să-l cunosc şi eu. Dar ultimul articolaş al Dlui S. nici nu-l mai puteam cità la locul amintit din simplul motiv că, la data apariției *Arhivei*, şi articolul mieu, scris prin Martie 1920, — în orice caz, cum se poate vedeà din *Daco-Romania*, I, p. 560—564, înainte de 16 Maiu 1921, — se tipărise, iar eu plecasem din Cluj să-mi văd de sănătate. Oricine, — bineînțeles afără de „savanții" orbiți de patimi de la Arhiva, inclusiv Dl S., — va înțelege altfel că, dacă îl citam odată, nu puteam să am nici un alt motiv pentru ca să nu-l citez şi a doua oară. Singurul loc, unde l-aş mai fi putut cità, este *Addenda-Corrigenda*. Toamna la alcătuirea acesteia însă mărturisesc sincer, mi-a scăpat din vedere articolaşul al doilea al Dl S. Dar nu erà citat cel dintâiu? Se spune ceva nou în acest din urmă? Nu spuneam că etimologia cuvântului tratat nu-mi aparține? Dl S. însă nu se puteà împăcà cu ideea că o etimologie au putut-o găsi alții înaintea D-sale (la 1888!), deci trebuià să insulte pe cel care atrăgeà atenția asupra acestui lucru prin utilizarea unui aparat mult mai bogat decât al D-sale.

4) In acelaşi timp Dl S. afirmă apodictic că *ghiftul* nu se poate derivà din germ. *Gift* „pentru cuvântul că asemenea cuvânt vechiu n'ar puteà fi germanism", căci il dă deja (sic!) Cantemir sub forma *biftuesc*, despre care afirmam că e „hiperurbanism", ci e rudă (sic!) cu *buft* şi *boft* (Mold. nord.) „chişcă, cârnaț făcut din stomahul porcului, de unde vine şi porecla de *buftea*, om prea gras." Pentru astfel de afirmații însă se cer şi dovezi. Mai întâiu Dl S. nu dă o etimologie acceptabilă pentru *buft, boft, buftea*. Apoi uită că în părțile muntene, unde labialele nu se alterează, se spune tot *ghiftui* (cf. *Erau toți ghiftuiți, Muscel*, 76), deci cu *g* care trebue să fie sunetul original; nu ştie că forma ardeleană cu consonanta muiată este *giftui*, iar *g̃* corespunde unui *g* original, nu lui *b*, căruia i-ar corespunde *gh'* sau *bd'*; uită că noi am avut şi avem în mijlocul nostru Germani (Saşi, Cavaleri Teutoni, Şvabi) de mai bine de 800 ani şi Cantemir nu e cel mai vechiu scriitor al nostru; nu vede că cuvântul este de proveniență evident ardeleană şi Cantemir l-a schimbat pentru că credeà că, dacă pe moldovenescul *ghine* îl poate scrie *bine*, se poate face acelaşi lucru şi cu *ghiftui*, scriindu-l *biftui*. În sfârşit, afară de greutățile fonetice (par'că un *u* trece aşa de uşor la *i* cum işi închipue Dl S!), Dl S. nu se sinchiseşte de loc de greutățile semantice. Am fi prea exigenți dacă i-am cere Dlui S. să se gândească şi la astfel de lucruri!

La p. 126 se va ceti: „δ) Dubla articulare în construcțiunea substantivului și a adjectivului cu genitivul."

La p. 155 se va adauge între elementele slave neobișnuite astăzi și *oteți* (f 87 v⁰, r. 9 (< отьць.

La p. 158 afară de etimologia lui Cihac pentru a *pesti, a apesti* trebuià să dau și pe cea a Dlui Philippide din *ZRPh.*, XXXI (1907), fasc. 3, p. 292 (< *a* — + *peste*), care mi se pare cea mai probabilă și pe care, cum se vede din cele de mai sus o cunoșteam încă de la 1909, dar la scrierea studiului mi-a scăpat din vedere, cum mi-a scăpat și cea a Dlui Pascu (< p e n s i t a r e) din *Etimologii românești*, Iași 1910, p. 32 (cf. și *Ist. limbii și lit. XVI*, p. 58).

Pentru controversa: *plăsà* (* *applausare* ori < p.-sl. плѧсати, despre care vorbiam pe p. 158—160, cf. acum Pușcariu în *Daco-Romania*, I, 1920, p. 411—413, care reià chestiunea susținând cu multe argumente pe cea dintâiu.

In *Indice*, a cărui revizie n'am văzut-o, subt influența lui *podobi* = „a împodobí" de la p. 241 s'a strecurat la p. 243 *spodobi* = tot „a împodobi" în loc de „a învrednicì" ș. a.

În sfârșit însăși publicarea textului și comparația lui cu celelalte texte similare publicate mai nainte, având în vedere prețioasele îndrumări fixate de Dl Russo în lucrarea citată, le-aș face astăzi cu totul altfel decât cum le-am făcut la 1912.

Dacă toate criticile pline de autoadmirație ale *Arhivei*, care vrea o însănătoșare morală, au tot atât temeiu ca și cea a D-șoarei S., și în acest chip se dau verdicte Iuppiter-iane ca: „mediocritate notorie" „șarlatan", „haiduc", (Pușcariu), „nepregătit" etc. (Iorga). se tratează o seamă de savanți respectabili, de ambițioși ridicoli (Densușianu), cred că nu are dreptul să strige împotriva „cleptomanilor și a haiducilor", ci mai bine ar fi bine ar fi să caute să-și vadă bârna din ochiul propriu. Aimimteri, cu astfel de „moravuri" ne facem de râs înaintea lumii, mai ales a lumii străine care stă și ne privește.

Critica așà de puțin obiectivă și menită direct să descurajeze a D-șoarei S., nu-și va aveà efectul. Chiar acum public un studiu asupra *celei mai vechi cărți Rákóczy-ane*, studiu terminat încă în 1915 și anunțat în 1916 (*Pagini literare*, No. 3, p. 60 ș. u.) și îi făgăduesc cât mai curând altul asupra unei còpii din jum. I a sec, XVII de pe cea mai veche redacție românească a *Pogrebaniei călugărilor morți*, scrisă cum voiu dovedí, în jumătatea a doua a sec. XVI. (cf. și *Cod. Tod.* și *Marțian*, p. 79, unde o credeam cevà mai nouă). „Caravana trece", iar D-șoara Dr. Simionescu poate să-și continue meseria cu sau fără εὐφροσύνη.

N. Drăganu.

Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale, publication mensuelle dirigée par N. Iorga, G. Murgoci, V. Pârvan, IX-e année (1922), n-os 1—3.

Cea mai nouă fasciculă din această publicaţie, a cărei importanţă nu se poate în de ajuns sublinia, ca punct de raliare şi trăsătură-de-unire între cercetătorii ştiinţifici de pretutindeni ai Sud-estului european, înfăţişează aceiaşi „silva rerum sententiarumque“ care deosebeşte toate scrierile d-lui Iorga.

Revista italiană *L'Europa Orientale*, publicată de „Istituto per Europa orientale“ din Roma, e un pendant preţios al „Buletinului Institutului“ românesc, care, de bună-seamă, a suggerat-o, dar, pentru a se vedea toată distanţa ce le separă, ca bibliografie critică, e destul să se compare, d. ex., darea-de-seamă apărut ăacolo (II, p. 240) asupra operei d-lui William Miller, *Essay on the Latin Orient*, Cambridge 1921, cu recensia-studiu a d-lui Iorga, asupra aceleiaşi opere.

Zagan (p. 5) înseamnă turceşte, ca şi româneşte, o speţă de vultur, în deosebire de *zaganòs*, care înseamnă: „crab“. — *Val di Compare* (p. 10) n'ar putea însemna: „Valea Cumătrului“ (it. *compare*)? — Prin „Valahia“ din titlul „regelui Bosniei şi Valahiei“ (p. 15) de sigur că nu s'ar putea înţelege, anacronic, acea parte din Slavonia, de spre Bosnia şi Croaţia, care se numia *Mala Vlaška*, „Kleine Walachei“, având de Capitală *Kralieva* sau *Kralova Velika* (Engel, *Gesch. des ungrischen Reiches u. seiner Nebenländer*, II, 256; cf. Czoernig, *Ethnographie der österreich. Monarchie*, II, 159), dar despre „Vlachi schismatici“ în legătură cu Bosnia vorbeşte încă din 1373 papa Grigorie XI (Farlatus, *Illyr. Sacr.*, IV, p. 63); cf. şi 'n Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ed. Ellissen), v. 971: „Οἱ Βλάχοι οἱ ἀνδρικώτατοι μετὰ Μποσνίων κἰ ἄλλων.“

Relativ la calificarea lui Ioan Hunyadi ca „le chevalier *blanc* de Walacquie“ din Commines (p. 14), relevăm că numele, istoric sau poetic, al eroului a devenit de timpuriu prada „etimologiei populare“: din *Hunyadi*, Chalcocondylas a făcut Χωνιάτης; — din *Iancu*, la Bizantini: 'Ιάγκος, 'Ιάγγος, a răsărit în „Threnos“-ul citat, v. 180: Πιάγκω, care, cum observă editorul, poate fi explicat, nu numai ca o variantă a lui Γιάγκω, ci şi ca transcripţia greacă a it. *Bianco*, el însuşi o etimologie populară, întocmai cu şi celelalte forme ale numelui: „Ioannes, Pannoniae dux, *Blancus* vulgo nuncupatus“ (Leonardus Ebiensis, p. 328), „le chevallier *Blanc*, marischall de Hongrie“ (Jacques le Clercq, *Sur le règne de Philippe le Bon*, III, cap. 11); — din „Savai“ (= săvai, „măcar, barem, doară“), precedând pe „Iencea Săbiencea“ (G. Dem. Teodorescu, p. 640), „Iancu Sibiiancu“ (Corcea, p. 53), adecă:

Iancu din Sibiu, *Janko Sibinijanin*, *Sibinja Janku* al baladei sârbe (cf. Andrić, *Izabrane norodne piesme*, Zagreb 1913, pp. 42, 92), s'a făcut, în sfârşit: „*Sava* Enciu Sabienciu" (Burada, p. 174). **V. Bogrea.**

Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine, sous la rédaction de N. Iorga, V-e—VIII-e années, no. 1, Bucarest 1920.

Cu excepţia întâiului memoriu, datorit d-lui St. Ciobanu, asupra „Continuităţii româneşti în Basarabia anexată la 1812 de Rusia", — subiectul fusese tratat de d. N. Iorga, între altele, în „Continuitatea spiritului românesc în Basarabia", iar, după d-sa, de d. I. Nistor, — întreg n-l acesta se datoreşte d-lui N. Iorga, redactorul „Buletinului".

Cea dintâiu şi, fără îndoială, cea mai importantă comunicaţie a d-sale e aceia asupra „Primelor cristalisaţii de Stat ale Românilor" (pp. 33—46).

O minuţioasă şi pătrunzătoare analisă a unor anume pasagii din Anna Comnena a dus pe marele nostru istoric la constatarea, în adevăr revelatoare, că. anterior şi analog organizaţi lor politice româneşti din sec. al XIII-lea, cu faţa spre Munte, existau, pe la sfârşitul sec al XI-lea, la Dunărea-de-jos, formaţiuni politice româneşti care priviau spre Bizanţ.

In paginile acestei reviste chiar, d. N. Bănescu expune o sumă de fapte şi observaţii coroborând descoperirea d-lui Iorga.

Din parte-ni, am avea de presintat doar câteva adnotaţiuni cu caracter filologic.

Numele Voevodului *Litovoiu*, — forma a fixat-o, precum se ştie, d. Iorga, — corespunde vsl. *Litovoj* = *Ljutovoj* (cf. Weigand, *XXVI—XXIX. Jahresbericht*, Leipzig 1921, p. 134). — Un *Litovoe*, cu „livădia" lui, se pomeneşte într'un act de vânzare gorjan, din 1595, la N. Iorga, *Stud. şi doc.*, VI², p. 459. — La Choniata, p. 564, un Λιτοβόης, oslaş în armata sebastocratorului Ducas.

Τοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου (p. 38) este, totuşi, construcţia normală, tipică, a supranumelui: ὁ καί, *qui et* (v. în special M. Lambertz, *Zur Ausbreitung des Supernomen oder Signum im römischen Reiche*, în „Glotta", IV, p. 83 şi V, p. 102).

Ca nume armenesc, cunoscut la noi, *Tatos* (cu accentul pe silaba iniţială) represintă, foarte probabil, forma grecească a tătăr. *Tat*: *Taţii* colonişti crimeici de la Mariupol vorbesc un dialect grecesc şi-şi zic astfel până azi (v. Kuun, în *Codex Cumanicus*, p. XXX), ca şi *Taţii* iranici din Transcaucasia; iar despre „Tătarii numiţi *Taţi*" din Dobrogea noastră se vorbeşte în „Analele Dobrogei", I (1920), p. 169 sq.

Despre acel Ἑκατὸν Βουνοί, „O-sută-de-Movile", din sus de care e aşezat lacul Ὀζολίμνη (identificat de d. N. Iorga cu *Razelm*), pomeneşte şi Cedrenus, în relaţia luptelor Bizanţului cu Pecenegii (1048-53) „ὃς [ὁ βασιλεὺς] ἀναλαβὼν τὰς δυνάμεις καὶ τὸν Αἷμον διαπεραιωθεὶς διὰ τῆς λεγομένης Σιδηρᾶς ἀπῄει κατὰ τῶν Πατζινάκων, ἐλθὼν δὲ κατεσκήνωσεν ἔν τινι χώρῳ οὐ μακρὰν ἀπέχοντι τῶν Ἑκατὸν βουνῶν, τῷ λεγομένῳ Διακενέ" (ed. Bonn, II, p. 597). Cf. *ibidem*, II, p. 594: «Οἱ

Πατζινάκαι δὲ τὸν Αἷμον, ὡς εἴπομεν, διαβάντες, καὶ τὴν μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ Ἴστρου κατασκοπήσαντες πεδιάδα τὴν διήκουσαν μέχρι θαλάσσης, καὶ τόπον εὑρόντες νάπας καὶ ἄλση ἔχοντα καὶ λόχμας παντοδαπὰς καὶ ὕδωρ καὶ νομὰς (Ἑκατὸν βουνοὺς τὸν τόπον ὀνομάζουσιν οἱ ἐγχώριοι), ἐκεῖσε ἐγκαθιδρύονται, καὶ ἐκδρομὰς αὐτόθεν ποιούμενοι οὐ μικρὰ τὴν ὑπὸ Ῥωμαίους ἐλύπουν.»

Jireček (*Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer*, p. 86 sq), raportându-se la acel Ţar *Slav*, necunoscut în istorie, pe care versiunea bulgărească a „Visiunii Proorocului Isaia" (c. sec. XIII) îl dă ca „întâiul Ţar al Bulgarilor", poreclit „Ţarul celor O-sută-de-Movile" (*sto mogili ţaru*), pentru că „ridicase 100 de movile în ţara Bulgarilor", crede că acest Ἑκατὸν Βουνοί pontic represintă, de fapt, cele o sută de movile ale apocrifului citat. Învăţatul ceh observă, însă, că „o localitate pe Prut se chiamă până azi *O-sută-de-Movile*, — *Sto-mogili*, adăugim, e şi cutare staţie de cale ferată transnistriană, — iar localisarea precisă se îngreuiază considerabil prin faptul, că asemenea movile-*tumuli* (preistorice), „morminte de uriaşi", se înşiră peste tot în Dobrogea: „Am cutreerat întreaga plasă a Mangaliei şi, oriunde, am putut număra cu privirea, în depărtare, câteva zeci de aceste morminte..." (H. Sanielevici, *Icoane fugare*, p. 52). — *Gâlmele-Înşirate*, „Movilele înşirate" (cf. mr. *gumaradă*), se numeşte un deal din jud. Tulcea (v. Marele Dicţ. Geogr.).

Observăm că nume ca *Vunocuc* şi *Vunocughera*, pentru nişte munţi din Râmnicu-Sărat, pe care Frunzescu (p. 532) le va fi cules din vreun text sau vreo hartă grecească, au evident, la început, apelativul ngr. βουνό, „movilă, măgură, munte". (Pentru *cuc*, cf. şi *cucă*, „loc înnalt, vîrf de deal": Vîrcol, *Graiul din Vîlcea*, p. 92).

Ἀρειμάνιοι din pasagiul respectiv (VIII, 5, p. 402) din Anna Comnena: „ἄνδρες τολμητίαι καὶ Ἀρειμάνιοι [recte ἀρειμάνιοι] αὐτόμολοι" ar putea fi, mai degrabă, un simplu epitet pentru nişte oameni „războinici", *martii animi*, de la gr. ἀρειμάνιος, ἀρειμανής, scris de editor cu maiusculă, în onoarea lui Ares; iar, dacă e să-l considerăm ca un nume propriu, el s'ar putea raporta şi la acei *Arimanni* longobarzi, soldaţi scutiţi de imposite şi pomeniţi în documentele contemporane (v. Du Cange, s. v. *Herimanni*, şi Ludo Moritz Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter*, III, p. 131), it. *arimanno*, „uomo libero presso i Barbari del medio evo" (Fanfani-Rigutini-Tommasèo), din trupele de „Normanzi", cerute de Alexios de la Papa (v. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I-er Comnène*, p. 131 sq.). Aici s'ar referi şi n. opic *Arimăneasa* din jud. Brăila, de la un *Ariman*, dacă el nu e, cumva, o disimilaţie din *Alimăneasa* (de la *Aliman*).

In ce priveşte influenţa epopeii francese asupra baladei sârbeşti (p. 54), părerea d-lui Iorga se confirmă prin însuşi faptul presenţei unor nume ca: *Oliver, Orlando, Paladin,* ba chiar *Merlin*, în documentele dalmatine şi sârbeşti ale epocii (Jireček, *Geschichte der Serben*, II, p. 92).

„Pô de Mogochoi" (p. 107, nota d-lui H. Stahl) e transcripţia fonetică fr. a rom. *Pod(ul) Mogoşoaei:* „Pôde Mogochoi". **V. Bogrea.**

Titus Hotnog, **„Bezerenbam“ din cronica persană a lui Fazél-Ullah-Raschid** [= ullah-Raşid], studiu istorico-filologic, Iaşi 1919, 24 pp. 3 Lei.

Intr'o formă greoaie si stîngace,[1]) plină de repeţiri[2]) şi vulgarităţi voite,[3]) autorul tinde să arăte, că faimosul „Bezerenbam“ din D'Ohsson nu se poate raporta la un Basarab-Ban romănesc, inexistent pe la 1240, — cum susţinea Hasdeu, — ci numai la Banul unguresc al Severinului: *Bezerenbam* =* *Dezerenbam* = *de Zeureno banus.*

Acest „Dezerenbam“, deci, — lectură ipotetică a d-lui Hotnog, improvisat, pentru trebuinţa causei, orientalist, — ar reflecta însuşi titlul Banului de Severin.

„Semnul arab ilizibil (adecă îndoios, pentrucă nu-i clar precis *[sic]* scris) . . . Eu presupun mai cu dreptul (*sic*) că a fost de la capul locului[4]) fără punct dedesupt şi cetesc *Dezerenbam*», explică d. Hotnog (p. 22). „La basa lui *De Zeren ban* trebuie să socotească cineva[5]) pe „de Zeureno banus“ din diplomele ungureşti, în forma însă în care acest titlu oficial era pronunţat de poporul unguresc. Dacă ne gândim că'n limba ungurească *Severin* sună *Szőréni* (*sic*), iar *ban* se numeşte *bán*, apoi formula ungurească a oficiosului *(sic) de Zeureno banus* trebue să fi fost una din acestea: *de, Zōren ban* (*sic*), *de Zerén ban* (!), *de Zeren ban* (!), *de sōren* (*sic*) *ban* (!), *de seren ban* (! !), care se găseşte foarte fidel păstrată, ori foarte puţin „stropşită“ în *dezerenbam* (*sic*) al lui Raschid (!)“ *(*pp. 22—4*)*.

. . . Adecă, deocamdată cel puţin, numai al d-lui Hotnog. Căci, până una-alta, iată câteva lucruri sigure: 1⁰. Un titlu latinesc de forma *de Zeureno banus* nu există decât doar prin vreun indice (cf. „*Zeureno*, banus de“), sintaxa latinească, oricât de medievală şi ungurească ar fi, neadmiţând altă topică decât: *banus de Zeurino* (*Zeureno, Zewrino, Seuerino, Sceurino, Cheurin, Ceurin, Scewrino*, etc.; cf. Hurmuzaki, I^{1}, p, 350 sqq. şi Niederle, *Slovanské Starožitnosti,* II^{2}, 455, n. 3) sau *banus Zeveriniensis* (cu variantele respective), sau, cel mult *Severiniensis banus;* construcţia, cu desăvârşire anapoda şi absurdă, imaginată de d. Hotnog, nu e şi nu poate fi — ca o utopie sintactică ce este — atestată documentar. Dacă, înnainte de a emite ipotese, d. H. ar fi consultat colecţia lui Pesty *(A Szörényi bánság)*, s'ar fi putut încredinţa uşor de aceasta. L'ar fi luminat, de altfel, însuşi Hasdeu, dacă, în loc să-l iea de sus, l-ar fi cercetat de aproape: în „Etymologicum Magnum“, t. I I, col, 2410, dar, mai ales, în t. IV, p. XCVI şi urm., Hasdeu revine pe larg asupra pasagiului incriminat din „Istoria Critică“, iar d. H. ar fi putut afla, de acolo, şi aceia, că avea un predecesor în cesiunea către Unguri a lui „Bezerenban“: pe Polonul Krzyżanowski (IV, p. LVIII). — 2⁰. Nici forma *Szöréni* nu există aiurea decât în imaginaţia d-lui H.: *Severinul* se zice ungureşte *Szörény* (varianta cu *Szew-* e o cunoscută grafie arhaică, de felul lui *Thewrewk* = *Török*),

1) «Se înglobară într'un plan iscusit strategic, în care plan intra . . .» (p. 10).
2) «Să mai reproducem odată» (p. 12), «să mai amintim încă odată» (p. 20).
3) «D. Onciul afirmă, se vede, închizând ochii» (p. 12).
4) Pentru: din capul locului, — solecism obişnuit la d. A. Philippide (v. d. ex. *Specialistul romăn*, Iaşi 1907, p. 84) şi mimat de «elevul» d-sale.
5) *Soll man rechnen, voraussetzen:* germanism, explicabil la d. Philippide şi a *S-pie*

de unde adiectival: *Szörényi*, „din Severin, Severineanul" (ca *Budai*, *Şincai*, etc.).

Lat. *banus de Zeureno*, însă, şi ung. *Szörényi bán*, singurele elemente reale, autentice, cu care ar fi putut operà d. H., autorisă, ele, „formula" plăsmuită de d-sa: *de Zören bán*, etc.? Să fi păstrat „poporul unguresc" pe acel *de*, în legătura presupusă de d. H.?

Ne îndoim, şi, — abstracţie făcând de valoarea istorică a ipotesei, — ne îndoim de însăşi necesitatea etimologică a acestei construcţii perverse, când o simplă metatesă ar fi deslegat onorabil problema: Raşid a putut scrie *Bezerenbam* pentru **Zeberenbam* (= *Zeverenbán*), cum a scris *Kelar* în loc de *Keral* = ung. *király*, „rege", v.-ung. *këraly* (p. aceasta cf. şi Melich, în „Archiv für slavische Philologie", 1910, p. 104 sqq.), — o relevă însuşi d. H., după D'Ohsson (p. 13).

Aceiaşi inexperienţă presumpţioasă se vădeşte şi'n alte aprecieri ale d-lui H. In *Scenthmyclous*, locul de retragere al banului Mikud, evident *Sânmiclăuşul* nostru, în transcripţie maghiară (originalul unguresc e *Szentmiklós*, „Sfântul-Nicolae, Sânnicoară", cf. *Micle*, *Miclescu*), ochiul expert al d-sale nu vede decât un sat plin de „Unguri şi alte lifte", — toate, afară de Români (p. 20)! Pentru *Iobusteluke*, cellalt sat neromânesc, cu „lifte", care, în partea finală, este, evident, ung. *teluk*, *telek*, „teritoriu", dar care, despre asta, poate fi românesc, ca atâte altele, sigure (v. Iorga, *Ist. Rom. din Ardeal şi Ungaria*, I, p. 56), cf. de asemenea rom.-dial. *iboste*, „amor", din Anonimul Bănăţean, deci: *iuboştea*. „iubirea". şi n. topic *Lăbuştea* din jud. Dorohoiu, — pe lângă toponimicul ung. *Job(us)*.

Aserţiunea d-lui H., că prin *Kara-Ulagh* Mongolii ar fi înţeles pe Cumani, ba încă exclusiv pe aceştia (p. 14), se isbeşte, între altele, de presenţa, în chiar „Codex Cumanicus", a cuvântului *ulah* — equus (p. 260), care, după toată probabilitatea, e precursorul lui *Wallach* german, fr. *hongre*. (Pentru celebritatea de mai târziu a calului moldovenesc, „bogdănesc", în special, cf., deosebit de pasagiul cunoscut din *Descriptio Moldaviae*, şi Vámbéry, *Das Türkenvolk*, p. 379: *bogdan*, *bodan*, „o speţă de cai, superioară celei de stepă, la Karakalpacii din Nordul Kungradului [lângă Aral]." Vámbéry, care mărturiseşte că originea cuvântului i-a rămas „unbekannt", se gândia la *budaj*, „grâu", deşi ştia că „*Budan* speziell ist das osmanische Wort für die Moldau"; cf. *madschar*, „Maghiar s. Ungur", la Tătarii Crimeici şi Nogai: „trăsură": *ibid.*, pp. 541; 550, nota 3).

Originea cumană (sau pecenegă) a lui *Otlu* (p. 20), s'ar confirma, în schimb, prin *utlu-taš*, „silex", din acelaşi vocabular cuman (p 259), şi, tot aşa, pentru *Cadan*, ar fi de comparat cumanul *cadan*, „clavis" (*ibid.*, p. 257). Numele lui *Oslu*, «banus de Zeureno», care „nu mai apare în documentele de după 1240" (p. 23), s'a păstrat, după Hasdeu, în n. muntelui gorjan şi plaiului mehedinţean *Oslea* (cf. însă şi vsl. *osla*, „piatră de ascuţit, cute", slov. *osl'a*: ori sl. *oslea*, „măgăruş", ca *Vâlcea*, „lupuşor"): ar fi un pendant la *Picineagu* şi *Altămuş* (Athlamos), poate şi la *Bucegi* (cf. *Bugec*, p. 4).

Asupra lui *Pascatir* (p. 15), v. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, p. 743 şi Marquart, *Osteur. u. ostasiat. Streifzüge*, pp. 69, 515.

V. Bogrea.

Iorgu Iordan, **Nume de localități românești provenite de la nume de popoare**, în „Viața românească", XIII (1921), pp. 421—8.

Toponimia interesează istoria prin contingentul de informații ce-i poate furnisa, alături și, mai cu seamă, în lipsă de alte izvoare.

Studiul tânărului filolog de la Iași merită, deci, o recensie în paginile acestei publicațiuni istorice.

D. I. declară că și-a adunat materialul exclusiv din „Marele Dicționar Geografic al României" (p. 424).

Această limitare singură reduce deja valoarea cercetării, întru cât atâtea nume de acest fel, pe care i le-ar fi putut procură consultarea altor izvoare, lipsesc prin însuși faptul.

Dar, chiar retrânsă la acel unic izvor, recolta ar fi putut fi mult mai îmbielșugată, dacă explorarea d-lui I. ar fi fost mai atentă și — s'o spunem de pe acum — mai competentă.

Iată, în adevăr, fără pretenția de a repara *toate* omisiunile d-sale, câteva specimene: *Abazu* (vale, Teleorman), după un coborîtor din *Abazii* caucasieni (cf. și n. de fam. vr. *Abăza*, despre care Etym. Magn., I, 78); — *Acbași* (sat, Constanța) = Turci, lit.: „Cap-alb", spre deosebire de Persani, *Cazîlbași*, „Cap-roș", atestați și ca *Agemler* (sat, ibidem), din *Agem*, „Persia" (cf. și *Persianca*, în Basarabia); — *Anadola*, *Anadolca* (sate, Basarabia), *Anadolchioi*, *Nadoleanul* (sate, Dobrogea); — *Arapul* (movilă, Ialomița), *Harapu* (sat, ibidem); cf. *Arab-Tabia* din topon. dobrogeană; — *Arvătești* (s., Mehedinți), dela un *Arvatu*, „Horvat, Croat" (cf. *Arvați*, „volintirii lui Ipsilanti" în Codin, *Legende*, p. 90, „luptători ai lui Tudor Vladimirescu", în *Graiul nostru*, II, 198); — *Bandrabura* (loc, Bacău) = *Brandabura*, „Brandenburg" (cf. și *Deal Germanului*, într'un doc. sl. de la Ștefan-cel-Mare, ed. Bogdan, I, 488); — *Borusul* (cătun, Prahova); — *Băsnegi* (s., Gorj), *Boșneagul* (s., Ialomița), *Bosnea* (deal, Mehedinți) = Bosniac, Bosnia, ca și *Bosancea* bucovineană, de unde s. botoșenean *Bosinceni* (cf. și valea *Bozninca* din Dorohoiu); — *Buliharíul* (munte, Bacău) = Bulgar, ajuns, ca apelativ, la înțelesul de „zdrahon, vlăjgan"; — *Catalanul* (poiană, Vîlcea; colină, Buzău), după n. de fam. *Catalan[u]*, „Catalanul" (cf. ngr. Καταλάνος ca reminiscență din faimoasa expediție a „Marii Companii"!); — *Cațaonul* (s., Olt), *Via Cațaonului* (Prahova), *Cațaoni* (s., Vlașca) = *cațaon*, Grec (peiorativ); — *Cazacincu* (fântână, Dorohoiu, unde și alt loc, *Calmuschi*), *Cazaclia* (s., Basarabia; cf. *cazacliu*!); — *Chioveanul* (s., Râmnicu-Sărat; vale, Ialomița) = *Chieveanul*; — *Chirghijii*, *Chirghijii-Chitai* (râu, Basarabia) = Cerchezi, Cerchezi-din-China (și *Chirgășeni*, ibidem?); — *Cinghineaua* (insulă, Teleorman), *Cinghineni* (deal, Botoșani) = *Cinghiané*, „Țigan" (turcește; cf. și Codin, *l. c.*, p. XIII), ca și *Faraoanele* (s., Râmnicu-Sărat), *Faraonea* (s., Basarabia), *Faraoni* (s., Bacău), sau *Netoți* (s., Teleorman, Prahova; cf. *Netotul*, s., la N. Iorga, *Scrisori și inscr. ardel. și maramureșene*, II, 281), etc. (v. mai departe!); — *Crimulești* (cătun, Tecuciu), din *Crimul*, poate = *Crîmul*, „Crimeia"; — *Flondora* (s., Dorohoiu), după *Flondor*, „din Flandra", de unde și *Flondoroaia* (loc, Tecuciu); — *Frâncești* (cf. *Frank*), *Frâncești*, *Frânca*, *Frâncului* (Movila-), *Frânghiul* (— Φρεγγίου !), *Frența* (ung *Ferencz*), de la *Frânc*, „Italian; Dalmatin, Morlac; Levantin; European" (pentru *Frenciugi*, *Frânciugi*, din Vasluiu, de la Ivan *Frenciuc*, v. Bogdan, I, 395);

— *Frijoaia* (Buzău, cf. *friji*, «chevaux frisons»[1]); — *Gărcea* (s., Argeş), *Gârceni* s. *Gârcina* (s., Vaslui), *Gârcina* (s., Neamţ), *Gârcova* (insula, Romanaţi) — Grecea, etc. (sl.); — *Lehliu* (s., Ialomiţa), *Pârâul-Leşilor* (Băcău), poate şi: *Leşculeasa, Leuleşti* (= Lehuleşti ?), *Leţcani, Lahova, Lăhoveni* (I. Bogdan, *o. infr. cit.*, II, 85, 248); — *Moscalu* (iaz), *Moscăliţa* (baltă, Dorohoiu), *Muscăleşti* (s., Mehedinţi), poate şi *Muscani* (s., Buzău); — *Podoleanul* (deal, Dorohoiu), „din Podolia"; — *Potur* (s., Dobrogea) = turc. *pothour*: „on appelle ainsi, sur les frontières de la Hongrie, les chrétiens qui se sont nouvellement faits musulmans, mais proprement *pothour [poturi!]* est une espèce de pantalon qui est étroit sur les mollets, se boutonne à la cheville et distingue les habitants de la Bosnie" (Kieffer-Bianchi, I, 242), cf. serb.-cr. *poturica*, „türkischer Renegat" (Filipović, II 2123), *potouritza*, „renégat, du mot *Tourok*, turc" (Dozon, *L'épopée serbe*, p. 43; v. şi *Analele Dobrogei*, II, p. 36); — *Răţuleşti* (s., Vâlcea), din *Raţul, Raţ*, „Sarbu"; — *Răus* (deal), *Răusa* (vale, Dorohoiu), *Răuseni, Reuseni* (Botoşani, Gorj, Mehedinţi) = *Reuss*, „Rus" (cf. ung. *Orosz*: cu *Răuseni*, mai curând decât cu *Botoşani*, trebuie identificat acel „Oroşen" din relaţia lui Verancsics; cf. N Iorga, *Istoria armatei româneşti*, I, p. 268); — *Rufeni* (cartier al Iaşului) = Ruteni; — *Rusneaca* (s., Teleorman); — *Sacsoni* (*sic*), s., în com. Prisiceni (Ilfov) = Saxoni; — *Serbuşca* (vale), *Serbiceni, Sârbi* (s., Tecuciu), *Sârsca* (s., Dolj); — *Sloveanca* (Basarabia); — *Tăuta, Tăutulesti, Tăuteşti* sau *Toteşti* (s., Iaşi), *Totea* (părâu, Gorj); cf. *Tăuţi*, s., Covurluiu, la I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, II, 582) = *Tăutu*, Slovac" (ung *Tóth*); — *Tângujei* (s., Vasluiu), alias *Tonguzeni* (Bogdan, *o. c.*, I, 135), după un *Tonguz* = *Tungus*; — *Turlachi* (cartier în Cetatea Albă); — *Ungura* (vale), *Unguri* (sat), *Hrinouţi* (idem, Basarabia) = Grinouţi, Ugrinouţi (cf. şi *Ogrinul*, ruine de sat, Dolj); — *Urmeniş* (s., Bacău) = Armeniş (ung.).

La *Vlah* (v. 428) aparţineau de drept încă: satul *Vlah-chioi*, zis şi *Vlahei* (— Vlaheni s. Vlah-hely?) din Constanţa, cătunul *Vlaşca* din Romanaţi, lacul *Vlăşceana* şi fostul sat *Vlăcheni* din Ialomiţa, pârâul *Vlăscioara* din Ilfov.

Odată ce citezi, apoi, pe *Podoleni*, nu e niciun cuvânt să neglijezi pe *Tăuşani* (s, Ilfov), de la *Tăuşan* = turc. *tawšan*, „Grec din insule", pe *Maltezi* (s., Ialomiţa), dela *Maltez* „din Malta", pe *Criteanca* (moşie, Buzau), probabil, de la un *Criteanu*, „din Creta" (cf. *Candianò, Parianò, Hiotu, Mitilineu*, etc.; p. *Marsilieni* din Ialomiţa, cf *Marsigli*); iar, odată ce ai pomenit pe *Vizirul* (p. 427), n'are niciun senz să uiţi pe *Sultanul* însuşi (pârău, vârf de deal, Prahova). sau *Şoldana, Şoldăneşti* (cf. însă *şoldan*, „iepuraş"), cu *Viziracii* (munte, Argeş), *Caplani* (s., Basarabia), *Ceaurul* (s., Gorj), *Ceauş* (loc, Prahova), *Manaful* (s., Vlaşca), *Martalogi, Naipul, Nazârul, Zaim* (sate, în Argeş, Vlaşca, Brăila, Basarabia), sau insula *Stambul* (dela Izmail).[2]

1) *Frij*, «camisole de laine» (v. Acad.), e fr. *frise*, «étoffe de laine à poil frisé», mai curând ca *frise*, «toile de Frisie» (indirect).

2) Încercarea recentă a lui Kalinka de a deriva numele *Stambul* direct din Κωνσταντινούπολις (Klio, XVII, p. 265) e, fără îndoială, neisbutită: (εἴ)ς τὰν πόλιν are paralèle hotărâtoare (*Isnic* = εἰς Νίκαιαν, *Stambalia* = 'ς τὰ παλαιά, n. de ruine 'ς τοὺς στύλους apoi cunoscutele *Stines, Stives*, etc., etc)., pe de o parte, iar, pe de alta, analogiile lui *Iskenderje* = Ἀλεξάνδρεια, în care omisiunea silabei *al-* se explică perfect prin interpretarea ei ca articol (arab), nu probează nimic pentru Κων — din Κωσταντινούπολις chiar dacă — ceiace e deja îndoielnic — ar fi valabilă pentru *Kadiköi* = *Chalkadon* al lui Lehmann-Haupt (*ibid.*, 277). Pentru acesta din urmă se putea invoca şi înţelegerea lui *Istanchio, Stanchio* = εἰς τὰν Κῶ, ca: *Istanköj Sultanköj*. (cf. *Balqyz* = Παλαιὰ Κύζικος).

Pentru acelaşi motiv de consecvenţă, odată ce ai citat pe *Moldoveanul*[2]) (uitând *Drumul-Bogdanului !*) şi *Munteanul* (p. 426), nu-ţi e permis să ignorezi pe *Ardaloaia* (apa, Bucovina), *Ardele* (schit, Neamţ), *Ardelei* (poiană, Prahova ung. *Erdélyi* + suf. *-eiu*; cf. n. de fam *Edeleanu*, faţă de sârb *Edelja*, „Ardeal": Filipović, II, 2112), *Ardeoani* (s., Bacău), pe *Timişiani*, *Cimişeni* (cf. *Cimişlia*) şi *Timişeşti* (dela *Timiş*; ori = **Timuşeşti* ?), sau pe interesanţii *Blăjeri* (s., Tecuciu), ‚Blăjeni", după tradiţie (cf. *Sălajani*, *Salăgeani*, şi *Argişani*, în Fălciiu, la Bogdan, *o c.*, II, 79), ori *Munterii-de-sus* (s. în com. *Muntenii-de-sus*, jud. Vasluiu), „Severineni" după tradiţie — cu atât mai mult, cu cât acestea din urmă i ar fi dat d-lui I. ocazie să merite, cât de cât, elogiile repetate ale d-lui Giorge Pascu pentru „descoperirea unei funcţiuni nouă a suf.*-ar*" (v. *Arhiva*, 1921, p. 259), pe care o aflase regretatul Puşchilă cu şepte ani înnainte şi cu o bogăţie de informaţie ce nu e la îndâmâna neo-corifeilor ieşeni (v. *Convorbiri Literare*, 1914, p. 662 sqq., unde s'ar putea adăugi: *Bahnari*, *Focşari*, în Râmnicu-Sărat, *Rovinari*, în Gorj, *Nicuţari*, Buzău, *Nucari*, Ilfov, *Brănişţari*, în Vlaşca; cf. *Schenarar*, s. din Neamţ, în „Catalogul manuscriptelor Academiei", I. 480: σχοινάρι, „frânghiuţă", σχοινᾶς, „frânghier", *Schinà*, cu suf. -άριος, ori σκηνάρι, „petite tente"? — Pentru *Perşinari*, *Perşunari*: *Perşu*, *Perşani*, v. *Dacoromania*, I, p. 327).

Lacunele sant, cum vede oricine, peste măsură de numeroase: o sumă de alte exemple le-am reservat pentru demonstraţiile ce urmează, spre a evita repetiţiile. Şi să se noteze, ca, — dacă am luat în consideraţie Basarabia şi Bucovina, care sânt incorporate în „Marele Dicţionar", — toponimia Ardealului şi Banatului a rămas pe din afară, ca nefiind cuprinsă in unicul izvor al d-lui I

În genere, d. I. s'a mulţămit să înregistreze *grosso modo* toponimicele care se recomandau singure pentru orice profan ca derivând din etnice, trecând, fără a le recunoaşte, pe lângă sumedenia acelora care-şi mascaseră oarecum originea, ba, — ceiace e mai grav —, amestecând, fără discernământ, supt aceiaşi etichetă, accepţiuni total diferite ale aceluiaşi nume sau chiar simple omonime, absolut străine de etnicul respectiv.

Astfel, supt *Tatar* (p. 427), unde şi-ar fi avut locul un *Hăneşti* (Dorohoiu) sau un *Mârzacu*, *Mârzaca* (vale, ibid.), un *Ceremuş* sau *Lipcăneasa*, *Lipcăniţa*, *Mordana* (= Mordvana?), precum şi *Trotuşul* (= ung. *Tatár-os*, ‚Tatarendorf', după Weigand, l. infra c., p 80), in care încă d. Iorga recunoscuse pe Tatari (forma veche a numelui e *Totruş*), autorul înşiră, în schimb, nume ca: *Tătăruşi*, *Tătărăşani* (cf. *Tataraşi*), care se referă, fară îndoială, la *Ţiganii*, robi ai Tatarilor: d. I. i-ar fi putut recunoaşte — pe lângă cele arătate mai sus — şi 'n *Limbile-Schitului*, alias *Ţiganca*, din Ilfov, sau în *Casaşi*, „Ţigănimea" din Ruginoasa, etc. (v. mai departe!). Supt *Jidan*, *Jidov* (p. 426), d I. înseamnă liniştit şi pe *Jidovina* (Dorohoiu, Fălciu, Mehedinţi, Neamţ), care poate fi, în realitate, apelativul *jidovină*, „teren mâncat de ploaie" (cf. sârb. *daždevina*, „Regenwasser"), fara nici o legătură cu „Jidovii" din „Studiile folklorice" ale lui Şăineanu: i-o putea spune colegul său de la „Arhiva", d. A. Scriban (v. acolo, an. 1911, no. 7). Cu acelaşi sistem, era natural ca d-lui I. nici să nu-i treacă prin minte ca un *Dealul Lazului*, d. ex., ar putea

[2]) Numele de „lacuşor, Ismail (Basarabia)" *Şi-Moldova (sic*, Dicţ. Geogr. resp.) ar putea fi desluşit, cred, ca o etimologie populară dintr'un *Jigmondova*, „lacul lui Sigismund.',

însemnà şi: „Dealul Runcului, Curăturii", ca dealul muscelean *Lazurile*, — vocabulariul nostru cuprinzând un apelativ cu acest sens, — şi să-l raporte, fără preget, la *Lazii* din Trapezunt (p. 427), amarnicii zaharagii turceşti (cf. şi ngr. λάζος, „pumnal"), în privința cărora preferim a ne informa din Hurmuzaki, X, p. XIX, sau Şăincanu, *Infl. or.*, II[1], p. 233 (unde se va fi adresat şi d. R. Rosetti, le care trimite d. I.)[3] Şi, tot aşa, nu e nici o mirare că *Baranca* şi *Baranga* apar ca de sine în'eles identice şi derivând din bizantin. Βάραγγοι (la *barancă*, „miel", se gândise şi d. Ghibănescu, în recensia articolului d-lui Philippide, din rev. „Teodor Codrescu"), fără a se adăugi, măcar, în sprijinul etimologiei, toponimicul *Varanghei*, loc izolat în Prahova *(Dicț. Geogr.* respectiv, p. 618), sau un *baraghinòs*, epitet injurios la adresa Țiganilor Furtună, *Cuvinte scumpe*, p. 135). Nici asupra lui *Liveni* d. I. n'are vre-o îndoială: „înseamnă Lituanieni" (p. 426). Altul s'ar gândi, poate, şi la nume ca *Livescu*, la faptul că reflexul obişnuit al numelui Lituanilor la noi e *litvă*, *l tfă*, *liftă*, că *Livonia*, „Livland", nu e chiar *Lithuania*, „țara Litvei", şi ar mai sta la cumpănă ... D. I. (care nu p°meneşte, totuşi, numele pis cului sucevean *Lidvul*, nici al dealulului dorohoian *Liteanca*) nu se încurcă în asemenea scrupule: d-sa are fericitul dar al simplificării.

Acelaşi lucru cu *Lipoveni* (p. 425), pentru care d. I. exclude orice posibilitate de a fi alt-ceva decât pl. lui *Lipoveanu*, — ca şi cum, dacă dintr'un *Topolova*, *Topolov* (cf. dubletul *Topolog*) avem *Topoloveni*, dintr'un *Lipov*[*a*] n'am putea avea *Lipoveni* („oameni din Lipov").

La grupa *Arnăut* (p. 424) aparține, probabil, şi *Arnota* (cf. ung. *Arnót*. „Arnăut", dar şi „Arnold"; altfel, Hasdeu, Etym., II, 1723), precum *Leaotul*, *Leaota*, *Leota*, *Leoteşti* aparțin, după toată probabilitatea, la *Leah* (p. 425); cf. topicul ung. *Lehota* (însă şi rom. *leaotă*).

Supt *Sas* (p. 426) trebuia înregistrat şi *Sascut*, „Fântâna-Sasului" (ung.).

Peceneaga (p. 426) se chiamă şi un pichet în Teleorman, iar în Țara Hațegului există, de asemenea, o vale *Pišineaga* (O. Densusianu, p. 69) şi, în Banat, lângă Mehadia, un sat *Pecenicica* Exceptând, apoi, întreaga sinonimică, ardeleană (v. d. ex. Szamota-Zolnai, *Magyar Oklevél-Szótár*, v[o] *Besenyő*), e posibil ca chiar un *Cepeneagul* (*Lacul-Cepeneagului*, în Teleorman) să fie, nu o disimilație din *Cepeleagul* = *Şepeleagul*, ci o metatesă din *Peceneagul* (cf. şi *Dobroneagul*, munte în Muscel), precum *Bălăuzul*. pârâu din Râmnicu-Sărat, ar putea fi = *Pălăuzul*, „Cumanul" (cf. *Părlădeni*, Brăila, pro *Bârlădeni*, *Păhneşti*, Fălciiu, pro *Băhneşti*, etc.), mai degrabă decât o alterare din obscurul *beleuz* (v. Dicț Acad. şi cf. rut. *bilousii* „mit weisen Schnurrbart", fr. *blanc-bec*), iar cătunaşul buzoian *Băşcuretul* să reprezinte de fapt, pe Başchiri: *Başchiretul?*[4]

Dar, dacă d. I. are darul simplificării...
Decât, curios: nu-l are totdeauna!

3 După această normă, n. de fam. *Chinezu* ar trebui socotit, neapărat, ca etnicul respectiv, iar nu ca apelativ: *chinez*, *chenez*, „jude, judec", — cu accentul pe radical, fireşte, iar nu pe desinență: *judèc*, cum ne învață, subtil, d. I. *(Arhiva*, 1921, p. 134).

4 Pentru d. Weigand *(XXVI—XXIX Jahresbericht*, p. 164), turc. *Kum-kjöj*, adecă: satul Nisipurile, Homoca, Pesceana, de la turc. *qum*, „nisip" (cf. *Kum-kale*, *Kum-kalessè*, „Château des Sables", după Vivien de Saint-Martin, în Anatolia, sau *Kara-kum*, *Kyzyl-kum*, etc.), „geht direkt auf den Volksnamen *Kuman* zurück", iar rom. *Mitoc*, evident acelaşi cu apelativul *mitoc* = *metoh* (ngr. μετόχι, cf. *Mitocul Dragomirnei*, „Metohul mânăstirii Dragomirna"), derivă din „klr. *mita*, Zoll" *(ibid.*, p 84)! — Cu aşa provisii de vocabular turcesc şi de geografie orientală, complicate cu o puternică dosă de panslavism sau, mai precis, de

D. I. suspectează, cu drept cuvânt, ca formaţiuni culte, *Măgura Dacilor*[5]) şi *Cimitirul Gepizilor* (p. 425), şi altul s'ar fi mărgenit să intindă aceiaşi bănuiala de neautenticitate populară şi asupra numelui *Goţa* sau *Goţul*. D. I. nu se mulţămeşte cu atat. Pentru d-sa, „nediftongarea lui *o* accentuat din numele *Goţa* întăreşte părerea aceasta" (*ibid.*).

D. I. complică însa fară necesitate lucrurile. Căci, de fapt, „nediftongarea" dovedeşte originea culta a numelui *Goţa* tot atât de puţin, cât ar dovedi-o în cazul unui *Moţa* sau *popa:* dacă cuvântul nu era simţit, neapărat, ca feminin (şi încă: *cofa!*), diftongarea putea, dintr'un motiv sau altul, să nu se produca. Şi mai e ceva: d. I. căzând din nou în vechiul său păcat de simplificare — confundă pe acest *Goţa* (cf. Viciu) cu *Goţul* sucevean, care poate fi foarte bine un fonetism slav pentru *Hoţul*, de felul lui *Galileşti-Halileşti* (de la *Halil*, cf. *Revista Istorică*, IV, 128: „pământul ce se chiamă al lui Halil-Paşă", şi „hotarul lui Halil-Paşa", în Basarabia; la Amiras), *Havrileşti-Gavrileşti*, *Hoteşti*, alias *Gotăuţi* (din acelaşi radical, ca şi *Hotinul*, cf. I. Bogdan, *o. c.*, II, 516), *Guzariul* (deal, Fălciiu) = *Huzarul* (cf. *Drăgoiul* s. *Olanul*, moşie, Argeş; *Livrintul*, vârf, Muscel, cu *Valea-Nevrinţului*, tot acolo, care poate fi însă acelaşi cu *Nevrinţi*, *Nevrincea* din Bănat: satul basarabean *Livinţi* e mult mai probabil = *Liveni*, decât *Levinţi*), *Gurcar.*, *Gutul* = *Hurcari* («aurari»), *Hutul* («buhnă», alb. *hut*), etc.

Cu acelaşi simplism, d. I. zideşte o întreagă teorie pe aserţiunea, repetată, că „nu există nici un sat numit cu fo ma de plural *Bulgari*" (pp. 42 , 423), fără a avea grijă să controleze riguros, fie şi dincolo de cadrele „Marelui Dicţionar Geografic", exactitatea afirmaţiunii sale, — ceiace i-ar fi dat prilejul să afle ca un asemene sat, *Bulgari*, există (dupa Frunzescu p. 79) în judeţul Tecuciu. (Acelaşi accident i se întamplă filologului nostru cu *Leşii*, pe cari, dacă i-ar fi cautat cu atenţie prin Dicţ. geogr. al aceluiaşi judeţ, i-ar fi „întâlnit" a p. 117: „*Leşii*, loc isolat, la Est de Negrileşti" — şi n'ar fi scris, ritôs: „Numele *Leşii* lipseşte, deşi ar fi trebuit să-l întâlnim !"). In schimb, d. I. numără, imperturababil, la numele de localităţi derivate din nume de popoare denumiri ca: *Bulgăria*, *La Bulgăr.e* (p. 42), în care oricine vede ca e vorba de simple *bulgării*, adică „grădini de zarzavaturi", care, individual sânt tot atat de mult obligate să fie bulgare, pe cât de obligata e sa fie de origine germana cutare „nemţoaică la copii" (*Sârbi*, „zarzavagii", v. în Pamfile, *Cîntece de ţară*, p. 169).

panbulgărism, nu e de mirat că filologul de la Lipsca, atăcând probleme de toponimie balcanică (*XXI.—XXV. Jahresbericht*, p. 61), dibuie un vag etymon bulgaresc, mergând chiar pánă la bulg. *tor*, „Mist", pentru un nume topic aromânesc ca *Turia* (vsl. *turu*, „bos urus", lat. *taurus*, gr. ταῦρος, etc.), samanat pe toată intinderea teritoriului dacoromân, de la valea tulceană şi satul oltean pană la dealul şi plasa ieşeană, ori satul ardelean şi aparţinând, foarte probabil, ca apelativ, in concurenţa cu *bour* (cf. n. topice *Bourul*, *Boura*. etc.), fondului general străvechiu al lexicului nostru (cf. şi *turca*; a Jirecek, *Gesch. d. Serben*, II, 89: „ioculatores turiçe", in 1412), sau râmine desarmat, facând „unwillkürlich" apeluri la ung. *kong*, „Schall" (p. 77), in faţa numelui de apa dr. *Cungrea*, care aminteşte, totuşi, atat de pregnant, numiri orientale ca *Kungur* din Rusia şi *Kungur-jasy* din Turchestan, sau in sfârşit, stramută de dragul *Drinului*, in Bulgaria, originea satului *Drincea* (p. 72), care, de fapt, ca şi apa cu acelaşi nume şi ca şi râul bulgăresc insuşi, are la baza numelui său pe sl. *drin*, „larix, pinus larix; zad, zadă, zadră" (v. Bernolak şi Panţu, v⁰). De mirare e numai, cum d. Weigand, in ciuda atitor monstruosităţi compromiţătoare pentru un simplu incepător, işi păstrează până astazi intactă reputaţia de pontifice infailibil al romanisticei orientale. E secretul d-sale.

[5]) Nu credem in caracterul etnic-arhaic al lui *dac*, ca epitet satiric (= drac ?), releva, în „Şezătoarea", VIII, 108. — *Sărăcineşti* (cf. şi *sărac*), *Trivalea* (schit, Argeş) *Vizantea* (schit, Putna, pe apa cu nume maghiar *Vizăuţ* s. *Vizet*) sânt, în ultima analisă, prin n. personalet etnicele: *Saracen*, *Trivali* (Τριβαλλοί) şi *Bizantin*, *Vizantie* (Βυζάντιος).

Altă teorie a d-lui I. are la temelia ei aceiaşi insuficienţă de informaţie.

După ce constată că „nume de localităti arătând religia locuitorilor gasim de-abia două-trei: *Calvinii* (Buzău), *Horleştii-Catolici* (Iaşi), *Prăjăşti-Catolici* (Bacău), pe când nume topice desemnând naţionalitatea populaţiei sânt nesfârşit de multe", d.-sa conchide — şi aici aveti pe d. I. revoluţionar, insurgent contra dogmei inerte — că, departe de a avea sensibilitatea cei se atribuie în maturie religioasă, poporul nostru e atât de sensibil „faţă de *naţionalitatea* locuitorilor străini de ţară, încât Românii dintr'o provincie au socotit ca fiind de alt neam *(sic)* pe Românii din altă provincie . . ." (p. 422).

Observăm mai întâiu, că, în genere, numele topice cuprinzând o alusie la caracterul confesional al populaţiei respective e firesc să fie mai puţin numeroase decât cele ce exprimă o nuanţă etnică, de oare ce — ori d. I. crede altfel? „naţiile" sânt ele înse e mai multe ca religiile. Trebuie să adăugim, totuşi, îndată, că aceste nume nu sînt chiar atât de puţine, câte ia socoate d. I.: *Latinul*, s. din Brăila, se raportă, probabil, aici, ca şi faimoasa „Cetate a *Latinilor*" (= *Letinilor?*) de la Oraviţa Mehedinţului; *Pavlichenii* sânt pomeniţi până azi în numele satului ilfovean *Popeşti-Pavlichen*'; *Arenii* de lîngă oraşul Suceava, unde e şi *Podul-Arenilor*, au fost identificaţi de Hasdeu (Etym. Magn.. II, 1659) cu *Arienii*, „Armenii de lege ariană", de care vorbeşte cronicarul (cf. şi *Cetatea-Vârtului*, *Valea-Vârţului* din Gori, în legătură, poate, cu o cunoscută calomnie relativă la ceremonialul religios armenesc: pop. *vârţ* = *Arţivurţi*, *Arţibur*. Tot aşa, dacă în adevăr *Liteni* şi *Liveni* „însemnă ambele *Lituanieni*" (p. 246), e permis a presupune, că noţiunea ce ele implică — pentru popor — nu era cea etnică, ci mai de grabă cea religioasă, cristalisată în însuşi apelativul *litvă*, „eretic, nelegiuit" (cf. şi *Scapeţ*, n. de munte, Suceava).

Dar, când însuşi cuvântul *limbă*, „natie, popor", înseamnă, ca şi ἔθνη sau *gentes*, — supt înrâurirea Bisericii, evident, — „popor păgân", când în cutare vorbă populară, nota religioasă (ortodox, pravoslavnic) s'a substituit celei naţionale („Rusu-i mai *moldovan* decât Românul"!), sau când, în graiul popular obişnuit, „religia musulmană sau mosaică" apare ca *legea turcească* sau *jidovească*, înseamnă aceasta, oare, că d. I., are dreptate?

Ceiace infirmă, însă, fără replică, teoria d lui I. e insuşi caracterul sufixului toponimic *-ean*, pe care se sprijină, şi care, într'un *Moldovean* sau *Muntean*, arată locul de origine al cuiva exact în acelaşi fel ca 'ntr'un *Delean*, *Vălean* sau *Clujan*, — simple determinări geografice, fără nici o prejudecare asupra naţionalităţii: „om din Moldova sau Muntenia", întocmai ca „om din Deal, Vale, Cluj", etc. Diferenţiarea se face, adecă, nu supt raportul etnic, ci supt acel al provenienţei sau situaţiei geografice, calitatea de *Român* a respectivului — daca o are — neputând fi întunecată in conştiinţa nimănui prin aceste determinări regionale, după cum, d. ex., calitatea de *Moldovean* nu poate fi înlăturată prin diferenţieri subordonate ca: *Dorohoncean*, *Botuşănean*, *Romaşcan* sau *Ieşan*, etc., nici calitatea de *Ieşean*, prin epitetul de *Tătăraşean* (Ieşean din suburbia *Tă-*

tăraşi). Precisarea, circumscrierea, nu denotă, neapărat, îngustare de orizont, lipsă de perspectivă, pierdere din vedere sau depreciare a întregului — şi sensibilitatea Românului din popor pentru diferenţele regionale nu merge până la insensibilitatea faţa de caracterul omogen al neamului: socotirea *Românului* — nu strainului — „Mold vean", adecă din Moldova, faţă de *Românul* — nu străinul — „Muntean", adică din Muntenia, ca fiind „de alt neam", e o arguţie a d lui I.

Altă mostră de simplificare ni oferă d. I. în cazul Ţiganilor.

Anume, se ştie că Ţiganii îşi zic şi: *Romei*, *Râmi* (d. I. a aflat-o din Dicţ. geografic al jud. Prahova*)*, ba chiar *Români* (cf. *rumânatic*, „corcitura de Ţigan cu Roman", în graiul din Ţara Haţegului, studiat de d. O Densusianu, p. 332, şi calificativul *ţigănetic*, „smolit, negricios", din Pascu, *Sufixele*, p 70), şi, în concordanţă cu constatările de fapt, nu numai un *Roma* prahovean, ci şi un *Româneşti*, alias *Româneşti-Ţigăneşti*, din acelaşi judeţ, poate fi cotat, sigur, ca sălaş ţigănesc. Posibil, mai departe, ca şi un *Româneşti* sau *Romanaţi* din Argeş să fie de aceiaş teapă: comuna din care face parte se chiamă, suspect: *Negraşi* (dela *negru*, ca *Murgaşi* de la *murg)*, ‹i cuprinde până azi o populaţie ţigănească. Cu putinţă e — în aceiaşi ordine de idei — ca şi un *Voinigeşti*, cătun gorjan, să perpetueze amintirea, nu a unui banal *Voinicu* (*Voinigu)*, ci a unuia din ac·i *βοϊνοῦχοι*, pe cari Du Cange îi socotia greşit ca „rustici originis Graecae, ceu *vaccarii*", de fapt: vestiţii *vojniklar*, «freie bulgarische Bauern, die jährlich nach Konstantinopel kamen, um die Pferde des Sultans auszuführen, Holz zu schneiden, usw.» (N. Iorga, *Gesch. d. osm. Reiches*, III, p. 281).[6] De aici nu urmează însă nici de cum că ai fi îndreptăţit să generalizezi şi — dispenzându-te de a examina fiecare cas în parte — să pui, d. ex., *Romanul* din Gorj în aceiaşi categorie de aşezări ţigăneşti (p. 427): *Romanul* aeesta (accentul?) poate fi, în realitate, ca şi *Romanul* moldovenesc, numele de persoană *Roman* (de la care şi *Româneştii* s. *Româneştii* bucovineni: Bogdan, *o. c.*, II, 415), precum un *Romanaţi* (cf. însă şi rom.-sârb. *Mladenaţ*) poate fi socotit şi ca pluralul unui *Romanat* (Ῥωμανᾶτος e, în greceşte, şi moneta împăratului bizantin Romanos Diogenes), precum n. de sat vâlcean *Vasılaţi* represintă, fără îndoială, pluralul unui *Vasilat* (= ngr. Βασιλᾶτος, ca Ἀγγελᾶτος, Ἀθανασᾶτος, Ἀλεξανδρᾶτος, Γεωργᾶτος, Γρηγορᾶρος, Παππαδᾶτος, etc., etc.: v. studiul lui Hatzidakis, în Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρίς, 1913, pp. 6—8). *Romaniorii* din Mehedinţi apar şi ca *Rumeniori*: ei sânt pasibili, deci, de aceiaşi cauţiune, ca şi un *Măgireşti* din Bacău, de la *Magir* (Bogdan, *o. c.*, I, p. 251), care poate fi interpretat ca «măjer» (cf. *Măgeru*, vàle în Mehedinţi), cât şi ca *Magiar* (Ungur), etc. Şi apoi nu trebuie să uităm că *Rumâni* se chemau cândva şi ţăranii *români*, aserviţi boierilor.

[6]) Cf. G. Meyer, *Neugr. Stud.*, II, 19: turc. *voinuk*, «ein als Fuhrknecht, Reitknecht, Stallknecht dienender Christ», originar: «Krieger», din bulg.-serb. *bojnuk*, idem.; — Barbier de Meynard, II, 352: «*Boınouq* (vulg. pour *voinouq*): le Sultan et les grands personnages ont des boïnouq chargés de mener leurs chevaux au vert». — Despre această creaţiune trecătoare a Sultanului Murad, cu faimoasele *vojniski sela*, din care cel mai însemnat, *Koprovstica*, se numia turceşte *Avratalan*, «Frauenfeld» (cf. ung. *Asszonyfalva*, *Asszonynepe* de unde rom. *Asinip*, şi ngr. Γυναικόκαστρο, n. de ruine, în Tesalia, ca şi *Kurvin grad*, linagă Niş, alias *Koprin)*, v. în special Jirecek, *Gesch. d. Bulgaren*, p. 452 sq.). — Aceiaşi Voinici au avut de suportat nu de mult ipotesele d-lui Bărbulescu *(Revista din Iaşi*, I, p. 69).

Culmea simplificării o atinge, însă, filologul ișean aiurea (p. 427) E știut că medio-latinul *sclavus* (din care, direct sau **indirect**: fr. *esclave*, engl. *slave*, it. *schiavo*, alb. *šk'a*, rom. *Șchiau*, etc.) are la bază însuși numele etnic al Slavilor, *Slavus*, devenit apelativ, cu înțelesul de «servus»[7]), prin faptul, istoric, al aservirii lor de către Otto: «christiani captivi quos vulgariter *esclavos* appellamus» (doc. din 1252, la Du Cange, s. v. *sclavus*) Cea mai veche atestare cunoscută e din sec. al X-lea, în Vita Johannis Georgiensis: «per *sclavos* cubicularios omnia perferuntur» (*Mon. Germ. Hist.*-Script., IV, 371, ap. Niederle, *Slovanské Starožitnosti*, II², 483, n. 2; cf. Kluge și Meyer-Lübke, *ad voc.*, etc.). Că, înnainte de această dată, numele *Slav* apare, ca *etnic*, supt forma *Sclav*: Σκλάβος ἀνήρ, din Agathias (sec. VI) = *vir sclavus*, «un (om) slav», ca Πέρσις ἀνήρ, Ἄντης ἀνήρ, ἀνὴρ Ἀρμένιος, etc., din același scriitor (Kretschmer, *Glotta*, I, 370, contra lui Vasmer, *Zeitschr. f. deutsche Wortforschung*, IX, 21, 3[1]5[8]), — indiferent de procesul însuși al inserării lui *-c-*, ca în rom.-dial. *sclab*, *sclănină* sau *iescle* asupra terenului de producere al căreia cine se interesează poate vedea controversa Triandaphyllidis-Psaltes, în *Grammatik d. byz. Chroniken* a acestuia, p. 103, — nu importă: important și neîndoios e, că, înnainte de înfrângerea și robirea Slavilor (sau Sclavilor) prin Otto, un apelativ *sclavus*, având înțelesul de «sclav», *nu exista* și, după cele spuse, *nu putea să existe*. (Cuvântul latinesc pentru «sclav» era, cum se știe, *servus*).

Ei bine, iată acum ce spune d. I.:

«*Schiaua*, *Scheia*, *Scheiul*, *Șcheia*, *Șcheulețul*, *Valea Scheilor*: toate aceste nume provin din diferite forme ale cuvântului medio-latin *Sclavus*, 'slav', resultat din *Slavus* prin contaminație, provocată atat de asemănarea formei, cât și de aceia a înțelesului, cu *sclavus*, 'rob'» (p. 426 sq.).

Va să zica: după d. I., înnainte și independent de *Slavus*, la a cărui prefacere în *Sclavus* medio-latin a contribuit, exista în latinește un *sclavus*, „rob", — pe care Cicero sau Traian îl vor fi întrebuințat curent, pentru variație, în loc de *servus* . . .

Se poate merge mai departe, în simplificarea nuanțelor „medio-latin" și „latin"?

Dar trebue să ne oprim.

Lucrarea d-lui I. e uncapitol dintr'o monografie ce va apărea în „Analele Academiei Române": *ab uno disce omnes.*

Ar fi de dorit ca autorul să înțeleagă necesitatea de a-și revedea complet manuscriptul, înnainte de a se da la tipar.

V. Bogrea.

---

[7]) Putem aduce analogia gr.-lat. Δάος-*Davus* = *Dacus* (cf. însă *Revue des Etudes grecques*, 1913, p. 368, unde se citează glossa hesychiană δάος, ὑπὸ φρυγῶν λύκος) apoi Γέτης și însuși rom. *rumân*, «șerb». — Pentru *(șerb sărac) lipit pământului* = *adscriptus glebae* din Cod. Iustin., v. studiul lui M. Bloch: *Serf de la glebe*, în „Revue Historique», t. CXXXVI. p. 241 sqq. — Ca reflexe toponimice ale sinonimelor lui *sclavus*, avem la noi: *Șarba* s *Șerboaia* (s., Tecuciu), *Ropcea* (s., Bucovina) **Robcea* (cf. n. de fam. *Robceanul*, în Iorga, *Stud. și doc.*, VI², p. 129).

[8]) Părerea lui Du Cange (s. v. σκλάβος), că intr'un anume pasagiu din «Tactica» mpăr. Leon Filosoful († 911) s'ar discuta originea apelativului in chestie, a fost de mult [illegible] (v. Ellissen, *Anecdota Graecobarbara*, II, p. 244).

I. Lupaş: „*Nicolae Popea şi Ioan M. Moldovanu*, discurs de recepţiune rostit în şedinţa solemnă a Academiei Române la 8 Iunie 1920" cu răspuns de *N. Iorga* Bucureşti 1920 p. 53. (Dare de seamă).

Articolul 25 din statutele Academiei Române îndatorează pe fiecare membru nou a vorbi despre personalitatea şi munca înaintaşului său în scaunul nemuritorilor. E aceasta o tradiţie a Academiei Franceze urmată şi de Academia Română, dispoziţie prin care se contemplează crearea Panteonului de academicieni înfăţişaţi cu pietatea, obiectivitatea şi competenţa ştiinţifică, ce o comportă situaţia de membru al celui mai înalt areopag cultural.

Dintre cele 47 discursuri de recepţiune ale membrilor Academiei Române abia o treime a respectat această dispoziţie. Dispreţul suveran a celorlalte a lipsit astfel literatura română de o mulţime de monografii asupra distinselor personalităţi cari, mai ales cele din provinciile subjugate şi dacă n'au reprezentat o prea mare greutate ştiinţifică, dar în tot cazul au fost, cu rari excepţii, înalte valori morale, culturale sau politice demne de a se nemuri.

Am înaintea mea discursul de recepţiune ţinut de părintele protopop şi profesor al universităţii din Cluj I. Lupaş, care ales membru al Academiei în 1915, a mers în acelaş an la şedinţele Academiei, riscând totul.

Participarea aceasta i-a adus apoi internarea la Şopron. Părintele Lupaş în discursul sau nu face abatere dela regulamentul Academiei. Ales în locul devenit vacant prin moartea canonicului dela Blaj Ioan M. Moldovan, discursul de recepţiune cuprinde viaţa şi activitatea antecesorului său în scaunul Academiei, dar pentru a se conforma pildei lui Plutarh, de a arăta .vrednicia oamenilor prin comparaţie, tratează, ca un act de dreptate, şi personalitatea episcopului Popea, al cărui panegiric nu fusese rostit în Academie, deşi trecuseră 10 ani dela moartea lui.

Cunoscând luptele confesionale dintre cele 2 biserici române ardelene, ai căror reprezentanţi tipici şi combatanţi au fost Popea şi Moldovanu — iubitorii de polemici aprinse, admiratorii gladiatorilor literari vor răsfoi cu sete această broşură, din care lipseşte însă cu desăvârşire nu numa tonul polemic, dar şi orice prejudecată de ordin confesional.

Căci oricâtă iubire are părintele Lupaş faţă de biserica sa, ştie să se ridice la înnălţimea şi seninătatea ştiinţifică, care-i dă înţelegerea, simpatia şi obiectivitatea necesară, chiar şi atunci, când aşază faţă în faţă şi caracterizează pe un reprezentant al bisericii sale în comparaţie cu alt reprezentant al bisericii greco-catolice.

Imaginile celor 2 fruntaşi ai bisericilor ardelene se redau, cum era şi firesc, deosebit, iar la urma într'un capitol rezumativ se sintetizează caracterele lor asemănănătoare.

Popea a fost cel mai tipic şi mai autentic Şagunist. Fiu de preot din Satulung, (lângă Braşov) ca student universitar la Viena atrage prin calităţile sale intelectuale atenţia lui Şaguna care-l cheamă la Sibiu şi-l face secretar al său şi profesor la seminar. Trăind în imediata apropiere a lui Şaguna, ca secretar, mai târziu ca protosincel şi vicar, Popea a devenit cel mai sincer adict al lui Şaguna, şi toată viaţa a luptat pentru împlinirea idealurilor şi planurilor de organizare bisericească, culturală şi politică a marelui arhiereu. N'a fost o unealtă oarbă a lui Şaguna, cum sustin unii, ci cu sinceritatea inteligenţelor alese, recunoscând superioritatea şi genialitatea protectorului său, s'a dedicat prin o supunere loiala voinţei şi scopurilor acestuia. Intreagă activitatea sa străbătută de cel mai curat idealism pe teren bisericesc, şcolar, politic şi literar a fost îndreptată în această direcţie şi cultul ce, l-a avut pentru Şaguna generaţia post-şaguniană, e în parte efectul propagandei sale Puritan în toate acţiunile sale, a fost faţă de sine de o zgârcenie extraordinară lăsând întreaga agonisită — de 300,000 coroane — a vieţii sale pentru biserică.

Fiu de ţăran din Varfalău (jud. Turda-Arieş) Moldovanu îşi face studiile la Blaj, Pesta şi Viena, le întrerupe din cauză de boală şi restabilindu-şi sănătatea în casa părintească, intră în serviciul liceului din Blaj, unde funcţionează ca profesor şi mai apoi director 25 ani. Ca profesor a scris 2 manuale pentru şcoli secundare şi 2 pentru cursul primar. S'a ocupat fără a negliga şcoala, şi cu comerciul de bucate — lucru rar şi străin de tot oamenilor de şcoală, — având un deosebit talent practic, care i-a dat posibilitatea a strânge o avere de aproape un milion coroane, pe care le-a dăruit prin testament bisericii sale. Silit a părăsi catedra din motive politice, a întrat în administraţia bisericească, unde înclinările sale de gospodar priceput au adus mult folos. N'a părăsit însă nici îndeletnicirile literare redactând, ca profesor, „Foaia şcolastică" şi polemizând prin diferite ziare şi reviste cu învăţaţi străini, cu Maiorescu şi cu Popea. In polemice deşi adeseori pasionat, păstrează un ton obiectiv şi privitor la „unire" are bunul simţ — ca puţini alţi scriitori gr.-catolici — de a aprecia „unirea" în lumina justă, recunoscându-i şi urmările rele. A ajuns cele mai înalte trepte ierarhice în biserica sa fără a putea urca scaunul de mitropolit, nefiind agreat de guvernul ungar. Pentru meritele sale literare şi culturale a fost ales însă în 1894 membru al Academiei Române şi preşedinte al Asociaţiei Culturale ardelene.

Amândouă personalităţile sunt figuri reprezentative ale preoţilor cărturari din Ardeal, cari prin felul lor de viaţă şi prin scrisul lor nu s'au îndepărtat prea mult de simplitatea ţăranului român. S'au ridicat prin munca şi vrednicia lor proprie la cele mai înalte trepte, ce le putea oferì un popor sărac şi şi-au jertfit întreagă viaţa pentru biserică şi naţiune înnălţându-se în lumea contemporanilor ca 2 forţe morale de o extraordinara putere şi stralucire. „Au vieţuit ca pustnicii, au fost curaţi ca sfinţii şi darnici ca împăraţii." Aşa încheie d. Lupaş caracterizarea celor doi academicieni dispăruţi.

Am ţinut să remarcăm acest discurs de recepţiune atât pentru obiectivitatea şi onestitatea autorului, care s'a ştiut emancipa de toate prejudiţiile confesionale — lucru destul de rar, daca nu chiar unic în Ardeal — reuşind sa aprecieze cu deplina dreptate şi pe cel de alta lege, cât şi pentru măiestria, cu care zugraveşte şi sintetizează figurile celor 2 academicieni ardeleni.

E. Stoica.

Ştefan Meteş, Activitatea istorică al lui Nicolae Iorga, Bucureşti, 1921. IV + 416 pag.

În această voluminoasă lucrare înfaţişează părintele Meteş activitatea istorică a d-lui Nicolae Iorga, enumerând în ordine cronologică seria uimitoare de studii şi lucrari istorice publicate de marele nostru savant în timp de peste 3 decenii, dela 1890—1921. Scrierea aceasta este o amplificare importanta a broşurii tiparite de par. Meteş la Bucureşti în 1913 cu titlul *„Ce a scris N. Iorga. Viaţa şi activitatea sa"*.

Este laudabila stăruinţa părintelui Meteş de a da câte un scurt resumat din cuprinsul fiecărui studiu, chiar şi al unor articole de amănunte publicate în diferite reviste. Silindu-se a fi complect, în această privinţă, a săvârşit o lucrare folositoare pentru cei doritori a cunoaşte cuprinsul unor articole, studii şi lucrări, adeseori puţin accesibile în împrejurările actuale, când abia se găsesc câteva biblioteci publice, cari se pot mândri că au în rafturile lor toate publicaţiunile Domnului Iorga.

În schimb însă metoda aceasta prezintă mari dificultăţi din motiv, că nu permite să fie grupat la olalta materialul într'o desvoltare continuă şi într'o legătură firească a părţilor menite a se complecta reciproc şi a da un întreg nefaramiţat.

Autorul însuş îşi da seama, în prefaţa, de aceste dificultăţi, pe cari a cercat să le învinga prin o muncă devotată şi stăruitoare. Deaceea merită recunoştinţa tuturor, precum şi dreapta răsplătire de a vedea crescând „setea de carte a intelectualilor noştri" atât de mult, încât autorul să se simtă în curând îndemnat a publica în ediţia a III-a, refăcută şi amplificată, aceasta scriere folositoare despre activitatea celui mai ilustru reprezentant al istoriografiei române. **I. L.**

Manuale de istorie română pentru şcoalele minorităţilor germane şi maghiare

Recensiunea manuscrisului

„Lehrbuch der Vaterländischen Geschichte für Unterricht auf der Oberstufe deutschsprachiger Mittelschulen und Lehrer(-inen)bildungsanstalten in Grossromänien" von *Friedrich Müller.*

O examinare atentă a manuscrisului, care cuprinde 288 pagini. mari, va convinge pe oricine, că autorul acestui manual didactic a întâmpinat în lucrarea sa dificultăţi considerabile De o parte năzuinţa de a găsi legăturile între curentele mari ale istoriei universale şi între istoria patriei, de altă parte explicabila tendinţă de a închega într'un întreg organic expunerea istoriei ardeleneşti cu trecutul principatelor romane, l-au pus pe autor pas de pas în faţa unor probleme destul de anevoioase considerând, că până in timpul de faţă nu s'au făcut decât prea modeste încercări în direcţia indicată.

Cu toate acestea se poate constata, că autorul a reușit — prin sârguința sa și prin o pătrundere agera în rostul evoluțiilor istorice deosebite, — să învingă dificultățile începutului și să dea un manual folositor școalelor confesionale săsești din România. Nefiind preocupat de succesiunea cronologică, nici de tendința de a preciza întâmplarile istorice până în amănunte, — cari de cele mai multe ori încarcă făra nici un folos educativ, memoria elevilor și produc desgust, — autorul schițează cu predilecție împrejurările de ordin istoric, economic, social și cultural-politic al seriilor de fapte, pe cari le știe selecționa cu simț didactic și educativ. Sinteza, pe care a dă, presupune firește în cele mai multe locuri, idei aperceptive, cunoștințe anterioare solide, pe cari elevii vor fi avut prilej să și le însușească în cursul inferior și să le aprofundeze în cel superior al școalelor secundare. Astfel rezultatul didactic practic al acestui manual va fi în funcție de o parte de priceperea și devotamentul profesorului de specialitate, iar de altă parte și de felui, cum va fi întocmit manualul de istorie pentru cursul inferior precum și de calitatea întregului învățământ istoric până la treapta superioară, în care el este menit a încununa prin o sinteză largă munca atâtor ani de studiu și a da viitorilor cetățeni toate orientările necesare, spre a putea participa în mod activ la progresul cultural, moral și social al patriei și al poporului, din care fac parte.

După aceste constatări de ordin general îmi iau voie a face câteva observari de amănunt, cari nu urmăresc decât scopul de a inlesni autorului calea spre desăvârșirea lucrării sale, ca să se poată înfățișa din toate punctele de vedere în condițiuni acceptabile.

Iată-le:

1 Titlul manualului să fie modificat astfel: „*Lehrbuch der rumänischen Geschichte* (sau *der Geschichte Rumäniens*) für den Unterricht...

...im Königreich Rumänien".

2. Prefata este prea lungă și supraîncărcată cu motivări, cari po lipsi din un manual didactic; trebue deci înlăturată cu totul sau, dacă autorul ține la ea, s'o reducă măcar la $^1/_2$, omițând paginile I—II, lipsite de claritate și suprimând textul dela pag. V - VI privitor la scrierea numirilor de persoane și de localități.

3. Numirile de persoane și de localități, în tot cuprinsul cărții, să fie scrise întâi în textul original românesc și numai în al 2-lea loc, în parantesă, și în traducere germană, dacă e necesar. Așa d. e. se va scrie *București, Cernăuți, Oradea-Mare* și Sibiiu (Hermannstadt) Orăștie (Bros) etc. Mircea cel *Bătrân, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș*, Mihai Viteazul etc.

4. Gruparea materialului nefiind făcută după criteriile întrinsece ale istoriei Românilor, trebue modificată astfel, ca evenimentele din trecutul românesc să dea titlurile de căpetenie ale împărțirilor în capitole. Cap. IV. *Die Entstehudg christlicher Staaten an der unteren und mittleren Donau* trebue tratat la olaltă cu cap. III: *Die Zeit der Völkerwanderung*, întrucât Bulgarii și Ungurii au fost valurile întârziate ale năvălirii popoarerelor; toate cele spuse despre ei trebuesc reduse considerabil în dimensiuni spre a nu lăsa impresia, că într'un manual de istorie românească se da mai multă atenţiune Bulgarilor și Ungurilor, decât Românilor;

5. In schimb capitolul IV. va purta titlul: *Die Begründung und Befestigung der romänischen Fürstentümer,* care trebue tratat mai pe larg făcându-se amintire şi de formaţiunea politică românească din preajma Dunării, sub conducerea căpeteniilor Seslav şi Tatul în sec. XI, pe la 1070 (cf. N. Iorga în „Revista Istorică“ din 1919).

5. Capitolul V. să fie intitulat: *Principatele române ca .apărătoare ale culturii şi civilizaţiei creştine faţă de invasiunea Turcilor păgâni,*

7. Capitolul VI. să fie intitulat: *Tendinţele Românilor spre unitate naţională înainte şi după domnia lui Mihai Viteazul* arătându-se că atât luptele lui Petru Rareş pentru Ardeal, cât şi scrierile istorice, şi bisericeşti din sec. XVII urmăriau această idee a unităţii naţionale, dar sub forme şi înfăţişeri deosebite.

8. Din cronologie se va omite indicaţia dela pag. 9: „Mitte des 12. Jahrhunderts erstes geschichtliches Hervortreten der Romänen nördlich der Donau“, deoarece cercetări istorice mai recente (N. Iorga, l. c) au dovedit că şi în sec. XI. se pot constata pe baza isvoarelor bizantine formaţiuni politice româneşti în nordul Dunării.

9. La aceeaş pagină în loc de „Walachei“ se va scrie: „Ţara Românească“ sau „Muntenia“. — In genere numirile de Valah şi Valahia, oricât de îndreptăţite istoriceşte, se vor evita pretutindeni ne putând fi admise în manualele didactice pentru şcoalele din Transilvania din motiv, că ele mai au încă şi în timpul de faţă un sunet neplăcut şi jignitor prin faptul, ca usurpatorii politici ai Transilvaniei au imprumutat acestor numiri un accent de ură naţională, de batjocură şi dispreţ secular.

10. Tabela cronologică se va întregi cu următoarele date: 27. III. 1918 adunarea dela Chişinău alipirea Basarabiei la România; 15. IX. 1918 adunarea dela Cernăuţ — alipirea Bucovinei 18. XI. 1918 adunarea dela Albalulia — alipirea Transilvaniei; 8. I. 1919 adunarea dela Mediaş — alipirea Saşilor la România; 10. VIII. 1919 adunarea dela Timişoara — alipirea Şvabilor din Banat; 1920 Ratificarea tratatului dela Trianon. — Tabela cronologică întreagă să fie lăsată la sfârşitul cărţii!

11. Inainte de a intra în materie, să se dea un capitol cu caracterizarea generală a *epocelor istoriei române* arătându-se cum împarte Xenopol, Iorga şi Onciul istoria Românilor în epoce, spre a trezi şi în modul acesta interesul elevilor pentru scrierile celor mai de seamă istorici români.

12. Dela pp. 32, 33, 36. se vor omite rândurile trase cu creion roşu. nefiind întru toate corăspunzătoare adevărului istoric.

13. La pag. 43 în titlu se va pune în loc de: „Das erste geschichtliche Hervortreten des rom. Volkes“ *„Das romänisch-bulgarische Reich“.*

14. La pag. 44—45 se vor suprima cele două rânduri trase cu creion roşu,

15. La pag. 45 titlul „Der christliche Staat Ungarn“ se va modifica astfel: „Die Begründung des ungarischen Staates.“

16. La pag. 47 se vor suprima cele 2 rânduri şterse cu roşu, deoarece nici la Unguri nu s'a întamplat încreştinarea aşa repede (rascher Uebergang) cum afirma autorul, ci a fost rezultatul unui lung proces istoric.

17. La pag. 48 se va omite cuvântul: „Klugen.“

18. La pag. 47—50 capitolul „Die magyarische Staatsorganization“, fiind prea lung şi abstract, se va reduce la $1/2$ şi se va expune în mod mai simplu şi mai concret, spre a-l apropia de înţelegerea elevilor.

19. La pag. 57. rândul 4 din jos se va elimina cuvântul „*herrenloses*“ fiindcă nu corespunde adevărului istoric; Ungurilor le-au trebuit aproape 3 secole spre a putea pătrunde până în colţul sud-ostic al Transilvaniei, dovadă că pământul acesta nu era „*herrenlos*“ — când au năvalit Ungurii.

20. La pag. 60. rândul 4 din jos se va scrie *Székler* în loc de *Magyaren*.

21. La pag. 62. se vor omite 5 rânduri şterse cu creion roşu punându-se colonizarea Saşilor în Transilvania în legătură şi cu cruciatele (cf N. Jorga: Istoria Românilor din Ardeal vol. I).

22. La pag. 76 77. despre Alexandru cel Bun trebue dată o expunere mai amănunţită.

23. La pag. 84—92 cele 2 capitole de istorie turceasca, neaparţinând acestui manual, trebuesc reduse la $1/2$ şi cuprinse sub sub un singur titlu.

24. 92—97 cap. „Die türkische Festsetzung auf der Balkanhalbinsel und an der unteren Donau“ are ca o simplă anexă sumară domnia lui Mircea cel Bătrân, ceeace nu este admisibil. Nefiind vorba de istoria Turcilor, ci de a Românilor, capitolul trebue întitulat astfel: Domnia lui Mircea cel Bătrân şi luptele contra Turcilor, amplificându-l în acest înţeles.

25. La pag. 102. trebuie adăugat încă un capitol despre starea Românilor ardeleni înainte şi după 1437.

26. La pag. 109—110. propoziţiile citate pentru caracterizarea lui *Vlad Ţepes* trebuiesc eliminate, ne cuprinzând nimic educativ şi fiind absolut nepotrivite pentru un manual didactic.

27. La pag. 123 lipseşte un capitol despre Neagoe Basarab, important pentru desvoltarea bisericească, culturală şi artistică a Munteniei; să se întregească acest capitol, dându-se şi o caracterizare a Învăţăturilor lui către fiul său Teodosie, ca una dintre cele mai vechi şi mai importante scrieri de morală religioasă şi politică.

28. La pag. 137 în loc de *Gross-Vornik* se va rectifica Grozav-Vornicul.

29. La pag. 146—7 lupta dela Călugăreni, ca un adevărat Maraton al istoriei militare a Românilor, merită să fie descrisă mai plastic, însistându-se şi asupra disproporţiei forţelor militare, cari s'au ciocnit acolo, pentruca numai astfel va putea fi înţeleasă de elevi biruinţa lui Mihai. O comparaţie între lupta aceasta şi cea dela Podul înalt va contribui de asemenea la o mai bună înţelegere.

30. La pag. 147 „Errichtung der ersten gr.-or. Metropolie“ in *Weissenburg*“ să se spună că în Alba-Iulia a existat mitropolia româna şi înainte de Mihai-Viteazul, el a contribuit numai la restaurarea şi consolidarea ei.

31. Urmările faptei lui Mihai Viteazul sunt aratate destul de bine, dar în legătură cu cronicarii sec. XVII la pag. 153—4 trebue amintit, ca nu numai ideea descendenţei romane, ci şi a unităţii naţionale este exprimata clar atât în scrierile lor, cât şi în prefeţele cărţilor bisericeşti din acelaş secol.

32. La pag. 168 9 Capitolul despre Mateiu Basarab şi Vasilie Lupu trebue amplificat arătându-se şi importanţa acţiunilor culturale, artistice şi

de legiuire în limba română (Pravilele din 1642, 1646, 1652) din timpul lor. Titlul capitolului trebue modificat astfel: „Domnia principilor Mateiu Basarab şi Vasilie Lupu", stăruind şi asupra planului acestuia din urma de a cuceri Transilvania.

33. La pag 169 capitolul: „Die Zeit der wiedererstarkten" . . . sa fie intitulat astfel: *Starea principatelor române pe timpul succesorilor lui Mateiu Basarab şi Vasilie Lupu.*

34. La pag. 174 5 domnia lui Constantin Brâncoveanu, ca una din cele mai binecuvântate în roade culturale şi artistice, trebue tratată într'un capitol special însistând şi asupra relaţiilor lui cu Transilvania şi asupra influenţei culturale, pe care o exercitau tipariturile româneşti. greceşti, slavone, arabe, iberice din Bucureşti asupra popoarelor ortodoxe din Orientul Europei.

35. La pag. 178. Dinastia Cantemireştilor în Moldova merită un capitol special, în care se va arata şi activitatea istorică literară şi filozofică a lui D. Cantemir, adevărat erudit de renume european, ale cărui scrieri istorice apărute în limba latina au fost traduse în limba engleză şi germană încă din secolul XVII

36. La pag. 186. se va mai adauge un capitol despre starea socială politică şi culturală a Românilor ardeleni în sec. XVII, citându-se din „Aprobatae" şi „Compilatae Constitutiones" textele cari arată, cât de vitreg au fost ei trataţi din partea legislaţiei ardelene.

37. La pag. 191. alături de Şofronie se va aminţi şi „Popa Tunsu" (Ioan Piuariu) din Sadu, tatal vestitului oculist Ioan Molnar (Piuriu) de Müllersheim, cel dintâi profesor român la Universitatea din Cluj.

38. La pag. 192. lângă G. Şincai se va aminti şi Radu Tempea protopop din Braşov ca director al şcoalelor naţionale româneşti din Transivania.

39. La pag. 201. Mişcarea politică a Românilor ardeleni din 1790—92, fiind punctul de mâncare al politicei româneşti din sec. XIX. merită sà fie tratată mai pe larg, într'un capitol special.

40. La pag. 203. Unitatea impositelor era în Ţara Rom. „Iude" — 4 familii şi nu o familie împărţită în 4 sau 1/4 de familie, cum crede autorul.

41. La pag. 224. se vor omite 5 rânduri trase cu roşu, în cari Românii din fundus regius sunt înfăţişaţi ca *iobagi ai Saşilor;* tot astfel se va elimina şi cuvântul »*allein*« din propoziţia următoare, fiindcă nu corăspunde adevărului istoric; însuş textul diplomei lui Andrei din 1224 dovedeşte contrarul.

42. La pag. 228. pentru „des romänischen Volks" se va zice, „der romänischen Nation"; se va arata mai pe larg importanţa programului naţional-politic al Românilor dela 1848, staruind în deosebi asupra punctului 1. *independenţa naţională-politică* 2. *independenţa naţională-bisericească* 4. *libertatea industrială şi comercială şi* 16. *protestul contra unirii Transilvaniei cu Ungaria.*

43. La pag. 233. Despre *Ştefan L. Roth* să se scrie ceva mai pe larg, dându-se o apreciere a activităţii sale publicistice şi a martiriului său naţional.

44. La pag. 250. In loc de terminul creat adhoc de Habsburgi „gr. orientalisch" se va scrie pretutindeni »*ortodox*«.

45. La pag. 265. se va face amintire şi de activitatea importantă a istoricilor şi filozofilor: N. Balcescu (Mihai Viteazul) Cogălniceanu (Letopiseţele, cronicele României) Bariţiu (Ist. Trans). Şaguna, (Istoria bisericeasca), Cipariu (Acte şi fragmente, gram. limbei române) Al. Odobescu (arheologie) Haşdeu, Cuvinte din Bătrâni., Istoria critică a Românilor, Etimologicum Magnum Romaniae) Xenopol Ist. Românilor şi filozofia istoriei; I. Bogdan studiile slave D. Onciul Originile principatelor române) şi N. Iorga Gesch. des romänischen Volkes: G. des osmanischen Reiches etc. etc. etc. V. Pârvan (arheologie) Ovid Deusuşiam (filologie) N. Desusianu (Ist. Rev. lui Horia) Sextil Puşcariu, (Dicţionarul limbei române.)

46. La pag. 282 în legătură cu lupta dela Mărăşeşti să se spună apriat, că în focul luptei armata română a rămas singură, fiind tradată de Ruşi.

47. Cartea să se termine cu declaraţia dela Mediaş a Saşilor şi cea dela Timişoara a Şvabilor Aceste declaraţiuni să fie reproduse textual.

48. La sfârşitul cărţii să se dea şi o înşirare bibliografică a scrierilor istorice, utilizate de autor precum şi a altora, cari pot fi accesibile elevilor din cl. VIII. În această clasă de liceu mulţi elevi simt adeseori necesitatea de a se informa în mod mai precis şi mai amănunţit asupra unor evenimente şi personalităţi istorice, cari le-au trezit, în cursul studiului, interes mai viu.

49. Tot astfel e de dorit, să se tipărească la sfârşitul carţii şi seria cronologică a principilor din Muntenia, Moldova şi Transilvania, fiindca elevii adeseori vor căuta să-şi fixeze din nou timpul domniei unuia sau altuia dintre aceşti voivozi.

50. O serie cronologică să se dea şi pentru conducătorii mai importanţi ai Saşilor.

Ţinând seamă de toate observările şi propunerile enumerate mai sus, nu mă indoiesc ca autorul va reuşi să dea şcoalelor confesionale saseşti, în serviciul cărora se află, un excelent manual didactic, pentru care îi vor fi recunoscători atât profesorii, cât şi elevii acestor şcoale.

I. Lupaş.

*

Observare: Înainte de aparţia manualului publicat de d. *Dr. Friedrich Müller* învăţământul istoriei române în şcoalele minorităţilor germane era în mod firesc influenţat de tendinţele şi concepţiile vechilor manuale traduse sau prelucrate după autori unguri. cari aveau obiceiul sa înfăţişeze populaţiunea autohtonă a Transilvaniei ca pe nişte „hoarde de Pecinegi şi Valachi pribegi" cf. *Lehrbuch der ungarischen Geschichte nach Ludwig Mangolds Pragmatischer Geschichte der Ungarn für die Oberklasse deutschsprachiger Mittelschulen und Lehrerbildunganstalten* bearbeitet von Rudolf Briebrecher. Nagyszeben (Hermanstat) 1908 pag. 31, unde se pot ceti următoarele afirmaţiuni: „Das den Sachsen zur Besiedlung überwiesene Gebiet wird als *desertum* bezeichnet und ausser vereinzelten magyarischen und slawichen Ansiedlungen haben sie darin wohl nur *wenige Horden herumstreifender Petschenegen und Walachen vorgefunden.* Erst durch die Besiedlung wurde dieser Teil Siebenbürgens zu einem wertvollen und gesicherten Besitz der ungarischen Krone".

Manualul publicat de d. Teodor Bălan în Cernăuţi la 1919 (Geschichte der Rumänen, Lehrbuch für die oberste Klasse der Mittelschulen) şi, în măsură mai însemnată, manualul d-lui director Friedrich Müller, apărut în Sibiiu la începutul anului 1922, vor face bune servicii învăţământului istoric din şcoalele secundare ale minorităţii germane. Iar pentru şcoalele primare este bine întocmit manualul »*Lehrbuch für deutsche Volksschulen im Königreich Romänien. Geographie, Geschichte, Verfassungslehre.* Verfasst von Volksschullehrer *Franz Schager*. Timişoara 1921.

Pentru şcoalele secundare ale minorităţii maghiare s'a prezentat la începutul anului 1920 un *mss* tradus în mare parte şi prelucrat după manualul lui Aguletti, întregit cu o schiţă a istoriei maghiare: „A román nemzet történelme és a magyarok történetének vázlata" de P Dejeu. Faţă de acest mss părerea recensentului a fost că „principiar nu se poate admite, ca într'un manual de istoria patriei, menit a da nu numai conoştinţe, ci şi educaţie naţională elevilor din şcoalele secundare, să se introducă o astfel de bifurcaţie, tratând pe lângă istoria poporului dominant, aproape în aceeaş măsură, şi istoria unui alt popor. Acest procedeu are drept urmare lipsa de unitate a manualului, iar în ultimele lui consecinţe el ar îndreptăţi oricare fragment de popor din cuprinsul patriei române, să ceară acelaş lucru. Şi atunci în locul istoriei naţionale, făuritoare de suflete şi îndrumătoare a voinţii obşteşti într'o direcţie unică — s'ar da în mâna elevilor diferite manuale de istorie a Românilor, a Ungurilor, a Evreilor, a Saşilor, Şvabilor, Secuilor etc. Nu poate fi nimic de obiectat înpotriva lămuririi situaţiei acestor popoare în diferite timpuri, dar totdeauna în strânsă legătură cu părţile corăspunzătoare ale istoriei româneşti. A introduce însă în manual nu adevarat paralelism dela un capăt la altul, e in detrimentul unităţii didactice şi nu concorda nici cu dispoziţiile planului de învăţământ în vigoare".

Manualul a aparut totuş la Oradea-Mare în 1920. cu titlul modificat astfel: „Románia törtenete középiskolák használatára. Szerkesztették: V. Candrea és P Dejeu".

Tot ca prelucrare a manualului Aguletti — dar făcută în mod mai inteligent — e a se considera şi cartea publicată de directorul Dr. Szöcs Géza cu titlul: „A román nemzet és Románia történelme I. rész A románok östörténelmétöl a fanarioták koráig."

In sfârşit din încredinţarea secretariatului general al instrucţiei din Cluj a apărut la începutul anului 1921. manualul întitulat. „A román nemzet története rövid elöadásban. Iskolai és magánhasználatra irta Dr. I. Lupaş". Apariţia acestui manual a fost întâmpinată de ziarul *Ellenzék* (16 Aprilie 1921) din Cluj cu următoarea apreciere: „Acesta e al 3-lea manual de istorie română, pe care îl cunoaştem şi e incontestabil, că în scurt timp le va întuneca pe celelalte cu desăvârşire (kétségtelen, hogy amazokat rövidesen teljesen elhomályositja). Autorul stăpâneşte deplin materialul, ceeace la manualele anterioare nu s'a putut observa. (A szerzö anyaga felett tökéletesen uralkodik, ami az elözö könyveknél nem látszott meg.) Durere însă, nici acesta nu e scutit de orice prejudecată şi cu toate că lucrarea semnifică un progres mare, noi totuş credem în sosirea unei odiectivităţi şi mai mari (bár a munka nagy haladást jelent, mi még mindig nagyobb

tárgyilagosság eljövetelében hiszünk)" . . . Autorul a cerut numai decât recensentului, prin o scrisoare adresată redacţiei, să i se notifice acele capitole sau expresiuni ale cărţii, cari ar putea fi considerate de către cititorii maghiari ca lipsite de obiectivitatea necesară, spre a le putea cerceta şi revizui cu mai multă severitate la o eventuală nouă ediţie. Această cerere a rămas însă fără nici un răspuns.

I. L.

Măruntişuri.

Cum se numia tatăl lui Gheorghe Baritiu?

In necrologul publicat de G. Baritiu la moartea tatălui său în „Transilvania" d n 1869 pag. 141 (Hoc ei filius major monumentum posuit) se spune că *Ioan Popu-Baritiu* a studiat în Blaj, Cluj şi *Arad*, a fost preot *3 ani* (1809—1912) în Jucul-de-jos (comit. Cluj), de unde a trecut apoi în *Petridul-de-Mijloc*, locul naşterii sale (aproape de Turda). Aci a răposat în etate de 84 ani, după o păstorire de 60 ani, în cursul cărora a edificat biserica „în parte prin spesele sale".

In biserica din Jucul-de-Jos se păstrează, legată în scoarţele unui *Penticostar*, tipărit la Blaj în 1768, epistola adresată din Blaj *la 18 Noemvrie 1810* de «binevoitoriul frate *Petru Popovici, samtartău*» către tatăl lui Baritiu: „*Ioanni Popovits* Parocho Zsukiensi G. Catholico Domino *fratri* singulariter colendissimo a/Zsuk".

De aci se vede că tatăl lui Baritiu nu purta la începutul carierei sale preoţeşti numele *Pop*, ci *Popovici*. Indicaţiunea că el ar fi studiat şi la *Arad* admite presupunerea că ar fi fost hirotonit preot la episcopia de acolo.

Schimbarea numelui de *Popovici* în acela de *Popu* şi apoi adausul *Baritiu* nu este încă deplin lămurită; motivarea dată în autobiografia lui *G. Baritiu* tipărită în Sibiu la 1892, nu pare suficientă.

I. L.

Un amănunt relativ la Vasile Aron
(Mustrarea lui de către guvernul ardelean din Cluj)

No. 803 Sacrae Caesareae Regiae et Apostolicae Mattis M. Principis Traniae et Siculormu Comitis D. D. Nosri Clementissimi Nomine!

Generose Prudentes ac Circumspecti Nobis honorandi ac benevoli. Salutem et Gratiae Caesareo-Regiae Incrementum. Advocato *Basilio Aaron* in Procuratoria sua functione illo culposo facto, quod immoderato Stilo Instantiam Valachorum Felsö Bajomiensium*) intertentionem ovium altis-

*) Basna.

simo loco indulgeri suplicantium promoverit, et debitam erga G. Regium reverentiam nequaquam observaverit, semet reprehesione dignum reddente, D. Vestris in sequellam altissimi jussus eatenus ad Regium Gubernium exarati hisce committi, ut praedeclaratum antelati Advocati Basilii Aron in suam praesentiam constituendi inconvenientem agendi modum eidem altissimo nomine publice et serio admonere noverint. In reliquo altefata Sua Mtas benigne propensa manet. E Regio M. Ppatus Transilvaniae Gubernio. Claudiopoli die a mensis Febr. 1813.

G. C. Bánffy m. p. Andreas de Heydendorf m. p.
secretarius

Magistratui Cibiniensi.

8. III. 1813. Gutachten: Der Advocat Aron sey in der heutigen Session zu constituieren um demselben der Inhalt dieses hohen Gub.-Decrets aufzulesen und hiernach der anbefohlene Verweis zu geben.

I. L.

Un portret al lui Mihai Viteazul în Muzeul din Avignon.

Multă vreme nu s'au cunoscut de la Mihai Viteazul de cât portrete gravate, unele destul de stângaciu lucrate, ceia ce ne făcea să ne îndoim de asemănarea lor cu modelul reprezentat. Singură gravura lui Hegidiu Sadeler, executată la Praga în 1601, ad vivum, deci după natură, ne da o idee de energia, de intesa viaţă internă a eroului, de trecutul său sbuciumat, care lăsase urme adânci brăzdând bărbăteasca sa faţă.

Dimitrie Sturdza în 1892 [1]) a avut norocul să descopere în muzeul de pictura din Viena, pe atunci muzeu imperial, un tablou de Frantz Francken cel Bătrân, artist flamand, pictor de curte al împăratului Rudolf. In acest tablou, reprezentând pe Cressus arătându-şi bogăţiele lui Solon, după un obiceiu destul de frecvent în acest timp, personagiele erau portrete de ale contemporanilor, din anturajul imediat al pictorului. In stânga privitorului se vede una din figurile cele mai simpatice şi mai expresive de pe această pânza, chipul însuşi al marelui nostru voivod. Ştiut est că el se găsia la Praga în 1601, când a fost pictat tabloul.

Pe langă calităţile reale artistice ale operei lui Francken, pentru noi Românii ea avea o importanţa capitală, reprezentând singura imagine în culori a viteazului Domn.

Vizitând muzeul Calvet din Avignon, vara trecută, am avut plăcuta surprindere să descoper acolo o replică dupe celebrul tablou din Viena. Calităţile acestei picturi sânt aşa de evidente, în cât ... deşi este greu să te pronunţi când nu ai în faţa ambele lucrări .. nu mi se pare de loc inferioară celei din Viena. In orice caz ea este într'o mai bună stare de conservaţiune de cât aceasta.

[1]) *Const. V. Obedeanu*, Portretele lui Mihai Viteazul, Bucureşti 1906, p. 14.

Scriind conservatorului muzeului pentru a-i cere informaţiuni asupra felului cum acest tablou a pătruns în colecţia Calvet, am primit răspunsul că a fost cumpărat de muzeu în 1827 din colecţie Sauvan. Mai departe nu se poate urmări nimic; deci ne este imposibil să aflăm cum a patruns în Franţa. Acest tablou pe nedrept este atribuit în catalogul muzeului lui Franz Floris, pictor flamand, ca si Francken, dar care murise încă din 1570, la Anvers. Prezenţa lui Mihai Viteazul printre personagiile reprezentate este un indiciu sigur de o dată cu mult posterioară morţii lui Floris. El nu poate fi de cât tot al lui Francken.

Semnalez deci acest tablou atenţiunei cercetătorilor noştri cari se ocupă cu iconografia Domnilor români.

G. Oprescu

Necrolog.

Dr. Ion Sârbu.

La vârsta de 57 ani s'a stâns, în Rudăria, — satul său natal — părintele Dr. Ion Sârbu, unul dintre cei mai bine pregătiţi istorici români.

Născut la 19 Februarie 1865, ca fiu al preotului Iacob Sârbu, a studiat în Caransebeş, Dobriţin, Pojon şi Braşov, iar studiile universitare le-a început la Jena şi le-a terminat la Viena, unde a luat şi doctoratul, prezentând ca teză o importantă monografie istorică asupra relaţiilor exterioare ale lui Mateiu-Vodă Basarab: „Mateiu-Vodă Basarabas auswärtige Beziehungen“, apărută în Leipzig la 1899 şi apreciată favorabil în reviste de specialitate române, maghiare, germane şi franceze.

Încurajat de buna primire cu care fu întâmpinată cea dintâi scriere a lui, s'a apucat să studieze epoca lui Mihai Viteazul, adunând material bogat pentru o monografie a marelui Domn. Planul acestei lucrări l-a croit însă în dimensiuni atât de vaste, încât nici în două decenii nu l-a putut duce la îndeplinire pe de-a întregul.

La 1904 a publicat în Bucureşti volumul I al monografiei intitulate: „Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul, Domnul Ţării-Româneşti“. Acest volum cuprinde o analiză foarte amănunţită a tuturor izvoarelor istorice ale epocei şi o expunere conştiincioasă a momentelor importante din viaţa şi domnia lui Mihai până la 1598.

În prefaţă arată autorul greutăţile ce a întâmpinat până a scris această carte şi se tângueşte asupra „lipsei de noroc“ în cuvinte, cari chiamă în amintirea cetitorului soarta mult sbuciumatului Gheorghe Şincai.

Dar „lipsa de noroc“ avea să se schimbe curând într'un noroc, de care puţini istorici români s'au putut împărtăşi până la dânsul. În sesiunea generală din 1905, Academia Română i-a acordat marele premiu Năsturel de 12 000 Lei, ţinând seamă de recomandaţiunea cuprinsă într'un raport deosebit de elogios, în care se facea constatarea, că cel ce s'a încumetat să ia asupră şi

sarcina de a scrie o istorie specială despre Mihai Viteazul „era de sigur cel mai bine pregătit din tinerii noştri istorici, era, fără îndoială, spiritul cel mai potolit şi mai cumpănit, scriitorul conştiincios şi obiectiv, observatorul cel mai fin şi muncitorul cel mai cu rost, dacă nu cel mai harnic, astfel încât lucrarea sa, dacă din punctul de vedere al formei, al stilului şi al limbii întrebuinţate, lasă întru câtva de dorit, însă din punctul de vedere al cuprinsului, al studiului ştiinţific şi critic al izvoarelor, al combinării rezultatelor, dobândite prin acest studiu, ca şi al expunerii faptelor, după înlănţuirea lor logică şi adevărată, merită toată lauda“.[1])

La 1907 a apărut partea I-a din volumul II, dând istoria anilor 1598—1599 cu toate amănuntele privitoare la cuprinderea Ardealului şi anunţând că în partea a doua a acestui volum va înfăţişa stăpânirea lui Mihai în Ardeal, purtarea curţii împărăteşti din Viena cu el şi a lui cu împaratul, precum şi cuprinderea Moldovei, rămânând ca într'un ultim volum (III) să dea întreg materialul istoric privitor la căderea lui Mihai.

Acestea din urmă însă nu au mai apărut. Căci autorul istoriei lui Mihai, neizbutind să ajungă profesor la Universitatea din Bucureşti, cum ar fi dorit, şi refuzând să primească la Universitatea din Iaşi catedra ce i s'a oferit, — s'a aşezat ca preot, în locul tatălui său, la Rudăria (în Banat), unde îndatoririle cele multe ale oficiului de paroh şi administrator protopopesc l-au împiedecat a îmbogăţi literatura noastră istorică şi cu cele două volume, anunţate în prefaţa dela 1907. A participat părintele Sârbu şi la luptele politice ale Românilor naţionalişti din Banat contra nefastului curent al Burdiştilor, primind în cercul electoral Caransebeş un număr considerabil de voturi (2071), prin cari credea că ar fi dat „lovitura de moarte“ duşmanilor politici ai neamului românesc... „Lipsa de noroc“, pe care o accentuase Dr. Sârbu în prefaţa „Istoriei lui Mihai Viteazul“, — nu l-a slăbit nici în cariera sa bisericească, nici în cea politică.

Spre a învedera calitatea de scriitor a părintelui Sârbu, ne vom mărgini a reproduce aici următoarea descriere geografică şi istorică-politică a Transilvaniei dela începutul capitolului, care tratează despre cuprinderea ei de către Mihai: „Transilvanie, Transilvanie! Ţară a munţilor păduroşi, Ţară de peste pădure, Ţară de peste munţi“! Ţară plină de atâtea daruri dumnezeeşti! Pământ roditor, păduri cu tot felul de lemne şi fiare sălbatice, munţi ce ascund bogăţii de aur, de sare şi de cărbuni, munţi ce şi-au deschis sânul să verse râuri binecuvântate peste văile şi câmpiile tale! Ţară întinsă! Hotarele tale ajung până unde se sfârşesc poalele dealurilor, copiii munţilor ce te încunjoară. Ţară frumoasă! Tu toate le ai, ca să poţi fi fericită!... Şi totuşi ce gemete înfundate se ridică prin văzduhul tău şi se răsfiră departe peste hotarele tale! Câmpia dela Apus şi câmpia dela Răsărit — Miazăzi sunt cutremurate de suspinele tale. Par'că Ţările acestea n'ar avea inimă. Par'că tu ai fi inima amândurora. Două Puteri de Stat se frământă în toată fiinţa lor de grija ta. Una de durere, alta de ciudă şi de necaz; una de nădejde, alta care te ţine în ghiare, îngrozită de frica viitorului tău. Una are credinţa nebună, că numai aşa te va putea stăpâni până la sfârşit, cum te stăpâneşte de 900 de ani, dacă fiii ce-ţi scormonesc brazda,

[1]) Cf. Analele Academiei Române, seria II, t. XXVII., 1904—5, pag. 356.

ce-ţi păşunesc livezile, poienele şi coastele cu turmele lor, dacă fiii ce scot măruntaiele scumpe ale munţilor tăi, de 1800 de ani, dacă aceşti fii ai tăi îşi vor pierde limba ale cărei sunete dulci şi aşezare netedă a vorbelor le-au adus pe buze deodată cu armele Romei biruitoare. Cealaltă nu are altceva comun cu tine decât sufletul copiilor de supt oblăduirea ei, care este tot una cu sufletul copiilor tăi, nimic altă decât dragostea. ce a sădit-o Dumnezeu în inimile celor născuţi dintr'o mamă, dragoste care e cu atât mai ferbinte, cu cât copiii sunt mai bine crescuţi. Atâta că această Putere, cea dela Răsărit-Miazăzi, trebue să se simtă datoare a nu lăsa pe copiii aceleiaşi mame să fie striviţi undeva. Şi nu dragostea singură, chiar trebuinţa ei de viaţă ar cere să caute ca fraţii supuşilor săi să nu piară nici unde. Dar, în casa altuia nu ai drept să te amesteci — aşa zic astăzi cârmuitorii de ţări. Şi totuş ei s'apucară să facă rând în Turcia! Şi totuş încă de mult auzit-am pe Ion Brătianu, ministrul cel mare, zicând: nu pot suferi ca pe sora mea s'o bată cumnatul şi eu să stau cu mânile în sân. Pentru aceasta, Transilvanie mândră, durerile tale umplu de tristeţă crăimea vecină. Iacă de ce suferinţele năduşite ca şi vaetele adânci ale fiilor şi fetelor tale strâng pumnul fraţilor liberi şi închid bucuria surorilor de peste hotar — căci trebuie să rabde tăcând — ştie Dumnezeu până când . . . Iată de ce crăimea stăpână atâta te-ar strânge în braţe de să-ţi iasă şi sufletul! Ea se sbate ca omul fără nădejde, căci duce luptă cu firea . . . Dar tu, Ţară a nenărocului, mângăie-te, ai credinţă, e vremea aproape să ţi se sfârşească tot chinul! Când prea e încruntat Asfinţitul, răsare Soarele în geană şi atunci — atunci urmează furtună curăţitoare! . . . Ori va porunci Dumnezeu vânturilor şi vijeliei să stea? Ori ne va trimite El, Bunul pe Împăciuitorul, să prindă de mâni Nedreptatea, punând pe tot natul la locul ce lui se cuvine?

„Chinuitorii tăi, Transilvanie tristă, necinsteau acum 307 de ani, numele Impăratului dela Viena. Ei se smulgeau din puterea stăpânului lor după drept şi-şi întindeau mânile către împărăţia păgână. Atunci Mihai Vodă, Domn fără păreche în trecut, se rugă de Impăratul, să nu poarte ruşinea, să nu ierte ocara. El avea drept şi datorie s'o facă. Slujise creştinătăţii, slujise împărăţiei, purtând război minunat cu păgânii. Şi iată că Domnii tăi, Ardeal preţios, erau să-i taie legătura cu Praga, unde şedea Impăratul atunci. Asta el nu putea să o rabde. Dar Rudolf II fu blând cu vătămătorii şi prea îndelung răbdător către ei. Şi apoi el avu nenorocul s'asculte de sfetnici prea mici pentru timpul cel mare şi să pună la locul cel bun un General rău, cu sufletul negru, urmărind ale sale măriri. Şi blândeţa aceasta şi şovăirea de sus şi strâmbătatea şi necredinţa stăpânitorilor tăi mici de jos şi trufia lor şi duhul lor de asuprire către Vecinul Român şi trebuinţa acestuia de viaţă nouă pentru neamul său aveau să-ţi aducă, Transilvanie scumpă, fulger şi trăsnet dela Răsărit şi apoi — potop de necazuri dela Apus. Şi târguiala cu ei şi bănuelile lor şi ale sfetnicilor împărăteşti, şi ura Generalului şi selbaticu-i dor de a fi singur, de nime umbrit şi stăpânitor pe rodul muncii altuia, puseră capul Domnului Mare care a vazut printre veacuri. Şi de păcatul de atunci tu suferi şi astazi... Dar tu prinde inimă şi nu lasa mâhnirea sa te cutroapă. E un Impărat puternic şi iubitor

de dreptate la Apus, şi un Mare Crai luminat priveşte la tine cu drag dinspre Rasarit. Şi se spune, se pare, se vede ca-s prietini. Şi Impăratul ştie că poporul tău, adevăratul tau popor, i-a fost în veci cu credinţă şi pricepe că dela dânsul aşteaptă să-i facă rândul dreptăţii. Şi Craiul dela hotar îţi iubeşte poporul. Şi atâtea păţanii din vremuri ce se urmara nu pot să nu deschidă odata mari ochii datori sa-ţi vadă în suflet şi la fapte bune şi drepte să îndemne. Dar păţaniile moşilor trebuesc cunoscute după adevăr. La aceasta cercetare ne întoarcem". [1]).

Este în aceasta descriere un ciudat amestec de accente lirice cu tonul istoric — narativ, de reflexiuni politice cu aluzli şi vaticinaţii de ordin naţional, pe cari la 1907 — în Ungaria lui Apponyi şi în Banatul lui Burdia — nu cuteza oricine să le exprime nici măcar în această forma de pareneza.

După „Vestitele fapte şi perirea lui Mihai Viteazul" scrise (»*deduse*«) de entuziastul bănaţean Damaschin Bojâncă la 1830 în „Biblioteca Românească", după chibzuita carte publicată la 1858 de ardeleanul Aron Florian despre »Mihai II Bravul«, — vasta şi temeinica monografie a părintelui Dr. I. Sârbu este incontestabil cel mai important prinos de recunoştinţă adus din partea celor desrobiţi eroicului desrobitor dela 1600. Păcat că autorul ei s'a coborît în mormânt (15 Mai 1922), fără să fi avut norocul de a-şi vedea opera aceasta terminată.

I. Lupaş

---

[1]) Vol II., partea I., pag. 251 253.

Adaus.

Sensul şi derivaţia atribuite mai sus (p. 311, n. 2) lui *arminturi* se confirmă decisiv prin singularul *armînt* din următorul pasagiu al baladei „Gheorghiţă Zătreanu“ (Pamfile, *Cîntece de ţară,* p. 47):

Şi zicând cuvîntul,
[Voinic Moldovan]
Lepădă *armîntul,*
Braţele 'ntindea,
Pe Turc cuprindea . . .

Înţelesul de „arme, totalitatea lor la un om înarmat“ (Pamfile, *o. c.*, Glosariul), deci „armament“, se evidenţiază şi prin pasagiul similar din balada „Stoian Bulibaşa“ (Giuglea-Vâlsan, *De la Românii din Serbia,* p. 49, cu varianta Picot):

Da Stoian cînd mi-auzia,
De naşu-so mi-asculta,
Armele le lepăda . . .

La formarea pl. *arminturi* (în loc de *armînturi*) va fi contribuit analogia dubletului usual în *-minte: morminte* (cf. n. topic *Murmenţi,* într'un act muntean din 1636, la Iorga, *Stud. şi doc.*, VI[2], 470), *jurăminte, legăminte, veşminte,* etc. (cf. Pascu, *Sufixele romîneşti,* p. 47, adăugind, cu această ocasie, din Frîncu-Candrea, *Moţii,* p. 105: *şolămînturi,* „obiectele necesare la întîrniţatul calului“, deci: *şelământ, şeomânt, înşeuământ* = lat. **sellamentum?).*

Cât pentru sincoparea lui *-mă-*, avem exemple destule: *mă-sa, măligă,* din *mamă-sa, mămăligă,* etc.

— Observăm ulterior că etymonul *baiulus* pentru *baier* (Candrea-Philippide) fusese propus încă din 1900 de Creţu *(Lexiconul Mardarie,* p. 307).

— Cu privire la „Călătoriile lui Macarie“, pe care le întrebuinţăm mai sus (p. 313), ar fi, poate, locul să lămurim aici câteva puncte neclare:

Secretariul Patriarhului povesteşte (ed. Cioran, p. 34) că la o liturghie în biserica Barnovschi din Iaşi „fură presenţi patru mitropoliţi: Vlădicul Curţii locale [Varlaam], mitropolitul Sofiei Velasie, mitropolitul de Naupact în Moreia, şi un Vlădică din Georgia de curând sosit de la Moscova cu o abundentă colectă de elemosină. El se recomandă că e episcopul unei biserici în ţara *Dadian*, unde se păstrează o cămaşă a Maicii Domnului".

Această „ţară *Dadian*", *country of Dadian* la Belfour (p. 67), neidentificată până acum, nu e alta decât acea τοῦ Δαδιάννου *αὐθεντεία (sic)*, de care vorbeşte Chalcocondylas (ed. Bonn, p. 467), în descripţia Georgiei sau Iviriei (Ἰβηρία), — „Ivirul" marelui mitropolit Antim.

Altă enigmă, a „egumenului ortodox, care se zicea a fi din *Insulele Britanice*, menţionate de Ioan Hrisostomul, dintr'un oraş numit *Hervat*" (ed. Cioran, p. 100), e definitiv elucidată, după publicarea hrisovului de la Vasile Lupu către „sfânta mân. de la Lepovina, din pământul *Vretaniei*, în Ţinutul ţării Croaţiei" (v. *Rev. p. Ist., Arh. şi Fil.*, IX² [1903], p. 87 sqq.)

Acel „Sf. Ioan *Ei-Rahoum*", după care s'ar numì cutare oraş nemţesc (ed. Cioran, p. 76) şi pe care Belfour declară că l-a căutat zădarnic în pinaxurile hagiografice (p. 100, nota), e „Saint-Jean l'Aumônier", *Iuhanar-rahym* al Arabilor (Kieffer-Bianchi, II, 1286).

Supt *Gharâdâs*, numele unei „vechi şi mici mănăstiri" de lângă satul *Nucşoara* (ed. Cioran, p. 232 sq.), bănuim că se ascunde însuşi sinonimul grecesc al rom. *Nucet* (cf. sârb. *Oreahoviţa)*: Καρύδι, Καρυδιά, Καρύδάκι, Καρύδας (cf. centrul athonit *Karyeś*, ἐν Καρυαῖς, în N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu ţerile noastre*, p. 5, iar, pentru echivalentul onomastic românesc, cf. măn. *Cozia* şi *Nucet)*.

— *Pecetea-lui-Solomon* (p. 320, nota 1) se chiamă şi planta Polygonatum officinale (Sceau-de-Salomon, Siegelblume), numită încă, între altele: *coada-cocoşului* şi *iarbă-de-durori* (Panţu, pp. 209, 67).

V. Bogrea

Addenda-Corrigendă.

Pag. 150 r. 14 de sus, să se cetească *302*, 14, în loc de 303, 14.

Pag. 152 r. 6 de sus să se cetească *715* urm., în loc de 713.

Pag 153 n 2 să se cetească II, 10, 9. în loc de I 10 9.

Tabela greşelilor dela p. 161 până la 276 se află în text la pp. 277-8.

Pag. 310, r. 16 de sus (nota), adauge: relativ la et. propus în locul lui коуконосъ (Tiktin), cf. şi turc. *qoqonoz* „muscadin, petit-maître, coquet", propriŭ: „coconaş", — echivocurile fiind în caracterul „Istoriei ieroglifi-e" (d. e. *Helge*, „nevăstuică", originar: „doamnă", epitetul „nevesteĭ fecioare, fecioarei neveste" a lui M. Racoviță).

Pag. 312, r. 20 de jos (notă): într'o variantă a cimiliturii, din „Şezătoarea pe 1922, p. 208, *cinie* e glosat: „cămară".

Pag. 313, r. 1 de jos, în loc de: 52, ceteşte: sq

Pag. 313, r. 4 de jos (nota 3), adauge: privitor la proveniența olandesă a „ciniilor", de notat că tocmai în sec. XVII, Delft, în Olanda, era renumit prin industria faianței de imitație chinesă (René Jean, *Les arts de la terre*, Paris 1911, p. 166 sqq.; comunicat de d. G. Oprescu).

Pag. 317, r. 14 de sus, în loc de: „poate", ceteşte: „prinde."

Pag. 319, nota, la sfârşit, adde: „Un fel de amuletă, la gîtul copiilor" se chiamă, în Transilvania, *număruş* (Rev. Tocilescu, 1893, p. 119) = lat. *numerus* (ca termin de cancelarie), pronunțat ungureşte şi asimilat cuvintelor rom. în *-uş*.

Pag 323, r. 7 de sus, adauge: „Afişarea" epistoleĭ către Abgar, ca talisman, pe poarta cetăților, se cunoaşte încă din Procopius (*Bell. Pers.*, II, 12): Εδεσσηνοὶ δὲ... τὴν ἐπιστολὴν ἀντ' ἄλλου φυλακτηρίου ἐν ταῖς τῆς πόλεως πεποίηνται πύλαις (ed. Bonn, I, p. 208). Iar despre „ridicarea deasupra porții cei de obşte a cetății Edesiĭ" a „ceĭ nefăcute de mînĭ icoane", saŭ „dumnezeescului haractir" (= τὸν ἅγιον Χαρακτῆρα din Syncellus, *Chronogr.*, ed. Bonn, I, p. 622) al Mîntuitoruluĭ, cu anexa „scrisoriĭ", adecă a răspunsului primit de „Avgar, Domnul loculuĭ (τοπάρχης)", de la Isus, prin Anania, e vorba şi'n legenda respectivă din Sinaxariu (v. *Mineiul* din 16 August), unde se dă *in extenso* corespondența: la ea se referă şi pasagiul despre icoana miraculoasă din „Săbraniea a Sfîntului Alexie, omul lui Dumnezău" (*Rev. Toc.*, an. II, vol. I, *p. 345*).

Pag. 323, r. 18 de jos, aduge (ca notă): Legătura semantică dintre rom. *samcă* şi sl. *самъка*, „ipsa, sola" (cf. *samavolnic*) se lămureşte prin însuşi numele *Ielelor* (cf., în Moldova: *boală de dînsele*, „reumatism". la Viciu, p. 40: *dintru-Iele*), de la *ea* („tabù"!), cum şi prin numele de *Samodiva* („monstru solitar") al aceleĭ ființe mitologice, cu care țărancele severinene blastămă copiiĭ (Cihac, II, 95) şi care e, de sigur, identică cu *Samodia* sau *Sila Samovila*, de origine sîrbească, din poesia populară, —

de unde, probabil, şi: *Samvila*, prin contaminaţie cu *Săvela*, „sora lui Solomon" din „Alexandrie", adecă: *Sibila* (*Sîmbea* are altă explicaţie decît cea dată de Meyer-Lübke în „Convorbiri Literare", 1912, p. 7 sq.; iar pentru *Vila*, care umple poesia slavă suddunăreană, cf. controversa Hasdeu-Cihac, asupra „Zinei Filma").

Pag. 328, r. 1 de sus, adauge (notă): Despre «Soltana, fata Mirceĭ Voevod din Ţara-Muntenească (*ot Zemli Mon̄skoe*)», v. Ghibănescu în rev. „T. Codrescu", I, p. 49, şi Iorga, în „Rev. ist.", II.

Pag. 365 n. 2, să se cetească secolului în loc de secolul.

Pag. 383, r. 20 de jos; pentru *ulah* equus, cf. totuşi şi *ulak*, „olac".

Pag. 384, r. 13 de jos, adauge: *Calmuş*, picior de munte şi pârîu în Bacau; cf. vr. *Calmăşi* = Calmucĭ şi *Calmăşul*, n. de fam. al lui Sc. Calimah. Aceeiaşi origine etnografică au şi n. topice *Berendiş* (părîŭ, Roman), *Berendeiu*, (vîlceà, Olt). *Berindeiu* (deal, Mehedinţi), etc., direct sau prin n. de fam. *Berendeiu*, *Berindel*, *Berinde*, *Berende*, etc. (v. I. Bogdan, în Creţu, *Lex. Mardarie*, p. 14. sqq.), de la seminţia turco-pecenegă a aşa-numiţilor *Berendeji*, *Berendiči*, supuşi imperiului de la Chiev, în sec. XI—XII (Jireček, *Die Überreste der Petschenegen und Kumanen*, p. 6 sq.) — P. *Timişeşti*, *cf.* şi *Timiş*, mîrzacul, din Ureche (ed. Giurescu, p. 292).

Pag. 385, r. 13 de jos: p. *Vlaheĭ* = *Vlahenĭ*, cf., pe lîngă *Tîngujeĭ*—*Tunguzenĭ* (ca apelativ: rus. *dongus* porc), şi: *Moscoveĭ* (= Moscovenĭ). — „Oroşen" din Verancsics e. sigur, satul *Oroşeni* de lângă Botoşani.

Pag. 387, r. o de sus: *Lazu* poate fi încă = *Lazăr*, ngr.-dial. Λάζος (*Anuariul Univ. Atena*, 1914—15, p. 12).

Pag. 387, r. 5 de jos, adauge: identitatea *Balăuz* = *Pălăuz* se verifică prin însuşi înţelesul de „alb" (*plavŭ*, cf. *bělŭ*) al numelui Cumanilor (*Polovŭci*, „die Blonden"), şi e cu putinţă ca obscurul *bălăuz* însusi să fie, în fond, acelaşi cuvînt, — precum, de ex., rom.-dialectal *ghirghiş* „homme grossier ou furieux" (Acad.), nu e, după noi, alt-ceva decît etnicul *Chirghiz*.

P. 388, nota 4, în loc de: „în Bulgaria.... rîul bulgăresc", ceteşte; în Albania, via Bulgaria... rîul albanes.

Pag. 389, r. 15 de jos: p. *moldovan* = creştin, v. şi rev. „Ion Creangă", III, p. 53 (unde, şi sensul de „om, bărbat" al lui *romîn*, *rumîn*).

TABLA NUMELOR*)

* Numele autorilor citaţi în josul paginelor nu sunt înregistrate în această tablă.